

Գիրքը լուսապատճենվել և համացանցում է տեղադրվել [Գրքամոլ Նախաձեռնության](#) կողմից:

Բոլորիդ կողմից սիրված «[Գրքամոլ](#)»-ը ձեռնամուխ է եղել մի նախաձեռնության, որի նպատակն է համացանցում էլեկտրոնային տարբերակով տեղադրել բոլոր այն գրքերը, որոնք սիրված են հայ ընթերցասերների կողմից և ցանկանում են դրանք ընթերցել նաև էլեկտրոնային տարբերակով: Ժամանակի ընթացքում մեր կողմից համացանցում կտեղադրվեն բոլոր այն գրքերը, որոնք մինչ այս ձեզ համար եղել են դժվար ձեռքբերելի:

«Գրքամոլ»-ը, ունենալով իր ուրույն տեղը համացանցում, իր առջև նպատակ է դրել հասարակության մեջ բարձրացնել սերը դեպի ընթերցանությունը, առաջացնել հետաքրքրություն դեպի դասական և արդի գրականությանը, և կոտրել բոլոր այն կարծրատիպերը, թե այսօրվա հայ իրականության մեջ ընթերցողներ չկան:

Միեկի՛ ընթերցողներ, մենք շատ ուրախ կլինենք, եթե կլինեն մարդիկ, ովքեր կցանկանան օգնել մեզ այս հանրօգուտ գործում: *Էլեկտրոնային գրքերի պատրաստման և մեր կայքում դրանք տեղադրելու հարցում մենք չունենք որևէ շահ և չենք հետապնդում որևէ եկամուտ*, քացի հայ և արտասահմանյան գրականությունը հայ ընթերցասերներին հասանելի դարձնելուց, և մենք քաջ ենք բոլոր նվիրյալ ու օգնել ցանկացող մարդկանց համար: Եթե դուք ունեք լուսապատճենահանման սարքեր, և ուզում եք միանալ մեր կողմից ձեռնարկվող գործին, ապա գրեք մեզ grqamol@gmail.com էլ. հասցեով:

Շնորհակալություն, որ հետևում եք մեզ: Ցանկանում ենք բոլորիդ հաճելի ընթերցանություն:

Գրքամոլ Նախաձեռնություն

2018 © Grqamol. All Rights Reserved.

URL: www.grqamol.am, e-mail: grqamol@gmail.com

ՀԻՆԳԻԶ ԱՅԹՄԱՏՈՎ

ԵՎ
ԴԱՌԻՉ
ԵՐԿԱՐ
ԶԳՎՈՒՄ Է
ՕՐԸ

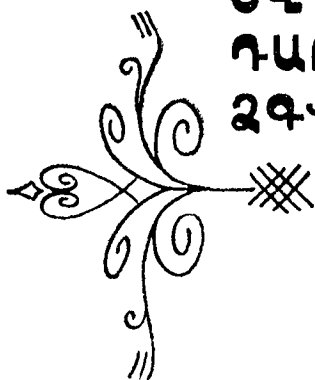

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

ՉԻՆԳԻՋ ԱՅԹՄԱՏՈՎ

ԵՎ
ԴԱՐԻՉ ԵՐԿԱՐ
ՁԳՎՈՒՄ Է ՕՐԸ

ՎԵՊ

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ • ԵՐԵՎԱՆ • 1983

Ռուսերենից քարգմանեց
ՍՈՅՏ ԱՎԱՅՑԱՆԸ

Այթմատով, Վ. Ք.

Ա 540 Եվ դարից երկար ձգվում է օրը: Վեպ, Չալիկ շուն, որ վազում ես ծովի եզրով... Վիպակ, ռուս. թարգմ. Ս. Ավագյանը. — Եր.: Սովետ. գրող, 1983. — էջ. — 448

ՍՍՀՄ պետական մրցանակի դափնեկիր Չինգիզ Այթմատովի գրքում տեղ են գտել նրա վերջին հրկու ստեղծագործությունները: «Չալիկ շուն, որ վազում ես ծովի եզրով» վիպակը հիմն է մարդկայնության և բարու: «Եվ դարից երկար ձգվում է օրը» վեպում հեղինակը դատապարտում է իմպերիալիզմի ծնած հրեշավոր հանցադրությունը մարդկության դեմ՝ ուղեղային էներգիայի և նյութական միջոցների վատնումը հանուն սպառազինության մրցավազքի: Զուգակցելով ռեալիստական և ֆանտաստիկական պլանները, հեղինակը գիտում է վերջին տասնամյակների իրագարծությունները և իր վեպով հիշեցնում մարդուն նրա պատասխանատվությունը երկրի ճակատագրի համար:

47 12280200 (1108) 83 «Տ»
Ա. — 705 (01) 83

ԳՄԴ 84. Կ
(ԿԻՐԳ)

ՀԱՅ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Հայերի ընթերցանության կուլտուրան սլատկանում է գրքի հետ մարդու շփման ամենահին ավանդույթներին: Այդ իսկ սլատճառով այնքան էլ հեշտ չի հայ ընթերցողին առաջարկել քո սեփական գործերից մեկը, որ գրվել է մեր անհանգիստ օրերում:

Օգտվելով պատեհ առիթից, ուզում եմ մի երկու խոսք ասել հայ գրականությանը վերաբերող մի դեպքի մասին: Անցյալ տարվա ամռանը իմ բարեկամ Լևոն Մկրտչյանն ինձ էր ուղարկել Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմը, իր գրած փայլուն առաջաբանով: Եվ այդ ժամանակվանից էս գտնվում եմ անմոռանալի հայտնագործության սպավորության տակ: Եթե հազար տարի առաջ մարդիկ կարող էին այդպես մտածել, տառապել և հոգով վսեմանալ, շարժարանոք ձգտել հասու լինելու մարդկային էությունը, ապա մենք, 20-րդ դարում ապրողներս, մի՞թե չափից ավելի բարձր կարծիքի չենք սեփական անձի մասին: Եթե մենք ապրում ենք առոժի և տիեզերագնացության դարում, ինձ թվում է, անք չենք համարձակվի դրանից ինքնաբավության զգացում ունենալ:

Բարոյական այդպիսի մարսիմալիզմի համար, որին հասել էր հայ բանաստեղծ Նարեկացին 10-րդ դարում, բավական չի լինել գիտատեխնիկական հեղափոխության ստեղծողներ և, մանավանդ, նրա բարիքների սպառողներ, անհրաժեշտ է նարողանալ նարեկացու նման ամենատեսա աչքով նայել քո ներսը, որպեսզի ինքդ ասես, թե դու ինչքանով ես մարդ՝ առ բարին ունեցած քո էվոլյուցիայով, անհրաժեշտ է կարողանալ նարեկացու դաբաշրջանի փորձին ավելացնել նաև քո, ոչ պակաս նշանակալից փորձը: Դա շատ դժվար է:

Իսկ գրականությունը կոչված է պատասխանելու այդ հարցերին, որքան դա հնարավոր է: Յուրաքանչյուր գրականություն՝ իր ժամանակի համար:

Ողջույն ձեզ, թանկագին հայեր:

Զ. ԱՅԹՄԱՏՈՎ

ՀԵՂԻՆՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՅ

Հայտնի բան է. աշխատասիրությունը մարդու արժանապատվությունն պարտադիր շարժանիշ է:

Այդ իմաստով Եղիգեյ Ջանդեղինը՝ Բորանլի Եղիգեյը, ճանաչողները նրան հաճախ աչքալու են անվանում, հիրավի, իսկական աշխատավոր է: Նա մեկն է այն մարդկանցից, որոնց վրա, ինչպես ասում են, հենվում է Երկիրը: Նա իր դարաշրջանին կապված է, կարծում եմ, ամենամուրթ ելերով, և դա է սբա էությունը, նա իր ժամանակի զավակն է:

Այդ իսկ սլատճառով, դիմելով վեպում շոշափված խնդիրներին, ինձ համար կարևոր էր աշխարհը դիտել նրա՝ ռազմաճակատային, երկաթուղային բանվորի ճակատագրի միջով: Եվ ես փորձեցի այդ անել իմ հնարավորությունների սահմաններում: Բորանլի Եղիգեյի կերպարը իմ վերաբերմունքն է սոցիալիստական ռեալիզմի արմատական սկզբունքին, որի հետազոտության զլխավոր նյութը եղել և մնում է աշխատավոր մարդը:

Սակայն ես հեռու եմ բուն «աշխատավոր» հասկացության բացարձակումից լոկ այն պատճառով, որ նա «ուրազ, բնական մարդ է» տքնությամբ հող է մշակում կամ անասուն արածացնում: Կյանքում հավերժականի և փոփոխվողի բախման մեջ մարդ-աշխատավորը հետաքրքրական և կարևոր է այնքանով, որքանով նա անհատականություն է, որքանով հարուստ է նրա հոգեկան աշխարհը, որքանով խտացած է նրա մեջ իր ժամանակը: Ահա, ես փորձել եմ Բորանլի Եղիգեյին դնել ինձ ժամանակակից աշխարհակարգի կենտրոնում, ինձ հուզող խնդիրների կենտրոնում:

Բորանլի Սդիգեյը աշխատավոր է ոչ միայն ի բնե ու զսաղմունքի բերու-
մով: Նա աշխատասեր հոգու տեր մարդ է: Աշխատասեր հոգու տեր մարդը ինքն
իրեն հարցեր կտա, որոնց համար ուրիշները միշտ պատրաստի պատասխան
ունեն, դրա համար էլ այդ ուրիշները որևէ գործ կատարում են ծուլորեն, եթե
անգամ լավ են կատարում, և ապրում են միայն սպառելով:

Իսկ աշխատասեր հոգու տեր մարդկանց կարծես միավորում է ինչ-որ մի
եղբայրություն, նրանք միշտ ընդունակ են ճանաչելու իրենց նմաններին, ըն-
դունակ են հասկանալու, իսկ եթե ոչ հասկանալու, գոնե մտածելու: Մեր ժա-
մանակը նրանց խորհրդածելու այնքան սնունդ է տալիս, որքան չի տվել եր-
բեք ոչ մի ժամանակ: Մարդկային հիշողությունը շղթան ձգվում է արդեն նրկ-
րից տիեզերք:

20-րդ դարի վերջի ամենաողբերգական հակասությունը, թերևս, կայանում է
մարդկային հանճարի անսահմանության և այդ հանճարը գործադրելու անհնա-
րինություն մեջ՝ իմպերիալիզմի ծնած քաղաքական, զաղափարական, ազգային
խտրականության խուլընդոտների պատճառով:

Այսօրվա պայմաններում, երբ ոչ թե սոսկ ի հայտ են եկել հաստատուն
կիրպնել տիեզերք թռչելու տեխնիկական հնարավորություններ, այլև մարդկու-
թյան տնտեսական և էկոլոգիական կարիքները հրամայաբար պահանջում են
այդ հնարավորություն իրագործել, ժողովուրդների միջև գծություն սերմա-
նումը, նյութական միջոցների և ուղեղային էներգիայի վատնումը սպառազի-
նություն մրցավազքի վրա ամենահրեշավոր հանցագործությունն է մարդու դեմ:

Այսօր առաջադիմական կարող է համարվել միմիայն միջազգային լարվա-
ծությունը վերացնելու քաղաքականությունը: Առավել պատասխանատու խնդիր
չկա աշխարհում:

Եթե մարդկությունը շտվորի ապրել համերաշխ, կկործանվի: Փոխադարձ
անվստահության, լարվածության, հակամարտության մթնոլորտը մարդկության
խաղաղ ու երջանիկ կյանքի դեմ եղած սպառնալիքներից ամենավտանգավորն է:

Մարդիկ կարող են հանդուրժող լինել մեկը մյուսի նկատմամբ, բայց նրանք
չեն կարող մտածել միանման, միալով հանդերձ մարդ, պահպանելով իրենց
մարդկային հատկությունները: Մարդուն անհատականությունից զրկելու ցան-
կությունը՝ հնուց ի վեր և մեր օրերում հետապնդում է կայսերական, իմպերիա-
լիստական, գերիշխանության ձգտելու նպատակներ:

Մարդը առանց անցյալի հիշողության, որ կանգնած է կյանքում նորից իր
տեղը որոշելու անհրաժեշտության առջև, իր ժողովրդի և ուրիշ ժողովուրդների
պատմական փորձից զրկված մարդը դուրս է մնում պատմական հեռանկարից
և ընդունակ է ապրելու լուի այսօրվա օրով:

Բավական է հիշես Չինաստանի «կուլտուրական հեղափոխությունը», խա-
ղերը՝ ժողովրդի գիտակցության հետ, որ կյանքի բազմաբարդության դիալեկ-
տիկան իջեցրին մինչև Մաոյի, այսպես կոչված, «կարմիր գրքուկներից» քաղ-
ված մի քանի մեջբերումների մակարդակի, բավական է հիշես հնագույն ավան-
դությունների տեր ժողովրդի ճակատագիրը՝ չինական ղեկավարության այսօրվա
գերիշխանության քաղաքականության ֆոնի վրա, որպեսզի համոզվես այդ
երևույթների փոխադարձ կապի մասին: Որքան էլ դա հակասական թվա, բայց
փոխադարձորեն շաղկապվում են նաև այլ բաներ, անցյալի ժխտումը կամ
կեղծումը և ինքնաբավ, դոգմամիտ ազգայնամոլությունը, որ ստիպված է իր

շուրջը կառուցելու շինական պարիսպ, քանդի միայն այդ պարսպի հետևում կարող է պահպանվել մի ժողովրդի գերազանցության մյուսոքը, մնացյալ բոլոր ժողովուրդների նկատմամբ:

Ինչպես իմ նախկին ստեղծագործություններում, այս անգամ նույնպես ես հենվում եմ առասպելների, մյուսոսների, ավանդույթների վրա, իբրև փսրձի վրա, որ մեզ ժառանգություն է մնացել նախորդ սերունդներից: Եվ միաժամանակ, առաջին անգամ իմ գրողական գործունեության մեջ, գիմում եմ ֆանտաստիկական սյուժեի օգտագործմանը: Ինձ համար թե առաջինը, թե երկրորդը ինքնանպատակ չեն, այլ սոսկ մտածողության մեթոդ, իրականության ճանաչման ու մեկնաբանման միջոցներից մեկը:

Անշուշտ, արտահերկրային քաղաքականությանը հաղորդակցվելու նկարագրությունների հետ կապված իրադարձությունները, և այն ամենը, ինչ տեղի է ունենում այդ պատճառով, բացարձակապես ոչ մի իրական հիմք չունեն: Աշխարհում ոչ մի տեղ իրականում գոյություն չունեն ռաբոզեկյան և նեադյան տիեզերականներ: Երկու տարբեր աշխարհները, երկու տարբեր հատարակարգերը ես վերցրել եմ պատմական իրողությունից դուրս, միանգամայն պայմանականորեն, որպես խաղի կանոն:

«Տիեզերագիտական» ամբողջ պատմությունը հորինել եմ լոկ մի նպատակով, պարադոքսային, չափազանցված ձևով սրել իրադրությունը, որ երկրի մարդկանց համար հղի է իրական վտանգներով:

Ահա սոսկալի մի պարադոքս. Հին Հունաստանում օլիմպիական խաղերի ժամանակ դադարեցվում էին պատերազմները, մինչդեռ այսօր օլիմպիական որոշ երկրների համար դարձել է սառը պատերազմի առիթ:

Ինչ վերաբերում է ֆանտաստիկական հորինվածքի նշանակությանը, ապա դեռևս Դոստոևսկին է գրել. «Ֆանտաստիկականը արվեստի մեջ ունի սահման և կանոններ: Ֆանտաստիկականը այնքան պետք է մերձենա իրականին, որ դուք պետք է գրեթե հավատաք դրան»: Դոստոևսկին ճիշտ ձևակերպել է ֆանտաստիկականի օրենքը: Արդարև, թե հենքի դիցարանությունը, թե Գոգոլի, Բուլգակովի կամ Մարկեսի ֆանտաստիկական ռեալիզմը և թե գիտական ֆանտաստիկան՝ իրենց տարբերություններով հանդերձ, բոլորն էլ համոզիչ են հենց իրականին մոտենալու շնորհիվ: Երևակայականը խոշորացնում է իրականի որոշ կողմեր և առաջադրելով «խաղի կանոնները», դրանք ցույց է տալիս փիլիսոփայորեն ընդհանրացված, աշխատելով մենչև վերջ բացահայտել իր ընտրած գծերի զարգացման պոտենցիալը:

Երևակայականը կյանքի փոխաբերությունն է, որ թույլ է տալիս իրեն դիտել նոր, անսպասելի տեսանկյունից: Փոխաբերությունները մեր դարում առանձնապես անհրաժեշտ են դարձել ոչ միայն երեկվա ֆանտաստիկայի բնագավառ ներխուժած գիտատեխնիկական սխրանքների պատճառով, այլ, ավելի շուտ, որովհետև ֆանտաստիկական է մեր ապրած աշխարհը, որ բղկալում է հակասություններից՝ տնտեսական, քաղաքական, գաղափարական, ռասսայական հակասություններից:

Ահա, ուրիմն, ես ցանկանում եմ, որ իմ վեպի սարգեկյան փոխաբերությունները մեկ անգամ ևս աշխատավոր մարդուն հիշեցնեն նրա պատասխանատվությունը երկրի ճակատագրի համար...

Ձոր գիրդ ընդ մարմնոյս
Եվ բանդ ընդ հոգոյս

Դրիգոր Խաչեկացի

I

Հարկավոր էր մեծ համբերութիւն՝ ցամաքած հեղեղատնե-
րում ու լերկ ձորակներում կեր գտնելու համար: Մուկ բռնող
քաղցած աղվեսը հետևելով հողփորիկ, մանր զեռունի հապճեպ,
աներևակայելիորեն խճողված վազքին, մերթ տենդահար ցրիվ
տալով գետնասկյուռի բույնը, մերթ սպասելով, որ հին հեղեղա-
փոսի ճեղքում թաքնված պստիկ ճագարամուկը վերջապես դուրս
ցատկի բաց տարածութիւն, որ հնարավոր լինի տեղնուտեղը
հասցնել գլխին, հեռվից դանդաղ ու անշեղ մոտենում էր երկա-
թուղուն, տափաստանում սևին տվող լցովի թմբին, որ կանչում
էր նրան և միաժամանակ վախեցնում, և որի վրայով, ծանր ցըն-
ցելով գետինը, մեկ այս, մեկ այն կողմ էին սուրում դղրդացող
գնացքները, ծխի և այրուքի հետ թողնելով անտանելի գրգռիչ
հոտեր, որ քամին ցրիվ էր տալիս աշխարհով մեկ:

Երեկոյան կողմ աղվեսը պառկեց հեռագրասյան մոտ, ձորա-
կի խորքում, շոր ավելուկի թփերի խիտ ու բարձր կղզյակում՝
մուգ կարմիր, սերմնաշատ ցողունների մեջ և, կծկվելով, դառ-
նալով շեկ-կարմիր կծիկ, համբերությամբ սպասեց գիշերին,
նյարդային թրթռացնելով ականջները, շարունակ ունկնգրելով

գետնասող քամու բարակ սուլոցը, շոր խշշացող, մեռած խոտերի մեջ, Հեռագրասյուները նույնպես տհաճ դզվում էին։ Քեռ աղվեսը դրանցից վախ չուներ։ Սյուները միշտ կանգնած են տեղում, դրանք հետապնդել չեն կարող։

Բայց ամեն անգամ, պարբերաբար սուրացող գնացքների խլացնող աղմուկները նրան ստիպում էին ջղաձիգ ցնցվել և ավելի ուժեղ կծկվել։ Դզագցող ձորակում աղվեսն ամբողջ փխրուն մարմնիկով, կողերով զգում էր գնացքների գետնասասան ծանրության ու մոլեգին շարժման հրեշավոր ուժը, բայց հաղթահարելով վախն ու զզվանքը օտար հոտերի նկատմամբ, չէր հեռանում ձորակից, սպասում էր իր ժամին, մութն ընկնելուն, երբ ճանապարհները համեմատաբար հանգիստ են լինում։

Աղվեսն այս կողմերն էր գալիս խիստ հազվադեպ, միայն ջատ քաղցած դեպքերում...

Գնացքների միջև ընկած ընդմիջման ժամանակ տափաստանում տիրում էր անսպասելի լուռություն, ինչպես փլուզումից հետո, և այդ բացարձակ լուռության մեջ աղվեսն օդի մեջ որսում էր իրեն զգաստացնող ինչ-որ անորոշ, հազիվ լսելի, բարձրերից եկող հնչյուն, որ սավառնում էր մթնող տափաստանի վրա և չէր պատկանում ոչ ոքի։ Դա օդային հոսանքների խաղ էր և ավետում էր եղանակի մոտալուտ փոփոխում։ Գազանիկը բնազդաբար զգում էր այդ և դառնացած շունչը պահում, քարանում, անշարժանում էր, ուզում էր բարձրաձայն ոռնալ, կաղկանձել ինչ-որ ընդհանուր փղետի տարտամ նախազգացումից։ Բայց քաղցը խլացնում էր նույնիսկ բնության այդ կանխադուշակող ազդանշանը։

Եվ աղվեսը միայն թույլ նվում էր, լիզելով վազքից դադրած թաթերի բարձիկները։

Այն օրերին երեկոներն արդեն ցուրտ էին, մոտենում էր աշունը։ Գիշերը գետինն արագ սառչում էր, և լուսադեմին տափաստանը ծածկվում էր ճերմակավուն, աղանման եղյամի անկայուն շերտով։ Աղքատիկ, անուրախ ժամանակ էր սկսվում տափաստանային գազանի համար։ Այն հազվագյուտ որսը, որ ամռանը լինում էր այս կողմերում, կորչում էր ամեն մեկը մի տեղ, որը՝ տաք երկիր, որը քաշվում էր իր բույնը, որն էլ ձմեռելու համար խորանում էր ավազների մեջ։ Այժմ աղվեսները կեր հայթայթելու համար տափաստան էին դուրս գալիս մեն-մենակ, կարծես աղվեսի ցեղը իսպառ բնաջնջվել էր երկրի երեսից։ Այդ

տարվա մատղաշն արդեն հասունացել էր, ցրվել տարբեր կողմեր, իսկ սիրո ժամանակը դեռ առջևում էր, ժամանակ, երբ աղվեսները ձմռան կեսին պիտի խելահեղ վազվզեն աջ ու ձախ, որոնեն նորանոր հանդիպումներ, երբ արունները կռիվ պիտի տան և իրար զգեստեն այնպիսի ուժով, որպիսին կյանքն է օժտել աշխարհաստեղծման օրից...

Մուժն ընկնելուն պես աղվեսը դուրս եկավ ձորակից: Մի քիչ սպասեց, ականջները սրեց, ասլա վազ տվեց դեպի երկաթուղու թումբը, անշշուկ անցնելով գծերի մեկ այս, մեկ այն կողմը: Այստեղ որոնում էր ուտելիքի մնացորդներ, որ վագոնների լուսամուտներից շարտում էին ուղևորները: Աղվեսն ստիպված էր երկար վազել թմբի երկարություն, հստատելու ամեն մի գրգռիչ ու զարշահոտ առարկա, մինչև որ վերջապես դեմ առներ քիչ թե շատ պետքական բանի: Գնացքների շարժման ողջ ճանապարհը կեղտոտված էր թղթի կտորտանքով ու ճմռված լրագրերով, կտորատված շշերով, ծխախոտի մնացուկներով, պահածոյի ծամոված տուփերով և զանազան աղտեղությամբ: Նողկալի էր, մանավանդ, չկտրված շշերի բերանից փչող հոտը, որ ուղղակի թմբի էր բերում: Երբ գլուխը մեկ-երկու անգամ պտտվեց, աղվեսն արդեն խուսափեց շնչել օդիով ներծծված օդը: Փնչացնում էր և անմիջապես ետ ընկրկում:

Իսկ նրա ուղածը, հանուն որի այդքան երկար նախապատրաստվել էր, հաղթահարելով ահ ու երկյուղ, հակառակի պես չէր հանդիպում: Եվ հուսալով, թե դեռ կհաջողվի ուտելիք գտնել, աղվեսն անդադրում վազում էր երկաթուղու երկարություն, շարունակ թմբի մի կողմից տեղափոխվելով մյուս կողմը:

Բայց հանկարծ, բարձրացնելով առջևի թաթը, քարացավ, մնաց տեղում, ասես ինչ-որ բանից անակնկալի եկած: Բարձր, մշուշոտ լուսնի աղոտ լույսի տակ հալվելով, ուրվականի նման անշարժ կանգնել էր երկաթգծերի մեջ: Նրան զգաստացնող հեռավոր գվիտցը դեռ շարունակվում էր: Առայժմ գվիտցը շատ էր հեռու: Այդպես պոչը օդի մեջ, աղվեսը անվճռականորեն մի ոտքից՝ մյուսին էր փոխադրվում, զգալով, որ պետք է դուրս գա ճանապարհից: Բայց դրա փոխարեն, հանկարծ սկսեց շտապով վազվզել թմբի վրա, դեռևս հուսալով գտնել մի բան, որ հնարավոր լինի ուտել: Զգում էր, որ հիմա-հիմա կգտնի որոնածը, թեև հեռվից ահեղ թափով ահագնանալով, անողորմ կերպով մոճենում էին երկաթյա շաշյունն ու հարյուրավոր անխնայի

թխկթխկոցը: Աղվեսը վարանեց սոսկ մի ականթարթ և դա բավական եղավ, որպեսզի անմիջապես վեր նետվի և գլուխկոնծի տա, ինչպես խենթացած թիթեռնիկ, երբ հանկարծ կեռմանից պսպղացին շարք-շարք կցված լոկոմոտիվների մոտիկ և հեռավոր լույսերը, երբ հզոր լուսարձակները, լուսավորելով և կուրացնելով դիմացը փռված ամբողջ տարածությունը, վայրկենաբար սպիտակեցրին տափաստանը, անխնա մերկացրին նրա մեռելային շորութիւնը: Իսկ գնացքը խելահեղ արագութեամբ գլորվում էր ռելսերի Հրայով: Օդում տարածվել էր դառն այրուքի և փոշու հոտ. քամի բարձրացավ:

Աղվեսը հապճեպ նետվեց մի կողմ, շարունակ ետ-ետ նայելով և վախից գետնին ճապաղելով: Իսկ հրեշը իր վազող լույսերով դեռ երկար դղրդում էր ու սուրում, դեռ երկար թխկթխկացնում անիվները: Աղվեսը վեր էր թռչում և նորից խելակորույս վազում... հետո շունչը մի քիչ տեղը բերեց և նորից աչքը գցեց երկաթուղուն, որտեղ հնարավոր էր հագեցնել քաղցը: Բայց առջևում, գծերի վրա նորից լույսեր շողացին, նորից լոկոմոտիվների գույգը քարշ տվեց երկար, բռնավորված գնացքը:

Այն ժամանակ աղվեսը տափաստանով վազեց շրջանցման, վճռելով երկաթուղուն մոտենալ այնպիսի տեղից, որտեղից գնացքներ չեն անցնում...

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փռված էին հսկայական ամայի աստածություններ՝ Սարի-Օզեկներ, Դեղին տափաստանների միջնակներ:

Այս կողմերում ուզածդ տաճածությունը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեակակեր...

Իսկ գնացքները գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Կեսգիշերին մեկը երկար և համառ գալիս էր իր կողմը, սլաքավարի տնակը, սկզբում ուղղակի կոճափայտերի վրայով, ապա, հանդիպակաց գնացքի հայտնվելուն պես՝ զառիթափով դեպի վար, սայթաքելով առաջանում էր ինչպես բքի ժամանակ, ձեռքերով պատսպարվելով քամուց ու փոշուց, որ ամպի պես ելնում էր արագընթաց ապրանքատարի տակից (դա լիտերային

հնացքն էր ընթանում կանաչ փողոցով, հատուկ նշանակութեան
գնացքը, որ այնուհետև առանձին ճյուղով մտնում էր Սարի-
Օզեկ-1 փակ գոտի. այնտեղ նրանք ունեն ճանապարհային հա-
տուկ ծառայություն, կարճ ասած, գնում էր տիեզերակայան,
դրա համար էլ գնացքը սլանում էր ամբողջովին բրեզենտներով
ծածկված, պլատֆորմներին ռադմական պահակախումբ): Եղի-
գեյն անմիջապես գլխի ընկավ. կինն է այդպես շտապում իր
մոտ, և շտապում է ոչ հենց այնպես, դրա համար կա որևէ հիմ-
նավոր պատճառ: Այդպես էլ կար: Բայց աշխատանքի բերումով
Եղիգեյն իրավունք չուներ իր տեղից հեռանալու, մինչև շանցներ
վերջին պոչային վագոնը, որի բաց հարթակին կանգնած էր
ուղեկցորդը: Նրանք լապտերներով իրար աղդանշան տվեցին,
իբր՝ ճանապարհին ամեն ինչ կարգին է, և միայն այդ ժամանակ,
համատարած աղմուկից կիսախլացած Եղիգեյը շուռ եկավ մո-
տեցող կնոջ կողմը:

— Ի՞նչ է պատահել:

Կինը տագնապալից նայեց նրան և շարժեց շրթունքները:

Եղիգեյը չլսեց, բայց հասկացավ, այդպես էլ ենթադրում էր:

— Արի գնանք, քամի է այստեղ:— Նա կնոջը տարավ տնակ:

Եվ մինչ նրա շուրթերից կլսեր այն, ինչ արդեն ենթադրում էր,

այդ բոլորին, չգիտես ինչու, նրան զարմացրեց բոլորովին ուրիշ
բան: Չնայած առաջ էլ էր նկատել, որ կինը ծերանում է, բայց
այս անգամ տեսնելով, թե արագ քայլերուց ինչպես է շնչահեղձ
եղել, խռպոտվել և հետև, միաժամանակ ինչպես են անբնական-
որեն վեր բարձրացել նիհար ուսերը, Եղիգեյի սիրտը մղկտաց:
Երկաթուղային փողբիկ, ճեփ-ճերմակ տնակի էլեկտրական պայ-
ծառ լույսն էլ հանկարծ անխնա բացահայտեց Ուկուբալայի մզա-
ցած, կապույտին տվող այտերի վրա փռված՝ արդեն անդառնա-
լիորեն անուղղելի կնճիռները (այնինչ Ուկուբալան ունեցել է
թուխ, ցորենադույն մաշկ, աչքերը մշտապես փայլել են սևորակ
շողերով), և դեռ բերանի այդ փոսընկածությունը, որ ավելորդ
անգամ ապացուցում է, թե կնոջը, նույնիսկ կանացի տարիքն
առած կնոջը, ոչ մի դեպքում չի կարելի անատամ մնալ: (Նրան
պետք է ժամանակին տարած լիներ կայարան, գցել տված լիներ
մետաղյա ատամներ, հիմա բոլորը, ահել, ջահել, դրանցից են
զցում), և դեռ այդ ամենին գումարած սպիտակած, արդեն ճեփ-
ճերմակ մազափնջերը, որ ետ գնացած գլխաշորի տակից թափվել
էին գեմքին, ցավագին կերպով ճմլում էին սիրտը: «Ախ, այդ

ինչպե՞ս ես ծերացել», — հոգու խորքում խղճաց կնոջը, սեփական մեղքի ճնշող գիտակցությամբ: Եվ դրանից ավելի խոր համակվեց լուռ երախտագիտությամբ, որ առաջացավ հանկարծ, ամեն ինչի համար միանգամից, այն ամենի համար, որ տարիներ շարունակ կրել էին միասին, մանավանդ հիմիկվա համար, որ հարգանքի և պարտքի զգացումից մղված գիշերվա կեսին դուրս է եկել տնից, երկաթգծով վազ է տվել, հասել կիսակայարանի այս ամենահեռավոր կետը, որովհետև գիտի, թե դա որքան կարևոր է Եղիգեյի համար, վազեվազ եկել է, որ հայտնի անբախտ ծերունի Ղազանդապի մահը, միայնակ ծերուկի, որ լուռ հանգել է դատարկ, կավածեփ խրճիթում, որովհետև գիտի, աշխարհում միայն Եղիգեյը սրտին մոտ կընդունի բոլորից լքված մարդու մահը, չնայած հանգուցյալը ոչ իր քավորն է, ոչ սանահերը:

— Նստիր, ջունչդ տեղը բեր, — ասաց Եղիգեյը, երբ մտան տնակ:

— Դու էլ նստիր, — ասաց կինը:

Նստեցին:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Ղազանդապը մահացավ:

— Ե՞րբ:

— Հենց նոր գնացի մոտը, տեսնեմ ինչպե՞ս է, մտածեցի որևէ բանի կարիք կունենա: Մտա, լույսը վառվում էր, Ղազանդապն էլ տեղում էր, բայց մորուքը մի տեսակ վեր էր տնկվել: Մոտեցա: Ղազակե՛, կանչում եմ, Ղազակե՛, կուգե՞ք տաք թեյ բերեմ, բայց Ղազակեն արդեն չկար: — Կնոջ ձայնը կերկերաց, արցունքները ուղղեցին կարմրած, ուռած կոպերը: Ուկուբալան հեծկլտաց, ապա հանդարտ լաց եղավ: — Տեսա՞ր վերջն ինչ եղավ: Ոսկի մարդ էր: Բայց մեռնելիս կողքին մի մարդ չկար, գոնե աչքերը փակեր, — մորմոքում էր Ուկաբալան, արցունք թափելով: — Ո՞ւմ մտքով կանցներ: Այդպես էլ մեռավ մարդը... — Նա ուզում էր ասել «անտեր շան նման», բայց չասաց, ի՞նչ կարիք կար ճշտելու, առանց այդ էլ ամեն ինչ պարզ էր:

Ականջը կնոջը՝ Բորանլի Եղիգեյը, նրան այդպես էին անվանում մարդում, գեռես այն օրից, ինչ, պատերազմից վերադառնալուց անմիջապես հետո, սկսեց աշխատել Բորանլի կիսակայարանում, մթնած նստել էր ծալովի նստարանին, ծանր ձեռքերը ճյուղերի պես դրած ծնկներին: Երկաթուղային յուզումված, մաշ-

ված գլխարկի հովարը ստվեր էր գցել աչքերին: Տեսնես ի՞նչ էր մտածում:

— Հիմա ի՞նչ ենք անելու,— խոսեց կինը:

Եղիգեյը բարձրացրեց գլուխը, դառը քմծիծաղ տվեց:

— Ի՞նչ պիտի անենք: Ի՞նչ են անում նման զեպքերում: Պիտի թաղենք:— Նա տեղից ելավ, արդեն որոշում ընդունած:— Լսիր, Ուկուբալա, դու պետք է անմիջապես ետ դառնաս: Եվ լավ լսիր, թե ինչ եմ ասում:

— Լսում եմ:

— Նախ Օսպանին արթնացրու: Մի նայիր, որ կիսակայարանի պետ է, նշանակություն չունի, մահվան դեմ բոլորը հավասար են, հայտնիր, որ Ղազանդապը մահացել է: Քառասունչորս տարի մարդն աշխատել է մի վայրում: Օսպանը երեի դեռ չէր էլ ծնվել, երբ Ղազանդապն աշխատանքի է եկել այստեղ, իսկ այն ժամանակ ոչ ոքի, ոչ մի ռեժիկով հնարավոր չէր քաշել այստեղ՝ սարոզեկներ: Ինչքա՞ն զնացք է եկել ու անցել նրա օրոք, մազերը հերիք չեն համրելու համար... Թող Օսպանը մի քիչ խելքին զոռ տա: Այդպես էլ ասա: Հա, լսի՛ր...

— Լսում եմ:

— Հերթով արթնացրու բոլորին: Թակիր լուսամուտները: Քանի մարդ ենք այստեղ, ընդամենը ութը տուն, կարելի է մատների վրա հաշվել... Բոլորին ոտքի հանիր: Այսօր ոչ ոք չպիտի քնի, որովհետև այդպիսի մարդ է մահացել: Բոլորին ոտքի հանիր:

— Բա որ նեղանա՞ն:

— Մեր պարտքն է հայտնել բոլորին, դրանից հետո թե կնեղանան, թող նեղանան: Ասա, որ ես եմ կարգադրել արթնացնել: Հարկավոր է խիղճ ունենալ: Սպասիր:

— Ի՞նչ:

— Նախ վաղիր հերթապահի մոտ, այսօր դիսպետչերը Շայմերդենն է, նրան հաղորդիր ինչն ինչոց է և ասա, թող մի բան մտածի, գուցե այս անգամ ինձ փոխարինող ճարի: Եթե կարողանա, թող իմաց անի: Հասկացա՞ր, այդպես էլ ասա:

— Կասեմ, կասեմ,— պատասխանեց Ուկուբալան, հետո հանկարծ սթափվեց, կարծես հիշելով ամենակարևորի մասին, որ աններելիորեն մոռացել էր:— Հապա մեռնողի երեխանե՞րը: Ա՛յ քեզ բան: Ախր, հարկավոր է առաջին հերթին լուր ուղարկիլ նրանց, թե չէ ինչպե՞ս, հայր է մահացել...

Եղիգեյն այդ խոսքերից անսովոր խոթողից, ավելի խստացավ: Պատասխան չտվեց:

— Ինչ էլ լինի, երեսան մնում է երեսա,— շարունակեց Ուկուբալան, ինքնարդարացման եղանակով, իմանալով, որ Եղիգեյը տհաճությամբ է լսում:

— Գիտեմ,— ձեռքը թափ տվեց նա:— Դու կարծում ես չե՞մ հասկանում: Իհարկե, առանց նրանց չի լինի, շնայած իմ կամքով լինեիր, գրանց մոտ չէի թողնի:

— Եղիգեյ, դա մեր գործը չի: Թող գան իրենք թաղեն: Հետո ասեկոսե շատ կլինի: Հարյուր տարի չես ազատվի...

— Ես նրանց խանգարո՞ւմ եմ: Թող գան:

— Իսկ տղան ինչպե՞ս կհասնի քաղաքից:

— Սրտում տեղ լինի, կհասնի: Դեռ երեկ չէ անցյալ օրը, երբ կայարան էի գնացել, հեռագիր տվեցի, թե այսպես ու այսպես, հայրդ մահամեծք պառկած է: Էլ ի՞նչ անեի: Իրեն խելացի է համարում, թող հասկանա ինչն ինչոց է...

— Դե, եթե այդպես է, ուրեմն ոչինչ,— կինն անորոշ համաձայնեց Եղիգեյի փաստարկներին և անձնատուր լինելով իրեն խոռովող մտքերին, ավելացրեց,— գոնե կնոջ հետ գար, ինչքան շիկնի սկեսրայր է մահացել, հո պատահական մարդ չի:

— Դա արդեն իրենց գործն է: Փոքր չեն, որ մենք հասկացնենք:

— Ճիշտ է, իհարկե,— ստիպված համաձայնեց Ուկուբալան: Նրանք լռեցին:

— Դեհ, էլ մի ուշանա, գնա,— հիշեցրեց Եղիգեյը:

Բայց կինն էլի բան ուներ ասելու:

— Հապա աղջի՞կը, անբախտ Այզադան, ախր պիտի մարդու՝ էն անտեր հարբեցողի և երեխաների հետ, կայարանից գահասնի թաղմանը:

Եղիգեյն ակամա ժպտաց, թփթփացրեց կնոջ ուսը:

— Ըհը՛, հիմա պիտի բոլորի համար մեկ-մեկ հուզվես... Այզադային իմաց անելը հեշտ է: Առավոտյան մեկնումեկը կայարան կգնա, կասի, նա էլ, իհարկե կգա: Բայց դու, մի բան լավ իմացիր, ո՛չ Այզադայից, ո՛չ էլ մանավանդ Սաբիթջանից, շնայած սրդին է, տղամարդ, օգուտ չկա: Ա՛յ, կտեսնես, ուզեն-չուզեն կգան, ինչ պիտի անեն, բայց իրենց կպահեն օտարի նման, իսկ թաղելը, մենք ենք թաղելու... Դե գնա և արա այնպես, ինչպես ասել եմ:

Կինը գնաց, հետո անվճռական կանգ առավ, նորից գնաց։
Քայց այս անգամ Եղիգեյը կանչեց նրան.

— Չմոռանամ, նախ և առաջ կգնաս հերթապահ Շայմերդենի մոտ, թող մարդ ուղարկի իմ փոխարեն, ես հետո տեղը կաշխատեմ։ Հանգուցյալը պառկած է դատարկ տանը, մոտը մարդ չկա, ինչպե՞ս կարելի է... Այդպես էլ ասա...

Կինը գլխով արեց և գնաց։ Այդ ընթացքում հեռացուցի վրա դղզաց, աչքով արեց ազդանշանիչի կարմիր լույսը, Բորանլի կիսակայարանին էր մոտենում նոր գնացք։ Հերթապահի կարգադրությամբ հարկավոր էր գնացքն ընդունել պահեստի գծի վրա, որպեսզի հնարավոր լիներ բաց թողնել հանդիպակացը, որը նույնպես գտնվում էր կիսակայարանի մուտքի մոտ, բայց սլաքի հակառակ կողմում։ Սովորական մաներ, Քանի դեռ գնացքներն ընթանում էին իրենց երկաթուղագծով, Եղիգեյը մեջընդմեջ նայում էր գծի եզրով հեռացող Ուկուբալային, կարծես բան էր մոռացել ասելու։ Ասելու բան, իհարկե կար, թաղումից առաջ գործ շատ է լինում, հո ամեն ինչ հնարավոր չէ միանգամից հիշել, բայց նայում էր ոչ դրա համար, պարզապես, նոր էր ցավով ուշադրություն դարձնում, թե վերջերս որքան է ծերացել, կուցել կինը, և դա առանձնապես նկատելի էր ճանապարհի թույլ լույսերի դեղին մշուշի մեջ։

«Կնշանակի, ծերությունն արդեն եկավ,— անցավ նրա մըտքով։ Այ թե ինչ օրի հասանք՝ ծերուկ ու պառավ»։ Ու թեև աստված առողջություն տվել է, դեռ պինդ է ինքը, բայց տարիների հաշիվը շատ է ավելացել. վաթսուն ու մի տարի էլ ավել, արգեն վաթսունմեկ տարեկան է։ «Մեկ էլ տեսար մի երկու տարուց թռչակի ուղարկեցին»,— մտքում հեզնեց Եղիգեյը։ Թեև իհարկե, գիտեր, որ այդքան շուտ չի գնա թռչակի, և այնքան էլ հեշտ չի այս կողմերում շրջագայող ուղեգննիչ և վերանորոգող բանվոր գտնել իր փոխարեն, մեկ-մեկ էլ սլաքավար է եղել, երբ մեկնումեկը հիվանդացել կամ արձակուրդ է գնացել։ Եթե, իհարկե, որևէ մեկը աչք չգնի լրացուցիչ վարձատրության վրա, որ տրվում է հեռավորության և ջրազրկության համար։ Բայց դեժվա՛ր։ Որտեղի՞ց հիմիկվա երիտասարդների մեջ նման մարդ։

Սարգեկյան կիսակայարաններում ապրելու համար հարկավոր է հոգի ունենալ, թե չէ կիտես։ Տափաստանը հսկա, մարդը՝ փոքր։ Տափաստանն անկարեկից է, նրա համար մեկ է, լավ ես, լավ չես, պիտի նրան ընդունես այնպես, ինչպես կա, իսկ մար-

դու համար մեկ չի, թե աշխարհում ինչն ինչպես է, նա տանջվում, շարշարվում է, նրան թվում է, թե ուրիշ տեղում, ուրիշ մարդկանց մեջ, բախտը կծպտար, և որ ինքն այստեղ է ընկել ճակատագրի սխալմունքով. ... Դրա համար էլ իրեն կորցնում է վիթխարի, անողոք տափաստանի առջև, հոգին լիցքաթափ է լինում, ինչպես Շալմերդենի այն եռանիվ մոտոցիկլետի ակումուլյատորը: Տերը շարունակ խնայում է մոտոցիկլետը, ոչ ինքն է քշում, ոչ ուրիշներին է տալիս: Այդպես էլ մեքենան անգործ մնում է, իսկ երբ հարկավոր է լինում, չի լարվում, սպառվել է լարման ուժը: Նույն վիճակում էլ մարդն է սարսզեկյան կիսակայարաններում: Գործին չկաշի, արմատ չի գցի տափաստանում, չի ընտելանա, դժվար կլինի դիմանալ: Ոմանք նույնիսկ այս կողմերով անցնելիս գլուխն են բռնում: տեք պատված, ինչպե՞ս են ապրում այստեղ: Ուր նայում ես՝ տափաստան և ուղտեր: Ապրո՞ւմ են, էլի, ում համբերությունը որքան տալիս է, ապրում է: Երեք, շատ-շատ չորս տարի դիմանում են և վերջ: Հաշիվները մաքրում են, թողնում գնում...

Բորանլիում միայն երկու հոգի են խոր արմատներ գցել մնացել: Ղազանղապն ու ինքը՝ Բորանլի Եղիգեյը: Իսկ քանի՞ քանիսն են եկել ու գնացել այդ ընթացքում: Դժվար է սեփական անձի մասին դատողություն անել, ապրել է, դիմացել է, բայց Ղազանղապը քառասունչորս տարի աշխատել է այստեղ, և ոչ թե նրա համար, որ ուրիշներից վատն է եղել: Եղիգեյը նրա մի մազը չէր փոխի տասը մարդու հետ... Հիմա չկա, այլևս չկա Ղազանղապը...

Գնացքները հավասարվեցին, անցան իրար կողքով. մեկը գնաց արևելք, մյուսը՝ արևմուտք: Որոշ ժամանակ ամայացան Բորանլիի ճամփաբաժանները: Եվ անմիջապես շուրջն ամեն ինչ մերկացավ, մութ երկնքում կարծես ավելի պայծառ, ավելի հստակ շողացին աստղերը, և քամին ավելի աշխույժ վազվզեց լանջերի, փայտակոճերի; Թույլ զրնգացող ու չխլովացող ունտերի միջև փռված խճաքարերի վրա:

Եղիգեյը չէր վերադառնում տնակ: Կոնակը սյունին դեմ տված, բնկել էր մտքի մեջ: Դիմացը, հեռու-հեռվում, երկաթգծից այն կողմ զանազանվում էին դաշտում արածող ուղտերի տարտամ ուրվագծերը: Նրանք լուսնի տակ անշարժ կանգնած սպասում էին, որ գիշերն անցնի: Եվ Եղիգեյը նրանց մեջ տեսնում էր իր երկսապատավոր, մեծագլուխ նառին, սարսզեկների թերևս ամե-

նաուժեղ և արագաքայլ ուղտին, որին տիրոջ նման անվանում էին Բորանլի Կարանաու: Եղիգեյը հպարտանում էր նրանով, հազվագյուտ ուժի տեր անասուն է, շնայած հեշտ չի նրան իշխելը, որովհետև Կարանաուը մնացել էր աթան, փոքր ժամանակ Եղիգեյը նրան շէր կրտել, իսկ հետո այլևս ձեռք չէր տվել:

Վաղվա զանազան գործերի մեջ Եղիգեյը մտքում նշեց, որ հարկավոր է նաև Կարանաուին առավոտ վաղ տուն քշել, դնել խամբի տակ: Թաղման ժամանակ հարկավոր կլինի: Հետո միտքն ընկան այլ տարբեր հոգսեր...

Իսկ կիսակայարանում մարդիկ դեռ խաղաղ քնած էին: Երկաթուղու եզրին ծվարած ոչ մեծ կայարանային ծառայության գրասենյակներ, միատեսակ հերձաքարե երկթեք տանիքով տներ, դրանք վեց հատ փայտյա հավաքովի շինություններ էին, որ դրել էր երկաթուղային գեորատեսչությունը, և դեռ Եղիգեյի տունը, որ ինքն էր կառուցել, հանգուցյալ Ղազանդապի խրճիթը, բակային զանազան վառարաններ, կից շինություններ, եղեգնասալե ցանկապատեր անասունի համար, այլևայլ անհրաժեշտ բաներ, կենտրոնում հողմային, միաժամանակ էլեկտրապոմպային և անհրաժեշտություն դեպքում՝ ձեռքի ջրհան մեքենա, որ այստեղ հայտնվել էր վերջին տարիներս,— ահա և Բորանլի ամբողջ փոքրիկ ավանը:

Այնպես, ինչպես կա, վիթխարի երկաթուղուն կից, սարօգեկյան վիթխարի տափաստանին կից, փոքրիկ կապող օղակը՝ արյունատար անոթների նման ճյուղավորված այլ կիսակայարանների, կայարանների, հանգուցների, քաղաքների համակարգում... Այնպես, ինչպես կա, խոստովանողի նման, պարզված աշխարհի բոլոր քամիներին, մանավանդ ձմեռային քամիներին, հրե գալարվում է սարօգեկյան բուքուբորանը, տները՝ մինչև լուսամուտ, ծածկելով ձնաթմբերով, իսկ երկաթուղին՝ ձնահյուսի սառած, կարծրացած բլրակներով... Դրա համար էլ տափաստանային այս կիսակայարանը կոչվում է Բորանլի (փոթորկալի), իսկ ցուցատախտակի վրա կրկնակի մակագրություն կա, Բորանլի՝ զազախերեն, Բուրաննի՝ ռուսերեն...

Եղիգեյը հիշում է, որ առաջ, կայարանամիջում ամեն տեսակի ձյունամաքիչներին՝ ձյունը շիթերով նետող, ձյունը կողային թիակներով ետ տանող և այլն, հայտնվելուց առաջ, ինքն ու Ղազանդապը ստիպված էին լինում, այսպես ասած, կենաց ու մահու կռիվ տալ երկաթուղին ծածկող ձնահյուսերի դեմ: Թվում է,

Ջ — Չ. Այթմատով

դա երեկ էր: Հիսունմեկ, հիսուներկու թվականներին ի՞նչ դա-
ժան ձմեռներ էին լինում: Հո միայն ռազմաճակատում չի այն-
պես լինում, որ կյանքն օգտագործվում է մեկ անգամվա համար.
մի գրոհի, տանկի տակ մի նոնակ նետելու համար... Նույնը և
այստեղ էր: Ճիշտ է, քեզ ոչ ոք չէր սպանում: Բայց ինքդ էիր
սպանվում: Ինչքա՞ն ձյունահյուս են ձեռքով դեն նետել, քար-
շակներով հանել, նույնիսկ պարկերով են ձյունը տարել վերև,
յոթերորդ կիլոմետրի վրա, այնտեղ ճանապարհը անցնում է
ներքևից, կտրված թմբի միջով, և ամեն անգամ թվացել է, թե
սա վերջին գոտեմարտն է գալարվող ձյունամրրիկի դեմ և որ
հանուն դրա կարող ես, առանց տատանվելու, կյանքդ տալ,
միայն թե չլսես, թե ինչպես են տափաստանում ոռնում շոգե-
քարշերտ, թե՛ ճանապարհ տո՛ւր:

Բայց այն ձյունները հալվել են արդեն, այն գնացքները սու-
րացել-հեռացել են, այն տարիներն անցել-գնացել... Հիմա ոչ
ոքի փուլթը չի՝ եղել է, չի եղել: Հիմիկվա ճանապարհայինները
այստեղ են գալիս կարճ ժամանակով, ճղճղան տիպեր են. վեր-
ստուգիչ-վերանորոգող բրիգադներ, դրանց գլուխը չի մտնում,
այսինքն, ոչ թե չեն հավատում, պարզապես չեն պատկերաց-
նում, որ սարօգեկյան այս ձնահյուսների դեմ կայարանամիջում
եղել են ընդամենը մի քանի մարդ՝ բահերով: Հրա՛շք է, ինչ է:
Նրանցից մի քանիսը բացիբաց ծիծաղում են, իսկ հանուն ինչի՞
են այդպիսի բեռ վերցրել իրենց ուսերին, ինչո՞ւ են զոռով թա-
ղել իրենց, ո՞ր օրենքով: Մենք ոչ մի դեպքում չէինք հանդուրժի:
Գնայիք այսինչի մոտ, այնինչի մոտ, ծայրահեղ դեպքում կարե-
լի էր թողնել գնալ շինարարություն, կամ էլ մի ուրիշ կարգին
տեղ, որտեղ ամեն ինչ տեղը տեղին է: Այսքան աշխատել ենք,
այսքան էլ վճարիր... իսկ եթե ավրալ լինի, ժողովուրդ հավաքի,
արտածամ աշխատեցրու... «Հիմարի տեղ են դրել ձեզ, ծեբուկ-
ներ, այսինքն դուք հիմար էլ կմնաք...»:

Երբ այդպիսի «վերագնահատողներ» էին հանդիպում, Ղա-
զանզապը նրանց բանի տեղ չէր դնում, կարծես դա իրեն չէր վե-
րաբերում, միայն քթի տակ ծիծաղում էր, ասես իրեն հայտնի
էր ինչ-որ մեծ, նրանց անմատչելի բան, բայց Նդիգեյը չէր դի-
մանում, պայթում էր, կռվում, վիճում էր, արյուն պղտորում:

Չնայած Ղազանդապի և իր միջև խոսք շատ է գնացել նաև
այն մասին, ինչի վրա որ հիմա այդպես ծիծաղում էին ստուգիչ-
վերանորոգող հատուկ վագոններով թրև եկող այս տիպերը: Շատ

ու շատ ուրիշ բաներից էլ են խոսել, և դեռ այն տարիներին, երբ այս իմաստունները անփոխան երեխաներ են եղել, իրենք, ինչքան խելքները կտրել է, դատել դատողություն են արել կյանքի մասին, հետո էլ են խոսել, ախր ժամանակ շատ են ունեցել. 1945 թվականից մինչև հիմա, մանավանդ հետո, երբ Ղազանդապը թոշակի անցավ և մի տեսակ անհաջող դասավորվեց նրա կյանքը. գնաց քաղաք, որ ապրի որդու հետ, բայց երեք ամսից հտ եկավ: Այն ժամանակ ինչքան են զրույց արել, ծանրութեթե արել աշխարհի բանը, իմաստուն մարդ էր Ղազանդապը: Հիշելու բան շատ ունի... Եվ հանկարծ Եղիգեյը կատարյալ հստակությամբ և խոր մորմոքով գիտակցեց, որ այսուհետև իրեն մնում է լուկ հիշելը...

Եղիգեյը հանկարծ լսեց, որ չրխկաց միացավ խոսակցելու ապարատի միկրոֆոնը, շտապեց տնակ: Հողմի նման խշրտաց, թշշաց հիմար սարքը, մինչև որ վերջապես ձայն եկավ...

— Եղիկե, ալլո, Եղիկե, — ֆսսաց Շայմերդենը՝ կիսակայարանի հերթապահը, — լսո՞ւմ ես, պատասխանիր:

— Լսո՞ւմ եմ, լսո՞ւմ եմ:

— Լսո՞ւմ ես:

— Լսո՞ւմ եմ, լսո՞ւմ եմ:

— Ինչպե՞ս ես լսում:

— Ինչպես այն աշխարհից:

— Ինչո՞ւ ինչպես այն աշխարհից:

— Այդպես:

— Ա-ա՛... Ուրեմն ծերուկ Ղազանդապը էնպես էլի:

— Էնպեսը ո՞րն է:

— Դե, մեռել է, ուրեմն, — Շայմերդենը ջանում էր գտնել հարմար բառեր: — Ո՞նց ասեմ: Ուզում եմ ասել, ավարտեց էլի, իր փառավոր ուղին:

— Այո, — կարճ պատասխանեց Եղիգեյը:

«Այ քեզ անուղեղ հայվան, — մտածեց նա: — Նույնիսկ մահվան մասին չի կարող մարդավարի խոսել»:

Շայմերդենը մի վայրկյան ձայնը կտրեց: Միկրոֆոնն ավելի ուժեղ բռնվեց խշշոցով, ճռռոցով, ծանր հեռոցով: Հետո Շայմերդենի ձայնը խռպոտեց.

— Եղիկե, սիրելիս, միայն թե տես, գլուխս չտանես: Մեռել է, մեռել է, ինչ անենք... Ես մարդ չունեմ: Ի՞նչ կարիք կա, որ

գնաս մոտը նստես: Իմ կարծիքով, դրանով հանգուցյալին, ոնց ասած, ետ չես բերելու...

— Իսկ իմ կարծիքով, դու ոչինչ չես հասկանում:— Ի՞նչ է նշանակում գլուխ չտանես: Դու այստեղ ընդամենը երկու տարի ես աշխատում, իսկ մենք երեսուն տարի ենք աշխատել իրար հետ: Մի քիչ ուղեղդ շարժիր: Մարդ է մահացել, չի կարելի, ո՞վ է տեսել հանգուցյալին մենակ թողնեն դատարկ տան մեջ:

— Ո՞նց պիտի իմանա; էսպես ասած, ինքը մենակ է, թե մենակ չի:

— Ինքը չգիտի, մենք գիտենք:

— Դե լավ, ինչ ես ձենդ գլուխդ գցում, սո՛ւա կաց:

— Ես քեզ բացատրում եմ:

— Ի՞նչ ես ուզում, ես մարդ չունեմ: Այնտեղ ի՞նչ պիտի անես, մեկ է, գիշեր է:

— Պիտի աղոթեմ: Հանգուցյալին պիտի հագցնեմ: Աղոթք պիտի ասեմ:

— Աղո՞թք: Դու, Բորանլի Եդիգե՞յր:

— Այո: Ես աղոթքներ գիտեմ:

— Այ քեզ բա՛ն: Վաթսուն տարի է, էսպես ասած, Սովետա-կան իշխանություն է:

— Այ մարդ, Սովետական իշխանությունն ի՞նչ կապ ունի: Մեռնողի համար մարդիկ աղոթում են հնուց: Ախր մարդ է մահացել, ոչ թե անասուն:

— Դե լավ, աղոթում ես, աղոթիր, բայց, էսպես ասած, մի գողգոթա: Մարդ կուղարկեմ էդիլբայի ետևից, թե կգա, թող գա, էսպես ասած, քեզ կփոխարինի... Իսկ այժմ, հարյուր տասնյոթերորդն է գալիս, պատրաստվիր երկրորդ պահեստայինի համար...

Եվ այդ խոսքերով Շայմերդենը անջատվեց, չխկացրեց խոսակցելու անջատիչը: Եդիգեյը շտապեց սլաքի մոտ և գործ էր անում ու մտածում. կհամաձայնի՞, կգա արդյոք էդիլբայը: Հետո հուսադրվեց, դե, մարդիկ ախր խիղճ ու խղճմտանք ունեն, երբ տեսավ, որ պայծառ լուսավորվեցին մի քանի տների լուսամուտներ: Եները հաչեցին: Ուրեմն կինը անհանգստացնում, ոտքի է հանում բորանլիցիներին:

Այդ ժամանակ հարյուր տասնյոթերորդը կանգնեց պահեստային գծի վրա: Մյուս ծայրից մոտեցավ նավթատար գնացքը՝

միայն ցիստեռններու Գնացքներն անցան իբար կողքով, մեկը
գնաց արեւելք, մյուսը՝ արեւմուտք...

Արդեն գիշերովա ժամը երկուան էր: Երկնքում վառվում էին
աստղերը, հստակ շոկվում էր ամեն մի աստղ: Հուսինն ավելի
պայծառ էր շողում սարօգեկների վրա, ասես լցվելով լրացու-
ցիչ, աստիճանաբար ավելացող ուժով: Իսկ աստղալից երկնքի
տակ անսահմանորեն փռվել էին հեռու սարօգեկները, և զանա-
զանվում էին միայն ուղտերը, և դրանց մեջ հսկա երկսապա-
տանի Բորանլի Կարանառի կերպարանքը, մեկ էլ մոտակա բլուր-
ների տարտամ ուրվագծերը, մնացյալ ամենայն ինչ՝ երկաթուղու
երկու կողմերում, կորչում էր գիշերային անվերջության մեջ:
Մեկ էլ քամին չէր քնել, շարունակ սուլում, խշխշում էր աղբա-
կույտերի մեջ:

Եդիգեյը անընդհատ ներսուզուրս էր անում, սպասում էր,
երկաթուղու վրա չի երևում, արդյո՞ք, երկար էդիլուայը: Եվ այդ
պահին, քիչ այն կողմ նա տեսավ ինչ-որ գազանիկի: Պարզվեց,
որ աղվես էր: Նրա աչքերը կայծկլտում էին կանաչավուն լույսի
գունախաղով: Գլխահակ կանգնել էր հեռագրասյան տակ և ոչ
առաջ էր գալիս, ոչ էլ ետ էր գնում:

— Դու ի՞նչ բանի ես այստեղ, — մռթմռթաց Եդիգեյը և մա-
տը կատակով թափ տվեց: Աղվեսը չվախեցավ: — Սպիտի՛ր, հի-
մա ես քեզ ցույց կտամ, և ոտքը խփեց գետնին:

Աղվեսը ետ ցատկեց, հետո նստեց, շուտ գալով նրա կողմը:
Աղվեսն անքթիթ ու վշտոտ, ինչպես թվաց Եդիգեյին, առանց
աչք կտրելու նայում էր, չգիտես իրեն, թե կողքին գտնվող մի
ուրիշ բանի: Ի՞նչը կարող էր գրավել աղվեսին, ինչո՞ւ էր եկել
այստեղ: Միգուցե էլեկտրական լույսերն են հրապուրել, թե՞
քաղցն է բերել: Եդիգեյի աչքին տարօրինակ թվաց նրա վարքը:
Իսկ ինչո՞ւ քարով չխփի, քանի այդպես է, քանի որսը իր ոտքով
է եկել: Եդիգեյը գետնից մի մեծ քար վերցրեց: Նշան բռնեց,
ձեռքը ետ տարավ, վրա բերեց, հետո իջեցրեց: Քարը գցեց ոտքի
տակ: Քրտինքը վրա տվեց: Ինչեր ասես, որ մարդու գլուխը չի
գալիս: Հիմարություն: Երբ ուզում էր աղվեսին խփել, հանկարծ
հիշեց, որ մեկը պատմում էր. ո՞վ էր, կարծես այստեղ եղած
տիպերից մեկն էր, թե՞ լուսանկարիչը, որի հետ ասածու մասին
էին զրուցում, թե՞ ուրիշն էր, ախ ո՞չ, Սաբիթջանն էր պատմում,
թող կորչի գնա, շարունակ տարօրինակ բաներ է պատմում, մե-
նակ թե ականջ դնող լինի, մենակ թե զարմացող լինի: Եվ

Սաբիթջանը՝ Ղազանղապի որդին, պատմում էր հոգու ետմահու տեղափոխության մասին:

Ոչ բարով կրթութիւնն է ստացել, անբան շատախոսը: Նայում ես բոյութեան, ամեն ինչ տեղը տեղին: Ամեն ինչ գիտի, լսել է, չիմացած բանը չկա, բայց ի՞նչ օգուտ: Հա սովորեցրել են ու սովորեցրել գիշերօթիկներում ու ինստիտուտներում, բայց մարդ չի դարձել: Գլուխգոլման է, խմելու հետ՝ լամ, բաժակաճառ ասելու մեջ՝ վարպետ, բայց գործի հետ գլուխ չունի: Մի խոսքով դատարկ մարդ է, Ղազանղապի ճկույթը չարժի, բայց արի ու տես, որ անընդհատ դիպումն է թափահառում: Զէ՛, բան դուրս չի եկել, որդին հորը չի քաշել: Աստված նրա հետ, ի՞նչ պիտի անես, այդ է եղածը:

Այսպես, ուրեմն, այդ Սաբիթջանը պատմում էր, իբր, Հնդկաստանում հաճատում են մի ուսմունքի, ըստ որի մարդը մահանում է, նրա հոգին տեղափոխվում է մեկ ուրիշ կենդանի արարածի մեջ, թեկուզ նույնիսկ մրջյունի մեջ: Եվ իբր, ամեն մարդ, մի ժամանակ, դեռևս իր ծնունդից առաջ, թռչուն է եղել կամ որևէ գազան, կամ միջատ է եղել: Դրա համար էլ Հնդկաստանում կենդանիներին սպանելը համարվում է մեղք, եթե ճանապարհին նույնիսկ օձ, կորբա հանդիպի, ձեռք չեն տա, գլուխ կտան, ճանապարհը կզիջեն նրան:

Ինչ հրաշք ասես, որ չկա աշխարհում: Ի՞նչ իմանաս, ճիշտ է, սո՞ւտ է, այդ ամենը: Աշխարհը մեծ է, դեհ, մարդն էլ հո ամեն ինչ չգիտի: Ահա, երբ ուզում էր քարով խփել աղվեսին, հանկարծ մտքով անցավ, չի՞ն՞ թե Ղազանղապի հոգին հիմա աղվեսի մեջ է: Միգուցե Ղազանղապը, տեղափոխվելով աղվեսի մեջ, հիմա եկել է իր լամ ընկերոջ մոտ, որովհետև իր մահից հետո խրճիթը դատարկ է, անմարդ, տխուր... «Այս ինչեր եմ դուրս տալիս,— ինքն իրեն նախատեց նա:— Այս ի՞նչ մտքեր են գալիս: Թո՛ւհ, խելքս գցել եմ»:

Համենայն դեպս, նա զգույշ մոտեցավ աղվեսին և ասաց, կարծես թե սա կարող էր խոսք հասկանալ.

— Գնա, սա քո տեղը չի, գնա քո տափաստանը: Լսո՞ւմ ես Գնա՛, գնա՛: Միայն թե ոչ այն կողմը, այնտեղ շներ կան: Գնա՛, հաջողութիւն, գնա քո տափաստանը:

Աղվեսը ետ դարձավ, վախվխելով գնաց: Մեկ-երկու անգամ ետ նայեց և չքացավ խավարում:

Այդ միջոցին նորից կիսակայարան մտավ հերթական երկա-

թուղային գնացքը: Գնացքը դղրդալով աստիճանաբար դանդաղեցրեց ընթացքը, իր հետ բերելով շարժման թրթռուն խավարը՝ վագոնների վերևում թռչող փողին: Երբ գնացքը կանգ առավ, լուկոմոտիվից, որ զուսպ դգզում էր շարժիչների գատարկ պտույտներից, դուրս նայեց մեքենավարը:

— Հե՛յ, Եդիկե, Բորանլի, ասսալամ-ալեյքում:

— Ալեքիմ-ասսալամ:

Եդիգեյը գլուխը բարձրացրեց, որ ավելի լավ տեսնի, թե ով է: Այս գծի վրա բոլորը ճանաչում են իրար: Իրենց տղաներից էր: Հենց նրա միջոցով էլ Եդիգեյը հաղորդեց, որ Ղումբելում՝ հանգուցային կայարանում, որտեղ ապրում էր Այվադան, հայտնեն հոր մահը: Մեքենավարը սիրով համաձայնեց կատարելու այդ խնդրանքը, Ղազանղապի հիշատակի հարգանքից, մանավանդ որ Ղումբելում գնացքային բրիգադների վերահերթափոխ էր, և նույնիսկ խոստացավ վերադարձին հետը բերել Այվադային՝ ընտանիքով, եթե իհարկե այդքան ժամանակում նրանք հասցնեն:

Դա վստահելի մարդ էր: Եդիգեյի սիրտը թեթևացավ: Ուրեմն, մի գործ արված էր արդեն:

Մի քանի րոպեից գնացքը շարժվեց, և, մեքենավարին հրաժեշտ տալիս, Եդիգեյը տեսավ, որ մի լողող մարդ, երկաթգծի երկարությամբ ընթացող գնացքի կողքով գալիս է իր կողմը: Եդիգեյը ուշադրություներ լարեց. էդիլբայն էր:

Մինչ Եդիգեյը կհանձներ հերթափոխը, մինչ երկար էդիլբայի հետ կխոսեին պատահածի մասին, ախ ու վախ կանեին, կհիշեին Ղազանղապին, Բորանլի մտան ու բաժանվեցին ևս մի զույգ գնացք: Եվ երբ, ազատվելով բոլոր այս գործերից, Եդիգեյը տուն էր գնում, վերջապես ճանապարհին հիշեց, որ մինչև հիմա մոռացել էր կնոջը հիշեցնել, ավելի շուտ խորհրդակցել, թե ինչ անեն, իրենց աղջիկներին ու փեսաներին ինչպե՞ս իմաց անեն ծերունի Ղազանղապի մահվան մասին: Եդիգեյի երկու ամուսնացած աղջիկներն ապրում էին բոլորովին հակառակ կողմում՝ Կըզըլ Օրդայի մերձակայքում, մեծը բրնձաբուծական սովխոզում, ամուսինը տրակտորիստ էր, իսկ փոքրը սկզբում ապրում էր Կազալինսկ կայարանի մոտակայքում, հետո ընտանիքով տեղափոխվեց քոջը մոտիկ, միևնույն սովխոզը, ամուսինը վարորդ էր աշխատում: Թեև Ղազանղապը նրանց ազգական չէր, բայց

անհրաժեշտ էր անպայման գալ նրա թաղմանը: Եղիգեյը համոզված էր, որ Ղազանդապը նրանց համար ավելի թանկ է, քան որևէ ազգական: Աղջիկները ծնվել էին նրա օրով, Բորանլիում: Այստեղ հասակ էին առել, դպրոց գնացել, սովորել Ղումբելի կայարանային գիշերօթիկում: Աղջիկներին այնտեղ էին տանում հերթով, մեկ Ղազանդապը, մեկ Եղիգեյը: Հիշեց աղջիկներին: Հիշեց, որ արձակուրդի ժամանակ նրանց տանում կամ արձակուրդից բերում էին ուղտով: Փոքրը նստում էր առջևում, հայրը՝ մեջտեղում, մեծը՝ ետևում, և երեքով գնում էին: Մի երեք ժամ, ձմռանը ավելի երկար, Կարանառը վարգով, ոտքերը լայն-լայն դնելով Բորանլիից վազում էր մինչև Ղումբել: Իսկ եթե Եղիգեյը ժամանակ չէր ունենում, նրանց տանում էր Ղազանդապը: Հոր նման է եղել: Եղիգեյը որոշեց առավոտյան հեռագիր տալ աղջիկներին, թող ինչպես ուզում են, անեն... Բայց իմանան, որ Փերունի Ղազանդապն այլևս չկա...

Հետո նա քայլում ու մտածում էր, որ առավոտյան հարկավոր է նախ և առաջ արոտավայրից բերել Կարանառին, նա շատ ունեւ էլինի: Մեռնելը հեշտ բան չի, և մարդուն հարգուպատվով թաղելը նույնպես հեշտ չի... Հանկարծ պարզվում է, որ այս չկա, այն չկա, որ հարկավոր է շտապ ամեն ինչ ձեռք բերել, սկսած սավանից, մինչև հոգեհացի փայտը:

Հենց այդ պահին օդը տատանվեց, ինչպես ռազմաճակատում էր լինում, հզոր պայթուցիկ ալիքի հեռավոր զարկի նման, և գետինը սասանվեց ոտքի տակ: Եվ ճիշտ իր առջև տեսավ, որ հեռու տափաստանում, այն կողմում, որտեղ ինչքան իրեն հայտնի էր, տեղադրված է Սարօզեղեկյան տիեզերակայանը, մի բուն սուրաց դեպի երկինք, կրակե պտուտահողմի նման անընդհատ բոցավառվելով և վեր խոյանալով: Եվ ապշեց. հրթիռ էր բարձրանում տիեզերք: Այդպիսի բան դեռ կյանքում չէր տեսել: Նա գիտեր, ինչպես բոլոր սարօզեղեկները գիտեին, Սարի-Օզեկ-1 տիեզերակայանի գոյության մասին, որ այստեղից մոտ քառասուն, կամ թերևս մի քիչ պակաս, կիրումետրի վրա է, գիտեր, որ այնտեղ անց է կացված առանձին երկաթգծային ճյուղ՝ Թոգրեկ-Տամ կայարանից, պատմում էին նույնիսկ, որ այդ կողմերում, տափաստանում բարձրացել է մի մեծ քաղաք, մեծ խանութներով, շատ է լսել ռադիոյով, զանազան խոսակցությունների ժամանակ, թերթերում կարդացել տիեզերագնացների, տիեզերական թռիչքների մասին: Այդ ամենը տեղի է ունեցել այստեղ մոտիկ

(համեմատյան դեպս ինքնագործունեության համերգի ժամանակ, այն մարզային քաղաքում, որտեղ Սաբիթջանն է՝ ապրում, իսկ այդ քաղաքը շատ ավելի հեռու է, մոտ մեկուկես օրվա ճանապարհ գնացքով, երեսանների երգչախումբը երգում էր, որ իրենք աշխարհի ամենաերջանիկ երեսաններն են, որովհետև տիեզերագնաց քեռիները տիեզերք են թռչում իրենց հողից), բայց քանի որ տիեզերակայանը շրջապատող ամենայն ինչ համարվում էր փակ գոտի, ապա Եդիգեյն ապրելով այդ կողմերից ոչ այնքան հեռու, բավարարվում էր այս ու այն կողմից լսածով ու իմացածով: Եվ ահա, առաջին անգամ, սեփական աչքով տեսավ, թե տիեզերական հրթիրը մոլեգնող կոակի ինչպիսի ահեղ ուժով է խոյանում դեպի աստեղային մութ բարձունքները՝ շուրջը պայծառացնելով թրթռուն լույսի փայլատակումներով: Եդիգեյը շփոթվեց: Մի՞թե այդ կրակե քուրայում մարդ է նստած: Մե՞կ թե երկու: Հետաքրքիր է, ինչո՞ւ մինչև օրս մշտապես ապրելով այստեղ, դեռ ոչ մի անգամ թռիչքի պահ չէր տեսել, չնայած քանի՜ անգամ են արդեն տիեզերք թռել, հաշիվը կորել է: Միգուցե առաջ տիեզերանավերը ցերեկով են թռել: Արե ժամանակ, դժվար թե այսպիսի տարածությունից բան երևա: Տեսնես ինչո՞ւ է այս մեկը պոկվել գիշերով: Երևի շտապել է, կամ այդպես է պետք: Կամ երևի երկրից դուրս է գալիս գիշերը և այնտեղ, անմիջապես ընկնում է լույսի մեջ: Սաբիթջանը պատմում էր, իբր, տիեզերքում ցերեկն ու գիշերը փոխվում են կես ժամը մեկ: Այնպես էր պատմում, կարծես ինքն անձամբ ներկա է եղել: Հարկավոր է Սաբիթջանին մեկ էլ հարցնել: Սաբիթջանը ամեն ինչ գիտի: Շատ է ուզում ամենագետ, կարևոր մարդ երևալ: Այսինքն, մարզային քաղաքում է աշխատում: Բայց շատ է երևակայում: Ի՞նչ կարիք կա: Ինչ որ կաս՝ կաս: «Ես այսինչի հետ էի, շատ մեծ մարդ է, ևս նրան այսինչ բանն ասացի»: Իսկ Երկար էդիբայը պատմում էր, որ մի անգամ եղել է նրա մոտ, աշխատանքի վայրում, ասում է, մեր Սաբիթջանը ամբողջ օրը ընդունարանում վազվզում է հեռախոսներից դեպի առանձնասենյակի դռները և անընդհատ. «Լսում եմ, Ալջափար Կախարմանովիչ: Եղավ, Ալջափար Կախարմանովիչ: Այս րոպեին, Ալջափար Կախարմանովիչ»: Իսկ այդ Ալջափար Կախարմանովիչը, ասում են, առանձնասենյակում նստած անընդհատ կոճակներ է սեղմում: Այդպես էլ չեն կարողացել մի կարգին խոսել... Ահա պարզվում է, որ այդպիսին է մեր բորանիցին: Աստված նրա հետ, ինչ որ կա՝ կա... Միայն

Ղազանդապն է մեղքը: Շատ էր մտածում նրա մասին: Մինչև կյանքի վերջը ոչ մի վատ բան չասաց տղայի մասին: Նույնիսկ քաղաք տեղափոխվեց, տղայի ու հարսի մոտ, իրենք համոզել տարել էին, բայց ի՞նչ դուրս եկավ... Դե, սա արդեն ուրիշ խոսակցություն է...

Այն խոր գիշերը գնում է Եղիգեյն ալսպիսի մտքերով տարված, հայացքով ուղեկցելով տիեզերական հրթիռը մինչև նրա իսպառ անհետացումը: Երկար հետևեց այդ հրաշքին: Եվ երբ կրակն նավը, անընդհատ սեղմվելով ու փոքրանալով, ընկղմվեց մութ վիհի մեջ, վերածվելով սպիտակ, մշուշոտ փոքրիկ կետի, նա օրորեց գլուխը և գնաց, ճաշակելով տարօրինակ, հակասական զգացումներ: Հիանալով տեսածով, նա միևնույն ժամանակ գիտեր, որ սա իր համար կողմնակի բան է, որը հարուցում է և՛ զարմանք, և՛ վախ: Ընդ որում, հանկարծ հիշեց երկաթուղի եկած այն աղվեսին: Տեսնես ի՞նչ զգաց, երբ, ամայի տափաստանում տեսավ երկինք սլացող հրեղեն մրրիկը: Երևի խեղճը չի իմացել ուր փախչի...

Բայց հենց ինքը՝ Բորանլի Եղիգեյը, տիեզերք սուրացող հրթիռի գիշերային թռիչքի ականատեսը, չգիտեր նույնիսկ, այսինքն չէր էլ կարող իմանալ, որ գա տիեզերագնացով տիեզերանավի արտահերթ, վթարային թռիչք էր՝ առանց հանդիսություն, առանց լրագրողների ու զեկույցների, «Պարիտետ» տիեզերակայանում տեղի ունեցած արտակարգ դեպքի կապակցությամբ, տիեզերակայան, որ ահա արգեն մեկուկես տարի էր, ինչ ամերիկա-սովետական համատեղ ծրագրով գտնվում էր ուղեծրում՝ «Տրամպլին» պայմանական անվան տակ: Ի՞նչ իմանար Եղիգեյն այդ ամենի մասին: Մտքով չէր էլ անցնի, թե այդ դեպքը վերաբերվելու է նաև իրեն, իր կյանքին և դա ոչ թե պարզապես այն պատճառով, որ մարդը և մարդկությունն անխզելիորեն կապված են միմյանց, իրենց համընդհանուր նշանակությամբ, այլ ամենակոնկրետ և ուղղակի իմաստով: Նա չգիտեր, մանավանդ չէր էլ կարող ենթադրել, թե որոշ ժամանակ անց, Սարի-Օզեկից մեկնարկած նավից հետո, մոլորակի մյուս ծայրից՝ Նևադայի տիեզերակայանից, բարձրացել է ամերիկյան նավ, միևնույն առաջադրանքով, դեպի միևնույն «Պարիտետ» կայանը, միևնույն «Տրամպլին» ուղեծիր, միայն ընթացքի հակառակ ուղղությամբ:

Նավերը շտապ տիեզերք էին ուղարկվել «Կոնվենցիա» գիտահետազոտական ավիակրից ստացված հրահանգով, որ Սովետ-

տա-ամերիկյան միացյալ «Դեմիտորգ» ծրագրի ղեկավարման կենտրոնի լողացող բազան էր:

Ավիակիր «Կոնվենցիան» գտնվում էր իր մշտական տեղակայանում՝ Խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտյան կղզիներից դեպի հարավ, Վլադիվոստոկից և Սան-Ֆրանցիսկոյից համարյա միևնույն տարածության վրա գտնվող քառակուսում: Միացյալ ղեկավարման կենտրոնը՝ Միադեկկենտրոնը, այդ ժամանակ, լարված հետևում էր «Տրամպլին» ուղեծիր Լինոդ երկու նավերին: Առաջժամ ամեն ինչ հաջող էր ընթանում: Դեռ առջևում էին «Պարիտետի» կոմպլեքսին կցվելու մանևրները: Առաջագրանքը գերդժվարին էր, կցումը պետք է տեղի ունենար ոչ թե հաջորդաբար, մեկը մյուսի ետևից, հերթականության անհրաժեշտ ընդմիջումներով, այլ միաժամանակ, կատարելապես համահնչյուն, երկու տարբեր մոտեցումով՝ կայանին:

Արդեն տեսներկու ժամից ավելի էր. «Պարիտետը» չէր պատասխանում «Կոնվենցիայից» եկող Միադեկկենտրոնի ազդանշաններին, չէր պատասխանում նաև իր մոտ կցման եկող նավերի ազդանշաններին... Հարկավոր էր պարզել, թե ինչ էր պատահել «Պարիտետի» անձնակազմին:

II

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելից արևմուտք, արևմուտքից արևելք...

Երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հսկայական ամալի տաքածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Դեդին տափաստանների միջնակներ:

Այս կողմերում ուզածդ տաքածությունը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ գնացքները գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Բորանլի կիսակայարանից մինչև Նայմանյան Անա-Բեյթի մոհմական գերեզմանոցը կլինեք առնվաղն մի երեսուն կիլոմետր, երկաթուղու կողմից, այն էլ եթե գնաս ուղիղ, սարօզեկներով: Իսկ եթե, համենայն դեպս, ուսկի չդիմես, որպեսզի հանկարծ չմոլորվես տափաստանում, ավելի լավ է գնալ սովորական ճամփով, որ շարունակ ուղեկցում է երկաթուղուն, բայց

այս դեպքում տարածութիւնը մինչև գերեզմանոց, ավելի նմանաւ Կրլարկնայի ձորակից մինչև Անա-Բեյիթի կեռմանը ստիպւած ես լինում մի ամբողջ շրջան կատարել։ Ուրիշ ելք չկա։ Եվ ահա, լավագույն դեպքում, երեսուն վերստ է անում, մի այդքան էլ՝ ետ գալուց։ Սակայն, Եդիգեյից բացի, հիմիկվա բորան լիցիններից ոչ ոք կարգին չգիտեր այնտեղի ճանարարհը, թեև լսելը շատ էին լսել այն հինավուրց Բեյիթի մասին, որի շուրջ հազար տեսակ պատմութիւններ էին պատմում՝ եղած ու չեղած, բայց իրենք դեռ առիթ չէին ունեցել գնալու այնտեղ։ Կարիք չէր եղել։ Տարիների ընթացքում, Բորանլի ճամփեզրյա փոքրիկ, ութ տնանոց ավանում, սա առաջին դեպքն էր, որ մարդ էր մեռնում, և պետք էր թաղում կատարել։ Սրանից մի քանի տարի առաջ, երբ մի ժամվա մեջ, կրծքի հեղձուկից մահացած մի աղջնակ, ծնողները նրան տարան թաղեցին իրենց ծննդավայրում, Ուրալի երկրամասում։ Իսկ Ղազանղայի կինը՝ պառավ Բուկեյը, թաղվեց կայարանային գերեզմանատանը՝ Ղումբելում։ մահացել էր այնտեղի հիվանդանոցում, մի քանի տարի առաջ, թաղել էին կայարանում։ Հանգուցյալին Բորանլի բերելը իմաստ չունի։ Իսկ Ղումբելը Սարի-Օզեկների ամենամեծ կայարանն է, մանավանդ, նրա ազգիկը՝ Այզադան, և փեսան այնտեղ են ապրում։ Այս վերջինը որքան էլ խելքը գլխին չի, խմող է, համենայն դեպս յուրային է։ Գերեզմանին կհետեւն։ Բայց այն ժամանակ Ղազանղայը կենդանի էր և ինքն էր որոշում ինչը ինչպես անել։

Իսկ հիմա գլուխ չէին հանում, թե ինչպես անեն։

Բայց Եդիգեյը իրենն էր պնդում։

— Դե, վերջ տվեք, դա ջիգիթին վայել խոսք չի, — խրատում էր երիտասարդներին։ — Այսպիսի մարդուն պետք է թաղենք Անա-Բեյիթում, որտեղ մեր նախնիներն են պառկած։ Այնտեղ, որտեղ կտակել է ինքը՝ հանգուցյալը։ Եկեք խոսքից գործի անցնենք, պատրաստվենք։ Ճամփան կարճ չի։ Վաղը առավոտյան շուտ կշարժենք...

Բոլորն էլ գիտակցում էին, որ Եդիգեյն իրավունք ունի որոշում ընդունելու։ Դրա համար էլ համաձայնեցին։ Ճիշտ է, Սաբիթջանը փորձեց առարկել։ Նա այդ օրը եկել հասել էր ճամփակից ապրանքատարով, մարդատար գնացքներն այստեղ չէին կանգնում։ Եվ լոկ այն հանգամանքը, որ նա եկել է հոր թաղմանը, չիմանալով հայրը ո՞ղջ է թե մեռած, հուզեց, նույնիսկ ուրախացրեց Եդիգեյին։ Եղան ըոպներ, երբ նրանք գրկախառն-

վեցին ու լաց եղան իրենց։ Համակած ընդհանուր ցավի ու վշտի մեջ։ Եդիգեյը հետո զարմացավ ինքն իր վրա։ Սաբիթջանին սեղմելով կրծքին և արտասովելով, չէր կարողանում տիրապետել իրեն և ջարուհակ խոսում էր հեծկտալով. «Լավ որ եկար, հարազատս, լավ որ եկար»,— կարծես նրա գալուստը կարող էր հարուսթյուն տալ Ղազանդապին։ Եվ ինչո՞ւ էր Եդիգեյն այդպես լալիս, ինքն էլ չգիտեր, երբեք նրան այդպիսի բան չէր պատահել։ Նրանք երկար լաց եղան բակում, Ղազանդապի որբացած խրճիթի դռանը։ Մի բան ազդել էր Եդիգեյի վրա։ Հիշում էր, որ Սաբիթջանը մեծացել է իր աչքի առջև, փոքր տղա էր, հոր սիրելին, երբ տալքան սովորելու Ղումբելի երկաթուղայինների երեխաների գիշերօթիկ դպրոցում։ Հենց ազատ ժամանակ էր լինում, ճամփակից գնացքով կամ ուղտերին հեծած զնում էին տեսնելու, թե ինչպե՞ս է զգում հանրակացարանում, չո խաթրին դիպչող չկա, հո անշնորհք բաներ չի անում, ինչպե՞ս է սովորում, ուսուցիչներն ի՞նչ են ասում... Իսկ արձակուրդներին, քանի անգամ են բքձն ու սառնամանիքին մուշտակի մեջ լիաթաթած նրան ուղտով տարել ձյունոտ սարօզեկներով, միայն թե ետ չմնա պարապմունքներից։

էհ, անդարձ օրեր։ Ամեն ինչ անցավ գնաց երազի նման։ Եվ հիմա դեմդ կանգնած է հասուն տղամարդ, հագլ՛վ, հեռավոր կերպով հիշեցնելով մանկության օրերի այն տղային՝ աչքերը դուրս պրծած ու ժպտուն, այժմ ակնոցով, տափակած շլյապայով ու մաշված փողկապով։ Այժմ աշխատում է մարզային քաղաքում և շատ է ուզում կարևոր, պաշտոնավոր մարդ երևալ, բայց, դեհ, կյանքը խարդախ բան է, այնքան էլ հեշտ չի պետ դառնալը, ինչպես ինքն է հաճախ գանգատվել, եթե լավ թիկունք կամ ծանոթ ու բարեկամ շունհնաս, իսկ ինքն ո՞վ է, ինչ-որ Բորանի կիսակայարանցի, ինչ-որ Ղազանդապի տղա։ Ա՛յ քեղ դժբախտություն։ Բայց հիմա այդ հայրն էլ չկա, ամենաանօգուտ, բայց կենդանի հայրը հազար անգամ ավելի լավ է փառաբանված հանգուցյալից։ Բայց հիմա այդ հայրն էլ չկա...

Հետո արցունքները շորացան։ Անցան խոսակցության, գործի։ Եվ այստեղ պարզվեց, որ սիրելի, ամենագետ որդյակը եկել է ոչ թե հուզարկավորելու հորը, այլ միայն մի կերպ թաղելու, վերջացնելու և անմիջապես մեկնելու։ Սկսեց մտքեր արտահայտել, թե ի՞նչ կարիք կա քսրշ գալ հասնել այդքան հեռու, մինչև Անա-

Բեյիթ, շուրջը լիքը տարածութիւն, Սարի-Օզեկի տափաստանը՝ ծայրից ծայր դատարկ։ Կարելի է գերեզման փորել մի մոտիկ տեղ, որնէ բլրակի վրա, երկաթուղուն մոտ, թող իր համար պառկի ծեր ուղեգննիչը, և լսի, թե ինչպես են գնացքները սլանում կայարանամիջով, որտեղ նա աշխատել է ամբողջ կյանքում։ Այդ առիթով հիշեց նույնիսկ մի հին առած. մեռելից ազատվելու միակ միջոցը շտապ թաղումն է։ Ինչո՞ւ ձգձգել, խելքին զոռ տալ, մեկ չի՞, որտեղ ես թաղվում, այս գործում ինչքան շուտ, այնքան լավ։

Այսպես խոսում էր, մի կողմից կարծես արդարանալով, որ շտապ ու կարևոր գործեր ունի հիմնարկում, ժամանակը սուղ է, իսկ ղեկավարութանը, ինչպես գիտենք, հետաքրքիր չէ, գերեզմանոցը մոտի՞կ է, հեռո՞ւ է, կարգադրված է աշխատանքի ներկայանալ այսինչ օրը, այսինչ ժամին և վերջ։ Ղեկավարութիւնը ղեկավարութիւն է, քաղաքը՝ քաղաք...

Եղիգեյն ինքն իրեն հայհոյում էր, համարում հիմար։ Ամաչում և զղջում էր, որ հոնգուր-հոնգուր լաց է եղել այս տիպին տեսնելիս, որքան էլ նա հանգուցյալ Ղազանղապի որդին էր։ Եղիգեյը վեր կացավ տեղից, մի հինգ մարդ էին նստած հին կոճափայտերի վրա, որ պատի տակ հարմարեցրել էին իբրև նըստարան, և շատ ուժ գործադրեց, որ մարդկանց ներկայութեամբ, ախպիսի օրով, ավելորդ կամ վիրավորական բան չասի։ Խնայեց Ղազանղապի հիշատակը։ Ասաց միայն.

— Շուրջը լիքը տեղ է, իհարկե, ինչքան ուզես տեղ կա։ Բայց չգիտես ինչո՞ւ, մարդիկ իրենց հարազատներին չեն թաղում պատահական տեղում։ Ըստ երևույթին դա հենց այնպես չի։ Թե չէ հողն ո՞վ է ափսոսում։— Եվ լռեց, և բորանիցինները լուռ լսեցին։— Որոշեք, խելք խելքի տվե՛ք, ես գնամ տեսնեմ այնտեղ ի՞նչ կա։

Եվ հայացքը մթնած, ամբարիշտ, թողեց գնաց շառից հեռու։ Հոնքերը մոտեցել միացել էին քթարմատին։ Խիստ և տաքարյուն էր և նրան Բորանլի (փոթորկալի) էին անվանում նաև նրա համար, որ բնավորութեամբ համապատասխան էր։ Այ, հիմա Սաբիթջանի հետ մենակ լինեք, այդ անամոթի երեսին կշարտեր ինչ-որ մտածում էր, ինչի որ արժանի էր։ Այնպես կաներ, որ ամբողջ կյանքում չմոռանար։ Բայց չէր ուզում կանանց բերանն ընկնել։ Հրեն, կանայք արդեն փսփսում են, վրդովվում՝ եկել է իբր հորը թաղելու, բայց իրեն հյուրի նման է պահում։ Եկել է

դատարկ ձեռքերը գրպաններում: Գոնե մի տուփ թեյ բերեր, մնացածը գլուխը քարը: Գոնե կինը գար, քաղաքային հարսը, հարգեր, գար լաց լիններ, սուգ աներ, ինչպես կարգն է: Ոչ խիղճ ունեն, ոչ ամոթ: Երբ ծերունին ողջ-առողջ էր, ապրուստը լավ, գույգ կթան ուղտ ուներ, տասնհինգ ոչխար ու գառ, այն ժամանակ լավն էր: Այն ժամանակ հարսը գալիս էր, այնքան եկավ, մինչև համոզեց, ամեն ինչ ծախել տվեց: Ծերունուն իբր մոտը տարավ, եղած փողով կահույք առան, ավտոմեքենան էլ վրան, բայց հետո ծերունին հանկարծ ավելորդ դարձավ: Հիմա փուլթը չի: Կանայք ուզում էին աղմուկ գցել, Եղիգեյը թույլ չտվեց: Զհամարձակվեք, ասաց, բերան բացել այսպիսի օրով, մեր գործը չի, թող իրենք մտածեն...

Նա գնաց անասնոցի կողմը, որտեղ կապված էր արտից բերված Կարանառը և մեկ-մեկ կատաղի ձայներ էր հանում: Եթե չհաշվենք, որ Կարանառը մի երկու անգամ երամակի հետ եկել է ջրհորից ջուր խմելու, ապա ամբողջ շաբաթը, օր ու գիշեր ազատ ման է եկել: Զեռքից գնացել է անպիտանը և հիմա դժգոհություն է արտահայտում, կատաղի բացում է սուր-սուր ատամներով երախը, ժամանակ առ ժամանակ ոռնում: Սովորական պատմություն: Նորից անազատ կյանք է սկսվում, իսկ դրան հարկավոր էր ընտելանալ:

Եղիգեյը նրան մոտեցավ վրդովված՝ Սաբիթջանի հետ ունեցած խոսակցությունից հետո, թեև նախօրոք գիտեր, որ այդպես էլ լինելու է: Պարզվում է, որ Սաբիթջանը իրենց պատիվ է արել, մասնակցելով հարազատ հոր թաղմանը: Նրա համար դա բեռ է, որից ուզում է, որքան հնարավոր է, շուտ ազատվել: Եղիգեյը չուզեց ավելորդ խոսքեր վատնել, շարժեր, առանց այդ էլ, միևնույն է, ամեն ինչ ինքն է անելու, ահա, հարևաններն էլ իրենց հեռու չեն պահում: Բոլորը, ովքեր երկաթգծում զբաղված չէին, օգնում էին վաղվա թաղման և հոգեհացի պատրաստություններին: Կանայք տներից ամանեղեն էին հավաքում, ինքնաեռներն էին փայլեցնում, խմոր էին հունցում և արդեն սկսել էին հաց թխել, տղամարդիկ ջուր էին բերում, սղոցում էին հին, գործածությունից դուրս եկած երկաթգծային փայտակոճերը, վառելիքը մերկ տափաստանում միշտ առաջնահերթ անհրաժեշտություն է, ինչպես ջուրը: Եվ միայն Սաբիթջանն էր թրև գալիս, մարդկանց շեղելով գործից, բարբաջում սրանից-նրանից, ով ինչ պաշտոն է զբաղեցնում, ում են աշխատանքից վտարել, ում պաշ-

սոնն են բարձրացրել: Բայց որ կինը չէր եկել մասնակցելու սկեսրայրի թաղմանը, դրանից բոլորովին անհարմար չէր զգում: Տարօրինակ է, աստված վկա: Նա, իհարկե, անպայման ինչ-որ կոնֆերանս ունի, որին պետք է մասնակցեն ինչ-որ արտասահմանյան հյուրեր: Իսկ թոռների մասին խոսք անգամ չկա: Նրանք այնտեղ պայքարում են առաջադիմություն և չբացակայելու համար, որպեսզի լավ վկայական ստանան, ինստիտուտ ընդունվեն: «Այս ի՞նչ տեսակ մարդիկ են, այս ինչ ժողովուրդ է, — հոգու խորքում դժգոհում էր Սդիգեյը: — Նրանց համար աշխարհում ամեն ինչ կարևոր է, բացի մահից»: Եվ այդ միտքը նրան հանգիստ չէր տալիս. «Եթե մահը դրանց համար ոչինչ է, ուրեմն, կյանքն էլ արժեք չունի: Հապա էլ ո՞րն է իմաստը, ինչի համար և ինչպե՞ս են ապրում այնտեղ»:

Սդիգեյը բարկացած գոռաց Կարանառի վրա.

— Ի՞նչ ես ունում, կոկորդիլոս: Ի՞նչ ես ունում, դունչդ երկինք ձգած, կարծես աստված ինքն է լսում քեզ: — Սդիգեյն իր ուղտին կոկորդիլոս էր անվանում ամենածայրահեղ դեպքերում, երբ շատ զայրացած էր լինում: Եկվոր ուղեշինարարներն էին Բորանլի Կարանառին կալցրել մականունը՝ նրա սրատամ երախի և կատաղի վարքի համար: — Քեզ ոռնա՛լ ցույց կտամ, կոկորդիլոս, հիմա բոլոր ատամներդ մեկ-մեկ կջարդեմ:

Հարկավոր էր թամբը դնել ուղտի վրա, և գործի անցնելով, Սդիգեյը քիչ-քիչ հանգստացավ, փափկեց: Հիացավ: Գեղեցիկ և հզոր էր Բորանլի Կարանառը: Ձեռքը ուղտի գլխին չէր հասնում, չնայած բոյուրեռի տեսակետից Սդիգեյը դանդաղ շոուներ: Նա ճարակորեն կոացրեց ուղտի վիզը և մեծ մտրակով լսվելով կոշտակավոր ծնկներին, խիստ ձայնով հորդորելով, շոքեցրեց նրան: Բարձրագույն բողոքելով, ուղտը, այսուամենայնիվ, ենթարկվեց տիրոջ կամքին, և երբ վերջապես, ոտքերը ծալելով, կուրծքը հոկեց գետնին և հանդստացավ, Սդիգեյը սկսեց աշխատանքը:

Ուղտին տեղը տեղին թամբելը մեծ գործ է, հավասար է տուն կառուցելուն: Թամբն ամեն անգամ նորից է սարքվում, հատուկ լին է հարկավոր և քիչ ուժ չի պահանջվում, մանավանդ երբ թամբում ես Կարանառի նման վիթխարի ուղտի: Նա զուր չէր Կարանառ, այսինքն Սև նառ կոչվում: Սև, փրշոտ, գլուխը, սև մինչև բաշատակն աճած հզոր մորուքը, վիզը, որ ներքևի մասում ամբողջապես սև էր, կոշտ մազերով, մինչև ծնկներն իջնող

խիտ, վայրի բաշով՝ արուի գլխավոր զարդարանքը, մի զույգ պիրկ սապատներ, որոնք սև աշտարակների պես բարձրանում էին մեջքին: Եվ ի լրումն ամենի, կարճ պոչի սև ծայրը: Իսկ մնացյալը՝ վղի վերևի մասը, կուրծքը, կողերը, փորը, ընդհակառակն, բաց գույնի էին, բաց շագանակի երանգի: Դրանով էր գեղեցիկ Բորանլի Կարանառը, դրանով էլ հռչակված — տեսքով ու գույնով: Եվ այն ժամանակ դեռ գտնվում էր իր ամենաաթան հասունություն մեջ: Լրանում էր Կարանառի ծննդյան երրորդ տասնամյակը:

Ուղտերը երկար են ապրում: Երևի դրանից է, որ ծնում են զուգավորման հինգերորդ տարում, այնուհետև դա լինում է ոչ ամեն տարի, այլ՝ երկու տարին մեկ, պտուղն էլ նրանց փորքով մնում է բոլոր կենդանիներից ավելի երկար, տասներկու ամիս: Ուղտի ձագի համար ամենադժվարը առաջին մեկ, մեկուկես տարին անցկացնելն է, հարկավոր է նրան պաշտպանել ցրտից, տափաստանային միջանցիկ քամիներից, հետո նա կմեծանա օրեցօր և այլևս ոչ մի բանից վախ չի ունենա, ոչ սառնամանիկից, ոչ շոգից, ոչ էլ ջրի պակասությունից:

Եղիգեյը այդ բաները լավ էր հասկանում. Բորանլի Կարանառին պահում էր տեղը տեղին: Առողջության և ուժի առաջին նշանը՝ սև սապատները, թուշի նման ցցված էին: Մի օր, այն առաջին տարիներին, երբ Եղիգեյը նոր էր վերադարձել պատերազմից և հաստատվել Բորանլի կիսակայարանում, Ղազանդապը նրան նվիրել էր ուղտի ձագը, երբ սա դեռ կաթնակեր էր, փոքրիկ, փափիկ, բադիկի նման փափկամաղիկ: Եղիգեյն էլ դեռ ջահել էր: Մտքովն էլ չէր անցնում, թե այստեղ կմնա մինչև օրծերություն: Երբեմն նայում է այն ժամանակվա լուսանկարներին, աչքերին չի հավատում: Շատ է փոխվել, դարձել է գորշ-ճերմակ: Նույնիսկ հոնքերն են ճերմակել: Դեմքն, իհարկե, շատ է փոխվել: Բայց մարմինը չի ծանրացել, ինչպես լինում է այդ տարիքում: Մի տեսակ իրեն-իրեն ստացվեց. նախ բեղեր թողեց, հետո՝ մորուք: Իսկ այժմ կարծես հնարավոր չի առանց բեղմուրուքի, իրեն կթվա, որ մերկ է: Կարելի է ասել, մի ամբողջ կյանք է անցել, այն ժամանակվանից:

Ահա հիմա էլ, թամբելով գետնին սլառկած Կարանառին, նրան հորդորելով մեկ ձայնով, մեկ ձեռքի թափահարումով, երբ սա, չէ որ չէ, նույնիսկ կծոտում էր և առյուծի նման մռնչալով, սև, փրշոտ գլուխը սլտտում երկար վղի վրա, Եղիգեյը մի կողմից

3 — 2. Այթմատով

հիշում էր, թե բանն ինչ է եղել և ինչպես է եղել այն տարիներին։ Եվ հոգին թեթևանում էր։

Երկար զբաղվեց. շարունակ հարմարեցնում, կարգի էր բերում հեծելասարքը։ Այս անգամ թամբը դնելուց առաջ Կարանառի վրա գցեց լավագույն, կիրակնօրյա սթարը՝ գույնզգույն, երկար ծոպերով, գորգանախշերով, որ հին վարպետների աշխատանք էր։ Արդեն չէր էլ հիշում, թե վերջին անգամ երբ էր Կարանառին զարդարել այս հաղվագյուտ հեծելասարքով, որ Ուկուբալան խնամքով պահում էր։ Հիմա այսպիսի դեպք էր եղել...

Երբ Բորանլի Կարանառը թամբված էր, Եդիգեյը նրան ոտքի կանգնեցրեց և շատ գոհ մնաց։ Նույնիսկ հպարտացավ իր աշխատանքով։

Կարանառը ծոպավոր սթարով զարդարված և սապատների արանքում վարպետորեն տեղադրված թամբով, ազդեցիկ և վեհապանծ տեսք ուներ։ Չէ, թող հիանալ երիտասարդները, մանավանդ Սաբիթջանը։ Թող հասկանան, արժանավոր մարդու թաղումը բեռ չէ, խոշընդոտ չէ, այլ նշանավոր, թեկուզև ցավալի իրադարձություն և պետք է ունենա արժանի մեծարանք։ Ոմանց թաղման ժամանակ երաժշտություն են նվագում, դրոշներ են տանում, կան թաղումներ, երբ կրակում են օդում կամ ծաղիկներ են շաղ տալիս և պսակներ տանում... Իսկ ինքը՝ Բորանլի Եդիգեյը վաղը առավոտյան կհեծնի ծոպավոր սթարով զարդարված Կարանառին և հուղարկավորներին կառաջնորդի Անա-Բեյիթ, Ղազանղապին ուղեկցելով դեպի իր վերջին և հավիտենական կացարանը... Եվ ամբողջ ճանապարհին Եդիգեյը կմտածի նրա մասին, կտրելով հսկայական, ամայի սարօգեկները։ Եվ նրա մասին մտածելով, նրան կհանձնի հողին, տոհմական գերեզմանոցում, ինչպես որ այդ մասին իրենց մեջ համաձայնություն է եղել։ Այո, այդպիսի համաձայնություն եղել է։ Ճամփան հեռու լինի թե մոտ, Ղազանղապի կամքը պիտի կատարվի, և ոչ ոք չի կարող իրեն հակառակը համոզել, նույնիսկ հանգուցյալի հարազատ որդին...

Թող բոլորն իմանան, որ այդ առիթով և այդ նպատակով իր Կարանառը կազմ-պատրաստ է՝ թամբված և հեծելասարքով զարդարված։

Թող բոլորը տեսնեն։ Եդիգեյը Կարանառին անասնոցից բերեց, սանձափոկից բռնած տարավ բոլոր տների առջևով և կապեց Ղազանղապի խրճիթի մոտ։ Թող բոլորը տեսնեն։ Բո-

րանլի Եդիգեյը չի կարող իր խոսքի տերը չլինել: Բայց նա դուր էր այդ բանն ապացուցում: Մինչ Եդիգեյն դբադված էր հեծելասարքով, Երկար էդիլբայը, հարմար բոպե գտնելով, Սարիթջանին մի կողմ կանչեց:

— Գնանք մի հով տեղ, խոսենք:

Նրանց խոսակցությունը երկար չտևեց: Էդիլբայը չփորձեց նրան համոզել, ուղղակի երեսին ասաց.

— Լսիր, Սարիթջան, դու փառք տուր աստծուն, որ աշխարհում այսպիսի Բորանլի Եդիգեյ կա՝ հորդ ընկերո: Եվ մեզ մի խանգարի մարդուն թաղելու ինչպես հարկն է: Իսկ եթե շտապում ես, մենք քեզ չենք պահում: Ես քո փոխարեն մի բուռ հող կգցեմ:

— Նա իմ հայրն է, ես ինքս գիտեմ, թե... — սկսեց Սարիթջանը, բայց Էդիլբայը կտրեց նրա խոսքը.

— Հայրը, իհարկե, քոնն է, բայց դու քոնը չես:

— Համա՛ թե ասացիր, — նահանջեց Սարիթջանը: — Դե լավ, չվիճենք այսպիսի օրով: Թող լինի Անա-Բեյիթը, ի՞նչ տարբերություն, ուղղակի մտածում էի, որ հեռու է...

Դրանով էլ խոսակցությունը վերջացավ: Եվ երբ Եդիգեյը Կարանառին ցուցադրեց ի տես բոլորի, վերադարձավ և բորանլիցիներին ասաց. «Վերջ տվեք ջիգիթին անվայել խոսք ու զրույցը: Նրա նման մարդուն պետք է թաղենք Անա-Բեյիթում...», այլևս ոչ ոք չառարկեց, բոլորը լռելյայն համաձայնեցին...

Այն օրվա երեկոն և դիշերը կարճեցին բոլորը միասին, դրացիաբար, մեռնողի տան բակում, մանավանդ եղանակն էլ լավ էր: Ցերեկվա շոգից հետո սկսվել էր սարօղեկների աշնանամուտի չոր զովությունը: Խոր, աղջամուղջային, անքամի լռությունը պարուրել էր աշխարհը: Եվ մթնշաղին արդեն քերթեցին վերջացրին վաղվա հոգեհացի համար մորթված ոչխարը: Իսկ առայժմ թեյ էին խմում ծխացող ինքնահոնների շուրջ և խոսում դեպից-դեմից... Թաղման բոլոր պատրաստությունները համարյա արված էին, մնում էր միայն սպասել լույսը բացվելուն, որպեսզի շարժվեն դեպի Անա-Բեյիթ: Խաղաղ ու անդորր հոսում էին իրիկնային ժամերը, ինչպես որ հարկ է ծեր մարդու մահվան ժամանակ: Հո սուգ ու շիվան չէին անելու...

Իսկ Բորանլի կիսակայարանում սովորականի պես գալիս ու գնում էին գնացքները, հանդիպում էին արևելքից ու արևմուտքից և հեռանում էին դեպի արևելք ու արևմուտք...

Այդպէս էր վիճակը այն երեկոյան, Անա-Բեյիթ գնալու նախօրեին և ամեն ինչ լավ կլիներ, եթէ չլինէր մի տհաճ դեպք։ Մինչ այդ, ճամփակից ապրանքատարով հոր թաղմանը հասավ Այգադան՝ ամուսնու հետ։ Հենց որ նա իր ներկայութիւնը զգացնել տվեց բարձրաձայն հեկեկանքով, կանայք շրջապատեցին նրան և լացը դրեցին։ Մանավանդ Ուկուբալան, տանջվում ու տրորվում էր Այգադայի հետ։ Շատ էր խղճում նրան։ Աղեկատուր լաց էին լինում ու ողբում։ Եղիգեյն ամեն կերպ աշխատում էր հանգստացնել Այգադային, ի՞նչ կարող են անել, հո մեռնողի ետեից չեն մեռնելու, հարկավոր է համակերպվել ճակատագրին։ Բայց Այգադան չէր հանդարտվում։

Այդպէս հաճախ է պատահում. հոր մահը նրա համար առիթ դարձավ լաց լինելու, մարդկանց առջև սիրտը բացելու, ազատութիւն տալու հոգում կուտակված ցավերին։ Բարձրաձայն լացով դիմելով մահացած հորը, մազերը խառնված, աչքերն ուռած, նա դառը գանգատ էր անում իր բախտից, որ ոչ ոք իրեն չի հասկանում, չի խղճում, որ իր կյանքը ջահել հասակից վատ է դասավորվել, ամուսինը հարբեցողի մեկն է, երեխաներն առանց հսկողութեան առավոտից իրիկուն տնկված են կայարանում և արդեն խուլիգան են դարձել, վաղը մյուս օրը ավազակ կդառնան, գնացքներ կթալանեն, հրեն, մեծ որդին խմում է, նույնիսկ միւլիցիայից են եկել զգուշացրել, շուտով գործը դատարան կհասնի... ինքը մենակ ի՞նչ կարող է անել վեցի հետ։ Հոր փուլթն էլ չի...

Իսկապէս նրա փուլթն էլ չէր, իրեն համար գլուխը կախ, շփոթ ու շվար նստած էր, տխուր, վերացած տեսքով, համենայն դեպս աներոջ թաղմանը եկել էր և լուռ ծխում էր գարշահոտ, էժանագին սիգարեթները։ Այս ամենը նրա համար նորութիւն չէր։ Գիտեր, որ կին է, կճվճվա, կհանգստանա... Բայց այսպէղ, գուր տեղը, մեջ ընկավ եղբայրը՝ Սաբիթջանը։ Դրանից էլ սկսվեց։ Սաբիթջանն սկսեց քոջը պախարակել, թե այդ որտե՞ղ է տեսնված, գա ինչ ձև է, եկել է հորը թաղելու՞, թե իրեն խայտառակելու։

Մի՞թե ղազախ աղջկան վայել է այդպէս ողբալու իր հարգարժան հորը։ Մի՞թե ղազախ կանանց նշանավոր ողբերը, հարյուրամյակներ շարունակ, լեգենդներ և երգեր չեն դարձել հետնորդների համար։ Այդ ողբերից միայն մեռելները հարութիւն չէին առնում, իսկ բոլոր ողջերը արտասուք էին թափում։ Մեռ-

նողի գովքն էին անում և նրա բոլոր արժանիքները հասցնում երկինք,— ահա թե ինչպես էին լալիս առաջվա կանայք: Իսկ սա, որբի նման գանգատ է անում, թե ինչքան դժվար ու ծանր է իր կյանքը:

Այգադան կարծես հենց դրան էր սպասում: Եվ ձայնը գլուխը գցեց նոր ուժով ու կատաղությամբ: Սրան տեսեք, ինչ խելացի ու գիտուն է: Դու նախ քո կնոջը խելք սովորեցրու: Այդ սիրուն խոսքերը նախ նրա գլուխը մտցրու: Ինչո՞ւ չի եկել, մեզ ցույց տա մեծարանքի ողբը: Արդեն կարիք չունի մեր հոր նկատմամբ իր սլարտքը կատարելու, որովհետև խարդախ է, դու էլ, ստոր, նրա կրունկի տակ, կողոպտել, թալանել եք ծերունուն մինչև վերջին կոպեկը: Իմ ամուսինը, որքան էլ հարեցող լինի, էլի այստեղ է, իսկ ո՞ւր է քո շենք ու շնորհքովը:

Սաբիթչանը շրջվեց քոջ ամուսնու կողմը, որ նա լույսնի կնոջը, բայց ամուսինը հանկարծ կատաղեց, նետվեց խեղդելու Սաբիթչանին...

Բորանլիցիները հագիվ կարողացան հանգստացնել բորբոքված ազգականներին: Բոլորի համար տհաճ էր ու ամոթալի: Եղիգեյը շատ էր հուզվել: Չնայած դրանց լավ էր ճանաչում, բայց այդպիսի ընթացք չէր սպասում: Եվ զայրացած խստագույնս զգուշացրեց. եթե դուք իրար չեք հարգում, գոնե մի խաչատառակեք ձեր հոր հիշատակը, այլնպես թույլ չեմ տա, որ ձեզնից որևէ մեկը մնա այստեղ, ոչ մի բանի չեմ նայի, մեղքը ձերն է...

Ահա այսպիսի անհամ պատմություն եղավ թաղման նախօրյակին: Խիստ մռայլ էր Եղիգեյը: Նորից հոնքերը լարվեցին, միացան քթարմատին, և նորից նրան հանգիստ չտվեցին հարցականները: Ախր ինչպե՞ս և ինչո՞ւ իրենց երեխաները այսպիսին դարձան: Մի՞թե այս էին երազում Ղազանդապն ու ինքը, երբ շողին թե սառնամանիքին նրանց տանում էին Ղումբելի գիշերօթիկը, որպեսզի ամբողջ կյանքում չկաշեն-մնան սաբոդեկնություն կորած որևէ կիսակայարանի, որպեսզի հետո իրենց բախտը չանիծեն իբր ծնողները հոգ չեն տարել: Եվ հակառակը դուրս եկավ... Ինչո՞ւ, ի՞նչ խանդարեց նրանց մարդ դառնալու, որպեսզի հոգիդ չգլվի դրանցից...

Եվ դարձյալ Երկար էղիլբայը փրկեց դրությունը, կենցաղային նրբազգացություն ցույց տվեց, որով և շատ թեթևացրեց Եղիգեյի վիճակն այդ երեկո: Ով, ով, բայց նա լավ հասկացավ Եղիգեյի վիճակը: Մահացած ծնողի երեխաները միշտ դիտավոր

դեմքն են քաղումների ժամանակ, այդպես է: Եվ ոչ կարող ես նրանց հեռացնել, ոչ էլ թաքցնել, որքան էլ անամոթ ու անառակ լինեն: Քրոջ ու եղբոր կռիվը, որ փշացրել էր բոլորի տրամադրությունը, մի կերպ հարթնու համար, էդիլբայը տղամարդկանց հրավիրեց իր տուն, իբր ի՞նչ պիտի անենք բակում, երկնքի աստղերը հո չենք հաշվելու, ավելի լավ է գնանք թեյ խմենք, մի քիչ նստենք մեզ մոտ...

Երկար էդիլբայի տանը, Եդեգեյը կարծես ընկավ ուրիշ աշխարհ: Նա առաջ էլ, որպես հարևան, գալիս էր այստեղ և ամեն անգամ գոհ էր մնում, սիրտը ուրախանում էր էդիլբայի ընտանիքի համար: Այսօր նա ցանկացավ ավելի երկար մնալ այստեղ, պահանջ էր դրում, կարծես այս տանը պետք է վերականգնեն կորցրած ուժերը:

Երկար էդիլբայը սովորական ուղեշինարար բանվոր էր, և ուրիշներից ավելի չէր վաստակում, բոլորի նման էլ ապրում էր հավաքովի փայտե տնակի կես մասում, ուներ երկու սենյակ և խոհանոց, բայց այստեղ թագավորում էր միանգամայն ուրիշ կշանք, մաքուր, հավաք, լուսավոր: Միևնույն թեյը էդիլբայենց զավաթների մեջ թվում էր թափանցիկ մեղրահաց, էդիլբայի կիներ և դուրեկան էր, և լավ տանտիրուհի էր, երեսներն էլ կարգին էին... Սարսուկներում կապրեն, որքան կարողանան, ենթադրում էր Եդեգեյը, հետո ավելի լավ տեղ կգտնեն: Շատ ափսոս, եթե գնան այստեղից...

Գեռես դռան շեմին ոտքերից գցելով կիրգայե ոտնամանները, Եդեգեյը նստեց ներսի սենյակում, գուլպայով ոտքերը տակը ծալած, և առաջին անգամ ամբողջ օրվա ընթացքում զգաց, որ հոգնած է ու քաղցած: Մեջքը դեմ տվեց փայտե պատին, սսկվեց: Մյուս հյուրերը նստել էին ցածրիկ, կլոր սեղանի շուրջը, հանդարտ զրուցում էին...

Իսկական խոսակցությունը ծայր առավ հետո, տարօրինակ խոսակցություն բացվեց: Եդեգեյն արդեն մոռացել էր տիեզերանավի մասին, որ անցյալ գիշեր դուրս էր եկել ուղեծիր: Բայց ահա, ավելի տեղյակ մարդիկ այնպիսի բան ասացին, որ նա ընկավ մոթի մեջ: Այսինքն ոչ թե գյուտ արեց իր համար, այլ ապշեց նրանց դատողություններից և իր կատարյալ անտեղյակությունից: Թեև դրանից չնեղսրտեց, նրա համար բոլոր ալդ տիեզերական թռիչքները, որ այդքան զբաղեցնում էին բոլորին, իրենից շատ հեռու, գրեթե մոգական, իրեն խորթ գործ էր: Դրա

համար էլ ինքն այդ ամենին վերաբերվում էր դժույշ-հարգալից, իբրև մի հզոր, անդեմ կամքի հայտնություն, որ լավագույն դեպքում, ինքը կարող է ընդունել լոկ իբրև ի գինություն: Համենայն դեպս, տիեզերք թռչող նավի ահաարանը ցնցել և գրավել էր իրեն: Հենց այդ մասին էլ խոսք գնաց նրկար էդիլբայի տանը:

Սկզբում նստել էին շուբաթ՝ ուղտի կաթի կումիս էին խմում: Հրաշալի շուբաթ էր. սառը, փրփրուն, թեթևակի ոգելից: Երբ, եկվոր ստուգիչ-վերանորոգող ուղեշինարար բանվորները մի լավ շուբաթ էին խմում այստեղ, ասում էին թե դա սարօգեկյան դարեջուր է: Տաք ուտեստի հետ, այս տանը հայտնվեց նաև օղի: Նման դեպքերում Բոբանլի Եդիգեյը առհասարակ չէր հրաժարվում, խմում էր, ընկերներից ես չէր մնում, բայց այս անգամ չխմեց և իր կարծիքով, այդպիսով ուրիշներին էլ հասկացրեց, թե խորհուրդ չի տալիս հրապուրվելու դրանով, վաղն սպասում է ծանր օր, հեռավոր ճանապարհ: Նրան անհանդստացնում էր, որ մյուսները, մանավանդ Սաբիթջանը, վրա պրծած օղի էին խմում շուբաթի հետ: Շուբաթն ու օղին համատեղվում են, ինչպես մի զույգ լավ նժույգներ, մի լծասարքով սլանում են, բարձրացնում մարդու տրամադրությունը: Այսօր դա բոլորովին տեղին չէր: Բայց մեծ մարդուն ինչպե՞ս կհրամայես չխմել: Իրենք պետք է չափը իմանան: Գոնե միութարական էր այն, որ Այզադայի ամուսինը առայժմ օղուց հեռու էր մնում. դե հարեցողը ինչքան կարող է զսպել իրեն, բայց նա միայն շուբաթ էր խմում, ըստ երևույթին, համենայն դեպս, հասկանում էր, որ չափազանցություն կլիներ, եթե հարբած քարշ գար աներոջ թաղման: Բայց ինչքա՞ն կկարողանար զսպել իրեն, միայն ասածուն էր հայտնի:

Այդպես նստել, խոսում էին դեսից-դենից, էդիլբայը շուբաթ հյուրասիրելիս, — նրա ձեռքերը շատ երկար են, ծալվում ու բացվում են էքսկավատորի շերեփի նման, հանկարծ — հյւր սեղանի մյուս եզրից Եդիգեյին էր մեկնում հերթական գավաթը, հիշեց.

— Եդիկե, երեկ գիշեր, երբ հերթապահության ժամանակ փոխարինեցի ձեզ, դուք նոր էիք հեռացել, հանկարծ օդը ուժեղ ցնցվեց, նույնիսկ ես տեղումս ճոճվեցի: Նայեցի տեսա տիեզերակայանից հրթիռ է գնում երկինք: Հսկայական, կարծես առնչվիներ: Դուք տեսա՞ք:

— Իհարկե: Բերանս բաց էր մնացել: Այդ ի՞նչ ուժ էր: Ամ-

բողջապես բոցերի մեջ թրթռում էր և շարունակ վե՛ր, վե՛ր, ոչ վերջն էր երևում, ոչ սկիզբը: Սոսկալի էր: Այսքան տաշի ապ-
րում եմ այստեղ, դեռ նման բան չէի տեսել:

— Ես էլ առաջին անգամ էի տեսնում,— խոստովանեց էդվա-
բայը:

— Դեհ, եթե դու առաջին անգամ ես տեսնում, ապա մեզ
նմանները երբեք չէին կարող տեսնել,— կատակեց Սաբիթջանը,
նկատի ունենալով նրա երկար հասակը:

Երկար էդվաբայը միայն թեթևակի քմծիծաղ տվեց.

— Ես ի՛նչ,— ձեռքը թափ տվեց նա.— նայում և աչքերիս
չէի հավատում. կրակ կտրած դղրդում էր բարձրում: Դեհ, մտա-
ծեցի, երևի նորից մարդ է թռչում տիեզերք: Բարի երթ: Եվ ան-
միջապես միացրի տրանզիստորը, որ միշտ հետս է: Հիմա երևի
ուղիորդվ հաղորդում են, մտածեցի: Սովորաբար, անմիջապես
տիեզերակայանից հաղորդում են: Հաղորդավարն էլ այնքան
հանդիսավոր է ասում, կարծես ելույթ է ունենում միտինգում:
Ուղղակի մարդ փշաքաղվում է: Եդիկե, շատ կուզեի իմանալ, թե
ով էր նա, որին ես անձամբ տեսել էի թուիչքի պահին: Բայց այդ-
պես էլ չիմացա:

— Իսկ ինչո՞ւ,— կանխելով բոլորին, զարմացավ Սաբիթ-
ջանը, բազմանշանակալից և գոռոզամտորեն բարձրացնելով
հենքերը: Նա սկսել էր հարբել: Քրտնել էր, կարմրել:

— Ձգիտեմ: Ոչինչ չհաղորդեցին: Ես շարունակ «Մայակը»
ալիքի վրա էի պահում, նույնիսկ մի բառ էլ չասացին...

— Ձի կարող պատահել: Երևի շփոթում ես,— մարտահրա-
վեր կասե՛ած հայտնեց Սաբիթջանը, արագ կուլ տալով ևս մի
կում շուրաթով օղի:— Յուրաքանչյուր տիեզերական թոփչք հա-
մաշխարհային իրադարձություն է... Հասկանո՞ւմ ես: Դա մեր
հեղինակությունն է գիտություն և քաղաքականության ասպարե-
զում:

— Ձգիտեմ, ինչու չհաղորդեցին: Վերջին լուրերը հատուկ
լսեցի, լրագրերի տեսությունը նույնպես...

— Հը՛մ,— գլուխն օրորեց Սաբիթջանը:— Եթե ես աշխա-
տանքիս վայրում լինեի, անպայման կիմանայի: Ցավալի է, գրո-
ղը տա՛նի: Կամ գուցե այստեղ մի բան այնպես չի:

— Ի՛նչ իմանաս, ինչը ինչպես չի, անձամբ ինձ համար ցա-
ւալի է, աստված վկա,— անկեղծորեն խոստովանեց Երվա-
նդիվաբայը:— Նա կարծես իմ տիեզերադնացը լինի: Իմ աչքի

առջև է թռել: Միգուցե, մեր տղաներից մեկն է թռչողը: Այ թե հաճեւի՛ ուրախություն կլիներ: Հանկարծ որտե՞ղ ենք հանդիպում, չէ որ իսկապես հաճեւի կլիներ...

— Սաքիթջանը շտապով ընդհատեց նրան, ինչ-որ ենթադրությունից խանդավառված:

— Հա, ես հասկացա: Առանց օդաչուի նավ են բաց թողել: Ըստ երևույթին էքսպերիմենտի համար:

— Ինչպե՞ս թե,— խեթեց Եղիգեյը:

— Դեհ, իբրև փորձնական ասարբերակ: Հասկանո՞ւմ ես, դա փորձ է: Առանց օդաչուի նավը գնացել է կցման կամ ուղեծիր է դուրս եկել, և առայժմ հայտնի չէ, թե ինչպես և ինչ կլինի: Եթե ամեն ինչ բարեհաջող ընթանա, ապա կհաղորդեն և ռադիոյով, և թերթերով: Իսկ եթե ոչ, գուցե հաղորդագրություն էլ չլինի: Պարզապես գիտական փորձ է:

— Իսկ ևս կարծում էի,— էղիլըսյը վշտացած քորեց ճակատը,— թե մարդ է թռել:

Բոլորը լռեցին, մի քիչ հիասթափված սաքիթջանյան բացատրությունից, և գուցե խուսակցությունը դրանով էլ փակվեր, եթե Եղիգեյը միամտաբար խոսակցությունը չքաշեր նոր ոլորտ:

— Ուրեմն, ինչպես ևս հասկուցա, տիեզերք հրթիռ է գնացել առանց մարդու, հա՞, չիցի՞թե՛նք: Հապա ո՞վ է ղեկավարում հրթիռը:

— Ինչպե՞ս թե ով,— ղարմացած ձեռքերն իրար զարկեց Սաքիթջանը և հաղթական նայեց անգետ Եղիգեյին:— Այնտեղ, Եղիգեյ, ամեն ինչ ռադիոյով է կատարվում: Երկրի հրամանով, ղեկավարման կենտրոնից: Բոլոր գործերը ռադիոյով են ղեկավարում: Հասկանո՞ւմ ես: Եթե նույնիսկ նավի վրա տիեզերագնաց է լինում, միևնույն է, թռիչքը ղեկավարում են ռադիոյով: Իսկ եթե տիեզերագնացը ինքնուրույն որևէ բան է ուզում ձեռնարկել, պետք է թույլտվություն ստանա... Բանկագին կոկեթայ,¹ դա Կարանառին հեծնել և սարօզեկներում ման գալ չի, այնտեղ ամեն ինչ շատ է բարդ:

— Ահա թե ինչ,— անորոշ հարեց Եղիգեյը:

Բորանլի Եղիգեյին անհասկանալի էր հենց ռադիոլեկավարման սկզբունքը: Նրա պատկերացմամբ ռադիոն դա բառեր է,

¹ Կոկեթայ — փաղարշական, փոքրացուցիչ, բայց և ներդամիտ դիմելու ձև:

հնչյուններ, որ եթերով գալիս է հեռավոր տարածություններից, Բայց ինչպե՞ս կարելի է դեկավարել անշունչ առարկայի միջոցով: Եթե առարկայի մեջ մարդ է գտնվում, ուրիշ բան, նա կատարում է ցուցմունքներ. այսպես արա, այնպես արա: Եդիգեյն ուղեց հարցուփորձել այդ մասին, հետո մտածեց, որ չարժի Հոգին հակառակվեց: Լոեց: Ախր, շատ ներողամիտ տոնով էր Սաբիթջանը մատուցում իր գիտելիքները: Ահա, իբր, դուք ոչինչ չգիտեք, բայց ինձ անպիտան եք համարում, իսկ փեսաս՝ վերջին հարբեցողի մեկը, նույնիսկ հարձակվեց վրաս, ուզում էր ինձ խեղդել, բայց ես բոլորիցդ էլ խելոք եմ այս հարցերում: «Աստված քեզ հետ,— մտածեց Եդիգեյը:— Դրա համար էլ ամբողջ կյանքում քեզ ուսում ենք տվել: Գոնե մի բան պիտի ավելի իմանաս մեզ նման անգրագետներից»: Եվ հետո Բորանլի Եդիգեյը մտածեց. «Իսկ ի՞նչ կլինի, եթե այսպիսի մարդը հանկարծ իշխանություն ստանա. բոլորի գլուխը կուտի, ստորադրյալներին կստիպի ամենագետ երևալ, ոմանց, առհասարակ, օր ու արև չի տա: Առայժմ դեռ պետերի առջև է վազվզում, բայց ո՞նց է ուզում, որ բոլորն իր բերանին նայեն, գոնե այստեղ, սարօղեկներում...»:

Սաբիթջանը, ըստ երևույթին, իսկապես նպատակ էր դրել վերջնականապես շշմեցնել, ընկճել բորանլիցիներին, որ, թերևս, այդ ձևով բարձրացներ իր գինը նրանց աչքում, քրոջ և փեսայի հետ ունեցած խայտառակ կռիվից հետո: Որոշել էր խոսել, շեղել: Եվ սկսեց պատմել անհավանական հրաշքներից, գիտության նվաճումներից, հետև էլ կում-կում օղի էր լսմում, կես կում, էլի կես կում, վրայից՝ շուբաթ: Դրանից նա ավելի էր տաքանում և պատմեց այնպիսի անհնարին բաներ, որ խեղճ բորանլիցիները չգիտեին ինչի՞ն հավատան, ինչին չհավատան:

— Ըհը, ինքներդ դատեք,— ասում էր նա փայլեցնելով ակնոցի ապակիները և բոլորին պարտերելով գրգռված, կախարդող հայացքով,— մենք, եթե կուղեք, մարդկության պատմության մեջ ամենաերջանիկ մարդիկ ենք: Օրինակ, դու, Եդիկե, հիմա մեր մեջ ամենամեծն ես: Դու գիտես, Եդիկե, թե ինչպիսի էր առաջ և ինչպես է հիմա: Ի՞նչ եմ ուզում ասել: Առաջ մարդիկ աստվածների էին հավատում: Հին Հունաստանում նրանք իբր ապրել են Օլիմպիոս լեռան վրա: Բայց ի՞նչ աստվածներ էին դրանք: Հիմարներ: Ինչի՞ էին նրանք ընդունակ: Իրար հետ հաշտ չէին, դրանով էլ աչքի էին ընկնում: Բայց մարդկանց կյանքն ու կեն-

ցաղը փոխել չէին կարողանում և չէին էլ մտաժողով այդ մասին: Այդ աստվածները չեն էլ եղել: Դրանք առասպելներ են: Հեքիաթներ: Իսկ մեր աստվածներն ապրում են մեզ կողքին, ահա այստեղ, տիեզերակայանում, մեր սարգեկյան հողում, որով և մենք հպարտանում ենք համայն աշխարհի առջև: Մեզանից ոչ մեկը նրանց չի տեսնում, չի ճանաչում, և պետք էլ չի, չի կարելի, որ ամեն մի պատահական մարդ ձեռքը մեկնի. Մըրկընբայու-Շիյուկըմբայու, միթոմ, լարե, ո՞նց ես: Բայց նրանք իսկական աստվածներ են: Ահա դու, Նդիկե, դարմանում ես, թե ինչպե՞ս են նրանք ռադիոյով տիեզերանավեր ղեկավարում: Դա արդեն չնչին բան է, անցած փուլ: Դա սարքավորում է, մեքենաները գործում են ըստ ծրագրի: Բայց կգա ժամանակ, երբ ռադիոյի միջոցով կղեկավարեն մարդկանց, ինչպես հիմա այն ավտոմատներին են ղեկավարում: Հասկանո՞ւմ եք, մարդկանց, բոլորին անխտիր, մեծից փոքր: Արդեն կան նման դիտական տվյալներ: Գիտությունը դրան էլ է հասել, ելնելով բարձրագույն շահերից:

— Սպասիր, սպասիր,— ընդմիջեց Երկար էդիլբայը,— դեռ ոչինչ չեղած, արդեն բարձրագույն շահեր: Ասա հասկանամ, իմ զուխը բան չի մտնում: Ուրեմն, մեզանից յուրաքանչյուրը պետք է մոտը միշտ փոքրիկ ռադիոընդունիչ պահի, տրանզիստորի տիպի, որպեսզի լսի հրամանը: Է՛հ, ռադիոընդունիչ ամեն տեղ էլ կա:

— Խեղոք: Մի՞թե խոսքը այդ մասին է: Դա չնչին բան է, մանկական խաբալիք: Ոչ մի անհրաժեշտություն չի զգացվի, որ մոտդ բան պահես: Ուզում ես մերկ ման եկ: Միևնույն է, անտեսանելի ռադիոալիքները, այսպես կոչված բիոհոսանքները, մըշտապես կներգործեն քեզ վրա, քո գիտակցության վրա: Էլ ո՞ր կարող ես փախչել:

— Այ թե ինչ:

— Բա ի՞նչ էիր կարծում: Մարդը ամեն ինչ անելու է ըստ կենտրոնի ծրագրի: Իրեն կթվա, թե ապրում ու գործում է ինքն իրեն, իր ազատ կամքով, մինչդեռ ապրում է վերեկից եկող ցուցմունքներով: Եվ ամեն ինչ, խիստ կարգուկանոնով: Անհրաժեշտ է՝ երգես,— ազդանշան՝ կերգես: Անհրաժեշտ է՝ պարես, ազդանշան՝ կպարես: Անհրաժեշտ է՝ աշխատես, կաշխատես, այն էլ ինչպես կաշխատես: Գողություն, խուլիգանություն, հանցաչործություն՝ բոլորը մոռացվելու է, այդ մասին կառելի կլինի կարգալ միայն հին գրքերում: Որովհետև ամեն ինչ նախատեսվելու է մարդու վարքագծում. բոլոր արարքները, բոլոր մտքերը,

բոլոր ցանկությունները, Ահա, ասենք, հիմա աշխարհում տեղի է ունենում դեմոգրաֆիական պայթյուն, այսինքն մարդկային ծնունդը շատացել է, կերակրելու բան չկա: Ի՞նչ անել: Կրճատել ծնունդները: Կնոջը հետ գործ կունենաս միայն այն ժամանակ, երբ ազդանշան տրվի, ելնելով հասարակության շահերից:

— Բարձրագույն շահերի՞ց, — ոչ առանց թույնի ճշտեց Երկար էդիլբայը:

— Ճիշտ այդպես, պետական շահերը վեր են ամեն ինչից:

— Իսկ եթե ես ուզում եմ կնոջս հետ լինել այդ շահերից անկախ...

— Էդիլբայ, սիրելիս, չի ստացվի: Քո գլուխն այդպիսի միտք չի գա: Եթե նույնիսկ գեղեցկուհիների գեղեցկուհուն տեսնես, աչքդ էլ չես թարթի: Որովհետև կմիացնեն բացասական բիոհոսանքներ: Այնպես որ այդ հարցում նույնպես կատարյալ կարգուկանոն կհաստատվի, համոզված եղիր: Կամ վերցնենք ռազմական դործը: Ամեն ինչ կլինի ազդանշանով: Հարկավոր է կրակի մեջ նետվել. կնետվես կրակը, հարկավոր է պարաշյուտ. աչքդ էլ չես թարթի, հարկավոր է ատոմային ականի հետ պայթել տանկի տակ, խնդրեմ, մի վայրկյանում: Ինչո՞ւ, կհարցնեք: Որովհետև տրված է անվախության բիոհոսանք և վերջ, մարդն այլևս ոչ մի բանից վախ չի ունենում... Այդպես...

— Լավ ես փշում, խոսք չկա: Եվ ի՞նչ են քեզ սովորեցրել այսքան տարի, — անկեղծ զարմանում էր Էդիլբայը:

Ներկաները բացահայտ ձեռ էին առնում, անհանգիստ շուռումուռու գալիս տեղներում, գլուխ էին օրորում, իբր, լավ է մոգոնում տղան, և շարունակում էին լսել, հրեշավոր բաներ է պատմում, բայց հետաքրքիր է, չլսված, թեև բոլորը տեսնում էին, որ կարգին հարբել է, շուբաթի հետ քիչ-քիչ օդի խմելով, էլ ինչ պահանջես դրանից, թող բլբլա: Մարդը մի տեղ բան է լսել, բայց թե ո՞րն է ճիշտը, որը՝ սուտ, չարժի դրա: Համար գլուխ ցավացնել: Այո, բայց հանկարծ Եդիլբայը սարսափեց, հո հենց այնպես չի կռկռում մեր շատախոսը, անհանգստացավ նա, ախր, մի տեղ կարդացած կամ ականջի ծայրով լսած կլինի, ախր, նա ձեռաց ամեն բան իմանում է: Իսկ եթե իսկապես կա՞ն այդպիսի մարդիկ, ընդ որում մեծ գիտնականներ, որոնք, իրոք ծարավի են դեկավրելու մեղ, աստվածների նման...

Սաբիթջանը ձայնը չէր կտրում, քանի դեռ լսողներ կային: Ակնոցի քրանած ապակիների տակ բիբերը լայնացել էին, ինչ-

պէս խաղարում վառվող կատվի աչքեր, և շարունակում էր մեկ օդին մոտեցնել շուրթերին, մեկ՝ շուրթերը, Հիմա էլ ձեռքերը թափահարելով հեքիաթ էր պատմում օվկիանոսի ինչ-որ Բերմուդյան եռանկյունու մասին, որտեղ խորհրդավոր կերպով անհետանում են նավերը և հայտնի չէ, թե ո՞ւր են կորչում այդտեղի վրայով թռչող ինքնաթիռները:

— Այ, մեր մարդից մի մարդ ամեն կերպ հաջողացրեց, որ արտասահման գնա: Պահ, ինչ կա դրա մեջ: Եվ գնաց, գլուխը քարը: Ուրիշներին ետ մղեց, ինքն առաջ ընկավ, օվկիանոսի վրայով թռավ Ուրուգվայ թե Պարագվայ, և վերջ: Ճիշտ Բերմուդյան եռանկյունու վրա, կարծես ինքնաթիռ չի էլ եղել, չքացալ: Կորավ և վերջ: Որովհետեւ, ընկերներ, ինչ իմաստ ունի որեւէ մեկին խնդրել, թույլտվություն ձեռք բերել, ոմանց ետ մղել, ավելի լավ է յուր գնանք առանց Բերմուդյան եռանկյունիների, ապրենք սեփական հողի վրա, սեփական կյանքով: Եկեք խմենք մեր կենացը:

«Գնաց, — ներքուստ վրդովվեց Եդիգեյը: — Հիմա կսկսի իր սիրած նախերգանքը: Ախ, իսկական պատիժ է, հենց մի քիչ խմում է, արգելակները թուլանում են»: Այդպես էլ եղավ:

— Խմենք մեր առողջության կենացը, — կրկնեց Սաբիթջանը, սեղանակիցներին նայելով պղտոր, անհաստատ հայացքով, բայց դեռ ջանալով դեմքին տալ բաղմանշահակալից, գոռոզ արտահայտություն: — Իսկ մեր առողջությունը մեր երկրի ամենամեծ հարստությունն է: Ուրեմն մեր առողջությունը՝ պետական արժեք է: Ահա թե ինչ: Մենք հասարակ մարդ չենք: Մենք պետական մարդ ենք: Եվ ես ուզում եմ ասել նաեւ...

Բորանյի Եդիգեյը թափով վեր կացավ տեղից, շապասկով, որ սա ավարտի բաժակաճառը, դուրս ելավ տնից: Առմուտքի խաղարում ինչ-որ բան դրդալով շուտ տալով, դատարկ դուլ էր, թե մի ուրիշ բան ընկավ ոտքի տակ, — անմիջապես ոտքերին քաշեց կիրգայե ոտնամանները, որ սառել էին դրսում, և էնաց տուն վշտացած ու շարացած: «Ա՛խ, խեղճ Ղազանղապ, — անխելի հառաչեց նա, վիրավորանքից կծկելով բեղի ծայրը: — Ես ի՞նչ բան է, ոչ մահն է մահ, ոչ վիշտը՝ վիշտ: Նստելիք համար կոնծում է, կարծես քեֆի է եկել, փուլթը չի: Հնարել է այդ ատանի նախաբանը: — Պետական առողջություն և ամեն անգամ նույնը: Գոնե ասածն օգնությունը վաղը ամեն ինչ տեղը տեղին անենք, թաղումը կատարենք և առաջին հոգեհացը տանք, նրա

ոտքն այլևս այստեղ չի լինի, կազատվենք, այլևս նա մ'ւմ է պետք այստեղ, և ո՞վ է պետք նրան»:

Համենայն դեպս, պարզվեց, որ Երկար էդիլբայի տանը բավական նստել են: Այդպես կեսգիշեր էր դառնում: Եդիլբայը լիաթոք շնչեց գիշերային սարօզեկների սառած օդը: Եղանակը խոստանում էր վաղը լինել սովորականի նման պարզ, չոր և բավականին շոգ: Միշտ այդպես է: Ցերեկը շոգ է, գիշերը՝ ցուրտ, սարսուռ է տալիս: Դրա համար էլ շորսթուրը չոր ու ցամաք տափաստան է, բուսականություն չի աճում: Ցերեկը բույսերը մեկնվում են արևին, ուղղվում, ջուր են ուզում, իսկ գիշերը ցրտահարվում են: Եվ մնում են միայն դիմացկունները. դանազան փշեր, մեծ մասամբ օշինդր, մեկ էլ՝ բարձր զառիթափներին փնջերով աճող տարբեր խոտեր, որ կարելի է հնձել իբրև անասնակեր: Երկրաբան Ելիզարովը՝ Բորանլի Եդիլբայի վաղեմի ընկերը, պատմում էր, երբեմն ուղղակի կարծես սլառներ էր գծում, որ ժամանակին այստեղ տարածված են եղել բուսառատ վայրեր, կլիման ուրիշ էր, անձրևը, երեք անգամ ավելի է եկել: Դե պարզ է, կյանքն էլ ուրիշ կլիներ: Հոտեր, նախիրներ, հովիվներ են թափառել սարօզեկներում: Դա երևի շատ վաղուց է եղել, հավանաբար այն կատաղի եկվորների՝ ջուանջուանների հայտնվելուց էլ առաջ, որոնց հետքն անգամ չի մնացել դարերի մեջ, միայն լուրն է մնացել: Այլ կերպ, ինչպես պիտի սարօզեկներում այդքան մարդ տեղավորվեր: Իզուր չէր Ելիզարովն ասում, թե սարօզեկները տափաստանի պատմության մոռացված գիրքն են... Նրա կարծիքով, Անա-Բեյլիթի գերեզմանոցի պատմությունը նույնպես պատահական չի: Կան դիտուններ, որ պատմություն են համարում միայն այն, ինչ գրված է թղթի վրա: Իսկ եթե այն ժամանակներում դեռ գիրք չէր գրվում, այդ դեպքում ինչպե՞ս...

Ականջը դեպի կիսակայարանով անցնող գնացքներին, Եդիլբայը տարօրինակ համանմանություն մը հիշեց Արալյան ծովի փոթորիկները, որի ափին ծնվել, մեծացել և ապրել էր մինչև պատերազմը: Ղազանդապն էլ, ախր, արալյան դազախ էր: Դրա համար էլ մտերմացել էին, երկուսն էլ հայտնվելով երկաթուղու, և հաճախ էին սարօզեկներում կարոտում իրենց ծովը, իսկ Ղազանդապի մահից ոչ շատ առաջ, գարնանը, միասին մեկնեցին Արալ, ըստ երևույթին ծերունին ուզում էր հրաժեշտ տալ ծովին: Բայց երանի չգնային: Հուզմունքից տակնուվրա եղան:

Պարզվեց, որ ծովը փոքրացել էր։ Անհետանում, ցամաքում էր Արալը։ Մոտ տասը կիլոմետր գնացին նախկին ծովի հատակով, մերկ կավահողերով, մինչև որ հասան ջրի եզերքին։ Այն ժամանակ Ղազանղապն ուսաց. «Որքան աշխարհը գոյություն ունի, Արալյան ծովը եղել է։ Հիմա նա էլ է ցամաքում, էլ ի՞նչ խոսենք մարդկային կյանքի մասին»։ Ասաց նաև. «Դու ինձ Անաթեյիթում թաղիր, Եդիգեյ։ Իսկ ծովի հետ սա իմ վերջին հանդիպումն է...»։

Բորանլի Եդիգեյը թևքով սրբեց աչքից փախած արցունքը, հազաց, կոկորդ՝ մաքրեց և գնաց Ղազանղապի խրճիթը, որտեղ նստել սուգ էին պահում Այզադան, Ուկուբալան և ուրիշ կանայք... Բորանլիցի կանայք երբեմն-երբեմն, գործի արանքում գալիս էին այնտեղ, որպեսզի միմյանիս լինեն և անհրաժեշտության դեպքում օգնեն։

Անասնոցի մոտից անցնելիս Եդիգեյը կանգ առավ հողի մեջ խրված փայտի առջև, որի մոտ թամբված պատրաստ, ծոպավոր սթարով զարդարված, կանգնած էր Բորանլի Կարանառը։ Լուսնի լույսի տակ ուղտը թվաց փղի նման վիթխարի, հզոր, անխուով։ Եդիգեյը չգիմացավ, թփթփացրեց կողը։

— Համա թե առողջն ես։

Հենց մուտքի մոտ Եդիգեյը, չգիտես ինչու, ակամա հիշեց երեկվա գիշերը։ Հիշեց երկաթուղուն մոտեցած տափաստանային աղվեսին, որին չհամարձակվեց քարով խփել, միտքը փոխեց, և հետո, երբ տուն էր գնում, հեռավոր տիեզերականից հրեղեն նավի թռիչքը սև վիհի մեջ...

III

Այդ ժամին խաղաղ օվկիանոսի հյուսիսային լայնություններում արդեն առավոտ էր, առավոտյան ժամը ութը։ Կուրացնող, արևոտ եղանակը անհատնում լույս էր թափում անծայրածիր, շողշողացող, մեծ անդորրության վրա։ Եվ բացի ջրից ու երկնքից, ուրիշ ոչինչ գոյություն չունեի այս եզերքներում։ Այսուամենայնիվ հենց այստեղ, «Կոնվենցիա» ավիակրի նավակողին, խաղարկվում էր, առայժմ բոլորին անհայտ համաշխարհային դրամա. դա վերաբերվում էր տիեզերքի յուրացման պատմության մեջ չլսված մի դեպքի, որ տեղի էր ունեցել ամերիկա-սովետական ուղեծրային «Պարիտետ» կայանում։

«Կոնվենցիա» ավիակիրը՝ մոլորագիտական միացյալ «Դեմի-

րուզ» ծրագրով գործող Միադեկկենտրոնի գիտական-ստրատեգիական շտաբը, որ այդ պատճառով անհապաղ կտրել էր բոլոր տեսակի հարաբերությունները շրջապատի հետ, չէր փոխել իր մշտական տեղակայանք՝ Խաղաղ օվկիանոսի Ալեուտյան կղզիներինց դեպի հարավ, ընդհակառակը, ավելի ճշգրիտ էր համադասվել այդ շրջանում, խստորեն պահպանելով միևնույն օդային տարածությունը Վլադիվոստոկի և Սան-Ֆրանցիսկոյի միջև:

Հենց գիտական նավի մեջ նույնպես տեղի էին ունեցել որոշ փոփոխություններ: Ամերիկյան և սովետական ծրագրի գլխավոր ղեկավարակիցների ցուցմունքով, տիեզերական կապի բլոկի երկու հերթապահ օպերատորները՝ մեկը սովետական, մյուսը՝ ամերիկյան, ընդունելով «Պարիտետում» տեղի ունեցած արտակարգ դեպքի հաղորդագրությունը, ժամանակավորապես, բայց խստորեն մեկուսացվել էին, որպեսզի պատահած դեպքի մասին տեղեկությունների կորուստ չլինի...

«Կոնվենցիայի» անձնակազմը գտնվում էր գերպատրաստ վիճակում, չնայած նավը ռազմական նախորդում չուներ, ոչ էլ՝ մանավանդ, սպառազինություն, և ՄԱԿ-ի հատուկ որոշմամբ օգտվում էր Միջազգային անձեռնմխելիության ստատուսից: Դա աշխարհում միակ ոչ ռազմական ավիակիրն էր:

Ցերեկվա ժամը տասնմեկին, հինգ րոպեի տարբերությամբ «Կոնվենցիայում» սպասվում էր երկու կողմերի պատասխանատու հանձնաժողովի ժամանում, կողմեր, որոնք, ելնելով իրենց երկրների և աշխարհի ապահովության շահերից, անվերապահորեն իրավունք ունեին անհրաժեշտության դեպքում ընդունելու անտակարգ որոշումներ և ձեռք առնելու գործնական միջոցներ:

Եվ այսպես «Կոնվենցիա» ավիակիրը այդ ժամին գտնվում էր բաց օվկիանոսում, Ալեուտյան կղզիներից դեպի հարավ, խստորեն պահպանելով միևնույն տարածությունը Վլադիվոստոկի և Սան-Ֆրանցիսկոյի միջև: Տեղի այդպիսի ընտրությունը պատահական չէր: Այս անգամ, ինչպես երբեք, լիովին արտահայտվում էր «Դեմիուրգ» ծրագրի ստեղծողների նախնական աշակրջությունն ու շրջահայացությունը, քանզի, նույնիսկ նավի գտնման վայրը, նավ, որի վրա իրագործվում էր մոլորագիտական հետազոտությունների համատեղ մշակված պլանը, արտացոլում էր այդ եզակի գիտատեխնիկական միջազգային համագործակցության կատարյալ հավասարության սկզբունքները, բացարձակապես պարիտետային հիմունքներով:

«Կոնվենցիա» ավիակիրը իր ամբողջ սարքավորումով, հանդերձավորումով, էներգետիկ պաշարներով հավասարապես պատկանում էր երկու կողմերին և, այդպիսով, իրենից ներկայացնում էր փայտեր — պետութայնների կոոպերատիվ նավ: Ուներ ուղղակի և միաժամանակ գործող ռադիո-հեռախոսա-հեռուստատեսային կապ Նևադյան և Սարոզեկյան տիեզերականների հետ: Ավիակրի վրա հիմնված էին ութ ռեակտիվ ինքնաթիռ՝ չորսական յուրաքանչյուր կողմից: Սրանք մշտապես կատարում էին տրանսպորտային բոլոր փոխադրումներն ու տեղաշարժերը, որոնք անհրաժեշտ էին Միադեկկենտրոնին՝ մայրցամաքների հետ ունեցած իր ամենօրյա կապերի ժամանակ: «Կոնվենցիան» ուներ երկու պարիտետ-կապիտան, սովետական ու ամերիկյան. Պարիտետ-կապիտան 1—2 և պարիտետ կապիտան 2—1: Նրանցից յուրաքանչյուրը գլխավոր էր, հերթափոխն անցկացնելու պահին: Նավային ամբողջ անձնակազմը համապատասխանաբար կրկնակի էր. պարիտետ-կապիտաններ, օգնականներ, ղեկավարներ, մեքենագետներ, էլեկտրիկներ, ստյուարդներ...

Միևնույն ձևով էր կազմված նաև Միադեկկենտրոնի գլխատեխնիկական անձնակազմը «Կոնվենցիայում», սկսած ծրագրի յուրաքանչյուր կողմի Գլխավոր ղեկավարակիցներից. Գլխավոր պարիտետ — մոլորակագետներ 1—2 և 2—1, հաջորդ բոլոր գլխական աշխատակիցները, բոլոր մասնագիտութայնների գծով, նույնպես համապատասխանաբար կրկնվում էին, հավասարապես ներկայացնելով երկու կողմերը: Այդ պատճառով էլ տիեզերականը, որ գտնվում էր երկրագնդից ամենահեռավոր «Տրամպլին» ուղեծրում, կոչվում էր «Պարիտետ», արտահայտելով երկրային փոխհարաբերութայնների էությունը:

Այս ամենին, անշուշտ, նախորդել է երկու կողմերի գլխական, դիվանագիտական, վարչական հիմնարկների բազմաբնույթ նախապատրաստական մեծ աշխատանք: Անհրաժեշտ են եղել ոչ քիչ տարիներ, մինչև որ երկու կողմերը անհամար հանդիպումների և խորհրդակցութայնների ընթացքում համաձայնութայն են կկել «Դեմիուրգ» ծրագրի բոլոր ընդհանուր և մասնակի հարցերում:

«Դեմիուրգ» ծրագիրը իր առջև դրել էր դարուս տիեզերագիտական խնդիրների ամենավիթխարի առաջադրանքը. ի՞նչ մոլորակի հետազոտութայնը՝ նրա հանքային աղբյուրները օգտագործելու նպատակով, աղբյուրներ, որոնք իրենց մեջ թաքցնում են,

երկրային երեակայութեանը անհասանելի ներքին էներգիայի պաշարներ: Հարյուրավոր տոննաներով իքսյան հանքատեսակներ, որոնք գրեթե ազատ թափված են աստղային մարմնի մակերևութին, համապատասխան մշակումից հետո, կարող էին ազատել այնքան ներքին էներգիա, որքան մեկ տարվա ընթացքում վերափոխված ձևով կապահանջվեր ամբողջ Եվրոպայի համար իբրև էլեկտրաէներգիա և ջերմութուն: Ահա, պարզվում է, այդպիսին է Իքսի նյութի էներգետիկ բնույթը, որ առաջացել է Գալակտիկայի յուրահատուկ պայմաններում՝ մոլորակային երկարատև էվոլյուցիայի ազդեցությամբ, մի քանի միլիարդ տարիների ընթացքում: Այդ մասին էր վկայում Իքսի մակերևութից կոսմիկական զործիքներով բերված հողաշերտի փորձարկումը, այդ մասին էին խոսում նաև մեր Արեգակնային համակարգի այդ կարմիր մոլորակում մի քանի անդամ կարճատև վայրէջք կատարած արշավախմբերի արդյունքները:

Իքսի յուրացման նախագծի օգտին վճռական գործոն դարձավ մի բան, որ շկար գիտութեանը հայտնի ոչ մի ուրիշ մոլորակում, ներառյալ Լուսինն ու Վեներան, — ազատ ջրի առկայութեանը, առաջին հայացքից այդքան ամայի Իքս աստղի ընդերքում: Զրի անվիճելի առկայութեանը Իքսի վրա՝ հաստատվեց հորատման փորձարկումով: Գիտնականների հաշվումներով Իքսի մակերևութի տակ կարող էր լինել մի քանի կիլոմետր հաստութեամբ ջրաշերտ, որը շնորհիվ ցածր տեղադրված սառը քարքարոտ հանքանյութերի, պահպանվում էր անփոփոխ վիճակով:

Հենց ջրի այս վիթխարի քանակը Իքս աստղի վրա ապահովում էր «Դեմիուրգ» ծրագրի իրավացիութունը: Զուրը տվյալ դեպքում ոչ միայն խոնավության աղբյուր էր, այլև կյանքի պահպանման ու մարդկային օրգանիզմի բնականոն աշխատանքի աղբյուր և առաջին հերթին, շնչելու օդի համար անհրաժեշտ այլ տարրեր սինթեզող հիմնական նյութ՝ ալյումոլորակային պայմաններում: Բացի այս ամենից, արտադրական տեսակետից ջուրը իքսյան հանքանյութերի նախնական հարստացման տեխնոլոգիայի մեջ կատարում էր հիմնական դեր, տրանստիեզերական կոնտեյներները բեռնելուց առաջ:

Քննարկվեց այն հարցը, թե իքսյան էներգիան որտե՞ղ է հարմար հանել. տիեզերքի ուղեծրային կայաններո՞ւմ, որպէսզի այնուհետև գեոսինխրոն ուղեծրերով փոխանցվի երկրին, թե անմիջապես երկրում: Ժամանակ դեռ կար:

Արդեն երկարատև վայրէջքի էր պատրաստվում հորատող-
ներից և հիդրոշինարարներից կազմված մի մեծ արշավախումբ,
որը պետք է սարքավորեր մշտական և ավտոմատ կերպով ղե-
կավարվող ջրահոսք՝ Իքսի ընդերքից դեպի ջրմուղի համակարգ
«Պարիտետ» ուղեծրային կայանը, եթե օգտվելու լինենք ալպի-
նիստների տերմինաբանությունից, իրենից ներկայացնում էր
գլխավոր բաղադրյալն ճամբար՝ Իքսի ճանապարհին, «Պարիտետի»
վրա արդեն տեղադրված էին համապատասխան սարքեր տրանս-
պորտային «մակույկիկների» կառանման, բեռնաթափման և
բարձման համար, որոնք պետք է երթևեկեին Իքսի և «Պարիտե-
տի» միջև: Ժամանակին, ճախարակների կառուցումն ավարտե-
լուց հետո, «Պարիտետում» կարող էին տեղավորվել ավելի քան
100 մարդ, միանգամայն հարմարավետ պայմաններում, ներառ-
յալ և մշտական հեռուստատեսային հաղորդումների ընդունում
երկրից:

Այդ մեծ, տիեզերական ձեռնարկության մեջ Իքսյան ջրի հա-
նույթն ու տարրալուծումը կլինեի արտադրական գործունեության
առաջին գործողությունը, որ երբևէ հաջողվել է մարդուն իրա-
կանացին սեփական մոլորակի սահմաններից դուրս...

Եվ այդ օրը մոտ էր: Եվ ամեն ինչ տանում էր դեպի այդ...

Սարոզեկյան և Նևադյան տիեզերակայաններում ավարտվում
էին Իքսի հիդրոտեխնիկական գործողությունների վերջին պատ-
րաստությունները: «Պարիտետը» գտնվելով «Տրամպլին» ուղեծ-
րում պատրաստ էր ընդունելու և Իքս ուղարկելու տիեզերական
խոպանայինների առաջին լուսավորական խումբը:

Ըստ էության, ժամանակակից մարդկությունը կանգնած էր
իր արտաներկրային քաղաքակրթության սկզբնավորման ալունք-
ների մոտ...

Եվ ճիշտ այդ պահին, հիդրոլոգների առաջին խումբը Իքս
մոլորակ ուղարկելու նախօրեին, երկու պարիտետ-տիեզերա-
գնացները, որոնք գտնվում էին «Տրամպլին» ուղեծրում՝ «Պարի-
տետի» վրա երկարատև տիեզերական հերթափոխի, հանկարծ
անհետ չբացան... նրանք հանկարծ դադարեցին պատասխանել
որևէ ազդանշանի ո՛չ կապի համար նախատեսված ժամանակա-
շրջանում, ոչ էլ երբևէ: Տպավորությունը ճնշող էր, բայց դառ-
չիկներից, որոնք մշտապես ցույց էին տալիս կայանի գտնման
վայրը և շարժման կոռեկցիայի ուղղության մղանցքը, միացյալ

ռադիո-հեռուստատեսային կապի բոլոր համակարգերը մատնե-
վել էին անգործության:

Ժամանակն անցնում էր: «Պարիտետ» չէր արձագանքում
իրեն ուղղված ոչ մի դիմումի: «Կոնվենցիայում» տազնապն
աճում էր: Արվում էին ամեն տեսակի ենթագործություններ և
կռահումներ: Ի՞նչ էր պատահել պարիտետ-տիեզերագնաներին:
Ի՞նչն էր նրանց լուծյան պատճառը: Արդյո՞ք չեն հիվանդացել
կամ չե՞ն թունավորվել որևիցե ուտելիքից: Եվ առհասարակ ո՞րչ
են արդյոք:

Վերջապես օգտագործվեց վերջին միջոցը. ազդանշան ուղարկ-
վեց միացնելու կայանի ընդհանուր հրդհային տազնապի հա-
մակարգը: Ոչ մի պատասխան՝ այդ ահաբեկիչ գործողությանը
նույնպես:

«Դեմիուրգ» ծրագրին լուրջ վտանգ էր սպառնում: Եվ այնժամ
«Կոնվենցիայի» Միադեկկենտրոնը իրավիճակի պարզաբանման
համար դիմեց վերջին հնարավորությանը: Դեպի «Պարիտետ»
արտահերթ կցման ուղարկվեցին երկու տիեզերանավ, երկու
տիեզերագնաներով՝ Նևադյան և Սարոգեկյան տիեզերակա-
յաններից:

Երբ միաժամանակյա կցումն իրագործվեց, որ ինքնըստինք-
յան վերին աստիճանի բարդ գործ էր, «Պարիտետ» թափանցած
տիեզերագնաց-հսկիչներից ստացված առաջին հաղորդագրու-
թյունը շժմեցուցիչ էր. մուտք գործելով բոլոր սենյակները, լա-
բորատորիաները, բոլոր հարկերը, բոլոր նույնիսկ աննշան ան-
կյունները, նրանք հայտարարեցին, որ կայանում չեն հայտնաբե-
րել պարիտետ-տիեզերագնաներին: Նրանք այստեղ չէին ոչ
կենդանի, ոչ մեռած...

Այդպիսի բան ոչ մեկի մտքով չէր անցնի: Ոչ մի երևակայու-
թյուն ի դուրս չէր պատկերացնելու, թե ինչ է տեղի ունեցել, ո՞ր
են հանկարծ կորել երկու մարդ, որոնք ավելի քան երեք ամիս
գտնվել են ուղեծրային կայանում, մինչև այժմ հստակ կատարե-
լով իրենց վրա դրված բոլոր պարտավորությունները: Հո չէի՞ն
կարող գոլորշիանալ: Հո չէին կարող դուրս գալ բաց տիեզերք:

«Պարիտետի» հետազոտության գործողությունը կատարվում
էր «Կոնվենցիայի» հետ ռադիոհեռուստատեսային ուղղակի կա-
պի միջոցով, երկու Գլխավոր դեկավարակիցների՝ Գլխավոր պա-
րիտետ-մոլորակագետների անմիջական մասնակցությամբ:

Միադեկկենտրոնի բազմաթիվ էկրանների վրա լավ երևում

էր, թե ինչպես էին տիեզերադնաց-հսկիչները անկշռելիության մեջ լողալով, իրար հետ բանակցելով շրջում ուղեծրային կայանի բոլոր սենյակներն ու անկյունները: Նրանք քայլ առ քայլ հետա-խուզում էին կայանը, այդ ընթացքում շարունակ զեկուցելով իրենց դիտումների մասին: Այդ խոսակցութիւնը գրանցվել է ձայնագրող սարքի վրա:

«Պարիտետ». Դուք դիտո՞ւմ եք: Կայանում մարդ չկա: Մենք ոչ ոքի չենք հայտնաբերել:

«Կոնվենցիա». Կայանում չկա՞ն արդյոք ջարդված առարկա-ների մնացորդներ, խախտումներ, կոտրվածքներ:

«Պարիտետ». Ոչ: Ամեն ինչ կարգին է, ինչպես հարկն է: Ամեն ինչ իր տեղում է:

«Կոնվենցիա». Չկան արդյո՞ք արյան հետքեր:

«Պարիտետ». Բացարձակապես ոչ:

«Կոնվենցիա». Որտե՞ղ են գտնվում և ի՞նչ վիճակում են պա-րիտետ-տիեզերագնացների անձնական իրերը:

«Պարիտետ». Կարծես թե ամեն ինչ իր տեղում է:

«Կոնվենցիա». Ավելի ճշգրի՞տ:

«Պարիտետ». Տպավորութիւնն այնպիսին է, կարծես թե նրանք այստեղ են եղել ոչ վաղուց: Գրքերը, ժամացույցը, նվագարկիչը և այլ մանր-մունր իրեր, ամեն ինչ տեղում են:

«Կոնվենցիա». Լավ: Չկա արդյոք որևէ գրութիւն, պապին կամ թղթի վրա...

«Պարիտետ». Նման ոչ մի բան չենք հայտնաբերել: Բայց սպասեք: Հերթափոխային մատյանը բաց է ինչ-որ գրված էջի վրա: Եվ որպեսզի չլողա անկշռելիության մեջ, մատյանը սեղ-մակներով ամրացված է և բացված էջերով ուղղված է ներս մտնողի կողմը...

«Կոնվենցիա». Կարդացեք, ի՞նչ է գրված:

«Պարիտետ». Հիմա կփորձենք: Կան երկու տեքստեր կողք-կողքի տեղադրված սյունակներով՝ անգլերեն և ռուսերեն լեզու-ներով:...

«Կոնվենցիա». Կարդացեք, ի՞նչ եք հապաղում:

«Պարիտետ». Վերնագիր. «Ուղերձ երկրայիններին», իսկ փա-կագծերում՝ «Քաջատրագիր»:

«Կոնվենցիա». Սպասեք: Մի կարդացեք: Կապի սեանսը ընդ-հատվում է: Սպասեք: Որոշ ժամանակից նորից կկանչենք ձեզ: Պատրաստ եղեք:

«Պարիտետ». Օ'քեյ:

Այստեղ ուղեծրային կայանի և Միադեկկենտրոնի միջև երկ-
խոսությունը դադարեցվում է: «Դեմիտրո» ծխադրի Գլխավոր ղե-
կավարակիցները միմյանց հետ խորհրդակցելուց հետո, բոլորին,
բացի երկու հերթապահ-օպերատորից, խնդրեցին հեռանալ տիե-
զերական կապի կայանից: Դրանից հետո միայն վերականգնվեց
երկկողմանի կապի սեանսը: Ահա «Տրամպլին» ուղեծրում պա-
րիտետ-տիեզերագնացների թողած տեքստը.

«Հարգելի կոլեգաներ, քանի որ, միանգամայն անսովոր հան-
դամանքների բերումով, մենք անորոշ ժամանակով հեռանում
ենք «Պարիտետ» ուղեծրային կայանից, և հնարավոր է, հեռա-
նում ենք չափազանց երկար ժամանակով, ամեն ինչ կախված
կլինի մի շարք գործոճներից, որոնք առնչվում են մեր աննախա-
դեպ նախաձեռնությունը, մենք անհետաձգելի պարտք ենք հա-
մարում բացատրելու մեր վարմունքի դրդապատճառները:

Մենք քաջ գիտակցում ենք, որ մեր վարմունքը, անտարա-
կույս, կթվա ոչ միայն անսպասելի, այլև անշուշտ, տարրական
կարգաւարձության տեսակետից, անթույլատրելի: Սակայն այն
բացառիկ փաստը, որին մենք բախվեցինք, գտնվելով տիեզերքի
ուղեծրային կայարանում, փաստ, որին հավասար որևիցե այլ
բան դժվար է պատկերացնել մարդկային մշակույթի ամբողջ
սլաշմուխության ընթացքում, թույլ է տալիս հուսալու, որ ծայրա-
հեղ դեպքում, դեթ կհասականաք մեզ...

Որոշ ժամանակ սրանից առաջ, տիեզերական շրջաւայտից և
զգալի չափով հենց երկրի իոնային ոլորտից արձակվող անհա-
մար ռադիո-ազդակների մեջ, անվերջանալի ազմուկների ու
խոչընդոտների մեջ, նեղհաճախականության զոսում սկսեցինք
որսալ նպատակասլաց մի ուղիորդաանշան, որ լինելով ամե-
նանեղը, հեշտությամբ առանձնանում էր, կանոնավոր կերպով
հաղորդում էր իր մասին, միշտ միևնույն ժամին և միշտ հավա-
սար ընդմիջումներով: Սկզբում դրան առանձին ուշադրություն
չդարձրինք: Բայց ռադիոազդաանշանը համառորեն շարունակում
էր հիշեցնել իր մասին, պարբերաբար արձակվելով Տիեզերքի
խիստ որոշակի կետից, և ըստ ամենայնի, խստորեն կողմնորոշ-
վելով դեպի մեր ուղեծրային կայանը: Այժմ մենք որոշակի գի-
տենք. այդ արհեստականորեն ուղարկված ռադիոալիքները եթե
են հասել նաև առաջ, մեր հերթափոխից շատ առաջ, երրորդի
ժամանակ, չէ՞ որ «Պարիտետը» հեռավոր «Տրամպլին» տիեզե-

րակաւն ուղեծրում է գտնվում ահա արդեն մեկուկես տարուց ավելի: Դժվար է բացատրել, թե ինչու, թե՛րեւս զուտ պատահականորեն, մենք առաջինը հետաքրքրվեցինք Տիեզերքից արձակվող այդ ազդանշանով: Այսպես թե այնպես, մենք սկսեցինք հետազոտել, արձանագրել, ուսումնասիրել այդ երևույթի բնույթը և, հետզհետե ավելի համոզվելով, եկանք այն եղրակացության, որ դա ունի արհեստական ծագում:

Թեև մենք այնքան էլ շուտ չհաշտվեցինք այդ մտքի հետ: Կասկածները մեզ հանգիստ չէին տալիս: Ինչպե՞ս կարող էինք հաստատել արտաներկրային քաղաքակրթության գոյությունը, հենվելով լոկ մի փաստի, մեր կարծիքով, արհեստական ռադիոազդանշանի վրա, որ դալիս էր տիեզերական աշխարհի անհայտ խորքերից: Մեզ ետ էր պահում այն հանգամանքը, ջր դիտության բոլոր նախորդ փորձերը, որոնք բազմիցս կատարվել են ամենամիներեմալ առաջադրանքով՝ հայտնաբերել կյանքի զեթ որևիցե նշան, թեկուզ ամենապարզագույն ձևով, թեկուզ սահմանակից մոլորակներում,— ինչպես հայտնի է, ավարտվել էին զարմանալիորեն անպտուղ: Արտաներկրային բանականության որոնումները համարվում էին քիչ հավանական, իսկ ավելի ուշ, պարզապես անհնարին, ուտոպիական զբաղմունք, քանի որ տիեզերական տարածությունների հետազոտման յուրաքանչյուր քայլի հետ այդ հավանականությունը, նույնիսկ տեսականորեն, գնալով ավելի ու ավելի էր նվազում, լեթե չասենք, որ դործնականորեն հանգել էր զրոյի: Մենք չէինք համարձակվում հայտարարել մեր կոահումները: Միտք շունենք վիճարկելու ամենուրեք տարածված այն գաղափարը, որը հաստատում է կենդանի կյանքի, իբրև բիոլոգիական ֆենոմենի անկոկնելիությունը, աննախադեպությունը, եզակիությունը լոկ Երկիր մոլորակում: Մենք պարտավորված չենք զգացել այս ուղղությամբ արտահայտելու մեր կասկածները, քանի որ ուղեծրային կայանում մեր աշխատանքային պարտավորությունների ծրագրի մեջ այդ կարգի դիտարկումներ չէին մտնում:

Իսկ երբ մի դեպք ևս վերջին անգամ հավաստեց Տիեզերքում բանական կյանքի գոյությունը, երկրայինից բացի, մեզ համար ուշ էր արդեն: Մեր գիտակցության մեջ տեղի ունեցավ թռիչք, աշխարհի մասին մեր պատկերացումների հեղաշրջում, վերափոխություն, և հանկարծ բացահայտեցինք, որ սկսել ենք մտածել բոլորովին այլ կատեգորիաներով, քան մինչ այդ: Տիեզերքի կա-

ռուցվածքի նոր, ռեակակաւն իմաստավորումը, նոր բնակելի տա-
րածութեան հայտնագործութիւնը մտային էներգիայի ևս մեկ,
հզոր օջախի գոյութիւնը մեզ բերեցին այն եզրակացութեան, թե
առայժմ մենք պետք է խուսափենք երկրայիններին ավետելու
մեր հայտնագործութեան մասին, ելնելով Երկրի մասին եղած
մտահոգութեան նոր հասկացութիւններէր: Մենք այդ որոշումն
ընդունեցինք, հաշվի առնելով ժամանակակից հասարակութեան
բուն շահերը:

Լիժմ գործի էութեան մասին: Ինչպե՞ս տեղի ունեցավ այդ:
Մի անգամ, հանուն հետաքրքրասիրութեան, որոջեցինք պա-
տասխան ռադիոագրանշան ուղարկել, հաճախականութեան մո-
տավորապես միևնույն սպեկտրով, այն ուղղելով Տիեզերքի նույն
կետին, որտեղից մշտապես բխում էին հանելուկային, կանոնա-
վոր ռադիոագրանշանները: Տեղի ունեցավ հրաշք: Մեր ազդա-
նշանը աննապաղ ընդունվեց: Ընդունվեց և հասկացվեց: Որպես
պատասխան, մեր ընդունող գոտում, նախկինի կողքին աշխա-
տեց ևս մի կրկնակ, այնուհետև ևս մեկը, դա ողջույնի եռյակ էր,
Տիեզերքից արձակվող երեք միաժամանակյա ռադիոագրանշան-
ներ, մի քանի ժամ անընդմեջ, իբրև հաղթական քայլերդ, ավե-
տելով մեր Դալակտիկայից դուրս բանական էակների գոյութեան
բերկրալի լուրը, էականը, որոնք ունեն բարձրագոյն ընդունա-
կութիւն հաղորդակցվելու իրենց նման արարածների հետ, գեր-
հեռու տարածութիւնների վրա: Դա հեղափոխութիւն էր տիե-
րեական կենսաբանութեան մասին մեր ունեցած պատկերա-
բանմաների մեջ, ժամանակի, տարածութեան, հեռավորութեան կա-
ռուցվածքի մասին ունեցած մեր գիտելիքների մեջ: Մի՞թե այլևս
մենք մենակ չենք աշխարհում, մեր տեսակի մեջ միակը չենք
աշխարհի աներեակայելիորեն ամացի անվերջութեան մեջ, մար-
դու փորձը Երկրի վրա, մարդ էակը տիեզերքում կյանքի միակ
արտահայտութիւնը չի:

Որպեսզի ստուգենք արտաերկրային քաղաքակրթութեան
հայտնաբերման իսկութիւնը, մենք, ռադիոագրանշանով ուղար-
կեցինք երկրագնդի զանգվածի բանաձևը, երկրագունդ, որի վրա
ի սկզբանէ առաջացել է և այժմ հիմնված է մեր կյանքը: Որպես
պատասխան մեր հերթին ստացանք վերժանութիւն՝ իրենց մո-
լորակի զանգվածի մոտավորապես նույնպիսի բանաձև: Դրանից
եզրակացրինք, որ դա բնակելի մոլորակ է, բավական մեծ չա-
փերի և միանգամայն ընդունելի ձգողական ուժով:

Այսպես մենք փոխանակեցինք ֆիզիկական օրենքների մեր առաջին գիտելիքները, այսպես մենք առաջին անգամ կապի մեջ մտանք արտաերկրային բանականություն կրողների հետ։

Այլմոլորակայինները դարձան գործունյա ընկերակիցներ մեր կապերի խորացման ու մերձեցման հարցում։ Նրանց ջանքերով մեր կապերը արագորեն ձեռք էին բերում նոր բովանդակություն։ Շուտով մեզ հայտնի դարձավ, որ նրանք ունեն թռչող սարքեր, որոնց շարժման արագությունը հավասար է լույսի արագությանը։ Այս և այլ բաների մասին մենք իմացանք, որովհետև ի վիճակի գտնվեցինք մտքեր փոխանակելու սկզբում մաթեմատիկական և քիմիական բանաձևերի միջոցով, իսկ հետո նրանք մեզ հասկացրին, որ գիտեն նաև խոսել։

Պարզվեց, որ տարիներ շարունակ, այն ժամանակից, ինչ երկրայինները հաղթահարելով երկրի ձգողականությունը, ափսոսանք են դուրս եկել և սկսել են հաստատվել այնտեղ, նրանք ուսումնասիրում են մեր լեզուները հզոր աուդիոստղաբաշխական գործիքների օգնությամբ, որոնք լավագույնս լսում են Գալակտիկան։ Պարբերական ռադիոկապ որսալով ափսոսանքի և երկրորդի միջև, նրանք հակադրությունների և վերլուծության ճանապարհով կարողացել են բացահայտել մեր նախադասությունների և բառերի նշանակությունը։ Դրանում համոզվեցինք ինքներս, երբ նրանք փորձեցին մեզ հետ խոսել անգլերեն և ռուսերեն լեզուներով։ Մեզ համար դա մի նոր, անհավանական, շշմեցնող հայտնություն էր...

Իսկ այժմ ամենագլխավորի մասին։ Մենք հանդգնում ենք այցելելու արտաերկրային քաղաքակրթության այդ մոլորակը։

Անտառալանջ, մոտավորապես այդպես վերժանեցինք նրանց մոլորակի անունը։ Անտառալանջիները իրենք հրավիրեցին մեզ, դա նրանց միտքն էր։ Եվ մենք երկար խորհրդակցելուց հետո հրավերն ընդունեցինք, նրանք բացատրեցին, որ իրենց թռչող գործիքը, որ լույսի արագություն ունի, մեր ուղեծրային կայանի հիասնի քսանվեց-քսանյոթ ժամում։ Նույնքան ժամանակում էլ անտառալանջիները սլարտավորվում են մեզ ետ բերել, հենց որ մենք ցանկություն հայտնենք։ Միակցման մասին մեր հարցումին, նրանք սլատասխանեցին, թե դա դժվար չէ, քանի որ անտառալանջյան թռչող գործիքը ունակություն ունի հերմետիկ կերպով միանալու ուղածո կոնֆիգուրացիայի և կառուցվածքի

ուղածդ առարկային: Դա, ըստ երևույթին, էլեկտրամագնիսական միակցման որևէ հատկություն է: Մեր կարծիքով, մեզ համար լավագույնն այն կլիներ, եթե նրանց թուշող գործիքը միանար բաց տիեզերքի վրա բացվող մեր ելքի լյուկին, որի միջոցով մենք կարող էինք ուղեծրային կայանից տեղափոխվել նրանց մոտ: Այդ միկնույն եղանակով մենք մտադիր էինք ետ դառնալ, եթե, իհարկե, ճամփորդությունը դեպի Անտառական ավարտվեր բարեհաջող...

Եվ այսպես «Պարիտետում» թողնում ենք այս ուղերձը կամ, եթե կուզեք, այս բացասարագիրը, բաց նամակը, դիմումը... Կարևորն այդ չէ... Մենք բավական հստակ գիտենք, թե ինչ քայլի ենք դիմում և թե որքան ծանր է մեր վերցրած պատասխանատվության բեռը: Մենք գիտակցում ենք, որ ճակատագրին հաճո է եղել հենց մեզ համար ստեղծել ամենահազվագյուտ հնարավորությունը՝ մարդկությանը մատուցելու այնպիսի ծառայություն, որից ավելի բարձր բան մենք երևակայել չենք կարող...

Այսուհանդերձ մեզ համար ամենից ավելի տանջալին եղել է պարտքի, պարտականության, կապվածության, կարգապահության զղացումը հաղթահարելը: Վերջապես... Այն, ինչ մեզանից յուրաքանչյուրի մեջ դաստիարակված է վաղեմի ավանդույթներով, օրենքներով, բարոյականության հասարակական օրենքներով: Մենք հեռանում ենք «Պարիտետից», ձեզ, Միադեկկենտրոնի ղեկավարներին և առհասարակ ոչ էլ երկրայիններից որևէ մեկին հայանի չդարձնելով, մեր նպատակներն ու խնդիրները չհամաձայնեցնելով ոչ ոքի հետ և ոչ մի ձևով, ոչ որովհետև արհամարհում ենք Երկրի հասարակական կյանքի կանոնները: Մեզ համար դա եղել է ամենածանր խորհրդածությունների թեմա: Մենք ստիպված ենք վարվել այդ կերպ, որովհետև դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպիսի տրամադրություններ, հակասություններ, կրքեր կբորբոքվեն, հենց որ շարժման մեջ դրվեն ուժերը, որոնք նույնիսկ հոկեյի յուրաքանչյուր գոլի մեջ տեսնում են քաղաքական հաղթանակ և սեփական պետական սիստեմի առավելություն: Ավա՞ղ, մենք չափից ավելի լավ գիտենք մեր երկրային իրականությունը: Ո՞վ կարող է հավաստիացնել, թե արտակերպային քաղաքակրթության հետ հաղորդակցության հնարավորությունը չի դառնա երկրայինների համաշխարհային երկպառակության ևս մի պատճառ:

Երկրում դժվար է կամ զրեթե անհնարին է հեռու մնալ քաղա-

բաւական պայքարից: Բայց երկարատեւ ժամանակով՝ շատ օրեր ու շաբաթներ, դանձրով հեռավոր տիեզերքում, որտեղից երկրագունդը թվում է ավտոմեքենայի անիվից ոչ ավելի, մենք ցավով և անզոր վրդովմունքով մտածում ենք, թե արդի էներգետիկ ճգնաժամը, որ հասարակությանը հասցնում է մոլեգնության, հուսահատության դուռը, որոշ երկրների նույնիսկ՝ ատոմային ուժերի դիմելու ցանկության,— սոսկ տեխնիկական խոշոր սրբբլամ է, եթե այդ երկրները ի վիճակի լինեին համաձայնության գալ, մի բան, որ շատ կարևոր է...

Երկրայինների առանց այն էլ վտանգներով հղի վիճակը ավելի չպղտորելու և չբարդացնելու մտավախությունից մենք համարձակվեցինք մեզ վրա վերցնելու շտեմնված պատասխանատվություն. ամբողջ մարդկային ցեղի անունից հանդես գալ տրտաերկրային բանականության կրողների առջև՝ մեր համոզմունքները և մեր խղճի համաձայն: Մենք հույս ունենք և ներքուստ վստահ ենք, որ աշխանապատվությամբ կկատարենք այդ կամավոր առաքելությունը:

Եվ վերջինը: Մեր խորհրդածությունների, կասկածների և տատանումների ընթացքում քիչ չենք մտահոգվել այն մասին, որ վնաս չհասցնենք «Դեմիուրգ» ծրագրին, մարդկության երկրատիեզերական պատմության այդ մեծագույն նախաձեռնությանը, մարդկություն, որ տառապել է մեր երկրներէի երկարամյա փոխադարձ անվստահության, համաշխրոծակցության մակընթացությունների ու տեղատվությունների պատճառով:

Համենայն դեպս, բանականությունը հաղթանակեց, և մենք բարեխղճությամբ ծառայեցինք ընդհանուր գործին մեր ուժերի և ընդունակությունների ներածի չափով: Բայց չափակեցելով մեկը մյուսի հետ և չցանկանալով վերը նշած մտավախությունների պատճառով «Դեմիուրգ» ծրագիրը ենթարկել փորձության, մենք որոշեցինք. «Պարիտետից» հեռանում ենք ժամանակավորապես, այնպես որ վերադարձին մարդկությանը ղեկուցենք Անտառալանջ մոլորակ այցելելու արդյունքները: Իսկ եթե մենք անհետանանք ընդմիջտ կամ եթե ղեկավարությունը մեզ անբուժան համարի շարունակելու մեր հերթափոխը «Պարիտետում», ապա մեզ փոխարինելը այնքան դժվար չի լինի: Միշտ կգտնվեն պիտանի երիտասարդներ, որոնք կաշխատեն մեզինից ոչ պակաս:

Մենք գնում ենք դեպի անհայտը: Մեզ այնտեղ է առաջնորդում խմացության ծարավը և մարդու հավերժական երազանքը.

իր նման բանական արարածներ հայտնաբերել այլ աշխարհներում, որպեսզի ռանականությունը միանա բանականությանը: Սակայն ոչ ոքի հայտնի չէ, թե ինչ է թաքնված արտաերկրային քաղաքակրթության փորձի մեջ. բարի՞ք թե չարի՞ք մարդկության համար: Մենք կաշխատենք ամեն ինչ գնահատել անաչառ: Բայց եթե զգանք, որ մեր հայտնագործությունը կրում է որևիցե սպառնալի, որևիցե կործանարար բան Երկրի համար, երգվում ենք, այնպես տնօրինել մեր կյանքը, որ Երկրի գլխին ոչ մի փորձանք չբերենք:

Եվս մի անգամ վերջինը: Մենք հրաժեշտ ենք տալիս: Մեր իշյումինատորների միջով Երկիրը տեսնում ենք դրսից: Տարածության մութ ծովում Երկիրը փայլում է ինչպես շողարձակ ադամանդ: Երկիրը չքնաղ է իր անհավատալի, աննման բաց կապույտով և այստեղից թվում է փխրուն, ինչպես նորածնի զուխ: Այստեղից մեզ թվում է, թե բոլոր մարդիկ, ովքեր ապրում են աշխարհում, մեր քույրերն ու եղբայրներն են, և առանց նրանց մենք չենք էլ համարձակվում պատկերացնել մեզ, թեև գիտենք, որ Երկրում դա այնքան էլ այդպես չի...

Մենք հրաժեշտ ենք տալիս երկրագնդին: Մի քանի ժամից պետք է հեռանանք «Տրամպլին» ուղեծրից, այն ժամանակ Երկիրը կծածկվի մեր տեսողությունից և այլևս չի երևա: Այլմոլորակային-անտառալանջիկները արդեն ճամփին են: Շուտով կժամանեն: Մի քանի ժամից: Քիչ է մնում: Սպասում ենք:

Եվ էլի: Մենք նամակներ ենք թողնում մեր ընտանիքներին: Շատ ենք խնդրում ձեզ բոլորիդ, ով կապ ունենա այս գործի հետ, հանձնել նամակները հասցեատերերին...

Հ. Գ. Տեղեկանքներ նրանց համար, ովքեր կգան «Պարիտետ»՝ մեր տեղը: Հերթապահական մատյանում նշել ենք ընդունման հաղորդման կանալը և ռադիոալիքների հաճախականությունը, որոնց օգնությամբ հաղորդակցության մեջ ենք մտել այլամոլորակայինների հետ: Անհրաժեշտության դեպքում մենք կկապվենք ձեզ հետ այս կանալով և կհաղորդենք մեր տեղեկությունները: Որքան կարողացանք պարզել, անտառալանջիկների հետ ռադիոհաղորդակցումների մեջ ամենահարմար և միակ կապի միջոցը դա ուղեծրային կայանի բորտային համակարգերն են, որովհետև Տիեզերքից անմիջապես Երկիր ուղղվող ռադիոազդանշանները չեն հասնում նրա մակերևույթին, Երկրի մթնոլորտային շրջա-

պատում անհաղթահարելի խռընդութի՝ խոնացված հղոր ոլորախ
պատճառով:

Ահա և վերջ: Մնաք բարով: Մեր ժամանակն է: Ուղերձի
նույնանման տեքստը կազմված է երկու լեղուներով՝ անգլերեն և
ռուսերեն:

Պարիտետ-տիեզերագնաց 1—2:

Պարիտետ-տիեզերագնաց 2—1:

«Պարիտետ» ուղեծրային կայանի բորտ:

Երրորդ հերթափոխ: 94-րդ օր»,

Ուղիղ նշանակված ժամին, հեռավոր արևելյան ժամանակով
ժամը տասնմեկին «Կոնվենցիա» ավիակիրի տախտակամածին
իրար ետևից վայրէջք կատարեցին երկու ռեակտիվ ինքնաթիռ՝
հատուկ լիազորված հանձնաժողովներով՝ ամերիկյան և սովետ-
ական կողմերից:

Հանձնաժողովի անդամներին դիմավորեցին խիստ ու չոր:
Նրանց անմիջապես հայտարարեցին, որ ճաշի համար տրվում է
կես ժամ: Ճաշից անմիջապես հետո հանձնաժողովի անդամ-
ները ստիպված էին հավաքվելու նավախցում՝ դռնփակ խորհրդ-
դակցության, ուղեծրային «Պարիտետ» կայանում ստեղծված
արտակարգ իրադրության կապակցությամբ:

Բայց խորհրդակցությունը չսկսված, հանկարծ ընդհատվեց:
«Պարիտետում» գտնվող Տիեզերագնաց-հսկիչները «Կոնվենցիա-
յին»՝ Միադեկկենտրոնին հղեցին առաջին հաղորդումը, որ
ստացել էին պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ից՝
հարևան գալակտիկայի Անտառալանջ մոլորակից:

IV

Դնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելքից արևմուտք, և
արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում փռված էին հսկա-
յական ամառի տարածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Դեղին տա-
փաստանի միջնակներ:

Այո կողմերում ուզածդ տարածությունը չափվում էր երկա-
թուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ ցնացքները գնում էին արևելքից արևմուտք և արևմուտ-
քից արևելք...

Ինչ խոսք, մինչև նայմանյան տոհմական Անա-Բեյլի՝ գերեզմանոցը, համենայն դեպս, այնքան էլ քիչ չի, երեսուն վերստ է, այն էլ եթե շարունակ աչքաշափով ճամփադ պահես սարողեկների ուղղութեամբ:

Բորանլի Եղիգեյը այդ օրը վաղ արթնացավ: Այսինքն մի կարգին չէր էլ քնել: Միայն լուսաբացին մի քիչ ննջել էր: Իսկ մինչ այդ զբաղված էր, հանգուցյալ Ղազանղապի օծման վերջին խորհուրդն էր կատարում: Սովորաբար դա արվում է թաղման օրը, դիակը տնից դուրս բերելուց առաջ, մեռնողի տանը կարգացվող ընդհանուր աղոթքից՝ ջանադայից առաջ: Իսկ ինքն ստիպված եղավ դա կատարել գիշերը, թաղման նախօրյակին, որպեսզի առավոտյան առանց ժամանակ կորցնելու, անմիջապես ճանապարհ ընկնեն: Ամեն ինչ արեց իր ձեռքով, եթե չհաշվենք, որ Երկար էղիւբայը դու ջուր բերեց լվացման համար: Էղիւբայը մի քիչ վախենում էր, հեռու էր մնում հանգուցյալից: Ինչ խոսք, ծանր էր նրա համար:

Եղիգեյը, իբր հենց այնպես ասաց.

— Դու, ուշադիր նայիր, էղիւբայ: Կյանքում պետք կգա: Քանի որ մարդիկ ծնվում են, ուրեմն պետք է նաև թաղվեն:

— Այո, ես հասկանում եմ, — անվստահ հարեց էղիւբայը:

— Ես էլ այդ եմ ասում: Խոսքի օրինակ, վաղը ես մեռնում եմ: Ուրեմն, վերջին օծումը կատարող չի՞ լինելու: Ինչ պիտի գցեք փոսը և վե՞րջ:

— Ինչո՞ւ, — շփոթվեց էղիւբայը լամպով լուսավորելով և աշխատելով վարժվել հանգուցյալի ներկայութեանը: — Առանց ձեզ այստեղ անհետաքրքիր կլինի: Ավելի լավ է ապրեք: Իսկ փոսը կսպասի:

Ժամուկես գնաց օծման վրա: Բայց Եղիգեյը գոհ մնաց: Հանգուցյալին լողացրեց ինչպես կարգն է, ձեռ ու ոտը ուղղեց և դասավորեց ինչպես կարգն է, սպիտակ սավանը ձևեց և պատանեց Ղազանղապին ինչպես կարգն է, առանց կտավ խնայելու: Ընդ որում էղիւբային ցույց տվեց, թե սավանն ինչպես պետք է ձևել: Այնուհետև իրեն էլ կարգի բերեց: Մաքուր սափրվեց, բեղերը հավասարեցրեց: Նրա բեղերը, հոնքերի նման խիտ և թավ էին: Այ, միայն ճերմակեղ են, մեջ-մեջ գորշ է: Եղիգեյը չմոռացավ իր գինվորական մեղալները, հարվածայինի շքանշաններն ու նշանները, հանեց փակցրեց պիջակի լամբակին, պատրաստվեց վաղ-վա օրվա համար:

Այդպես էլ գիշերն անցավ: Եվ ինքն իր վրա զարմայնում էր՝ Բորանլի Եղիգեյը, թե որքան հեշտ ու հանգիստ կատարեց այդ ամենը: Եթե առաջ մեկնումեկը ասեր, թե պետք է նաև այդպիսի տխուր գործով զբաղվի, չէր հավատա: Ուրեմն, իր ճակատին այդպես է գրված: Ղազանդապին թաղելը վիճակված է իրեն: Ճակատագիր է:

Բան էլ այդ է: Ո՞ւմ մտքով նման բան կանցներ, երբ առաջին անգամ նրան հանդիպեց Ղումբել կայարանում: Քառասունչորսի վերջերին էր, կոնտուզիայի պատճառով Եղիգեյին զորացրել էին բանակից: Արտաքուստ կարծես ամեն ինչ լավ էր. ձեռ ու ոտը տեղն էին, գլուխը ուսերին, չնայած, այ, գլուխը կարծես իրենը չլիներ: Ականջները դժժում էին, ասես շարունակ քամի էր սուլում: Հենց մի քանի քայլ էր անում, օրորվում էր, գլուխը պտտվում էր, սիրտը խառնում: Քրտինքի մեջ կորչում էր, մեկ սառը քրտինքն էր վրա տալիս, մեկ՝ տաք: Լեզուն երբեմն ուղղակի չէր ենթարկվում, կարծես խոսելը դժվար աշխատանք լիներ: Ուժեղ ցնցվել էր գերմանական ումբի պայթյունի ալիքից: Սպանվելը չսպանվեց, բայց դեհ այսպիսի կյանքն ում էր հարկավոր: Շատ էր հուսահատվել այն ժամանակ Եղիգեյը: Երիտասարդ էր, արտաքուստ առողջ, բայց որ վերադառնար սուն՝ Արալյան ծով, ի՞նչ էր անելու: Ի՞նչ կարող էր անել: Բարեբախտաբար, բժիշկը լավն էր: Նա նույնիսկ չբուժեց էլ, այլ լավ քրննեց, լսեց, ստուգեց, այսօրվա նման հիշում է, հաղթանդամ, շեկ տղամարդ էր, սպիտակ խալաթով, սպիտակ թասակով, պայծառ աչքերով, խոշոր քթով, ուրախ թփթփացրեց ուսը և ծիծաղեց:

— Գիտես ինչ, եղբայրիկ,— ասաց,— պատերազմը շուտով կվերջանա, թե չէ քեզ նորից շարք կուղարկենք, որ մի քիչ էլ կռվես: Ոչինչ: Առանց քեզ մի կերպ յուր կգնանք մինչև հաղթանակ: Բայց դու կասկած անգամ չունենաս, որ մի տարուց, գուցեև ավելի շուտ, ամեն ինչ կարգին կլինի, ցուլի նման առողջ կլինես: Այդ ես եմ ասում, հետո կհիշես: Իսկ հիմա պատրաստվիր, գնա քո երկրամասը: Եվ դարդ մի անի, քեզ նմանները հարյուր տարի կապրեն...

Հետագայում պարզվեց, որ ճիշտ էր ասում շեկ բժիշկը: Այդպես էլ եղավ: Իհարկե, հեշտ է ասել մի տարի: Իսկ թե ինչպե՞ս դուրս եկավ հոսպիտալից, ճամփված շինելով, մախաղը շալակին, հենակով՝ համենայն դեպս, մտավ քաղաք, կարծես խոր անտառ էր բնկել: Գլխում դժոց էր, ոտքերում դող, աչքերում

խաղար: Եւ ով էր բանի տեղ դնում. կայարաններում, վագոններում ծովի շափ ժողովուրդ, ով ուժեղ է, քեզ տրորում է, ինքն առաջ ընկնում: Այնուամենայնիվ մի կերպ բարձրացավ, տեղ հասավ: Մեկ ամսվա թափառումներից հետո, վերջապես գնացքը զիշերը կանգնեց Արալսկ կայարանում: «Հինգ հարյուր յոթերորդ, ուրախ» էր կոչվում այդ «հռչակավոր» գնացքը, աստված մի արասցե, որ այլևս որեւէ մեկը երթեկի այդպիսի գնացքով...

Բայց այն ժամանակ դրա համար էլ էր ուրախ, մթության մեջ իջավ վագոնից, ինչպես սարից կիջներ, իջավ ու շվարեց, լույսի նշույլ չկար: Միայն հեռվում առկայծում էին կայարանային լույսերը: Քամի էր: Այդ քամին էլ դիմավորեց նրան: Հարաւատ, արալյան քամին: Ծովի շունչը դիպավ երեսին: Այն օրերին ծովը դեռ մոտիկ էր, ծփում էր ուղղակի երկաթուղու տակ: Իսկ հիմա հեռագիտակով էլ չէր երևում...

Սիրտը թունդ էր լինում, տափաստանից դալիս էր օշինգրի անորսալի փտածահոտ, արալյան լայնություններում նորից արվնացող գարնան բույր: Ահա նորից հարաւատ վայրերը:

Նդիգեյը լավ գիտեր կայարանը, կայարանամերձ ավանը ծուռտիկ, փոքրիկ փողոցներով: Ցեխը կաշում էր սապոգների: Նա գնում էր ծանոթների տուն, այնտեղ կգիշերեր, առավոտյան ճամփա կընկներ դեպի իր ձկնորսական աուլը՝ Զանգեղի, որը բավական հեռու էր: Նույնիսկ չնկատեց էլ, թե ինչպես նեղիկ փողոցը իրեն տարավ հասցրեց արվարձան, ճիշտ ափի մոտ: Այստեղ Նդիգեյը չգիմացավ, մոտեցավ ծովին: Կանգ առավ ավազի վրա ծփացող շերտի մոտ: Խավարի մեջ կորած ծովը զգացվում էր տարտամ լուսաշերտերից և ալիքների կատարներից, որոնք աղմկոտ ծփանքով հայտնվում էին և անմիջապես չքանում: Լուսինն արդեն դիմավորում էր այգը. ամպի տակից միայնակ սպիտակին էր տալիս բարձրերում:

Ահա, ուրեմն տեսնվեցին:

— Ողջուն, Արալ,— շնչաց Նդիգեյը:

Հետո նստեց քարին, ծխեց, չնայած բժիշկները, կոնսուլդիայի պատճառով, ոչ մի կերպ խորհուրդ չէին տալիս ծխել: Հետագայում, իհարկե, վերջ տվեց այդ հիմար սովորությանը: Իսկ այն ժամանակ աչքին ոչինչ չէր գալիս: Միախոտի ծուխն ի՞նչ էր, երբ պարզ չէր, թե առհասարակ ինչպես է ապրելու հետագայում: Թե ծով դուրս գա, պետք է ուժեղ ձեռքեր ունենա, ուժեղ

մեջք, և ամենագլխավորը՝ ուժեղ գլուխ, որ շալանդայի մեջ գլխապտուկտ շունենա։ Նախքան ռազմաճակատ գնալը եղել է արդյունաբերության ձկնորս, իսկ այժմ ո՞վ է։ Հաշմանդամ ասես, հաշմանդամ չի, բայց և ոչ մի բանի պիտանի չի։ Զինորսության համար առաջին հերթին հենց գլուխը պիտանի չէր, դա պարզ էր։

Եղիգեյն ուզում էր տեղից վեր կենալ, երբ ծովափին որտեղից որտեղ հայտնվեց մի սպիտակ շուն։ Շունը ջրի եզերքով վազ էր տալիս, երբեմն-երբեմն կանգ առնելով և գործնական հոտոտելով թաց ավազը։ Եղիգեյն կանչեց շանը, սա վստահորեն մոտեցավ և պոչը շարժելով կանգնեց կողքին։ Եղիգեյն շոյեց նրա բրդոտ վիզը։

— Դու որտեղից եկա՞ր, հը՞, Ո՞ւր ես վազում։ Անունդ ի՞նչ է։ Արստան, Զոլբա՞րս, Բորիբասա՞ր¹։ Հա, հասկացա, դու ձուկ ես փնտրում ափին։ Կեցցես- կեցցես։ Բայց թե ծովը հո միշտ սատկած ձուկ չի նետում ոտքերիդ տակ։ Ի՞նչ արած, ստիպված պիտի վազես։ Դրա համար ես այդքան նիհար։ Իսկ ես, բարեկամ, տուն եմ վերադառնում։ Քյոնիքսբերգի մոտակայքից։ Արդեն քիչ էր մնում, որ հասնեի այդ քաղաքին, բայց հետո արկն այնպես պայթեց, հազիվ ողջ մնացի։ Հիմա էլ նստած միտք եմ անում, թե ինչ եմ անելու։ Ի՞նչ ես այդպես վրաս նայում։ Քեզ համար ոչինչ չունեմ։ Միայն շքանշաններ են ու մեդալներ։ Պատերազմ է, բարեկամս, սով է ամեն կողմ։ Թե չէ հո չեմ ափսոսում... Սպասիր, մոտոս ահա մոնպաս կա, տղայիս համար եմ տանում, տղաս երևի արդեն ման է գալիս...

Եղիգեյն չալարեց, բացեց կիսադատարկ ուղեպարկը, որի մեջ լրագրի թղթով փաթաթված, մի բուռ մոնպաս կար, մի գլխաշոր, որ ձեռքից էր գնել նախորդ կայարանից, և երկու կտոր օճառ, որ նույնպես գնել էր առևտրականներից։ Ուղեպարկում կար նաև մի ձեռք զինվորական սպիտակեղեն, գոտի, պիլոտկա, փոխնորդ գիմնաստյորկա, տաբատ, ահա ամբողջ բեռը։

Շունը ձեռնափից լիզեց մոնպասը, ատամներով փշրեց, պոչը խաղացրեց և հուսավառ, հավատարիմ աչքերով ուշադիր նայեց նրան։

— Դեհ, հիմա մնաս բարով։

Եղիգեյն վեր կացավ, գնաց ափի երկարությամբ։ Որոշել էր այլևս չանհանգստացնել կայարանի մարդկանց, լուսաբացը մոտ

¹ Արստան, Զոլբարս, Բորիբասար — առյուծ, վագր, գելխեղդ։

էր, հարկավոր էր առանց հապաղելու հասնել իրենց առւլը՝ Զանգելդի:

Զանգելդի հասավ կեսօրին՝ շարունակ գնալով ծովի ափով: Իսկ կոնտուլիայից առաջ, երկու ժամում անցնում էր այս տարածությունը: Այստեղ նրան կայծակնահար արեց սոսկալի լուրբ. պարզվեց, որ տղան վաղուց արդեն ողջ չի: Երբ Եղիգեյին զորակոչեցին, երեխան վեց ամսական էր: Եվ խնդրեմ, ճակատագիր, երեխան մահացել է տասնմեկ ամսական հասակում: Հիվանդացել է կարմրուկով, չի դիմացել ջերմությանը, այրվել, վառվել է տաքությունից, հանգել: Այդ մասին չեն հայտնել ռազմաճակատում գտնվող հորը... Ո՛ւր գրես, ի՞նչ գրես: Առանց այդ էլ ռազմաճակատում քիչ չի դառը հաբը: Եթե ողջ վերադառնա, կիմանա, կսգա, կտխրի, կանցնի կգնա,— յուրովի դատողություններ էին անում ազգականները և Ուկուբալային չթողեցին, որ այդ մասին հայտնի: «Ջահել եք, պատերազմը ուր որ է կվերջանա, էլի Նրեխաներ կունենաք, աստված կտա: Ծյուղը որ կտորվում է, ցավ չի, կարևոր է, որ ծառի բունն անվնաս մնա»:

Բացի այդ, կային նաև ուրիշ, բարձրաձայն չափող մտածումներ, բայց բոլորի կողմից հասկանալի. դեհ, պատերազմը պատերազմ է, թե բան պատահի, թե գնդակ դիպչի, գոնե թող վերջին պահին լույս աշխարհին հրաժեշտ տա հույսով, իբր տանը ժառանգ ունի, որ իրենց ցեղը իրենով չի վերջանում...

Իսկ Ուկուբալան ամեն ինչի համար մեղադրում էր միայն ինքն իրեն: Արցունք թափելով գրկեց վերադարձող ամուսնուն: Ախր շատ է սպասել այս օրվան՝ հույսով և չթուլացող ցավով, տառապելով տանջալից, մեղավոր սպասումների մեջ: Արցունքն աչքին պատմեց, որ պառավ կանայք իրեն անմիջապես ղգուշացրել էին, թե երեխան կարմրուկ է հանել, թե դա խարդախ հիվանդություն է և հարկավոր է երեխային փաթաթել տաք, ուղտի բրդից կարված վերմակի մեջ, պահել մթության մեջ և շարունակ սառեցրած ջուր խմեցնել, դրանից հետո եթե աստված տա դիմանա տաքությանը, կապրի: Բայց ինքը ձախորդ բեյբակ¹, չլսեց առւլի պառավներին: Հարեանից սալլ խնդրեց, հիվանդ երեխային տարավ կայարան, բժշկուհու մոտ: Մինչև դիվղիկան սալլով հասավ Արալսկ, արդեն ուշ էր: Տղան հանգել էր ճանա-

¹ Բեյբակ — անբախտ:

պարհին: Բժշկուհին ինչ լուտանք ասես որ չթափեց գլխին: Ասաց՝ հարկավոր էր լսել պառավներին...

Ահա այսպիսի լուրեր էին սպասում Եղիգեյին տանը, հենց որ ոտքը շեմից ներս գցեց: Այդ պահից վշտից քարացավ, սեպավ: Առաջ երբեք մտքով չէր անցնի, թե այդքան խոր կմորմոքվի փոքրիկ երեխայի, իր առաջնեկի համար, որին դեռ մի կարգին չի էլ խնամել: Եվ դրանից ավելի ցավագին էր դիտակցում կորուստը: Ոչ մի կերպ չէր կարողանում մոռանալ նրա անատամ, մանկական հավատավոր, պայծառ ժպիտը, որի մասին հիշելիս սիրտը նվում էր:

Դրանից էլ սկսվեց: Առվը զզվելի դարձավ Եղիգեյի համար: Ժամանակին այստեղ, առափնյա կավահող լեռնաշխարհում մի հիսուն տուն կար: Զինարդյունաբերությամբ էին ղբաղվում: Արտել կար: Դրանով էլ ապրում էին: Այժմ մի տասը խրճիթ էր մնում զառիթափի տակ: Ոչ մի տղամարդ չկար, պատերազմը բոլորին կոչ էր տվել: Միայն ծերեր ու երեխաներ, այն էլ կարելի էր մատներով վրա հաշվել: Նրանցից շատերը ցրվել էին կոլտընտեսային, անասնապահական աուլներ, որ սովից չմեռնեն: Արտելը քայքայվել էր: Ծով դուրս եկող չէր մնացել:

Ուկուբալան էլ կարող էր գնալ հարազատների մոտ, նա սերում էր տափաստանային ցեղերից: Նրա ետևից եկել են հարազատները, ուղել են տանել իրենց մոտ: Խառնակ ժամանակներ են, կսպասես մինչև Եղիգեյը ռազմաճակատից կգա, քեզ դոռով հո չենք պահի, էլի կվերադառնաս քո ձկնորսական Զանգելդի անվանը: Բայց Ուկուբալան կտրականապես հրաժարվել էր. «Պետք է ամուսնուս սպասեմ: Տղայիս կորցրի: Եթե ողջ առողջ վերադառնա, գոնե թող կնոջը տեղում գտնի: Ես մենակ չեմ այստեղ, ծերեր ու փոքրեր կան, նրանց կօգնեմ, ձեռք-ձեռքի կտանք, կդիմանանք»:

Եվ ճիշտ վարվեց: Բայց Եղիգեյը առաջին օրերից սկսեց բողոքել, թե չի կարողանում անգործ նստել այստեղ, ծովափին: Նա իրավացի էր, իհարկե: Ուկուբալայի աղգականները, որ եկել էին Եղիգեյին տեսնելու, առաջարկեցին տեղափոխվել իրենց մոտ: Կապրես մեզ մոտ, ասացին, տափաստանում, որտեղ հոտեր ենք պահում: Մինչև առողջութունդ վերականգնվի, մի որևէ գործով կգրադվես, կկարողանաս անասուն արածեցնել... Եղիգեյը շնորհակալ եղավ, բայց չհամաձայնեց: Չէր ուզում բեռ դառնալ: Մեկ-

երկու օր հյուր լինես կնոջդ մոտիկ աղգականների տանը, դեռ ոչինչ: Բացի այդ, աշխատող չես, ո՞ւմ ես պետք:

Եվ այն ժամանակ Ուկուբալայի հետ որոշեցին համարձակ քայլի դիմել: Որոշեցին շարժվել դեպի երկաթուղի: Մտածում էին, որ մի հարմար աշխատանք կգտնվի Եդիգեյի համար. պահապան, պահակ կամ որևէ կիսակայարանում ուղեփակոց բացող-փակող: Ախր, պետք է որ ճակատային-հաշմանդամին ընդառնեն:

Այդ մտքով էլ գարնանը գնացին: Երիտասարդ էին, առայժմ ոտքը կապող չկար: Սկզբնական շրջանում գիշերում էին տարբեր կայարաններում: Բայց այդպես էլ չհաջողվեց հարմար աշխատանք գտնել: Իսկ բնակարանի հարցը ավելի դժվար էր: Ապրում էին պատահական տեղերում, մի կերպ յուրա էին գնում երկաթուղում զանազան պատահական աշխատանք անելով: Ուկուբալան այն ժամանակ փրկում էր դրուժյունը. առողջ էր, երիտասարդ և հիմնականում նա էր աշխատում: Եդիգեյը, որպես տղամարդ, արտաքուստ կարծես առողջ, վարձվում էր բեռնաթափման և բեռնման տարբեր աշխատանքների համար, իսկ Ուկուբալան գործն էր անում:

Այդպես, օրերից մի օր, արդեն գարնան կեսին, նրանք հայտնվեցին Ղումբել մեծ հանգուցակայարանում: Ածուխ էին բեռնաթափում: Ածուխով բեռնված վագոնները պահեստի գծերով մատուցվում էին ուղղակի դեպոյի տնտեսության ետնաբակերը, այստեղ քարածուխը սկզբում թափում էին գետին, որպեսզի որքան հնարավոր է շուտ աղատեն կառամատուցները, ապա ձեռնասայլակով դուրս էին տանում լցնում հսկայական, տան մեծությամբ շորտուների մեջ: Մի ամբողջ տարվա պաշար: Աշխատանքը չափից դուրս ծանր էր, փոշոտ ու կեղտոտ: Բայց ապրել էր պետք: Եդիգեյը ածուխը բահով գցում էր ձեռնասայլակի մեջ, Ուկուբալան ձեռնասայլակը տախտակամածով քշում էր դեպի վեր, այնտեղ շուտ էր տալիս սայլակը և նորից իջնում էր ցած: Նորից Եդիգեյը սայլակը ածուխ էր լցնում և նորից Ուկուբալան բեռնաձիու նման ամբողջ ուժով գլորում, դուրս էր տանում ծանր, կնոջ ուժերից վեր բեռը: Ի լրումն ամենի, օրը գնալով ավելի ու ավելի էր տաքանում, շոգ էր լինում, և այդ շոգից ու քարածխի թռչող փոշուց Եդիգեյի սիրտը խառնում էր: Զգում էր ինչպես է պակասում ուժը: Ուզում էր փովել գետին, ուղղակի քարածուխի կույտի վրա և այլևս երբեք վեր չկենալ:

Բայց ամենից ավելի նրան սպանում էր այն հանգամանքը, որ կինը, խեղդվելով սև փողուց, ստիպված է իր փոխարեն կատարելու այն, ինչ վերապահված էր իրեն:

Սիրտը մղկտում էր կնոջը նայելիս: Ոտքից գլուխ ծածկված էր սև ածխափողով, փայլում էին միայն աչքերի սպիտակուցներն ու ատամները: Ոտից գլուխ կորած էր քրտինքի մեջ: Եվ ածխախառն քրտինքը կեղտոտ հետքեր թողնելով, հոսում էր պարանոցին, կրծքին, մեջքին: Թե առաջվա ուժն ունենար, մի՞թե այս բանը թույլ կտար: Մեն-մենակ կտեղափոխեր այս անիծյալ քարածխի տասնյակ վագոն, միայն թե շտեսներ կնոջ շարժարանքները:

Երբ հեռանում էին իրենց ձկնորսական առլից՝ Զանգեղիցի, հույս ունենալով, թե Եղիգեյը, իբրև վիրավորված ճակատային, կգտնի որևէ համապատասխան աշխատանք, մի բան հաշվի չէին առել, որ ամեն տեղ և ամենուրեք լեփ-լեցուն էին այդպիսի ճակատայինները: Եվ նրանք պետք է նորից հարմարվեին կյանքին: Դեռ լավ էր, որ Եղիգեյը վերադարձել էր ձեռ ու ոտով: Իսկ այն ժամանակ քանի-քանի անձեռ, անոտ հաշմանդամներ էին հենակներով ու պրոթեզներով թափառում երկաթուղիներում: Երկար գիշերներին, երբ տեղավորվում էին կայարանի գարշահոտ, լեփ-լեցուն շենքի որևէ անկյունում, մինչև գիշերն անցնի, Ուկուբալան թողուլթյուն հայցելով, ասածուն էր հղում իր լռելյայն երախտագիտությունը, որ ամուսինը կողքին է, որ պատե՞րազմը նրան այնպես սարսափելի ու անտանելի չի խեղել: Որովհետև կայարաններում տեսածը սոսկումով ու տանջանքով էր լցնում նրա սիրտը: Անձեռ, անոտ, ջարդուխուրդ եղած մարդիկ՝ քրքրված շինելներով, հազար ու մի ցնցոտիներով, անվավոր սայլակներով, անթացուպերով, ուղեկցողներով, անտուն-անտեր, գնացքից գնացք, կայարանից կայարան էին քոչում, խուժելով ճաշարաններն ու բուֆետները, մարդու սիրտը կեղեքելով հարբած բղավոցով ու լացով... Ի՞նչ էր սպասում նրանցից յուրաքանչյուրին, ինչո՞վ հատուցես անհատուցելին: Եվ միայն նրա համար, որ ամուսինը վերադարձել է չխեղված, թեկուզ կոնտուզիայով, Ուկուբալան պատրաստ էր կատարելու աշխարհի ամենածանր աշխատանքը: Եվ ձայն-ծպտուն չէր հանում, չէր հուսահատվում, ցույց չէր տալիս, եթե անգամ ուժը չէր պատում քարշ տալու ոտքերը, երբ թվում էր, այլևս լցվել է համբերության բաժակը:

Բայց Եղիգեյի վիճակը դրանից չէր թեթևանում: Հարկավոր էր մի բան ձեռնարկել և ավելի ամուր հենվել կյանքին: Հո դարերով չի՞ թափառելու: Եվ հաճախ էր գլուխը մի միտք գալիս. իսկ ի՞նչ, եթե ձեռքը թափ տա, ասի «Թաուբակել»¹ և շարժվի դեպի քաղաք, գուցե բախտը բերում է: Միայն թե առողջությունը ետ գար, միայն թե ազատվեր այս անիծյալ կոնտուղիայից: Այն ժամանակ էլի հնարավոր կլիներ, հաղթահարել, ոտքի կանգնել... Իհարկե, քաղաքում կարող էր ամեն ինչ ուրիշ ձևով շուտ գալ, հնարավոր է հարմարվելն և շատ ուրիշների նման կամաց-կամաց դառնալին քաղաքացիներ, բայց ճակատագրին հաճո էր այլ կերպ տնօրինել: Այո, ճակատագիրը վճռեց, էլ ուրիշ ինչ-սլե՞ս անվանես այն դեպքը...

Այն օրերին, երբ անտուն-անտեր թափառում էին Ղումբել կայարանում, վարձվելով իբրև քարածխի վագոն բեռնաթափող բանվոր, մի անգամ դեպոյի քարածխային ետնաբակում հայտնվեց ուղտին հեծած մի ղազախ, որը, ըստ երևույթին, գործով եկել էր տափաստանից: Գոնե այդպես էր թվում: Եկվորը ուղտի ոտքերին կապ դրեց, որ ուղտը մոտակա պարապուրտներում արածի, ինքը մտադրադ շուրջը նայելով, գնաց՝ դատարկ պարկը թևի տակ:

— Հե՛յ, եղբա՛յր,— դիմեց Եղիգեյին, մոտովն անցնելիս,— բարի եղիր, աչքդ վրան պահիր, երեսաները չարություն չանեն: Վատ սովորություն ունեն, ջղայնացնում, խփում են անասունին: Նույնիսկ կապն են քանդում, զվարճության համար: Ես շուտ կգամ:

— Գնա, գնա, կնայեմ,— խոստացավ Եղիգեյը ձեռքն առնելով բահը և դեմքը սրբելով սև, քրտնքից ծանրացած քուրջերով:

Երեսից անընդհատ քրտինք էր հոսում: Եղիգեյն առանց այդ էլ քարածխի կույտից չէր հեռանում, բեռնելով ձեռնասայլակը, ի՞նչ մի դժվար բան էր, աչքի տակով նայել, որ կայարանի խուժանները ուղտին չհարչարեն: Մի անգամ տեսել էր արդեն դրանց արարմունքը: Անասունին այնքան էին զայրացրել, որ սա ի պատասխան սկսել էր կատաղի մոնչալ, թքել, ընկնել ետևներից: Իսկ նրանք դրանից հաճույք էին ստանում և նախնադարյան որսորդների նման վայրի ճիչերով շրջապատելով անասունին, քա-

¹ Թաուբակել — ինչ լինում է լինի:

րով ու փայտով խփում էին: Խեղճ ուղտին այնքան շարժարեցին, մինչև որ վերջապես հայտնվեց տերը...

Այս անգամ էլ, կարծես դիտմամբ, որտեղից որտեղ ֆուտբոլի գնդակի հտևից հայտնվեց քրջոտ երեխաների աղմկոտ հրուսակախումբը: Եվ նրանք սկսեցին գնդակն ամբողջ ուժով ուղարկել ոտքերը կապված ուղտի վրա: Ուղտը գլուխը հտ էր տանում, նրանք գնդակով հարվածում էին կողերին, մրցում էին, ով ավելի ուժեղ և ով ավելի ճարպիկ կհասցնէր: Եվ ով կարողանում էր խփել, հրճվում էր, ասես գոլ էր խփել...

— Հե՛յ, կորեք այդտեղից, անասունին հանգիստ թողեք տեսնեմ,— բահը թափահարեց Եղիգեյը,— թե չէ հիմա ձեզ ցույց կտամ...

Տղաները հտ քաշվեցին, կարծեցին տերն է կամ էլ, հրևի, շատ ահաբեկիչ տեսք ունեւ քարածուխ բեռնաթափողը, և դեռ կարող էր հարբած լինել, այդ դեպքում կորած էին, և փախան, գնդակը հետները գլորելով: Ինչ իմանային, որ կարող էին սիրտները ուզածի չափ անպատիժ տանջել, շարժարել ուղտին, որ Եղիգեյը ձեռնառնորեն է նրանց բահով սպառնում, որ իրականում, այն ժամանակվա վիճակով, նա չէր էլ կարող տղաների հտևից ընկնել: Զեռնասայլակը նետվող ամեն մի բահ քարածուխը նրանից հսկայական ջանք էր պահանջում: Երբեք մտքով չէր անցել, թե այսքան զզվելի, այսքան նվաստացուցիչ է անուժ, հիվանդ ու տկար լինելը: Գլուխը շարունակ պտտվում էր: Քրտինքը ծորում էր ճակատից: Հյուժվում, քայքայվում էր Եղիգեյը, ածուխի փոշուց շնչահեղձ էր լինում, կուրծքը ճնշում էր սև, կոշտ թացությունը: Ուկուբալան ձգտում էր գործի շատ բաժինը վերցնել իր վրա, որպեսզի ամուսինը մի քիչ հանգստանա, մի քիչ հեռու նստի, իսկ ինքը բեռնում էր սայլակը, հրում վեր, դեպի բուրտ: Բայց Եղիգեյը չէր կարողանում հանգիստ խղճով նայել կնոջ շարժարանքին, վեր էր կենում, օրորվելով նորից գործի էր լքվում...

Այն մարդը, որ խնդրել էր ուղտի վրա աչք պահել, շուտով վերադարձավ՝ լիքը պարկը մեջքին: Բեռը բարձեց և պատրաստվելով ճամփա ընկնել, մոտեցավ Եղիգեյին, մի քանի խոսք փոխանակելու: Անմիջապես լեզու գտան: Դա հենց Ղազախդասն էր Բորանի կայարանից...

Պարզվեց, որ համերկրացիներ են: Ղազախդասը պատմեց, որ

ինքն էլ է արեւելյան առափնյա աուլներինց։ Այդ հանգամանքն անմիջապէս մտերմացրեց նրանց...

Այն ժամանակ ո՞ւմ մտքով կանցներ, թե այդ հանդիպումը կնախորոշի Եդիգեյի և Ուկուբալայի հետագա ամբողջ կյանքը։ Ղազանղապը պարզապէս նրանց համոզեց իր հետ ճամփա ընկնել դեպի Բորանլի կիսակայարան, ապրել ու աշխատել այնտեղ։ Կան մարդիկ, որոնք առաջին իսկ ծանոթությունից վստահություն են ներշնչում։ Ղազանղապի մեջ առանձնահատուկ ոշինչ չկար, ընդհակառակը, նա այնքան պարզ էր, որ նրա մեջ երևում էր մարդը, որի իմաստությունը ձեռք է բերվել կյանքի ծանր փորձով։ Արտաքուստ սովորական ղազախ էր՝ մաշված, գունաթափված հագուստով, որ ընդունել էր նրան հարմար ձև։ Այծենակաշվի տաբատն էլ հարմար էր ուղտ հեծնելու համար։ Բայց նա գիտեր նաև արժեքավորել իրերը, համեմատաբար նոր, տեղ գնալու համար խնամքով պահված երկաթուղայինի գլխարկը զարդարում էր խոշոր զլուխը, խրոմե սապոգները, որ հագել էր երկար տարիներ, խնամքով կարկատված էին և շատ տեղերում մոմաթելով ամրացված։ Որ նա բնիկ տափաստանցի էր, իսկական աշխատավոր, կարելի էր հասկանալ բարկ արևից և մշտական քամուց կոշտացած դարչնագույն դեմքից և չոր, ջղուտ ձեռքերից։ Ժամանակից շուտ, շատ աշխատելուց կորացած ուները հզոր կախվել էին և դրանից վիզը թվում էր երկար, սագի վզի նման ձգված, թեև ինքը միջահասակ էր։ Զարմանալի աչքեր ուներ. խաժ, ամեն ինչ հասկացող, ուշադիր, ժպտուն, կկոցելուք առաջացած կնճիռների ցրվող ճառագայթներով։

Այն ժամանակ Ղազանղապն արդեն քառասունին մոտ կլիներ։ Թեև միանգամայն հնարավոր է, որ այդպես էր թվում, որովհետև խոզանակի նման կարճ կտրված բեղերը և ոչ մեծ, թուխ մորուքը նրան տալիս էին կյանքի հասունության գծեր։ Բայց ամենից շատ նա վստահություն էր ներշնչում խոսքի տրամաբանությամբ։ Ուկուբալայն անմիջապէս հարգանքով համակվեց այդ մարդունկատմամբ։ Եվ ինչ էլ ասում էր, ասում էր տեղին։ Եվ խելացի բաներ էր ասում։ Քանի որ, ասում է, այդպիսի դժբախտություն է եղել, կոնտուզիան դեռ մարմնիդ մեջ է, ի՞նչ կարիք կա փչացնել առողջությունդ։ Եդիգեյ, — ասում է, — ես անմիջապէս նկատեցի, որ մեծ դժվարությամբ ես կատարում այս աշխատանքը։ Դեռ չես պնդացել նման գործերի համար։ Ուտքերդ հագիվ ես քարշ տալիս։ Հիմա քեզ հարկավոր է հեշտ տեղ գտնել, մաքուր օդում

լինել, անարատ կաթ շատ խմել: Այ, օրինակի համար, ասենք, մեր կիսակայարանում մարդկանց խիստ կարիք կա ուղեգծային աշխատանքների համար: Կիսակայարանի նոր պետը ամեն անգամ խոսք է բացում. դու, ասում է, իբրև այստեղի հնաբնակ, համապատասխան մարդիկ գտիր մեզ համար: Իսկ ^ԴԴ-ը են, նման մարդիկ: Բոլորը պատերազմում եմ: Իսկ ով կուլել եկել է, նրա համար ուրիշ տեղ էլ աշխատանք կա: Իհարկե, մեզ մոտ կյանքը դրախտ չի: Դժվար տեղ ենք ապրում. ամեն կողմ սարօգեկներ են, մարդու պակասություն, ջրի պակասություն: Զուրը բերում են ցիստեռնով, շաբաթը մեկ: Եվ դեռ երբեմն ընդհատումներով են ջուրը բերում: Այդպես էլ է պատահում: Այդ դեպքում ստիպված գնում հասնում ես տափաստանի հեռավոր ջրհորերը, տիկերով ջուր ես բերում: Առավոտյան գնում ես, երեկոյան հազիվ վերադառնում: Համենայն դեպս, ասում էր Ղազանդապը, ավելի լավ է սարօգեկներում լինել, ունենալ սեփական տեղ, քան այսպես թափառել վայրից վայր: Գլխիդ վերև ծածկ կլինի, մշտական աշխատանք կլինի, ցույց կտանք, կսովորեցնենք, թե ինչ պետք է անեք, կարող եք տուն ու տեղ դնել, նայած ինչպես կկաշեք գործին: Երկուսով, ասում է, որ աշխատեք, կարող եք լավ ապրուստ ունենալ: Հետո առողջությունը ետ կգա, կապրեք-կտեսնեք, չեք հավանի, կթողնեք կգնաք ավելի լավ տեղ...

Այ, այսպիսի բաներ ասաց այն ժամանակ: Եղիգեյը մտածեց, մտածեց, համաձայնեց: Եվ նույն օրն էլ, Ղազանդապի հետ ճամփա ընկան դեպի սարօգեկներ, դեպի Բորանլի կիսակայարանը, մանավանդ, նույնիսկ այն ժամանակվա չափով, հավաքելու բան չունեին: Վերցրին իրենց փալաս փուլուսը, ճամփա ընկան: Կորցնելու ի՞նչ ունեին. որոշեցին այդ մի երջանկությունն էլ փորձել: Հետագայում պարզվեց, որ դա իրենց բախտն էր:

Ամբողջ կյանքում Եղիգեյը չմոռացավ այդ ճանապարհը սարօգեկներով՝ Ղումբելից մինչև Բորանլի: Սկզբում շարժվեցին երկաթուղու երկարությունամբ, հետո աստիճանաբար, զառիվայրերով թեքվեցին, հեռացան: Ղազանդապը բացատրեց, որ իրենք թեքությունամբ կտրել են տասը կիլոմետր, որովհետև երկաթուղին այստեղ մեծ աղեղով շրջանցում էր մեծ թակրի՝ երբեմնի աղի լճի ցամաքած հատակը: Մինչև օրս թակրի ընդերքից աղ ու ճահճային տիղմ էր դուրս գալիս: Ամեն զարնան այդ աղի հարթավայրը. զարթնում էր ճահճանում, փափկում, դառնում դժվարանցանելի, իսկ ամռանը ծածկվում էր աղի սպիտակ, կոշտ շերտով և քարի

պես կարծրանում էր մինչև հաջորդ գարուն։ Այն մասին, թե ինչպես է ժամանակին այստեղ աղի լիճ եղել, Ղազանղապը գիտեր սարօզեկների երկրաբան Նլիվարովի պատմածներից, որի հետ Բորանլի Նդիգեյը հետագայում շատ մտերմացավ։ Խելացի մարդ էր։

Իսկ Նդիգեյն այն ժամանակ դեռ Բորանլի Նդիգեյ չէր, այլ պարզապես պատահաբար տեղացի ուղեգծային բանվորին հանդիպած արալցի ղազախ, վիրավոր ռազմաճակատային, չղասավորված կյանքի տեր մարդ, որը, վստահելով Ղազանղապին, կնոջ հետ գնում էր անհայտ-անծանոթ Բորանլի կիսակայարանը՝ որոնելու աշխատանք և ապաստան, չենթադրելով, որ ամբողջ կյանքում մնալու է այնտեղ։

Սարօզեկների վիթխարի, անեզր տարածությունները, որ գարնանը զարդարվում են վաղանցիկ կանաչով, շմեցրին Նդիգեյին։ Արալյան ծովի շուրջը նույնպես շատ տափաստան ու հարթավայր կա, հենց թեկուզ Ուստ-Ուրտյան հարթավայրը, բայց այսպիսի ամայի տարածություններ առաջին անգամ էր տեսնում։ Ինչպես հետո հասկացավ Նդիգեյը, միայն նա կարող է դեմ հանդիման կանգնած մնալ լուռ սարօզեկների առջև, ով ունակ է անապատի վսեմությունը չափակցել սեփական հոգու հետ։ Այո, սարօզեկները վիթխարի են, բայց մարդու կենդանի միտքը կրնդգրկի նաև այդ։ Իմաստուն էր Նլիվարովը, կարողանում էր բացատրել այն, ինչ ծածուկ հասունանում էր մարդու տարտամ ենթադրությունների մեջ։

Ի՞նչ իմանաս, ինչպե՞ս կզգային իրենց Նդիգեյն ու Ուկուբալան սարօզեկներում խորանալիս, եթե չլիներ Ղազանղապը, որ ուղտի սանձից բռնած, ինքնավստահ քայլում էր առջևից։ Իսկ Նդիգեյը գնում էր ուղտով, զանազան բեռների հետ։ Իհարկե, պետք է որ Ուկուբալան նստեր ուղտին, ոչ թե նա։ Բայց Ղազանղապը և, մանավանդ, Ուկուբալան, խնդրեցին, համարյա ստիպեցին Նդիգեյին բարձրանալ ուղտի վրա. «Մենք առողջ ենք, իսկ դու պետք է առայժմ ուժերդ խնայես, մի վիճիր, ժամանակ չկորցնենք։ Ճանապարհը երկար է...»։ Ուղտը դեռ մատղաշ էր, դեռ թույլ էր ծանր բեռների համար, դրա համար էլ երկուսը գնում էին ոտքով, երրորդը՝ ուղտով։ Այ, Նդիգեյի հիմիկվա Կարանառը լինելը, կարող էին երեքն էլ հանգիստ նստել և շատ ավելի արագ, երեք ու կես, չորս ժամվա ընթացքում տեղ հասնել։ Իսկ իրենք Բորանլի հասան ուշ գիշերով։

Թեև, իհաբկե, ճանապարհն աննկատ անցավ. խոսում էին, դիտում իրենց համար անծանոթ վայրերը: Ղազանղապը պատմում էր այստեղի նիստուկացից, պատմում էր, թե ինքն ինչպես է ընկել այս կողմերը, սարօգեկներ, երկաթուղի: Պարզվեց, որ տարիքն էլ այնքան շատ չէր, երեսունվեցի մեջ էր այն տարի, պատերազմը վերջանալուց հետո: Նա մերձարալյան ղազախներից էր: Նրա առվը՝ Բեշագաչը, ծովափով երեսուն կիլոմետր էր հեռու Զանգեզուրից: Եվ շնայած Ղազանղապը վաղուց էր հեռացել այնտեղից, այդ ժամանակվանից շատ տարիներ էին անցել, նա ոչ մի անգամ չէր գնացել Բեշագաչ: Դրա համար պատճառ ուներ: Պարզվեց, որ հորը կուկակաթափ են արել, աքսորել, և շուտով նա մեռել է աքսորից վերադառնալու ճանապարհին, հոր պարզվել է, որ նա կուկակ չի, պարզապես թեքման տակ է ընկել և որ զուր են, ավելի ճիշտ, սխալմամբ են նրա նման միջակատնատիրոջ հետ այդքան խիստ վարվել: Սխալն ուղղեցին, բայց արդեն ուշ էր: Ընտանիքը՝ եղբայրները, քույրերը, այդ ընթացքում ցրվեցին ամեն մեկը մի կողմի վրա, որքան կարելի էր աչքից հեռու: Եվ այն օրից կարծես ջրի տակ անցած լինեն: Ղազանղապն այն ժամանակ ջահել տղա էր, նրան ամեն կերպ ստիպում էին ժողովներում հանդես գալ հորը մեղադրելով, ստիպում էին, որ բոլորի առջև ասի, թե ջերմորեն պաշտպանում է դիծը, թե ճիշտ են վարվել, հորը դատապարտելով իբրև խորթ տարրի, որ նա հրաժարվում է այդպիսի հորից և որ իր հոր նման դասակարգային թշնամին տեղ չունի երկրում, և պիտի ամենուրեք նրանց հակահարված տալ:

Ղազանղապն ստիպված է եղել քաշվելու շատ հեռու կողմեր, որպեսդի խուսափի այդ խայտառակությունից: Ամբողջ վեց տարի աշխատել է Բեթպակ-Դալեում: Սամարղանդի մերձակայքի Քաղցի տափաստանում: Դարեր շաղունակ անաղարտ մնացած այդ հողը այն ժամանակ սկսել էին յուրացնել-դարձնել բամբակի դաշտեր: Մարդիկ շատ էին պետք:

Ապրում էին քարայրներում, ջրանցքներ էին փորում: Հող փորող եղել է, տրակտորիստ եղել է, բրկադալար եղել է, պատվոգիր ստացել է՝ հարվածային աշխատանքի համար: Այնտեղ էլ ամուսնացել է: Այն ժամանակ բոլոր կողմերից մարդիկ Քաղցի տափաստան էին ձգվում՝ փող աշխատելու: Խիվայի մերձակայքից ժամանեց կարակալակուհի Բուկիյը՝ եղբոր ընտանիքի հետ, Բեթպակ-Դալեում աշխատելու: Կարծես նրանց համար

հանդիպում էր որոշված: Բեթպակ-Դալեում ամուսնացան և որոշեցին վերադառնալ Ղազանդապի ծննդավայրը, Արալյան ծով, յուրայինների մոտ, իրենց հողը: Բայց թե խոր չէին մտածել: Գնացին հրկար, «Մաքսիմներ»¹ փոխելով, իսկ երբ մի անգամ էլ փոխեցին գնացքը, Ղումբելում Ղազանդապը պատահաբար հանդիպեց արալյան համերկրացիներին և խոսակցությունից հասկացավ, որ դեռ իմաստ չունի վերադառնալ Բեշագաչ: Պարզվում է, որ այնտեղ գործերը վարում են միևնույն թեքողները: Քանի դեռ բանն այդպես է, Ղազանդապը փոշմանում է, առլ չի վերադառնում: Ոչ թե զգուշանում է ինչ-որ բանից, ոչ, նա այժմ պատվոգիր ուներ հենց Ուզբեկստանից: Պարզապես չի ուզում տեսնել այն մարդկանց, որոնք չարաչար ծաղրուծանակի են հնթարկել իրեն: Առայժմ ամեն ինչ նրանց ձեռքին էր, ինքն ինչպես կարող էր հանգիստ բարևել նրանց, ձևացնել, թե ոչինչ տեղի չի ունեցել:

Ղազանդապը չէր սիրում հիշել այդ մասին և չէր հասկանում, որ իրենից բացի, բոլորն արդեն մոռացել են այդ ամենը: Սարօզեկներ գալուց հետո, հրկար-հրկար տարիների ընթացքում, սոսկ հրկու անգամ է զգացնել տվել, որ նրա համար մոռացում չկա:

Մի անգամ որդին սաստիկ վրդովեցրեց նրան, մի ուրիշ անգամ Եդիգեյն անհաջող կատակեց:

Սաբիթջանի հերթական այցելություններից մեկի ժամանակ բոլորը հավաքվել, թեյ էին խմում, զրույց էին անում, քաղաքային նորություններ լսում: Սաբիթջանը այլևայլ բաների արանքում ծիծաղելով պատմում էր, թե այն կիրգիզներն ու ղազախները, որոնք կոլեկտիվացման տարիներին հեռացել էին Սինցըզյան, այժմ վերադառնում են: Չինաստանը նրանց լավ սեղմել է իր կոմունաներով, մարդկանց արգելել է տանը սնվել. բոլորը, մեծ թե փոքր, օգտվելիս են հղել ընդհանուր բաքից, օրը երեք անգամ ամանները ձեռքների հերթ են կանգնել: Չինացիները նրանց գլխին այնպիսի խաղ են խաղացել, որ խեղճերը գլխապատռ փախչում են այնտեղից, ունեցած-չունեցածը քամուն տալով: Դեռ չինացիների ոտքերն են ընկնում, աղաչում են, որ բաց թողնեն իրենց:

¹ «Մաքսիմներ» — այդպես էին կոչվում մարգատար էշեղունները:

— Ինչ մի լավ բան կա դրանում,— մթնեց Ղազանդապը, և բարկությունից շրթունքները դողացին: Այդպիսի բան նրան հազարից մեկ էր պատահում, եթե չասենք, որ համարյա երբեք այդ տոնով չէր խոսում որդու հետ, որին շահել-պահել էր, ուսման տվել, ոչինչ չէր խնայել, հավատալով, թե մեծ մարդ է դառնալու:— Ինչո՞ւ ես ծիծաղում դրա վրա,— ավելացրեց խուլ ձայնով, գնալով ավելի բորբոքվելով գլուխը ներխուժած արյունից:— Ախր դա մարդկային դժբախտություն է:

— Իսկ ինչպե՞ս պատմեմ, այ քեզ բան,— պատասխանեց Սաբիթջանը,— ինչպես կա, այնպես էլ ասում եմ:

Հայրը ոչինչ չպատասխանեց, միայն իրենից հեռացրեց թեյով լի թասը: Նրա լռությունն անտանելի էր դառնում:

— Եվ առհասարակ, ումի՞ց ես նեղանում,— զարմացած ուսերը վեր բարձրացրեց Սաբիթջանը:— Չեմ հասկանում, էլի եմ կրկնում, ումի՞ց ես նեղանում: Ժամանակի՞ց — դա անշոշափելի է: Իշխանությունի՞ց — իրավունք չունես:

— Գիտես ինչ, Սաբիթջան, ես խոսում եմ միայն այն բաներից, ինչից խելք՝ հասնում է, մնացածի մեջ չեմ խառնվում: Բայց հիշիր, որդի, ես կարծում էի՝ քո խելքը քեզ բավարարում է, լսիր ուրեմն, չի կարելի նեղանալ միայն աստծուց. եթե մահ է ուղարկում, նշանակում է կյանքդ հասել է իր սահմանին, մի օր կյանք է տվել, մի օր էլ պիտի առնի, իսկ մնացյալ ամեն բանի համար աշխարհում կա և պետք է լինի պատասխանատվություն: — Ղազանդապը վեր կացավ տեղից և, առանց որևէ մեկին նայելու, լուռ ու բարկացած դուրս ելավ տնից ու գնաց...

Մի անգամ էլ, շատ տարիներ անց, ինչ Ղումբելից եկել — բնավորվել էին Բորանլիում, հրբ արդեն երեսնաներ էին ծնվել ու մեծացել, իրիկնադեմին, անասունը գոմ քշելիս, գարնաձն էր, Եղիգեյը նայելով բազմապատկված ոչխարի ու գառների հոտին, կատակեց.

— Հարստացել ենք ես ու դու, Ղազակե, ժամանակն է մեզ նորից կուլակաթափ անելու:

Ղազանդապը նրան հառեց ծակող հայացքը, նույնիսկ բեղերը սրվեցին.

— Խոսիր, բայց չափդ ճանաչիր:

— Ի՞նչ է, կատակ չե՞ս ընդունում, Ղազակե:

— Այդպիսի կատակ չեն անի:

— Լավ, մոռացիր, Ղազակե, հարյուր տարի է անցել...

— Բանն էլ այդ է: Ինչքան ուզում են թող ունեցածդ խլեն ձեռքիցդ, մեկ է, չես կորչի, մի կերպ կապրես: Բայց հոգիդ կմնա տրորված, ինչ էլ անես, այլևս չի հարթվի...

Բայց այն օրը, երբ Ղումբելից դուրս էին եկել և սարօզեկներով գնում էին Բորանլի, այդպիսի խոսքուզրուցից դեռ շատ էին հեռու... Այն ժամանակ դեռ ոչ մեկը չգիտեր, թե ինչով կվերջանա իրենց մուտքը Բորանլի կիսակայարան, ինչքան կդիմանան այնտեղ, կմնան կապրե՞ն, թե կթողնեն կգնան ուրիշ տեղ: Այդ օրը պարզապես խոսում էին դեսից-դենից, և խոսքի մեջ նդիգեյը հետաքրքրվեց, թե ինչպես է եղել, որ Ղազանղապը ռադմաճակատ չի ընկել, թե՞ որևէ հիվանդություն է ունեցել:

— Զէ, փառք աստծո, առողջ եմ,— պատասխանեց Ղազանղապը,— ոչ մի հիվանդություն չեմ ունեցել, և իմ կարծիքով ուրիշներից վատ չէի կռվի: Բայց կյանքն ուրիշ կերպ դասավորվեց...

Քանի որ Ղազանղապը չէր կարողացել վերադառնալ Բեշագաչ, այդպես էլ մնացին Ղումբել կայարանում, այսինքն գնալու տեղ էլ չկար: Նորից վերադառնային Քաղցի տափաստան՝ շատ էր հեռու, և ի՞նչ իմաստ ուներ այն ժամանակ շարժվել տեղից: Արալ գնալ այլևս չէին ուզում, փոշմանել էին: Իսկ կայարանապետը բարի է եղել, անմիջապես նկատել է, որ նրանք սրտաբաց մարդիկ են, հարցուփորձ է արել, թե որտեղացի՞ են, ի՞նչ գործ են ուզում անել, Ղազանղապին ու Բուկեյիին նստեցրել է ապրանքատար ղնացք, ուղարկել Բորանլի կիսակայարան: Այնտեղ, ասել է, մարդիկ են հարկավոր, դուք էլ հարմար գույգ եք: Գրություն է գրել կիսակայարանի պետին: Եվ չի սխալվել: Որքան էլ կյանքը ծանր էր թվում նույնիսկ Քաղցի տափաստանի համեմատությամբ, համենայն դեպս, այստեղ շատ ժողովուրդ կար, աշխատանքը եռում էր, որքան էլ սարսափելի լիներ անջուր սարօզեկներում, քիչ-քիչ վարժվել են, համակերպվել, ապրել: Լավ-վատ, բայց իրենց գլխի տերն են եղել: Երկուսն էլ գրանցվել են, որպես կայարանամիջի ուղեբանավորներ, չնայած ստիպված են եղել կատարելու ամեն ինչ, ինչ-որ պահանջվել է կիսակայարանում: Ահա, փաստորեն այդպես է սկսվել նրանց համատեղ կյանքը: Ղազանղապի և նրա ջահել կնոջ՝ Բուկեյի կյանքը սարօզեկյան անմարդ կիսակայարանում: Ծիշտ է, այն տառիներին, մի քիչ

փող հտ գցելով, ցանկացել են սեղափոխվել ուրիշ վայր՝ կայա-
րանին կամ քաղաքին մոտիկ, բայց մինչ այս, մինչ այն, պատե-
րազմն սկսվել է:

Բորանլի կիսակայարանից արևմուտք էին մեկնում զինվոր-
ներով լի էշերուններ, արևելք էին մեկնում էվակուացվածներով,
արևմուտք՝ հացով, արևելք՝ վիրավորներով: Նույնիսկ Բորանլիի
նման խուլ կիսակայարանում անմիջապես զգալի էր դարձել, թե
որքան կտրուկ է փոխվել կյանքը իրենց շուրջը...

Մեկը մյուսի հստից ոռնում էին շոգեքարշերը, պահանջելով
բացել սեմաֆորները, նույնքան սուլոցներ էլ դիմացից էին. փայ-
տակոճերը չէին դիմանում ծանրությանը, ռելսերը ծռվում էին,
ժամանակից շուտ մաշվում, ձևափոխվելով լիփ-լիցուն վագոն-
ների ծանրությունից: Դեռ ճանապարհի մի մասը չնորոգած,
պահանջվում էր մեկ ուրիշ մասի վերանորոգում...

Եվ ոչ տուտ կար, ոչ տակ, որտեղի՞ց էր հավաքվում մարդ-
կային անհամար զորքը, էշերն էշերնի հստից օր ու գիշեր, շա-
բաթներով, ամիսներով, հետագայում նաև տարիներով ու տա-
րիներով ռազմաճակատ էին ձգվում գնացքները: Եվ ամեն ինչ
դեպի արևմուտք, այնտեղ, ուր գոտեմարտի էին հլել աշխարհ-
ներ, այն էլ՝ ոչ թե կենաց, այլ մահու գոտեմարտի...

Որոշ ժամանակ անց, հերթը Ղազանդապին էլ հասավ: Պա-
տերազմ կանչեցին: Ղումբելից ծանուցագիր հանձնեցին, ներկա-
յանալու հավաքակայան: Կիսակայարանի պետը գլուխը բռնեց,
հառաչեց, տանում էին իր լավաճույն ուղեգծային բանվորին,
այսինքն, Բորանլիում ընդամենը մեկ և կես ուղեգծային բանվոր
կար: Բայց թե ի՞նչ կարող էր անել, ով պիտի իրեն ականջ աներ,
թե կիսակայարանի բացթողման հնարավորությունը ռետինից
չի... Շոգեքարշերը ոռնում էին սեմաֆորների մոտ... Կծիծաղեն,
եթե ասի, թե շտապ կարգով հարկավոր է ևս մի պահեստային
գրիծ: Ո՞վ դրա ժամանակն ունի, թշնամին արդեն Մոսկվայի մեր-
ձակայքում է...

Եվ արդեն քթի տակ էր առաջին պատերազմական ձմեռը,
վաղ վրա հասած մառախուղներով, միգապատ, ծակող ցրտով:
Իսկ այն առավոտվա նախօրյակին ձյուն եկավ: Գիշերը եկավ:
Նախ նոսր, փոշու նման մանր, հետո թափվեց թանձր ու խիտ:
Եվ սարօգեկների անհուն լուծյան միջով, անվերջ թափվելով
հարթավայրերի, զառիկողների և գոգահոսվիտների վրա համատա-
րած ծածկույթով փռվեց մաքուր, երկնային ճերմակությունը: Եվ

անմիջապես, դեռևս չպնդացած ձյունաշերտի վրա վետիլտացին սարօզեկյան քամիները: Դրանք դեռևս սկզբնական, փորձնական քամիներ էին, հետո պիտի գալարվեին, ոռնային, ձյունահողմ բարձրացնեին: Եվ այն ժամանակ ի՞նչ կգար թելի պես բարակ երկաթուղու գլխին, որ ծայրից ծայր կտրում էր հսկայական դեղին տափաստանների միջնակները, ինչպես քներակ: Տրոփում էր քներակը, շարժվում, շարժվում էին գնացքները այս ու այն կողմ...

Այն առավոտյան Ղազանդապը ռազմաճակատ մեկնեց: Երբ տնից դուրս էին գալիս, Բուկեյը կանգ առավ, ասաց, որ ձյունից գլուխը պտտվեց: Ղազանդապը նրա ձեռքից առավ երեխայի բարուրը: Այն ժամանակ Այզադան արդեն ծնվել էր: Եվ նրանք գնացին, թերևս վերջին անգամ էին իրենց ոտնահետքերը կողք-կողքի թողնում ձյան վրա: Բայց ոչ թե կիներն ուղեկցեց Ղազանդապին, այլ ինքը, վերջում, դեպի Ղումբել մեկնող ճամփակից գնացքը նստելուց առաջ կնոջը հասցրեց մինչև սլաքատուն: Այժմ Բուկեյն էր սլաքավար աշխատելու ամուսնու փոխարեն: Այստեղ հրաժեշտ տվին իրար: Ինչ որ ասելիք էր, արդեն ասվել էր, ինչ որ լացելու էր, արդեն լացվել էր գիշերը: Շոգեքարշն արդեն կանգնած էր շոգիների տակ: Մեքենավարը շտապեցնում էր Ղազանդապին, կանչում մոտը: Եվ հենց Ղազանդապը բարձրացավ նրա մոտ, շոգեքարշը Պիլ սուլեց, արագություն վերցրեց և մեկնեց սլաքի վրայով, որտեղ նրանց համար ճամփա բացելով կանգնած էր Բուկեյը՝ գլուխը շալով ամուր փաթաթած, գոտի կապած, ամուսնու երկարաճիտ կոշիկները հագին, մի ձեռքին դրոշակը, մյուս ձեռքին երեխան: Վերջին անգամ ձեռքով արին իրար... փայլատակեցին անցան դեմք, հայացք, ձեռք, սեմաֆոր...

Իսկ գնացքն արդեն սլանում էր՝ դղրդացնելով սարօզեկների կաթնաթույր ձյունաթմբերը, որոնք լուռ լողում և լուռ չքանում էին տեսողությունից, սպիտակ երազի նման: Քամին փչում էր շոգեքարշի վրա՝ հնոցի այրված խարամի կայուն հոտին գումարելով տափաստանային թարմ, անարատ ձյան հոտը... Ղազանդապն ուզում էր թոքերում երկար պահել սարօզեկյան լայնությունների այդ ձմեռային շունչը և հասկացավ, որ հետայսու ինքն անտարբեր չի այս հողի նկատմամբ...

Ղումբելում արդեն տեղաբաշխում էին զորակոչվածներին: Բոլորին շարք էին կանգնեցրել, ներկա-բացակա էին անում, հե-

տո վազոն էին նստեցնում: Եվ հենց այստեղ կատարվեց մի տարօրինակ բան: Երբ Ղազանղապը շարքի հետ գնում էր վազոն նստելու, գինկոմիսարիատի աշխատողներից մեկը հասավ շարքի ետևից:

— Հասանբաև Ղազանղապ: Ո՞վ է Հասանբաևը: Դուրս եկ շարքից: Մոտեցիր ինձ:

Ինչպես ասվեց, Ղազանղապն այդպես էլ արեց:

— Ես եմ Հասանբաևը:

— Փաստաթղթերդ... Ճիշտ է: Նա է: Իսկ այժմ հետևիր ինձ: Նրանք ետ դարձան կայարան, որտեղ գտնվում էր հավաքակետը, և այդ մարդն ասաց.

— Լսի՛ր, Հասանբաև, դու ետ դարձիր, տուն գնա: Հասկացա՞ր:

— Հասկացա,— պատասխանեց Ղազանղապը, չնայած ոչինչ չէր հասկացել:

— Այդ դեպքում անմիջապես հեռացիր, այստեղ գործ չունես: Դու ազատ ես:

Ղազանղապը շփոթ ու շվար կանգնել-մնացել էր ուղեկցողների և մեկնողների բզզացող ամբոխի մեջ: Սկզբում նույնիսկ ուրախացել էր անակնկալ շրջադարձի համար, բայց հետո քափ ու քրտինքը վրա տվեց գիտակցության խորքում առկայծող ենթադրությունից: Ախ, ուրեմն այդպե՛ս: Եվ խցանված բազմություն միջով սկսեց մի կերպ մոտենալ հավաքի պետի դռանը:

— Այս ո՞ւր, ո՞ւր ես մտնում,— գոռացին նրանք, որ նույնպես ուզում էին ընկնել պետի մոտ:

— Ես շտապ գործ ունեմ: Էջելոնը մեկնում է, շտապ գործ է,— և ներս մտավ:

Ծխախոտի ծխի կապտավուն մշուշով պարուրված սենյակում, հեռախոսների, թղթերի և գլխին կուտակված մարդկանց մեջ նստած գորշ մազերով, խռպոտված ձայնով մարդը խոժոռ դեմքը բարձրացրեց սեղանից, երբ Ղազանղապը ներս խցկվեց:

— Ի՞նչ է: Ի՞նչ հարցով ես եկել:

— Ես համաձայն չեմ:

— Ինչի՞ն համաձայն չես:

— Իմ հայրը արդարացված է, իբրև թեքման տակ ընկած: Նա կուլակ չէ: Ստուգեք ձեր բոլոր թղթերը: Նա արդարացված է իբրև միջակ:

— Սպասիր, սպասիր: Ի՞նչ ես ուզում:

— Եթե ինձ ռազմաճակատ չեք տանում այդ պատճառով, դա սխալ բան է:

— Լսիր, գլխիցդ դուրս մի տա: Կուլակ, միջակ, հիմա ո՞վ դրա ժամանակն ունի: Դու որտեղի՞ց ես եկել: Ո՞վ ես:

— Հասանքաւը, Բորանլի կիսակայարանից:

Պետք սկսեց նայել ցուցակները:

— Այդպես էլ ասեիր: Իզուր գլուխ ես տանում: Միջակ, աղքատ, կուլակ: Դու արտոնագիր ունես: Սխալմամբ ենք կանչել: Հրաման կա հենց Ստալինից — երկաթուղայիններին ձեռք չտալ, բոլորը մնում են իրենց տեղերում: Դեհ, այլևս մի խանգարիր, գնա ք: Կիսակայարանը և աշխատիր...

Մայրամուտը նրանց դիմավորեց ճանապարհին, Բորանլիից ոչ հեռու: Այժմ նորից նրանք մոտենում էին երկաթգծին: Արդեն լսվում էին այս ու այն կողմ սլացող գնացքների շշկները, և կարելի էր զանազանել վագոնաշարերը, որոնք հեռվից, սարօզեկների մեջ նման էին խաղալիքների: Արեգակը դանդաղ հանգչում էր հեռվում, մի պահ լուսավորելով և անմիջապես ստվերելով մաքուր գոգահովիտներն ու շրջակա բլուրները, միաժամանակ, աննկատելիորեն ծնվում էր մթնշաղը, հետզհետե օդը մթնեցնելով, լցնելով կապույտով ու գարնանային հողի զովացող շնչով, հող, որ դեռ պահպանում էր ձմեռային խոնավության մնացորդները:

— Հրեն մեր Բորանլին,— ձեռքն առաջ պարզեց Ղազանդապը, շուռ գալով ուղտին նստած Եղիգեյի և կողքից շտապող Ուկուբալայի կողմը:— Արդեն քիչ է մնում, շուտով կհասնենք, աստված մեզ օգնական: Կհանգստանաք:

Դիմացում, այնտեղ, ուր երկաթուղին մի քիչ թեքություն ուներ, ամայի հարթության վրա շարված էին մի քանի տներ, իսկ պահեստային գծի վրա կանգնած գնացքը սպասում էր սեմաֆորի բացվելուն: Եվ դրանից այն կողմ, և շուրջ բոլորը փոված էին բաց դաշտ, թեթև զառիկողեր, համր, անչափելի տարածություն ու տափաստան...

Եղիգեյի սիրտը կոտրվեց. ինքը ծովեզերյա տափաստանակյաց, արալյան անապատների սովոր, այսպիսի բանի չէր սպասում: Կապույտ, հարափոփոխ ծովից հետո, որի ափին մեծացել էր, այժմ մեռյալ, ծովազուրկ տափաստան: Ինչպե՞ս պիտի ապրեն այնտեղ:

Ուկուբալան, որ քայլում էր կողքից, ձեռքը բարձրացրեց, հասցրեց Եդիգեյի ոտքին և մի քիչ քայլեց այդպես, առանց ձեռքը հեռացնելու: Եդիգեյը հասկացավ: «Ոչինչ,— դրանով ուզում էր ասել կինը,— կարևորը քո առողջությունը վերականգնելն է: Հետո կապրենք կտեսնենք...»:

Այսպես մոտեցան այն վայրին, որտեղ, ինչպես պարզվեց հետո, նրանց վիճակված էր ապրելու շատ տարիներ, մնացյալ ամբողջ կյանքը:

Շուտով արեգակը հանգավ, և մթնոլթյան մեջ, երբ սարօզեկյան երկնքում պայծառ ու հստակ վառվեցին աստղերը, նրանք հասան Բորանլի:

Մի քանի օր ապրեցին Ղազանդապի տանը: Հետո բաժանվեցին: Նրանց սենյակ տվեցին ուղեգծային բանվորների այն ժամանակվա բարաքում, և այդ օրվանից սկսվեց նրանց կյանքը նոր վայրում:

Բոլոր դառնություններով ու դժվարություններով հանդերձ, սարօզեկների ամայություն մեջ Եդիգեյի համար օգտակար եղան երկու բան. օդը և ուղտի կաթը: Օդը դրախտային էր, ուրիշ այսպիսի կուսական աշխարհ դժվար թե գտնվեր, իսկ կաթի հարցը կարգավորեց Ղազանդապը, նրանց տալով իր երկու կթու ուղտերից մեկը:

— Կնոջս հետ խելք-խելքի տվեցինք,— ասաց նա,— մեր կաթը լիովի բավարարում է, դուք էլ վերցրեք մեր ճերմակագլուխ ուղտին, կթեք: Ճերմակագլուխը ջահել է, կաթնատու, երկու տարվա մեջ է: Դուք խնամեք, դուք էլ օգտվեք: Միայն տեսեք, որ ձագին սովամահ չանեք: Նա ձերն է, ես ու կինս այդպես ենք որոշել. ուղտը քեզ, Եդիգեյ, իմ կողմից մեր բաժանության համար, իբրև սկիզբ: Կխնամես, նրանից ամբողջ երամակ կգոյանա: Եթե հանկարծ որոշեք այս կողմերից հեռանալ, կվաճառես, փող կլինի:

Ճերմակագլուխի ձագը՝ սևագլուխ, փոքրիկ, պստիկ մուգ սապատներով, ծնվել էր ընդամենը մեկ և կես շաբաթ առաջ: Եվ այնքան էլ խոշոր աչքեր ուներ: Մեծ, ուռուցիկ, խոնավ աչքերը շողում էին մանկական քնքշությամբ ու հետաքրքրասիրությամբ: Երբեմն նա ծիծաղելի ձևով վազվզում, թռչկոտում, խայտում էր մոր շուրջը, իսկ երբ գոմում էր լինում, մորը կանչում էր համարյա մարդկային, սրտաճմլիկ ձայնով: Ո՞ւմ մտքով կանցներ, թե դա ապագա Կարանառն էր: Այն նույն անդադարն ու հզորը,

սրի համբավը տարածվելու էր մարդով մեկ: Նրա հետ էին կապված լինելու Բորանլի Եղիգեյի կյանքի շատ դեպքեր: Բայց այն ժամանակ ծծկերը մշտական խնամքի կարիք ուներ: Եղիգեյը շատ էր ընտելացել նրան: Ամբողջ ազատ ժամանակը նրան էր նվիրում: Առաջ էլ, երբ Եղիգեյը դեռ Արալում էր, այդ գործից հասկանում էր և այժմ դա շատ օգտակար եղավ նրան: Ձմռանը փոքրիկ Կարանառը լավ մեծացավ, ցրտերն ընկնելուն պես, նրա համար կարեցին տաք, փորի տակ կոճկվող սթար: Այդ սթարով Կարանառը շատ ծիծաղելի էր. միայն գլուխը, վիզը, ոտքերը և երկու սապատներն էին դրսում: Ամբողջ ձմռանը և գարնան սկզբին, օր ու գիշեր նա այդ հագուստով ման էր գալիս անապատում, բաց երկնքի տակ:

Այն տարվա ձմեռնամուտին Եղիգեյն զգաց, թե ինչպես են կամաց-կամաց վերադառնում ուժերը: Նույնիսկ չիմացավ, թե երբ դադարեցին գլխապտույտները: Աննկատելիորեն չքացավ ականջների դժոցը, աշխատանքի ժամանակ այլևս քրտինքը վրա չէր տալիս: Իսկ ձմեռվա կեսին, երբ ձնահյուսերը փակում էին ճանապարհները, նա արդեն մյուսներին հավասար կարողանում էր դուրս գալ ավրալի: Իսկ հետո այնքան պնդացավ, ախր ջահել էր և բնականից ամրակազմ, որ մոռացել էր նույնիսկ, թե որքան ծանր ու դժվար էր հենց վերջերս, ինչպես էր ոտքերը մի կերպ քարշ տալիս:

Կատարվեցին շիկամորուս բժշկի խոսքերը: Լավ տրամադրությամբ պահերին Եղիգեյը հրեման կատակով խոսում էր ուղտիկի հետ, շոյելով ու գրկելով նրա վիզը.

— Ես ու դու նման ենք կաթնեղբայրների: Տես է՛, դու ոնց ես մեծացել ճերմակագլխի կաթով, ես էլ, կարծես կոնտուզիայից եմ ազատվել: Աստված տա չկրկնվի: Տարբերությունն այն է, որ դու կուրծ ես ծծել, իսկ ես կթել եմ, շուրթի սարքի...

Շատ տարիներ անց, երբ Բորանլի Կարանառի հոշակն այնպես տաքածվեց սարօգնելներում, որ հատուկ նրան լուսանկարելու համար մարդիկ եկան, իսկ դա արդեն այն ժամանակ էր, երբ պատերազմը մոռացվել էր, երեխաները սովորում էին, երբ կիսակայարանում հայտնվել էր սեփական ջրահան, և ջրի խնդիրը, այդպիսով, վերջնականապես լուծվել էր, Եղիգեյն արդեն թիթեղե տանիքով տուն էր կառուցել,— մի խոսքով, երբ կյանքը, այնքան զրկանքներից ու չարչարանքներից հետո վերջապես մտել էր մարդկային կյանքին արժանի, բնականոն հունի մեջ,

հենց այդ ժամանակ էլ մի խոսակցություն եղավ, որ Եդիգեյը երկար պահեց մտքում:

Ֆոտոթղթակիցների ժամանումը, ինչպես որ ներկայացրին իրենց, իհարկե հազվագյուտ, եթե ոչ միակ դեպքն էր Բորանլիի պատմության մեջ: Ճարպիկ, քաղցրալեզու ֆոտոթղթակիցները՝ երեք հոգի, խոստումներ շռայլեցին, իբր իրենք եկել-հասել են այդտեղ, որպեսզի բոլոր թեղթերում և ամսագրերում տպագրեն Բորանլի Կարանառի և նրա տերերի նկարները: Իր շուրջը եղած աղմուկն ու իրարանցումը Կարանառին այնքան էլ դուր չէր գալիս. նա բարկացած բռնում էր, կրճատացնում սուր-սուր ատամներով երախը և անհնազանդ վեր էր բարձրացնում գլուխը, որպեսզի իրեն հանգիստ թողնեն: Եկվորները ստիպված էին անընդհատ խնդրելու Եդիգեյին, որ սա հանգստացնի ուղտին, նրան շրջի մեկ այսպես, մեկ այնպես: Իսկ Եդիգեյն էլ, իր հերթին ամեն անգամ կանչում էր երեխաներին, կանանց և հենց Ղազանղապին, որպեսզի մենակ ինքը չնկարվի, այլ բոլորը միասին նկարվեն, իր կարծիքով այդպես ավելի լավ կլինի: Ֆոտոթղթակիցները սիրով համակերպվում էին, չրխկացնում էին լուսանկարչական տարբեր գործիքներ: Ամենանշանավոր համարն այն էր, երբ Բորանլի Կարանառին հեծեցին բոլոր երեխաները՝ երկուսը վզին, մի հինգ հոգի էլ մեջքին, իսկ մեջտեղում ինքը՝ Եդիգեյը, — այսինքն՝ տեսեք, թե ինչ ուժի ուղտ է: Համա թե ծափ ու ծիծաղ էր: Բայց հետո ֆոտոթղթակիցները խոստովանեցին, որ իրենց համար կարևոր է նկարահանել աթանին միայնակ, առանց մարդկանց: Ահա, խնդրեմ, ինչ խոսակցություն էր: Եվ այն ժամանակ լուսանկարիչներն սկսեցին նկարահանել միայն Բորանլի Կարանառին՝ նշան բռնելով կողքից, դիմացից, մոտիկից, հեռվից, ինչպես որ կարող էին, իսկ հետո Եդիգեյի և Ղազանղապի օգնությամբ սկսեցին չափսերն առնել, չափեցին ետնաբաշի բարձրությունը, կրծքի լայնությունը, ենթադաստակի լայնությունը, իրանի երկարությունը և ամեն ինչ գրում էին հիացմունքով:

— Հոյակապ բակտերիան է: Ահա թե որտեղ են գնները գործել գերազանց: Բակտերիանի դասական տեսակ: Ինչպիսի՜ հզոր կուրծք, սքանչելի էքստերիեր:

Անշուշտ, Եդիգեյը շույլած էր լսելով այդպիսի խոսքեր, բայց ստիպված եղավ հարցնելու, թե ինչ էին նշանակում իր համար անծանոթ այդ բառերը, թեկուզ օրինակ «բակտերիանը»: Պարզ-

վեց, որ գիտության մեջ այդպես է կոչվում երկսապատավոր ուղաների հնագույն ցեղը:

— Ուրեմն սա բակտերիա՞ն է:

— Հազվագյուտ մաքրության: Ալմաստ:

— Իսկ ձեր ինչի՞ն են պետք բոլոր այդ շափսերը:

— Գիտական տվյալների համար:

Թերթերի ու ամսագրերի հաշվով, իհարկե, այս եկվորները բորանլիցիների աչքին թոզ էին փչում, տպավորություն գործելու համար, բայց մի վեց ամիս հետո փաթեթով ուղարկեցին ուղատառնության մի դասագիրք անասնաբուժական ֆակուլտետների համար, որի շապկին բազմել էր դասական բակտերիան Կարանառը: Եվ մի ամբողջ դաս լուսանկարներ էին ուղարկել, դրանց մեջ կային նաև գունավորները: Նույնիսկ լուսանկարներից կարելի էր հասկանալ՝ երջանիկ, ուրախ ժամանակ էր: Ծաղատերազմյան դժվարությունները մնացել էին ետևում, երեսաները դեռ մանկությունից դուրս չէին եկել, մեծերը ողջ առողջ էին, ծերությունն էլ դեռ թաքնված էր յոթ սարերի ետևում:

Այն օրը, հյուրերի պատվին Եդիգեյը ոչխար մորթեց և լավ խնջույք սարքեց բոլոր բորանլիցիների համար: Շուբաթ, օդի, ամեն ինչ առատ էր: Այն ժամանակ կիսակայարան էր գալիս օրսի շրջիկ վագոն-խանութը, որով ինչ ասես բերում էին: Միայն փող լինեք: Ամեն տեսակ խաչափառ, սև ու կարմիր խավիար, տարբեր տեսակի ձկնեղեն, կոնյակներ, երշիկ, կոնֆետ և այլն, և այլն: Հակառակի նման, երբ ամեն ինչ լինում է, այնքան չեն էլ գնում: Շատ գնեն ի՞նչ անեն: Այժմ այդ շրջիկ խանութը վաղուց արդեն վերացել է երկաթուղուց...

Այն օրը լավ ժամանակ անցկացրին, խմեցին նույնիսկ Բորանլի Կարանառի կենացը: Եվ խոսքի մեջ պարզվեց, որ հյուրերը Կարանառի մասին լսել էին Ելիզարովից: Այդ Ելիզարովն է պատմել նրանց, որ սարօգեկներում ապրում է իր ընկեր Բորանլի Եդիգեյը և նա տերն է աշխարհի ամենագեղեցիկ ուղտի՝ Բորանլի Կարանառի: Ելիզարով, Ելիզարով: Հիանալի մարդ, սարօգեկների գիտակ, գիտնական... Երբ Ելիզարովը գալիս էր Բորանլի, Ղազանղապի հետ երեքով նստում էին և երբեմն ամբողջ գիշեր զրուցում...

Այդ օրը մեկ Ղազանղապը, մեկ Եդիգեյը իրար շարունակելով և իրար լրացնելով հյուրերին պատմեցին սարօգեկյան ավանդությունը այստեղի ուղտերի ցեղի նախամոր, նշանավոր ճերմա-

կազմուիս ուղտի՝ Ակմայայի և նրա ոչ պակաս նշանավոր տիրուհի Նայման-Անայի մասին, որ ննջում է Անա-Բեյիթի գերեզմանոցում: Ահա թե որտեղից է սերում Բորանլի Կարանառը: Բորանլիցիները հույս ունեին, թե միգուցե որևէ թերթում կտպագրեն այդ հնագույն պատմության մասին: Հյուրերը հետաքրքրություն մբայմբ լսեցին, բայց հավանորեն մտածեցին, թե դա տեղական ինչ-որ առասպել է, որ անցնում է սերնդից սերունդ: Իսկ Ելիզարովը ուրիշ կարծիքի էր: Նրա կարծիքով Ակմայայի մասին առասպելը լիովին կարող էր արտացոլել այն ամենը, ինչ եղել է պատմական իրականության մեջ: Ելիզարովը սիրով էր լսում այդպիսի բաները, ինքն էլ շատ գիտեր տափաստանային անցյալ ավանդություններ...

Հյուրերին ճամփու դրեցին իրիկնադեմին: Եղիգեյը գոհ էր, հպարտ: Դրա համար էլ առանց երկար-բարակ մտածելու ասաց: Ախր, նաև խմել էր հյուրերի հետ: Բայց դե ասել-վերջացրել էր:

— Ծիշտն ասա, Ղազակե,— ասաց Ղազանղապին,— չե՞ս փոշմանել, որ Կարանառին ինձ հս նվիրել ծծկեր ժամանակ:

Ղազանղապը քմիծաղով նայեց նրան: Հավանաբար, նման բան չէր սպասում: Եվ քիչ լռելուց հետո պատասխանեց.

— Բոլորս, իհարկե, մարդ ենք: Բայց գիտես, ոչ այդպիսի մեծական խոսք կա. մալ իեսի քուդայադան¹: Դա աստծո բանն է: Այդպես է վիճակված: Ուրեմն հենց քոնը պիտի լիներ Կարանառը, և հենց դու պիտի լինեիր նրա տերը: Եթե նա, ասենք, ընկներ ուրիշի ձեռքը, հայտնի չի, թե ինչ կլինե՞ր՝ միգուցե շապեր, սատկեր, և դեռ ինչ իմանաս, թե ինչ կարող էր պատահել: Զառիթափից վայր կընկներ: Նա պետք է քեզ պատկաներ: Ես առաջ էլ եմ ուղտեր ունեցել և ոչ վատերը: Եվ այդ նույն ճերմակագլուիս մորից, որից և Կարանառն է ծնվել: Բայց քոնը այդ մի հատիկն է՝ ընծա... Ապտված տա, հարյուր տարի ծառայի քեզ: Բայց դու զուր ես այդպես մտածում:

— Դե լավ, ներիր, ներիր ինձ, Ղազակե,— ամաչեց Եղիգեյը, զղջաց, որ բերանից այդպիսի բան է թոցրել:

Եվ իրենց զրույցի ընթացքում Ղազանղապը պատմեց իր դիտարկումները: Ըստ ավանդության, Ոսկեմայր Ակամայան ծնեց յոթ ձագ՝ չորս էգ, երեք արու: Եվ ահա այդ օրից բոլոր էգերը շեկ են ծնվում, ճերմակ գլխով, բոլոր արուները՝ ընդհակառակը,

¹ Անասունի տերը աստված է որոշում:

սև գլխով, շագանակագույն իրանով: Դա Ակմայայից սերելու
առաջին նշանն է, և այդ օրից, ով գիտե ինչքան տարի է անցել,
երկու հարյուր, երեք հարյուր, հինգ հարյուր, թե ավելի, բայց
սարօգեկներում Ակմայայի ցեղը չի փոխվում: Մեկ էլ տեսար
հայտնվում է Բորանլի Կարանառի նման մի ուղտ-սըրթուն¹: Եղի-
գեյի բախտը պարզապես բերել է: Նրա տղամարդկային բախտից
ծնվել է Կարանառը և ընկել նրա ձեռքը... Իսկ երբ ժամանակը
եկավ Կարանառով զբաղվելու կամ կրտելու, կամ կապանքներ
դնելու, որովհետև սկսել էր սոսկալի մոլեգնել, նա ոչ ոքի մոտիկ
չէր թողնում, փախչում էր, օրերով կորչում, Ղազանղապն ուղ-
ղակի ասաց Եղիգեյին, երբ սա խորհուրդ հարցրեց նրանից:

— Դա քո գործն է: Եթե հանգիստ կյանք ես ուզում, ամուր-
ձատիր: Եթե փառք ես ուզում, ձեռք մի տա: Բայց այդ դեպքում
ամբողջ պատասխանատվությունը քեզ վրա ես վերցնելու, եթե
բան պատահի: Եթե ուժ ու համբերություն ունես, սպասիր, մի
երեք տարի կըմբոստանա, հետո պոչիցդ ման կգա:

Եղիգեյը ձեռք չտվեց Բորանլի Կարանառին: Ոչ թե չհամար-
ձակվեց, պարզապես ձեռքը չգնաց: Նրան թողեց աթան: Բայց
րոպեներ եղան, երբ արյուն-արցունք թափեց...

V

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելքից արևմուտք և
արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հսկա-
յական ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Դեղին տա-
փաստանների միջնակներ:

Այս կողմերում ուզածդ տաքածությունը չափվում էր երկաթու-
ղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ գնացքները գնում էին արևելքից արևմուտք և արևմուտ-
քից արևելք...

Առավոտյան վաղ ամեն ինչ պատրաստ էր: Թանձր թաղիքով
ամուր բարուրված և դրսից բրդյա պարանով կապված Ղազան-
ղապի մարմինը տեղավորեցին տրակտորի կցասայլին, որի հա-
տակին նախապես փոված էր թեփ, տաշեղ և մաքուր խոտի

¹ Սըրթուն — Գերէակ:

շերտ: Հարկավոր էր չուշացնել մեկնումը, որպեսզի իրիկնաղեմին, ժամը հինգից-վեցից ոչ ուշ հասցնեին վերադառնալ գերեզմանոցից: Երեսուն կիլոմետր մինչև այնտեղ, մի այդքան էլ այնտեղից տուն, գումարած թաղումը, այնպես որ հոգեհացը ստիպված կլինեն տալու մոտավորապես երեկոյան ժամը վեցին: Այդ հաշվով էլ ճամփա ընկան, որ հասցնեին հոգեհացը: Բորանլի Եղիգեյը դեռևս երեկ երեկոյան թամբված, զարդարված Կարանառի սանձից բռնած, շտապեցնում էր մարդկանց: Ինչ են այդպես մլուխ տալիս: Իսկ ինքը չնայած ամբողջ գիշեր աչք չէր փակել, հավաք, կենտրոնացած տեսք ուներ, թեև նիհարել էր: Մաքուր սափրված, գորշ բեղերով ու գորշ հոնքերով Եղիգեյը իր լավագույն հագուստ-կապուստով էր. խրոմե սապոգներ, վելվետից լայն գալիֆե, սպիտակ վերնաշապիկի վրայից սև պիջակ և գլխին երկաթուղայինի կիրականօրյա գլխարկ: Կրծքին շողում էին մարտական բոլոր շքանշաններն ու մեդալները, նույնիսկ՝ հընգամյականների հարվածայինի նշանները: Այդ ամենը նրան վայելուչ և ազդեցիկ տեսք էր տալիս: Հենց այդպիսին էլ պիտի լիներ Բորանլի Եղիգեյը Ղազանղապի թաղումին: Հանգուցյալին հրածեշտ տալու էին եկել բոլոր բորանլիցիները՝ փոքրից մեծ, խմբվել էին կցասալլի մոտ, սպասում էին դուրս բերելուն: Կանայք անդադար լաց էին լինում: Բորանլի Եղիգեյը առանց նախօրոք մտածելու, հանպատրաստից դիմեց հավաքվածներին.

— Այժմ մենք գնում ենք Անա-Բեյիթ, սարօզեկների ամենապատվավոր գերեզմանոցը: Հանգուցյալ Ղազանղապ-աթան արժանի է դրան: Նա է կտակել, որ իրեն այնտեղ թաղենք:— Եղիգեյը մտածեց, ինչ ավելացնի, և շարունակեց.— Ուրեմն, վերջացել է ծննդյան օրից նրա համար սահմանված ջուրն ու աղը: Այս մարդը մեր կիսակայարանում աշխատել է ուղիղ քառասունչորս տարի: Կարելի է ասել ամբողջ կյանքը: Երբ նա սկսեց աշխատել այստեղ, նույնիսկ ջրհան չկար: Ամբողջ շաբաթվա ջուրը բերում էին ցիստեռնով: Այն ժամանակ ոչ ձյուն-մաքրիչներ կային, ոչ էլ ուրիշ մեքենաներ, որ այժմ կան: Զկար նույնիսկ այսպիսի տրակտոր, որով հիմա նրան տանում ենք թաղելու: Բայց միևնույն է, գնացքները գնում էին և նրանց ճանապարհը միշտ բաց էր: Նա ազնվաբար է ծառայել Բորանլիում: Նա լավ մարդ էր: Բոլորդ գիտեք: Իսկ այժմ շարժվենք: Իմաստ չունի և մեքենա էլ չկա, որպեսզի բոլորս գնանք գերեզմանոց: Բացի այդ, իրավունք էլ չունենք երկաթգիծը թողնել: Կգնանք

վեց հոգով: Եւ ամեն ինչ կանենք տեղը տեղին: Իսկ դուք սպասեք մեզ և սպասարանսովք, մեր վերադարձին բոլորդ հավաքվեք հոգեհացի, հրավիրում եմ նրա զավակների անունից, ահա նրանք. որդին և դուստրը նրա...

Թեև Եղիգեյի մտքով չէր էլ անցել, բայց մի տեսակ փոքրիկ սղո միտինգ ստացվեց: Դրանից հետո շարժվեցին: Բորանիցիները մի քիչ քայլեցին կցասալի ետևից, հետո չցրվեցին, մնացին տների ետևում: Որոշ ժամանակ դեռ լսվում էր բարձրաձայն լաց, Այգադան ու Ուկուբալան էին ողբում հանգուցյալի ետևից...

Եւ երբ լուեց լուսուկոծը, և նրանք վեց հոգով անընդհատ հեռանալով երկաթուղուց, խորացան սարօգեկների մեջ, Բորանի Եղիգեյը թեթևացած շունչ քաշեց:

Այժմ իրենք ու իրենք էին, և նա գիտեր ինչ է հարկավոր անել: Արեգակն արդեն վեր էր բարձրացել և շուրջընդոհն ու բերկրությամբ լուսոյում էր ողողում սարօգեկյան լայնությունները: Առայժմ դով էր տափաստանում, և թվում է, ոչ մի բան չէր դժվարացնում նրանց ընթացքը: Այս բովանդակ աշխարհում միայն երկու բազե էին սավառնում վարժ ու հպարտ, երբեմն էլ, ոտքի տակից արտույտներ էին թռչում և շփոթված ծվլոցով թափահարում էին թեկիները: «Շուտով սրանք էլ կչվեն: Առաջին ձյան հետ երամ կկազմեն և կչվեն», — մտքում նշեց Եղիգեյը, մի ակնթարթ պատկերացնելով թափվող ձյուն և այդ ձյան թաղանթի միջով թռչող հավքերին: Եւ, չգիտես ինչու, մտաբերեց գիշերվա այն աղվեսին, որ վազում էր երկաթուղու կողմը: Եղիգեյը նույնիսկ թաքուն շուրջը նայեց, հո չի գալիս իրենց ետևից: Եւ նորից միտն ընկավ հրեղեն հրթիռը, որ այն գիշեր սարօգեկների վրայով բարձրանում էր տիեզերք: Զարմանալով իր տարօրինակ մտքերի վրա, նա, համենայն դեպս, ինքն իրեն ստիպեց մոռանալ այդ մասին: Այսպիսի պահին, դրա մասին չպիտի մտածեր, որքան էլ ճամփան երկար էր...

Բորանի Եղիգեյը, Կարանառին բազմած, ընթանում էր առջևից, ցույց տալով Անա-Բեյիթի ուղղությունը: Լայն, մեծ-մեծ սնգսնգոցով նրան տանում էր Կարանառը, հետզհետե մտնելով ճանապարհային շարժման ուղի մեջ: Հասկացող մարդու համար Կարանառն առանձնապես գեղեցիկ էր քայլելիս: Ուղտի հպարտ, կոր վզի վրա բարձրացող գլուխը կարծես լողում էր ալիքների մեջ, մնալով համարյա անշարժ, իսկ երկար, ջլապինդ ոտքերը հատում էին օդը՝ անդադրում չափելով տարածությունը:

Եղիգեյը հաստատուն, հարմար, ինքնավստահ նստել էր սապատ-
ների արանքում: Նա գոհ էր, որ Կարանառը չէր ստիպում խթա-
նել իրեն, գնում էր թեթև և նրբորեն որսում էր տիրոջ ցուցում-
ները: Եղիգեյի կրծքի շքանշաններն ու մեդալները մեղմ զրն-
գում էին շարժվելիս և փայլում էին արևի շողերից: Բայց դա
նրան չէր խանգարում: Նրա ետևից գալիս էր «Բելոուս» տրակ-
տորը՝ կցասալով: Խցիկում, ջահել տրակտորիստ Կալիբեկի
կողքին նստած էր Սաբիթջանը: Երեկ, համեմայն դեպս, կարգին
խմած էր, երբ բորանլիցիների համար ամեն տեսակի հեքիաթ-
ներ էր հորինում ռադիոճառագայթներով ղեկավարվող մարդ-
կանց մասին և նրանց զբաղեցնում հաղար ու մի շաղակրատան-
քով, իսկ այժմ ընկճված էր, լուռ: Սաբիթջանի գլուխը ճոճվում
էր մեկ այս, մեկ այն կողմի վրա: Եղիգեյը վախենում էր, որ
նրա ակնոցը կտարվի: Կցասալում, Ղազանդապի դիակի մոտ
նստած էր Այզադայի դարդոտված ամուսինը: Նա աչքերը կկո-
ցել էր արևից և երբեմն-երբեմն շուրջն էր նայում: Թշվառական
հարբեցողը այս անգամ իրեն դրսևորել էր լավագույն կողմով: Ոչ
մի կաթիլ բերանը չէր առել: Եվ ամեն կերպ աշխատում էր բո-
լոր գործերում օգնության հասնել, իսկ հանգուցյալին դուրս բե-
րելու պահին վաղեց, ուսը դեմ տվեց: Երբ Եղիգեյը նրան առա-
ջարկեց իր հետ նստել ուղտին, նա մերժեց: «Ոչ,— ասաց,— ես
պետք է նստեմ աներոջս կողքին և սկզբից մինչև վերջ պետք է
ուղեկցեմ նրան»: Այդ բանը Եղիգեյին էլ դուռ եկավ, բորանլիցի-
ներին էլ: Եվ երբ տեղից շարժվում էին, բոլորից շուտ և բոլորից
բարձր լաց եղավ հենց նա, նստելով կցասալին և պահելով
թաղիքի քարուրը, որտեղ ամփոփված էր հանգուցյալի դին:
«Երանի խելքի գար և խմելը թարկեր: Որքան երջանիկ կլինեին
Այզադան ու երեխաները»,— հուսավառվեց նույնիսկ Եղիգեյը:

Անմարդ տափաստանում այս փոքրիկ և տարօրինակ թա-
փորը, որ գլխավորում էր ուղտահեծյալը, ավարտվում էր «Բելո-
ուս» անվավոր էքսկավատորով, որի խցիկում գնում էին էդիլ-
բայր և Զումագալին: Խափշիկի պես սև, կարճահասակ ու պըն-
գակազմ Զումագալին նստած էր ղեկի մոտ: Այդ մեքենան նա
սովորաբար օգտագործում էր ուղեգծային տարբեր աշխատանք-
ների համար: Զումագալին Բորանլիում հայտնվել էր վերջերս և
առայժմ դժվար էր իմանալ, թե որքան կմնա այստեղ: Կողքին
նստած էդիլբայր մի ամբողջ գլուխ բարձր էր նրանից: Ամբողջ
ճանապարհին, նրանք ոգևորված խոսում էին:

Պետք է արժանին մատուցել կիսակայարանի պետ Օսպանին: Ամբողջ այս տեխնիկան նա էր հատկացրել թաղմանը: Ճիշտ մտածեց կիսակայարանի երիտասարդ պետը: Եթե այդքան հեռու են գնում և դեռ պետք է ձեռքով փորեն փոսը, դժվար թե կարողանան իրիկնադեմին վերադառնալ, մանավանդ որ փոսը պիտի շատ խոր փորվի՝ կողմնային խորշով, ըստ մահմեդականների սովորության:

Սկզբում այդ առաջարկը Բորանլի Եղիգեյին մի քիչ մտահոգեց: Նրա մտքովն անգամ չէր անցել, թե կաող է որևէ մեկի խնդրին փչել գերեզման փորել ոչ թե սեփական ձեռքերով, այլ էքսկավատորի միջոցով: Այդ խոսակցության ժամանակ նա նստել էր Օսպանի դիմաց, ճակատը խոժոռ, մտամոլոր, կասկածավոր: Բայց Օսպանը ելքը գտավ, համոզեց ծերունուն.

— Եղիկե, ես ձեզ բան եմ ասում: Որպեսզի շփոթության մեջ չլինեք, սկզբում կփորեք ձեռքով: Ասենք՝ առաջին բահերը: Հետո անմիջապես կփորեք էքսկավատորով: Սարգեկների հողը քարի պես կարծր է, դուք ինձանից լավ գիտեք: էքսկավատորով կխորանաք, որքան պետք է, իսկ վերջում նորից բահերը կառնեք ձեռքներդ, կմաքրեք, կվերջացնեք: Եվ ժամանակ կշահեք և բուր կանոնները կպահպանեք:

Եվ ահա, որքան խորանում էին սարգեկների մեջ, Եղիգեյը այնքան Օսպանի խորհուրդը համարում էր խելացի և ընդունելի: Եվ նույնիսկ դարմանում էր, թե այդ ինչպես ինքը չի մտածել: Հենց այդպես էլ կանեն, աստված տա հասնեն Անա-Բեյիթ: Այդպես էլ հարկավոր է. գերեզմանոցում կընտրեն հարմար տեղ, որպեսզի հանդուցյալի գլուխը լինի հավերժական Քաաբայի կողմը, անցք կփորեն բահերով ու բրիչներով, որ հետները տանում էին կցասայլով, մի քիչ կխորանան, հետո գործի կդնեն էքսկավատորը, փոսը մինչև հատակ կփորեն, իսկ կողմնախորշը՝ ղազանակը, և մահիճը կավարտեն ձեռքով: Այդպես ավելի արագ և ճիշտ կլինի:

Այդ նպատակով, այդ ժամին նրանք գնում էին սարգեկներով, և նրանց շղթան մեկ հայտնվում էր ալիքաձև բլուրների կատարին, մեկ չքանում էր լայն գոգահովիտներում, մեկ նորից պարզորոշ գծագրվում հարթավայրերի հեռավորության վրա. առջևից Բորանլի Եղիգեյը՝ ուղտի վրա, նրա ետևից անվավոր տրակտորը՝ կցասայլով, կցասայլի ետևից՝ մի տեսակ բզեզի նման, անկյունավոր և երկարաթաթ՝ «Բելուռուս» էքսկավատորը՝

առջևում բուլղոսներային ամրակը, ետևում՝ աշխատանքային շրջված շերեփը:

Վերջին անգամ նայելով ետևում անհետացող կիսակայարանին, Եդիգեյը, ի մեծ վարմանս իրեն, նոր միայն նկատեց շեկ շանը՝ Զուբարսին, որ գործնական տեսքով վարգուս էր կողքից: Այս ե՞րբ էր ընկել իրենց ետևից: Ա՛յ քեզ բան: Բորանլիից դուրս գալիս սա կարծես թե չկար: Եթե իմանար այսպիսի բան է անելու, վիզը կապ կդնէր: Շատ խորամանկն է: Բավական է նկատի, որ Եդիգեյը պատրաստվում է Կարանառով տեղ գնալու, անմիջապես հարմար պահը գտնում է, դառնում ճամփակից: Ահա, այս անգամ էլ, կարծես բուսեց գետնի տակից: Լավ, աստված նրա հետ, մտածեց Եդիգեյը: Ետ ուղարկելու համար ուշ է արդեն, թող իր համար վաղ տա: Եվ կարծես գուշակելով տիրոջ մտքերը, Զուբարսը վազանցեց տրակտորը, կողքից հավասարվեց Կարանառին, մի քիչ առաջ անցավ: Եդիգեյը մտրակով սպառնաց նրան: Սա աչքն էլ չթարթեց, իբր, ուշացել ես: Բացի այդ, ինքն ինչո՞ւ է վատ, որ չեն ուզում մոտ թողնել: Լայնակուրծք, փրչոտ, ջլապինդ վզով, կտրված ականջներով, և խելացի, հանգիստ հայացքով, շեկ Զուբարս շունը յուրովի գեղեցիկ էր և աչքի ընկնող:

Այդ միջոցին, Անա-Բեյիթի ճանապարհին, զանազան մտքեր էին այցի գալիս Եդիգեյին: Նայելով, թե ինչպես է արեգակը վեր բարձրանում հորիզոնից, չափելով ժամանակի ընթացքը, Եդիգեյը շարունակ մտածում էր նույն անցած-գնացած բաներից: Հիշում էր այն օրերը, երբ ինքն ու Ղազանղապը երիտասարդ էին, ուժեղ և, ճիշտն ասած, կիսակայարանի միակ հիմնական բանվորներն էին, մյուսները երկար չէին մնում Բորանլիում, ինչպես գալիս էին, այնպես էլ գնում: Ինքն ու Ղազանղապը շունչ քաշելու ժամանակ չունեին, որովհետև ուղես-չուղես, ստիպված ես, առանց որևէ բան հաշվի առնելու, կատարել կիսակայարանի ամբողջ աշխատանքը, որտեղ որ անհրաժեշտության զգացվի: Այժմ անհարմար ես զգում բարձրաձայն հիշել այդ մասին, երիտասարդները ծիծաղում են. ծեր հիմարներ, կյանքներդ կործանել եք: Հանուն ինչի՞: Այո, իսկապես, հանուն ինչի՞: Ուրեմն հանուն մի բանի եղել է:

Մի անգամ ձնահյուսների ժամանակ, երկու օր ու գիշեր առանց ձեռք ծալելու շարշարվել են, ճանապարհները մաքրել ձյունից: Գիշերը լուսարձակներով շոգեքարշ մոտեցրին, որ լուսավորեն աեղանքը: Իսկ ձյունը անընդհատ գալիս էր, քամին

գալարվում։ Մի կողմից մաքրում ես, մյուս կողմից ձյունը դիզվում է։ Եվ ցուրտ էր, այն էլ ինչ ցուրտ։ Դեմք ու ձեռք էր ուռչում։ Հինգ րոպեով մտնում ես շոգեքարշ, տաքանում, և նորից սկսում այդ սարօղեկյան անհույս գործը։ Շոգեքարշն էլ մինչև անիվները թաղված էր ձյան մեջ։ Երկրորդ օրը, նորեկ բանվորներից երեքը թողեցին գնացին։ Մի լավ հայհոյեցին սարօղեկների կյանքը։ Մենք, ասացին, հո կալանավոր չենք, նույնիսկ բանտերում քնելու ժամանակ է տրվում։ Այդպես էլ ետ կանգնեցին, իսկ առավոտյան, երբ գնացքները շարժվեցին, նրանք սուլոցով հրածեշտ տվին։

— Հե՛յ, դդում գլուխներ, խելք հավաքեք, խե՛լք։

Այդ ձնահյուսի օրը այնպես եղավ, որ ինքն ու Ղազանդապը կովեցին, իհարկե ոչ այն ջահել եկվորների վայրահաշույթյան պատճառով։ Այո, այդպիսի բան եղել է։ Գիշերը անհնարին դարձավ աշխատելը։ Զյունը մաղում էր, քամին էլ կատաղած շան նման հարձակվում էր ամեն կողմից։ Քամուց պաշտպանվելու ճար ու հնար չկար։ Շոգեքարշը շոգի էր բաց թողնում, բայց դրանից միայն մշուշ էր գոյանում, լուսարձակներն էլ հազիվհազ աղոտ առկայծում էին խավարում։ Այն երեքի գնալուց հետո ինքն ու Ղազանդապը մնացին, որ ձյունը հեռացնեն ուղտի քարշակով։ Լծված էր մի գույգ ուղտ։ Բայց տեղից չէին շարժվում անսլիտանները։ Նրանք էլ էին մրսում ու ձանձրանում այս հորձանապտույտից։ Ծանապարհի եզրերի ձյունը մինչև կուրծք էր հասնում։

Ղազանդապը ուղտերի շրթունքներից ձգում էր, որ հետևեն իրեն, իսկ Եղիգեյը՝ քարշակին կանդնած, մտրակում էր ետևից։ Այսպես տանջվեցին, շարշարվեցին մինչև կեսգիշեր։ Հետո ուղտերը խրվեցին-ընկան ձյան մեջ և ինչ արին-չարին տեղից չշարժվեցին, ի վերջո իրենք ուժասպառ եղան։ Ի՞նչ անեին։ Հարկավոր էր դադարեցնել աշխատանքը, մինչև եղանակը մեղմանար։ Քամուց պատասպարվելու համար կանգնել-մնացել էին շոգեքարշի մոտ։

— Հերիք եղավ, Ղազակե, արի մտնենք շոգեքարշի մեջ, մինչև տեսնենք եղանակն ինչ է լինում,— ասաց Եղիգեյը սառած թաթպանները շփելով իրար։

— Եղանակն ինչպես եղել է այնպես էլ կմնա։ Միևնույն է, մեր գործը ճանապարհ մաքրելն է։ Արի բահերով աշխատենք, կանգնելու իրավունք չունենք։

— Ինչո՞ւ, մենք մա՞րդ չենք:

— Ոչ թե մարդիկ, այլ գելուգազաններն են հիմա իրենց բներում թաքնվում:

— Ախ, գարշելի,— կատաղեց Եղիգեյը:— Ուզում ես, որ սատկենք այստեղ, ախր դու էլ կսատկես:— Եվ մի հատ հասցըրեց նրա դեմքին:

Եվ կպան իրար, իրար շրթունք պատռեցին: Հավ էր հնոցապանը ժամանակին դուրս թռավ շոգեքարշից, բաժանեց նրանց:

Ահա այսպիսին էր Ղազանդապը: Հիմա նրա նման մարդ չկա: Հիմա ղազանդապներ չկան: Վերջինին տանում են թաղելու: Մնում է, որ հանգուցյալին հանձնես հողին, հրաժեշտի խոսքեր ասես, և վերջ:

Խորհելով այդ մասին, Բորանլի Եղիգեյը մտքում կրկնում էր կիսամոռացած աղոթքները, որպեսզի վավերացնի ընդունված բառերի շարքը, հիշողության մեջ ճշտիվ վերականգնի աստծուն ուղղված մտքերի հաջորդականությունը, քանզի միայն աստված՝ անիմանալի և անտեսանելի, կարող է մարդկային գիտակցության մեջ հաշտեցնել ծագման ու վախճանի, կյանքի և մահվան անհաշտելիությունը: Երևի հենց դրա համար են հորինվել աղոթքները: Թե չէ՝ ձայնդ ինչպե՞ս պիտի հասցնես առ աստված: Հո չե՞ս կանգնի և աստծուն հարցնի, թե ինչո՞ւ է այնպես արել, որ մարդը ծնվի ու մեռնի: Աշխարհի արարման օրից այդպես է ապրում մարդը: Համակերպվում է՝ առանց համաձայն լինելու: Եվ այս աղոթքները անփոփոխ են հնուց ի վեր և նրանցում ասվում է միևնույն բանը. զուր մի տրտնջա, մարդ, և սփոփվիր: Բայց հազարամյակների ընթացքում ձուլյ ոսկու նման հղկված այս խոսքերը վերջինն են վերջիններից, որ ողջը պարտավոր է արտասանել մեռյալի վրա: Այդ է կարգը:

Եվ մտածում էր Եղիգեյը, որ անկախ այն բանից՝ աստված գոյություն ունի թե ոչ, համենայն դեպս մարդը մեծ մասամբ նրան հիշում է կարիքի դեպքում, որքան էլ դա անվայել բան է: Երևի դրա համար է ասվում, թե անհավատացյալը աստծուն միտքը չի բերի, մինչև որ գլուխը չցավի: Դա այդպես է թե ոչ, միևնույն է, աղոթքներ իմանալը անհրաժեշտություն է:

Բորանլի Եղիգեյը նայելով տրակտորում տեղավորված իր երիտասարդ ճամփընկերներին, անկեղծորեն ցավում էր և ափսոսում, որ նրանցից ոչ մեկը չգիտի որևիցե աղոթք: Ինչպե՞ս պիտի նրանք թաղեն միմյանց: Ինչպիսի՞ խոսքերով պիտի ամ-

փոփեն մարդու հեռացումը դեպի անգոյություն: «Մնաս բարով, ընկեր, կհիշենք»: Կամ էլ մեկ ուրիշ անհեթեթություն:

Մի անգամ, մարդային կենտրոնում, Եդիգեյը թաղման էր մասնակցում: Եվ զարմանքից ապուշ էր կտրել: Գերեզմանոցում ճիշտ այնպես էր, ինչպես ժողովում. դաճաղում պառկած հանգուցյալի առջև, թուղթը ձեռքին, ելույթ էին ունենում հոետորները և բոլորը նույնն էին ասում, թե ի՞նչ է աշխատել, ի՞նչ պաշտոններ է վարել, ինչպե՞ս է աշխատել, ո՞ւմ է ծառայել, ինչպե՞ս է ծառայել, այնուհետև երաժշտություն եղավ, և գերեզմանաթումբը ծածկվեց ծաղիկներով: Եվ ոչ ոք ժամանակ չգտավ մի քանի խոսք ասելու մահվան մասին, ինչպես այդ ասված է աղոթքներում, որոնք դարեր շարունակ պսակել են մարդու իմացությունը գոյի և չգոյության հաջորդականության մասին, կարծես թե դրանից առաջ աշխարհում ոչ ոք չի մահացել և դրանից հետո ոչ ոք չի մահանալու: Խեղճ դժբախտներ, նրանք անմահ էին: Այդպես էլ հայտարարում էին, հակառակ ակնհայտ ճշմարտությանը. «Նա գնաց անմահություն»...

Եդիգեյը լավ գիտեր տեղանքը: Մանավանդ Բորանլի Կարանառի բարձունքից ամեն ինչ՝ մինչև հեռավոր տարածությունները, լավ երևում էր: Նա աշխատում էր որքան հնարավոր է ուղիղ բռնել Անա-Բեյիթի ճամփան սարօղեկների միջով, շեղումներ թույլ տալով միայն մի դեպքում, եթե տրակտորներին հարմար լինի շրջանցել խանդակները:

Եվ ամեն ինչ ընթանում էր ինչպես նախատեսված էր: Չի կարելի ասել հեշտ ու հանգիստ, բայց արդեն անցել էին ճանապարհի մեկ երրորդը... Բորանլի Կարանառը անխոնջ սնգսնգոցով վարգում էր, նրբորեն որսալով տիրոջ կամքը: Նրան դողալով հետևում էր կցասայլով տրակտորը, կցասայլից հետո գնում էր անվազոր «Բելոռուս» էքսկավատորը:

Եվ, այնուամենայնիվ, առջևում նրանց սպասում էին չնախատեսված հանգամանքներ, որոնք, որքան էլ անհավանական հընչի, որոշ ներքին կապ ունեին Սարի-Օզեկ տիեզերակայանում տեղի ունեցող գործերի հետ...

«Կոնվենցիա» ավիակիրը այդ ժամին գտնվում էր իր սեղում, խաղաղ օվկիանոսի նույն շրջանում, Ալեուտներից դեպի հարավ, Վլադիվոստոկից և Սան-Ֆրանցիսկոյից միևնույն օդային տարածության վրա:

Օվկիանոսի եղանակը չէր փոխվել: Օրվա առաջին կեսի ընթացքում արեգակը միևնույն կուրացնող լույսով շողում էր անհունորեն փայլփլող ջրային տարածության վրա: Հորիզոնի վրա չկար մթնոլորտային որևէ փոփոխություն ավետող նշան:

Բուն ավիակրի վրա, բոլոր ծառայությունները գտնվում էին լարված, աշխատանքային կազմ-պատրաստ վիճակում, ներառյալ ավիաթևը և ներքին անվտանգության խումբը, չնայած դրա համար չկային կոնկրետ պատճառներ իրական շրջապատում: Պատճառները գտնվում էին Գալակտիկայի սահմաններից դուրս:

«Տրամալին» ուղեծրի միջոցով «Անտառալանջ» մոլորակից ստացված պարիտես-տիեզերագնացների տեղեկությունները լրիվ շփոթության մատնեցին Միադեկլենտրոնի ղեկավարներին և հատուկ լիազորված հանձնաժողովի անդամներին: Շփոթությունն այնքան ուժեղ էր, որ երկու կողմերը որոշեցին նախ անցկացնել առանձին խորհրդակցություններ, որպեսզի քննարկեն ստեղծված դրությունը՝ նախևառաջ ելնելով սեփական շահերից ու դիրքերից, և հետո միայն հավաքվել ընդհանուր քննարկման:

Աշխարհը դեռևս չգիտեր տիեզերքի պատմության մեջ չեղած, չլսված հայտնագործության՝ Անտառալանջ մոլորակի արտաերկրային քաղաքակրթության գոյության մասին: Նույնիսկ կողմերի իշխանությունները, որոնք խիստ գաղտնի կարգով իրադեկ էին պահվել կատարվածի մասին, առայժմ տեղեկություն չունեին դեպքերի հետագա զարգացման մասին: Սպասում էին գիտակ հանձնաժողովների համաձայնեցված տեսակետին: Ավիակրի ամբողջ տարածքի վրա սահմանված էր խիստ կարգ. ոչ ոք, ներառյալ ավիաթևը, իրավունք չունեի թողնելու իր տեղը: Ոչ ոք, ոչ մի պատճառաբանությամբ իրավունք չունեի հեռանալու նավից և ուրիշ ոչ մի նավ չէր կարող մոտենալ «Կոնվենցիային», հիստուն կիլոմետր շառավղով: Այդ շրջանով թռչող ինքնաթիռները փոխում էին ընթացքը, որպեսզի երեք հարյուր կիլոմետրից ավելի չմոտենային ավիակրի գտնման վայրին:

Եվ այսպես, կողմերի ընդհանուր նիստը ընդհատվել էր, և յուրաքանչյուր հանձնաժողով, «Դեմիուրգ» ծրագրի իր ղեկավարակիցների հետ քննարկում էր 1—2 և 2—1 պարիտես-տիեզերագնացների ղեկույցները, որոնք հաղորդվում էին գիտությանը անհայտ Անտառալանջ մոլորակից:

Նրանց խոսքերը գալիս էին աստղագիտական աներևակայելի հեռվից.

«Լսեցե՛ք, լսեցե՛ք,

Մենք միջգալակտիկական հաղորդում ենք անում Երկրի համար։ Անհնարին է բացատրել այն ամենը, ինչը շունի երկրային անվանում։ Թեև ընդհանուր շատ բան կա։ Նրանք մարդանման էակներ են, նույնպիսի մարդիկ, ինչ որ մենք։ Կեցցե համաշխարհային էվոլյուցիան։ Այստեղ նույնպես էվոլյուցիան մշակել է հոմինիդի մոդելը ունիվերսալ սկզբունքով։ Դրանք հոմինիդ-այլմոլորակայինի հիանալի տեսակներ են։ Թեև մաշկ, կապույտ մազեր, յասամանագույն և կանաչ աչքեր՝ սպիտակ, գանգուր թարթիչներով։

Մենք նրանց տեսանք կատարելապես թափանցիկ սկաֆանդերներով, երբ միանում էին ուղեծրային կայանին։ Նրանք ժրպտացին նավախելից, մեզ հրավիրելով իրենց մոտ։

Եվ մենք մի քաղաքակրթությունից անցանք մյուսին։

Թուղդ պոստասարքը մեկնեց, և մենք լույսի արագությամբ, որ փաստորեն ոչ մի կերպ չզգացվեց նավում, շարժվեցինք տիեզերք, հաղթահարելով ժամանակի վաղըր։ Առաջին բանը, որին ուշք դարձրինք և որը մեզ անսպասելի թեթևություն բերեց, դա անկշռելիության վիճակի բացակայությունն էր։ Ի՞նչ կերպ են հասել դրան, մենք առայժմ չենք կարող բացատրել։ Խառնելով ռուսերեն և անգլերեն բառերը, նրանք արտասանեցին առաջին նախադասությունը. «Վել քոմ նաշ Զվեդդա»։

Մենք հասկացանք, որ անհրաժեշտ նրբամտություն ցուցաբերելու դեպքում հնարավոր կլինի մտքեր փոխանակել։ Այդ կապտահեր, բարձրահասակ, մոտ երկու մետրանոց արարածները հինգ հոգի էին. չորս տղամարդ, մի կին։ Կինն աչքի էր ընկնում ոչ թե բարձր հասակով, այլ զուտ կանացի ձևերով և համեմատաբար սպիտակ մաշկով, — բոլոր կապտահեր անտառալանջիները բավական թուխ են, մեր հյուսիսային արաբների նման։ Առաջին իսկ ընդունեցինք մենք վստահություն զգացինք նրանց նկատմամբ։

Նրանցից երեքը թուղդ սարքի օդաչուններն էին, իսկ կինը և մի տղամարդը՝ երկրային լեզուների գիտականներ։ Նրանք են առաջին անգամ տիեզերական ռադիոորսման միջոցով ուսումնասիրել և սիստեմավորել անգլերեն և ռուսերեն բառերը և կազմել երկրային փոքրիկ բառարան։ Մեր հանդիպման պահին նրանք յուրացրել էին ավելի քան երկու և կես հազար բառ ու տերմին։ Լեզվական այդ պաշարի օգնությամբ էլ սկսվեց մեր հաղորդակցությունը։ Իսկ իրենք խոսում են մի լեզվով, որ մեզ համար, բնա-

կանաբար, միանգամայն անհասկանալի է, բայց հնչողությամբ նման է իսպաներենին:

«Պարիտետից» հեռանալուց տասնմեկ ժամ հետո մենք դուրս եկանք Արեգակնային համակարգության սահմաններից:

Այդ անցումը մեր աստղային համակարգությունից կատարվեց աննկատելի, առանձնապես ոչնչով աչքի չընկավ: Տիեզերքի նյութն ամենուրեք միանման է: Մեր ընթացքի հետ, դիմացում (ըստ երևույթին, այդ պահին այդպես էր այլհամակարգային մարմինների դիրքն ու վիճակը), հետզհետե պայծառանում էր կարմրաշագանակ հրացուլը: Հրացուլը ծավալվում էր հեղուկ, լուծվում լուսային անսահման տարածության մեջ: Այդ ընթացքում անցանք մի քանի մոլորակների մոտով, որոնց մի կողմը այդ ժամին ստվերի մեջ էր, մյուս կողմը՝ լույսի: Բյուրավոր արեգակներ ու լուսիններ էին լողում տեսանելի ողջ տարածության մեջ: Մենք կաժես գիշերից տարվում էինք ցերեկ: Եվ հանկարծ ընկանք շլացուցիչ մաքուր և անեղր լույսի մեջ, որ բխում էր մինչև օրս անհայտ երկնքում գտնվող վիթխարի և հզոր արեգակից:

— Արդեն մեր Գալակտիկայում ենք: Ահա փայլում է մեր Պահողը: Շուտով կերևա Անտառալանջը, — հայտարարեց կինլեզվագետը:

Եվ իրոք, նոր տիեզերքի անչափելի բարձրության վրա տեսանք մեզ համար նոր Արեգակ, լուսատու, Պահող անվանյալ: Ճառագայթման ուժով և մեծությամբ Պահողը գերազանցում է մեր Արեգակին: Ի դեպ, այստեղի լուսատուի հենց այդ յուրահատկությունը, ինչպես նաև այն, որ Անտառալանջ մոլորակում օրուգիշերը կառմված է 28 ժամից, մենք հակված ենք բացատրելու երկրակենսաբանական բազմաթիվ տարբերություններով, որ կան այստեղի աշխարհի և մերի միջև:

Բայց այդ ամենի մասին մենք կաշխատենք հաղորդել հաջորդ անգամ, կամ «Պարիտետ» վերադառնալիս, իսկ այժմ անցողակի մի քանի կարևոր տեղեկություններ: Անտառալանջ մոլորակը վերևից նման է մեր Երկրին, շրջապատված է նույնպիսի մթնոլորտային ամպերով: Բայց մոտիկից, մակերևույթից հինգվեց հազար մետր տարածության վրա, — անտառալանջիները մեզ համար կատարեցին հատուկ դիտաթուխք, բացվում է հազվագյուտ գեղեցիկ տեսարան. լեռներ, գագաթներ, բլուրներ համատարած վառ կանաչ ծածկույթով, դրանց միջև՝ գետեր, ծովեր

ու լճեր, իսկ մոլորակի որոշ, մանավանդ մերձեղորշա և բևեռային մասերում ընկած են մեռյալ անապատների վիթխարի գոտիներ, որտեղ կանգնած են փոշու մրրիկներ: Բայց մեզ վրա ամենաուժեղ տպավորությունը գործեցին քաղաքներն ու ավանները: Կոնստրուկտորական կառույցների այդ կղզիները՝ Անտառալանջի բնակարի մեջ, վկայում են ուրբանիզացիայի բացառիկ բարձր մակարդակի մասին: Նույնիսկ Մանհատթանը չի կարող չնշին իսկ չափով համեմատվել այս մոլորակի կապտահեր բնակիչների քաղաքաշինության նվաճումների հետ:

Անտառալանջիները իրենցից ներկայացնում են Տիեզերքի բնական արարածների եզակի տեսակ: Հղիության շրջանը տևում է տասնմեկ անտառալանջային ամիս: Կյանքի տևողությունը շատ է, բայց այսուամենայնիվ, հասարակության գերագույն խնդիրը և գոյության իմաստը նրանք համարում են կյանքի երկարացումը: Միջին հաշվով նրանք ապրում են հարյուր երեսուն, հարյուր հիսուն, ոմանք մինչև երկու հարյուր տարի: Մոլորակն ունի ավելի քան տասը հազար միլիարդ բնակիչ:

Այժմ մենք ի վիճակի չենք որոշ չափով սխտեմավորված շարադրել կապտահերների ապրելակերպին ու քաղաքակրթությանը վերաբերող ամեն բան: Այդ պատճառով էլ մասնակի հաղորդում ենք այն մասին, ինչ ամենից շատ է մեզ զարմանք պատճառել այս աշխարհում:

Նրանք կարողանում են ստանալ արեգակնային կամ ավելի ճիշտ պահողային էներգիա և այդ էներգիան վերածել ջերմայինի կամ էլեկտրականի՝ օգտակար գործողության բարձր գործակցով, որը գերազանցում է մեր հիդրոտեխնիկական միջոցները, և մի բան, որ բացառիկ կարևոր է, նրանք էներգիա են սինթեզում օդի ցերեկային և գիշերային ջերմաստիճանների տարբերությունից:

Նրանք սովորել են ղեկավարել կլիման: Երբ մենք դիտաթուիչք էինք կատարում մոլորակի վրա, թույլ սարքը ճառագայթման եղանակով իրենց կուտակման տեղերից ակնթարթաբար ցրեց ամպն ու մշուշը: Մեզ հայտնի դարձավ, որ նրանք ունակ են ներգործելու օդային ղանգվածների և օվկիանոսների ու ծովերի ջրային հոսանքների շարժման վրա: Նույն ձևով կարգավորում են մոլորակի մակերևույթի խոնավացման պրոցեսը և ջերմաստիճանային ռեժիմը, ավելին, նրանք սովորել են կառավարել գրավիտացիան, և դա օգնում է նրանց միջաստեղային թռիչքների մեջ:

Համենայն դեպս, նրանց առջև ծառացել է վիթխարի մի խընդիր, որին, ինչքան մեզ հայտնի է, դեռևս չենք բախվել երկրում: Նրանք չեն տառապում երաշտից, որովհետև կարողանում են դեկավարել կլիման: Սննդամթերքի արտադրության մեջ նրանք առաջժամ չգիտեն ինչ է դեֆիցիտը: Եվ դա բնակչության այդպիսի հսկայական քանակի դեպքում, որ ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է Երկրի մարդկանց թիվը: Բայց մոլորակի զգալի մասը հետզհետե անպետքանում է կյանքի համար: Այդպիսի տեղերում մեռնում է ամենայն կենդանի բան: Դա, այսպես կոչված, ներքին չորացման երևույթն է: Մեր դիտաթռիչքի ժամանակ Անտառալանջի հարավ-արևելյան մասում տեսանք փոշու մրրիկներ: Մոլորակի ընդերքում տեղի ունեցող ինչ-որ ահեղ ռեակցիաների հետևանքով, (հավանորեն դա նման է մեր հրաբխային պրոցեսներին, թեև դա երևի ճառագայթային դանդաղ, ցրված ժայթքման ինչ-որ ձև է) հողի մակերեսային շերտը քայքայվում է, կորցնում իր կազմությունը, նրա մեջ այրվում-ուռնչանում են հողաստեղծող նյութերը: Անտառալանջի այդ մասում Սահարայի մեծության մի անապատ տարեցտարի, քայլ առ քայլ գրավում է կապտահեր այլմոլորակայինների կենսական տարածությունը: Նրանց համար սա ամենամեծ աղետն է: Նրանք առկապին չեն սովորել կառավարել մոլորակի խորքում տեղի ունեցող պրոցեսները: Այդ ահեղ, ներքին չորացման երևույթի դեմ պայքարելու համար մոբիլիզացված են լավագույն ուժերը, վիթխարի գիտական և նյութական միջոցներ: Նրանք լուսին չունեն իրենց աստեղային համակարգում, բայց գիտեն մեր լուսնի մասին և արդեն եղել են այնտեղ: Նրանք ենթադրում են, թե մեր լուսինը նույնպես, հավանորեն, ենթարկվել է նույնպիսի բանի: Լսելով այդ, մենք ողորդ իմաստով մտահոգվեցինք: Զէ՞ որ լուսնից մինչև Երկիր այնքան էլ հեռու չի: Պատրա՞ստ ենք արդյոք նման հանդիպման, Եվ արտաքին ու ներքին բնույթի ինչպիսի հետևանքներ կարող են լինել: Մարդիկ չե՞ն մտածի արդյոք, թե շատ բան են կորցրել իրենց մտա՛լին զարգացման մեջ, երկրի հավերժական մեկուսացման պատճառով:

Ներկայումս Անտառալանջի գիտական շրջանակներում անցկացվում է համամոլորակային բանավեճ, արժե՞ արդյոք ջանքեր թափել ներքին չորացման գաղտնիքը լուծելու փորձերի վրա և միջոցներ որոնել այդ պոտենցիալ աղետի կասեցման համար, թե հարկավոր է առանց ժամանակ կորցնելու Տիեզերքում գտնել նոր

մոլորակ, որ համասարտասխանի իրենց կենսական պահանջ-
մունքներին և ժամանակին սկսել ղանգվածային տեղափոխու-
թյունը նոր բնակավայր, Անտառալանջի քաղաքակրթությունը
փոխադրելու և վերականգնելու նպատակով: Առայժմ դեռևս
հայտնի չէ, թե որտե՞ղ, ի՞նչ նոր մոլորակի է սևեռված նրանց
հայացքը: Համենայն դեպս, այժմյան մոլորակի վրա դեռ կապ-
րեն միլիոն ու միլիոն տարի, և զարմանալի է, որ այժմվանից
անհանգստացած են այնքան հեռավոր ապագայի համար և հա-
մակված են այնպիսի կրակոտ եռանդով, կարծես թե այդ խըն-
դիրը վերաբերվում է այսօր ապրող ազգաբնակչությանը: Հետա-
քըրքիր է, որ ոչ մի գլխում չի փայլատակել ստոր միտք. «Մեզ-
նից հետո թեկուզ ջրհեղեղ»: Մենք ամաչեցինք այդ մտքից, երբ
իմացանք, որ համամոլորակային ընդհանուր արտադրանքի
զգալի մասը գնում է ընդերքի ներքին չորովթյան կասեցման
ծրագրի վրա: Նրանք փորձում են պատնեշ ստեղծել բազմահա-
զար կիլոմետր երկարությամբ, աստիճանաբար սողացող անա-
պատի սահմանով մեկ, չափազանց խոր հորատանցքեր փորելու
ճանապարհով դեպի ընդերք են ուղղում այնպիսի երկարատև,
չեզոքացնող նյութեր, որոնք, նրանց ենթադրությամբ, կունենան
հարկավոր ազդեցություն մոլորակի ներմիջուկային ռեակցիա-
ների վրա:

Անշուշտ այստեղ կան և պետք է լինեին՝ հասարակական
կեցություն պրոբլեմներ, այն, ինչի վրա դարեր շարունակ շար-
չարվում է բանականությունը կրելով իր ծանր խաչը;— կենցա-
ղային, բարոյական, մտային բնույթի պրոբլեմներ: Միանգա-
մայն պարզ է, որ այնքան էլ հեշտ չի ընթանում ավելի քան
տասը միլիարդ բնակիչների համակեցությունը, ինչպիսի բարո-
ություն էլ որ հասած լինեն: Բայց սրա հետ մեկտեղ, ամենազար-
մանալին այն է, որ նրանք չգիտեն ինչ է պետությունը, իբրև
այդպիսին, չգիտեն ինչ է զենքը, չգիտեն ինչ է պատերազմը:
Մենք չգիտենք, թերևս պատմական անցյալում նրանց մոտ եղել
են և պատերազմներ, և պետություններ, և փող, և դրանց ուղեկ-
ցող հասարակական հարաբերությունների բոլոր կատեգորիանե-
րը, սակայն, տվյալ ժամանակաշրջանում, նրանք պատկերացում
չունեն բռնության այնպիսի ինստիտուտների մասին, որպիսին
պետությունն է, և պաշարի այնպիսի ձևի մասին, որպիսին պա-
տերազմն է: Եթե ստիպված լինենք բացատրելու Երկրի վրա տե-
ղի ունեցող մեր անվերջանալի պատերազմների էությունը, արդ-

յոք նրանց աչքին դա չի՞ թվա անհմաստ, ավելին՝ հարցերի լուծման բարբարոսական եղանակ:

Նրանց ամբողջ կյանքը կազմակերպված է միանգամայն այլ սկզբունքների հիման վրա, որոնք մեզ համար այնքան էլ հասկանալի չեն և այնքան էլ մատչելի չեն, մեր երկրային ստերեոտիպ մտածողության պատճառով:

Նրանք հասել են մոլորակային կոլեկտիվ գիտակցության այնպիսի մակարդակի, որ կտրականապես բացառում է պատերազմն իբրև պայքարի ձև, և մեզ մնում է միայն ենթադրել, թե ամենայն հավանականությամբ, քաղաքակրթության այդ ձևը ամենաառաջավորն է տիեզերական միջավայրի հնարավոր ամբողջ տարածության սահմաններում: Հավանաբար նրանք հասել են գիտական զարգացման այն աստիճանին, երբ ժամանակի ու տարածության հումանիզացիան դառնում է բանական էակների կենսագործունեության գլխավոր իմաստը և հետևաբար աշխարհի էվոլյուցիայի շարունակությունը իր նոր, բարձրագույն, հավիթական փուլում:

Մենք միտք չունենք հակադրելու անհակադրելի բաները: Ժամանակի ընթացքում մեր Երկիր մոլորակում նույնպես մարդիկ կհասնեն նույնքան մեծ առաջադիմության, մենք, հպարտանալու շատ բան ունենք նաև այժմ, և համենայն դեպս մեզ հանգիստ չի տալիս ճնշող մի միտք, — իսկ ի՞նչ, եթե Երկրի մարդկությունը գտնվում է ողբերգական մոլորության մեջ, համոզելով ինքն իրեն, իբր պատմությունը, դա պատերազմների պատմություն է: Իսկ ի՞նչ, եթե զարգացման այդ ճանապարհը ի սկզբունքն եղել է սխալ, փակուղային: Այդ դեպքում ո՞ւր ենք գնում մենք և դա ո՞ւր կհասցնի մեզ: Եվ եթե այդ այդպես է, արդյո՞ք մարդկությունը քաջություն կունենա ընդունելու այդ և խուսափելու ընդհանուր հեղակործանումից: Ծակատագրի բերումով դառնալով արտաերկրային հասարակական կյանքի առաջին ականատեսները, մենք ունենք բարդ ապրումներ. վախ երկրայինների ապագայի նկատմամբ և հույս, քանի որ աշխարհում կա բարձր համակեցության օրինակ, որի առաջընթաց շարժումը դուրս է հակասությունների այն ձևերից, որոնք լուծվում են պատերազմներով...

Անտառալանջիյները գիտեն Երկրի գոյության մասին, սիեզերքի նրանց համար գերհեռավոր սահմաններում: Նրանք լի են երկրայինների հետ հաղորդակցվելու ցանկությամբ ոչ միայն

բնական հետաքրքրությունից, այլև, ինչպես կարծում են նրանք, նախ և առաջ հանուն զուտ բանականության ֆենոմենի հաղթանակի, հանուն քաղաքակրթությունների փորձի փոխանակման, հանուն տիեզերական բանականություն կրողների մտքի և հոգու զարգացման նոր դարաշրջանի:

Այս ամենի մեջ նրանք նախատեսում են շատ ավելին, քան կարելի է կարծել: Նրանց հետաքրքրությունը երկրայինների նկատմամբ թելադրված է նաև հետեյալով. համաշխարհային բանականության այս երկու ճյուղերի ընդհանուր ջանքերի համախմբման մեջ նրանք տեսնում են բնության մեջ կյանքի անսահման հաջորդականության ապահովման հիմնական ուղին, նկատի ունենալով այն, որ որևէ էներգիա անխուսափելիորեն սպառվում է, և ուզածդ մոլորակը ժամանակի ընթացքում դատապարտված է կործանման... Նրանք «աշխարհի կործանման» խնդրով մտահոգված են միլիարդավոր տարիներ առաջ և արդեն մշակում են հաղորդակցման նոր հիմքի կազմակերպման տիեզերագիտական նախագծեր՝ Տիեզերքի ամենայն կենդանի էակի համար...

Իրենց տրամադրության տակ ունենալով լույսի արագությանը թուղո սարքեր, այժմ արդեն նրանք կարող են այցելել մեր Նրկիրը: Բայց չեն ուզում դա անել առանց երկրայինների համաձայնության և հրավերի: Չեն ցանկանում Նրկիր ներխուժել իբրև անկոչ հյուրեր: Ընդ որում, նրանք հասկացնել տվին, որ վաղուց էին ծանոթանալու առիթ փնտրում: Այն ժամանակից ի վեր, ինչ մեր տիեզերական կայանները ուղեծրերում վեր են ածվել երկարատև բնակակետերի, իրենց համար պարզ է դարձել, որ մոտենում է հանդիպման ժամանակը, և որ իրենք պետք է նախաձեռնություն ցույց տան: Նրանք խնամքով պատրաստվել են, սպասել հարմար առիթի: Այդ առիթը բաժին ընկավ մեզ, քանի որ մենք գտնվում էինք միջանկյալ միջավայրում՝ ուղեծրային կայանում...

Մեր ժամանումը նրանց մոլորակ, հասկանալի է, սենսացիա առաջացրեց: Այս կապակցությամբ եթեր միացվեց գլոբալ հեռուստակապի համակարգը, որ գործադրվում է սոսկ մեծ տոների ժամանակ: Մեր շուրջը պայծառացող օդում, իրականի նման, մեր կողքին տեսնում էինք դեմքեր և առարկաներ, որոնք գտնվում էին հազար ու հազար կիլոմետր հեռավորության վրա, և միաժամանակ մենք կարող էինք փոխկապի մեջ մտնել նրանց հետ. նայել իրար, ժպտալ, ձեռք սեղմել, խոսել, ուրախ, բուռն

բացականշեւով ու ծիծաղելով, ճիշտ ինչպես անմիջական շփման ծամանակ: Որքա՛ն գեղեցիկ են անտառալանջցիները, և որքա՛ն տարբեր են իրարից, նույնիսկ կապույտ մագերի գույնը տարբեր է. մուգ կապույտից մինչև թանձր ծովականաչ երանգի, իսկ ծերունիները, պարզվում է, ճերմակում են մերոնց նման: Եվ մարդաբանական տիպերը նույնպես տարբեր են, քանի որ նրանք ներկայացնում են տարբեր էթնիկական խմբեր:

Այս ամենի և շատ այլ ոչ պակաս գարմանալի բաների մասին կատմենք «Պարիտես» կամ Երկիր վերադառնալիս: Իսկ այժմ ամենագլխավորի մասին: Անտառալանջցիները խնդրում են մեզ «Պարիտեսի» կապի համակարգի միջոցով հաղորդել իրենց ցանկությունը՝ այցելելու մեր մոլորակը, երբ որ դա հարմար լինի երկրայիններին: Իսկ մինչ այդ, նրանք առաջարկում են համաձայնեցնել միջաստղային կայանի միջանկյալ սարքավորման ծրագիր, կայան, որ սկզբնական շրջանում կծառայի իբրև նախնական հանդիպումների վայր, հետագայում կդառնա մշտական բազա՝ փոխայցելութունների ճանապարհին: Մենք խոստացանք մեր համամոլորակայիններին տեղյակ դարձնել այդ առաջարկների մասին: Սակայն այն կապակցությամբ մեզ ամենից ավելի հուզում է այլ բան:

Մենք՝ երկրայիններս, պատրաստ ենք արդյոք նման միջգալակտիկական հանդիպումների և իբրև մտածող էակներ բավարար չափով հասո՞ւն ենք արդյոք դրա համար: Կարո՞ղ ենք արդյոք մեր մեկուսացվածության և գոյություն ունեցող հակասությունների պայմաններում հանդես գալ միասնաբար՝ ինքներս մեզ լիազորելով մարդկային ամբողջ ցեղի անունից, ամբողջ երկրի անունից: Այժմ խնդրում ենք ձեզ, մրցակցության, կեղծ առաջնության պայքարի նոր բռնկումից խուսափելու համար այդ հարցի լուծումը հանձնել ՄԱԿ: Խնդրում ենք նաև չչարաշահել վետոյի իրավունքը, այլ, թերևս, այս անգամ, բացառության կարգով չեզոքացնել այդ իրավունքը: Մեզ համար դառն ու ծանր է մտածել նման բաների մասին, երբ գտնվում ենք անդրսահմանային տիեզերական հեռվում, բայց մենք երկրային ենք և բավական լավ գիտենք մեր Երկիր մոլորակի բնակիչների բարքերը:

Վերջապես մեր մասին, ևս մեկ անգամ մեր քայլի մասին: Մենք գիտակցում ենք, թե մեր անհետացումը ուղեծրային կայանից ինչպիսի տարակուսանքի և աշուհետե ինչպիսի արտակարգ միջոցառումների տեղիք է տվել: Մենք խորապես ցավում

ենք, որ այդքան տագնապ ու անհանգստութիւն ենք պատճառել: Սակայն ուշխարհում սա այն եզակի դեպքն է, երբ մենք չէինք կարող, իրավունք չունեինք հրաժարվելու մեր կյանքի ամենամեծ գործից: Լինելով խստագույն կարողականոնի մարդիկ, մենք, հանուն նման նպատակի, պարտավոր էինք վարվել հակառակ կարգուկանոնի:

Թող դա մեր խղճի պարտքը լինի և թող մենք կրենք համապատասխան պատիժ: Բայց առայժմ մոռացեք այդ մասին: Ունկնդիր եղեք: Մենք ազդանշան ենք հաղորդել Տիեզերքից: Մենք նշան ենք տալիս մինչև այժմ անհայտ գալակտիկական համակարգից՝ լուսատու Պահողից: Կապտահեր անտառալանջ-ցիւները արդի ամենաբարձրագույն քաղաքակրթութիւն սեղծողներն են: Հանդիպումը նրանց հետ կարող է գլոբալ փոփոխութիւն առաջացնել մեր ամբողջ կյանքում, մարդկային ողջ ցեղի ճակատագրում: Կհամարձակվե՞նք արդյոք դիմել այդ քայլին, բնականաբար նախ և առաջ պահպանելով Նրկրի շահերը...

Այլմոլորակայինները մեզ ոչնչով չեն սպառնում: Գոնե մեզ այդպես է թվում: Բայց փոխառնելով նրանց փորձը, մենք կարող էինք հեղաշրջում կատարել մեր կենցառութեան մեջ, սկսած աշխարհի նյութական միջավայրից էներգիայի հանույթի եղանակից մինչև առանց զենքի, առանց բռնութեան, առանց պատերազմների ապրելու կարողութեան: Այս վերջինը կարող է խորթ հրնշել, բայց մենք հանդիսավորապես համաստիացնում ենք, որ Անտառալանջ՝ մոլորակում հենց այդպես է դասավորված բնական արարածների կյանքը, որ նրանք հասել են հենց այդպիսի նվիրական կատարելութեան, ղանգվածի տեսակետից բնականելով նույնպիսի երկրակենսաբանական վայր, ինչպիսին երկիրն է: Լինելով տիեզերական, բարձր քաղաքակրթութեան մտածելակերպի կրողներ, նրանք պատրաստ են ազատ հաղորդակցութիւն ունենալ իրենց բնական եղբայրակիցների հետ, երկրայինների հետ, այնպիսի ձևերով, որոնք կհամապատասխանեն երկու կողմերի պահանջներին ու արժանապատվութեանը:

Հրոսպուրված, ցնցված արտահրկրային քաղաքակրթութեան հայտնագործութեամբ, մենք, համեմայն դեպս, ծարավի ենք ուրբան կարելի է շուտ վերադառնալ, որպեսզի մարդկանց պատմենք այն ամենի մասին, ինչի ակնատեսը դարձանք, ընկնելով անդերերկրային Գալակտիկա, Պահող լուսատուի համակարգութեան մոլորակներից մեկը:

Մենք մտադիր ենք 28 ժամից, այսինքն՝ մեկ օրուգլշերից հետո, ռադիոկապի տվյալ սեանսից հետո, այստեղից թռչել դեպի մեր «Պարիտետը»: Ժամանելով «Պարիտետ», մեզ լիովին կղնենք Միադեկկենտրոնի տնօրինության տակ:

Իսկ առայժմ, ցտեսություն: Արեգակնային համակարգություն թռչելուց առաջ կհաղորդենք «Պարիտետ» հասնելու մեր ժամանակի մասին:

Սրանով ավարտում ենք մեր առաջին հաղորդումը Անտառալանջ մոլորակից: Մինչ նոր հանդիպում: Շատ ենք խնդրում, հայտնեք մեր ընտանիքներին, որ շանհանգստանան...

Պարիտետ — տիեզերագնաց 1—2,
Պարիտետ — տիեզերագնաց 2—1»:

«Պարիտետ» ուղեծրային կայանում տեղի ունեցած արտակարգ իրադրության հետազոտման համար հատուկ լիազորված հանձնաժողովների անջատ նիստը «Կոնվենցիա» ավիակրի վրա ավարտվեց նրանով, որ երկու հանձնաժողովները՝ լրիվ կազմով, թռան խորհրդակցելու վերադաս ատյաններում: Մի ինքնաթիռը թռչելով ավիակրի տախտակամածից, ընթացքն ուղղեց դեպի Սան-Ֆրանցիսկո, մյուսը՝ մի քանի րոպեից, հակառակ ուղղությամբ՝ Վլադիվոստոկ:

«Կոնվենցիա» ավիակիրը գտնվում էր նույն տեղում, իր մըշտական տեղակայման վայրում՝ Խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտներից հարավ... Ավիակրի վրա տիրում էր խիստ կարգուկանոն: Ամեն մեկն իր գործին էր: Ամեն մեկը կազմ-պատրաստ... Եվ բոլորը լուրջությամբ էին սլահապանում...

Գնացմենն այս կողմերում գնում էին արեկիֆից արևմուտք և արևմուտքից արեկիֆ:

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փռված էին վիթխարի ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Գեդին տափաստանների միջնակներ...

Արգեն ետևում էր մնացել Անա-Բեյթ տանող ճանապարհի մեկ երրորդը: Արեգակը, որ սկզբում արագ բարձրացել էր երկրի վրա, այժմ կարծես կանգնած լիներ մի կետում՝ սարօգեկների վրա: Ուրեմն օրը կեսօր էր դարձել: Սկսել էր կեսօրվա նման այրել:

Բորանլի Եղիգեյը մեկ ժամացույցին նայելով, մեկ՝ արեգակին, մեկ՝ դիմացը փռված տափաստանային հեռաստաններին, հաշվում էր, որ առայժմ ամեն ինչ ճիշտ է ընթանում: Նա գնում էր առաջվա նման ուղտին բաղմած, նրան հետևում էր կցասայլով տրակտորը, կցասայլի ետևից՝ անվավոր էքսկավատոր «Բելոռուսը», իսկ շեկ Ջուբարու շունը վազում էր մի փոքր կողքանց:

«Պարզվում է, որ մարդու գլուխը ոչ մի վայրկյան չի կարող չմտածել: Ուրեմն այդպես է ստեղծված այս հիմար անոթը՝ ուզես-չուզես, միևնույն է, մտքից միտք է ծնվում, և այդպես անվերջ, մինչև, երևի, մեռնելը»:

Այս հեգնական հայտնագործությունը Եղիգեյն արեց, նկատելով, որ ամբողջ ճանապարհին ինքը շարունակ մտածում է: Մտքերը հետևում էին մտքերին, ինչպես ծովի ալիքներն ալիքներին: Մանկության ժամանակ, քամոտ եղանակին, նա ժամերով դիտում էր, թե ինչպես էին Արալյան ծովի հեռաստաններից հայտնվում սպիտակ, վաղող բուրունները և ինչպես էին փրփրուն բաշերով մոտենում՝ ալիքից ալիք ծնելով: Այդ շարժման մեջ միաժամանակ տեղի էր ունենում ծնունդ, կործանում և դարձյալ ծնունդ և ծովի կենդանի նյութի մահացում: Այն ժամանակ ինքը՝ փոքրիկ տղա, ցանկանում էր ճաշ դառնալ, թռչել ալիքների վրայով, պսպղուն ջրացայտերի վրայով և վերևից նայել, թե ինչպես է ապրում մեծ ջուրը:

Աշնանամուտի սարոգեկները՝ իրենց թափանցիկ, թախծալի մերկությունամբ, սնգսնգացող ուղտի համաչափ դոփյունը Բորանլի Եղիգեյին տրամադրում էին ճամփորդական մտորումների, և նա հլու անձնատուր էր լինում դրանց, մանավանդ որ դեմը երկար ճանապարհ էր և ոչ մի բան չէր խանգարում մտքերի առաջընթացին: Կարանառը, ինչպես միշտ, երկար ճանապարհ գնալիս տաքանում, եփ էր գալիս և նրանից փչում էր բարկ մշկահոտ: Այդ հոտը քիթն էր ընկնում ուղտի բաշից ու վղից: «Դեհ, դեհ,— բավականությունամբ քմծիծաղ էր տալիս Եղիգեյը,— նշանակում է, արդեն ոտից գլուխ քափ ու քրտինքի մեջ ես: Գազա՛ն: Համա թե անպիտանն ես, անպիտանը»:

Եղիգեյը մտածում էր նաև անցած օրերի մասին, գործերի, դեպքերի մասին, երբ Ղազանղապը դեռ ողջ-առողջ էր, և հիշողությունների շարանի մեջ անսպասելի գլուխ բարձրացրեց վաղեմի, դառը կսկիծը: Աղոթքներն էլ չօգնեցին: Նա նորից ու նորից լսելի շշնջում էր, կրկնում, որպեսզի վանի, հեռացնի, թաք-

ցընի վերադարձած ցավը: Բայց հոգին չէր խաղաղվում: Մոռյալ-վեց Բորանլի Եղիգեյը, սկսեց տեղի-անտեղի հարվածել ջանասիրաբար սնգսնգացող ուղտի կողերին, գլխարկի հովարը քաշեց աչքերին, այլևս շուռ չեկավ իրեն հետևող տրակտորի կողմը: Թող գա՛ն ետևից, ետ չընկնեն, ի՞նչ գործ ունեն այդ խակ ջահելները վաղեմի պատմության հետ, որի մասին նույնիսկ կնոջ հետ ոչ մի բառ չի փոխանակել, բայց որը Ղազանդապը լուծեց, ինչպես միշտ, իմաստուն և ազնիվ: Հենց միայն նա կարող էր դա լուծել, թե չէ Եղիգեյը վաղուց թողած-գնացած կլիներ այս Բորանլի կիսակայարանից...

Այն թվականին, հիսունմեկի տարեվերջի ձմռանը, կիսակայարան եկավ մի ընտանիք. մարդ ու կին և երկու երեխա, երկուսն էլ տղա, մեծը՝ Դաուլը, հինգ տարեկան էր, փոքրը երեխե՛րեք: Փոքրի անունը էրմեկ էր: Իսկ ինքը՝ Աբութալիպ Ղութիրանը Եղիգեյի հասակակիցն էր: Նա դեռևս պատերազմից առաջ, Երիտասարդ տղա, մի տարի ուսուցչություն էր արել առկի դըպրոցում, իսկ 41-ի ամռանը, առաջին իսկ օրից՝ զորակոչվել էր ռազմաճակատ: Ուրեմն, Զարիպայի հետ ամուսնացել էին արդեն պատերազմի վերջում կամ պատերազմից անմիջապես հետո: Նա նույնպես, մինչև իրենց տեղափոխությունը հղել է ցածր դասաբանների ուսուցչուհի: Եվ ահա ճակատագիրը նրանց պարտադրել էր, քշել էր սարօզեկներ, Բորանլի:

Որ նրանք լավ կյանքից չէին ընկել սարօզեկների խորքերը, իսկույն պարզ դարձավ: Աբութալիպն ու Զարիպան, անշուշտ, կարող էին աշխատանքի տեղավորվել նաև ուրիշ տեղերում, բայց, ըստ երևույթին, հանգամանքներն այնպես էին դասավորվել, որ նրանք ուրիշ ելք չէին ունեցել: Սկզբում բորանլիցիները մտածեցին, թե նրանք երկար չեն մնա այստեղ, չեն դիմանա, կփախչեն որքան աչքը կտրում է: Սրա՞նց նմաններն են եկել ու գնացել: Այդ կարծիքին էին նաև Եղիգեյը և Ղազանդապը: Բայց համենայնդեպս Աբութալիպի ընտանիքի նկատմամբ անմիջապես ձևավորվեց հարգալից վերաբերմունք: Կարգին, կուլտուրական մարդիկ էին: Կարիքավոր: Աշխատում էին բոլորի նման՝ մարդն էլ, կինն էլ: Եվ շալակով կոճափայտ էին կրում, և ձնահյուսների ժամանակ պայքարում: Մի խոսքով, ինչ-որ հասնում էր ուղեգծային բանվորին, այն էլ անում էին: Եվ պետք է ասել, որ լավ, հաշտ ու համերաշխ ընտանիք էր, թեև դժբախտ, որովհետև պարզվեց, որ Աբութալիպը գերմանացու գերի է հղել: Այդ ժա-

մանակ թվում էր, թե արդեն մարել էին պատերազմական տու-
րինների կրքերը: Նախկին ռազմագերիներին այլևս չէին վերաբեր-
վում իբրև դավաճանների և թշնամիների: Իսկ բորանլիցիները
նման բաների վրա գլուխ չէին ցավեցնում: Դեհ, մարդը գերի է
եղել, հետո ի՞նչ, պատերազմը հաղթանակով վերջացել է, ինչ
փորձանք ասես որ չի եկել մարդկանց գլխին այն սոսկալի հա-
մաշխարհային աղետի ժամանակ: Հրեն, դեռ քանի-քանիսն են
մինչև օրս աշխարհե աշխարհ թափառում: Պատերազմի ուրվա-
կանը դեռ կրնկակոխ հետևում է... Դրա համար էլ բորանլիցի-
ները առանձնապես հարցուփորձով չնեղեցին նրանց, ինչո՞ւ
մարդկանց հոգին թունավորեն, առանց այդ էլ, երևի քիչ դարդ ու
ցավ չեն տեսել:

Իսկ ժամանակ անց այնպես եղավ, որ ինքն ու Աբութալիպը
մի տեսակ աննկատելի բարեկամացան: Խելոք մարդ էր: Եղիգե-
յին դուր էր գալիս, որ Աբութալիպը, չնայած ողբալի վիճակին,
խղճալի չէր: Իրեն պահում էր արժանապատվությամբ և անտեղի
չէր գանգատվում բախտից: Նա չէր կարող հաշվի չառնել աշ-
խարհի վիճակը: Հասկացել էր մարդը, որ իր բաժին բախտն այդ
է: Նրա կիներ՝ Զարիպան, նույնպես, հավանորեն, հասել էր նույն
գիտակցության: Ներքուստ համակերպվելով հատուցման անխու-
սափելիությանը, նրանք կյանքի իմաստը տեսնում էին միմյանց
նկատմամբ ունեցած իրենց արտասովոր նրբազգացության,
մտերմության մեջ: Ինչպես հետո հասկացավ Եղիգեյը, դրանով
նրանք ապրում էին, դրանով պաշտպանվում էին, փոխադարձո-
րեն միմյանց և երեխաներին պատասպարելով ժամանակի սան-
ձակոտոր քամիներից: Մանավանդ, Աբութալիպը: Մի օր անգամ
չէր կարող ապրել ընտանիքից հեռու: Երեխաները՝ որդիները,
նրա համար ամեն ինչ էին: Ամեն մի ազատ ռուպեի Աբութալիպը
պարապում էր նրանց հետ: Գրագիտություն էր սովորեցնում, հո-
րինում էր զանազան հեքիաթներ, հանելուկներ, կազմակերպում
էր զվարճալի խաղեր: Երբ կնոջ հետ աշխատանքի էին գնում,
սկզբում երեխաները մենակ էին մնում բարաքում: Բայց Ուկու-
բալան չէր կարողանում հանգիստ խղճով նայել դրան, տղանե-
րին վերցնում բերում էր իրենց տուն: Իրենց տունը ավելի տաք
էր, ապրուստը՝ շատ ավելի ապահով, քան նորեկներին: Այդ էլ
հենց մտերմացրեց ընտանիքները: Մանավանդ Եղիգեյն էլ երե-
խաներ ուներ՝ երկու աղջիկ, որոնք Աբութալիպի տղաների հա-
սակակիցներն էին:

Մի անգամ երբ Աբուլթալիպը աշխատանքից հետո եկել էր երեխաներին տանելու, առաջարկեց.

— Եղիգեյ, բեր միաժամանակ քո աղջիկների հետ էլ պարաւ: Եմ: Ախր ես հո դատարկ տեղը չեմ զբաղվում. երեխաներով: Նրանք ընկերացել են, միասին խաղ են անում: Ցերեկը ձեռք մոտ են լինում, թող երեկոյան էլ մեզ մոտ լինեն: Գիտե՞ս ինչու եմ այդպես ասում: Կյանքն այստեղ, աշխարհից կտրված, իհարկե, շատ է խղճուկ, դրա համար էլ անհրաժեշտ է պարապել նրանց հետ: Հիմա այնպիսի ժամանակներ են գալիս, որ պետք է փոքրուց շատ բան իմանաս: Հիմիկվա մի մատ երեխան պիտի իմանա այնքան, որքան առաջվա ահագին երիտասարդը: Այսինքն ուշիշ կերպ կրթություն չես էլ ստանա:

Աբուլթալիպի ջանքերի իմաստը Բորանլի Եղիգեյը դարձյալ ուշ հասկացավ, երբ դժբախտություն եղավ: Հասկացավ, որ Բորանլիի պայմաններում և Աբուլթալիպի վիճակում դա այն մեն միակ բանն էր, որ սեփական ուժերով կարելի էր ձեռնարկել երեխաների համար: Նա որքան կարող էր, շտապում էր իրենից կտրել և նրանց տալ որքան հնաբանութիւն է շատ, կարծես այդ ձեռք ուզում էր հաստատվել նրանց հիշողության մեջ, ուզում էր շարունակվել իր երեխաների մեջ: Երեկոները, երբ Աբուլթալիպը աշխատանքից տուն էր գալիս, նա ու Զարիպան կազմակերպում էին մի սեռակ դպրոց-մանկապարտեզ իրենց և Եղիգեյի երեխաների համար: Երեխաները իրար հետ մրցելով գրեր ու վանկեր էին սովորում, խաղում ու նկարում էին, լսում էին հեքիաթներ, որ կարդում էին ծնողները, և նույնիսկ բոլորը միասին զանազան երգեր էին սովորում: Դա այնքան գրավիչ զբաղմունք էր, որ Եղիգեյն սկսեց հաճախել նրանց տուն և հիանալ, թե ինչքան հաջող է ստացվում այդ ամենը: Ուկուբալան էլ էր շուտ-շուտ մըտնում նրանց մոտ, իբր գործով, բայց իրականում գալիս էր տեսնելու իր աղջիկներին: Գործվանքով էր լցվում Բորանլի Եղիգեյի սիրտը: Ահա թե ինչ է նշանակում կրթված մարդիկ, ուսուցիչներ: Ուղղակի հաճույք էր ստանում, տեսնելով, թե նրանք ինչպես են վարվում երեխաների հետ, ինչպես են կարողանում իրենք էլ մանկանալ, մնալով մեծ: Այդպիսի երեկոներին Եղիգեյն աշխատում էր չխանգարել, լուռ նստում էր անկյունում: Իսկ ներս մտնելիս, գլխարկն անմիջապես, հենց դռան շեմին հանում էր:

— Բարի երեկո: Ահա ձեր հինգերորդ աշակերտը եկավ մանկապարտեզ:

Երեխաները վարժվել էին այդ հաճախումներին: Նրա դաս-
րիկները երջանիկ էին: Հոր ներկայութեամբ ավելի ջանասեր էին
դառնում: Եղիգեյն ու Ուկուբալան հերթով վառում էին նրանց
վառարանը, որպեսզի երեկոյան երեխաների համար բարաքը
տաք և հաճելի լինի:

Ահա, այդ տարի այսպիսի մի ընտանիք էր ապաստանել Բո-
րանլիում: Եվ տարօրինակն այն է, որ լավ մարդկանց բախտը չի
բերում:

Աբութալիպ Ղութիբաևը դժբախտություն էր ունեցել լինելու ոչ
միայն գերմանացու գերի, այլև, բարեբախտաբար թե դժբախ-
տաբար, մի իւումբ ռազմագերիների հետ փախչելով Հարավային
համակենտրոնացման ճամբարից, քառասուններք թվականին
հայտնվել էր հարավսլավացի պարտիզանների շարքերում:
Աբութալիպը մինչև պատերազմի վերջը կռվել է Հարավսլա-
վիայի ազատարար բանակում: Այնտեղ վիրավորվել է, այնտեղ
բռնվել: Պարգևատրվել է հարավսլավական մարտական շքա-
նշաններով: Պարտիզանական թերթերում գրել են նրա մասին,
տպագրել լուսանկարները: Այդ հանգամանքը շատ է օգնել, երբ
քառասունհինգ թվականին, հայրենիք վերադառնալուց հետո,
ստուգողական-գտիչ հանձնաժողովում քննել են նրա գործը: Հա-
մակենտրոնացման ճամբարից փախած տասներկու հոգուց կեն-
դանի էին մնացել ընդամենը չորսը: Չորսի բախտն էլ բերել էր,
այն իմաստով, որ սովետական ստուգողական հանձնաժողովը
ժամանել էր Հարավսլավիայի ազատարար բանակի ստորաբա-
ժանման անմիջական տրամադրության տակ և հարավսլավացի
հրամանատարները գրավոր կարծիքներ էին տվել սովետական
նախկին, ռազմագերիների մարտական և բարոյական հատկանիշ-
ների մասին, ֆաշիստների դեմ պարտիզանական պայքարին
նրանց մասնակցության մասին:

Մի իրոքով, երկու ամսից, բազմաթիվ ստուգումներից, հար-
ցաքննություններից, առեքնումներից, սպասումներից, հուլյսե-
րից ու հուսահատություններից հետո Աբութալիպ Ղութիբաևը
վերադարձավ իր Ղազախստան՝ առանց իրավունքների սահմա-
նափակության, բայց և առանց այն արտոնությունների, որոնք
տրվում էին սովորական զորացրվածներին: Աբութալիպ Ղութի-
բաևը չնեղացավ: Պատերազմից առաջ աշխարհագրության դա-
սատու էր եղել, վերադարձավ իր աշխատանքին: Այստեղ էլ՝
շրջկենտրոնի դպրոցներից մեկում, հանդիպեց տարրական դա-

սարանների երիտասարդ ուսուցչուհի Զարիպային: Երբեմն լինում են երկկողմանի երջանկության դեպքեր, հազվագյուտ, բայց լինում են: Կյանքն առանց դրա չի լինում:

Մինչ այդ, արդեն դադարել էր առաջին հաղթական տարինների աղմուկ-աղաղակը: Հաղթանակի և ցնծության ետևից օդում փայլատակում էին «սառը պատերազմի» առաջին փաթիլները: Հետո ուժեղացավ: Եվ պրկվեցին ետպատերազմյան գիտակցության զսպանակները աշխարհի տարբեր մասերում, տարբեր ցավոտ կետերում...

Աշխարհագրության դասերից մեկի ժամանակ այդ զսպանակը աշխատեց: Վաղ թե ուշ, այսպես թե այնպես, այստեղ թե այլուր, դա պետք է պատահեր: Եթե ոչ նրան, ապա մի ուրիշին, նրա նման մեկին: Ութերորդ դասարանի աշակերտներին պատմելով երկրագնդի եվրոպական աշխարհամասի մասին, Աբուլիպ Ղութիրաևը հիշեց, թե ինչպես մի անգամ, երբ համակենտրոնացման ճամբարից իրենց տանում էին հարավ-բավարական Ալպերի քարհանքերը, իրենց հաջողվեց զինաթափ անել պահակախմբին և այնտեղից փախչել հարավսլավցի պարտիզանների մոտ, պատմեց, որ պատերազմի ժամանակ ինքն անցել է եվրոպայի համարյա կեսը, եղել է Ադրիատիկ և Միջերկրական ծովերի ափին, լավ ծանոթ է այդ բնությանը, տեղի բնակիչների կյանքին և որ այդ ամենը հնարավոր չէ նկարագրել դասագրքերում: Ուսուցիչը համոզված էր, որ այդպիսով, ականատեսի կենդանի վկայությամբ հարստացնում է առարկան:

Ցուցափայտը սահում էր եվրոպայի կապտա-կանաչ-դարչնագույն աշխարհագրական քարտեզի վրայով, որ կախված էր դպրոցական գրատախտակից, ցուցափայտը ի հայտ էր բերում բարձունքներ, հարթավայրեր, գետեր, շարունակ հալվելով այն վայրերին, որ մինչև օրս երազում տեսնում էր, որտեղ անդադրում, շատ ամառներ ու ձմեռներ շարունակ մարտեր են մղվել, և, հավանաբար, ցուցափայտը դիպավ մի աննշմար կետի, որտեղ թափվել էր նրա արյունը, երբ կողքից անսպասելի սրածել էր թշնամական կրակահերթը, և ինքը դանդաղ գլորվել էր լանջն ի վար, սեփական արյամբ ներկելով խոտ ու քար: Այդ կարմիր արյունը կարող էր ողողել ուսումնական ամբողջ քարտեզը, և իրոք, մի ակնթարթ, իրեն նույնիսկ թվաց, թե քարտեզի վրայով ծորում է ալ արյունը, հիշեց, թե այն ժամանակ ինչպես պտտվեց գլուխը, ինչպես ամեն ինչ լողաց, մշուշվեց աչքին,

ինչպես տապալվեցին, ընկան լեռները և ինքը ճշաց, օգնության կանչեց լեհ ընկերոջը, որի հետ անցյալ ամառ փախել էին՝ բա-
վարյան քարհանքերից. «Կազմի՛ր, Կազմի՛ր»: Բայց սա չէր
լսում, որովհետև լոկ իրեն էր թվում, թե ամբողջ ձայնով կան-
չում է, իրականում ծպտուն չէր հանել և ուշքի էր եկել միայն
պարտիզանական հիվանդանոցում, արյան փոխներարկումից
հետո:

Աշակերտներին պատմելով երկրագնդի եվրոպական աշխար-
համասի մասին, Աբուլթալիս Ղութիրակը զարմանում էր իր վրա,
որ գլխին այդքան փորձանք գալուց հետո հիմա կարողանում է
այսքան գործնական, այսքան հանգիստ խոսել այն ամենի մա-
սին, ինչը առնչվում է դպրոցական տարրական աշխարհագրու-
թյանը:

Այստեղ, առաջին նստարանից թափով բարձրացված ձեռքը
կարում է նրա խոսքը.

— Աղայ՛, ուրեմն դուք գերի՞ եք եղել:

Սառն հստակությամբ նրան էին նայում խիստ աչքեր: Պա-
տանու գլուխը թեթևակի հտ էր գնացել, նա կանգնած էր
«զգաստ» և չգիտես ինչու ողջ կյանքում տապալնորվեցին նրա
ատամները, որոնց նստվածքը դասավորված էր հակառակ ձեռով.
ներքևի ատամնաշարը առաջ էր ընկնում, ծածկելով վերին
շարքը:

— Այո, ի՞նչ կա:

— Իսկ ինչո՞ւ ինքնասպան չեղաք:

— Իսկ ի՞նչ կարիք կար ինքնասպանություն գործելու: Առանց
այդ էլ վիրավոր էի:

— Որովհետև անթույլատրելի է թշնամու ձեռքը գերի ընկնել,
այդպիսի հրաման կա:

— Ո՞ւմ հրամանն է:

— Վերևից է հրամանը:

— Որտեղի՞ց գիտես:

— Ես ամեն ինչ գիտեմ: Մեր տուն մարդիկ են գալիս Ալմա-
Աթայից, նույնիսկ Մոսկվայից են եկել: Ուրեմն դուք չեք կատա-
րել վերևի հրամանը:

— Իսկ քո հայրը պատերազմում եղե՞լ է:

— Ոչ, նա զբաղված էր զորակոչով:

---

1 Աղայ — առուցիչ:

— Այդ դէպքում դու և ես դժվար կհասկանանք իրար: Կարող եմ միայն ասել, որ ես ուրիշ ելք չունեի:

— Միեւնույն է, դուք պետք է կատարեիք հրամանը:

— Ի՞նչ ես կպել նրանից, — տեղից վեր կացավ մի ուրիշ աշակերտ: — Մեր ուսուցիչը կովել է հարավսլավցի պարտիզանների հետ: Ի՞նչ ես ուզում:

— Միեւնույն է, նա պետք է կատարեր հրամանը, — խստիվ պնդում էր մյուսը:

Այստեղ դասարանը շաց, պատովեց մեռելային լռությունը. «Պետք էր», «պետք չէր», «կարող էր», «չէր կարող», «ճիշտ է», «սխալ է»:

Ուսուցչի բռնացքը թնդաց սեղանին.

— Ձայներդ կտրե՛ք: Սա աշխարհագրության դաս է: Իսկ թե ես ինչպես եմ կովել և ինչ է պատահել ինձ, գիտեն որտեղ պետք է և ում պետք է: Իսկ այժմ վերադառնանք մեր քարտեզին:

Եվ դասարանում դարձյալ ոչ մեկը քարտեզի վրա չտեսավ այն հազիվ նշմարելի կետը, որտեղ կրկին ավտոմատից պայթեց կրակահերթը, և ցուցափայտը ձեռքին գրատախտակի մոտ կանգնած ուսուցիչը նորից դանդաղ գլորվեց լանջն ի վար, իր արյունով ներկելով Եվրոպայի կապտա-կանաչ-դարչնագույն քարտեզը...

Մի քանի օրից նրան կանչեցին շրջոդկրթբաժին: Այնտեղ, առանց ավելորդ խոսքերի, Ղութիբաեին առաջարկեցին աշխատանքից հեռանալու դիմում տալ՝ սեփական ցանկությամբ, նախկին ռազմագերին բարոյական իրավունք չունի սովորեցնելու մատաղ սերնդին:

Աբութալիպ Ղութիբաեը ստիպված եղավ Ջարիպայի և իրենց առաջնեկի՝ Դաուլի հետ տեղափոխվել ուրիշ շրջան, մարզային կենտրոնից հեռու: Տեղավորվեցին աուլյան դպրոցում: Կարծես ընտելացան, բնակարանի հարցը լուծվեց: Ջարիպան երիտասարդ, ընդունակ ուսուցչուհի էր, դարձավ ուսմասվար: Բայց հիմա էլ բռնկվեցին քառասունութ թվականի իրադարձությունները՝ կապված Հարավսլավիայի հետ: Այժմ Աբութալիպ Ղութիբաեին դիտում էին ոչ միայն իբրեւ նախկին ռազմագերու, այլև իբրեւ կասկածելի անձնավորության, որ երկար ժամանակ եղել է Հարավսլավիայում: Ու թեև նա ապացուցում էր, որ հարավսլավցի ընկերների հետ միայն սլարտիզանություն է արել, այդ նկատի չէր առնվում: Բոլորը հասկանում էին, նույնիսկ կարեկցում էին

նրան, բայց ոչ ոք չէր համարձակվում այդ իմաստով որևէ պատասխանատվություն վերցնել իր վրա: Նորից կանչեցին շրջոդկորթբաժին, և նորից կրկնվեց աշխատանքից սեփական ցանկությունամբ հեռանալու դիմումի պատմությունը...

Էլ շատ և շատ անգամ տեղից տեղ փոխադրվելուց հետո Աբութալիպ Ղութիբաևի ընտանիքը հիսունմեկ թվականի վերջերին, ձյուն ձմռան կեսին հայտնվեց սարօգեկներում, Բորանլի կիսակայարանում...

Հիսուներկու թվականի ամառը սովորականից շատ ավելի շոգ էր: Հողը այնքան էր չորացել, ճաքճքել, որ նույնիսկ սարօգեկների մողեսները չգիտեին ուր կորչեն և առանց մարդկանցից վախենալու, հուսահատ, ցնցվող բողազներով, բերանները բաց մոտենում էին տների շմին — միայն թե թաքնվեին արևից: Իսկ բազենները զովություն փնտրելու համար, աստված գիտե, թե ինչքան բարձր էին թռչում, որ սովորական աչքով հնարավոր չէր տեսնել նրանց: Եվ միայն ժամանակ առ ժամանակ իրենց մասին զգացնել էին տալիս սուր, հատուկենա ծղրտոցներով, այնուհետև երկար լռում էին տաք, թրթռուն մուժի մեջ:

Բայց ծառայությունը մնում էր ծառայություն: Գնացքներն արևելքից արևմուտք էին գնում և արևմուտքից՝ արևելք: Որքան գնացքներ են եկել ու անցել Բորանլիով: Ոչ մի շոգ չի կարողացել ազդել պետական մեծ մայրուղու տրանսպորտի շարժման վրա:

Եվ ամեն ինչ ընթանում էր իր կարգով: Ծանապարհների վրա ստիպված էին աշխատել թաթպաններով, անհնարին էր մերկ ձեռքերով դիպչել, ոչ քարի, ոչ էլ, մանավանդ երկաթի: Արեգակը թավալի նման կանգնած էր գլխավերևում: Ջուրը, ինչպես միշտ, բերում էին ցիստեռնով, և մինչև հասնում էր կիսակայարան, համարյա թե եռում էր: Երկու օրում վրայի հագուստները այրվում-մրկվում էին: Ձմռանը, ամենախստաշունչ սառնամանիքին անգամ, սարօգեկներում մարդու համար, թերևս, ավելի հեշտ էր, քան այսպիսի շոգին:

Բորանլի Եդիգեյը այդ օրերին աշխատում էր բարձրացնել Աբութալիպի տրամադրությունը:

— Հո միշտ այսպես չի մեր ամառը: Ուղղակի տարին է այսպես, — արդարանում էր նա, կարծես դրանում ինքն էր մեղավոր, — մի տասնհինգ, ամենաշատը քսան օրից կթեթևանա, շո-

գը կկոտարվի Անիծածը բոլորիս հոգին հաննց: Երբեմն մեր սարօղեկներում պատահում է, որ ամառնավերջին միանգամից փոխվում է եղանակը: Այդ ժամանակ ամբողջ աշունը, մինչև բուն ձմեռ, երանություն է. հով է լինում, անասունը գիրանում է: Ինձ թվում է դրա նշանները կան, այս տարի այսպես է լինելու: Դիմացեք մի քիչ, աշունը լավը կլինի:

— Ուրեմն երաշխավորո՞ւմ ես, — նրան հասկանալով ժպտաց Աբութալիպը:

— Համարյա թե:

— Դրա համար էլ եմ շնորհակալ: Ահա, կարծես բաղնիքում նստած լինեմ: Բայց սիրտս ինձ համար չի ցավում: Ես ու Զարիպան կդիմանանք: Այս տեսակ բաների ենք դիմացել: Երեխաներն են մեղք... Չեմ կարողանում նայել նրանց...

Բորանլիցիների երեխաները տանջվում, տառապում, հալումաշ էին լինում, և տեղ էլ չկար, որ թաքցնեիր նրանց տոթից ու տանջալից շոգից: Ոչ մի ծառ շուրջը, ոչ մի առվակ, որ այնքան անհրաժեշտ են մանկական աշխարհին: Գարնանը, երբ սարօղեկները վերակենդանանում են, և մի որոշ ժամանակ կանաչում են շրջակա ձորակներն ու լանջերը, երեխաների համար սկսվում է փառավոր կյանք: Գնդակ են խաղում, տափկնոցի, վազում են տափաստան, ընկնում գետնասկյուռների ետևից: Սիրտդ ուրախանում է, լսելով մինչև հեռուները տարածվող նրանց ձայները:

Ամառը կործանեց ամեն ինչ: Եվ տեղում տիտիկ շանոդ երեխաներին ուժասպառ արեց սաստիկ շոգը: Շոգից նրանք թաքնվում էին տան պատերի ստվերում, և դուրս էին գալիս միայն այն ժամանակ, երբ գնացք էր անցնում: Դա նրանց միակ զվարճությունն էր. հաշվում էին, թե քանի գնացք անցավ մի կողմը և քանիսը՝ մյուս, դրանցից քանիսն էին մարդատար վագոն և քանիսը՝ ապրանքատար: Իսկ երբ մարդատար գնացքները կիսակայարանով անցնելիս դանդաղեցնում էին ընթացքը, երեխաներին թվում էր, թե այս մի գնացքն արդեն կկանգնի, և վաղ էին տալիս գնացքի ետևից, փոքրիկ ձեռքերով պաշտպանվելով արևից, հավանորեն միամիտ հույս փայփայելով փախչել-գնալ այս հնոցից, և ծանր էր տեսնել, թե ինչ նախանձով և ոչ մանկական թախիծով են փոքրիկ բորանլիցիները նայում հեռացող վագոնների ետևից: Դուռ ու լուսամուտ լայնորեն բացված վագոնների ուղևորները նույնպես խելագարվում էին տոթից, գարշահոտությունից ու ճանճերից, բայց նրանք գոնե վստահ էին,

որ մի երկու օրից կհայտնվեն այնտեղ, ուր կան զովասուն գետեր և կանաչ անտառներ:

Այդ ամառ բոլոր մեծերը՝ հայրերն ու մայրերը, շարունակ անհանգստանում էին երեխաների վիճակով, բայց թե ինչ քաշեց Աբութալիպը, բացի Զարիպայից, երեւի հայտնի էր միայն Նդիգեյին: Այդ մասին, հենց Զարիպայի հետ էլ տեղի ունեցավ առաջին խոսակցութիւնը: Խոսակցութեան ժամանակ նորից որոշ բան բացվեց այդ երկուսի ճակատագրից:

Այդ օրը նրանք աշխատում էին գծերի վրա, երկաթուղու պաստառի խճաքարն էին թարմացնում: Մանրախիճը տարածում, մտցնում էին փայտակոճերի և ռեւսերի տակ, դրանով ամրացնում ցնցումներից փլուզվող լիթամբներ: Գործը հարկավոր էր անել ընդմիջումներով, անցնող գնացքների միջև ընկած դադարների ժամանակ: Այս շոգին երկար, տանջալից աշխատանք: Կեսօրին մոտ Աբութալիպը վերցրեց դատարկված բիդոնը և զնաց, ինչպես ինքն էր ասում, տաք ջրի, դեպի փակուղու ցիստեռնը և միաժամանակ տեսնի, թե ինչ են անում երեխաները:

Արագ գնաց փայտակոճերի վրայով, չնայած արեւը խորովում էր: Շտապում էր երեխաների կողմը և ուշքը վրան չէր: Անորոշ կեղտոտ գուլնի, խոնացած մայկան կախված էր ոսկրոտ ուսերից, գլխին ծղոտե քրքրված գլխարկ, շալվարը լողում էր նիհարած մարմնի վրա, ոտքերին հալից ընկած, առանց կապերի կոշիկներ: Նա գնում էր փայտակոճերի վրայով, ոտքերը քստքստացնելով, ոչ մի բանի ուշք չդարձնելով: Երբ թիկունքում հայտնվեց գնացքը, նույնիսկ ետ չնայեց:

— Հեյ, Աբութալիպ, գծից դուրս արի: Ի՞նչ է, խլացել ես,— դուռաց Նդիգեյը:

Բայց նա չլսեց: Միայն, երբ շոգեքարշը սուլեց, նա թեքութիւնից վար իջավ, և նույնիսկ այդ ժամանակ էլ չնայեց կողքից սլացող գնացքին: Եվ շտեպով, թե ինչպես բռնեցքը թափ տվեց մեքենավարը:

Պատերազմի, գերութեան մեջ մարդը չէր սպիտակել, իհարկե, ավելի ջահել է եղել, ռազմաճակատ է գնացել 19 տարեկանում, որպես կրտսեր լեյտենանտ: Բայց այդ ամառ ճերմակն ընկավ մաղերի մեջ: Սարգեկյան ճերմակ: Ընդ որում արագ, այսուայնտեղ, ամուր, խիտ, բաշանման մաղերի մեջ ցոլցլաց անկոշ ճերմակը և սկսեց գերիշխել քոնքերին, քոնքերը ճերմակեցին: Լավ ժամանակներում նա կլինէր գեղեցիկ, ներկայանալի

տղամարդ: Լայնաճակատ, արծվաքիթ, աղամախնձորը ցցված, ուժեղ ծնոտով և երկարուկ շեղ աչքերով, բոյ ու բուսով տղամարդ էր: Զարիպան դառը կատակում էր «Բախտդ չբանեց, Աբու, դու լավ Օթելլո կլինեիր բեմում»: Աբութալիսը քմծիծաղ էր տալիս. «Այդ դիպքում ես վերջին ապուշի պես կխեղդեի քեզ, քո ինչի՞ն էր պետք»:

Աբութալիսի դանդաղ ռեակցիան թիկունքից եկող գնացքի ժամանակ, լուրջ վախեցրեց Եդիգեյին:

— Դու գոնե վրան խոսեիր, ինչո՞ւ այդպես արեց,— կիսահանդիմանական ասաց Զարիպային:— Մեքենավարը պատասխանատվութիւն չի կրում, գծի վրայով չի թուլատրվում քայլել: Այսինքն, կարևորը դա չի: Ի՞նչ կարիք կա այդպիսի վտանգի ենթարկվելու:

Զարիպան խոր հոգոց հանեց, թեքով սրբեց շիկացած, սևացած դեմքի քրտինքը:

— Ես վախենում եմ նրա համար:

— Ինչո՞ւ:

— Վախենում եմ, Եդիկէ: Քեզանից ինչ թաքցնես: Ինքն իրեն շատ է տանջում երեխաների և իմ պատճառով: Ախր, երբ ամուսնանում էի, չլսեցի հարազատներիս: Մեծ եղբորս հոգին բերանը եկավ, «Ամբողջ կյանքումդ զղջալու ես, հիմար: Դու ոչ թե ամուսնանում ես, այլ նետվում ես դժբախտութեան մեջ, քո երեխաները և երեխաներիդ երբխաները, դեռ չծնված, դատապարտված են դժբախտութեան: Իսկ քո սիրածը, եթե դուրս ունի ուսելին, ոչ թե պետք է ընտանիք կազմի, այլ պետք է կախվի: Դա նրա լավագույնն էլքն է»: Իսկ մենք վարվեցինք մեր ուզած ձևով: Հույս ունեինք, քանի որ վերջացել է պատերազմը ի՞նչ հաշիվներ պիտի ունենան ողջիրն ու մեռածները: Բոլորից մեզ հեռու էինք պահում. թե իմ և թե նրա ազգականներից: Իսկ վերջին անգամ, պատկերացնո՞ւմ ես, եղբայրս իր ձեռքով դիմում գրեց, թե ինքն ինձ զուլացրել է, դեմ է եղել մեր ամուսնութեանը: Եվ որ ինքը ոչ մի ընդհանուր բան չունի ինձ հետ, մանավանդ Աբութալիս Դութիբակի նման անձնավորութեան հետ, որ երկար ժամանակ եղել է Հարավսլավիայում: Դեհ, դրանից հետո նորից սկսվեց: Ուր գնում ենք, դռնից ետ են դարձնում: Հիմա էլ այստեղ ենք, ուրիշ տեղ այլևս չունենք:— Նա լռեց, կոշտ, փշրված խիճը մտցնելով փայտակոճերի տակ: Առջևում նորից երևաց

եկող գնացքը: Նրանք գծից դուրս եկան, հետները տանելով բահերն ու ձեռնասայլակները:

Եդիգեյն զգում էր, որ պարտավոր է որևէ բանով օգնել, երբ մարդիկ այդպիսի վիճակում են: Բայց նա ոչինչ փոխել չէր կարող: Փորձանքը գտնվում էր սարօզեկների սահմաններից շատ հեռու:

— Մենք շատ վաղուց ենք ապրում այստեղ: Դուք էլ կրնտե-
լանաք, կհարմարվեք: Ապրել է պետք,— ընդգծեց, նայելով
ուղիղ նրա դեմքին, և մտածեց. «Ձէ, դառն է սարօզեկյան հացը:
Զմռանը, երբ եկան այստեղ, սպիտակ, սիրուն կին էր, հիմա հո-
ղի գույն ունի,— նկատեց Եդիգեյը, ամոսոսելով օրն օրի վրա
խամրող նրա գեղեցկությունը:— Ի՞նչ մազեր ուներ. այրվել են,
նույնիսկ թարթիչներն են խանձվել արևից: Շրթունքները ճաքճա-
քել են, արյունոտվել: Ձէ, լավ չի վիճակը: Եվ դիմանում է, չի
նահանջում: Այսինքն, էլ ի՞նչ նահանջի, երկու երեխա ունի: Միև-
նույն է, քաջ կին է...»:

Այդ ժամանակ, տատանելով շիկացած օդի անշարժությունը,
ավտոմատի թեժ կրակահերթի նման երկաթգծի վրա դղրդաց
հերթական գնացքը: Նրանք նորից վերցրին գործիքները, բարձ-
րացան երկաթուղու պաստառի վրա շարունակելու աշխատանքը:

— Լսիր, Զարիպա,— ասաց Եդիգեյը, աշխատելով որևէ
կերպ քաջալերել նրան, հաշտեցնել իրականության հետ:— Երե-
խաների համար այստեղ դժվար է, չեմ առարկում: Ես էլ, հենց
նայում եմ երեխաներիս, սիրտս մղկտում է: Բայց շոգը հո ան-
վերջ չի տնկվելու մնա: Կկորչի կգնա: Բացի այդ, դուք մենակ
չեք, սարօզեկներում լիքը մարդ կա, վերջապես մենք կանք: Ին-
չո՞ւ եք ձեզ տանջում-չարչարում, եթե կյանքն այդպես է դա-
սավորվել:

— Ես էլ եմ նույն բանն ասում, Եդիկե: Ամեն կերպ աշխա-
տում եմ ոչ մի ավելորդ բան չասել: Ախր հասկանում եմ նրա
վիճակը:

— Լավ ես անում: Ես ուզում էի այդ մասին ասել քեզ, Զա-
րիպա: Հարմար առիթի էի սպասում: Այսինքն, դու ավելի լավ
գիտես: Ուղղակի խոսք բացվեց, ասացի: Ներիր:

— Ծիշտ է, մեկ-մեկ ուղղակի անտանելի է լինում: Ինձ էլ
եմ խղճում, իրեն էլ, երեխաներին՝ ավելի շատ: Չնայած մեղք
չունի, բայց իրեն չի ներում, որ մեզ այստեղ է բերել: Եվ որևէ
բան փոխել չի կարող: Իհարկե, մեր կողմերում, Ալաթաուի լեռ-

ների ու գետերի հովիտներում ուրիշ տեսակ կյանք է, կլիման էլ միանգամայն ուրիշ է: Երեխաներին, գոնե ամուսնը, կարելի էր ուղարկել այնտեղ: Բայց ո՞ւմ մոտ ուղարկենք: Մնողներ չունենք: Շուտ են մահացել: Եղբայրներ, քույրեր, ազգականներ... նրանց էլ չի կարելի մեղադրել: Ի՞նչ գործ ունեն մեզ հետ: Առաջ էլ խուսափում էին մեզնից, հիմա առավել ևս: Նրանց ի՞նչ մեր երեխաները: Դեհ, մենք էլ այսպես տանջվում ենք, վախենում ենք ամբողջ կյանքում խրվենք միանք այստեղ, չնայած այդ մասին ձայն չենք հանում: Բայց հո աչքովս եմ տեսնում նրա վիճակը... էհ, միայն ասածուն է հայտնի, թե ինչ է սպասում մեզ...

Նրանք ծանր լռեցին: Հետո այլևս չվերադարձան այդ խոսակցությանը: Աշխատում էին, գնացքներն ընդունում և նորից գործի էին անցնում: Ի՞նչ կարող էր անել: Այլևս ինչպե՞ս մխիթարեր, ինչպե՞ս օգներ նրանց այդ դժբախտության մեջ: «Իհարկե, հո չեն ընկնելու աշխարհից աշխարհ: Ապրելը կապրեն, երկուսով էլ աշխատում են: Թվում է, ոչ ոք նրանց զոռով չի քշել, բայց արի տես, որ այստեղից դուրս գալու ճար ու հնար չկա: Ոչ վաղը, ոչ էլ մյուս օրը»:

Եղիգեյը իր վրա էլ էր զարմանում, զարմանում էր այդ ընտանիքի համար իր զգացած վիրավորանքի և դառնության վրա, կարծես նրանց պատմությունը վերաբերում էր անձամբ իրեն: Իր ի՞նչն են նրանք: Փոխանակ մտածի, որ նրանց գործը իր խելքի բանը չի, իրեն ի՞նչ: Համ էլ ինքն ով է, որ դատողություն անի իրեն չվերաբերվող բաների մասին: Անդուլ աշխատավոր, տափաստանի բնակիչ, որի նմանները անթիվ, անհաշիվ են, ի՞նքը պիտի սրտնեղի ու վրդովվի և խիղճը տանջի հարցերով, թե կյանքում ի՞նչն է արդար, ինչը անարդար: Ախր, այնտեղ, վերևում, որտեղից առաջ է գալիս այս ամենը, անշուշտ, հազար անգամ ավելի գիտեն, քան ինքը, Բորանլի Եղիգեյը: Այնտեղ ավելի լավ են տեսնում, քան ինքն այստեղ՝ սարօգեկներում: Դա ի՞նչ իր հոգսն է: Այսուամենայնիվ, չէր կարողանում հանգստանալ: Եվ չգիտես ինչո՞ւ, սիրտը ավելի շատ ցավում էր Զարիպայի համար: Եղիգեյին դարմացնում և հիացնում էր նրա հավատարմությունը, զսպվածությունը, նրա հուսահատական գոտեմարտը ձախորդության դեմ: Զարիպան նման էր թռչունի, որ աշխատում էր բույնը թևերով պաշտպանել փոթորկից: Ուրիշը լիներ, լաց կլիներ, լաց կլիներ և կհնազանդվեր ազգականներին: Իսկ նա, ամուսնուն հավասար վճարում էր պատերազմի անցյալի հա-

մարտ։ Եվ ամենից շատ և հակառակ ամեն ինչի հենց այդ հանգամանքն էլ անհանգստություն էր պատճառում Եդիգեյին, չէ՞ որ ինքը ոչ մի ձևով չէր կարող պաշտպանել ոչ նրա երեսմաներին, ոչ էլ ամուսնուն... Հետագայում եղել են պահեր, երբ նա դառնապես զղջացել է, որ ճակատագրին հաճո է եղել այդ ընտանիքը տեղավորել Բորանլիում։ Ինչի՞ն են պետք այս ապրումները։ Չտեսներ, չիմանար այս ամենը, առաջվա նման հանդիստ կապրեր...

VI

Օրվա կեսին, խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտներից դեպի հարավ, շարժվեցին ալիքները։ Հարավ-արևելյան քամին, որ բռնկվել էր ամերիկյան մայրցամաքի ստորին ավազանից, աստիճանաբար սաստկանում էր, աստիճանաբար ճշտում, ամրացնում իր ուղղությունը։ Եվ վիթխարի բաց տարածության վրա ջուրը շարժվեց, ծանր ճողպաց, ծփաց և սկսեց ալիքները շարժարժ, թումբ-թումբ դարսել իրար վրա։ Դա գուշակում էր, եթե ոչ փոթորիկ, ապա՝ երկարատև ալեկոծություն։

«Կոնվենցիա» ավիակրի համար այդպիսի ալիքները բաց օվկիանոսում ոչ մի վտագ չէին ներկայացնում։ Ուրիշ անգամ նա դիրքն անգամ չէր փոխի։ Բայց քանի որ տախտակամածի վրա ըռպե առ ըռպե սպասվում էր հատուկ լիազորված հանձնաժողովների շտապ վերադարձող ինքնաթիռների վայրէջք, վերադաս ատյաններում խորհրդակցելուց հետո ավիակիրը գերադասեց շուտ գալ քամու հակառակ կողմը, որպեսզի մեղմացնի կողմնային ճոճումը։ Ամեն ինչ բարեհաջող անցավ։ Նախ վայրէջք կատարեց սան-ֆրանցիսկյան, ապա՝ վլադիվոստոկյան լայներները։

Հանձնաժողովները վերադարձան լրիվ կազմով, բայց լուռ և մտահոգ։ Տասնհինգ ըռպեից հետո նրանք արդեն նստած էին սեղանի մոտ՝ փակ խորհրդակցության։ Աշխատանքն սկսելուց հինգ ըռպե հետո տիեզերքի ուղեծրային «Պարիտետ» կայան ուղարկվեց շտապ ծածկագիր-հեռագիր Պահող մոլորակում գտնվող պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ին հանձնելու համար. «Ուղեծրային «Պարիտետ» կայանի 1—2 և 2—1 տիեզերագնաց-հսկիչներին։ Նախազգուշացնել Արեգակնային համակարգի սահմաններից դուրս գտնվող պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ին՝ չձեռնարկել որևէ գործողություն։ Մնալ տե-

դում մինչև Միադեկկենտրոնի հատուկ ցուցումը»։ Դրանից հետո, առանց բռնի կորցնելու, հատուկ լիազորված հանձնաժողովներն անցան տիեզերական ճգնաժամի լուծման իրենց դիրքորոշումների և առաջարկների շարադրմանը...

«Կոնվենցիա» ավիակիրը կանգնած էր չամու դեմ, անվերջ արշավող խաղաղօվկիանոսյան ալիքների մեջ։ Աշխարհում ոչ ոք չգիտեր, որ այդ պահին այնտեղ ողորշվում է մոլորակի գլոբալ ճակատագիրը...

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելքից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փռված էին հսկայական ամալի տաքածություններ՝ Սարի-Օզեկներ, Դեղին տափաստանների միջնակները։

Այս կողմերում ուզածը տաքածությունը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ գնացքները գնում էին արևելքից արևմուտք, և արևմուտքից արևելք...

Դեռևս երկու ժամվա ճանապարհ էր մնում մինչև Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը։ Թաղման թափորը սարօզեկներով ընթանում էր միևնույն կարգով. առջևում, ուղղություն տալով, ուղտին բազմել էր Բորանլի Եդիգեյը, նրա Կարանաուը առաջվա նման գնում էր առջևից, լայն-լայն, անխոնջ ընթացքով։ Ետևից, խոսպանով հասնում էին կցասալով տրակտորը, որտեղ հանգուցյալ Ղազանղապի կողքին մենակ և համբերատար նստած էր փեսան՝ Այզադայի ամուսինը, նրանց ետևից՝ «Բելոուս» էքսկավատորը։ Իսկ կողքից, մեկ առաջ անցնելով, մեկ ետ ընկնելով, մեկ որևէ հարգելի պատճառով կանգ առնելով, միշտ գործնական և ինքնավստահ վազում էր շեկ, լայնակուրծք շունը՝ Զուլբարսը։

Արեգակը հասել էր զենիթին և այրում էր։ Ետևում էր մնացել ճանապարհի մեծ մասը, իսկ հսկայական սարօզեկները, ամեն մի թմբի ետևից բացահայտում էին նորանոր ամալի հողեր, որոնք տարածվում էին մինչև հորիզոնի վերջնագիծը։ Վիթխարի էր տափաստանային տարածությունը։ Ժամանակին այս վայրերում ապրել են վատահամբավ ջուանջուանները, եկվորներ, որոնք երկար ժամանակ տիրել են համարյա ամբողջ սարօզեկյան շրջանին։ Այս վայրերում ապրել են նաև այլ քոչվոր ժողո-

վուրդներ և նրանց միջև մշտապես պատերազմներ են տեղի ունեցել արոտավայրերի և ջրհորների համար: Մերթ սրանք էին հաղթում, մերթ՝ մյուսները: Բայց թե՛ հաղթողները, թե՛ պարտավորները, միևնույն է, մնում էին այս նույն սահմաններում, այն տարբերությամբ, որ մեկը սեղմում էր, մյուսը լայնացնում իր տարածքը: Ելիզարովն ասում էր, թե սարօգեկները, իբրև կենսական տարածություններ, արժեին այդ պայքարին: Այն ժամանակ, գարնանը թե աշնանը, այստեղ ավելի շատ էին անձրևներ լինում: Խոտը բավարարում էր խոշոր ու մանր եղջյուրավոր անասունների բազմաթիվ հոտերի: Այն ժամանակներում այստեղով վաճառականներ էին անցնում, և առևտուր էր լինում: Բայց հետո, իբր, կլիման մեկեն փոխվել է, անձրևները կտրվել են, ջրհորները ցամաքել, արոտավայրերի խոտը վերջացել է: Եվ սարօգեկների եկվոր ժողովուրդներն ու ցեղերը ցրվել են ամենքը մի կողմ, իսկ ջուանջուաններն իսպառ կորել են: Շարժվել են էդիլի կողմը, առաջ այդպես է կոչվել Վոլգան, և մերձէդիլյան կողմում անհետ չքացել են: Ոչ ոք չգիտեր, թե որտեղի՞ց էին եկել և ոչ ոք չիմացավ, թե ո՞ւր կորան: Խոսք կա, իբր, նրանք նգովքի են բռնվել, երբ ձմռանը ամբողջ խմբով անցնելիս են եղել էդիլը, հանկարծ գետի վրայի սառույցը շարժվել է, և բոլորին՝ իրենց երամակներով ու հոտերով, տակովն արել...

Բնիկ սարօգեկցիները՝ ղազախական նոմադները, նույնիսկ այն ժամանակներում չեն հեռացել իրենց երկրից, մնացել են այս վայրերում, նորից ջրհորներ են փորել, ջուր հանել: Բայց սարօգեկների համար ամենաեռուն ժամանակը համընկավ ետպատերազմյան տարիների հետ: Հայտնվեցին ջրկիր-ավտոմեքենաներ, մի ջրկիր մեքենան, եթե իհարկե վարորդը լավ գիտեր տեղանքը, կարող էր սպասարկել երեք-չորս արոտավայր բնակատեղի: Սարօգեկների արոտավայրերի վարձակալները՝ մերձակա մարզերի կոլտնտեսություններն ու սովետական տնտեսությունները, արդեն մտածում էին ստեղծել արածովի անասնապահության սարօգեկյան մշտական բազաներ: Հաշիվներ ու հաշվարկներ էին արվում, թե այդպիսի կառուցումները որքան կնստեն տնտեսության վրա: Եվ լավ էր, որ չշտապեցին: Աննշմար, աննկատելի Անա-Բեյիթի մերձակայքում հայտնվեց անանուն մի քաղաք՝ Փոստարկղը: Այդպես էլ առում էին. գնացի Փոստարկղ, եղա Փոստարկղում, գնացինք Փոստարկղ, Փոստարկղում տեսա... Փոստարկղը ծավալվեց, կառուցվեց, փակվեց կողմնակի մարդ-

կանց համար: Ասֆալտապատ ճանապարհը քաղաքը մի կողմից կապում էր տիեզերակայանին, մյուս կողմից՝ երկաթուղու կայարանին: Դրանից էլ սկսվեց սարգեկների նոր, ինդուստրիալ բնակեցումը: Այս կողմերում ամբողջ անցյալից մնացել էր միայն Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը՝ սարգեկյան շրջանի ամենապատվավոր թաղման վայրը, որ գտնվում էր ուղտի սապատների նման իրար հպվող երկու երկվորյակ-բլուրների՝ էգիզ-Թյուբեի վրա: Հին ժամանակներում, այստեղ երբեմն մարդիկ այնքան հեռավոր անկյուններից են թաղման եկել, որ ստիպված գիշերել են տափաստանում: Բայց դրա փոխարեն, Անա-Բեյիթում թաղվածների հետնորդները օրինական հպարտությամբ էին հիշում, որ իրենց նախնիների հիշատակին մատուցել են արժանի մեծաբանք: Այստեղ թաղում էին ժողովրդի ամենահարգելի և նշանավոր մարդկանց, որոնք երկար են ապրել, շատ են իմացել և իրենց խոսքով ու գործով արժանացել են բարի համբավի: Ելիզարովը այդ բոլորը լավ գիտեր և այս վայրը անվանում էր սարգեկյան պանթեոն:

Ահա, այն օրը Բորանլի երկաթուղային կիսակայարանից հենց դեպի այստեղ էր շարժվում ուղտա-տրակտորային արտառոց թափորը՝ շան ուղեկցությամբ...

Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը ուներ իր պատմությունը: Ավանդությունը սկսվում էր այնտեղից, երբ ջուանջուանները անցյալ դարերում գրավելով սարգեկները, բացառիկ դաժանությամբ էին վերաբերվում գերված ռազմիկներին: Ամեն պատեհ առիթով, ջուանջուանները նրանց իբրև ստրուկի վաճառում էին հարևան շրջաններին, և դա դեռ բարեբախտություն էր համարվում գերու համար, որովհետև վաղ թե ուշ, ստրուկը կարող էր փախչել իր հայրենիքը: Հրեշային վիճակ էր սպասում նրանց, ում ջուանջուանները պահում էին իրենց մոտ՝ ստրկության: Ներանք, ահավոր փորձություններ ոչնչացնում էին ստրուկի հիշողությունը, զոհի գլխին հագցնելով շիրի: Սովորաբար այդ վիճակին էին արժանանում մարտերում գերված երիտասարդները: Սկզբում նրանց գլուխը մաքուր սափրում էին, խնամքով քերթում ամեն մի մազարմատ: Երբ գլուխ սափրելն ավարտվում էր, անմիջապես փորձառու մսագործ ջուանջուանները մոտերքում սպանում էին մի մայր ուղտ, մորթին մաշկում էին, նախ անջատելով, վզի ամենածանր, ամուր մասը: Վզի կաշին մասերի բաժանելով, տաք-տաք քաշում էին գերիների սափրված գլխին, որն

անմիջապես կաշում մնում էր, ինչպես ներկայիս լողի գլխարկը։ Սա էլ նշանակում էր շիրի հագցնել։ Ով ենթարկվում էր նման գործողության, մեռնում էր՝ չդիմանալով տանջանքներին, կամ ընդամիշտ զրկվում էր հիշողությունից դառնում մանկուրտ՝ սարուկ, որ չի հիշում իր անցյալը։ Մի ուղտի վզի կաշին բավարարում էր հինգ-վեց շիրիի։ Շիրին հագցնելուց հետո յուրաքանչյուր դատապարտյալի շղթայում էին փայտյա հատուկ վզնոցով, որ փորձությունների ենթակա ոչ մի կերպ չկարողանա գլուխը դնել գետնին։ Այդ վիճակով նրանց հեռացնում էին մարդաշատ տեղերից, որպեսզի սրտակեղևը աղաղակները չհասնեն մարդկանց, տանում գցում էին դաշտերը, բարկ արևի տակ, անջուր ու անհաց, ձեռ ու ոտը կապած։ Կտտանքը տևում էր մի քանի օր։ Միայն ուժեղացված պահակախմբերն էին հսկում ճանապարհները, որ գերիներին ցեղակիցները չփորձեն ազատել նրանց՝ քանի դեռ ողջ էին, բայց այդպիսի փորձեր ձեռնարկվում էին խիստ հազվադեպ, որովհետև ամայի տափաստանում պարզ երևում էր ամեն մի շարժում։ Իսկ եթե հետաքայլում լուր էր տարածվում, թե այսինչին ջուլանջուլանները մանկուրտ են դարձրել, արդեն նույնիսկ հարազատները չէին ձգտում՝ աղատել նրան կամ փրկագին վճարել, որովհետև դա նշանակում էր վերադարձնել առաջիկա մարդու խրովիլակը։ Եվ լոկ մի նայման մայր, որ ավանդության մեջ մնացել է նայման-Անա անունով, չի համակերպվել որդու ճակատագրին։ Այդ մասին է պատմում սարօգեկյան առասպելը։ Այստեղից էլ Անա-Բեյիթ՝ Մայրական գերեզմանոց անվանումը։

Դաշտում, տանջալից փորձությունների ենթարկվող գերիները մեծ մասամբ մեռնում էին սարօգեկյան արեգակի տակ։ Հինգ-վեց մանկուրտից կենդանի էին մնում մեկ կամ երկու հոգի։ Նրանք մեռնում էին ոչ թե քաղցից և ոչ էլ նույնիսկ ծարավից, այլ անտանելի, անմարդկային տանջանքներից, որ պատճառում էր զրկելին չորացող, գլուխը սեղմող ուղտի չղաբաղված կաշին։ Արեգակի կիզիչ շողերից, շիրին անողորբաբար կծկվելով, երկաթյա օղակի նման ճնշում, սեղմում էր ստրուկի սափրված գլուխը։ Երկրորդ օրն արդեն սկսում էին աճել տառապյալների սափրված մազերը։ Ասիական կոշտ և ուղիղ մազերը երբեմն խրվում էին ուղտի չղաբաղված կաշվի մեջ, իսկ մեծ մասամբ, ելք չգտնելով, ծալվում էին և ծայրերը նորից մտնում էին գլխի մաշկի մեջ, պատճառելով անասելի տառապանքներ։ Վերջին փորձությունները ուղեկցվում էին գիտակցության լիակատար մթագնումով։

Միայն հինգերորդ օրը ջուանջուանները գալիս էին ստուգելու, թե գերիններից ո՞ր մեկն է ողջ մնացել: Եթե տառապյալներից գեթ մեկը ողջ էր լինում, նշանակում էր, նպատակն իրագործված է: Նրան ջուր էին տալիս, ազատում էին կապանքներից, և քիչ-քիչ վերադարձնում էին ուժերը, ոտքի կանգնեցնում: Դա էլ հենց ստրուկ-մանկուրտն էր, բռնի կերպով հիշողությունից զրկված, այդ իսկ պատճառով շատ զնահատելի, ուներ տասը առողջ ստրուկի գին: Նույնիսկ գոյություն ուներ կանոն, երկպառակտ-չական բախումների ժամանակ սպանված ստրուկ-մանկուրտի արյան գինը երեք անգամ ավելի բարձր էր սահմանվում, քան ազատ ցեղակցի կյանքինը:

Մանկուրտը չգիտեր ով է ինքը, որտեղ է ծնվել, չգիտեր իր անունը, չէր հիշում մանկությունը, հորը, մորը, մի խոսքով մանկուրտը չէր գիտակցում, որ ինքը մարդկային էակ է: Մանկուրտը զրկված լինելով սեփական «եսի» գիտակցումից, տնտեսական տեսակետից ուներ բազմաթիվ առավելություններ: Նա հավասարազոր էր անլեզու անասունի, որովհետև կատարելապես հնազանդ էր և անվտանգ: Երբեք չէր մտածում փախուստի մասին: Ամեն մի ստրկատիրոջ համար ամենասարսափելին ստրուկների ապստամբությունն էր: Յուրաքանչյուր ստրուկ պոտենցիալ խռովարար էր: Մանկուրտը այդ տեսակետից եզակի բացառություն էր. ներքուստ նրան խորթ էին խռովության, անհնազանդության մղումները: Նրան անծանոթ էին ալդպիսի կրքերը: Դրա համար էլ անհրաժեշտություն չէր զգացվում հսկել նրան, պահակախումբ պահել և մանավանդ կասկածել գաղտնի ծրագրեր ունենալու մեջ: Մանկուրտը շան նման հավատարիմ էր միայն իր տերերին: Ուրիշների հետ չէր հաղորդակցվում: Նրա բոլոր մտքերը պտտվում էին միայն փորը կշտացնելու շուրջը: Այլ հոգսերն անծանոթ էին նրան: Բայց հանձնարարված գործը կատարում էր կուրորեն, ջանասիրաբար, առանց շեղումների: Սովորաբար մանկուրտին տալիս էին ամենակեղտոտ, ամենածանր գործերը կամ էլ դեմ էին տալիս ամենաձանձրալի, տհաճ զբաղմունքները, որոնք պահանջում էին բույթ համբերություն: Միմիայն մանկուրտը կարող էր դիմանալ անսահմանորեն խուլ ու անմարդ սարօգեկների մենությանը, անբաժան մնալով արածող ուղտերի երամակներից: Նա մեն-մենակ այդքան հեռավոր տեղերում փոխարինում էր բազում աշխատավորների: Ընդամենը անհրաժեշտ էր միայն ուտելիք բերել նրան, և նա ամառ-ձմեռ անընդ-

մեջ մնում էր գործառնողում, չճնշվելով վայրենացումից ու չզանգատվելով զրկանքներից: Տիրոջ կարողությունը մանկուրտի համար վեր էր ամեն բանից: Նա, բացի ուսելիքից և հնոտիից, որպեսզի չսառչի տափաստանում, ուրիշ ոչինչ չէր պահանջում իր համար...

Որքան ավելի հեշտ է թոցնել դերու գլուխը կամ ահաբեկելու համար որևիցե այլ վնաս հասցնել, քան խել նրա հիշողությունը, ավերել նրա գիտակցությունը, արմատախիլ անել այն, ինչ ապրում է մարդու հետ մինչև վերջին շունչը, մնալով նրա միակ ձեռքբերումը, և նրա հետ էլ իջնում է գերեզման, անմատչելի մնալով ուրիշներին: Բայց քոչվոր ջուանջուանները իրենց խավարամիտ պատմությունից դուրս բերելով բարբարոսության ամենադաժան ձևը, ոտնձգություն են արել մարդու այդ նվիրական էության վրա նույնպես: Նրանք գտել էին ստրուկներից կենդանի հիշողությունը խելու միջոցը, դրանով իսկ մարդկային բնությանը պատճառելով հնարավոր և անհնարին բոլոր շարագործություններից ամենադաժանը: Եվ պատահական չի, որ Նայման-Անան, ողբալով մանկուրտ դարձված իր որդուն, անել վշտի և հուսահատության մեջ ասել է.

«Երբ խեցին քո հիշողությունը, որդյակ իմ, երբ գլուխդ ընկույզի նման առան աքցանի մեջ և զանգիդ վրա քաշեցին ժամ առ ժամ շորացող ուղտի կաշին, երբ անտես օղակն այնպես հագցրին գլխիդ, որ սարսափից արյունած աչքերդ դուրս ընկան ակնախոռոչներից, երբ սարօգեկների անբոց, անծուխ խարույկի վրա մահվան ծարավն էր տանջում քեզ, և չկար ոչ մի կաթիլ, որ երկնքից իջներ շուրթերիդ, ասա, արեգակն արդար, որ կյանք է պարգևում ամենին, մի՞թե չդարձավ քեզ համար ատելի, չդարձավ արդյոք կույր ու խավար:

Նրբ հոգեմաշ ցավից աղեկատուր ճիշդ բռնել էր անապատը, երբ օրեր, գիշերներ գոռում գալարվում էիր աստված կանչելով, երբ օգնություն էիր սպասում դատարկ երկնքից, երբ խեղդվում էիր քո չարչարվող մարմնից քամվող փսխուքից, երբ կծիկ-կծիկ էիր լինում քեղնից հոսող աղտեղության մեջ, երբ ուշքդ գնում էր գարշ հոտերից, խելքդ մաղվում, ճանճի կեր էիր դառնում, ասա, վերջին ուժերդ լարելով շանիծեցի՞ր արդյոք աստծուն, որ ստեղծել է մեզ, բոլորիս, այս, իր իսկ լքած աշխարհում:

Նրբ մթության մշուշը առմիշտ փովում էր կտտանքներից

խեղձած մտքիդ վրա, երբ քո կողոպտված հիշողությունն անդարձ կորցնում էր անցյալի թելը, երբ կատաղի գալարումների մեջ մոռանում էիր մորդ հայացքը, գետի խշռոցը՝ լեռան լանջին, որտեղ խաղ էիր անում ամռանը, երբ քո խորտակված հիշողության մեջ կորցնում էիր անունդ, հորդ անունը, երբ խամրում էին մարդկանց դեմքերը, որոնց մեջ մեծացել էիր դու, և մշուշվում էր այն աղջկա դեմքը, որ ամաշկոտ ժպտացել էր քեզ, մի՞թե ընկնելով մոռացության խորխորատը դու ահեղ անեծքով չանիծեցիր քո մորը, որ համարձակվել է սաղմնավորել քեզ իր արգանդում և լույս աշխարհ բերել այս օրվա համար...»:

Այս պատմությունը վերաբերվում է այն ժամանակներին, երբ ջուանջուանները դուրս մղվելով քոչվոր Ասիայի հարավային սահմաններից, թափվեցին հյուսիս և երկար ժամանակ զավթելով սարօղեկները, անընդմեջ պատերազմներ էին մղում տիրույթը՝ մեծացնելու և ստրուկներ ձեռք բերելու ծարավով: Սկզբնական շրջանում, օգտվելով իրենց արշավանքի անակնկալութունից, սարօղեկներին սահմանակից հողերում նրանք շատ գերի վերցրին, այդ թվում նաև կանանց ու երեխաների: Բոլորին քշեցին ստրկության: Սակայն հետագայում ուժեղացավ դիմադրությունը օտար արշավանքների դեմ: Սկսվեցին արյունահեղ ընդհարումներ: Ջուանջուանները միտք չունեին հեռանալու սարօղեկներից, ընդհակառակը ձգտում էին հիմնավորապես հաստատվել տափաստանային այս ընդարձակ, անասնապահական հողերում: Իսկ տեղական ցեղերը չէին հաշտվում այդ կորուստներին և իրենց իրավունքն ու պարտքն էին համարում վաղ թե ուշ քշել զավթիչներին: Այսպես թե այնպես, մեծ ու փոքր մարտերը մղվում էին փոփոխական հաջողությամբ: Սակայն, քայքայիչ պատերազմների ժամանակ նույնպես եղել են խաղաղության պահեր:

Այդպիսի խաղաղ մի պահի, քարավանով նայմանյան երկիրը ապրանքներ բերած վաճառականները թեյ խմելով պատմում էին, թե ինչպես են անցել սարօղեկյան տափաստանները, առանց հատուկ արգելքների հանդիպելու ջուանջուանների կողմից, և հիշեցին, որ սարօղեկներում տեսել են մի երիտասարդ հովվի, ուղտերի հսկայական երամակի մոտ: Վաճառականները ուզեցել են խոսեցնել նրան, բայց պարզվել է, որ նա մանկուրտ է: Առողջ տեսք ունի և մտքովդ անգամ չի անցնի, թե այդպիսի փորձանքի մեջ է ընկել: Երևի ժամանակին ոչ մեկից պակաս չի եղել: Երևի ասող-խոսող, շենք ու շնորհքով տղա է եղել, և դեռ ջահել-ջիվան

է, բեղերը նոր-նոր ծլում են: Սիրուն էլ տղա է, բայց երբ հետը խոսում ես, թվում է, երեկ է աշխարհ եկել, խեղճը չի հիշում, չգիտի, ոչ իր, ոչ հոր ու մոր անունը, չգիտի նույնիսկ, թե ջուան-ջուանները ինչ փորձանք են բերել գլխին, չգիտի, թե ինքը որտեղացի է: Ի՞նչ ուզում ես հարցրու, լռում է, միայն «այո», «ոչ» է սլատասխանում, և շարունակ ձեռքով պահում է մինչև աչքերը քաշած գլխարկը: Որքան էլ մեղք բան է, բայց մարդիկ խեղված-ների վրա էլ են ծիծաղում: Այդ խոսքի վրա նրանք ծիծաղեցին, թե կան մանկուրտներ, որոնց գլխին տեղ-տեղ ընդմիշտ կպած է մնում ուղտի կաշին: Այդպիսի մանկուրտների համար ամենավատթար պատիժն այն է, երբ վախեցնում ես, թե, արի խաշենք գլուխդ: Վայրի ձիու նման պատեպատ կզարկվի, բայց չի թողնի գլխին ձեռք տաս: Այդպիսիները գիշեր-ցերեկ գլխարկը չեն հանում գլխից, գլխարկով քնում են... Եվ, սակայն,— շարունակեցին հյուրերը,— հիմարը հիմար, բայց իր գործը մանկուրտը լավ էր կատարում, արթուն հսկում էր, մինչև որ քարավանը բավական հեռացավ ուղտերի արոտավայրից: Հրաժեշտի պահին քարավանապետը խաղաց մանկուրտի հոգու հետ:

— Երկար է լինելու մեր ճանապարհը: Ո՞ւմ բարև տանեմ քեզանից, որ գեղեցկուհի՞ն, որ կողմերում: Ասա, մի՛ քաշվիր: Լսո՞ւմ ես, գուցե թաշկինա՞կ հանձնեմ քո կողմից:

Մանկուրտը երկար լռեց, նայելով քարավանապետին, հետո ասաց.

— Ես ամեն օր նայում եմ լուսնին, նա էլ՝ ինձ: Բայց մենք իրար չենք լսում... Այնտեղ մարդ է նստած...

Այս խոսակցության ժամանակ վրանում ներկա է լինում մի կին: Նա թեյ էր լցնում վաճառականներին: Նայման-Անան էր: Այդ անունով է նա մնացել սարգեկյան առասպելներում:

Նայման-Անան անցորդ հյուրերի առջև իրեն չի մատնում: Ոչ ոք չի նկատում, թե այդ լուրը որքան տարօրինակ կերպով ցնցում է նրան, որքան է այլայլվում նա: Ուզում է մանրակրկիտ հարցուփորձ անել վաճառականներին այն ջահել մանկուրտի մասին: Բայց վախենում է, վախենում է լսածից ավելին իմանալ: Եվ կարողանում է լռել, խեղդել իր մեջ արթնացած տագնապը, ինչպես ծղրտացող վիրավոր թռչունի... Այդ ժամանակ խոսակցության նյութը փոխվել է, ոչ ոքի այլևս չի հետաքրքրել տարաբախտ մանկուրտը, ինչ դեպք ասես, որ չի պատահում կյանքում, իսկ Նայման-Անան դեռ աշխատում էր հաղթահարել իրեն պաշա-

րած երկյուղը, հանգստացնել ձեռքերի դողը, կարծես իսկապես իր մեջ խեղդել էր այն ծղրտացող թռչունին, և միայն ավելի վար իջեցրեց դեմքին սգո սև գլխաշորը, որ վաղուց սովորական էր դարձել նրա ճերմակած մազերին:

Վաճառականների քարավանը շուտով դնաց իր ճանապարհով: Եվ այդ անքուն գիշերը Նայման-Անան հասկացավ, որ այլևս դադար չի ունենա, եթե Կարօզեկներում չիմտրի հովիվմանկուրտին և չհամոզվի, որ նա իր որդին չի: Այդ տանջալից, սարսափելի միտքը նորից մայրական սրտում արթնացրեց վաղուց ի վեր տարտամ նախազգացումով բուն դրած կասկածը, թե որդին ղոհվել է ռազմի դաշտում... Իհարկե, ավելի լավ կլիներ կրկնակի անգամ թաղեր նրան, քան այսպես տանջվեր, շարշարվեր իրեն հետամտող վախից, հետամտող ցավից, հետամտող կասկածից:

Նրա որդին սպանվել էր սարօզեկների կողմում, ջուանջուանների դեմ մղված մարտերից մեկի ժամանակ: Ամուսինը սպանվել էր տղայից մի տարի առաջ: Նշանավոր, անուն ունեցող մարդ էր նայմանների մեջ: Հետո որդին մեկնեց առաջին ռազմերթով, որպեսզի լուծի հոր վրեժը: Սպանվածներին չէր կարելի թողնել մարտի դաշտում: Յեղակիցները պարտավոր էին բերել նրա մարմինը: Բայց դա անհնարին է եղել: Այն մեծ գոտեմարտի օրը, երբ ընդհուպ մոտեցել են թշնամուն, շատերն են տեսել, որ Նայման Անայի որդին ընկել է ձիուբաշի վրա, և մարտի թոհուբոհից սարսափած, հրակ կտրած ձին նրան փախցրել է հեռու: Այդ ժամանակ տղան ընկել է թամբից, բայց ոտքը վուվել է ասպանդակի արանքում, և նա ուշաթափ կախվել է ձիու կողից, ձին դրանից ավելի խենթալքալով, մորիկի պես սուրացել է, նրա անշունչ մարմինը քարշ տալով տափաստան: Հակառակի նման, ձին վազել է թշնամու կողմը: Չնայած թեժ, արյունահեղ մարտի ժամանակ ամեն ոք պարտավոր է լինել տեղում, այսուամենայնիվ ցեղակիցներից երկուսը նետվել են ձիու ետևից, որ բռնեն, վերցնեն սպանվածի մարմինը: Սակայն ջուանջուանների ջոկատից մի քանի հեծյալ, որ դարան էին մտել ձորակում, աղմուկ-աղաղակով կտրում են ճանապարհը: Նայմաններից մեկը անմիջապես նետահար ընկնում է, մյուսը ծանր վիրավորված շրջում է ձիու գլուխը, մի կերպ հասնում յուրայիններին և այստեղ փուվում գետնին: Այդ դեպքը նայմաններին օգնում է ժամանակին հայտնաբերելու դարան մտած ջուանջուանների ջոկատը, որ ամենա-

վճռական պահին պատրաստվում էր հարված հասցնել թեկից։ Նայմանները արագ նահանջում են, որպեսզի վերախմբավորվեն և նորից մարտի նետվեն։ Եվ, իհարկե, ոչ ոքի արդեն չի հետաքրքրում, թե ինչ եղավ իրենց ջահել ռազմիկը, Նայման-Անայի որդին... Վիրավոր Նայմանը, այն ու սուրացել էր յուրայինների մոտ, հետագայում պատմում էր, թե երբ իրենք ընկել էին նրա որդու ետևից, որդուն քարշ տվող ձին հանկարծ չքացել է տեսողությունից, գնացել անհայտ ուղղությամբ...

Մի քանի օր շարունակ նայմանները դուրս են եկել որոնելու մարմինը։ Բայց չեն գտել ոչ սպանվածին, ոչ նրա ձիուն, ոչ նրա զենք ու զրահը, և ոչ էլ ուրիշ որևէ հետք։ Որ նա սպանվել էր, ոչ ոք չէր կասկածում, եթե անգամ վիրավոր լիներ, ծարավից կմեռնեի անապատում կամ արյունաքամ կլիներ։ Սուգ ու շիվանը գցել են, որ իրենց ջահել ցեղակիցը անթաղ մնացել է անմարդ սարոզեկներում։ Դա խաղք ու խայտառակություն էր բոլորի համար։ Նայման-Անայի վրանում լացող կանայք նախատում էին իրենց ամուսիններին ու եղբայրներին և ողբ ասում.

— Անգղ ու աղռավ բզկտել են նրան դաշտում, գել ու գազան քարշ են տվել տարել նրան։ Էլ ի՞նչ տղամարդ եք դուք, ինչպես պիտի զխարկ դնեք ձեր զխին...

Եվ Նայման-Անայի համար ձգվեցին դատարկ օրերը, դատարկված երկրում։ Նա հասկանում էր, որ պատերազմում մարդիկ մեռնում են, բայց այն միտքը, որ իր որդին ընկած է մնացել մարտի դաշտում, որ մարմինը չի հանձնվել հողին, նրան քուն ու դադար չէր տալիս։ Մորմոքում էր մայրը, դուռը, անվերջանալի մտքերին գերի։ Եվ չգիտեր ո՞ւմ առաջ բացեր սիրտը, որ թեթևանար վիշտը, չգիտեր ում դիմեր, բացի ասածուց...

Որպեսզի ինքն իրեն արգելեր մտածելու այդ մասին, պետք է սևփական աչքերով համոզվեր, որ տղան մահացած է։ Այն ժամանակ, ով պիտի դեմ գնար ճակատագրի կամքին։ Նրան ամենից շատ շփոթեցնում էր այն հանգամանքը, որ անհետ կորել էր որդու ձին։ Ձին չէր խփվել, նա սարսափից փախել էր։ Իբրև սովորական երամակի ձի, վաղ թե ուշ, պիտի վերադառնար հարազատ վայրերը և հետը բերեր ասպանդակից կախված հեծյալի դին։ Այդ դեպքում, որքան էլ սոսկալի լինեի, մայրը կհեծեծար, կողբար, կոռնար դիակի վրա և, երեսը եղունգներով շանգոնով, կպատմեր, թե որքան թշվառ ու անիծված է ինքը, այնքան կասեր, մինչև աստված տխրեր երկնքում, եթե իհարկե նա

այլասացությունից բան է հասկանում: Բայց գոնե այլևս կասկած չէր մնա սրտում և մահին կնախապատրաստվելու սառը դատողությամբ, կապասեր իր ժամին, չկառչելով կյանքից, նույնիսկ մտովի չհապաղելով, որ չերկարացնի իր կյանքը: Բայց որդու մարմինը այդպես էլ չգտան, ձին էլ չվերադարձավ: Կասկածները տանջում էին մորը, չնայած ցեղակիցները կամաց-կամաց մոռացան այդ մասին, քանզի բոլոր կորուստների ցավը ժամանակի ընթացքում բթանում է և ենթակա է մոռացման... Եվ միայն մայրը չէր կարողանում հանգստանալ ու մոռանալ: Մտքերը շարունակ պտրտվում էին միևնույն ուղղությամբ: Ի՞նչ է պատահել ձիուն, որտեղ է մնացել ձիասարքը, զենքը, որոնց միջոցով, թեկուզև անուղղակի, կարելի կլիներ որոշել, թե ինչ է եղել որդին: Զէ՞ որ հնարավոր էր, որ սարօգեկներում ձիուն բռնած լինեին ջուանջուանները, երբ նա ուժասպառ է եղել և թույլ է տվել, որ իրեն բռնեն: Ավելորդ ձին, լավ ձիասարքով, նույնպես ավար է: Ուրեմն այդ դեպքում ինչպե՞ս են վարվել ասպանդակից կախված իր որդու հետ. հո՞ղն են դրել, թե նետել են, որ տափաստանային գազանները հոշոտեն: Իսկ եթե նա ողջ է եղե՞լ, մի հրաշքով ողջ է եղել: Խփել-սպանե՞լ են արդյոք և վերջ դրել նրա տանջանքներին, թե՞ նետել են ամայի դաշտը՝ հոգին ավանդելու, թե՞... Իսկ եթե հանկարծ...

Վերջ չկար կասկածներին: Եվ երբ անցորդ վաճառականները թեյի ժամանակ խոսք բացեցին սարօգեկներում տեսած ջահել մանկուրտի մասին, նույնիսկ գլխի շքեկան, թե ինչ կրակ գեցցին Նայման-Անայի ցաված սիրտը: Սիրտը կանգ առավ տազնապալի նախազգացումից: Եվ այն զգացումը, թե դա կարող էր իր կորած որդին լինել, հետզհետե ավելի համառորեն և ավելի սաստիկ էր պաշարում նրա միտքն ու հոգին: Մայրը հասկացավ, որ չի հանգրստանա, մինչև չփնտրի, շտեմնի այդ մանկուրտին, չհամոզվի, որ դա իր որդին չի:

Այն կիսատափաստանային նախալեռներում, Նայմանների ամառային իջևանատեղերում հոսում էին քարքարոտ գետակներ: Ամբողջ գիշերը Նայման-Անան ականջ էր դնում հոսող ջրին: Ինչ էր ասում ջուրը, այնքան քիչ ներդաշնակելով իր հոգու խռովքին: Հանգստանալ էր ուզում: Մի լավ լսել էր ուզում վազող ջրի քչքչոցը, հագննալ էր ուզում այդ քչքչոցից, մինչև որ գնար սուզվել սարօգեկների խուլ լուծթյան մեջ: Մայրը գիտեր, թե որքան վտանգավոր և համարձակ բան է միայնակ սարօգեկներ

գնալը, բայց չէր ցանկանում որևէ մեկին տեղյակ պահել իր որոշման մասին: Ոչ ոք չէր հասկանա իրեն: Նույնիսկ հարազատները հավանություն չէին տա իր մտադրությանը: Ի՞նչ իմաստ ունի դուրս գալ որոնելու վաղուց սպանված որդուն: Եթե նույնիսկ որևէ պատահականությամբ նա կենդանի է մնացել և դարձել մանկուրտ, ապա ավելի քան անիմաստ է որոնել նրան, իզուր սիրտ կեղեքել, որովհետև մանկուրտը լոկ արտաքին թաղանթ է, նախկին մարդու խրտվիլակը...

Այդ գիշեր, մեկնելու նախօրեին, մի քանի անգամ դուրս եկավ յուրտից: Երկար նայում էր դիմացը, ականջ դնում, աշխատում կենտրոնանալ, ժողովել մտքերը: Կեսգիշերային լուսինը կանգնած էր գլխավերևում, բարձր, անամպ երկնքում, երկիրը ուղեղով գունատ կաթնալույսով: Այս ու այնտեղ, երկարուկ բլրակների լանջերին ցրված բյուրավոր սպիտակ յուրտերը նման էին խոշոր թռչունների երամի, որ իջել էին գիշերելու խշշացող գետակների ափերին: Առկա մոտ, այնտեղ, ուր գտնվում էին ոչխարի փարախները և ավելի այն կողմ, ձորակներում, որտեղ ձիերի երամակներ էին արածում, լավեցին շան հաշոց և մարդկային անորոշ ձայներ: Բայց Նայման-Անային ավելի շատ հուզում էին առկա մերձակա փարախների մոտ երգող աղջիկների փոխկանչերը: Ինքն էլ է ժամանակին երգել այդ գիշերային երգը: Այստեղ էին կանգ առնում ամեն ամառ, ինչքան իրեն հիշում է, այն օրից, ինչ հարս եկավ այստեղ: Ամբողջ կյանքն այս վայրերում է անցել. թե այն ժամանակ, երբ ընտանիքը մեծ էր և միանգամից չորս յուրտ էին խփում, մեկն իբրև խոհանոց, մյուսը՝ հյուրասենյակ, երկուսն էլ՝ բնակելի, թե հետո, ջուանջուանների արշավանքից հետո էլ, երբ մնաց մեն-մենակ...

Հիմա ինքն էլ էր լքում իր մենավոր յուրտը... Երեկվանից ճամփի պատրաստություն էր տեսնում: Հաց ու ջուր է վերցրել: Զուր շատ է վերցրել. երկու տիկ, մեկ էլ տեսար չկարողացավ շուտ ջրհոր գտնել սարօգեկներում: Դեռևս երեկվանից ուղտը՝ Ակմայան, կապված է յուրտի մոտերքում: Ակմայան իր հույսն է և ուղեկիցը: Թե չէ ինչպե՞ս կհամարձակվեր մտնել սարօգեկների խուլուխավարը, եթե չապավիններ Ակմայայի ուժին ու արագ վազքին: Այդ տարին Ակմայան ստերջ էր մնացել, հանգստանում էր երկու ծննդաբերությունից հետո և գերազանց հեծելավիճակում էր: Զորիկ-մորիկ, երկար, ուժեղ ոտքերով, ճկուն ներբաններով, որոնք դեռ չէին մաշվել, անհամապատասխան ծանր

բեռից ու ծերությունից, գույգ ամուր սապատներով, մկանուտ, գեղեցիկ վզով և շորիկ, դուրեկան գլխով, թիթեռնիկի թևերի նրման թրթռուն, նուրբ ռունգերով, որոնք վաղքի պահին լիաթոք ներծծում էին օդը, սպիտակ Ակմայա ուղտը մեծ գին ուներ, մի ամբողջ երամակի գին։ Այդպիսի արագավազ, ուժերի ծաղկման շրջանում գտնվող ուղտին տալիս էին տասնյակ գլուխ մատղաշ, որպեսզի նրանից հետևողներ ծնվեն։ Դա Նայման-Անայի վերջին գանձն էր, ոսկյա մերուներ, նախկին հարստության միակ հիշատակը։ Մնացյալը փոշու նման հօղս էր ցնդել։ Պարտքեր, Սպանվածների բառասունքի և մահվան տարելիցի կատարումներ... Տղայի առիթով նույնպես, որին անհուն կարոտով ու վրշտով գնում էր որոնելու նախազգացումից մղված, վերջերս հոգեհաց էր տվել։ շատ ժողովուրդ էր եկել, մերձավոր շրջանի բոլոր նայմանները։

Լուսաբացին Նայման-Անան դուրս էկալ յուրտից, ճամփա ընկնելու պատրաստ։ Շեմն անցավ, կանգնեց, հենվեց դռանը, մտքի մեջ ընկավ, հայացքը գցեց քնած առվին... բարեկազմ, անցյալի գեղեցկությունը դեռ պահպանած Նայման-Անան ինչպես հարկն է գոտեորվել էր հեռավոր ճանապարհի համար։ Հագել էր երկարաճիտ կոշիկներ, տաբատ, զգեստի վրայից բաճկոնակ, ուսերից ազատ վար իջնող թիկնոց։ Կապել էր սպիտակ գլխաշոր, ծայրերը ագուցել ծոծրակին։ Այդպես էր որոշել գիշերային անքուն մտածումների ժամանակ, եթե հույս ունի որդուն ողջ տեսնելու, էլ ի՞նչ սուգ։ Իսկ եթե հույսը իրականություն չդառնա, հետո էլ կարող է գլուխը փաթաթել հավերժական սև գլխաշորով։ Մշուշու առավոտը թաքցնում էր մոր ճերմակած մազերի և խոր տառապանքի կնիքը՝ վշտահար դեմքն ակոսող կնճիռները։ Հանկարծ աչքերը խոնավացան, և նա ծանր հոգոց հանեց։ Մի՞թե մտքով կանցներ, մի՞թե կարող էր գուշակել, թե գլխին այսպիսի բան է գալու։ Բայց հետո հավաքեց իրեն։ «Աշվադան լյա իլլա հիլ ալլահ», — շնչաց նա աղոթքի առաջին սողը (չկա այլ աստված, բացի աստծուց) և վճռաբար մոտեցավ ուղտին, չոքեցրեց նրան։ Սովորականի պես գոմալով, ոչ բարձր ձայն արձակելով, Ակմայան անշտապ կուրծքը գետնին իջեցրեց։ Նայման-Անան արագորեն թամբին գցեց խուրջինը և հեծավ ուղին, հետո խթանեց, սա վեր կացավ, ուղղեց ոտքերը և անմիջապես տիրուհուն կտրեց, վեր բարձրացրեց գետնից։ Ակմայան հասկացավ։ Իրեն ճանապարհ է սպասում...

Անուում ոչ ոք չգիտեր Նայման-Անայի ուղևորության մասին և բացի քնահարամ ազգական-սպասուհուց, որ բոպեն մեկ բերանը լայն բացելով հորանջում էր, ոչ ոք նրան ուղեկից չեղավ այդ ժամին: Սպասուհուն դեռևս երեկ էր ասել, թե մտադիր է հյուր գնալու իր տորկաններին՝ հարազատների մոտ և, այնտեղից, եթե ուխտավորներ լինեն, հետները կգնա ղաչաղների կողմը, աղոթելու սուրբ Յասավիի տաճարում:

Վաղ դուրս եկավ, որ ոչ ոք ավելորդ հարցուփորձով չանհանգըստացնի իրեն:

Առկից հեռանալով, Նայման-Անան ուղղվեց սարոզեկների կողմը, որի պղտոր հեռուն հազիվ էր նշմարվում դիմացի անշարժ ամալյության մեջ:

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փռված էին հսկայական ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օզեկներ, Դեղին տափաստանների միջնակներ:

Այս կողմերում ուզածդ տաքածությունը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ գնացքները գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

«Կոնվենցիա» ավիակրից գնաց ևս մի ռադիոծածկագիր, ուղղված «Պարիտետ» ուղեծրային կայանի տեղեկագնաց հրակիչներին: Այդ ռադիոգրում, միևնույն կտրական-նախազգուշական տոնով առաջարկվում էր ռադիոկապ չհաստատել Արեգականային Գալակտիկայից դուրս գտնվող պարիտետ-տեղեկագնացներ 1—2 և 2—1-ի հետ՝ նրանց ուղեծրային կայան վերադառնալու ժամանակը և հնարավորությունները քննարկելու նպատակով, այսուհետև սպասել Միադեկլեկտորների ցուցումներին:

Օվկիանոսում փոթորկի թափը կտորվել էր: Ավիակիրը նկատելի ճոճվում էր ալիքների վրա: Խաղաղօվկիանոսյան ջուրը խաղ էր անում վիթխարի նավախելի երկարությամբ: Արեգակն առաջվա նման փայլում էր ծովային տարածության վրա, հափըշտակված ալիքների անընդհատ եռացող սպիտակափրփուր շարժումով: Քամին հոսում էր համաշափ շնչառությամբ:

«Կոնվենցիա» ավիակրի բոլոր ծառայությունները, ներառյալ

ավիաթևը և պետական շահերի անվտանգության խմբերը, կադմ-պատրաստ սպասում էին...

Արդեն մի քանի օր էր, ինչ սպիտակ ուղտ Ակմայան, միօրինակ մնչալով, հագիվ լսելի սնգսնգոցով վարգում էր սարօզեկյան հսկա տափաստանի ձորակներով ու հովիտներով, իսկ տիրուհին անընդհատ խթանում էր նրան, քշում տաք և ամայի հողերով: Նրանք դադար առան միայն գիշերը, ծանծաղ ջրհորի մոտ: Իսկ առավոտյան նորից ճամփա ընկան՝ որոնելու սարօզեկների անհամար ծալքերում կորած ուղտերի մեծ երամակը: Այստեղ, սարօզեկների այս մասում, բազմաթիվ կիլոմետրերով, ձգվող Մալաքումդիչապի կարմրավուն, ավազոտ զառիթափից ոչ հեռու, անցորդ վաճառականները վերջերս տեսել էին այն հովիվմանկուրտին, որին այժմ փնտրում էր Նայման-Անան:

Արդեն երկրորդ օրն էր, ինչ նա պտտվում էր Մալաքումդիչապի շուրջբոլորը, վախենալով հանդիպել ջուանջուանների, թեև որքան նայում էր, որքան այս ու այն կողմ էր ընկնում, ամենուրեք համատարած տափաստան էր, խաբուսիկ միրածներ: Մի անգամ նույնիսկ հավատալով տեսիլքին, կտրեց հսկայական, ոլոր-մոլոր ճանապարհ, որ մտնի մզկիթներով ու բերդապարիսպներով շրջապատված օդային քաղաքը: Միգուցե իր որդին այնտեղ լինի, ստրկավաճառների շուկայում: Այդ դեպքում, որդուն կնստեցներ Ակմայայի թամբին, իր թիկունքում և այն ժամանակ թող որևէ մեկը փորձեր հետապնդել... Ծանր է անապատի կյանքը, դրա համար էլ այդպիսի տեսիլներ են երևում:

Իհարկե, դժվար է սարօզեկներում մարդ գտնելը, մարդն այստեղ ավազահատիկ է, բայց եթե այդ մարդը հսկում է մեծ երամակի, որն արոտավայրերում ահագին տեղ է գրավում, ապա վաղ թե ուշ կտեսնես գոնե մի անասունի, հետո մյուսներին, այնուհետև հովվին՝ երամակի գլխին: Նայման-Անայի հույսը հենց այդ էր: Բայց առայժմ ոչ մի տեղ ոչինչ չէր երևում: Արդեն անհանգստանում էր, որ կարող են երամակը քշած լինել ուրիշ տեղ կամ, արդյո՞ք ջուանջուանները ուղտերին ամբողջ խմբով չեն քշել խիվա կամ Բուխարա՝ վաճառքի: Կվերադառնա՞ր արդյոք հովիվը այդքան հեռու տեղերից... Նրբ մայրը, կարոտից ու կասկածից տանջվելով, դուրս էր գալիս աուլից, լոկ մի բաղձանք ուներ. տեսներ, միայն թե ողջ տեսներ տղային, թեկուզև մանկուրտ լինի, ով ուղում է լինի, թող չհիշի ոչինչ, թող չհասկանա

ոչինչ, բայց երանի որդին լինի ողջ, պարզապես ողջ... Մի՞թե դա քիչ է: Բայց խորանալով սարօղեկների մեջ, հասնելով այն տեղին, որտեղ կարող էր լինել քարավանով անցնող վաճառականների տեսած այն հովիվը, սկսեց վախենալ, որ հանձին որդու տեսնելու է բանականությունը խեղված մի արարածի: Վախը ջլատում, ճնշում էր նրան: Այնժամ նա աղոթեց աստծուն, որ հովիվը իր որդին չլինի, այլ ուրիշ մի դժբախտ, և պատրաստ էր անտրտունջ համակերպվել ճակատագրին, որ որդին չկա և չի կարող ողջ լինել: Իսկ այժմ, պարզապես գնում է տեսնելու մանկուրտին և համոզվելու, որ իր կասկածներն անտեղի են, և երբ համոզվի, կվերադառնա տուն, այլևս չի տանջվի տրորվի, կապի իր կյանքը, որքան հաճո է ճակատագրին... Բայց հետո դարձյալ գլուխ բարձրացրեց կարոտը և ինչ գնով ուզում է լինի սարօղեկներում ոչ թե որևէ մեկին, այլ հենց իր տղային գտնելու ցանկությունը...

Զգացմունքների այդ տարուբերումների մեջ նա հանկարծ, թեք թմբի վրայից անցնելիս, տեսավ բազմաթիվ ուղտերի երամակ, հարյուրավոր գլուխ ուղտեր աղատ արածում էին ընդարձակ հովտում: Թուխ, պարարտ ուղտերը ման էին գալիս ցանցառ թփուտների և տատասկների մեջ, պոկոտելով դրանց կատարները: Նայման-Անան մտրակեց Ակմայային, ամբողջ թափով առաջ սուրաց և սկզբում ուղղակի քիչ էր մնում խեղդվելու ուրախությունից, որ վերջապես գտել է երամակը, հետո վախեցավ, դող անցավ մարմնով, սարսափեց, որ հիմա կտեսնի մանկուրտ որդուն: Հետո նորից սիրտը թունդ եղավ, և արդեն ինքն էլ չէր հասկանում, թե ինչ է ուզում:

Ահա արածող երամակը: Իսկ ո՞ւր է հովիվը: Երևի այստեղ մի տեղ է: Իրոք, հովտի մյուս ծայրին տեսավ մի մարդու: Հեռվից դժվար էր ղանազանել, թե ով է: Հովիվը կանգնած էր երկար մահակը ձեռքին և ետևից պահում էր հեծկան ուղտին՝ մեջքին բեռ, և աչքերին քաշած գլխարկի տակից հանգիստ նայում էր մոտեցող կնոջը:

Մոտեցավ և ճանաչեց որդուն: Նայման-Անան չէր էլ հիշում ինչպես գլորվեց ուղտի մեջքից: Իրեն թվաց, թե ընկավ, բայց դա ի՞նչ կարևոր էր:

— Որդյակ իմ, հարազատս: Նա քեզ եմ փնտրում ամեն տեղ,— մայրը նետվեց նրա կողմը իրենց բաժանող մացառների վրայով: — Նա քո մայրն եմ:

Եւ անմիջապէս ամեն ինչ հասկացաւ և հեկեկաց, ոտքերը
պետին խփելով, դառր և ահեղ լաց եղաւ, ծռելով ջղաձգաբար
ցնցվող շրթունքները, աշխատելով զսպել իրեն և դրա համար ուժ
չգտնելով: Որպեսզի գեթ կարողանա՞ր մնալ ոտքի վրա, ամուր
բռնել էր անտարբեր որդու ուսից և լալիս ու լալիս էր վշտից
մոլորված, վիշտ, որ վաղուց էր կախվել զլիսին ու հիմա փլվում
էր, տակովն անելով ու թաղելով իրեն: Եւ արցունք թափելով,
արցունքների միջով, ճերմակ մազերի թաց ալիքների միջով, դող-
դող մատների միջով, որոնք ճամփի փոշին տարածում էին դեմ-
քին, նայում էր որդու ծանոթ դիմագծերին և փորձում էր բռնել
նրա հայացքը, դեռևս սպասելով, դեռևս հուսալով, որ նա կճանաչի
իրեն, ախր այնքան հեշտ է ճանաչել հարազատ մորը:

Բայց նրա հայտնվելը ոչ մի տպավորութուն չգործեց տղա-
յի վրա, կարծես նա մշտապէս այստեղ է լինում, եկել է տա-
փաստան, տեսնելու իրեն: Նույնիսկ շհարցրեց ո՞վ է և ինչո՞ւ է
լալիս: Մի հարմար պահի ուսն ազատեց նրա ձեռքի տակից և
ետեից քարշ տալով անբաժան հեծկան ուղտին՝ բեռը վրան,
զնաց երամակի մյուս զլուխը, տեսնելու հոշատ չի հեռացել հով-
տում տրտինգ տվող մատղաշը:

Նայման-Անան մնաց տեղում, նստեց, դուչգ ամբերով բռնեց
դեմքը և հեկեկաց, ու մնաց այդպէս առանց զլուխը բարձրաց-
նելու: Հետո ուժ հավաքեց, տեղից ելաւ, զնաց որդու մոտ, աշ-
խատելով հանգիստ երևալ: Մանկուրտ-որդին, կարծես ոչինչ չէր
եղել, աչքերին քաշած զլիարկի տակից անխմաստ ու անտարբեր
նայեց նրան, և թույլ ժպիտի նման մի բան սահեց հոգնատանջ,
քամիներից սեացած, կոշտացած դեմքով: Բայց աչքերը, արտա-
հայտելով հետաքրքրության խոր բացակայութուն աշխարհում
ամենայն ինչի նկատմամբ, մնացին օտար:

— Նստիր խոսենք,— ծանր հոգոց հանելով ասաց Նայման-
Անան:

Նստեցին գետին:

— Դու ճանաչո՞ւմ ես ինձ,— հարցրեց մայրը:

Մանկուրտը բացասաբար շարժեց զլուխը:

— Քո անունն ի՞նչ է:

— Մանկուրտ,— պատասխանեց նա:

— Հիմա են քեզ այդպէս անվանում: Քո առաջվա անունը
չե՞ս հիշում: Հիշիր, քո իսկական անունը:

Մանկուրտը լուռ էր: Մայրը տեսաւ, որ նա աշխատում էր

հիշել, լարվածությունից քթարմատին հայտնվեցին քրտինքի խոշոր կաթիլներ, աչքերը ծածկվեցին թրթռացող մշուշով, բայց, ըստ երևույթին, նրա դիմաց առաջացել էր խուլ, անթափանց պատ, և նա չէր կարողանում հաղթահարել արգելքը:

— Իսկ ի՞նչ էր հորդ անունը: Կամ գիտե՞ս դու ով ես, ո՞ւմ, ցեղից ես: Գոնե գիտե՞ս որտեղացի ես:

Ոչ, նա ոչինչ չէր հիշում և չգիտեր ոչինչ:

— Այս ի՞նչ են արել քեզ,— մրմնջում էր մայրը և նորից կամքից անկախ ցնցվում էին շուրթերը, և վիրավորանքից, զայրույթից ու վշտից, նորից սկսեց հեծկլտալ, ապարդյուն աշխատելով տիրապետել իրեն: Մոր տառապանքը ոչ մի ազդեցություն չէր գործում մանկուրտի վրա:

— Կարելի է խլել հողը, կարելի է խլել հարստությունը, կարելի է խլել նաև կյանքը,— բարձրաձայն ասաց նա,— բայց ո՞վ է հնարել, ո՞վ է համարձակվել մահափորձ կատարել մարդու հիշողության դեմ: Ահ, տեր աստված, եթե դու գոյություն ունես, ինչպես ես այդ բանը ներշնչել մարդկանց: Մի՞թե առանց այդ էլ քիչ չարիք կա աշխարհիս երեսին:

Եվ այնժամ, նայելով իր մանկուրտ-որդուն, Նայման-Անան ասաց իր նշանավոր ողբը արեգակի, աստծո, իր մասին, ողբ, որ այսօր էլ իմացողները վերապատմում են, երբ խոսք է բացվում սարօգեկյան պատմությունից...

Եվ այնժամ նա սկսեց իր ողբը, որ այսօր էլ հիշում են իմացող մարդիկ.

— Մեն Բոթասը օլգեն բոզ մայա,

Թուլիբըն քելիփ իսկեհեն¹...

Եվ այնժամ նրա հոգուց պոկվեցին ողբեր, երկար, անմխիթար, աղաղակներ, բռնելով լուռ, անծայրածիր սարօգեկները...

Սակայն մանկուրտ-որդուն ոչինչ չէր հուզում:

Եվ այնժամ Նայման-Անան որոշեց ոչ թե հարցուփորձով, այլ ներշնչանքով հասկացնել, թե ով է նա:

— Քո անունը Զոլաման է: Լսո՞ւմ ես: Դու Զոլամանն ես: Իսկ քո հոր անունը Գոնենբայ է: Մի՞թե չես հիշում հորդ: Ախր նա քեզ մանկուց սովորեցրել է նետ արձակել: Իսկ ես քո մայրն եմ:

---

¹ Ես մի խեղճ ուղտ եմ, եկել եմ հոտոտեմ ձագիս, որի մորթին դարմանով է լցված:

Դու իմ տղան ես: Դու նայմանների ցեղից ես: Հասկացա՞ր: Դու նայման ես...

Նրա ասածները տղան լսում էր հետաքրքրության կատարյալ բացակայութեամբ, կարծես խոսքը ոչ մի բանի մասին է: Երևի նա նույն ձևով էր լսում ճպուռի ճռոցը խոտերի մեջ:

Եվ այնժամ Նայման-Անան հարցրեց մանկուրտ-որդուն.

— Իսկ ի՞նչ է եղել մինչև քո այստեղ գալը:

— Ոչինչ չի եղել:

— Գիշեր էր թե ցերեկ:

— Ոչինչ չի եղել,— ասաց նա:

— Ո՞ւմ հետ կուզեիր խոսել:

— Լուսնի հետ: Բայց մենք չենք լսում իրար: Այնտեղ մեկը նստած է:

— Ուրիշ ի՞նչ կուզեիր դու:

— Հյուսք կուզեի գլխիս, ինչպես իմ տերն ունի:

— Բեր տեսնեմ, ի՞նչ են արել գլուխդ,— ձգվեց Նայման-Անան:

Մանկուրտը թափով ոստնեց տեղից, ետ ընկրկեց, ձեռքերը գցեց գլխարկին և այլևս չնայեց մորը: Նայման-Անան հասկացավ, երբեք չի կարելի խոսք բացել գլխի մասին:

Այդ պահին հեռվում երևաց մի մարդ, որ ուղտին հեծած գալիս էր իրենց կողմը:

— Ո՞վ է նա,— հարցրեց Նայման-Անան:

— Ինձ ուտելիք է բերում,— պատասխանեց որդին:

Նայման-Անան խուճապի մատնվեց, Հարկավոր էր անմիջապես թաքնվել, քանի դեռ այդքան անպատեհ հայտնված ջուան-ջուանը չի տեսել իրեն: Նայման-Անան շոքեցրեց իր ուղտին, նստեց թամբին:

— Նրան բան չասես: Ես շուտով կգամ,— ասաց Նայման-Անան:

Որդին չպատասխանեց: Նրա համար մեկ էր:

Նայման-Անան հասկացավ, որ սխալ է թույլ տվել ուղտին հեծած հեռանալով արածող երամակի միջով: Բայց արդեն ուշ էր: Դեպի երամակը եկող ջուանջուանը, իհարկե, կնկատեր իբեն՝ սպիտակ ուղտին բազմած: Հարկավոր էր ոտքով գնալ, թաքնվել արածող անասունների մեջ:

Բավական հեռանալով արոտավայրից, Նայման-Անան մտավ խոր մի հեղեղատ, որի շուրջը օշինդր էր աճել: Շտապով Ակմա-

յային պառկեցրեց հեղեղատի հատակին, ինքն սկսեց աչք պահել: Ինչպես ենթադրում էր, այդպես էլ կար: Համենայն դեպս նկատել էր: Որոշ ժամանակ անց, ուղտը քառատրոփ քշելով հայտնվեց այդ ջուանջուանը: Զինված էր նիզակով և նետերով: Զուանջուանը հայտնապես մտահոգ էր, նա տարակուսանքով շուրջն էր նայում, ո՞ւր կորան սպիտակ ուղտն ու հեծյալը, որոնց տեսել էր հեռվից և չէր կարողանում կողմնորոշվել ի՞նչ ուղղութեամբ շարժվի: Մեկ այս կողմ էր նետվում, մեկ՝ այն: Եվ վեոջին անգամ անցավ հեղեղատից շատ մոտիկ: Լավ էր, Նայման-Անան գլխի ընկավ, թաշկինակով կապեց Ակամայայի դունչը: Մեկ էլ տեսար ձայն հանեց: Թաքնվելով հեղեղատի պոնկին աճած օշինդրի թփերի ետևում, Նայման-Անան բավական պարզ տեսնում էր ջուանջուանին: Սա փրշոտ ուղտին նստած նայում էր շուրջբոլորը: Դեմքը մի տեսակ փքված էր, լարված, գլխին նավականման սև գլխարկ, որի եզրերը ետ էին ոլորված, իսկ թիկունքին փայլին տալով ճոճվում էր սև, կոշտ, ամուր հյուսքը: Զուանջուանը ձգվեց ասպանդակների վրա, նիզակը պատրաստ պահած դիտեց շորս բոլորը, գլուխը շրջեց, աչքերը պսպղացին: Դա սարօգեկները դավթած թշնամիներից մեկն էր, որ շատ մարդ էր քշել ստրկութեան և այնքան դժբախտություն էր բերել իր ընտանիքին: Բայց անգնն կինը ի՞նչ կարող է անել վայրագ ռազմիկ-ջուանջուանի դեմ: Եվ մտածում էր Նայման-Անան, թե տեսնես ինչպիսի կյանքն ու դեպքերն են սրանց հասցրել այսքան դաժանություն, վայրենություն, ոչնչացնել ստրուկի հիշողությունը...

Զուանջուանը մի քիչ ետ ու առաջ արեց և շուտով հեռացավ երամակի կողմը:

Արդեն երեկո էր: Արևն արդեն մայր էր մտել, բայց վերջալուսի շողերը մնացել էին տափաստանի վրա: Հետո միանգամից մթնեց: Վրա հասավ սև գիշերը:

Այդ գիշերը Նայման-Անան մեն-մենակ անցկացրեց տափաստանում, իր թշվառ մանկուրտ-որդուց ոչ շատ հեռու: Վախենում էր վերադառնալ նրա մոտ: Քիչ առաջվա ջուանջուանը կարող էր գիշերը մնացած լինել երամակի մոտ:

Եվ Նայման-Անան որոշեց տղային չթողնել ստրկության մեջ, տանել հետը: Թեկուզ նա մանկուրտ է, չի հասկանում ինչն ինչոց է, բայց ավելի լավ է իր տանը լինի, մերձավորների մոտ, քան անմարդ տափաստաններում հուլվություն անի ջուանջուան-

ների համար: Այդպես էր թելադրում մայրական սիրտը: Հաշտ-վել, ինչպես ուրիշներն էին հաշտվում նման դեպքերում, իր ուժերից վեր էր: Նա չէր կարող իր արյունը թողնել գերության մեջ: Մեկ էլ տեսար հարազատ վայրերում նորից գիտակցությունը ետ եկավ, հանկարծ հիշեց մանկությունը...

Առավոտյան Նայման-Անան նորից հեծավ Ակմայային: Հեռավոր, ոլոր-մոլոր ճանապարհներով նա երկար որոնեց երամակը, որ գիշերվա ընթացքում բավական հեռու էր գնացել: Երամակը գտնելուց հետո Նայման-Անան երկար նայում էր՝ հոջուանջուաններից չկան այնտեղ: Համոզվելով, որ մարդ չկա, որդուն կանչեց անունով.

— Զոլաման, Զոլաման, բարև:

Որդին ետ նայեց, մայրը ուրախությունից ճիչ արձակեց, թեև անմիջապես հասկացավ, որ նա պարզապես ետ է նայել ձայնի վրա: Նայման-Անան նորից ու նորից աշխատեց ետ բերել որդու խլված հիշողությունը:

— Հիշիր քո անունը, հիշիր անունդ, — աղաչում, հորդորում էր նա: Քո հայրը Դոնենբայն է, մի՞թե չգիտես: Քո անունը ոչ թե մանկուրտ է, այլ Զոլաման¹: Մենք քեզ այդպես ենք անվանել, որովհետև դու ծնվել ես ճանապարհին, նայմանների մեծ քոչատեղում: Երբ դու ծնվեցիր, մենք այնտեղ երեք օր կանգառ արեցինք: Երեք օր խնջույք էր:

Ու թեև այդ ամենը մանկուրտ-որդու վրա ոչ մի տպավորություն չէր գործում, մայրը շարունակում էր պատմել, ապարդյուն հույս ունենալով, թե հանկարծ մի շող կփայլի նրա խամրած գիտակցության մեջ: Բայց նա բախում էր ամուր փակված դարպասները: Այնուամենայնիվ, մայրը շարունակում էր պնդել իրենք.

— Հիշիր անունդ: Քո հայրը Դոնենբայն է:

Հետո կերակրեց, ջուր տվեց որդուն իր ունեցած պաշարից, նրա համար երգեց օրորոցային երգեր:

Երգերը տղային շատ դուր եկան: Հաճույքով էր լսում, և ինչոր աշխույժ, տաքուկ բան հայտնվեց նրա անշարժ, սևացած, կոշտացած դեմքին: Այդ ժամանակ մայրը սկսեց նրան համոզել հեռանալ այստեղից, հեռանալ ջուանջուաններից և իր հետ գնալ

¹ Զոլաման — անունը կաղմված է երկու բառից «Զոլ» — ճանապարհ, «աման» առողջություն: Ունի «ողջ լեռ ճանապարհին», իմաստը:

հարազատ վայրերը: Մանկուրտը չէր պատկերացնում, թե ինչպե՞ս կարելի է վեր կենալ գնալ,— հապա երամա՞կը: Ոչ, տերը կարգադրել է չբաժանվել երամակից: Այդպես է ասել տերը: Եվ նա ոչ մի կերպ չի բաժանվի երամակից...

Եվ նորից քանիերորդ անգամ փորձեց Նայման-Անան մուտք գործել խորտակված հիշողութ՞յան փակ դարպասից, նորից ու նորից կրկնելով.

— Հիշիր ո՞ւմն ես դու: Ի՞նչ է քո անունը: Քո հայրը Դոնեն-բայն է:

Ջնկատեց մայրը, թե իր անպտուղ ջանքերը որքան ժամանակ խլեցին, միայն ուշքի եկավ այն ժամանակ, երբ երամակի մյուս գլխին նորից երևաց ուղտին հեծած ջուանջուանը: Այս անգամ նա ավելի մոտիկ էր և ավելի էր շտապում, անընդհատ խթանելով ուղտին: Նայման-Անան առանց հապաղելու հեծավ Ակմայային: Եվ նետվեց հեռու: Բայց մյուս ծայրից, դեմհանդիման հայտնվեց մի ուրիշ հեծյալ ջուանջուան: Նայման-Անան Ակմայային քշեց նրանց արանքով: Արագավազ, սպիտակ Ակմայան ժամանակին թռցրեց տիրուհուն, իսկ ջուանջուանները երկար հետապնդեցին նրանց, գոռգոռալով և նիզակ ճոճելով: Բայց Ակմայային հասնել չէր լինի: Նրանք հետզհետե ավելի ետ էին մնում, տմբտմբալով իրենց փրչոտ ուղտերի վրա, իսկ Ակմայան շունչ առնելով, անհնարին արագութ՞յամբ սուրում էր սարողեկներով՝ Նայման-Անային փախցնելով մահացու հետապնդումից:

Նայման-Անան չգիտեր, որ գազազած ջուանջուանները ետ դառնալով ծեծեցին մանկուրտին: Բայց մանկուրտից ի՞նչ պահանջես: Նա միայն պատասխանում էր.

— Նա ասում էր, որ իմ մայրն է:

— Նա քեզ ի՞նչ մայր: Դու մայր չունես: Գիտես ինչո՞ւ էր եկել: Գիտե՞ս: Ուղում էր պոկել գլխարկդ և խաշել գլուխդ,— ահաբեկեցին տարաբախտ մանկուրտին:

Այդ խոսքերի վրա մանկուրտը սփրթնեց, գորշ-գորշացավ թուխ դեմքը: Նա վիզը քաշեց ուսերի մեջ, ձեռքերով բռնեց գլխարկը և գաղանի պես նայեց շուրջը:

— Դե լավ, մի վախենա: Սա վերցրու տեսնեմ,— ավագ ջուանջուանը նրա ձեռքի մեջ դրեց նետ ու աղեղ:

— Նշան բռնիր տեսնեմ,— կրտսեր ջուանջուանը իր գլխարկը նետեց օդի մեջ: Նետը ծակեց գլխարկը:— Նայիր,— զարմացավ գլխարկի տերը:— Ինձ հիշատակ մնաց:

Նայման-Անան բնից հալածված թռչունի նման պտտվում էր սարօզեկներում: Չգիտեր ինչ անել, ինչի՞ սպասել: Զուանջուաններն արդյո՞ք ամբողջ երամակը, իր մանկուրտ-որդուն էլ հետը՝ չե՞ն քշի տանի մի ուրիշ, իր համար անմատչելի, իրենց հորդային մոտիկ տեղ, թե՞, ընդհակառակը, կհետևեն, կբռնեն ինձ: Ենթադրությունների մեջ խճճվելով, նա թաքստոցներով գաղտաֆողի առաջ եկավ և տեսնելով, որ այն երկու ջուանջուանները հեռանում են երամակից, շատ ուրախացավ: Կողք-կողքի քշեցին գնացին, առանց ետ նայելու: Նայման-Անան երկար աչք չէր կտրում նրանցից, և երբ վերջապես նրանք չքացան հեռվում, որոշեց վերադառնալ որդու մոտ: Այժմ ինչ գնով էլ լինի ուզում էր տղային տանել հետը: Ինչպես որ կա: Նա մեղավոր չի, որ բախտը երես է թեքել, և թշնամիները խայտառակ են արել նրան, բայց ինքը տղային չի թողնի ստրկություն մեջ: Թող նայմանները տեսնեն՝ ինչպես են հրոսակները խեղում գերի ջիգիթներին, ինչպես են նվաստացնում նրանց, զրկում բանականությունից, և թող չգիջեն և գենք վերցնեն: Բանը հողը չի: Հողը բոլորին էլ կբավականացնի: Բանն այն է, որ ջուանջուանյան շարիքը անտանելի է նույնիսկ խորթ հարևանություն համար:

Այս մտքերով Նայման-Անան վերադառնում էր որդու մոտ, անընդհատ խորհելով, թե ինչպես համոզի, ինչպես հորդորի նրան փախչելու այդ գիշեր: Մութն ընկնում էր: Անծայրածիր սարօզեկների վրա իջնում էր ևս մի գիշեր՝ պոկվելով անցյալ ու գալիք գիշերների երկար շարանից, և կարմրավուն աղջամուղջով աննշմար լցվում էր ձորերն ու հովիտները: Սպիտակ ուղտը՝ Ակմայան, թեթև և հանգիստ իր տիրուհուն տանում էր դեպի մեծ երամակը: Մեռնող արեգակի շողերը հստակ լուսավորում էին ուղտի զույգ սապատների միջև նստած կնոջը: Վախեցած, մտածկոտ Նայման-Անան գունատ էր և խիստ: Սպիտակ մազեր, կնճիռներ, դեմքին և աչքերին խոհեր, ինչպես սարօզեկյան աղջամուղջ, անմխիթար վիշտ... Ահա նա հասավ երամակին, անցավ արածող անասունների միջով, նայեց չորս բոլորը, տղան չէր երևում: Նրա հեծկան ուղտը՝ բեռը վրան, չգիտես ինչու ազատ արածում էր, ետևից քարշ տալով սանձը... Բայց տղան չկար: Ի՞նչ էր պատահել նրան:

— Զուլամա՛ն: Որդյակ իմ Զուլաման, որտե՞ղ ես, — կանչեց Նայման-Անան: Ոչ ոք չերևաց և պատասխան չեղավ:

— Զուլամա՛ն, որտե՞ղ ես: Ես եմ, քո մայրը: Որտե՞ղ ես:

Եվ անհանգիստ շուրջն էր նայում Նայման-Անան և չէր նկատում, որ իր որդին, մանկուտքը, ուղտի ստվերում թաքնված, աղեղը ձգած պատրաստ սպասում է։ Արեգակի շողը խանգարում էր, և նա սպասում էր հարմար պահի, որ արծակի նետը։

— Զուլաման, որդյակ իմ,— կանչում էր Նայման-Անան, վախենալով, թե նրան բան է պատահել։ Շուտ եկավ թամբին։— Չարձակե՛ս,— գոռաց նա և այն է, ուղում էր խթանել սպիտակ ուղտին՝ Ակմայային, որպեսզի դեմքը դարձնի տղային, բայց նետը կարճ սուլեց, խրվեց ձախ կողը, թևի տակ։

Հարվածը մահացու էր։ Նայման-Անան թեքվեց, ձեռքը գցեց ուղտի վզին և դանդաղ սահեց վար։ Մինչ այդ նրա գլխից ընկավ սպիտակ գլխաշորը, ծածանվեց օդի մեջ, դարձավ սպիտակ թռչուն և թռավ ճշալով։ «Հիշիր ո՛ւմն ես դու, ի՞նչ է քո անունը։ Քո հայրը Դոնենբա՛յն է, Դոնենբա՛յր, Դոնենբա՛յր»։

Այդ օրից, ասում են, սարօզեկների վրա սավառնում է Դոնենբայ թռչունը։ Ճամփորդի հանդիպելիս, Դոնենբայը թռչում է ցածր և աղաղակում. «Հիշիր, ո՛ւմն ես դու, ո՛ւմն ես դու։ Ինչ է քո անունը։ Անո՛ւնը։ Քո հայրը Դոնենբայն է, Դոնենբա՛յր, Դոնենբա՛յր, Դոնենբա՛յր...»

Այն տեղը, ուր թաղվեց Նայման-Անան, սարօզեկներում կոչվեց «Անա-Բեյիթի» գերեզմանոց՝ Մայրական հանգստարան...

Սպիտակ Ակմայան ուղտի շատ սերունդներ տվեց։ Էգերը ծնվում էին իր նման ճերմակագլուխ, էգ ուղտերը հայտնի էին ամեն տեղ, իսկ արունները՝ ընդհանրապես, ծնվում էին սև ու հզոր, ինչպես այժմվա Բորանլի Կարանառը։

Հանգուցյալ Ղազանղապը, որին տանում էին թաղելու Անա-Բեյիթում, միշտ հավատացնում էր, որ Բորանլի Կարանառը հասարակ ուղտ չի, այլ սերել է Ակմայայից՝ նշանավոր սպիտակ ուղտից, որ Նայման-Անայի մահից հետո մնացել է սարօզեկներում։

Եղիգեյը սիրով հավատում էր Ղազանղապին։ Ինչո՞ւ ոչ... Բորանլի Կարանառը արժանի էր դրան... Որքա՞ն փորձություններ են եղել մինչև հիմա, շար ու բարի օրեր, և միշտ Կարանառը դուրս է եկել դժվարություններից.— Այ, միայն անտանելի է դառնում, երբ չափ ընկած սուրում է։ Դա միշտ տեղի է ունենում ցրտերին, այդ ժամանակ սարսափելի մոլեգնում է, մի կողմից ձմեռն է մոլեգնում, մյուս կողմից՝ նա։ Երկու ձմեռ միանգամից։ Այդ օրերին ուղղակի ճար ու հնար չի լինում... Մի անգամ նա

Եղիգեյին լավ խայտառակ արեց, այնպես խայտառակ արեց, որ նա լինե՞ր, ասե՞նք, եթե ոչ մարդ, գոնե բանական արարած, Բորանլի Եղիգեյը երբեք այդ դեպքը չէր ների Բորանլի Կարանառին... Բայց ի՞նչ ասես ուղտին, որ խելքը թոցնում է զուգավորման շրջանում... Այսինքն, հարցը միայն նա չէր։ Մի՞թե կարելի է նեղանալ անասունից, դա խոսքի օրինակ է ասում, պարզապես բախտն էր շրջվել այդպես։ Ինչ կապ ունի այստեղ Բորանլի Կարանառը։ Այ, Ղազանղապը լավ գիտեր այդ պատմությունը, և նա էլ դատավոր եղավ, ոչ թե բանից անտեղյակ որևէ պատահական մարդ։

VII

1952 թվականի ամառնավերջը և աշնան սկիզբը Բորանլի Եղիգեյը հիշում է անցյալ երջանկության եզակի զգացումով։ Կարծես կախարդանքով իրականացավ Եղիգեյի նախադուշակությունը։ Այն սոսկալի շոգից հետո, որին նույնիսկ սարօզեկների մողեսները չէին դիմանում և արևից ազատվելու համար գալիս հասնում էին մարդկանց կացարանները, եղանակն անսպասելի փոխվեց օգոստոսի միջում։ Հանկարծ անտանելի շոգը ետ քաշվեց, հետզհետե տեղը զիջելով զովին, գոնե գիշերներն արդեն կարելի էր հանգիստ քնել։ Սարօզեկներում լինում է այդպիսի երանություն, թեև իհարկե, ոչ ամեն տարի, բայց լինում է։ Ձմեռները միշտ անփոփոխ են։ Միշտ խիստ, իսկ ամառը երբեմն մեղմ է։ Այդպես է լինում երբ օդային հոսանքների վերին շերտերում, ինչպես մի անգամ պատմել է Ելիզարովը, առաջանում են խոշոր տեղաշարժեր, փոխվում են երկնային գետերի ուղղությունները։ Ելիզարովը հաճույքով էր պատմում նման բաները։ Նա ասում էր, որ վերևում հոսում են վիթխարի, անտեսանելի գետեր՝ իրենց ափերով ու հեղեղումներով։ Այդ գետերը մշտապես լինելով շրջանառության մեջ, իբր լվանում են երկրագունդը։ Եվ, երկիրը ամբողջապես քամիներով պարուրված, պտտվում է իր շուրջը, և դա էլ հենց ժամանակի ընթացքն է։ Հետաքրքիր էր Ելիզարովին լսելը։ Հիմա այդպիսի մարդիկ չկան, հազվագյուտ մարդ էր։ Բորանլի Եղիգեյը հարգում էր Ելիզարովին, նա էլ Եղիգեյին էր հարգում, Այդպես ուրեմն, այդ երկնային գետը, որ երբեմն թևթևացնող զովություն է բերում շոգ ու տապի արանքում, չգիտես ինչու, իջնում է իր առաստաղից և իջնելիս բախվում է

Հիմալայն էլ, աստված գիտի, թե որքան հեռու է, բայց միևնույն է, երկրագնդի մասշտաբներով դա ամենևին էլ հեռու չի։ Օդային գետը բախվում է Հիմալային և ընդունում է հակառակ ընթացք. գետը Հնդկաստան, Պակիստան չի հասնում, այնտեղ շոգ է, շոգ էլ մնում է, իսկ սարոզեկների վրայով հոսում է հակառակ ընթացքով, որովհետև սարոզեկները ծովի նման բաց, աղատ տարածություն են... Եվ այդ գետը զոլվություն է բերում Հիմալայից...

Այսպես թե այնպես, այդ տարվա ամառնավերջին և աշնան սկզբին, իսկապես հրաշալի եղանակ եղավ։ Անձրևը սարոզեկներում հազվագյուտ երևույթ է։ Ամեն մի անձրև հիշվում է երկար։ Բայց այդ անձրևը Բորանլի Եդիգեյը չմոռացավ ամբողջ կյանքում։ Սկզբում թուխպ պատեց երկինքը, նույնիսկ անսովոր թվաց, երբ ծածկվեց սարոզեկյան տաք, լճացած երկնքի հավերժորեն ամայի ընդերքը։ Եվ շիկացավ օդը, սկսվեց անհնարին տոթ։ Այդ օրը Եդիգեյը վագոնակցիչ բանվոր էր։ Կիսակայարանի փակուղային գծի վրա խճաքարի և եղևնափայտի կոճերի նոր քանակի բեռնաթափումից հետո կանգնած էին մնացել երեք վադոն։ Դեռևս երեկ էին բեռնաթափել։ Ինչպես միշտ, ստիպում էին ամեն ինչ անթլ շտապ կարգով, իսկ հետո, պարզվում էր, որ այնքան էլ շտապ չի եղել։ Բեռնաթափելուց հետո վագոնները մի օր կանգնած էին փակուղու գծին։ Այնինչ բեռնաթափման համար դուրս էին բերել բոլորին՝ Ղազանղային, Աբութալիպին, Զարիպային, Ուկուբալային, Բուկեյին, գծի վրա ով որ կար, զբաղված էր այդ շտապ գործով։ Այն ժամանակ էլ, ախր ամեն ինչ ձեռքով էր արվում։ Եվ համա թե շոգ էր։ Թե ո՞ր սատանան էր դրդել, որ այդ շոգին-կրակին գային վագոնները, հայտնի չէր։ Բայց ի՞նչ արած, եթե պետք է, ուրեմն պետք է։ Աշխատեցին։ Ուկուբալայի սիրտը խառնեց, նա սկսեց փսխել։ Զէր դիմանում տաք, ձյութած փայտակոճերի հոտին։ Ստիպված եղան նրան տուն ուղարկել։ Հետո բոլոր կանանց ուղարկեցին տուն, երեսխաները շոգից գժվում էին։ Մնացին տղամարդիկ, հոգիները բերանը եկավ, բայց գործը վերջացրին։

Իսկ հաջորդ օրը, ճիշտ անձրևից առաջ, դատարկ վագոնները ճամփակից ապրանքների հետ Ղումբել վերադարձան։ Եդիգեյը մինչև հարմարեցրեց մինչև վագոնները կցեց, քիչ մնաց տոթից խեղդվեր, կարծես զինվորական բաղնիքում լիներ։ Ավելի լավ էր արևն այրեր։ Մեքենավարն էլ տարօրինակ էր, անընդհատ քա-

շում, քաշքշում էր, կարծես թեյի գդալով ուղտ էր ջրում, իսկ ինքը քիչ էր մնում շունչը փչեր վագոնների տակ: Եդիգեյը, զորս դու պատվիրեսցուր, մի լավ հայհոյեց մեքենավարին: Սա խոսքի տակ շմնաց, ինքն էլ պատասխանեց: Իհարկե, նրա վիճակն էլ վիճակ չէր՝ շոգեքարշի հնոցի մոտ: Շոգից հիմարացել էին: Վերջապես, փառք ասածո, գնաց ապրանքատարը: Տարավ դատարկ վագոնները: Եվ ճիշտ այդ պահին հանկարծ հորդ անձրև թափվեց: Վարարեց: Գետինը դողաց, ակնթարթային արագությամբ ծածկվեց պղպշակներով ու ջրափոսերով: Եվ եկավ ու եկավ կատաղի, գազազած, զով ու թացի պաշարներ հավաքելով, եթե իհարկե դա իրավ է, Հիմալայի ձյունոտ կատարներից... Այ քեզ Հիմալայ: Այ քեզ ուժ: Եդիգեյը վազեց տուն: Ինչո՞ւ, ինքն էլ չգիտեր: Հենց այնպես: Ուղղակի, երբ մարդ անձրևի տակ է ընկնում, վազում է տուն, կամ որևէ տանիքի տակ: Սովորություն է: Թե չէ, ինչո՞ւ պիտի փախչեր այդպիսի անձրևից: Նա այդ բանը հասկացավ և կանգ առավ, երբ տեսավ, որ Ղութիբաճների ամբողջ ընտանիքը՝ Աբութալիպը, Զարիպան և երկու տղաները՝ Դաուլն ու էրմեկը, ձեռք-ձեռքի տված պարում, թռչկոտում են անձրևի տակ: Դա ցնցեց Եդիգեյին: Ոչ որովհետև նրանք ուրախությունից գծվել էին: Այլ որովհետև, դեռևս անձրևն սկսվելուց առաջ, Աբութալիպն ու Զարիպան լայն-լայն քայլ գցելով երկաթգծի վրայով, շտապում էին տուն: Հիմա էր հասկանում: Նրանք ուղում էին երեխաների հետ, ամբողջ ընտանիքով վայելել անձրևը: Եդիգեյի մտքով նման բան չէր անցնի: Նրանք լողանում էին հեղեղի տակ, պարում, ճղճղում, ինչպես Արալյան ծովի չվեկ սագեր: Դա տոն էր նրանց համար, երկնքից իջած մխիթարություն: Ախր սարոզեկներում շատ էին պապակվել, շատ էին կարոտել անձրևին: Եդիգեյի սիրտը լցվեց գորովանքով, նաև տրիստություն, և ծիծաղելի, և մեղք էին տնից տեղից կտրված այս մարդիկ, որոնք ուզում էին կառնել Բորանլի կիսակայարանի մի փոքրիկ, լուսավոր բուպեից:

— Եդիգեյ, եկ.մեզ մոտ,— անձրևի հորձանքների միջով գունաց Աբութալիպը և լողորդի նման թափահարեց ձեռքերը:

— Եդիգեյ քեռի,— իրենց հերթին հրճվանքով Եդիգեյի կողմը նետվեցին տղաները:

Երեքամյա պստիկ էրմեկը՝ Եդիգեյի սիրելին, թևերը տարածած, բերանը բաց, անձրևից խեղդվելով վազում էր նրա մոտ: Էրմեկի աչքերը լի էին աննկարագրելի ուրախությամբ, հերոսա-

կանությամբ, չարաճճի կրակով: Եղիգեյը բռնեց նրան, առավ թևերի մեջ, պտտեց: Եվ այլևս չգիտեր, ինչ անի: Չէր ուզում խառնվել այդ ընտանեկան խաղին: Բայց դիմացի անկյունից հանկարծ ծղրտոցով դուրս թռան Եղիգեյի աղջիկները՝ Սաուլեն ու Շարապատը: Դուրս էին եկել Ղութիբաևների աղմուկի վրա: Նրանք էլ երջանիկ էին. «Հայրի՛կ, արի վազենք», պահանջեցին աղջիկները: Եվ դա վերջ դրեց Եղիգեյի տատանումներին: Հիմա բոլորը միասին, գոթությամբ էին անում վարար անձրևի տակ: Եղիգեյը ձեռքից բաց չէր թողնում փոքրիկ էրմեկին, վախենալով, որ իրարանցման մեջ կընկնի ջրափոսը, կխեղդվի: Աբութալիպը մեջքին դրեց Եղիգեյի կրտսեր աղջկան՝ Շարապատին: Եվ այդպես վազվզում էին, զվարճացնելով երեխաներին: Էրմեկը թռչկոտում էր Եղիգեյի թևերի վրա, ճշում, ճովողում էր և հենց որ ջուր էր լցվում բերանը, թաց դնչիկը արագ և ամուր սեղմում էր Եղիգեյի վզին: Դա այնքան հուզիչ էր: Եղիգեյը մի քանի անգամ իր վրա որսաց Աբութալիպի և Զարիպայի երախտապարտ, ջողշողուն հայացքը, որ իրենց տղան այդքան լավ է զգում Եղիգեյ քեռու հետ: Բայց Եղիգեյն ու իր աղջիկներն էլ լավ էին զգում այդ անձրևային խառնաշփոթության մեջ, որ կազմակերպել էր Ղութիբաևների ընտանիքը: Եվ ակամայից Եղիգեյն ուշադրություն դարձրեց, թե որքան գեղեցիկ էր Զարիպան: Անձրևը նրա սև մազերը ցրիվ էր տվել դեմքին, պարանոցին, ուսերին և ջուրը՝ զլխից մինչև կրունկները ողողելով նրան, առատորեն հոսում էր ճկուն, ջահել մարմնի վրայով, ընդգծելով նրա պարանոցը, թևերը, կոնքերը, բոբիկ ոտքերի իլիկները: Ուրախ, չարաճճի կայծերով փայլում էին աչքերը: Երջանիկ շողում էին սպիտակ ատամները:

Սարգեկների համար անձրևը անցողիկ բան է: Զյունը, օրինակ, աստիճանաբար ներծծվում է հողի մեջ: Իսկ անձրևը, ինչ տեսակ ուզում է լինի, կարծես սնդիկի մի գնդիկ լինի՝ փերի մեջ, հողի մակերեսով կվազի դեպի ձորակներն ու հեղեղատները: Կեռա, կիշշա և այլևս չկա:

Մի քանի րոպեից հետո հորդահոս անձրևից սկսեցին քշքշալ գետակներ ու առվակներ՝ ուժեղ, արագահոս, փրփրուն: Բորան-լիցիները սկսեցին վազել ու թռչկոտել առվակների մեջ, թասեր ու տաշտակներ բաց թողնել: Մեծ երեխաները՝ Դաուլն ու Սաուլեն նույնիսկ թասերի մեջ նստած նավարկում էին անձրևագետի

մեջ: Ստիպված եղան փոքրիկներին էլ նստեցնել տաշտակների մեջ, նրանք էլ լողացին...

Իսկ անձրևը գալիս էր ու գալիս: Տաշտակալողով տարված նրանք հայտնվեցին երկաթգծի մոտ, կիսակայարանի թմրի տակ: Այդ պահին Բորանլիով մարդատար գնացք էր անցնում: Մարդիկ գնացքի լայնաբաց դուռ—լուսամուտներից, համարյա մինչև գոտկատեղը դուրս ընկած, նայում էին նրանց, անապատի դժբախտ խենթուկներին: Եվ դեռ գոռում էին. «Հեյ, չխեղդվեք, հա՛», սուլում էին, ծիծաղում: Ըստ երևույթին շատ էր տարօրինակ նրանց տեսքը: Եվ հեռացավ գնաց տեղատարափից լվացված գնացքը, տանելով ուղևորներին, որոնք, թերևս, մեկ-երկու օրից մարդկանց զվարճացնելու համար կպատմեին տեսածի մասին:

Այս ամենը Եդիգեյի մտքով չէր անցնի, եթե նրան չթվար, ինչ Զարիպան լալիս է: Եթե մարդու դեմքից ջուրն այնպես է հոսում, կարծես թափվում է դուլից, դժվար է հասկանալ, նա լալի՞ս է, թե ոչ: Այսուամենայնիվ Զարիպան լալիս էր: Նա ձևացնում էր, թե ծիծաղում է, թե ինքը անսահման ուրախ է, բայց լալիս էր, խեղդելով հեկեկանքները, լացն ընդհատելով ճիշտ ծիծաղով: Աբութալիպը անհանգիստ բռնեց նրա ձեռքը.

— Ի՞նչ է պատահել: Վա՞րտ ես: Տուն գնանք:

— Զէ, ի՞նչ ես ասում: Ուղղակի զկրտում եմ,— պատասխանեց Զարիպան:

Եվ նորից սկսեցին զվարճացնել երեխաներին, շտապելով վայելել անակնկալ անձրևի բարիքները: Եդիգեյը շփոթվեց: Պատկերացրեց, թե նրանց համար որքան պիտի ծանր լինի այն գլտակցությունը, թե կա ուրիշ, իրենցից երես թեքած կյանք, որտեղ անձրևը իրադարձություն չէ, որտեղ մարդիկ լողանում և լող են տալիս մաքուր, թափանցիկ ջրերում, որտեղ ուրիշ պայմաններ են, ուրիշ զվարճություններ, ուրիշ խնամք երեխաների համար... Եվ որպեսզի չպղտորի Աբութալիպին ու Զարիպային, որոնք անշուշտ, այս ուրախությունը ցուցադրում էին հանուն երեխաների, Եդիգեյը շարունակեց մասնակից լինել նրանց զվարճությանը:

Եվ լիովի ուրախացան, խաղացին մեծ ու փոքր, բայց անձրևը դեռ գալիս էր: Նրանք ցրվեցին իրենց տները: Եդիգեյը կարեկից նայում էր նրանց ետևից և հաճույք էր ստանում, տեսնելով, թե ինչպես են կողջ-կողքի վազում Ղութիբաճները՝ հայր, մայր,

երևիսաներ: Բոլորը թաց: Գոնե մեկ օրվա երջանկություն սար-
օզեկներում:

Փոքր աղջկան գրկած, մեծի ձեռքը բռնած, Եղիգեյը հայտնվեց
տան շեմին: Ուկուբալան, նրանց տեսքից վախեցած, ձեռքերն
իրար գարկեց:

— Վա՛յ, ի՞նչ է պատահել: Այս ո՞ւմ եք նման:

— Մի՛ վախենա, մայր,— կնոջը հանգստացրեց Եղիգեյը և
ծիծաղեց:— Երբ աթանը հարբում է, սկսում է խաղալ իր թայ-
լաքների՝ հետ:

— Ես էլ ասում եմ, ո՞ւմ է նման,— ձեռք առավ Ուկուբա-
լան:— Դե, հանվեք, ինչ եք թրջված հավերի նման կանգնել:

Անձրևը դադարեց, թեև սարօզեկների մերձակայքում, որոշ
տեղերում, կարծես դեռ գալիս էր, որովհետև ամբողջ գիշերը,
մինչև լուսաբաց, լսվում էին հեռավոր ամպրոպի խուլ ճայթ-
յուններ: Եղիգեյը դրանից մի քանի անգամ արթնացավ: Եվ
դարձացավ: Արալյան ծովի վրա երբեմն ամպրոպը ուղղակի
զլխիդ է պայթում, բայց էլի քնում ես: Այնտեղ ուրիշ է. ամպ-
րոպներն այնտեղ մաքուր են: Արթնանալով, Եղիգեյը փակ կո-
պերի տակ զգում էր, թե ինչպես էին տափաստանի զանազան
մասերում բռնկվող հեռավոր, վաղված կայծակները թրթռուն
լույսով արտափայլում լուսամուտներին:

Բորանի Եղիգեյը այդ գիշեր երազում տեսավ, իբր նորից
բազմաճակատում պառկած է գնդակոծման տակ: Բայց արկերն
ընկնում էին անձայն: Պայթյուններն անշշուկ օդ էին բարձրա-
նում, սև ծփանք տալիս և դանդաղ ու ծանր իջնում: Այդպիսի մի
պայթյունի ժամանակ ինքը վեր շարտվեց:

Անկումը տևեց շատ երկար, սիրտը թալկացած՝ ընկնում էր
գարհուրելի դատարկության մեջ: Հետո նա գրոհի նետվեց, շատ
էին գորշ շինեղներով գինվորները, որոնք գրոհի էին ելել, բայց
դեմքերը իրարից չէին տարբերվում, թվում էր, պարզապես շի-
նեղները՝ ավտոմատ բռնած իրենց-իրենց վազում են: Եվ երբ շի-
նեղները գոռացին «ուռա՛», ճանապարհին, Եղիգեյի առջև հայտ-
նվեց անձրևից թրջված, ծիծաղող Զարիպան: Դա զարմանալի
էր: Զթե զգեստով, մազերը խոփվ, նա անընդհատ ծիծաղում էր,
խսկ դեմքից հոսում էր անձրևաջուրը: Եղիգեյը ժամանակ չունե-
ր

---

1 Թայլա՞ — ուլտի ձագ: Երբ աթանը՝ արուն, հարբում է, սկսում է խա-
ղալ իր ձագերի հետ:

հապաղելու, նա հիշում էր, որ գրոհի է գնում: «Ինչո՞ւ ես այդպես ծիծաղում, Զարիպա: Դա լավ նշան չի»,— ասաց Եղիգեյը: «Ես ջեմ ծիծաղում, լալիս եմ»,— պատասխանեց նա և շարունակեց ծիծաղել անձրևի տակ...

Հաջորդ օրն ուզեց երազը պատմել Աբութալիպին և Զարիպային: Բայց միտքը փոխեց, երազը լավ չթվաց իրեն: Ինչո՞ւ զուր տեղը հուզմունք պատճառի մարդկանց:

Այդ նշանավոր անձրևից հետո սարօգեկների շոգը կտրվեց, կամ, ինչպես Ղազանդապը կասեր, վերջացան ամառվա կաշառքները: Էլի եղան շոգ օրեր, բայց արդեն տանելի էին: Այստեղից էլ կամաց-կամաց սկսվեց սարօգեկյան աշնանամուտի երանությունը: Ուժասպառող շոգից ազատվեցին նաև Բորանլիի երեխաները: Վերակենդանացան, նորից զրնգացին նրանց ձայները: Եվ դեռ Ղումբելից էլ հաղորդեցին, թե կայարանում ստացվել են կրզըլ-օրդինյան ձմերուկ ու սեխ: Հարցրեցին, թե ինչպես են ուզում բորանլիցիները, իրենց բաժինն ուղարկե՞ն, թե իրենք կգան կտանեն: Եղիգեյը այդ առիթից էլ օգտվեց, կիսակայարանի պետին համոզեց, թե անհրաժեշտ է, որ իրենք գնան, թե չէ աստված գիտի ինչ կուղարկեն: Պետը համաձայնեց: Լավ, ասաց նա, Ղութիբաևի հետ գնացեք, լավերը ընտրեք-բերեք: Եղիգեյը հենց այդ էր ուզում: Ուզում էր Աբութալիպին ու Զարիպային երեխաների հետ, գոնե մի օրով, դուրս բերել Բորանլիից: Այսինքն՝ վատ չէր լինի, որ ինքն էլ մի քիչ օդ շնչե՛ր: Եվ վաղ առավոտյան երկու ընտանիքով, երեխաները հետը, ճամփակից գնացքով մեկնեցին Ղումբել: Հագնվեցին: Լավ էր: Երեխաներին թվում էր, թե մեկնում են հեքիաթային աշխարհ: Ամբողջ ճանապարհին ցնծում էին, հարցեր տալիս. ծառեր աճո՞ւմ են այնտեղ: Աճում են: Իսկ կանաչ խո՞տ: Կանաչ խոտ էլ: Նույնիսկ ծաղիկներ կան: Իսկ տները մե՞ծ են և փողոցներով մեքենանե՞ր են սլանում: Իսկ ձմերուկ ու սեխ ինչքան ասես կա՞: Իսկ սլաղսլաղակ կա՞: Իսկ ծով, ծով կա՞:

Քամին խփում էր ապրանքատար գնացքին, համաչափ, դուրեկան հոսանքով ներս էր լցվում կինաբաց դռներից, որոնց դեմ զգուշության համար տախտակ էին դրել, որ երեխաները հանկարծ վայր չընկնեն, չնայած հենց անցումի մոտ, դատարկ արկղերի վրա նստել էին Եղիգեյն ու Աբութալիպը: Խոսում էին դեպից-դեպից և պատասխանում էին երեխաների հարցերին: Բորանլի Եղիգեյը գոհ էր, որ գնում են միասին, որ եղանակը լավ

է, որ երեխաներն ուրախ են, թեև Բորանլի Եղիգեյը ամենից շատ ուրախ էր ոչ թե երեխաների, այլ Աբութալիպի և Զարիպայի համար: Պայծառացել էին նրանց դեմքերը: Վերացել էր կաշկանդ-վածութիւնը, մարդիկ թեկուզ որոշ ժամանակով ազատվել էին իրենց առօրյա հոգսերից, ներքին ճնշվածութիւնից:

Հաճելի էր նաեւ Զարիպային ու Ուկուրալային, որ սրտաբաց խոսում էին կենցաղային տարբեր բաներից: Եվ երջանիկ էին: Ախր այդպես էլ պիտի լիներ, մի՞թե շատ բան է հարկավոր մարդկանց... Եղիգեյը շատ կուզեր, որ մոռացվեին Ղութիբա-ների բոլոր ձոխորդութիւնները, որպեսզի կարողանային հաս-տատովել, ընտելանալ Բորանլիի կյանքին, քանի որ ուրիշ ընտ-րութիւն չկար: Եղիգեյը շոյվում էր նաև այն մտքից, որ Աբու-թալիպը նստած է կողքին, ուս-ուսի, իմանալով, որ Եղիգեյին կարելի է վստահել և որ իրենք առանց ավելորդ խոսքերի լավ հասկանում են միմյանց, չշոշափելով հիվանդոտ հարցեր, որոնց մասին չէր կարելի ոտքի վրա խոսել: Եղիգեյը գնահատում էր Աբութալիպի խելքը, զսպվածութիւնը, մանավանդ նվիրվածու-թիւնը ընտանիքին, հանուն որի ապրում էր Աբութալիպը, չէր հուսահատվում և այնտեղից ուժ էր ստանում: Եղիգեյը, լսելով Աբութալիպի ասածները, եկել էր այն եզրակացութեան, թե ամե-նալավ բանը, որ մարդս կարող է անել ուրիշի համար, դա սե-փական ընտանիքում արժանավոր երեխաներ դաստիարակելն է: Այն էլ ոչ թե որևէ մեկի օգնութեամբ, այլ ինքնուրույն, օրեցօր, քայլառքայլ այդ գործի մեջ ամբողջապես ներգնդելով քեզ, և որ-քան հնարավոր է շատ լինելով երեխաների հետ:

Ահա, խնդրեմ, Սաբիթջանին ամենափոքր հասակից որտեղ ասես չեն ուսուցանել՝ գիշերօթիկներում, ինստիտուտներում և վերապատրաստման տարբեր կուրսերում: Խեղճ Ղազանդապը իր ամբողջ ունեցածն ու վաստակը ծախել է՝ տղային պահելով տարբեր քաղաքներում, ինչ է, թե իր Սաբիթջանը ոչ ոքից ետ չմնա, բայց օգուտն ինչ, գիտենալը ամեն ինչ գիտի, բայց ան-պիտանը մնում է անպիտան:

Եվ այն ժամանակ, երբ միասին գնում էին Ղումբել սեխ ու ձմերուկ բերելու, Եղիգեյը ճանապարհին մտածում էր, եթե, իրոք, ավելի հարմար ելք չկա, ուրեմն աղօթի, որ Աբութալիպ Ղութիբաև հիմնավորապես հաստատվի Բորանլիում: Տնտեսու-թիւնն ստեղծի, անուն ձեռք բերի և ինչքան ուժ ու հնար ունի, որդիներին ոտքի կանգնեցնի սարօգեկնեցում: Ծիշտ է, ինքը

ներան խելք շտովորեցրեց, բայց խոսակցությունից հասկացաւ, որ Աբութալիպն էլ է այդ մտքին, որ այդպիսի մտադրություն կա: Հետաքրքրւում էր, ինչպէս ձմեռվա համար կարտոֆիլ ձեռք բերի, որտեղից թաղիքն ոտնամաններ առնի կնոջ ու երեխաների համար, ինքը, իբր, ոչինչ, սապոգներով յուլա կ'սնա: Հարցրեց նաև, Ղումբելում գորդարան կա՞, թե ոչ, և արդյոք ընթերցանության գիրք տալի՞ս են կիսակայարանի բնակիչներին:

Նույն օրվա երեկոյան, էլի ճամփակից ապրանքատարով վերադարձան տուն՝ սեխ ու ձմերուկով, որ բորանլիցիներին հատկացրել էր օրսը: Երեխաներն, իհարկե, երեկոյան դեմ հոգնել էին, բայց շատ գոհ էին: Ղումբելում լավ ման էին եկել, խաղալիքներ էին գնել, կերել էին պաղպաղակ և էլի ինչ ասես: Տեղի էր ունեցել նաև մի փոքր դեպք՝ կայարանային վարսավիրանոցում: Որոշել էին երեխաների մազերը կտրել: Բայց երբ հերթը հասաւ էրմեկին, սա լաց ու կոծը դրեց: Ոչ մի կերպ չէր հանգստանում: Բոլորին ուժասպառ արեց, վախենում էր, պոկվում տեղից, ճշում, հորն էր կանչում: Աբութալիպն այդ պահին մտել էր կողքի խանութը: Զարիպան շվարել էր, ամոթից գույն էր տալիս, գույն առնում: Անընդհատ արդարանում էր, թե երեխայի մազերը ծնված օրից մկրատ չեն տեսել, ափսոսել են կտրել, շատ գեղեցիկ, գանգուր մազեր ուներ տղան: Իսկապէս, էրմեկի մազերը արտակարգ խիտ էին և գանգուր, մորն էր քաշել, և առհասարակ նա շատ էր նման Զարիպային. երբ գլուխը լվանում էին, գանգուրները սանրում, ուղղակի նայելու բան էր:

Բանն այնտեղ հասաւ, որ Ուկուբալան թույլ տվեց կտրելու Սաուլի մազերը, իբր, տես, աղջիկ տեղով չի վախենում: Դա կարծես որոշ ազդեցություն գործեց, բայց հենց որ սափրիչը ձեռքն առաւ գործիքը, էրմեկը նորից ձայնը գցեց գլուխը, նորից ուզեց պոկվել տեղից, բայց ճիշտ այդ պահին դռան շեմին հայտնւեց Աբութալիպը: Էրմեկը նետվեց հոր կողմը: Հայրը բարձրացրեց տղային, ամուր սեղմեց կրծքին. հասկացաւ, որ չարժեքուր տանջել երեխային:

— Ներեցեք,— ասաց սափրիչին:— Մի ուրիշ անգամ: Ուժ կհավաքենք հետո... Իսկ առայժմ թող մնա, դեռ կարելի է յուլա գնալ: Շտապ չի... Մի ուրիշ անգամ...

«Կոնվենցիա» ավիակրից, որտեղ կայանում էր հատուկ լիազորված հանձնաժողովների արտակարգ նիստը, կողմերի փո-

խաղարձ համաձայնություններ, «Պարիտետ» ուղեծրային կայան գնաց ևս մի ծածկագրված ռադիոգրի՝ արտաներկրային քաղաքակրթության մոլորակում գտնվող պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ին հանձնելու համար. կտրականապես չձեռնարկել որևէ գործողություն, մնալ տեղում, մինչև Միադեկ-կենտրոնի հատուկ ցուցումը:

Նիստն առաջվա նման շարունակվում էր փակ դռների ետևում: «Կոնվենցիա» ավիակիրը առաջվա նման գտնվում էր իր տեղում՝ խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտներից հարավ, Սան-Ֆրանցիսկոյի և Վլադիվոստոկի միջև ընկած օդային միևնույն տարածության վրա:

Առաջվա նման, աշխարհում ոչ ոք չգիտեր, որ տեղի է ունեցել մեծագույն միջգալակտիկական իրադարձություն. Պահող լուսատուի համակարգում բացահայտվել է արտաներկրային քաղաքակրթության մոլորակ, որի բանական արարածները առաջարկել են հաղորդակցություն հաստատել երկրայինների հետ:

Արտակարգ նիստում կողմերը քննարկում էին այդքան արտասովոր և անսպասելի խնդիրների բոլոր «կողմ» և «դեմ»-երը: Հանձնաժողովի յուրաքանչյուր անդամի առջև, սեղանին, բացի այլևայլ օժանդակ նյութերից, դրված էր թղթապանակ. պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1 ուղարկած փաստաթղթերը՝ լրիվ տեքստով: Ուսումնասիրվում էր փաստաթղթերի յուրաքանչյուր միտք, յուրաքանչյուր բառ: Ամեն մի մանրամասնություն, որ բերվում էր իբրև բանական կյանքի հաստատման փաստ՝ Անտառալանջ մոլորակում, նախ և առաջ դիտվում էր հնարավոր հետևանքների, քաղաքակրթության երկրային փորձի համատեղելիության ու անհամատեղելիության և մոլորակի առաջատար երկրների շահերի տեսակետից...

Դեռևս ոչ մի անգամ առիթ չէր եղել գործ ունենալ այս կարգի խնդիրների հետ: Եվ անհրաժեշտ էր հարցը քննել շտապ... խաղաղ օվկիանոսը, առաջվա նման հանդարտ ալեկոծվում էր...

Որ Ղութիբաևների ընտանիքը դիմացավ սարօգեկյան ամառային հնոցի ամենաթեժ օջերին և հուսահատված չհավաքեց եղած-չեղածը և գլուխն առած չփախավ Բորանլիից, բորանլիցիները հասկացան, որ այս ընտանիքը կմնա այստեղ: Աբութալիպ Ղութիբաևը բավական աշխուժացել էր, ավելի ճիշտ ներգրավ-

վել էր Բորանլիի կյանքի մեջ: Ինչ խոսք, վարժվել, հարմարվել էր կիսակայարանի պայմաններին: Ինչպես ամեն ոք, նա ևս իրավունք ուներ ասելու, թե Բորանլին աշխարհի ամենակորած անկյունն է, եթե ջուրն անգամ, լինի խմելու թե այլ կարիքների համար, բերվում է գնացքով, ցիստեռնով, լսկ եթե սիրտդ մաքուր, թարմ ջուր է ուզում, պետք է թամբես ուղտին, տկերն առնես, գնաս յոթ սարից այն կողմ, մի բան, որ Եդիգեյից ու Ղազանղապից բացի, ոչ ոք չէր անում:

Այո, դեռևս այդպես էր հիստուներկու թվականին, ընդհուպ մինչև վաթսուներոր, մինչև որ կիսակայարանում տեղադրեցին էլեկտրահոլմային խոր ջրհան: Բայց այն ժամանակ այդ մասին երազել անգամ չէին կարող: Չնայած դրան, Աբութալիպը երբեք չի նկատվել ու հայհոյել ոչ Բորանլի կիսակայարանը, ոչ էլ առհասարակ սարողեկները: Վատը դիտում էր իբրև վատ, լավը՝ լավ: Ի վերջո այս հողը ոչնչով մեղավոր չի ոչ ոքի առջև: Պետք է ինքը որոշի՝ ապրի թե չապրի այստեղ...

Եվ մարդիկ աշխատում էին այդ հողի վրա տեղավորվել որքան հնարավոր է հարմար: Երբ Ղութիբաւները եկան վերջնական համոզման, թե իրենց տեղը Բորանլին է, որ սրանից այն կողմ գնալու տեղ չունեն, և անհրաժեշտ է ավելի հիմնավորապես բնավորվել, այլևս ժամանակը չէր բավարարում տնային գործերի համար:

Բնականաբար, ամեն օր կամ ամեն հերթափոխի պետք էր աշխատել, բայց և ազատ ժամանակ քիչ չէր դարդուցավը: Քթի տակ ձմեռն էր: Չարշարվեց, քրտինք թափեց Աբութալիպը տան վրա, վառարանն էր տեղափոխում, դուռն էր ամրացնում, շրջանակներն էր հարթում, հարմարեցնում: Այդ գործերի մեջ առանձին ճարտարություն էլ չունեի, բայց Եդիգեյը գործիք ու շինանյութ էր տալիս, օգնում էր, մենակ չէր թողնում: Իսկ երբ փոքրիկ սարայի մոտ մառան էին փորում, Ղազանղապն էլ օգնություն հասավ: Երեքով կառուցեցին մառանը, ծածկեցին հին փայտակոճերով ու ծղոտով, վրայից կավ լցրին, ծեփեցին, լավ, պինդ կտուր սարքեցին, որ հանկարծ մեկնումեկի անսասունը մառան չընկնի: Եվ ինչ անեին-չանեին, շարունակ Աբութալիպի սղաները ֆոֆոում էին իրենց շուրջը: Չնայած երբեմն խանգարում էին, բայց դա դուրեկան և զվարթ մթնոլորտ էր ստեղծում: Եդիգեյն ու Ղազանղապը մտածում էին նաև, թե ինչպես օգնեն

Աբուլթալիպին՝ տնտեսություն հիմնելու, և արդեն որոշ բան նկատի էին առել: Որոշել էին գարնանից նրա համար առանձնացնել կթու ուղտ: Կարևորը, որ նա կթել սովորի: Ախր, ուղտը հո կո՛վ չի: Ուղտին կթում են կանգնած: Պետք է նրա ետևից գնալ տափաստան և գլխավորը՝ ծծկեր ձագին խնամել, նրան կրծին մոտ թողնել ժամանակին և ժամանակին հեռացնել: Նա քիչ խնամք չի պահանջում: Հարկավոր է իմանալ ինչն ինչպես է... Բայց Բորանլի Եղիգեյին ամենից ավելի ուրախացնում էր այն, որ Աբուլթալիպը ոչ միայն տնտեսությունն էր կարգի բերում, ոչ միայն մշտապես երկու ընտանիքի երեխաների հետ պարապում էր, Զարիպայի հետ գիր ու նկարչություն սովորեցնում նրանց, այլև ավելին, հաղթելով, հաղթահարելով Բորանլիի խուլուխավարը, դեռ ինքնաշխատությամբ էր զբաղվում: Չէ՞ որ Աբուլթալիպ Ղութիբակը կրթված մարդ էր: Գրքեր էր կարդում, գրառումներ անում, դա պարզապես հարկավոր էր իրեն: Հոգու խորքում Եղիգեյը հպարտանում էր, որ այդպիսի ընկեր ունի: Եվ ձգտում էր նրան: Ախր, Ելիգարովի՝ սարօզեկյան երկրաբանի հետ էլ, որ այս կողմերում հաճախ էր լինում, պատահական չէր ընկերությունը: Եղիգեյը հարգում էր ուսումնական, շատ իմացող մարդկանց: Աբուլթալիպը նույնպես շատ գիտեր: Պարզապես աշխատում էր բարձրաձայն քիչ մտածել: Բայց մի անգամ ունեցան լուրջ խոսակցություն:

Երեկոյան վերադառնում էին ուղեգծային աշխատանքից: Այդ օրը նրանք հակաձնային տախտակներ էին տեղադրում յոթերորդ կիլոմետրի վրա, որտեղ միշտ մոլեգնում են ձնահյուսերը: Չնայած ցրտերը նոր էին սկսվել, բայց անհրաժեշտ էր ժամանակին նախապատրաստվել ձմռանը: Այսպես ուրեմն, իսկ նրանք գնում: Մեղմ, պայծառ երեկոն զրուցելու տրամադրություն էր առաջացնում: Այդպիսի երեկոներին սարօզեկների մերձակայքը հազիվ է նշմարվում վերջալույսի մշուշի մեջ, ճիշտ ինչպես մեղմ եղանակին նավակից նշմարվում է Արալյան ծովի հատակը:

— Խո՛նչ բան է, Աբու, երեկոները, ինչքան անցնում եմ ձեր տան մոտով, միշտ լուսամուտի գոգին ցցված է լինում քո գլուխը: Բա՞ն ես գրում, թե՞ բան ես նորոգում լամպը կողքիդ, — հարցրեց Եղիգեյը:

— Ուղղակի, պարզապես, գրասեղան չունեմ, — սիրով պատասխանեց Աբուլթալիպը, բահը մի ուսից մյուսին տեղափոխելով: — Հենց որ ավազակներս պռկում են, Զարիպան որևէ գիրք

է կարողում, ես էլ գրի եմ առնում որոշ բաներ, քանի հիշում եմ, պատերազմը և, մանավանդ, հարավսլավական տարիներս: Ժամանակն անցնում է, անցած-գնացածը հետզհետե հեռանում է:— Նա լռեց:— Ես շարունակ մտածում եմ, թե ինչ կարող եմ անել իմ երեխաների համար: Կերցնել, խմացնել, դաստիարակել, դա ինքնըստինքյան: Ինչքան կարողանամ, կարողանամ: Գլխովս այնքան բան է անցել, որ մի ուրիշը հարցւոր տարում չէր տեսնի, իսկ ես դեռ ապրում եմ և շնչում, երևի զուր չի ճակատագիրն այդպիսի հնարավորութիւնն ընձեռում ինձ: Միգուցե, որպեսզի ես կարողանամ ինչ-որ բան ասել և առաջին հերթին՝ երեխաներիս: Իմ կարծիքով, ես պարտավոր եմ ամբողջ կյանքում հաշիվ տալ նրանց, քանի որ աշխարհ եմ բերել: Իհարկե, բոլորի համար կա ընդհանուր ճշմարտութիւն, բայց ամեն մեկն ունի իր ըմբռնումը, որը իր հետ տանում է գերեզման: Երբ մարդն անցնում է կյանքի և մահվան օղակների միջով, համաշխարհային ուժերի բախման միջով և կարող էր առնվազն հարցւոր անգամ սպանված լինել, բայց վերապրում է, ապա նրան շատ բան է վիճակվում իմանալ. բարիք ու չարիք, ճշմարտութիւն և կեղծիք...

— Սպասիր, մի բան լավ չեմ հասկանում,— զարմացած ընդհատեց Եղիգեյը:— Թերևս դու ճիշտ բաներ ես ասում, բայց քո տղաները մի մատ երեխա են, որ սափրելու գործիքից անգամ վախենում են, նրանք ի՞նչ պիտի հասկանան քո գրածից:

— Դրա համար էլ գրում եմ: Նրանց համար եմ ուզում պահել: Ինչ իմանամ, ինչքան եմ ապրելու... Հրեն, քիչ մնաց այն օրը գնացքի տակ ընկնելի: Ղազանդապը հասավ, հրեց գծից դուրս գցեց: Հետո էլ մի լավ հայհոյեց: Թող երեխաներդ աջօր ծունր դնեն, փառք տան աստծուն:

— Ճիշտ է ասում: Ես քեզ քանի անգամ եմ զգուշացրել, Զարիպային էլ եմ ասել,— իր հերթին վրդովվեց Եղիգեյը և առիթից օգտվեց, որպեսզի մի անգամ ևս արտահայտի իր անհանգրստութիւնը:— Այնպես ես քայլում երկաթգծի վրա, կարծես շոգեքարշը պետք է ռելսերից թեքվի, քեզ ճանապարհ տա: Ախր անվտանգութեան կանոններ կան: Գրագետ մարդ ես, ինչքա՞ն կարելի է նույն բանն ասել: Դու հիմա երկաթուղային ես, բայց այնպես ես քայլում, կարծես շուկայում լինես: Գնացքի հետ կատակել չի լինի:

— Եթե այդպիսի փորձանք դա, մեղավորը ես կլինեմ,—

մոռյլ համաձայնեց նաւ— Դե լավ, դու համենայն դեպս լսիր ինչ եմ ասում, հետո նկատողություն կանես:

— Դու շարունակիր, ես խոսքի օրինակ ասացի:

— Անցյալ ժամանակներում մարդիկ երեխաներին ժառանգություն էին թողնում: Այդ ժառանգությունը բարիք էր բերում կամ չարիք, նայած երբ: Որքան գիրք է գրվել, հեքիաթ է գրվել, այդ մասին, թատրոններում որքան պիեսներ են խաղում այն ժամանակների մասին, թե ինչպես էին բաժանում ժառանգությունը և հետո ի՞նչ էր գալիս ժառանգների գլխին: Ինչո՞ւ: Որովհետև ժառանգությունները հիմնականում անարդար ճանապարհով էին գոյանում, ուրիշի աշխատանքով ու քրտինքով, խաբերությամբ, ստով, դրա համար էլ ի սկզբանե իրենց մեջ թաքցնում են շարիք, մեղք, անարդարություն: Ես էլ ինձ մխիթարում եմ, թե, փառք ասածո, մենք ազատված ենք դրանից: Իմ ժառանգությունը ոչ ոքի վնաս չի տա: Դա լոկ իմ հոգին է, իմ գրառումները կմնան և դրանցում այն ամենը, ինչ հասկացել և կրել եմ պատերազմից: Երեխաներիս համար ես մեծ հարստություն չունեմ: Եվ այս մտքին եկա սարօզեկյան այս անապատներում: Կյանքն ինձ շարունակ մղել է այստեղ, որպեսզի մոլորվեմ, կորչեմ, իսկ ես նրանց համար կգրեմ այն ամենի մասին, ինչ մտածում-կարծում եմ, և ես երբեք կապրեմ նրանց մեջ, իմ երեխաների մեջ: Ինչը չհաջողվեց ինձ, երևի կհաջողվի նրանց... Նրանց կյանքը մերից դժվար է լինելու, ուրեմն, թող փոքրուց խելք ժողովեն...

Որոշ ժամանակ նրանք քայլում էին լուռ, ամենքն իր մտքի ետևից ընկած: Եղիգեյին տարօրինակ էին թվում այդ խոսքերը: Զարմացավ, որ կարելի է նաև այդպես հասկանալ սեփական գոյության իմաստը: Եվ հարց տվեց, որ պարզի իր զարմանքը.

— Բոլորը կարծում են, հրեն, ուղիղն էլ է ասում, որ մեր երեխաները ավելի լավ և հեշտ են ապրելու, իսկ քեզ թվում է, թե նրանք մեզներից դժվար են ապրելու: Երևի ատոմային պատերազմ է լինելու, դրա՞ համար:

— Ոչ միայն դրա համար: Պատերազմ կարող է և չլինել, եթե նույնիսկ լինի, շուտ չի լինի: Խոսքը հացի մասին չի: Ուղղակի ժամանակի անիվն է ավելի արագ պտտվում: Նրանք ստիպված կլինեն ամեն ինչի հասնել իրենց ուժերով, իրենց խելքով և, որոշ չափով էլ, հետին թվով մեր փոխարեն պիտի պատասխան

տան: Իսկ մտածելը միշտ դժվար է: Դրա համար էլ նրանք ավելի դժվար կապրեն, քան մենք:

Եդիգեյը չփորձեց ճշտել, թե ինչու է նա կարծում, թե մտածելը միշտ էլ դժվար է: Իզուր էլ չհարցրեց, հետագայում շատ ափսոսեց, հիշելով այս խոսակցությունը: Հարկավոր էր հարցնափորձ անել, հասկանալ նրա ասածի իմաստը...

— Գիտե՞ս ինչու եմ այդպես մտածում,— կարծես արձագանքելով Եդիգեյի կասկածներին, շարունակեց Աբութալիպը:— Փոքրիկների աչքին մեծերը միշտ խելոք են, ազդեցիկ: Մեծանում, տեսնում են, որ ուսուցիչները, այսինքն՝ մենք, այնքան էլ շատ բան չեն իմացել և այնքան էլ խելոք չեն եղել, որքան թվացել են: Նրանց վրա նույնիսկ կարելի է ծիծաղել, երբեմն նույնիսկ ողորմելի են թվում ծերացած դաստիարակները: Ժամանակի անիվն ավելի և ավելի արագ է պտտվում: Այսուամենայնիվ, մեր մասին, ինքներս պետք է ասենք վերջին խոսքը: Մեր նախնիները փորձել են այդ բանն անել ապրելով: Յանկացել են ցույց տալ հետնորդներին, թե որքան նշանավոր են եղել իրենք: Եվ մենք նրանց մասին կարծիք ենք կազմում ըստ իրենց ոգու: Ես էլ, ինչ որ ձեռքիցս գալիս է, անում եմ մեծացող որդիներիս համար: Իմ ապրելը, իմ պատերազմական տարիներն են: Նրանց համար եմ գրում իմ պարտիզանական տետրակները: Այնպես, ինչպես եղել է, ինչպես տեսել եմ, ինչպես ապրել եմ: Նրանց պետք կգա, երբ մեծանան: Բացի դրանից, ունեմ նաև որոշ մտքեր: Նրանք պետք է մեծանան և արօղեկներում: Երբ մեծանան, թող չմտածեն, թե դատարկ տեղում են ապրել: Գրառել եմ մեր հնագույն երգերը, հետո ախր դրանք կմոռացվեն: Իմ կարծիքով, երգը անցյալի սուրհանդակն է: Պարզվեց, որ քո Ուկուբալան շատ երգ գիտի: Խոստացավ էլի հիշել:

— Բա իհարկե՞: Ինչքան չլինի արալցի է,— անմիջապես հպարտացավ Եդիգեյը:— Արալյան ծովափնյա ղազախներ ենք: Իսկ ծովում լավ է երգվում: Ծովն ամեն ինչ հասկանում է: Ինչ էլ ասես ծովում սրտալի է լինում ու դուրեկան:

— Այո, լավ ասացիր, ճիշտ է: Վերջերս նորից ընթերցեցի գրառումներս, համարյա արտասվեցինք Ջարիպան ու ես: Ինչքան գեղեցիկ են երգել անցյալում: Ամեն մի երգ մի ամբողջ պատմություն է: Կարծես տեսնում ես այդ մարդկանց: Եվ ուզում ես սիրտդ բացել նրանց առջև: Եվ նրանց նման տառապել ու սիրել: Տեսնո՞ւմ ես, ինչպիսի հիշողություն են թողել իրենց մասին:

Ծա Ղազանդապի Բուկեյին էլ եմ արդեն ագիտացիա արել: Ասել եմ, հիշիր քո կարակալական երգերը, պիտի առանձին տեսարակում գրի առնեմ: Կունենանք նաև կարակալական տեսարակ...

Այսպես անշտապ քայլում էին երկաթուղու երկարությամբ: Հազվագյուտ պահ էր: Թեթևացած, ինչպես խոր հառաչ, հանգչում էր աշնանամուտի խաղաղված վերջալույսը: Չնայած սարօղեկներում ոչ անտառ կար, ոչ գետ, ոչ դաշտ, բայց մեռնող արեգակը երկրի բաց դեմքին լույս ու ստվերի այնպիսի անորոշալի խաղ էր սկսել, որ թվում էր, թե տափաստանը լցվել ու կենդանացել է: Տափաստանի պղտոր, հոսուն, հոգեպարար կապույտը վեհացնում էր մտքերը, ներշնչում երկար ապրելու և շատ մտածելու ցանկություն...

— Լսիր, Եղիգեյ,— նորից խոսեց Աբութալիպը, հիշելով մի րան, որ մտովի հետաձգել էր և որին պիտի վերադառնար պատեհ առիթով:— Վաղուց եմ ուզում հարցնել, Դոնենբայ թռչուն: Ի՞նչ ես կարծում, երևի, բնության մեջ կա այդպիսի թռչուն և երևի այդպես էլ կոչվում է՝ Դոնենբայ: Դու այդպիսի թռչունի չե՞ս հանդիպել:

— Բայց դա առասպել է:

— Հասկանում եմ: Սակայն առասպելը հաճախ հաստատվում է իրականությամբ, կյանքում եղածով: Ահա, օրինակ, պիրոլ թռչունը, որ մեր Յոթգետիկում ամբողջ օրը երգում է լեռնային այգիներում և անընդհատ հարցնում է. «Ո՞վ է իմ փեսացուն»: Սա պարզապես հնչյունների խաղ է: Այդ մասին հեքիաթ էլ կա, թե ինչու է այդպես երգում: Ասում եմ, միգուցե այս դեպքում էլ հնչյունների ինչ-որ խաղ կա: Գուցե իսկապե՞ս տափաստանում գոյություն ունի նման մի թռչուն, որ ճշում է Դոնենբայի նման մի բան, և ահա հայտնվել է առասպելի մեջ:

— Ձէ, չգիտեմ: Մտքովս էլ չի անցել, թե այդպես լինում է,— տարակուսեց Եղիգեյը:— Բայց արդեն քիչ ժամանակ չի, ինչ ապրում եմ այս կողմերում, և քիչ չեմ վերոավար արել սարօղեկներում, բայց այդպիսի թռչուն չեմ տեսել: Երևի չկա էլ:

— Երևի,— մտածկոտ կրկնեց Աբութալիպը:

— Ի՞նչ, եթե այդպիսի թռչուն չկա, ուրեմն սո՞ւտ է այս ամենը,— անհանգստացավ Եղիգեյը:

— Ոչ: Ինչու: Մնացել է Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը: Անպայ-

ման ուրիշ բան էլ եղած կլինի այստեղ: Զգիտեմ ինչու, ես կարծում եմ, որ այդ թռչունն էլ կա: Մեկնումեկը երբևէ կտեսնի: Երեսաների համար այդպես էլ կգրեմ:

— Եթե երեսաների համար է,— անվստահ խոսեց Եղիգեյը,— ապա կարելի է:

Որքան Բորանլի Եղիգեյը հիշում է, միայն երկու մարդ են ժամանակին գրի առել Նայման-Անայի առասպելը: Նախ Աբու-թալիպ Ղութիբալեն է գրել իր երեսաների համար, որպեսզի մեծանալիս կարդան, դա հիսուներկու թվականի վերջերին էր: Այդ ձեռագիրը կորել է: Դրանից հետո այնքա՛ն ցավ են տարել, Ում աչքին էր գալիս: Մի քանի տարի անց, հիսունյոթին, առասպելը գրի առավ Աֆանասի Իվանովիչ Ելիզարովը: Հիմա Ելիզարովը չկա: Իսկ ձեռագիրը, ի՞նչ իմանաս, երեի թղթերի հետ մնացել է Ալմա-Աթայում... Նա էլ, սա էլ առասպելը հիմնականում գրի են առել Ղազանդապի պատմածով: Իհարկե, Եղիգեյը ներկա է եղել, բայց ներկա է եղել իբրև հուշարար — հիշեցնող, յուրա՛հատուկ մեկնաբան:

«Այ քեզ տարինե՛ր: Երբ է եղել այդ ամենը, տեր աստված» — խորհում էր Բորանլի Եղիգեյը, ճոճվելով սթարով ծածկված Կարանառի սապատների արանքում: Հիմա իրեն, Ղազանդապին են տանում Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը: Շրջանակը կարծես փակվում էր: Առասպել ասացողը այժմ ինքը պիտի վերջին հանգիստը գտնի գերեզմանոցում, որի պատմությունը պահպանել է և հաղորդել ուրիշներին:

«Մնացինք մենք՝ ես և Անա-Բեյիթը: Այսինքն շուտով ես էլ կգամ այստեղ, կգրավեմ իմ տեղը: Աշխարհի օրենք է, ինչ կարող ես անել», — թախիծով մտածում էր Եղիգեյը ճանապարհին, առաջվա նման ուղտին բազմած՝ գլխավորելով թաղման արտառոց թափորը, որ հետևում էր իրեն. կցասալով տրակտորով և անվավոր «Բելոռուս» էքսկավատորով: Շեկ շունը՝ Զուբարսը, որ ինքնակամ միացել էր հուղարկավորներին, իրեն թույլ էր տալիս հայտնվելու թափորի մեկ գլխին, մեկ պոչին, մեկ կողքին, մեկ-մեկ էլ բաժանվում էր կարճ ժամանակով... Պոչը պահում էր ձիգ, տանտիրոջ նման ինքնավատահ և շուրջըլորն էր նայում գործնական հայացքով...

Արեգակն արդեն գագաթին էր հասել, կեսօրն սկսվում էր: Մինչև Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը այնքան շատ չէր մնում...

Համենայն դեպս հիստուներկու թվականի վերջը, ավելի ճիշտ ամբողջ աշունն ու ձմեռը, որ իսկապես ուշացումով եկավ, բայց եկավ առանց բուք ու բորանի, թերևս Բորանլի կիսակայարանի այն ժամանակվա մի բուռ բնակիչների համար ամենալավ օրերն էին: Եղիգեյը հետո հաճախ կարոտով էր հիշում այդ օրերը:

Ղազանդապը՝ բորանլիցիների նահապետը, որ շենքով-շնորհ-քով մարդ էր և երբեք իրեն թույլ չէր տալիս խառնվելու ուրիշի գործերին, դեռևս ուժեղ էր և առողջ: Նրա Սաբիթջանն արդեն սովորում էր Ղումբելի գիշերօթիկում: Ղութիբաևների ընտանիքն արդեն հիմնավոր հաստատվել էր սարօգեկներում: Ձմեռնամուտին փակել էին բարաքի ծակուծուկերը, կարտոֆիլ էին ամբարել, Զարիպայի և երեխաների համար ձեռք էին բերել թաղիքե ոտնամաններ, մի լիքը պարկ ալյուր էին բերել Ղումբելից: Ինքը՝ Եղիգեյն էր օրսից ստացել և բարձել Կարանառին, որ այդ տարիներին գտնվում էր ուժերի ծաղկման շրջանում: Աբութալիպն աշխատում էր ինչպես որ պետք էր և առաջվա նման ամբողջ ազատ ժամանակը նվիրում էր երեխաներին, իսկ գիշերները լամպը դնում էր լուսամուտի գոգին և ինքնամոռաց գրում:

Կային նաև կայարանային բանվորների ուրիշ երեք ընտանիք, որոնք ըստ ամենայնի ժամանակավոր էին կիսակայարանում: Կիսակայարանի այն ժամանակվա պետը նույնպես վատ մարդ չէր երևում: Բորանլիցիներից ոչ ոք հիվանդ չէր: Աշխատանքն առաջ էր գնում: Երեխաները մեծանում էին: Ձմեռնամուտի բոլոր աշխատանքները՝ ուղեգծային արգելափակոցների և վերանորոգման ուղղությամբ, ավարտվել էին ժամանակին:

Նղանակը սքանչելի էր սարօգեկների համար: Դարչնագույն աշուն էր՝ հացի կեղևի նման: Հետո վրա հասավ ձմեռը: Անմիջապես ձյուն դեց: Նույնպես գեղեցիկ, ճեփ-ճերմակով ծածկվեց շուրջբոլորը: Այս անծայրածիր, ճերմակ անդորրության մեջ սև թելի նման ձգվում էր երկաթուղին, որի վրայով անվերջ գնում ու գնում էին գնացքները: Եվ այդ երթուղարձի կողքին, ձյունոտ բլուրների մեջ ծվարել էր փոքրիկ ավանը՝ Բորանլի կիսակայարանը: Ընդամենը մի քանի տնակ... Վագոններից անտարբեր սահում էր ուղևորների հայացքը, կամ էլ մի ըոպե նրանց մեջ

զարթնում էր վաղանցիկ խղճահարուժյուն կիսակայարանի մե-
նավոր բնակիչների նկատմամբ...

Թեև զուր էր այդ վաղանցիկ խղճահարուժյունը: Բորանլիցի-
ների համար այդ տարին լավն էր, եթե չհաշվենք ամառվա կա-
տաղի հնոցը: Բայց դա արդեն մնացել էր ետևում: Առհասարակ,
կյանքն ամենուրեք մի կերպ կարգավորվում էր պատերազմից
հետո: Նոր տարվա առթիվ նորից սպասվում էր մթերային և ար-
դյունաբերական ապրանքների գների իջեցում, չնայած խանութ-
ները լիքը չէին, այսուամենայնիվ աստիճանաբար կյանքը
գնում էր դեպի լավը...

Սովորաբար բորանլիցիները նոր տարուն առանձին նշանա-
կություն չէին տալիս, սրտի թրթիռով չէին սսլասում կեսգի-
շերին: Բորանլիում ծառայությունն ընթանում էր անկախ
ամեն ինչից. գնացքները շարժվում էին, ոչ մի բուպե հաշ-
վի չառնելով, թե երբ և ճանապարհի որ մասում կսկսվի
նոր տարին: Ինչպես միշտ, ձմեռը տնտեսության գոր-
ծերը շատանում են, վառարանը պիտի միշտ տաք պահես, անա-
սունն էլ ավելի շատ խնամք է պահանջում, թե արոտատեղում,
թե անասնոցում: Օրվա մեջ մարդ այնքան էր հոգնում, ջարդ-
վում, որ ուզում էր շուտ անկողին մտնել, հանգստանալ:

Այդպես, մեկը մյուսի ետևից անցնում էին տարիները:

Իսկ հիսուներեք թվականի տարեմուտին Բորանլիում իսկա-
կան տոն էր: Տոնն, իհարկե, հղացել էր Ղութիբալենների ընտա-
նիքը: Եղիգեյը ամանորյա պատրաստություններին միացավ հե-
տո: Բանն այն էր, որ Ղութիբալենները որոշել էին երեխաների
համար տոնածառ դնել: Բայց սարօգեկներում որտեղի՞ց եղենի,
այնտեղ ավելի հեշտ էր բրածո դինոզավրի ձու գտնել: Ելիզա-
րովը, ախր, երկրաբանական արահետներով թափառելիս, սար-
օգեկներում գտել էր դինոզավրի միլիոնամյա ձվեր: Այդ ձվերը,
ամեն մեկը մի մեծ ձմերուկի չափ, քարացած էին: Հայտնագոր-
ծությունը տարան Ալմա-Աթա: Թերթերում գրեցին այդ մասին:

Աբութալիպ Ղութիբալը ստիպված եղավ սառնամանիքին
մեկնել Ղումբել և կայարանի արհմիութենական կոմիտեում բա-
նակցություն վարել, որպեսզի այդ մեծ կայարանը եկած հինգ
տոնածառից մեկը, այնուամենայնիվ, տային Բորանլիին: Դրա-
նից էլ սկսվեց:

Եղիգեյը կանգնած էր պահեստի մոտ, կիսակայարանի պի-
տից ստանում էր աշխատանքային նոր թաթպաններ, երբ սառը

արգելակելով, առաջին գծի վրա կանգնեց տափաստանային քամիներից ժանդոտված ապրանքատարը: Երկար գնացք էր՝ ամբողջապես պլոմբված, չորս առանցքանի վագոններ: Վերջին վագոնի բաց հարթակից, դժվարությամբ փոխելով փայտացած ոտքերը սառած սապոգների մեջ, իջավ Աբուլթալիպը: Գնացքի ուղեկցորդը՝ ահագին քուրքը հագին, մորթե փափախով, անճոռնի իրար գալով հարթակի վրա, նրան հանձնեց ինչ-որ մեծ բան: Տոնածառ է, ենթադրեց Եղիգեյը և շատ զարմացավ:

— Հե՛յ, Եղիգեյ: Բորանլի: Մոտ արի, օգնիր մարդուն, — կանչեց ուղեկցորդը, ամբողջ մարմնով կախվելով վագոնի սանդուղից:

Եղիգեյը շտապով մոտեցավ և վախեցավ Աբուլթալիպի տեսքից: Աբուլթալիպը, մինչև հոնքերը սպիտակ ձյունափոշու մեջ կուրած, այնպես էր սառել, որ շրթունքները չէին շարժվում: Թևը չէր կարողանում բարձրացնել, իսկ կողքին տոնածառն էր, փշոտ ծառը, որի համար Աբուլթալիպը քիչ մնաց այն աշխարհը գնար:

— Այդ ի՞նչ ձևով են ձերոնք ճամփա գնում, — խոպոտ ձայնով դժգոհեց ուղեկցորդը: — Քամին ետևից այնպես է խփում, հոգիդ բերանդ է գալիս: Ուղեցի քուրքս վրան գցեմ, վախեցա ես սառեմ:

Մի կերպ շրթունքներն իրար բերելով Աբուլթալիպը ներողություն խնդրեց.

— Ներեցեք, այդպես պատահեց: Հիմա կտաքանամ, տունը մոտ է:

— Ա՛յ մարդ, ասում եմ, ես քուրքը հագիս, տակից մզդակած հագուստներ, ոտքիս թաղյակներ, գլխիս մորթե գդակ, էլի մինչև ուղեմաս հասնեմ, վաչ թե աչքերս զազաթս թռչեն: Ինչպե՞ս կարելի է, — քրթմնջում էր ուղեկցորդը:

Եղիգեյը հիմար դրուժյան մեջ էր:

— Լավ, Տրոֆիմ, հասկացանք: Շնորհակալ ենք: Մեկնիր, քեզ բարի ճամփա:

Եղիգեյը վերցրեց տոնածառը: Տոնածառը սառն էր, մեծ չէր, հազիվ մարդաբոյ: Փշոտ տերևներից տարածվեց ձմեռային անտառի բուրմունքը: Սիրտը թունդ եղավ, հիշեց ռազմաճակատային անտառները: Ի՞նչ եղևնուտներ կային. անթիվ-անհամար: Տանկերը տրորում էին, արկերը արմատահան անում: Ում մըտքով կանցներ, թե մի օր պիտի եղևնու հոտը այսքան թանկ լինի իր համար:

— Գնացի՛նք,— Եղիգեյը տոնածառը դրեց ուսին, նայեց Աբութալիպին: Աբութալիպի, ցրտից պրկված, արցունքն այտին սառած դորշ դեմքին, սպիտակ հոնքերի տակից փայլում էին աշխույժ, ուրախ, հաղթական աչքերը: Եղիգեյը հանկարծ սարսուաց. կգնահատե՞ն արդյոք երեխաները հայրական նվիրվածությունը: Կյանքում, ախր, երբեմն ուղղակի հակառակն է լինում: Երախտագիտության փոխարեն անտարբերություն, նույնիսկ՝ ատելություն: «Աստված մի արասցե: Նրա ցավերն իրեն հերիք են»,— մտածեց Եղիգեյը:

Տոնածառն առաջին հերթին տեսավ Ղութիբաւներին մեծ տղան՝ Դաուլը: Նա ուրախ ճշաց և դուրս թռավ բարաքի դռնից: Այնտեղից դուրս թռան նաև Զարիպան ու էրմեկը՝ առանց վերադարձների:

— Տոնածա՛ռ, տոնածա՛ռ, տես ինչ տոնածառ է,— ցնծում էր Դաուլը, ոգևորված թռչկոտելով շուրջը:

Զարիպան էլ պակաս ուրախացած չէր:

— Համենայն դեպս ճարեցիր: Ի՞նչ լավ է:

Իսկ էրմեկը, պարզվեց, որ կյանքում դեռևս տոնածառ չէր տեսել: Նա աչք չէր կտրում Եղիգեյ քեռու բեռից:

— Մայրի՛կ, տոնածառ է, հա՛: Լավն է, չէ՞: Տոնածառը պիտի մեր տա՞նն ապրի:

— Զարիպա,— ասաց Եղիգեյը,— այս, ռուսի ասած, յուրկիպալկիի պատճառով դու կարող էիր ստանալ ցրտահարված ամուսին: Շուտ արա, սուտն մտնենք, տաքանանք: Նախ հարկավոր է սապոգները հանել:

Սապոգները սառել, կոշտացել էին: Աբութալիպը ատամները սեղմում էր, կնճռում դեմքը, հառաչում, երբ բոլորն աշխատում էին նրա ոտքերից դուրս քաշել սապոգները: Փոքրիկներն առանձնապես շատ ճիգ էին թափում: Մեկ այս, մեկ այն կողմից թաթիկներով քաշքշում էին ծանր, կաշվե սապոգները, որ սառնամանիքից քարի պես կպել-մնացել էր ոտքերին:

— Տղանե՛ր, մեջ մի ընկեք, տղաներ, թողե՛ք խնձ,— քշում էր նրանց մայրը:

Բայց Եղիգեյն անհրաժեշտ համարեց կամացուկ ասելու.

— Նրանց հանգիստ թող, Զարիպա: Թող չարչարվեն:

Նա բնազդով զգում էր, որ Աբութալիպի համար դա բարձրագույն վարձատրությունն է. սեր, երեխաների կարեկցանք: Նշանակում է, նրանք արդեն մարդ են, նշանակում է, արդեն մի

բան հասկանում են: Առանձնապես հուզիչ և ծիծաղելի էր կրթությանը՝ էրմեկը, որ չգիտես ինչու, հորը պապիկա էր ասում: Եվ ոչ ոք չէր ուղղում նրան, քանի որ դա մարդկային շուրթերից հնչող հավերժական ու նախնական բառերից մեկի յուրօրինակ «փոխակերպումն» էր:

— Պապիկա, պապիկա,— մտահոգ իրար էր անցել նա, ապարդյուն ջանքերից կարմրած: Գանգուրները խառնվել էին, աչքերը վառվում էին չափազանց կարևոր բան կատարելու ցանկութունից, և այնքան էլ լուրջ էր, որ ակամայից ուզում էր քրքշալ:

Իհարկե, հարկավոր էր այնպես անել, որ երեխաները հասնեին իրենց նպատակին: Սապոգներն արդեն սկսել էին հալվել և կարելի էր արդեն հանել, առանց շատ ցավ պատճառելու Աբութալիպին:

— Հապա, երեխաներ, նստեք իմ ետևը: Գնացքի նման, մեկս մյուսից կքաշենք: Դառու, դու բռնիր ինձնից, իսկ դու էրմեկ, բռնիր Դառուից:

Աբութալիպը հասկացավ Եդիգեյի միտքը և հավանություն տալով գլխով արեց, ժպտաց արցունքների միջից, որ ցրտից աննյակ մտնելուց հետո հայտնվել էին աչքերում:

Եդիգեյը նստեց Աբութալիպի դիմաց, նրանից հետո շարվեցին երեխաները, և երբ նրանք պատրաստ էին, Եդիգեյը սկսեց քաշել սապոգները:

— Զեզ տեսնեմ, տղանե՛ր, ավելի ուժեղ, ավելի համերաշխ քաշեք: Թե չէ, ես մենակ չեմ կարող: Ուժս չի պատում: Դառու, էրմեկ, շո՛ւտ արեք: Ավելի՛ ուժեղ:

Երեխաները հևում, փնչում էին և տևում, ամեն կերպ աշխատելով օգնել: Զարիպան էլ դիտողն էր: Եդիգեյը դիտմամբ դժվարացնում էր, երբ վերջապես մի սապոգը հանվեց, երեխաները հաղթական ձիչ արձակեցին: Զարիպան նետվեց առաջ, որպեսզի ամուսնու ներբանը շփի բրդյա կտորով, բայց Եդիգեյը բոլորին ետ մղեց:

— Սպասեք, տղաներ, և դու, մայրիկ, այս ի՞նչ եք անում, ո՞վ է քաշելու երկրորդ սապոգը: Թե ուզում եք հայրիկի մի ոտքը թողնեք բոբիկ, մյուսը՝ սառած սապոգի մեջ: Լա՛վ կլինի:

Եվ բոլորը, չգիտես ինչու, միաբերան քրքշացին: Երկար ծիծաղում էին, գալարվում հատակին, մանավանդ տղաները և ինքը՝ Աբութալիպը:

Ու իմանա, այս մասին հաճախ է հետազայում մտածել Բորանլի Եղիգեյը, աշխատելով լուծել այն սարսափելի հանելուկը, թերևս, հենց այդ պահին, Բորանլիից շատ հեռու մի տեղ, Աբու-թալիպ Ղութիբաևի անունը նորից թղթերի միջից դուրս է լողացել, և այդ թուղթն ստացող մարդիկ դրա հիման վրա հարց են լուծել, որի մասին ոչ ոքի մտքով ոչ երազում, ոչ էլ արթմնի չէր անցնի ոչ այդ ընտանիքում, ոչ էլ՝ կիսակայարանում:

Աղետը ձյան պես թափվեց գլխին: Չնայած, իհարկե, եթե Եղիգեյը նման հարցերում ասենք թե ավելի եփված լիներ, ավելի խորամանկ լիներ, եթե անգամ գլխի չընկներ, գոնե անոռոշ տագնապը կսողոսկեր սիրտը:

Իսկ ինչի՞ պիտի տագնապեր: Միշտ էլ տարեվերջին կիսակայարան էր ժամանում տեղամասային վերաքննիչը: Ըստ գրաֆիկի շրջում էր կիսակայարանից կիսակայարան, կայարանից կայարան: Գալիս էր մեկ-երկու օր մնում, ստուգում, թե ինչպես են վճարում աշխատավարձերը, ինչպես են ծախսում շինանյութը և այլն, ապա կիսակայարանի պետի և բանվորներից որևէ մեկի ներկայությամբ կազմում էր վերաքննության արձանագրությունը և թողնում գնում ճամփակից գնացքով:

Ինչքա՞ն գործ պիտի լինի կիսակայարանում: Եղել է, որ Եղիգեյն էլ է ստորագրել վերաքննության արձանագրությունները: Այս անգամ վերաքննիչը Բորանլիում մնաց երեք օր: Գիշերեց հերթապահական տնակում՝ կիսակայարանի գլխավոր շենքում, որտեղ կար կապ և պետի սենյակ, որ հորջորջվում է առանձնասենյակ: Կիսակայարանի պետ Աբիլովը անընդհատ վաղվզում էր, թեյամանով թեյ էր տանում նրան: Վերաքննիչի մոտ եկավ նաև Եղիգեյը: Մարդը նստել, ծուխ էր արձակում թղթերի վրա: Եղիգեյը կարծում էր, թե առաջվա ծանոթ վերաքննիչներից կլինի, բայց չէ, սա անծանոթ էր: Կարմրաթուշ, ցանցառ առամներով, ակնոցավոր, ճերմակող մաղերով: Տարօրինակ, կաշուն ծպիտ էր փայլատակում նրա աչքերում:

Իսկ ուշ երեկոյան հանդիպեցին: Եղիգեյը վերադառնում էր հերթափոխից, տեսավ վերաքննիչը ետ ու առաջ է անում հերթապահանոցի լապտերի տակ: Գառան մորթուց օձիքը վեր բարձրացրած, գառան մորթուց գդակը գլխին, ակնոցը աչքերին, մտազբաղ ծխում է, սապոգների տակ ճոճոացնելով ավազը:

— Բարի երեկո: Դուրս եք եկել ծխելու: Լավ հոգնե՞լ եք,— կարեկցեց Եղիգեյը:

— Այո, իհարկե,— պատասխանեց նա ժպտալով։— Հեշտ չի։— Եվ նորից ժպտաց։

— Պարզ է, իհարկե,— քաղաքավարութեան համար ասաց Եղիգեյը։

— Վաղն առավոտյան մեկնում եմ,— հայտնեց վերաքննիչը։— Տասնյոթերորդը անցնելիս կկանգնի։ Ես կգնամ,— և նորից ժպտաց։ Նրա ձայնը խուլ էր, նույնիսկ կեղծ։ Իսկ աչքերը նայում էին կկոցուն, զննող։ Դուք Եղիգեյ Զանգելդի^ոնն եք,— հարցրեց նա։

— Այո։ Ես եմ։

— Այդպես էլ կարծում էի։— Վերաքննիչը ցանցառ ատամնների արանքով ինքնավստահ ներս քաշեց ծուխը։— Նախկին ճակատային։ Կիսակայարանում աշխատում եք քառասունչորսից։ Ուղեգծայինները Բորանլի են անվանում։

— Ծիշտ է,— պարզասրտորեն պատասխանեց Եղիգեյը։ Նրան հաճելի էր, որ սա այդքան բան գիտի իր մասին, բայց միաժամանակ զարմացավ, թե ինչպես, ինչո՞ւ է վերաքննիչն այդպես ամեն ինչ իմացել և մտքում պահել։

— Ես լավ հիշողութիւն ունեմ,— կիսաժպիտով շարունակեց վերաքննիչը երևի գուշակելով Եղիգեյի մտքերը։— Ախր, ձեր Ղութիբաևի նման ես էլ եմ գրում,— ծուխը բաց թողնելով, նա գլուխը դարձրեց լուսավոր պնտոնահանի կողմը, որի խորշում, ինչպես միշտ, դեմը փռված թղթերի վրա խոնարհված էր Աբութալիպի գլուխը։— Երրորդ օրն է հետևում եմ, շարունակ գրում է ու գրում։ Հասկանում եմ, ինքս էլ եմ գրում։ Բայց ես բանաստեղծութեամբ եմ զբաղվում։ Դեպոյի բազմատիրաժում համարյա ամեն ամիս տպագրվում եմ։ Այնտեղ գրական խմբակ ունենք։ Ես եմ ղեկավարում։ Մարզային թերթում էլ եմ տպագրվել՝ մի անգամ մարտի 8-ին և այս տարվա մայիսի մեկին։

Նրանք լռեցին։ Եղիգեյն արդեն ուզում էր հրաժեշտ տալ, բայց վերաքննիչը նորից խոսեց.

— Նա Հարավսլավիայի մասի^ոն է գրում։

— Ծիշտն ասած, լավ չգիտեմ,— պատասխանեց Եղիգեյը։— Երևի։ Ախր երկար տարիներ այնտեղ պարտիզանութիւն է արել։ Իր երեխաների համար է գրում։

— Լսել եմ։ Ես Աբիլովին հարցուփորձ եմ արել։ Պարզվում է, որ գերի է եղել։ Կարծեմ որոշ ժամանակ էլ ուսուցչութիւն է

արել: Իսկ այժմ ուզում է իրեն բացահայտել գրչի միջոցով,— նա քթի տակ անդուր ծիծաղեց:— Բայց դա հեշտ չի, ինչպես թվում է: Ես էլ եմ մտածում մեծ գործ սկսել: Ռադմաճակատ, թիկունք, ա՛յ գործ կլինի: Հա, բայց արի ու տես, որ եղբայրդ բոլորովին ժամանակ չունի: Աներնդհատ գործուղումներ...

— Նա էլ է գիշերը գրում: Ցերեկը աշխատում է,— միջամտեց Եղիգեյը:

Նորից լռեցին: Եվ նորից Եղիգեյը չհասցրեց գնալ:

— Գրում ու գրում է, գրում ու գրում է, գլուխն էլ չի բարձրացնում,— նույն կիսաժպիտով ատամները ցույց տվեց վերաքննիչը, զննելով Աբութալիպի ուրվագիծը՝ լուսամուտի մոտ:

— Էհ, մարդը պիտի մի բանով զբաղվի՞ թե ոչ,— պատասխանեց Եղիգեյը:— Գրագետ մարդ է: Շուրջը ոչ ոք և ոչինչ: Նա էլ գրում է:

— Ահա, նույնպես միտք է: Շուրջը ոչ ոք և ոչինչ,— մոթմրութաց վերաքննիչը և աչքերը կկոցեց, ինչ-որ բան մտածելով:— Եվ դու քո գլխի տերն ես: Շուրջը ոչ ոք և ոչինչ, նույնպես միտք է... Եվ դու քո գլխի տերն ես...

Նրանք բաժանվեցին: Հետագա օրերին Եղիգեյը հա որոշում էր շոռանա, Աբութալիպին պատմի վերաքննիչի հետ ունեցած պատահական խոսակցությունը, բայց չէր ստացվում, իսկ հետո առհասարակ մոռացավ:

Ձմռան դեմ գործ շատ է լինում: Եվ ամենակարևորը, Կարանառը մոլեգնել էր: Դա մեծ գլխացավանք էր տիրոջ համար, կրակ ու պատիժ: Իբրև աթանշա՝ Կարանառը հասունացել էր հրկու տարի առաջ: Բայց այդ հրկու տարվա ընթացքում դեռևս այնքան բուռն չէին արտահայտվում նրա կրքերը, դեռևս կարելի էր նրան մեղմացնել, վախեցնել, խիստ սաստումներով հնազանդեցնել: Մանավանդ Բորանլիի երամակի ծեր աթանը՝ Հազանդապի ուղտը, նրան թույլ չէր տալիս ծավալվի: Խփում էր, կծոտում, հո մղում մատակներից: Բայց դեհ տափաստանը մեծ է: Մի ծայրից քշեր, սա կհայտնվեր մյուս ծայրին: Եվ այդպես ամբողջ օրը: Մեր աթանը այնքան քշեց նրան, մինչև ուժասպառ եղավ: Այդ ժամանակ ջահել և տաքարյուն աթանշա Կարանառը, այսպես թե այնպես, հասավ իր նպատակին:

Բայց նոր սեզոնին, ձմռան ցրտերն սկսվելու հետ, երբ ուղ-

տի արյան փեշ նորից արթնանում է բնության հավերժական կանչը, Կարանառը դարձավ Բորանլիի հրամակի գերագույնը: Կարանառը հասավ հզորության, հասավ կործանարար ուժի: Ղազանղապի ծեր աթանին հեշտությամբ քշեց զառիթափի տակ և անմարդ տափաստանում շարդուփշուր արեց նրան, տրորեց, կծոտեց, կիսամեռ արեց և վայ է, եթե մեկը փորձեր բաժանել նրանց: Այդ անողոք օրենքի մեջ բնությունը հետևողական է. այժմ հետնորդներ թողնելու հերթը Կարանառինն էր:

Սակայն այդ հողի վրա Ղազանղապն ու Եդիգեյը առաջին անգամ վեճ ունեցան: Ղազանղապը տեսնելով խղճալի պատկերը՝ զառիթափի տակ ոտնատակ արված իր աթանին, սրտնեղեց: Արոտավայրից վերադարձավ խոժոռված և Եդիգեյին ասաց.

— Ինչպե՞ս ես, ախր, էդպիսի բան թույլ տալիս: Նրանք անասուն են, բայց մենք հո մարդ ենք: Այս մահացու շարդը քո Կարանառն է տվել: Իսկ դու նրան հանգիստ բաց ես թողնում տափաստան:

— Ես չեմ բաց թողել, Ղազակի: Ինքն է գնացել: Ինչպե՞ս կհրամայես պահեմ: Շղթայո՞ւմ: Շղթաները պոկում է: Դու լավ գիտես, որ զուր չի պապական խոսքը. «Քյուշ աթասըն թանըմայդը»¹: Նրա ժամանակը հասել է:

— Դու էլ ուրախանում ես: Դեռ սպասիր, տես ինչեր է անելու: Դու խնայում ես դրան, չես ուզում ռուսներ ծակես, շիշ² անցկացնես, բայց տես հա՛, գլխիդ վայ ես տալու, դեռ շատ քարշ կգաս ետևից: Էդ տեսակ զազանը մի հրամակով չի հանգըստանա, ամբողջ սարօզեկները ոտի տակ կտա: Եվ զսպել չի լինի դրան: Այն ժամանակ կհիշես խոսքերս...

Եդիգեյը շուգեց ավելի գրգռել Ղազանղապին, հարգում էր նրան, մանավանդ որ նա իրավացի էր: Եվ հաշտվողաբար մրոթմրոթաց:

— Դու նվիրել ես, ծծկեր էր դեռ, դու էլ բողոքում ես: Լավ, տեսնենք, մի բան կմտածեմ, կզսպեմ դրան:

Այսուամենայնիվ ձեռքը չէր բարձրանում այլանդակելու Կարանառի նման գեղեցիկ ուղտին, ծակել ռուսները և փայտե ձողիկ անցկացնել: Իսկ հետո, իրոք, քանի անգամ է հիշել Ղազանղապի խոսքերը և քանի անգամ, հասնելով կատաղության

¹ Ուժը հայր չի ճանաչում:

² Շիշ — փայտե ձողիկ, որ անց է կացվում ուղտի վերին շրթունքին:

դուռը, երդվել է, որ այլևս ոչ մի բանի նշանակություն չի տա և, համենայն դեպս, ձեռք չի տվել ուղտին: Մի ժամանակ նույնիսկ մտադրվել էր ամորձատել նրան և դարձյալ չէր համարձակվել, չէր կարողացել ինքն իրեն հաղթել: Այդպես տարիներն անցնում էին տարիների ետևից, և ամեն անգամ ձմռան ցրտերըն ընկնելու հետ սկսվում էին շարշարանքները, խելահեղ չափ ընկած, կատաղած Կարանառի որոնումները...

Այդ ձմեռվանից էլ սկսվեց ամեն ինչ: Դա մնաց հիշողության մեջ: Մինչ Կարանառին մեղմացնում էր, ընտելացնում անասնոցին, որ հետո ամուր բանտի նրան, մոտեցավ Նոր տարին: Ղութիբաևները տոնածառով էին զբաղված: Բորանլիցի հրեխանների համար մեծ իրադարձություն էր: Ուկուբալան աղջիկների հետ ուղղակի տեղափոխվել էր Ղութիբաևների բարաքը: Ամբողջ օրը պատրաստություն էին տեսնում, վարդարում տոնածառը: Աշխատանքի գնալիս և աշխատանքից վերադառնալիս Եդիգեյը նույնպես առաջին հերթին մտնում էր Ղութիբաևների տուն, տեսնելու տոնածառն ինչպես է: Գնալով ավելի գեղեցիկ, ավելի շքեղ էր դառնում տոնածառը, շողշողում էր ժապավենների և զանազան ինքնաշեն խաղալիքների մեջ: Այստեղ, իհարկե, ի պատիվ Զարիպայի և Ուկուբալայի պետք է ասել, որ հանուն երեխաների ինչքան շնորհք ունեին թափում էին: Եվ բանը թերևս այնքան տոնածառը չէր, որքան ամանորյա հույսերը, բոլորի համար ընդհանուր, շուտափույթ և երջանիկ փոփոխություն անգիտակից սպասումները:

Աբութալիպը այդքանով չբավարարվեց, երեխաներին տարավ բակ, սկսեցին մեծ ձնագունդ գլորել, ձմեռ տատիկ էին սարքում: Եդիգեյն սկզբում կարծեց հենց այնպես զվարճանում են, իսկ հետո հիացավ նրանց հնարամտությամբ: Հսկայական, համարյա մարդահասակ ձնե տատիկը, ծիծաղելի մի հրեշ՝ ածուխե սև աչքերով, սև հոնքերով, կարմիր քթով և ժպտացող բերանով, գլխին Ղազանդապի բուրդը տված, աղվեսի մորթուց փափախը, կանգնեց կիսակայարանի առջև, դիմավորելով գնացքը: Տատիկը մի «ձեռքով» պահել էր երկաթուղային կանաչ դրոշակը՝ ճանապարհը բաց է, իսկ մյուսով շնորհավորական տախտակ՝ «Շնորհավոր Նոր՝ 1953 թվականը»: Սքանչելի էր ստացվել: Այդ տատիկը, դեռ երկար կանգնած մնաց, հունվարի 1-ից հետո էլ...

Դեկտեմբերի 31-ին, անցնող տարվա ցերեկը, մինչև երեկո

բորանլիցի երեխաները խաղում էին տոնածառի շուրջը և բա-
կում: Այնտեղ էին նաև հերթապահակութունից ազատ մեծերը:
Աբութալիպը պատմում էր Եդիգեյին, թե առավոտ վաղ երեխա-
ները մտել են իր ծոցը, մշմշում են, շարժվում, իսկ ինքը խոր
քնած է ձևացել:

«— Վեր կաց, վեր, պապիկա, քաջքշում է էրմեկը:— Ձմեռ
պապիկը հիմա կգա: Գնանք դիմավորենք:

— Լավ,— ասում եմ:— Հիմա վեր կկենանք, կլվացվենք,
կհագնվենք կգնանք: Խոստացել է գալ:

— Ո՞ր գնացքով է գալու,— մեծն է հարցնողը:

— Որը պատահի,— ասում եմ,— Ձմեռ պապի համար
ուղածդ գնացքը կկանգնի, նույնիսկ մեր կիսակայարանում:

— Դե շուտ անենք, վեր կենանք:

Ուրեմն վեր ենք կենում, հանդիսավոր, լուրջ պատրաստվում
ենք:

— Հապա մայրիկը,— հարցնում է Դաուլը:— Նա էլ է ուզում
տեսնել Ձմեռ-պապին:

— Իհարկե,— ասում եմ,— հապա ինչպե՞ս: Նրան էլ կան-
չեք:

Հավաքվեցինք, բոլորս միասին դուրս եկանք տնից: Երեխա-
ները վազեցին հերթապահանոցի կողմը: Մենք՝ նրանց ետևից:
Վազվզում են տնակի շուրջբոլորը, իսկ Ձմեռ պապիկը չկա:

— Պապիկա, որտե՞ղ է նա:

Էրմեկը, գիտես էլի, աչքերը բացուխուփ է անում:

— Հիմա,— ասում եմ,— մի շտապեք: Կհարցնեմ հերթա-
պահին:

Մտնում եմ հերթապահանոց: Այնտեղ երեկվանից թաքցրել
եմ նամակ Ձմեռ-պապիկից և նվերներով տոպրակ: Դուրս եկա
թե չէ, հարցրին.

— Հը՞, պապիկա:

— Ահա,— ասում եմ,— պարզվում է Ձմեռ պապիկը ձեզ նա-
մակ է թողել, տեսեք. «Սիրելի տղաներ՝ Դաուլ և էրմեկ, ես Ձեր
նշանավոր Բորանլի կիսակայարանը եկա առավոտ վաղ, ժամը
հինգին: Դուք քնած էիք, շատ ցուրտ էր: Ես ինքս էլ շատ ցուրտ
եմ, մորուքս ամբողջապես սառնամանիքի բրդից է: Իսկ գնաց-
քը կանգնեց ընդամենը երկու րոպե: Հազիվ հասցրեցի գրել այս
նամակը և թողնել նվերները: Տոպրակի մեջ բոլոր երեխանների
համար իմ կողմից դրել եմ մեկական խնձոր և երկուական ըն-

կույշ: Մի նեղացեք, գործ շատ ունեմ: Պետք է ուրիշ երեխաների մոտ էլ գնամ: Նրանք էլ են սպասում ինձ: Եկող նոր տարուն կաշխատեմ այնպես գալ ձեզ մոտ, որ հանդիպենք: Իսկ առայժմ, ցտեսություն:

Ձեր Ձմեռ-պապի, Այազ-աթա»:

Սպասիր, սպասիր, այստեղ բան է ավելացված. գրված է շատ շտապ, անընթեռնելի ձեռագրով: Երևի գնացքն արդեն շարժվելիս է եղել: Սպասիր, կարծես ջոկում եմ. «Դաուլ, մի ծեծիր քո շանը: Ես մի անգամ լսեցի, թե ինչպես էր խեղճը վընգըստում, երբ կրկնակոշիկով խփել էիր նրան: Բայց հետո այլևս չլսեցի: Երևի սկսել ես ավելի լավ վերաբերվել նրան: Ահա և վերջ: Նորից Ձեր Այազ-աթա»: Սպասիր, սպասիր, այստեղ մի բան էլ է խզմզած: Հա, հասկացա. «Ձմեռ տատիկը լավ էիք սարքել: Կեցցեք, ես ձեռքով բարևեցի նրան»:

Նրանք, իհարկե, ուրախացան: Ձմեռ-պապիի նամակն անմիջապես համոզեց նրանց: Ո՛չ մի նեղանալ: Միայն սկսեցին վիճել, թե ով է տանելու նվերների տոպրակը: Այստեղ մայրը վեճը լուծեց.

— Սկզբում տասը քայլ կտանի Դաուլը: Նա մեծ է: Հետո տասը քայլ կտանի էրմեկը: Դու փոքրն ես, էրմեկ...

Եղիգեյը սրտանց ծիծաղեց: «Նրանց տեղը լինեի, ես էլ կհավատայի»:

Բայց ցերեկը երեխաների ամենասիրելին դարձավ Եղիգեյ քեռին: Նա սահնակով զբոսանք կազմակերպեց երեխաների համար: Ղազանդապի տանը հին սահնակ կար: Լծեցին Ղազանդապի ուղտը, որ հանգիստ և լավ քայլում է խամուրթով: Կարանառին, իհարկե, հնարավոր չի խառնել նման գործերի: Լծեցին և ամբողջ խմբով գնացին: Ճիշ ու աղաղակը աշխարհ էր բռնել: Եղիգեյը կառապանն էր: Երեխաները կպել պոկ չէին գալիս, բոլորը ուզում էին նստել նրա կողքին: Եվ բոլորն էլ խնդրում էին «Արա՛գ, ավելի՛ արագ գնանք»: Աբութալիսյն ու Զարիպան մեկ քայլում էին, մեկ վաղում կողքից, թեք ճանապարհներին նըստելով սահնակի եզրին: Կիսակայարանից հեռացան մոտ երկու կիլոմետր, բլրակից ետ դարձան, թեք լանջով սահեցին ցած: Լծված ուղտը շնչակտուր էր լինում: Հանգստանալու կարիք չկացվեց:

Օրը լավն էր: Անսահմանորեն սպիտակ, ձյունածածկ սարո-

գեկների վրա, որքան աչք ու ականջ էր զորում, փուլած էր սպիտակ, նախաստեղծ լուսթյունը: Ամենուրեք տարածված էր տափաստանը՝ խորհրդավոր կերպով ձյան տակ թաքնված թըմ-բերով, բլուրներով, հովիտներով: Երկնքից մաղվում էր աղոտ լույս և միջօրեի փափուկ ջերմություն: Հովը մեղմիկ ականջ էր շոյում: Իսկ առջևում, երկաթգծով անցնում էր երկար, կարմրա-դեղին գնացքը, որին քաշում էին շարալծով կցված երկու սև շոգե-քարշ, ծուխ արձակելով երկու խողովակներից: Խողովակների ծուխը ալարկոտ ցնդող, լողացող օդակներով կախվում էր օդում: Մոտենալով սեմաֆորին, շոգեքարշը ազդանշան տվեց երկար, հզոր սուլոցով: Երկու անգամ կրկնեց, լուր տվեց իր մասին: Գնացքը միջանցական էր, առանց արագությունը պա-կասեցնելու, դժժաց կիսակայարանով մեկ, անցավ սեմաֆոր-ների և վեց-յոթ տնակների մոտով, որոնք անշնորհք կերպով կպել էին գրեթե երկաթգծին, չնայած այնքան տարածություն կար շուրջբոլորը: Եվ նորից ամեն ինչ հանդարտվեց ու մարեց: Ոչ մի շարժում: Լոկ վառարանների կապույտ ծուխն էր ոլորվում բորանլիցիների տանիքների վրա: Բոլորը լռել էին, նույնիսկ զբոսանքից ոգևորված երեխաներն էին խաղաղվել այդ պահին: Զարիպան կամացուկ, միայն ամուսնու համար լսելի ձայնով ասաց.

— Ինչ լավ է և ինչ սարսափելի է:

— Ծիշտ է,— նույնպես կամացուկ արձագանքեց Աբութա-լիպը:

Եղիգեյը առանց գլուխը շուռ տալու, թեք նայեց նրանց: Նը-րանք կանգնած էին կողք-կողքի և շատ նման էին իրար: Զարի-պայի արտասանած ոչ բարձր, բայց հստակ խոսքերը մտահոգե-ցին Եղիգեյին, չնայած իրեն չէին ուղղված: Նա հանկարծ հաս-կացավ, թե ինչպիսի թախիծով և սարսափով էր Զարիպան նա-յում այդ տնակներին, որոնց վրա ոլորվում էր ծուխը: Բայց Եղիգեյը ոչ մի կերպ և ոչնչով նրանց օգնել չէր կարող, որով-հետև երկաթուղու մոտ ծվարած ավանը իրենց բոլորի միակ ապաստանն էր:

Եղիգեյը «նո՛» արեց լծված ուղտին: Մտրակեց: Եվ սահ-նակները սահեցին հտ, դեպի կիսակայարան:

Երեկոյան, նորտարյա գիշերի նախօրեին, բոլոր բորանլիցի-ները հավաքվեցին Եղիգեյի և Ուկուբալայի տանը,— այդպես էին որոշել Եղիգեյն ու Ուկուբալան դեռևս մի քանի օր առաջ:

— Քանի որ այստեղ նոր հաստատված Ղութիբալենները տունածառ են կազմակերպել բոլոր երեխաների համար, ուրեմն մեզ աստված է հրամայում, ժլատություն չենք անի,— ասաց Ուկուբալան:

Եղիգեյը գոհ էր դրանից: Ճիշտ է, մասնակցել կարող էին ոչ բոլորը. ոմանք հերթապահում էին գծի վրա, ոմանք էլ պիտի հերթապահեին երեկոյան: Իսկ զնացքները գնում էին, հաշվի չառնելով ոչ տոն օր, ոչ սովորական օր: Ղազանդապին հաջողվեց նստել միայն սկզբում: Երեկոյան ժամը իննի կողմերը զնաց սլաքատուն, այսինքն գրաֆիկը պահանջում էր, որ հունվարի 1-ի առավոտյան, ժամը վեցին Եղիգեյն էլ լինի գծի վրա: Ծառայությունը՝ ծառայություն է: Այսպես թե այնպես երեկոն հրաշալի անցավ: Բոլորի տրամադրությունը բարձր էր, և չնայած օրվա ընթացքում տասն անգամ տեսել էին իրար, հագնվել էին ինչպես հեռվից ժամանած հյուրեր: Ուկուբալան պատրաստել էր ամեն տեսակ ուտեստեղեն: Խմելու բան էլ կար, օղի, շամպայն: Իսկ ցանկացողի համար կար ձմեռային շուքաթ, որ պատրաստվել էր ստերջ ուղտի կաթից, ձմռանն անգամ Ղազանդապի անխոնջ կինը՝ Բուկեյը, կթում էր ստերջ ուղտերին: Սակայն տոնը տոն դարձավ այն ժամանակ, երբ առաջին բաժակներից և նախուտեստից հետո սկսեցին երգել: Եկավ այն պահ, երբ թուլացավ տանտերերի առաջին իրարանցումը, վերացավ հյուրերի կաշկանդվածությունը, և կարելի էր հանգիստ, մանր-մունր գործերը թողած անձնատուր լինել հոգեկան հազվագյուտ բավականություն. քեֆ անել, շփվել նրանց հետ, ում ամեն օր տեսնում էս, լավ էս ճանաչում, բայց հայտնաբերում էս մի նոր բան, որովհետև տոնն ունի մարդկանց վերափոխելու յուրահատկություն: Պատահում է նաև՝ վատ կողմով: Բայց ոչ այստեղ, բորանիցինների մեջ: Ապրել սարօգեկներում, և դեռ համարվել անհաշտ կամ կովարար... Եղիգեյը թեթև հարբել էր: Բայց դա սաղում էր նրան: Ուկուբալան, առանց հատուկ անհանգստության, հիշեցնում էր ամուսնուն.

— Մի մոռանա, որ վաղն առավոտյան ժամը վեցին աշխատանքի ես:

— Ամեն ինչ պարզ է, Ուկու: Հասկացա,— պատասխանեց Եղիգեյը:

Նա Ուկուբալայի կողքին նստած, ձեռքը նրա վզովը զցած, հրգում էր, ճիշտ է, երբեմն անհաջող, բայց ոգևորված, և դրանով

ստեղծում էր հզոր աղմկային տպավորութիւն: Նա գտնվում էր հոգու այն գերազանց վիճակում, երբ մտքի պայծառութիւնը և զգացմունքների խանդավառութիւնը միաձուլվում են անմնացորդ: Երգելիս նա գորովանքով նայում էր հյուրերի դեմքերին, բոլորին նվիրելով ուրախ, սրտագին ժպիտ, վստահ, որ բոլորն էլ իրեն նման լավ են զգում: Եվ գեղեցիկ էր Բորանլի Եդիգեյը. այն ժամանակ դեռ սև հոնքերով, սև բեղերով, փայլուն խաժ աչքերով և առողջ, սպիտակ առամներով: Նույնիսկ ամենավառ երևակայութիւնը ունակ չէր պատկերացնելու, թե ինչպիսին կլինե՞ր նա ծերացած ժամանակ: Ոչ ոքի չխնայեց ուշադրութիւնը: Թփփացնելով գիրացող, բարի Բուկեյի ուսը, նրան անվանեց Բորանլիի մայր, նրա պատվին բաժակաճսուներ ասաց, հանձին նրա, խմեց ամբողջ կարակալակլան ժողովրդի կենացը, ժողովուրդ, որ ապրում է Ամու-Դարյայի ափերին, և խնդրեց չհուզվել, որ Ղազանղապը աշխատանքի պատճառով ստիպված եղավ թողնել սեղանը:

— Առանց այդ էլ ձանձրացել եմ նրանից, — չարաճճի պատասխանեց Բուկեյը:

Իր Ուկուբալային Եդիգեյը այդ երեկո անվանում էր լրիվ անունով. Ուկու. Բալասի՝ Բուլի ճուտ: Ամեն մեկի համար Եդիգեյը գտնում էր մի բարի, սրտալի խոսք. այդ նեղ շրջանակում, բոլորը նրա հարազատներն էին, եղբայրներն ու քույրերը, ընդհուպ մինչև կիսակայարանի պետ Աբիլովը, որ սարօգեկներում քարշ էր տալիս երկաթուղային մանր պաշտոնյայի բռնը, և նրա գունատ, հղի կինը՝ Սաքենը, որ շուտով պիտի գնար Ղումբելի կայարանային ծննդատունը: Եդիգեյն անկեղծորեն հավատացած էր, որ ամեն ինչ իսկապես այդպիս է, որ ինքը շրջապատված է անբաժանորեն հարազատ մարդկանցով, այսինքն՝ էլ ինչպե՞ս պիտի լինե՞ր, բավական էր, երգելու արանքում մի պահ կկոցեր աչքերը, անմիջապես պատկերանում էր սարօգեկների վիթխարի ձյունոտ անապատը և մի բուռ մարդիկ, որ այսօր մի ընտանիքի պես հավաքվել էին իր տանը: Բայց ամենից ավելի նա ուրախ էր Աբութալիպի և Զարիպայի համար: Եվ արժեր ուրախանալ: Զարիպան և՛ երգում էր, և՛ մանդոլին նվագում, արագ գտնելով մեկը մյուսին հաջորդող երգերի մոտիվները: Նրա ձայնը զրնգուն էր, զուլալ, Աբութալիպը երգում էր կրծքային խուլ ծորուն ձայնով, երկուսն էլ երգում էին սրտանց, ներդաշնակ, մանավանդ թաթարական եղանակները: Երգում էին ալ-

մակ-ւալմակ՝ հարցուպատասխանով: Նրանք երգում էին, մյուսները ձայնակցում: Երգում էին հին ու նոր երգեր է: չէին հոգնում, ընդհակառակը, գնալով ոգևորվում էին: Ուրեմն հյուրերը լավ էին զգում: Եղիգեյը նստել էր Աբութալիպի և Զարիպայի դիմաց և աչքը չէր կտրում նրանցից, սիրտը լցվել էր գորովանքով, այ, նրանք պետք է միշտ այսպես լինեին, եթե դառը ճակատագիրը թույլ տար: Ամառային զարհուրելի շոգերի ժամանակ Զարիպան նման էր մոխրացած, հրդեհից խանձված ծառի, ման էր գալիս մինչև արմատները գունաթափված թուխ մաղերով, ճաքճքված, արյունոտված, սևացած շրթունքներով, իսկ այժմ անճանաչելի էր դարձել: Սևաչ, պայծառ հայացքով, շիտակ, ասիական հարթ, մաքուր դեմքով՝ նա այսօր ուղղակի չքնաղ էր: Զարիպայի տրամադրությունը ամենից լավ արտահայտում էին գեղեցիկ, շարժուն հոնքերը, որոնք երգում էին նրա հետ, մերթ՝ վեր բարձրանալով, մերթ՝ խոժոռվելով, մերթ՝ թռչելով հինավուրց երգերի հոսանքից: Աբութալիպը առանձին մի զգացումով ընդգծելով յուրաքանչյուր բառի նշանակությունը, հանկերդում էր նրան, օրորվելով տեղում:

Ինչպես յորդա ձիու կողին դաջված թամբակալի հետք

Ձեն ջնջվի հիշողությունից անցած օրերը սիրո...

Իսկ Զարիպայի մատները դիպչելով մանդոլինի լարերին, ստիպում էին, որ երաժշտությունը զնգա ու հառաչի ամանորի գիշերը, նեղ շրջապատում: Կողում էր Զարիպան երգի մեջ, և թվում էր Եղիգեյին, թե նա, այս միևնույն սպիտակ օձիքով, մանուշակագույն բրդյա կոֆտան հագին հղել է հեռու-հեռվում, ազատ ու թնթև շնչելով վազել է ձյունոտ սարօվեկներում՝ զընդուն մանդոլինը ձեռքին, և խավարը նահանջել է, իսկ նա հեռանալով չքացել է մշուշի մեջ, լսվել են միայն մանդոլինի հընչյունները, բայց հիշելով, որ Բորանի կիսակայարանում էլ մարդիկ կան ու նրանք կտխրեն առանց իրեն, վերադարձել է Զարիպան և նորից երգը շուրթին, հայտնվել է սեղանի մոտ...

Այնուհետև Աբութալիպը ցույց տվեց, թե ինչպես են պարել պարտիզանական օրերին, ձեռքը դնելով մեկը մյուսի ուսին և տակտով դոփելով գետինը: Զարիպան թռչում էր, Աբութալիպը երգում էր սերբական աշխույժ մի երգ, բոլորը շրջան կազմած պարում էին, ձեռքերը միմյանց ուսի դրած և կանչելով. «Հոսլա, հոսլա...»:

Հետո էլի երգեցին և էլի խմեցին, բաժակ բաժակի խփեցին, իրար շնորհալուրեցին նոր տարվա առիթով, ընդ որում մեկը դուրս էր գնում, մի ուրիշը ներս գալիս... Կիսակայարանի պետն ու նրա հղի կինը գնացին պարերից առաջ: Եվ այսպես հոսեց գիշերը:

Զարիպան դուրս եկավ օդ շնչելու, նրա ետևից դուրս եկավ Աբութալիպը: Ուկուբալան բոլորին ստիպում էր հագնվեն, քրտնած դուրս չգան ցրտին:

Զարիպան և Աբութալիպը երկար ժամանակ չէին վերադառնում: Եղիգեյը դուրս եկավ, որ կանչի, առանց նրանց տոնը նրման չէր տոնի: Ուկուբալան ետևից կանչեց.

— Այդ ո՛ւր, Եղիգեյ, մի բան հագիր, կսառչես:

— Հիմա գալիս եմ, — Եղիգեյը տան շեմից դուրս եկավ դեպի կեսգիշերային ցուրտ պարզությունը: — Աբութալի՛պ, Զարիպա՛, — կանչեց նա աչ ու ձախ նայելով:

Պատասխան չեղավ: Տան ետևում ձայներ լսեց: Եվ անվճռական կանգ առավ, չիմանալով ինչ անի: Գնա՞, թե, ընդհակառակը, մոտենա նրանց, տուն տանի: Ինչ-որ բան էր տեղի ունենում նրանց միջև:

— Ես չեի ուզում, որ դու տեսնես, — հեծկլտում էր Զարիպան, — ներիր: Պարզապես շատ դժվար էր ինձ համար: Ներիր, խնդրում եմ:

— Ես հասկանում եմ, — հանգստացնում էր նրան Աբութալիպը: — Ես ամեն ինչ հասկանում եմ: Բայց ախր բանը միայն ես չեմ, ես ո՞վ եմ: Եթե դա միայն ինձ վերաբերվեր: Աստված իմ, մի կյանք ավելի կամ սլակաս: Կարելի էր այդպես համառորեն չկառչել: — Նրանք լռեցին, քիչ անց Աբութալիպն ասաց. — Մեր երեխաները կազատվեն... Ամբողջ հուլիսս դրա վրա է...

Լավ չհասկանալով ինչ է պատահել, Եղիգեյը զգույշ նահանջեց, ցրտից ուսերը վեր քաշելով, և անլսելի հոտ եկավ: Երբ տուն մտավ, նրան թվաց, թե ամեն ինչ խամբել է, տոնը վերջացել է: Նոր տարին նոր տարի, բայց և տուն գնալու ժամանակն է:

1953 թվականի հունվարի 5-ին, առավոտյան ժամը տասին Բորանլի կիսակայարանում կանգնեց մարդատար գնացքը, շնայած բոլոր ճանապարհները բաց էին նրա առջև և կարող էր, ինչպես միշտ, շարժվել առանց հապաղելու: Գնացքը կանգ

առավ ընդամենը մեկեկես րոպե: Դա, ըստ երևույթին, միանգամայն բավական էր: Երեք հոգի, բոլորն էլ միանման խրոմե սապոգներով, իջան վագոններից մեկի սանդուղքից և գնացին ուղիղ հերթապահանոց, քայլում էին լուռ և ինքնավստահ, աջ ու ձախ շնայելով, լոկ մի վայրկյան քայլերը դանդաղեցրին ձնե տատիկի մոտ: Լուռ կարդացին տախտակի վրայի մակագրությունը, որ ողջունում էր իրենց, հետո նայեցին ձնե տատիկի գլխին դրված հիմար փափախին՝ Ղազանղապի հին, բուրդը տված փափախին: Եվ անմիջապես մտան հերթապահանոց:

Որոշ ժամանակ անց, դռնից դուրս թռավ կիսակայարանի պետ Աբիլովը: Քիչ մնաց շուռ տար ձմեռ տատիկին: Հայհոյեց և առաջ գնաց, համարյա վագում էր, մի բան, որ երբեք չէր անում: Մի տասը րոպեից նա հեկավ ետ եկավ, հետը բերելով Աբուլթալիպ Ղութիբաևին, որին շտապ վերցրել էր աշխատանքի տեղից: Աբուլթալիպը գունատ էր, գլխարկը պահել էր ձեռքին: Աբիլովի հետ մտավ հերթապահանոց: Սակայն շատ շուտ դուրս եկավ այնտեղից և խրոմե սապոգներով եկվորներից երկուսի ուղեկցությամբ գնացին Ղութիբաևներին բարաքը: Այնտեղից շուտով դուրս եկան, նորից կրնկակոխ հետեւելով Աբուլթալիպին, հետերը տանելով նրա տանից վերցված ինչ-որ թղթեր:

Հետո ամեն ինչ խաղաղվեց: Ոչ ոք ներս ու դուրս չարեց հերթապահի սենյակից:

Եղիգեյը պատահածի մասին իմացավ Ուկուբալայից: Նա Աբիլովի հանձնարարությամբ հասավ չորրորդ կիլոմետր, որտեղ այդ օրը նորոգչական աշխատանքներ էին կատարում: Եղիգեյին մի կողմ քաշեց.

— Աբուլթալիպին հարցաքննում են:

— Ո՞վ է հարցաքննում:

— Չգիտեմ: Ինչ-որ եկվորներ: Աբիլովը կարգադրել է հաղորդեմ, որ եթե հետաքրքրվեն, չասենք, որ նոր տարուն եղել ենք Աբուլթալիպի և Զարիպայի հետ:

— Իսկ ի՞նչ կա այդտեղ:

— Չգիտեմ: Խնդրեց, որ այդպես ասեմ քեզ: Եվ կարգադրեց, որ ժամը երկուսին լինես տեղում: Քեզ էլ են ուզում բան հարյնել Աբուլթալիպի մասին:

— Ի՞նչ պիտի հարցնեն:

— Ես ի՞նչ գիտեմ: Աբիլովը վախեցած եկավ և ասաց՝ այսպես ու այսպես: Ես էլ վազեցի քեզ մոտ: Առանց այդ էլ, Եղիգեյը

ժամը երկուսին գալիս էր տուն ճաշելու: Ճանապարհին, տանը նույնպես, աշխատում էր հասկանալ, թե ի՞նչ կարող է եղած լինել. պատասխան էր գտնում: Միգուցե անցյալի համա՞ր, գերությա՞ն համար: Դա վաղուց են ստուգել: Ուրիշ ի՞նչ կարող է լինել: Հոգին տակնուվրա էր եղել: Երկու գդալ արիշտա կերավ, ափսեն հտ հրեց: Նայեց ժամացույցին: Երկուսից հինգ էր պակաս: Եթե հրամայել են երկուսին, ուրեմն՝ երկուսին: Տնից դուրս եկավ: Հերթապահանոցի մոտ հտուառաջ էր անում Աբիլովը: Խղճուկ, ճմլված, ընկճված:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Դժբախտություն, դժբախտություն, Եղիկե, — խոսեց Աբիլովը, երկչոտ նայելով դռանը: Շրթունքները մանր ցնցվում էին: — Ղութիբաեին նստեցրել են:

— Ինչի՞ համար:

— Ինչ-որ արգելված գրություններ են գտել մոտը: Ախր երեկոները անընդհատ գրում էր: Բոլորը գիտեն: Եվ խնդրեմ, գրեց-վերջացրեց:

— Սպասիր, բայց նա իր երեխաների համար է գրում:

— Չգիտեմ, չգիտեմ ում համար է: Ես ոչինչ չգիտեմ: Գնա, քեզ են սպասում:

Կիսակայարանի պետի պատլիկ սենյակում, որն առանձնասենյակ էր հորջորջվում, սպասում էր մի մարդ, մոտավորապես իր տարիքի, կամ, թերևս մի քիչ ավելի երիտասարդ, մոտ երեսուն տարեկան, խոշոր, մեծագլուխ, մազերը ողնեձև կտրած: Մսոտ, լայն ռունգներով քիթը քրտնել էր մտքի լարվածութունից: Նա ինչ-որ բան էր կարդում: Իսկ հետո, իրենց խոսակցության ամբողջ ընթացքում անընդհատ թաշկինակով սրբում էր քիթը, խոժոռելով ծանր, լայն ճակատը: Սեղանին դրված «Կազբեկի» տուփից հանեց երկարուկ մի գլանակ, պտտեց մատների մեջ, կպցրեց և դռան առջև կանգնած Եղիգեյի վրա դցելով ճախրուկի աչքի նման թափանցիկ, դեղնավուն աչքերը, կարճ ասաց.

— Նստի՛ր:

Եղիգեյը նստեց սեղանի մոտ դրված տաբուրետին:

— Որպեսզի որևէ կասկած չառաջանա, — ասաց ճախրուկաչքը, քաղաքացիական կիտելի ծոցագրպանից հանեց դարչնագույն ինչ-որ գրքույկ, բաց արեց և իսկույն փակեց, մոթմոթալով ինչ-որ բան, չգիտես «Թանսրկբաե» թե «Թըսրկբաե». Եղիգեյը այդպես էլ մի կարգին չլսեց նրա ազգանունը:

— Պարզ է,— ասաց ճախրուկաչքը:

— Պարզ է,— ճարահատյալ պատասխանեց Եղիգեյը:

— Այդ դեպքում անցնենք գործի: Ասում են, դու Ղութիբաևի լավագույն ընկեր-բարեկամն ես:

— Թեկուզ այդպես, իսկ ի՞նչ կա:

— Թեկուզ այդպիսի,— կրկնեց ճախրուկաչքը, ներս քաշելով Կազբեկի ծուխը, ասես պարզաբանելով լսածը:— Թեկուզ այդպես: Հնդունենք: Պարզ է:— Եվ հանկարծ, անսպասելի քմծիծաղով, ուրախ, բավականություն ըմբոշխնելով, որ բռնկվեց նրա ապակու նման թափանցիկ աչքերում, ասաց.— Հը՞, սիրելի բարեկամ, գրո՞ւմ ենք:

— Ի՞նչ ենք գրում,— շփոթվեց Եղիգեյը:

— Այդ եմ ուզում իմանալ:

— Ձեմ հասկանում:

— Միթե՞, Հապա մտածիր:

— Ձեմ հասկանում, ի՞նչ եք ասում:

— Իսկ ի՞նչ է գրում Ղութիբաևը:

— Չգիտեմ:

— Ինչպես չգիտես: Բոլորը գիտեն, դու չգիտե՞ս:

— Գիտեմ, որ գրում է: Իսկ ի՞նչ է գրում, ես ինչ իմանամ: Ո՞ւմ ինչ գործն է:

— Ինչպե՞ս թե՛ ում ինչ գործն է,— զարմանքից ցնցվեց ճախրուկաչքը Եղիգեյին ուղղելով գնդակների նման ծակող բիբերը:— Ուրեմն ով ինչ ուզում է, թող գրի: Նա՞ է քեզ այդպես հավատացրել:

— Նա ոչ մի բան ինձ չի հավատացրել:

Բայց ճախրուկաչքը ուշք չդարձրեց նրա պատասխանին: Վրդովված էր:

— Ահա քեզ թշնամական ագիտացիա: Իսկ դու մտածե՞լ ես, թե ինչ կլինի, եթե տեղից ելնողը գրելով զբաղվի: Դու մտածե՞լ ես, ինչ կլինի, Հետո տեղից ելնողը կսկսի գլխից դուրս տալ ինչ-որ խելքին փչի: Այդպի՞ս ուրեմն: Որտեղի՞ց քեզ այդ խորթ գաղափարները: Ձէ, սիրելիս, այդպիսի բան մենք թույլ չենք տա: Այդ հակահեղափոխականությունը չի անցնի:

Եղիգեյը լռեց, ճնշված և ապշած՝ գլխին թափված խոսքերի տարափից: Եվ շատ զարմացավ, որ շուրջը ոչինչ չփոխվեց, կարծես ոչինչ տեղի: չէր ունեցել: Լուսամուտից տեսավ, թե ինչպես փայլատակեց անցավ Տաշքենդի գնացքը և մի վայրկյան պատ-

կերացրեց, մարդիկ վագոններով գնում են իրենց գործերի ու կարիքների համար, թե՛ են խմում կամ օղի, իրենց համար գրույց են անում և ոչ ոքի փուլթը չի, թե այդ պահին, Բորանլի կիսակայարանում ինքը նստած է սատանան գիտի որտեղից հայտնված այս ճախրուկաչքի դիմաց և սիրտը ծակող ցավից ուզում է դուրս թռչել հերթապահանոցից, հասնել հեռացող զինացքին, նստել-գնալ թեկուզ աշխարհի վերջը, միայն թե այժմ չգտնվի այստեղ։

— Հը, գոնե հասկացա՞ր հարցի էությունը,— շարունակեց ճախրուկաչքը։

— Հասկացա, հասկացա,— պատասխանեց Եղիգեյը։— Բայց ես կուզեի մի բան պարզել։ Ախր նա հուշերը գրում էր իր երեխաների համար։ Թե ինչն ինչպես է եղել, ասենք ռազմաճակատում, գերության մեջ, պարտիզանություն անելիս։ Ի՞նչ վատ բան կա սրա մեջ։

— Երեխաների համար,— բացականչեց նա։— Ո՛վ կհավատա։ Ո՛վ է գրում մի մատ երեխաների համար։ Հեքիաթնե՞ր ես պատմում։ Ահա թե ինչպես է գործում փորձված թշնամին։ Թաքնըվել է խուլ տեղում, որտեղ ոչ ոք և ոչինչ չկա, որտեղ ոչ ոք չի հետևում իրեն, իսկ ինքը նստած հուշեր է գրում։

— Հետո ինչ, մարդն այդպես է ցանկացել,— առարկեց Եղիգեյը։— Մարդը երևի ցանկացել է իր սեփական խոսքը ասել, իր կողմից մի բան, ինչ-որ մտքեր իր կողմից, որպեսզի հետո երեխաները մեծանան կարդան։

— Ինչ սեփական խոսք։ Դա ինչ բան է,— կշտամբանքով գլուխն օրորեց, հոգոց հանեց ճախրուկաչքը։ Ի՞նչ է նշանակում մտքեր իր կողմից։ Ի՞նչ է նշանակում սեփական խոսք։ Ուրեմն, սեփական մտածելակերպ, հա՞։ Ուրեմն հատուկ, սեփական կարծիք, հա՞։ Զպետք է լինի ոչ մի այդպիսի սեփական խոսք։ Այն ամենը, ինչ թղթի վրա է, դա արդեն սեփական խոսք չէ։ Ինչ-որ գրված է գրով, չես կտրի տապրորով։ Տեղից ելնողը ուզում է իր կողմից մտքեր արտահայտել։ Շատ չեղա՞վ։ Ահա նրա, այսպես կոչված «Պարտիզանական տետրակները», ահա և ենթավերնագիրը. «Օրեր և գիշերներ Հարավ-սլավիայում», ահա դրանք։— Նա սեղանին շարտեց երեք ըստ-վար, ընդհանուր տետրեր մոմլաթի կողերով։— Այլանդակություն։ Իսկ դու փորձում ես այստեղ արդարացնել քո ընկերոջը։ Իսկ մենք մերկացրինք նրան։

— Ի՞նչ հարցում մերկացրիք:

Ճախրուկաչքը շարժվեց աթոռի վրա և նորից անսպասելի քմծիծաղով, բավականություն և շարախնդություն ըմբոշխնելով՝ հստակ, թափանցիկ աչքերը առանց թարթելու և առանց հեռացնելու, նետեց.

— Դա արդեն թույլ տուր մեզ իմանալու, թե որ հարցում ենք մերկացրել,— ամեն մի բառը վայելելով, հաճույք ստանալով թողած տպավորությունից, ասաց նա:— Դա մեր գործն է: Պարտավոր չենք ամեն մեկին զեկուցել:

— Ինչ արած, եթե այդպես է,— շփոթված թոթովեց Եղիգեյը:

— Նրա թշնամական հուշերը էժան չեն նստի,— նկատեց ճակրուկաչքը և սկսեց արագ-արագ ինչ-որ բան գրել. ասելով:— Ես կարծում էի, թե դու ավելի խելոք ես, թե դու մեր մարդն ես: Առաջավոր բանվոր: Նախկին ճակատային: Մեզ կօգնես մերկացնելու թշնամուն:

Եղիգեյը փետուրները ցցեց և ոչ բարձր, բայց հստակ, կասկած չհարուցող տոնով ասաց.

— Ես ոչ մի բան չեմ ստորագրի: Ես դա ասում եմ անմիջապես:

Ճախրուկաչքը նետեց ոչնչացնող հայացք.

— Մեզ հարկավոր չէ քո ստորագրությունը: Դու կարծում ես, եթե չստորագրեցիր, ուրեմն, վերջ: Սխալվում ես: Առանց քո ստորագրության էլ մենք բավարար նյութ ունենք, որպեսզի նրան ենթարկենք խիստ պատասխանատվության:

Եղիգեյը լռեց ստորացման, ամայացման այրող զգացումից: Միաժամանակ, Արալյան ծովի ալիքների նման ահագնանում էր վրդովմունքը, տհաճությունը, անհամաձայնությունը տեղի ունեցածի հետ: Հանկարծ ուզեց խեղդել այդ ճախրուկաչքին, ինչպես կատաղած շան, և գիտեր, որ կարող է խեղդել: Սա ի՞նչ էր որ: Այն ֆաշիստը, որին ստիպված եղավ խեղդելու սեփական ձեռքերով, շատ ավելի ջլապինդ և ամուր վիզ ուներ: Ուրիշ ելք չկար: Հանկարծ դեմդիմաց հանդիպել էին խրամատում, երբ ճեղքում էին հակառակորդի պաշտպանության գիծը: Մտնում էին թևից, խրամատների վրա նռնակներ էին նետում, անցումները փակում ավտոմատների կրակահերթերով, և արդեն գիծը մաքրել, կովելով առաջ էին մղվում, երբ հանկարծ, դեմդիմաց բախվեց նրան: Ֆաշիստը հավանաբար գնդացրորդ էր, որ կրակում էր մինչև վերջին փամփուշտը: Լավագույնը կլիներ նրան գերի

վերցնել, փայլատակեց Եդիգեյի գիտակցութեամբ մեջ, Բայց սա արդեն դանակը վեր էր բարձրացրել: Եդիգեյը սաղաւարտով հարու տվեց նրա դեմքին, երկուսով ցած գլորվեցին: Այլևս ոչինչ չէր մնում անելու, քան ճանկել դրա կոկորդից: Ֆաշիստը գալարվում էր, խռխուում, մատներով ճանկոտում հողը, աշխատում էր խարխափելով գտնել ձեռքից թուած դանակը:

Եդիգեյին շարունակ թվում էր, թե հիմա թիկունքին կխրվի դանակը, դրա համար էլ չթուլացող, անմարդկային, գազանային ճիգեր թափելով, մոնչալով սեղմում, ճզմում էր սեպած, սեպերը բաց թշնամու կոճիկավոր վիզը: Երբ վերջապէս թշնամին խեղդվեց և տարածվեց թունդ միզահոտ, Եդիգեյը թուլացրեց ջղաձիգ, կծկված մատները: Սիրտը խառնեց, և վրան թափելով սեփական փսխուկը, նա հառաչելով, աչքերը պղտոր, սողաց հեռու: Այդ բանը Եդիգեյը ոչ ոքի չի պատմել, ոչ այն ժամանակ, ոչ էլ՝ հետո: Այդ մղձավանջը երբեմն տեսնում էր երազում, իսկ հաջորդ օրը տեղ չէր գտնում իր համար, ապրել չէր ուզում... Այդ բանը Եդիգեյն այժմ հիշեց ցնցումով և զզվանքով: Բայցև գիտակցում էր, որ ճախրուկաչքը խորամանկութեամբ ու ճարտկութեամբ դերազանցում է իրեն: Եվ դրանից նեղսրտում էր: Նա գրում էր, իսկ Եդիգեյն աշխատում էր գտնել ճախրուկաչքի փաստարկների թույլ տեղը: Ճախրուկաչքի ասածներից Եդիգեյին ապշեցրեց մի միտք իր անտրամաբանութեամբ, մի տեսակ սատանայական անհամապատասխանութեամբ. ինչպե՞ս կարելի է որևէ մեկին մեղադրել «թշնամական հուշերի» մեջ: Մի՞թե մարդու հուշերը կարող են լինել թշնամական կամ ոչ թշնամական, ախր հուշը այն է, ինչը եղել է անցյալում, ինչը արդեն չկա, ինչը եղել է անցած-գնացած ժամանակներում: Նշանակում է մարդը հիշում է այնպես, ինչպես եղել է իրականում:

— Ես ուզում եմ հասկանալ, — թոթովեց Եդիգեյը, զգալով, որ հուզմունքից կոկորդը շորանում է: Բայց ինքն իրեն ստիպեց այդ խոսքերն արտասանել որքան հնարավոր է հանգիստ: — Այ, դու ասում ես... — նա դիտմամբ «դու»-ով խոսեց, որպեսզի դիմացինը իմանա, որ Եդիգեյը քծնելու և վախենալու բան չունի, սարողեկներից դեն ո՞ր պիտի քշեն: — Այ, դու ասում ես, — կրկնեց նա, — թշնամական հուշեր: Ինչպե՞ս հասկանալ, մի՞թե հուշերը կարող են թշնամական կամ ոչ թշնամական լինել: Իմ կարծիքով մարդը հիշում է այն, ինչ եղել է, ինչպես եղել է ժա-

մանակին, ինչը վաղուց չկա: Ուրեմն, ինչը լավ է՝ հիշի՛ր, իսկ վատը, ավելորդը մի՛ հիշիր, մոռացիր: Այդպիսի բան կարծեմ դեռ չի եղել: Կամ նայած ինչ երազ կա տեսնում: Պետք է երազն էլ հիշես: Իսկ եթե երազը սարսափելի է ոչ ոքի պետք չի՛...:

— Ահա թե ով ես դու: Հը՛մ: Գրողը տանի,— զարմացավ ճախրուկաչքը:— Միրում ես խելքիդ զոռ տալ, վիճել ես ուզում: Դու կարծես տեղական փիլիսոփա լինես: Ինչ արած, եկ վիճենք:— Մի պահ լռեց, ասես հարմարվեց, պատրաստվեց և վրա տվեց:— Կյանքում շատ բան կարող է լինել, պատմական իրադարձությունների առումով: Բայց ի՞նչ կարևոր է, թե ինչն ինչպես է եղել, պետք է հիշել, անցյալը նկարագրել՝ լինի բանավոր, թե մանավանդ, գրավոր, այնպես ինչպես պահանջվում է, ինչպես որ այժմ հարկավոր է մեզ: Իսկ այն ամենը, ինչ մեզ օգուտ չի, հիշել անգամ չարժի: Իսկ եթե համաձայն չես դրան, մտնում ես թշնամական գործողությունների մեջ:

— Ես համաձայն չեմ,— ասաց Եղիգեյը:— Այդպես լինել չի կարող:

— Մենք քո համաձայնություն կարե՛քը չունենք: Ես խոսքի օրինակ եմ ասում: Դու հարցնում ես, ես էլ բարոյությունից մղված բացատրում եմ: Իսկ ընդհանրապես, ես պարտավոր չեմ քեզ հետ վարելու այս կարգի խոսակցություններ: Դե լավ, երբի խոսքից գործի անցնենք: Ասա տեսնեմ, Ղութիբաևը որևէ ժամանակ, օրինակ, սրտաբաց զրույցի ժամանակ, ենթադրենք խմիչքի ժամանակ, քեզ մոտ անգլիական որևէ անուն չի՞ տվել:

— Իսկ ինչո՞ւ պիտի տար,— անկեղծ զարմացավ Եղիգեյը:

— Ահա ինչու,— ճախրուկաչքը բացեց Աբութալիպի «Պարտիզանական տետրակներից» մեկը և կարդաց կարմիր մատիտով ընդգծված տեղը. «Սեպտեմբերի 27-ին մեզ մոտ ժամանեց անգլիական ներկայացուցչություն, մի գնդապետ և երկու մայոր: Մենք տոնական երթով անցանք նրանց առջևով, նրանք մեզ ողջունեցին: Այնուհետև ընդհանուր ճաշ տվեցին հրամանատարի վրանում: Մեզ՝ հարավսլավացիների մեջ հղած մի քանի օտար պարտիզաններիս, նույնպես հրավիրեցին: Երբ ինձ ծանոթացրին գնդապետին, նա շատ սիրալիկ սեղմեց ձեռքս և թարգմանչի միջոցով հարցուփորձ արեց, թե որտեղացի եմ և ինչպես եմ ընկել այստեղ: Ես համառոտ պատմեցի: Ինձ համար գինի լցրեցին, և ես խմեցի նրանց հետ: Հետո էլի երկար զրույցեցինք: Ինձ հաճելի էր, որ անգլիացիները պարզ, սրտաբաց

մարդիկ են։ Գնդապետն ասաց, մեծ բախտ է կամ ինչպես ինքն արտահայտվեց, նախախնամությունը մեզ օգնեց, որպեսզի Եվրոպայում մենք բոլորս համախմբվինք ընդդեմ ֆաշիզմի։ Առանց դրա, սլաքբարը Հիտլերի դեմ ավելի ծանր կլիներ, հնա-յաւոր է նաև՝ ողբերգական վախճան ունենար, բաժան-բաժան եղած ժողովուրդների համար» և այլն։— Ավարտելով մեջբերումը, ճախրուկաչքը տեսրակը դրեց մի կողմ։ Կպցրեց ևս մի «կազմ-բեկ», քիչ լռեց, ասլա ծուխ բաց թողնելով շարունակեց։— Ուրեմն, Ղութիբաւը չի առարկել անգլիացի գնդապետին, որ առանց ընկեր Ստալինի հանճարի, անհնարին կլիներ հաղթանակը, որքան էլ նրանք ֆառային Եվրոպայում պարտիզանություն կամ մի այլ բան անելով։ Նշանակում է, նա մտքում անգամ չէր պահել ընկեր Ստալինին։ Դու հասկանո՞ւմ ես այդ։

— Միգուցե ասել է,— Եղիգեյը աշխատեց պաշտպանել Աբութալիպին,— պարզապես մոռացել է գրել այդ մասին։

— Իսկ որտե՞ղ է ասված այդ մասին։ Չես գտնի։ Ավելին, մենք վերանայել ենք նաև քառասունհինգ թվականին Ղութիբաւի տված ցուցմունքները, երբ նա հարավսլավական պարտիզանական միավորումից վերադառնալուց հետո քննվել է ստուգողական հանձնաժողովի կողմից։ Այնտեղ չի հիշատակված անգլիական ներկայացուցչության հետ տեղի ունեցած դեպքը։ Նշանակում է, այստեղ մի բան մաքուր չի։ Ո՞վ կարող է հավաստիացնել, որ նա կապված չի եղել անգլիական հետախուզության հետ։

Նորից մոայլվեց Եղիգեյը, նորից ցավը պատեց նրան։ Չէր հասկանում ինչն-ինչոց է, և ուր է թեքում ճախրուկաչքը։

— Ղութիբաւը քեզ բան չի՞ ասել, հիշիր, անգլիական անունների չի՞ տվել։ Մեզ համար կարևոր է իմանալ, թե ովքեր են եղել անգլիական այդ ներկայացուցչության մարդիկ։

— Իսկ ի՞նչ անուններ են լինում այնտեղ։

— Դեհ, օրինակ, Ջոն, Կլարկ, Սմիթ, Ջեկ։

— Կյանքումս այդպիսի անուններ չեմ լսել։

Ճախրուկաչքը մտքի մեջ ընկավ, խոժոռվեց, ըստ երևույթին Եղիգեյի հետ ունեցած հանդիպումը չէր գոհացնում նրան։ Հետո նա փոքր-ինչ շողոմ ձայնով ասաց.

— Այստեղ նա ինչ-որ դպրոց է բացել, երեխաներին դաս է տալիս։

— Ինչ դպրո՞ց, ինչ բա՞ն,— ակամայից ծիծաղեց Եղիգեյը։—

Երկու երեխա նա ունի, երկուսը ես ունեմ: Ահա ամբողջ դպրոցը: Մեծերը հինգ տարեկան են, փոքրերը՝ երկու: Խեղճ երեխաները չգիտեն ինչ անեն, շորս կողմը անապատ է: Նրանք էլ, ուրեմն, զբաղեցնում են երեխաներին, դաստիարակում: Ինչքան չլինի առաջ ուսուցիչ են եղել, թե կինը, թե ինքը: Երեխաների համար գիրք են կարգում, նկարում են, մի քիչ գրել, հաշվել են սովորեցնում, ահա ամբողջ դպրոցը:

— Ի՞նչ երգեր էին երգում:

— Ամեն տեսակի: Մանկական: Ձեմ հիշում:

— Իսկ ի՞նչ էր սովորեցնում երեխաներին: Ի՞նչ էին գրում նրանք:

— Տառեր: Սովորական բառեր էր սովորեցնում:

— Օրինակ՝ ի՞նչ բառեր:

— Ի՞նչ բառեր: Ձեմ հիշում:

— Ահա խնդրեմ:— Ճախրուկաչքը թղթերի մեջ գտավ աշակերտական տետրակներից պոկված թերթեր, մանկական ուրիշ ուրիշ ձեռագրով գրված:— Ահա նրա առաջին բառերը,— թերթիկի վրա երեխայի ձեռքով գրված էր. «Մեր տունը»:— Տեսնո՞ւմ ես, երեխայի գրած առաջին բառը եղել է «մեր տունը»: Իսկ ինչո՞ւ չի գրված «մեր հաղթանակը»: Ախր, այժմ մեր շրթունքներին հնչող առաջին բառը պետք է լինի, հապա մտածիր, ինչը: Պետք է լինի «մեր հաղթանակը»: Ճիշտ չէ՞: Բայց չգիտես ինչու, նրա միտքը չի գալիս այդ բանը: Հաղթանակը և Ստալինը անբաժանելի են:

Եղիգեյն ընկճվեց: Նա այնքան նվաստացած էր զգում իրեն այս ամենից և հանկարծ այնպես խղճաց Աբուլթալիպին ու Զարիսլային, որոնք այդքան ուժ ու ժամանակ էին նվիրում անգիտակից երեխաներին և այնպիսի դայրույթ բարձրացավ հոգում, որ համարձակվեց ասելու.

— Եթե այդպես է, ուրեմն առաջին հերթին հարկավոր էր գրել «Մեր Լենինը»: Համենայն դեպս, Լենինը առաջին տեղում է գրտնըվում:

Ճախրուկաչքը անսպասելիությունից շունչը պահեց, հետո երկար արտաշնչելով թոքերի ծուխը, տեղից վեր կացավ: Ըստ երևույթին ուզում էր մի քիչ քայլել, բայց տեղ չկար այս նեղ սենյակում:

— Մենք ասում ենք Ստալին, հասկանում ենք Լենին,— արտասանեց նա հատ-հատ և հստակ: Հետո թեթևացած շունչ քա-

շեց, ինչպես վազբից հետո և հաշտվողաբար ավելացրեց:— Լաւ, հաշվենք, որ այս խոսակցութիւնը մեր միջև տեղի չի ունեցել:

Նա նստեց, և նորից անթափանց դեմքին հստակորեն ընդգծվեցին անխռով, ճախրուկի աչքի նման թափանցիկ, դեղնավուն աչքերը:

— Մեզ տեղեկութիւն է հասել, որ Ղութիբաւը դեմ է արտահայվել գիշերօթիկներում երեսաների ուսուցմանը: Ի՞նչ կասես, պարզվում է, որ դու ներկա ես եղել:

— Որտեղի՞ց են այդ տեղեկութիւնները: Ո՞վ է տվել այդ տեղեկութիւնները, — ասլէց Եղիգեյը և անմիջապես ուղեղում փայլատակեց ենթադրութիւնը. Աբիւովը, կիսակայարանի պետն է մեղավոր ամեն ինչի համար, նա է մատնել, որովհետեւ խոսակցութիւնը տեղի է ունեցել նրա ներկայութեամբ:

Եղիգեյի հարցը լրջորեն զայրացրեց ճախրուկաչքին:

— Լսի՛ր, ես արդեն ասել եմ, քո գործը չէ, թե որտեղից են այդ տեղեկութիւնները: Դա մեր գործն է: Եվ մենք ոչ մեկի առջև հաշիվատու չենք: Հիշի՛ր: Իսկ հիմա պատմիր, թե ինչ է ասել նա:

— Ի՞նչ է ասել: Սպասեք հիշեմ: Ուրեմն, մեր կիսակայարանի ամենածեր բանվորի՝ Ղազանղապի տղան սովորում է Ղումբել կայարանի գիշերօթիկում: Դե տղա է, մեկ-մեկ խուլիգանութիւն է անում, մեկ-մեկ սուտ է խոսում: Եվ ահա, սեպտեմբերի մեկին նորից պատրաստվում էին Սաբիթջանին գիշերօթիկ տանել: Հայրը տղային տարավ ուղտով: Իսկ մայրը, այսինքն՝ Ղազանղապի կինը՝ Բուկեյը, սկսեց լաց լինել, գանգատվել, — փորձանք է, ասում է, — ինչ մեր տղան ոտքը գիշերօթիկ գցեց, մի տեսակ օտարացավ: Ձէ, ասում է, այլևս առաջվա նման հոգով-սրտով կապված չի տանը, հորը, մորը: Դեհ, կիսագրագետ կին է: Իհարկե, տղային խոսք ու խրատ է հարկավոր, բայց նա շարունակ հեռու է...

— Դե, լավ, — ընդհատեց ճախրուկաչքը: — Իսկ ի՞նչ ասաց Ղութիբաւը այդ ժամանակ:

— Նա էլ էր ներկա: Ասաց, որ մայրական սիրտն անմիջապես նախազգում է վատ բանը: Որովհետեւ գիշերօթիկում սովորելը լավ պայմանների արդյունք չի: Գիշերօթիկը կարծես երեսխային խլում է, այսինքն չի խլում, հեռացնում է ընտանիքից, հորից, մորից: Ասաց, որ դա, առհասարակ դժվար հարց է, դժվար թե իր, թե ուրիշների համար: Բայց ի՞նչ արած, եթե ուրիշ

հնարավորություն չկա: Ես նրան հասկանում եմ: Մեր երեխաներն էլ են մեծանում: Սիրտս հիմիկվանից ցավում է, թե ինչպես պիտի լինի, ինչ պիտի լինի: Վատ է, իհարկե...

— Դա հետո, — ընդհատեց ճախրուկաչքը: — Ուրեմն նա ասել է, թե սովետական գիշերօթիկը վատ բան է:

— Նա չի ասել «սովետական», պարզապես ասել է գիշերօթիկ: Մեր գիշերօթիկը Ղումբելում է: Այդ ես եմ ասում «վատ է»:

— Դա կարևոր չի: Ղումբելը գտնվում է Սովետական Միության թյունում:

— Ինչպե՞ս թե կարևոր չի, — Եղիգեյի համբերության բաժակը լցվեց, տեսնելով, թե սա ինչպես է ուզում մոլորեցնել իրեն: — Ինչո՞ւ եք մարդուն վերագրում բաներ, որ նա չի ասել: Ես էլ եմ այդպես մտածում: Եթե ես մի ուրիշ տեղ ապրեի, ոչ թե կիսակայարանում, ոչ մի դեպքում երեխաներին գիշերօթիկ չէի ուղարկի: Այնպես որ ես էլ եմ այդպես մտածում: Թե չէ ի՞նչ...

— Մտածիր, մտածիր, — խոսեց ճախրուկաչքը, ընդհատելով խոսակցությունը: Եվ քիչ լռելուց հետո շարունակեց. — Այսպես, ուրեմն եղբակացություն անենք: Նշանակում է, նա դեմ է կոլեկտիվ դաստիարակությանը, այո՞:

— Բոլորովին էլ դեմ չի, — չդիմացավ Եղիգեյը: — Ի՞նչ կարիք կա ավելորդ բաներ կպցնել: Ինչպե՞ս կարելի է:

— Հարկավոր չի, հարկավոր չի, վերջացրու, — ձեռքը թափ տվեց ճախրուկաչքը, հարկ չհամարելով բացատրություն տալ: — Իսկ այժմ ասա տեսնեմ, սա ի՞նչ տետրակ է «Դոնենբայ թռչունը» վերնագրով: Ղութիբաևը պնդում է, որ դա գրի է առել Ղազանդապի և մասամբ քո պատմածից: Ճի՞շտ է:

— Ճիշտ է, — ոգևորվեց Եղիգեյը: — Ուրեմն, այստեղ, սարողեկներում եղել է պատմություն, առասպել: Այստեղից ոչ հեռու գտնվում է նայմանական գերեզմանոցը, ժամանակին նայմանական է եղել, իսկ այժմ ընդհանուր է, կոչվում է Անա-Բեյիթ, այնտեղ թաղված է Նայման-Անան, որ սպանվել է իր մանկուրտ որդու ձեռքով...

— Լավ, բավական է, մենք կկարդանք-կտեսնենք, թե ինչ է թաքնված այդ թռչունի տակ, — ասաց ճախրուկաչքը և սկսեց թերթել տետրակը, դարձյալ բարձրաձայն մտմտալով և արտահայտելով իր վերաբերմունքը: — Դոնենբայ թռչուն, հը՛մ, ավելի լավ չես էլ կարող մտածել: Մարդու անունով թռչուն: Գրողի՞ս տեսեք: Նոր Մուխթար Աուեզով է հայտնվել: Սրա՛ն տեսեք,

աւատական ժամանակների գրող: Դոնէնբայ թռչնէն, կարծում է գլուխ չենք հանելու... Եւ գրելու ետեից վերջերս է ընկել՝ սուսուկիւ, երեխաների համար: Իսկ սա ի՞նչ է քո կարծիքով:

Ճախրուկաչքը Եղիգեյի դեմքին մոտեցրեց մի տետրակ ևս՝ մոմլաթե կողերով:— Քո կարծիքով սա՞ էլ է երեխաների համար:

— Դա ի՞նչ է,— չհասկացավ Եղիգեյը:

— Ի՞նչ: Այդ դու պիտի իմանաս: Ահա վերնագրված է. «Ռայ-մալի Աղայի դիմումը իր եղբայր Աբդիլխանին»:

— Այո, ճիշտ է, դա էլ է առասպել,— ասաց Եղիգեյը:— Դա եղելութուն է: Ծերերը գիտեն այդ պատմութիւնը...

— Հանգիստ եղիր, ես էլ գիտեմ,— նրա խոսքը կտրեց ճախրուկաչքը:— Ականջիս պռնով լսել եմ: Խելքը թոցրած ծերունին սիրահարվում է երիտասարդ, տասնիննամյա աղջկան: Ի՞նչ լավ բան կա դրանում: Այդ Ղութիբաւը ոչ միայն թշնամական տիպ է, այլև բարոյաւթված մարդ է: Տեսնո՞ւմ ես, ինչպես է շարշարվել, մանրակրկիտ գրի առել այս զառանցանքը:

Եղիգեյը կարմրեց: Ոչ ամոթից: Նրա սիրտը լցվեց զայրույթով, որովհետև դրանից ավելի անարդարութիւն Աբութալիպի նկատմամբ լինել չէր կարող: Եւ նա հազիվ զսպելով իրեն, ասաց.

— Լսիր, ես չգիտեմ դու պետ ես, ինչ ես, բայց այդ հարցում նրան չդիպչես: Տա աստված, որ մեկնումեկը նրա նման հայր կամ նրա նման ամուսին լինի, և ամեն ոք կարող է հաստատել այդ: Այստեղ մատների վրա կարելի է հաշվել, թե քանի մարդ կա, և մենք բոլորս ճանաչում ենք իրար:

— Դե լավ, լավ, հանգստացիր,— պատասխանեց ճախրուկաչքը:— Բոլորիդ ուղեղները թմրեցրել է թշնամին միշտ էլ ձևացնում է: Մենք նրան կմերկացնենք: Վե՛րջ, աղատ ես:

Եղիգեյը վեր կացավ: Գլխարկը դնելիս ոտքը կախ գցեց.

— Ուրեմն ինչ: Ի՞նչ է լինելու: Այժմ ի՞նչ: Այդ գրութիւնների համար հո չե՞ք նստեցնելու մարդուն:

Ճախրուկաչքը թափով ելավ տեղից.

— Լսի՛ր, ես քեզ նորից եմ կրկնում. դա քո գործը չի: Թե ինչի համար ենք հետապնդում թշնամուն, ինչպես ենք վարվելու նրա հետ, ինչպիսի պատժի ենք ենթարկելու, թույլ տուր մեզ իմանալ: Դա քո գլխի բանը չի: Դու գնա քո գործով ղբաղվիր:

Այդ նույն օրը, ուշ երեկոյան, Բորանլի կիսակայարանում

մարդատար գնացքը կանգ առավ ևս մեկ անգամ: Բայց այս անգամ գնացքը մեկնում էր հակառակ ուղղությամբ: Եվ նույնպես քիչ կանգնեց: Մի երեք րոպե:

Առաջին գծի վրա՝ դարան մտած, գնացքի գալուն էին սպասում խրոմե սապոգներով այն երեք հոգին, որ իրենց հետ տարել էին Աբութալիպ Ղութիբանին, իսկ մյուս կողմում, նրանց թիկունքներով կազմված խիտ պատի ետևում, որով անշատել էին Աբութալիպին, կանգնած էին բորանլիցիները՝ Զարիպան ու երեխաները, Եդիգեյը, Ուկուբալան և կիսակայարանի պետ Աբիլովը, նրանք շարունակ ետ ու առաջ էին անում, անտեղի անհանգստանալով ինչ է թե գնացքը, հակառակ շվացուցակի, կես ժամ ուշանում էր: Գնացքի՞ն ինչ: Իր համար հանգիստ պիտի կանգներ: Իսկ Ղազանդապը, որին նույնպես հարցաքննել էին Աբութալիպի մոտ հայտնաբերված շարաբաստիկ առասպելների պատճառով, այդ ժամին գտնվում էր ուղեսլաքում: Նա ստիպված էր գնացքն իր ձեռքով ուղարկել այն գծի վրա, որով պիտի Աբութալիպին տանեին սարօգեկներից հեռու: Բուկեյը մնացել էր տանը, Եդիգեյի աղջիկների մոտ:

Այն երեք սապոգավորները, տարօրինակ ձևով օձիքները քամու դեմ բարձրացրած, թիկունքով մեկուսացնելով Աբութալիպին, լարված լռություն էին պահում: Լուռ էին նաև Աբութալիպից բաժանվող բորանլիցիները:

Քամին խշշալով և հազիվ լսելի սուլոցով սողում էր գետնին: Հավանաբար բուք էր լինելու: Պաղ մեզը ուռչում, ծավալվում էր սարօգեկյան անլույս երկնքում: Անհեթեթ, վհատ, ամայի լուսինը հազիվ նշմարվում էր, իբրև դալուկ, մենավոր բիծ: Սառնամանիքը այրում էր այտերը:

Զարիպան անլսելի լալիս էր, ձեռքին ուտելիքով և փոխնորդով մի կապոց, որ ուզում էր հանձնել ամուսնուն: Ուկուբալայի բերանից ելնող գոլորշու քուլաները մատնում էին նրա խոր հոգոցները: Նա մուշտակի փեշով ծածկել էր Դաուլին: Դաուլն ըստ երևույթին բան էր նախազգում. տագնապալի սսկվել էր: սեղմվելով Ուկուբալա մորաքրոջը: Իհարկե, ամենադժվարը էրմեկի խնդիրն էր, որին, քամուց պատսպարելով, գրկել էր Եդիգեյը: Երեխան ոչինչ չէր կասկածում:

— Պապիկա՛, պապիկա՛, — կանչում էր հորը: — Արի մեզ մոտ: Մենք էլ կգանք քեզ հետ:

Աբութալիպը ցնցվում էր նրա ձայնից, ակամայից ուզում էր

շրջվել պատասխանել երեխային, բայց նրան թույլ չէին տալիս ետ նայել: Երեքից մեկը շփմացավ:

— Այստեղ մի կանգնեք: Լսո՞ւմ եք: Այստեղից գնացեք, հետո կմոտենաք:— Ստիպված եղան նահանջել:

Բայց ահա հեռվից դուրս լողացին շոգեքարշի լույսերը, և բոլորը տեղից շարժվեցին: Զարիպան չկարողացավ զսպել իրեն, բարձրաձայն հեծկտաց: Նրա հետ լաց եղավ Ուկուբալան: Գրենացքը իր հետ բերում էր բաժանում: Ճակատային լույսով ծակելով օդի սառնամանիքային, թուռը մեզմշուշի հաստ շերտը, սպառնալից առաջ էր գալիս. մշուշի քուլաների միջից երևան հանելով իր մութ, դղրդաձայն զանգվածը: Նրա մոտենալու հետ գետնից ավելի ու ավելի վեր էին բարձրանում շոգեքարշի բոցկըլտացող լուսարձակները, լույսի շերտի մեջ գետնահողմը ավելի նկատելի էր պտտվում ռելսերի արանքում, ավելի հստակ ու ավելի տագնապալի էր հնչում շուռտվիկների և մխոցի խոնջացած ձայնը: Ահա արդեն սկսեցին երևալ գնացքի ուրվագծերը:

— Պապիկա՛, պապիկա՛, տես, գնացքը գալիս է,— կանչեց էրմեկը և լոեց զարմացած, որ հայրը պատասխան չի տալիս: Եվ նորից աշխատեց գրավել նրա ուշադրությունը.— Պապիկա՛, պապիկա՛:

Կիսակայարանի պետը, որ ձեռ ու ոտ էր ընկել, մոտեցավ այն երեքին:

— Փոստային վագոնը կլինի գնացքի գլխամասում: Խնդրեմ, առաջ անցեք: Ա՛յ, այնտեղ:

Բոլորը շարժվեցին մատնացույց արված կողմը: Գնացքն արդեն հասնում էր բավական արագ ընթացքով: Առջևից, առանց ետ նայելու քայլում էր ճախրուկաչքը՝ պորտֆելով, ետևից, ուղեկցելով Աբութալիպին, գնում էին նրա երկու լայնաթիկունք օգնականները, իսկ նրանցից որոշ տարածության վրա շտապում էին Զարիպան, ետևից Ուկուբալան՝ Դաուլի ձեռքը բռնած: Եպիգեյը քայլում էր կողքից և քիչ ետ ընկած, էրմեկը գրկին: Հոչէր կարող հեկեկալ կանանց ու երեխաների ներկայությամբ: Եվ պայքարում էր իր դեմ, աշխատում զսպել ծանր, կոկորդին պեմ առած գուղձը:

— Դու խելոք տղա ես, էրմեկ: Դու խելոք ես, չէ՞: Դու խելոք ես, դու լաց չես լինի, լա՞վ,— անկապ-անկապ մրմնջում էր նա, տղային սեղմելով կրծքին:

Գնացքն արդեն դանդաղեցնում էր ընթացքը, մոտենում

կասգառին: Տղաս վախեցած ցնցվեց Եղիգեյի գրկում, երբ շոգեքարշը հասնելով իրենց, մի քիչ առաջ անցավ, դղրդոցով դուրըն արձակեց, և հնչեց ուղեկցորդի սուր սուլիչը:

— Մի՛ վախենա, մի՛ վախենա,— ասաց Եղիգեյը:— Ոչ մի բանից մի վախենա, երբ ինձ հետ ես: Ես մեշտ քեզ հետ կլինեմ:

Գնացքը կանգ առավ երկար, ծանր ճոնչոցով,— եղյամից ու ձնափոշուց ժանգոտած, լուսամուտների սառցակեղևից կուրացած վագոնները քարացան տեղում: Նվ խաղաղություն տիրեց: Բայց շոգեքարշը նույն պահին թշշալով գոլորշի արձակեց, նորից սլատրաստվելով ճամփա ընկնել: Փոստային վագոնը բազալյինի հաջորդն էր: Փոստային վագոնի լուսամուտները վանդակապատված էին, իսկ երկփեղկանի դռները գտնվում էին մեշտեղում: Դռները բացվում էին դեպի ներս: Դուրս նայեցին մի տղամարդ և մի կին՝ փոստային աշխատողի գլխարկներով, բամբակամեջ տաբատներով ու բաճկոններով: Լապտերով կիներ, ըստ երևույթին, ավագն էր: Նա գեր էր և լայնսլանջ:

— Դո՛ւք եք,— ասաց նա լապտերը բռնելով գլխի մոտ, որպեսզի բոլորին լուսավորի:— Սպասում ենք: Տեղը պատրաստ է: Նախ բարձրացավ ճախրուկաչքը, մեծ պորտֆելը ձեռքին:

— Դե շուտ, շուտ արեք, մի ուշացրեք,— անմիջապես շտապեցին այն երկուսը:

— Ես շուտով կվերադառնամ: Սա թյուրիմացություն է,— արագ-արագ ասաց Աբութալիպը:— Շուտ կգամ, սպասեք:

Ուկուբալան չկարողացավ իրեն զսպել: Բարձրաձայն լաց եղավ, երբ Աբութալիպը սկսեց հրաժեշտ տալ երեխաներին: Նա ամբողջ ուժով կրծքին էր սեղմել և համբուրում էր, ինչ-որ բան ասում վախեցած, ոչինչ չհասկացող երեխաներին: Իսկ շոգեքարշն արդեն գոլորշու մեջ էր: Այս ամենը տեղի էր ունենում ձեռքի լապտերի լույսի տակ: Նորից լավեց գնացքի երկարությամբ վազող, էլեկտրական հոսանքի պես հրգի ցնցող սուլոցը:

— Դե վե՛րջ, վե՛րջ, նստիր:

Այն երկուսը Աբութալիպին քաշեցին վաղոնի սանդուղքի մոտ:

Եղիգեյն ու Աբութալիպը վերջին պահին հասցրին ամուր գրկախառնվել, թաց, թրաշը եկած, այտերը մի պահ հպեցին իրար, մտքով, սրտով, ամբողջ էութամբ հասկանալով ամեն ինչ:

— Նրանց պատմիր ծովի մասին,— շշնջաց Աբութալիպը:

Դա նրա վերջին խոսքերն էին: Եղիգեյը հասկացավ: Հայրը խնդրում էր որդիներին պատմել Աբալյան ծովի մասին:

— Դե բավական է, բավական է, նստիր տեսնեմ, նստիր,— հրեցին նրանք:

Ետևից ուսերը դեմ տալով, այն երկուսը Աբութալիպին հրեցին վագոն: Եվ նոր միայն երեսաները հասկացան բաժանման ահավոր էությունը: Նրանք միաբերան լաց եղան բարձրաձայն, կանչեցին.

— Պապիկա՛, պապա՛, պապիկա՛, պապա՛:

Եղիգեյը, էրմեկին գրկած, նետվեց դեպի վագոնը:

— Այդ ո՛ւր, այդ ո՛ւր, աստծո սիրուն,— նրան կատաղի ետ մղեց լապտերավոր կինը, լայն ուսերով ծածկելով դռները:

Բայց այդ պահին ոչ ոք չէր հասկանում, որ Եղիգեյը պատրաստ էր, եթե այդպես է, ինքը գնալ Աբութալիպի փոխարեն, որպեսզի ճանապարհին սեփական ձեռքերով խեղդեր ճախրուկաչքին, միայն թե չլսեր տղաների սրտակեղեք ճիչը:

— Այստեղ մի՛ կանգնեք, հեռացե՛ք այստեղից, հեռացե՛ք,— գոռում էր լապտերավոր կինը: Նրա բերանից բարձրացող գոլորշին, սոխի և ծխախոտի սուր հոտ արձակելով խփվեց Եղիգեյի դեմքին:

Զարիպան հիշեց, որ կապոցը մնացել է ձեռքին:

— Վերցրեք, հանձնեք, ուտելիք է,— կապոցը նետեց վագոն:

Եվ փոստային վագոնի դռները շրխկալով փակվեցին: Լոռոթյուն տիրեց: Շոգեքարը ազդանշան տվեց, շարժվեց տեղից: Նա գնաց, ճոխնշով պտտելով անիվները, դանդաղ արագություն վերցնելով սառնամանիքի մեջ:

Բորանիցիները ակամա ձգվեցին հեռացող գնացքի ետևից, քայլելով ամուր փակված վագոնի կողքով: Առաջինը սթափվեց Ուկուբալան: Նա իր կողմը քաշեց Զարիպայի՜: սեղմեց կրծքին և այլևս բաց չթողեց:

— Դաուլ, մի հեռանա: Կանգնիր, կանգնիր այստեղ: Բռնիր մայրիկի ձեռքից:— Բարձրաձայն կարգադրեց նա, դիմանալով հետզհետե արագացող, կողքից վաղող անիվների թխթխկոցին:

Իսկ Եղիգեյը էրմեկին գրկած դեռ վազում էր գնացքի կողքով, և միայն այն ժամանակ, երբ փայլկտաց անցավ վերջին վագոնը, կանգ առավ: Գնացքը հեռացավ, հետը տանելով շարժման մարող աղմուկը և կարմրատակող, հանգչող լույսերը...

կամեց վերջին երկարածիդ սուլոցը...

Եղիգեյը ետ դարձավ: Երկար չէր կարողանում հանգստացնել լացող տղային:

Տանը, վառարանի մոտ կարծես խլացած նստած, հանկարծ գիշերվա կեսին հիշեց Աբիլովին: Եղիգեյը լուռ վեր կացավ, սկսեց հագնվել: Ուկուբալան անմիջապես գլխի ընկավ:

— Ուր,— ետ պահեց ամուսնուն:— Ձեռք չտաս նրան: Զհամարձակվես մատով անգամ դիպչել նրան: Նրա կինը հղի է: Այսինքն, իրավունք էլ չունես: Ինչպե՞ս կապացուցես:

— Մի վախենա: Հանդարտ պատասխանեց Եղիգեյը:— Ես նրան ձեռք չեմ տա, բայց նա պետք է իմանա, որ ավելի լավ կլինի թողնի զնա ուրիշ տեղ: Ես քեզ խոստանում եմ, որ նրա գլխից մազ անգամ չի պակասի: Հավատա ինձ,— և ձեռքն աղատեց, դուրս եկավ տնից:

Աբիլովների պատուհանում դեռ լույս կար: Ուրեմն քնած չեն: Եղիգեյը կատաղի ճռճոացնելով արահետի ձյունը, մոտեցավ սառը դռներին և ուժեղ թակեց: Դուռը բացեց Աբիլովը:

— Ահ, Եղիկե, մտիր, մտիր,— վախեցած ասաց նա և գունատվելով ետ-ետ գնաց:

— Ինչո՞ւ որբացրիր այն խեղճերին,— ասաց սա, որքան հնարավոր է զուսպ:

Աբիլովը շոքեց հատակին և բառացիորեն սողալով, ձեռքը գցեց Եղիգեյի կիսամուշտակի փեշից:

— Աստված վկա, ես չեմ, Եղիկե: Թե սուտ եմ, թող կինս չազատվի,— դաժան երդվեց նա և շուռ գալով ահից մարած կնոջ կողմը, արագ և շփոթ վրա տվեց:— Աստված վկա, ես չեմ, Եղիկե: Ես ինչպե՞ս կարող էի: Այն վերաքննիչն է, որ կա: Հիշիր: Ինչպես էր հարցուփորձ անում և խոսք քաշում, թե ինչ է գրում Աբութալիպը, ինչու է գրում: Վերաքննիչն է արել, Եղիկե, ես ինչպես կարող էի: Թե սուտ եմ, թող կինս չազատվի: Գնացքի մոտ չգիտեի ուր կորչեմ: Պատրաստ էի գետինը մտնել, որ աչքս չտեսներ նրանց: Այդ վերաքննիչը ուղղակի հոգի էր հանում իր խոսքուղրույցով ու հարցուփորձով... Թե կիմանայի...

— Դե լավ,— կտրեց Եղիգեյը,— վեր կաց, մարդավարի խոսենք: Ահա կինդ էլ վկա: Թող բարի ազատում ունենա: Խոսքն հիմա այդ մասին չէ: Եթե նույնիսկ դու մեղավոր էլ չես: Զէ՞ որ քեզ համար միևնույն է, թե որտեղ ապրես: Իսկ մեզ վիճակված

է մնալ այստեղ, միգուցե մինչև մահուգերեզման: Դու խելքդ գլուխդ հավաքիր, մտածիր: Երևի արժի, որ այստեղից թողնես գնաս ուրիշ աշխատանքի: Դա իմ խորհուրդն է: Վերջ: Այլևս այս խոսակցությանը չենք վերադառնա: Սա էր ասածս, ուրիշ ոչինչ...
Նվ Նդիգեյր դուրս ելավ, ետևից ծածկելով դուռը:

IX

Խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտներից դեպի հարավ արդեն վաղուց կեսօրն անցել էր: Առաջվա նման թափը կոտրված՝ ալեկոծվում էր օվկիանոսը և առաջվա նման ամբողջ տեսանելի տարածությամբ մեկ, վրա-վրա գլորվում էին ալիքները՝ եռացող թմբերով, ներկայացնելով ջրային տարերքի անծայրածիր շարժումը հորիզոնից հորիզոն: «Կոնվենցիա» ավիակիրը թեթևավակի ճոճվում էր ալիքների վրա: Գտնվում էր առաջվա տեղում. Սան-Ֆրանցիսկոյի և Վլադիվոստոկի միջև ընկած օդային միևնույն տարածության վրա: Նավի միջազգային գիտական ծրագրի բոլոր ծառայությունները գտնվում էին լարված, կազմ-պատրաստ վիճակում:

Այլ ընթացքում ավիակրի վրա ավարտվում էր հատուկ լիազորված հանձնաժողովների արտակարգ նիստը՝ արտակարգ իրադրությունը հետազոտելու համար, որ ծագել էր Պահող լուսատուի համակարգում գտնվող արտաերկրային քաղաքակրթության հայտնագործման առիթով:

Պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ը, որ այլմոլորակայինների հետ ինքնագլուխ ժամանել էին Անտառալանջ մոլորակը, «Պարիտետ» ուղեծրային կայանի ռադիոկապի միջոցով երեք անգամ Միադեկկենտրոնից նախազգուշացվել էին ոչ մի դեպքում չձեռնարկել որևէ գործողություն, մինչև որ Միադեկկենտրոնից ստանան հատուկ ցուցումներ:

Միադեկկենտրոնի կտրական պահանջները իրականում արտահայտում էին ոչ միայն մտքերի շփոթությունը, այլև այն բացառիկ բարդ, անարգել սրվող իրադրությունը, երկու կողմերի տարաձայնությունների այն շիկացումը, որոնք տանում էին դեպի համագործակցության լիակատար խզում, ավելին, բացահայտ հակամարտություն: Այն, ինչ վերջերս կողմերին միացնում էր,— առաջատար տեղությունների գիտատեխնիկական հզորության շահերի միավորման տեսակետից,— «Դեմիուրգ»

ծրագիրը ինքնըստինքյան մղվեց երկրորդ պլան, կորցրեց իշ-
երբեմնի նշանակությունը՝ արտաերկրային քաղաքակրթության
հայտնաբերման կապակցությամբ անակնկալ ծագած գերխնդրի
համեմատությամբ:

Հանձնաժողովի անդամները որոշակիորեն հասկանում էին
մի բան, որ այդ աննախադեպ, ոչ մի բանի հետ չզուգորդվող
հայտնագործությունը արմատական փոփոխության է ենթարկում
ժամանակակից համաշխարհային համագործակցության բուն
հիմքերը, այն ամենը, ինչ քարոզվել է, սնուցվել է, դարեգար
մշակվել է սերունդների գիտակցության մեջ,— նրա գոյության
օրենքների ամբողջ հանրագումարը:

Ո՞վ կարող էր խիզախել դիմելու նման համարձակ քայլի,
այլևս չխոսելով երկրագնդի ընդհանուր անվտանգության ըմ-
բռնումների մասին:

Նվ այդտեղ, դարձյալ ինչպես միշտ, պատմության ճգնաժա-
մային պահերին, ամբողջ ուժով մերկացան Սրկրի երկու տար-
բեր հասարակական-քաղաքական հասարակարգերի արմատա-
կան հակասությունները:

Հարցի քննարկումը վերածվեց տաք վիճաբանությունների:
Տեսակետների տարբերությունը, մոտեցումների տարբերությու-
նը հետզհետե ընդունում էր անհաշտ դիրքորոշումների բնույթի
Բանը սրենթաց գնում էր դեպի բախումներ, դեպի փոխադարձ
սպառնալիքներ, դեպի այնպիսի կոնֆլիկտներ, որոնք զուրս
գալով հսկողության տակից, պատրաստ էին անհապաղ վերած-
վել համաշխարհային պատերազմի: Դրա համար էլ կողմերից
յուրաքանչյուրը աշխատում էր խուսափել ծայրահեղություննե-
րից՝ իրադարձությունների այդպիսի զարգացման ընդհանուր
վտանգի առջև, բայց ամենից ավելի զսպող գործոն դարձավ
անցանկալիությունը, ավելի ճիշտ, երկրային գիտակցության
պայթման սպառնալիքը, որ կարող էր տարերայնորեն տեղի
ունենալ, եթե անակնկալ քաղաքակրթության լուրը ընդհանուր
հրապարակման փաստ դառնար... Ոչ ոք չէր կարող վստահ լի-
նել դործի այդպիսի ընթացքի հետևանքների վրա...

Նվ բանականությունը իր դերը կատարեց, կողմերը եկան
ստիպողական փոխզիջման և դարձյալ խստորեն հաշվեկշռված
հիմքի վրա: Այդ կապակցությամբ «Պարիտետ» ուղեծրային
կայան հաղորդվեց ևս մի ծածկագրված ռադիոգիր՝ հետևյալ
բովանդակությամբ.

«1—2 և 2—1 տիեզերագնաց-հսկիչներին, Ձեզ վրա պարտա-վորություն է դրվում «Պարիտետ» բորտային համակարգի միջոցով անհապաղ ռադիոհաղորդակցության մեջ մտնել պարի-տետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ի հետ, որոնք գտնվում են արտաարեպակնային գալակտիկայում, այսպես կոչված «Պա-հող» լուսատուի համակարգի Անտառալանջ մոլորակում: Ան-հրաժեշտ է շտապ նրանց տեղյակ պահել, որ պարիտետ-տիեզե-րագնացներ 1—2 և 2—1-ի հայտնագործած արտաերկրային քաղաքակրթության մասին հաղորդումն ուսումնասիրող երկկողմանի հանձնաժողովները եղբակացության հիման վրա Միադեկկենտրոնը քնդունում է որոշում, որը ենթակա չէ քնն-նարկման:

ա) Զթույլատրել նախկին պարիտետ-տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ին վերադառնալ «Պարիտետ» ուղեծրային կայան, հետևաբար՝ երկիր, որպես երկրային քաղաքակրթության հա-մար անցանկալիներ:

բ) Հայտարարել Անտառալանջ կոչվող մոլորակի բնակիչնե-րին, որ մենք հրաժարվում ենք նրանց հետ մտնելու որևէ կարգի կամ ձևի հաղորդակցության մեջ, որ անհամատեղելի է պատմա-կան փորձին, երկրի մարդկային հասարակության այսօրվա զարգացման կենսական շահերին ու յուրահատկություններին:

գ) Նախազգուշացնել նախկին պարիտետ-տիեզերագնաց-ներ 1—2 և 2—1-ին և նրանց հետ շփման մեջ գտնվող այլմոլո-րակայիններին, որպեսզի նրանք չփորձեն կապ հաստատել, մա-նավանդ՝ չփորձեն թափանցել մերձերկրյա ոլորտները, ինչպես տեղի ունեցած այն դեպքը, երբ այլմոլորակայինները այցելել են «Տրամպլին» ուղեծրում գտնվող «Պարիտետ» ուղեծրային կայանը:

դ) Մերձերկրյա տիեզերական տարածությունը այլմոլորա-կային ծագումի թռչող սարքերի հնարավոր ներխուժումից մե-կուսացնելու նպատակով Միադեկկենտրոնը շտապ կարգով հայտարարում է Արտակարգ միջտիեզերական ռեժիմի հաստա-տում՝ օպերացիա «Օղակապ» անվանումով, ծրագրելով առաջա-դրված ուղեծրերում պարեկություն անող մի շարք մարտական հրթիռ-ռոբոտներ, որոնք նախատեսված կլինեն միջուկա-լաղե-րային ճառագայթմամբ ոչնչացնելու երկրագնդին մոտեցող որևէ առարկա:

ե) Տեղյակ պահել այլմոլորակայինների հետ կամայականու-

րեն հաղորդակցման մեջ մտած նախկին պարիտետ-տիեզերագնացներին, որ անվտանգության, երկրայինների գեոքաղաքական կազմության ստեղծված կայունությունը պահպանելու նպատակով, բացառվում է նրանց հետ կապի որևէ հնարավորություն, իսկ հետագայում ձեռք կառնվեն տեղ գտած իրադարձության խստագույն դադոնեղորման բուլբու միջոցները, և միջոցներ հաղորդակցության վերականգնումն արգելելու ուղղությամբ: Այդ նպատակով «Պարիտետ» կայանի ուղեծիրը անհապաղ կփոխվի, իսկ կայանի ռադիոկապի ուղիները նորից կծածկադրվեն:

դ) Եվս մեկ անգամ նախազգուշացնել այլմոլորակայիններին երկրագնդի շուրջը անցկացված «Օղակապի» գոտիներին մոտենալու վտանգի մասին:

Միադեկկենտրոն «Կոնվենցիա» ամիակրի թևից:

Դիմելով այդ պաշտպանական միջոցներին, Միադեկկենտրոնը ստիպված էր անորոշ ժամանակով անդործունեության մատնել «Դեմիուրգի» ամբողջ ծրագիրը՝ Իքս մոլորակի յուրացման գործում: «Պարիտետ» ուղեծրային կայանն առաջիկայում պետք է տեղափոխվեր պտույտի այլ պարամետրերի վրա և այն օգտագործեր տիեզերական ընթացիկ հետազոտությունների համար: Որոշվեց գիտահետազոտական կոոպերատիվ ավիակիր «Կոնվենցիան» պահպանության տալ չեղոք՝ Ֆինլանդիային: «Օղակապ» համակարգը հեռավոր տիեզերք արձակելուց հետո բոլոր պարիտետային ծառայություններին, բոլոր գիտական և վարչական աշխատակիցներին, բոլոր օժանդակ սպասարկումներին սպառում էր կազմացրում՝ խստագույն ստորագրությամբ՝ մինչև մահ չհրապարակել Միադեկկենտրոնի գործունեության ամփոփումը:

Լայն հասարակայնության համար, ենթադրվում էր, կհայտարարվի, որ «Դեմիուրգ» ծրագրի աշխատանքներն անորոշ ժամանակով դադարեցվում են, Իքս մոլորակի վրա ծագած կապիտալ հետազոտությունների և շտկումների անհրաժեշտության կապակցությամբ:

Ամեն ինչ ջանադրաբար մտածված-կշռադատված էր: Եվ այդ ամենը պետք է լիներ երկրագնդի շուրջը արտակարգ «Օղակապ» անցկացնելուց անմիջապես հետո:

Դրանից առաջ, հանձնաժողովի նիստի ավարտումից անմիջապես հետո, նախկին պարիտետ-տիեզերագնացների բոլոր փաստաթղթերը, բոլոր ծածկագրերը, բոլոր հաղորդագրությունները և այդ տխուր պատմությանը որևէ ձևով առնչվող բոլոր արձանագրությունները, բոլոր ժապավեններն ու թղթերը ոչընչացվեցին:

Խաղաղ օվկիանոսում, Ալեուտներից հարավ, ժամանակը թեքվում էր դեպի երեկո: Եղանակը առաջվա նման համեմատաբար տանելի էր: Թեև օվկիանոսի խռովքը հետզհետե ուժեղանում էր: Արդեն լսվում էր ամենուրեք եռացող ալիքների շաշյունը:

Ավիակրի վրա, նիստի ավարտից հետո, ավիաթևի ծառայությունը լարված սպասում էր հատուկ լիազորված հանձնաժողովների անդամների դուրս դալուն և ինքնաթիռներին մոտենալու պահին: Ահա բոլորը դուրս եկան: Իրար հրաժեշտ տվին: Ոմանք գնացին նստելու մի ինքնաթիռը, մյուսները՝ մյուս:

Թռիչչն անցավ գերազանց, չնայած ալեկոծությանը: Լայներներից մեկը ընթացք վերցրեց դեպի Սան-Ֆրանցիսկո, մյուսը հակառակ կողմը՝ Վլադիվոստոկ:

Երկնային քամիներով ողողված երկիրը լողում էր իր հավերժական շրջագծերով: Լողում էր Երկիրը... Դա մի փոքրիկ ավազահատիկ էր Տիեզերքի անչափելի անվերջության մեջ: Այդպիսի ավազահատիկներ աշխարհում եղել են վիթխարի քանակությամբ: Բայց մարդիկ եղել և ապրել են միայն Երկիր մոլորակի վրա: Ապրել են ինչպես որ կարողացել են, ինչպես որ հնարավորություն են ունեցել, և երբեմն, հետաքրքրությունից այրվելով, փորձել են իրենց համար պարզել, թե արդյոք ուրիշ տեղերում ևս չկան իրենց նման էակներ: Վիճել են, հիպոթեզներ կառուցել, թռել են լուսին, ավտոմատ սարքեր են ուղարկել երկնային այլ մարմինների: Վրա, բայց ամեն Իսկամ դառնությամբ համոզվել են, որ Արեգակնային համակարգության շրջապատում ոչ մի տեղ գոյություն չունի իրենց նման ոչ այլ ոք և ոչինչ, և առհասարակ՝ որևէ կյանք: Հետագայում նրանք մոռանում էին այս մասին, դրա ժամանակը չունեին, այնքան էլ հեշտ չէին ապրում և այնքան էլ հաշտ չէին իրար հետ, այսինքն հանապազօրյա հացը ձեռք բերելը նույնպես դժվար էր... Շատերն էլ առհասարակ դա իրենց գործը չէին համարում: Եվ լողում էր Երկիրը իր համար...

Ամբողջ աշխարհում հոգևորականները խիստ սառնամանիքային էր և մասնախլապատ: Եվ որտեղից էր այդքան ցուրտ լցվում սարսափները: Գնացքները գնում էին առանցքատուփերը սառած, սպիտակության աստիճան թրծված սառուցիկ ցրտից: Արտառոց սպառնալից էր, երբ սև նավթատար ցիստեռները կիսակայարանում կանգ էին առնում ամբողջապես սպիտակած, եղյամակալած, սառցաշերտով լցված: Գնացքների համար դժվար էր նաև տեղից շարժվել: Զույգ-գույգ կցված շոգեքարշերը, կարծես ուս-ուսի տված, երկար ցնցումներով քաշում, բառացիորեն պոկում էին ռելսերին կպած անիվները: Եվ վագոնները սլոկոտող շոգեքարշերի աշխարհիկները զրնգացող մետաղի գղղղոցով տարածվում էին շուրջը շուրջ՝ ցուրտ օդում: Գիշերները բորանլիցիները երեխաները վախեցած դարձնում էին աշխարհիկներից: Կարծես դա բավական չէր, ձնահոսքերն էլ սկսեցին ծածկել ձանապարհները: Մեկը չվերջացած՝ մյուսը: Քամիները կատաղել էին: Իսկ սարսափներում լիքը արձակ տարածություն, չես էլ հասկանում, թե բուքը որ կողմից է վրա տալիս: Բորանլիցիներին թվում էր, թե քամու միակ նպատակն էր ձյունը դիզել հենց երկաթուղու վրա: Անընդհատ որևէ ձեռք էր որոնում, որ թափվի, թիփի անի, ձանապարհները ծածկի ծանր ձնակույտերով:

Եղեգեյը, Ղազանդապը և ուղեգծային երեք բանվորներ ուրիշ բան ու գործ չունեին, բացի կայարանամիջի ուղիները մաքրելուց. ծայրից ծայր, մեկ ալտեղ, մեկ այնտեղ, մեկ նորից միևնույն տեղը: Դրուժյունը փրկում էին ուղտի քարշակները: Զնահյուսի ամբողջ ծանր շերտը քարշակով տանում էին ձանապարհի եզր, մնացյալը ստիպված էին լինում տանել ձեռքով: Եղեգեյը չէր խնայում Կարանառին և գոհ էր, որ հնարավորություն կա հոգնեցնելու նրան, մեղմելու նրա ամեհի ուժը, լծել էր համապատասխան մի ուղտի հետ, մտրակով քշում էր, ձնակույտերը ետ մղելով զուգահեռ տախտակով՝ ի հակակշիռ ետևի տախտակի, որի վրա կանգնած էր ինքը և քարշակը սեղմում էր սեփական մարմնի ծանրությունը: Այն ժամանակ ուրիշ հարմարանքներ չկային: Խոսք կար, իբր, գործարաններն արդեն թողարկում են հատուկ ձյունմաքրիչներ, լոկոմոտիվներ, որոնք ձնակույտերը հրում են ձանապարհի աջ ու ձախ կողմերը: Հույս էին տալիս, թե շուտով կուղարկեն այդպիսի մեքենաներ, բայց առայժմ խոստումները խոսքից հեռու չէին գնում:

Եթե ամռանը արեգակը երկու ամիս շարունակ խորովում էր

մինչև գիտակցութեան մթազնում, ապա այժմ անտանելի էր սառնամանիքային օդը շնչելը, թվում էր, թոքերը պատուվելու են: Բայց միևնույն է, գնացքները գնում էին, և գործը պիտի արվեր: Եղիգեյի դեմքը մազակալել էր, և այդ ձմեռ առաջին անգամ սկսել էր տեղ-տեղ շողալ ճերմակը, աչքերը քնատությունից ուռչում էին, զզվում էր իրեն հայելու ժեշ նայելուց, թուշ էր դարձել: Կիսամուշտակը հագից չէր հանում և դեռ վրայից բրեզենտե թիկնոց էր հագնում՝ գլխանոցով: Ոտքերին թաղ-յակներ էին:

Բայց ինչով էլ դբաղված լինե՞ր Եղիգեյը, որքան էլ ծանր լինե՞ր կյանքը, գլխից դուրս չէր գալիս Աբութալիպ Դուրբաճի պատմությունը: Ցավագին արձագանք էր տալիս հոգու խորքում: Հաճախ էին Ղազանդապի հետ ծանրութեթե անում, թե ինչպես եղավ այդ ամենը, և ինչով է վերջանալու Ղազանդապը շատ մասը լուռ էր մնում, խոժոռ ու լարված ընկնում մտքերի մեջ: Մի անգամ ասաց.

— Միշտ այդպես է եղել: Մինչև գլուխ հանեն... Հին ժամանակներում զուր չէին ասում. «Խանը աստված չի: Նա հո չի կարող միշտ իմանալ, թե ինչ են անում նրանք, ովքեր իր մոտ են, իսկ նրանք, ովքեր իր մոտ են, չգիտեն նրանց մասին, ովքեր շուկաներում տուրք են հավաքում»: Միշտ այդպես է եղել:

— Ի՞նչ ես խոսում: Իմաստունի՜ս նայեք,— դժգոհ ծաղրեց Եղիգեյը:— Երբ բոլոր խաների գլխին տվին քշեցին հա՞: Բանը հո այդ չի:

— Հապա ի՞նչ է,— սթափ հարցրեց Ղազանդապը:

— Ինչ, ինչ,— բարկացած մոթմոթաց Եղիգեյը, բայց այդպես էլ չպատասխանեց: Այդ հարցը խրվել դուրս չէր գալիս ուղեղից, բայց պատասխան չէր գտնում:

Փորձված բան է, դժբախտությունը մենակ չի գալիս: Դուրբաճիների մեծը՝ Դատուլը լավ մրսել էր: Տղան բարձր տաքութեամբ ու ղառանցանքով անկողին էր ընկել, հաղը խեղդում էր, կոկորդը ցավում էր: Զարիպան ասում էր, անգինա ունի և հաբերով բուժում էր նրան: Բայց հո չէր կարող հավիտյան անբաժան մնալ երեխաներից, սլաքավար էր աշխատում, ապրել էր պետք: Նրա հերթապահութիւնը մեկ գիշերն էր ընկնում, մեկ՝ ցերեկը: Ուկուբալան ստիպված իր վրա էր վերցրել այդ հոգսերը: Երկուսը նրանք, երկուսը իրենք. չորսին էլ պահում էր, հասկանալով, թե ինչ անելանելի վիճակում է Աբութալիպի ընտանիքը: Եղի-

գեյն էլ, որքան կարողանում էր, օգնում էր: Առավոտ վաղ սարայից քարածուխ էր տանում նրանց բարաքը, և եթե հասցնում էր, վառում էր վառարանը: Քարածուխը նույնպես հմտություն էր պահանջում: Միանգամից մեկ և կես դույլ ածուխ էր լցնում, որպեսզի ամբողջ օրը տաքությունը մնար երեխաների համար: Ջուրը նույնպես ինքն էր բերում փակուղու գծին կանգնած ցիստեռնից, փայտ էր ջարդում կաշանի համար: Իրեն համար ինչ էր որ այս կամ այն բանը անելը, փայտ ջարդելը, ջուր բերելը և այլն... Ամենադժվարը ուրիշ բան էր: Անհնարին, տանջալից, անտանելի էր նայել Աբութալիպի երեխաների աչքերի մեջ և պատասխան տալ նրանց հարցերին: Մեծը հիվանդ պառկած էր, նա զուսպ բնավորություն ունեւր, բայց էրմեկը լրիվ մոր կտորն էր, աշխույժ, քնքուշ, անսահման նրբազգաց և նեղացկոտ: Նրա հետ դժվար էր: Երբ Եղիգեյը առավոտյան քարածուխ էր բերում, Պր վառարանը վառի, աշխատում էր շարթնացնել երեխաներին: Բայց հազվագեպ էր լինում, որ աննկատ մնար: Գանգուր, թուխ մազերով էրմեկը անմիջապես զարթնում էր: Եվ աչքերը բացելուն պես հարցնում.

— Եղիգեյ քեռի, պապիկան այսօր կգա, չէ՞:

Փոքրիկ տղան տկլոր, ոտաբոբիկ վազում էր Եղիգեյի կողմը, աչքերում անխորտակելի հույս: Եղիգեյի համար ինչ արժեք ասել «այո», հայրը անպայման կվերադառնա և նորից կլինի տանը, իրենց հետ: Եղիգեյը գիրկն էր առնում նիհարիկ, տաքուկ տղային, և նորից դնում էր անկողին: Խոսում էր, ինչպես կխոսեն մեծի հետ.

— Այսօր չգիտեմ կգա՞ թե չի գա քո պապիկան, էրմեկ, բայց կայարանից կապի միջոցով պետք է մեզ հայտնեն, թե որ գնացքով է գալու: Դու լավ գիտես, որ մեզ մոտ մարդատար գնացքներ չեն կանգնում: Դա լինում է միայն երկաթուղու ամենգլխավոր դիսպետչերի հրամանով: Իմ կարծիքով, այս երկու օրս ռադիոյով կհաղորդեն: Եվ մենք՝ դու, Դատուր և ես, եթե, իհարկե, Դատուր մինչ այդ լավանա, կդնանք կդիմավորենք գնացքը:

— Կասենք, պապիկա, տես մենք եկել ենք,— փոքրիկ տղան զարդացրեց մեծի միտքը:

— Իհարկե: Այդպես էլ կասենք,— աշխույժ պատասխան տվեց Եղիգեյը:

Բայց հնարամիտ երեխային այնքան էլ հեշտ չէր խաբելը:

— Եղիգեյ քեռի, եկեք մենք էլ նստենք ապրանքատար գնաց-
քը, այն ժամանակվա նման, և բոլորս գնանք ամենազլխավոր
դիսպետչերի մոտ: Եվ ասենք, որ նա մեզ մոտ կանգնեցնի պա-
պիկայի գնաւքը:

Հարկավոր էր մի կերպ տակից դուրս գալ:

— Բայց տյն ժամանակ ամառ էր, տաք էր: Հիմա ապրան-
քատարով գնալ չի լինի: Շատ է ցուրտ: Թիփի է: Մի տես, լու-
սամուտներն ինչպես են սառել: Մենք տեղ չենք հասնի, սառցա-
կտոր կդառնանք-կմնանք: Զէ, դա շատ վտանգավոր է:

Տղան թախծոտ լռեց:

— Դու առայժմ պառկիր, ես տեսնեմ Դաուլն ինչպես է,—
սլատճառ դտով Եղիգեյը, մոտենալով հիվանդի անկողնուն,
ծանր, կոշտուկադատ ձեռքը դրեց երեխայի տաք ճակատին...
Տղան դժվարությամբ կիսարացեց աչքերը, թույլ ժպտաց տա-
քությունից վառվող շուրթերով: Զերմությունը չէր իջնում:—
Տես, չրացվես, Դաձիլ, լսո՞ւմ ես, դու քրտնած ես: Աւելի կմրսես
Իսկ դու, էրմեկ, եթե Դաուլը չիշիկ ուզի, անմիջապես թասը
կտա: Լսո՞ւմ ես: Որպեսզի նա վեր չկենա: Շուտով ձեր մայրիկը
կդա հերթապահությունից: Իսկ մորաքույր Ուկուբալան հիմա
կդա, ձեզ կկերակրի: Հենց որ Դաուլը լավանա, վազ կտաք մեր
տուն, կխաղաք Սաուլեի և Շարապատի հետ: Ես հիմա աշխա-
տանքի պիտի հասնեմ, տեսեք, ինչքան շատ ձյուն է եկել,
գնացքները կկանգնեն,— գնալուց առաջ երեխաների ուշադրու-
թյունը շեղեց Եղիգեյը:

Բայց էրմեկը անդրդվելի էր:

— Եղիգեյ քեռի,— ասաց, երբ սա արդեն շեմին էր:— Եթե
ձյունը շատ լինի ու պապիկայի գնացքը կանգնի, ես էլ կգամ
ձյունը կմաքրեմ: Ես փոքրիկ բա՛հ ունեմ:

Եղիգեյը նրանց տանից դուրս էր գալիս ծանր, ճնշված սըր-
տով: Վիրավորանքից, անզորությունից, խղճահարությունից
սիրտը մղկտում էր: Եվ չարանում էր աշխարհի վրա: Եվ չարու-
թյունը թափում էր ձյան, քամու, ձնահյուսերի, ուղտերի վրա,
որոնց անխնա աշխատեցնում էր: Գազանի նման էր աշխատում,
թվում էր մեն-մենակ կարող էր կասեցնել սարողեկյան ամբողջ
բուքուբորանը: Իսկ օրերն հաջորդում էին իրար, ինչպես մեկը
մյուսի ետեից անխափանելի համաչափությամբ ընկնող կա-
թիլներ: Հունվարն էլ անցավ, ցրտերն սկսեցին թեթևակի մեղ-
մանալ: Ենթադրությունների մեջ խճճվում էին Եղիգեյն ու Ղա-

ղանդապը, ամեն ձևով դնում-վերցնում էին: Եվ երկուսին էլ թվում էր, թե՛ շուտով բաց կթողնեն նրան, ի՞նչ մի աններելի բան է արել: Իր համար ինչ-որ բան է գրել, հս ուրիշի համար չի գրել: Այդ էր նրանց հույսը, և այդ հույսը որքան կարողանում էին, ներշնչում էին Զարիպային, որպեսզի նա դիմանա, հոգով չընկճվի: Զարիպան, իհարկե, հասկանում էր, որ հանուն երեխաների պետք է քար դառնա: Իսկապես քար էր դարձել: Պարփակվել էր ինքն իր մեջ, բերանը չէր բացվում, միայն աչքերն էին տազնապալից շողում: Ով իմանա, ինչքան կդիմանար այդպես:

Բորանլի Եղիգեյը այդ ժամին ազատ էր: Որոշեց անցնի տափաստան, տեսնի ինչպես է արածում ուղտերի երամակը, և գլխավորը, տեսնի թե ինչպես է պահում իրեն կարանառը: Հո նոր փորձանք չի բերել ուղտերի գլխին: Հո չի կատաղել, կարծես ժամանակն է: Գնաց դահուկներով, հեռու չէր: Վերադարձավ ժամանակին: Սկզբում ուզում էր Ղաղանդապին զեկուցել, իբր՝ ամեն ինչ կարգին է: Անասունները արածում են Աղվեսապոչ հեղեղատում, այնտեղ ձյուն համարյա չկա, քամին ցրում-տանում է, դրա համար էլ ստորոտի կերը բաց է, առայժմ անհանգստանալու բան չկա: Բայց հիտո որոշեց նախ մտնի տուն, դահուկները թողնի: Մեծ աղջիկը՝ Սաուլեն վախեցած գլուխը դուրս հանեց դռնից:

— Հայրիկ, մայրիկը լաց է լինում:— Եվ գլուխը ներս քաշեց: Եղիգեյը դահուկները պցեց, անհանդիստ շտապեց տուն: Ուկուբալան այնպես աղիողորմ էր լալիս, որ Եղիգեյի շունը կտրվեց:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Թող անիծվի այս փուչ աշխարհը,— ողբաց Ուկուբալան հեկեկանքներից խեղդվելով:

Եղիգեյը կյանքում կնոջը այդպիսի վիճակում չէր տեսել: Ուկուբալան ամուր, ողջամիտ կին էր:

— Դու ես, դու ես մեղավորը:

— Ինչո՞ւ եմ մեղավոր, ինչո՞ւ,— ապշել էր Եղիգեյը:

— Խեղճ երեխաներին այնքան ասացիր, ասացիր: Մի քիչ առաջ, հենց նոր մարդատարը կանգնեց, դիմացը հանդիպակաց գնացք կար, կանգնեց, որ դրան բաց թողնի: Եվ որտեղից էլ եկան, մեր կիսակայարանում հանդիպեցին: Հենց Աբութալիպի երեխաները տեսան, որ մարդատար զնացքը կանգնեց, վեր

թոան ճշալով՝ «Պապա՛ն, պապիկա՛ն, պապիկան եկավ», գլխա-
պատառ վազեցին ուղիղ դեպի գնացքը: Ես էլ նրանց նտեից: Վա-
գոնից վազոն էին վազում, շարունակ կանչում՝ «Պապա, պա-
պիկա, ո՛ւր է մեր պապիկան»: Վախենում էի գնացքի տակ ընկ-
նեն: Վազում էին գնացքի երկայնքով, հորն էին կանչում: Ոչ մի
դուռ չբացվեց: Իսկ նրանք վազում էին ու վազում: Երկար, խուլ
գնացք: Նրանք վազում էին: Ես մինչև հասա, մինչ փոքրին գիր-
կըս առա, մինչև բռնեցի մյուսի ձեռքը, գնացքը շարժվեց,
գնաց: Սրանք մղկտում էին, «Մեր պապիկան, այնտեղ էր, չկա-
րողացավ իջնել գնացքից», և լացը դրին: Սիրտս մարեց, ասացի
հիմա կգժվեմ, այնպես էին լալիս ու գոռում նրանք: Էրմեկը լավ
չի: Գնա հանգստացրու երեխային: Գնա: Դու ես երեխաներին
ասել, որ մարդատար գնացքը կանգնի, ձեր հայրիկը կգա: Ա՛խ,
եթե տեսներիր ինչ եղան, երբ գնացքը գնաց, բայց հայրը չերեաց:
Եթե միայն տեսներ՝: Ինչո՞ւ է կյանքն այսպես դասավորված,
ինչո՞ւ է երեխան այդպես ուժեղ կապվում հորը և հայրը՝ երե-
խային: Ինչի՞ համար են այսպիսի տանջանքները:

Եղիգեյը գնաց նրանց մոտ, ինչպես մահապատժի կգնան: Եվ
լոկ մի բան էր աղերսում աստծուց մահապատժից առաջ, որ-
պեսզի աստված ներողամիտ լինի և թողություն տա իր մեղքե-
րին, որ ակամա սուտ է ասել այդ փոքրիկ, հավատավոր հոգե-
ներին: Ինքը վատ բան չի ցանկացել: Հիմա ինքը ինչ պիտի
ասի, ի՞նչ պատասխան պիտի տա:

Նրան տեսնելով Դաուլն ու Էրմեկը՝ լացած և անճանաչելիո-
րեն ուռած երեսներով սկսեցին բղավել նոր ուժով, վայնասունով
մոտ վազեցին և արցունքներից խեղդվելով, հեծկլտալով, լալով,
իրար խոսք կտրելով ուզում էին բացատրել, որ գնացքը կանգ-
նել է կիսակայարանում, բայց հայրը չի կարողացել իջնել, և
թող քեզի Եղիգեյը կանգնեցնի գնացքը...

— Սազընդըմ¹, պապիկամդը, Սազընդըմ, սազընդըմ, — գո-
ռում էր Էրմեկը՝ իր ամբողջ տեսքով, հավատով, հույսով, վշտով
խնդրելով նրան:

— Հիմա ես ամեն ինչ կիմանամ, լուեք, լուեք, մի լացեք, —
Եղիգեյն աշխատում էր մի կերպ խելքի բերել, մի կերպ հան-
գըստացնել սրտապատառ լացող երեխաներին: Եվ շատ ավելի
դժվարը հաստատուն մնալն էր. չընկճվել, դեմքի արտահայտու-

¹ Սազընդըմ — կարոտել և՛, կարոտից հալումաշ եմ եղել:

թյունը չփոխել, որպեսզի երեխաները նրա մեջ չտեսնեն թույլ, անօգնական մարդուն:— Այ, հիմա մենք դուրս կգանք, կգնանք: «Ո՛ւր կգնանք: Ո՛ւր: Ո՛ւմ մոտ կգնանք: Ի՞նչ անեմ: Ինչպե՞ս վարվեմ»,— մտմտում էր նա:— Այ, հիմա մենք դուրս կգանք և կմտածենք, կտեսնենք,— անորոշ ինչ-որ խոստացավ, անկապ-անկապ ինչ-որ մոթմոթաց Եղիգեյը:

Նա մոտեցավ Զարիպային: Սա բերանքսիվայր պառկած էր մահճակալին, դեմքը բարձի մեջ թաղած:

— Զարիպա, Զարիպա,— նրա ուսը շարժեց Եղիգեյը: Բայց նա գլուխն անգամ չբարձրացրեց:

— Մենք դուրս ենք գալիս ման գանք, մի քիչ կթափառենք, հետո կմտնենք մեր տուն,— ասաց Եղիգեյը:— Տղաների հետ գնում եմ:

Սա միակ բանն էր, որ կարողացավ անել Եղիգեյը երեխաներին մի կերպ հանգստացնելու և իր մտքերը հավաքելու համար: Էրմեկին շալակեց, Դաուլի ձեռքը բռնեց, գնացին: Աննպատակ գնացին երկաթուղու երկարությամբ: Բորանլի Եղիգեյը դեռ այսպիսի կարեկցանք չէր զգացել ուրիշի դժբախտության հանդեպ: Էրմեկը նրա մեջքին կպած դեռ հեծկլտում էր, խոնավ և վշտոտ շնչելով ծոծրակին: Փոքրիկ, կարոտից այրվող մարդկային արարածը այնպիսի հավատով էր ապավինել նրան, այնպիսի հավատով էր փարվել նրա ուսերին, իսկ մյուսը՝ նույնպիսի մի էակ, այնպիսի հավատով էր բռնել նրա ձեռքը, որ քիչ էր մնում Եղիգեյը ցավից ու խղճահարությունից բարձրաձայն ճըշար:

Այդպես քայլում էին երկաթուղու երկարությամբ, ամայի սարօգեկներով, և միայն գնացքներն էին անցնում, դղրդալով մերթ այս, մերթ այն կողմում... Գալիս էին ու գնում...

Եվ նորից Եղիգեյը ստիպված եղավ երեխաներին սուտ ասել: Ասաց, որ նրանք սխալվել են: Այդ գնացքը, որ պատահաբար կանգնել է կիսակայարանում, գնացել է մյուս կողմը, իսկ իրենց սլապիկան պետք է գա հակառակ կողմից: Բայց միգուցե նա այդքան շուտ չգա: Պարզվում է, որ նրան ուղարկել են ինչ-որ ծով, որպես ծովային, և հենց որ նավը լողա գա այն հեռավոր ճամփորդությունից, պապիկան էլ կգա տուն: Առայժմ հարկավոր է սպասել: Իր կարծիքով այդ սուտը պետք է օգներ նրանց դիմանալու այնքան, մինչև որ սուտը դառնար ճշմարտություն: Եղիգեյը չէր կասկածում, որ Աբութալիպ Դութիբանը

վերադառնալու է: Կանցնի որոշ ժամանակ, կքնեն, կպարզեն, և նա կվերադառնա: Հենց ազատեն, իսկույն կգա, ոչ մի վայրկյան չի ուշանա: Երեխաներին այդպես սիրող հայրը ոչ մի վայրկյան չի հապաղի... Դրա համար էր Եդիգեյն իրեն թույլ տալիս սուտ ասելու... Բավական լավ ճանաչելով Աբութալիպին, Եդիգեյը շատ լավ գիտեր, թե ի՞նչ է այդ մարդու համար ընտանիքից բաժան լինելը: Մեկ ուրիշը, թերևս այդքան սուր, այդքան ծանր ասպրումներ չէր ունենա ժամանակավոր, թեկուզև բռնի անջատման համար, բայց հույսով կլիներ, որ շուտով կվերադառնա տուն: Իսկ Աբութալիպի համար, Եդիգեյը դրանում չէր կասկածում, այդ անջատումը հավասարազոր է առավելագույն պատժի: Եվ վախենում էր Եդիգեյը նրա համար: Կդիմանա՞, կհամբերի՞ արդյոք, մինչև վերջանա դատական քաջքշուկը...

Այդ ընթացքում Զարիպան արդեն մի քանի նամակ էր ուղարկել համապատասխան հիմնարկություններ՝ հարցում անելով ամուսնու մասին, խնդրում էր հաղորդել, կարո՞ղ է արդյոք տեսակցություն ունենալ նրա հետ: Առայժմ որևէ պատասխան չկար: Ղազանդապն ու Եդիգեյը նույնպես գլուխ չէին հանում: Սակայն տղամարդիկ ավելի հակված էին դա բացատրել այն փաստով, թե Բորանլի կիսակայարանը չունի ուղղակի փոստային կապ: Նամակները պետք է ուղարկելիք որևէ մեկի միջոցով կամ էլ անձամբ տանելիք Ղումբել: Փոստի ստացումը նույնպես կատարվում էր Ղումբելի միջոցով և նույնպես բարի ծառայությունների ճանապարհով... Իսկ կապի այդպիսի միջոցը, պարզ է, չէր կարող արագ լինել:

Մի անգամ այդպես էլ եղավ...

Փետրվար ամսվա վերջին օրերին Ղազանդապը մեկնել էր Ղումբել՝ տեսնելու գիշերօթիկում սովորող Սաբիթջանին: Գնացել էր ուղտով: Զմռանը ապրանքատարով տեղ գնալը հնարավոր չէր, շատ ցուրտ էր լինում: Վազոն բարձրանալը արգելվում էր, իսկ բաց հարթակներում քամին անտանելի էր: Իսկ ուղտով, տաք հագնված, լավ ընթացքով կարող ես մի օրում գնալ, ետ գալ, գործերդ էլ հասցնել:

Ղազանդապն այդ օրը վերադարձավ երեկոյան դեմ: Մինչև նա ուղտից կիջներ, Եդիգեյը նկատեց, որ Ղազանդապի տրամադրությունը տեղը չի, շատ է մոռալ, երևի որդին գիշերօթիկում անկարգություն է արել, այսինքն՝ երևի նաև հողմեր է ամբողջ օրը ուղտի վրա տնգտնգալուց:

— Էհ, ոնց գնացիր եկար,— խոսեց Եղիգեյը:

— Ոչինչ,— խուլ արձագանք տվեց Ղազանդապը, զբաղված իր բեռով: Հետո շուռ եկավ և մտահոգ ասաց:— Լսիր, դու տա՞նն ես լինելու:

— Տանն եմ:

— Բան ունեմ ասելու: Հիմա կգամ:

— Անցիր:

Ղազանդապը շատ չսպասեցրեց: Եկավ իր Բուկեյի հետ: Ինքը առջևից՝ կինը հտակից: Երկուսն էլ մի տեսակ մտահոգ էին երևում: Ղազանդապը հոգնած տեսք ուներ, վիզն ավելի էր նրկարել, ուսերը իջել էին, բեղերը՝ կախվել: Հաստիկ Բուկեյը հևում էր, թվում էր սիրտը ծակում է, չի կարողանում շունչը տեղը բերել:

— Ի՞նչ է պատահել, հո կռիվ չե՞ք արել,— ծիծաղեց Ուկուբալան:— Եկել եք հաշտվե՞ք: Նստե՛ք:

— Երանի կոված լինեինք,— վհատ ձայնով պատասխանեց Բուկեյը, էլի ծանր շնչելով:

Ղազանդապը աչքը աչ ու ձախ դցելով հետաքրքրվեց.

— Բա ձեր աղջիկներն ո՞ւր են:

— Զարիպայի մոտ, խաղ են անում երեխաների հետ,— պատասխանեց Եղիգեյը:— Քո ինչի՞ն են հարկավոր նրանք:

— Վատ լուր եմ բերել,— ասաց Ղազանդապը, հայացքը դարձնելով Եղիգեյին և Ուկուբալային:— Թող երեխաներն առայժմ չիմանան: Մեծ դժրա խտուժյուն է եղել: Մահացել է մեր Աբութալիպը:

— Ի՞նչ ես ասում:— Տեղից թռավ Եղիգեյը, իսկ Ուկուբալան կարճ ճշաց, ափով փակեց բերանը և սփրթնեց:

— Մահացել է, մահացել է: Անբախտ երեխաներ, անբախտ որբեր,— կիսախուպոտ-կիսաշշուկ ողբաց Բուկեյը:

— Ինչպե՞ս թե մահացել է,— դեռ լսածին չհավատալով, Եղիգեյը վախեցած մոտեցավ Ղազանդապին:

— Այդպիսի թուղթ է եկել կայարան:

Եվ հանկարծ բոլորը լռեցին, առանց իրար երեսի նայելու:

— Այ պատուհաս, այ պատուհաս,— գլուխը բռնեց Ուկուբալան, հառաչելով և օրորվելով...

— Ո՞ւր է այդ թուղթը,— հարցրեց վերջապես Եղիգեյը:

— Թուղթը տեղում է: Կայարանում,— սկսեց պատմել Ղազանդապը:— Գնացի գիշերօթիկ, հետո մտածեցի՝ գնամ կայա-

րունի խանութը, այն, որ սպասարանի դահլիճի ներսում է։ Բուկեյը օճառ էր ուզել։ Հաղիվ էի մոտեցել դռներին, դիմացս ելավ կայարանապետ Զեռնովը։ Բարեցիկնք, իրար վաղուց ենք ճանաչում, հետո նա թե՛ «Լավ է, որ քեզ տեսա,— ասում է,— մտնենք ինձ մոտ, գրասենյակ, նամակ կա, հետդ կտանես»։ Բաց արեց իր գրասենյակը, ներս մտանք։ Սեղանից վերցրեց մի ծրար, տպագիր տառերով։ «Աբութալիպ Ղութիբաևը, ասում է, աշխատե՛լ է ձեզ մոտ, կիսակայարանում»։ Մեզ մոտ, ասում եմ, իսկ ի՞նչ կա։ «Ահա, երրորդ օրն է, եկել է այս թուղթը, չգիտեի ում հետ ուղարկեմ Բորանլի։ Վերցրու, կտաս կնոջը։ Նրա հարցումների պատասխանն է։ Մահացել է, ինչպես գրված է այստեղ», և ինձ համար անհասկանալի մի բառ ասաց։ «Ինֆարկտից է մահացել» — ասում է։ — Ինֆարկտն ի՞նչ է, — հարցնում եմ։ Նա թե՛ «սրտի կաթված»։ Ուրեմն սիրտն է պայթել։ Շվարել-մնացել էի։ Սկզբում չէի ուզում հավատալ։ Զեռքս առա թուղթը։ Գրված էր. «Ղումբել կայարանի պետին. Ուղարկել Բորանլի կիսակայարան»... քաղաքացուհի այսինչին՝ ի պաշտոնական պատասխան նրա հարցումին, ապա՝ այն մասին, որ հետաքննության ենթակա Աբութալիպ Ղութիբաևը այսպես ու այսպես, մահացել է նուպալից։ Այդպես էլ ասված էր։ Կարդացի վերջացրի։ Զիմացա ինչ անեմ։ «Այդպիսի բաներ, — ասում է Զեռնովը և ձեռքերը տարածում։ — Վերցրու, կհանձնես կնոջը»։ Ես ասում եմ՝ ոչ, մեզ մոտ այդպես ընդունված չի։ Ես չեմ ուզում սև թղթի լրաբեր լինեմ։ Նրա երեխաները մանր են, ինչպե՞ս կհամարձակվեմ խորտակել նրանց, չէ, ասում եմ։ Մենք բորանլիցիներս, սկզբում իրար հետ խորհուրդ կանենք, հետո կորոշենք։ Կամ մեզնից մեկնումեկը հատուկ կգա այդ թղթի ետևից, կբերի, ինչպես որ վայել է ծանր բոթը բերելու համար, վերջապես, մարդ է մահացել, հո ճնճղուկ չի, կամ, ավելի շուտ, կգա նրա կինը՝ Զարիպա Ղութիբաևը, և թուղթը կստանա ձեր ձեռքից։ Դուք էլ կբացատրեք, կպատմեք, թե բանն ինչպես է եղել։ Նա թե՛ «Քո գործն է, ինչպես կուզես։ Բայց թե ես ի՞նչ պիտի բացատրեմ ու պատմեմ։ Ես ոչ մի մանրամասնություն չգիտեմ։ Իմ գործը այս թուղթը տիրոջը հանձնելն է, ուրիշ ոչինչ»։ — Լավ, — ասում եմ, — ներող եղեք, բայց առայժմ թող թուղթը մնա ձեզ մոտ, իսկ բանավոր հաղորդելը, ես կհաղորդեմ, մեզ մոտ, տեղում խորհուրդ կանենք։ «Տես, ինչպես կուզես», — ասաց նա։ Դրանից հետո դուրս եկա. նրա մոտից և ամբողջ ճանապարհը քշեցի՝ ուղտին, սիրտս կրակ է ըն-

կել, ի՞նչ պիտի անենք հիմա: Մեզանից ով սիրտ կանի հայտնելու նրանց...

Ղազանդապը լռեց: Եղիգեյն այնպես էր կռացել, կարծես ուսերին սար էր դրված:

— Ի՞նչ կլինի հիմա, — մրմնջաց Ղազանդապը, — բայց ոչ ոք պատասխան չտվեց:

— Ես այդպես էլ գիտեի, — վշտոտ գլուխն օրորեց Եղիգեյը, — Ձկարողացավ ապրել երեխաներից բաժան: Ես ամենից շատ դրանից էի վախենում: Բաժանմանը չդիմացավ, կարոտը ահավոր բան է: Հրեն, երեխաներն այնպես են կարոտել հորը, որ մարդ ուղղակի չի կարողանում նայել նրանց երեսին: Իսկ եթե Աբուլթալիպը ուրիշ տեսակ մարդ լիներ, թեկուզ, ասենք, դատերին նրան, ինչի համար ուզում է լիներ, թող դատեին: Մի տարի, երկու տարի կամ ավելի կնստեր, կգար: Ախր քիչ չի տանջվել գերմանական գերության մեջ ու համակենտրոնացման ճամբարներում, պարտիզանության մեջ էլ հեշտ չի եղել և բոլոր այդ տարիներին կռվել է օտար երկրներում և չի կոտրվել, որովհետև այն ժամանակ մենակ է եղել, ինքն իր գլխի տերն է եղել, այն ժամանակ ընտանիք չի ունեցել: Իսկ հիմա կարծես նրա մսից պոկել են իր երեխաներին, ամենաթանկ բաներն աշխարհում: Եվ դժբախտություն է եղել...

— Այո, ես էլ եմ այդպես մտածում, — ասաց Ղազանդապը: — Ես չէի հավատում, որ բաժանման կսկծից մարդ կարող է մեռնել: Թե չէ, ի՞նչ էր եղել, ջահել, խելոք, գրագետ մարդ էր, կարող էր սպասել մինչև քննեին, ազատեին: Մեղավոր չէր, բան չէր: Իհարկե, երևի ուղեղով ինքն էլ հասկանում էր, բայց արի տես, որ սիրտը չի դիմացել: Այնպես էր սիրում իր ձագուկներին...

Հետո նրանք էլի երկար նստեցին, քննում էին դրությունը, մտածում էին, թե Զարիպային ինչպես նախապատրաստեն այդ լուրին, և ինչքան տալիս-առնում էին, հանգում էին մի բանի. ընտանիքը զրկվել է հորից, երեխաները որբացել են, Զարիպան այրիաճել է, և այդ ամենին ոչ կարող ես նոր բան ավելացնել, ոչ էլ պակասեցնել: Բայց և այնպես, ամենախելացի առաջարկությունն արեց Ուկուբալան:

— Թող Զարիպան ինքն ստանա այդ թուղթը կայարանից: Թող այդ հարվածը կրի այնտեղ, ոչ թե տանը՝ երեխաների ներկայությամբ: Եվ թող այնտեղ էլ որոշի: Կայարանում և վերա-

դարձի ճանապարհին ժամանակ կունենա մտածելու, թե ինչպես վարվի: Պե՞տք է, որ երեխաներն իմանան այդ մասին, թե՞ առայժմ չարժի: Գուցե կորոշի սպասել, մինչև մի քիչ մեծանան և գոնե մի քիչ մոռանան հորը: Ախր, դժվար է ասել...

— Դու ճիշտ ես,— պաշտպանեց նրան Եղիզեյը:— Նա մայր է, թող ինքը որոշի՝ երեխաներին ասի թե չասի Աբութալիյի մահվան մասին: Անձամբ ես չեմ կարող...— Եղիզեյը չկարողացավ շարունակել, լեզուն չէր ենթարկվում: Նա հազաց, որ թուլացնի կոկորդը սեղմող խղճահարության հոսան: Եվ երբ արդեն ընդհանուր համաձայնության էին եկել, Ուկուբալան նորից խոսեց.

— Ղաղակե, — խորհուրդ տվեց Ղաղանդապին, — նախ հակավոր կլինի, որ դուք Զարիպային ասեք, թե նրա տնունով ինչոր նամակներ կան կայարանապետի մոտ: Իբր հարցման պատասխաններն են եկել: Բայց խնդրել են ներկայանալ անձամբ, իբր այդպես է պետք: Իսկ երկրորդը, — շարունակեց նա, — չի կարելի այսպիսի օրով Զարիպային մենակ ուղարկել կայարան: Նրանք այստեղ ոչ հարազատ ունեն, ոչ բարեկամ: Իսկ վշտի պահին ամենասարսափելին մենակությունն է: Դու, Եղիզեյ, կմեկնես նրա հետ: Եղիբ նրա կողքին այդ պահին: Ամեն ինչ կարող է պատահել այդպիսի դժբախտությունից: Ասա, որ գործով կայարան պիտի գնաս, և միասին գնացեք: Իսկ երեխաները կմնան մեզ մոտ:

— Լավ, — համաձայնեց Եղիզեյը կնոջ փաստարկներին:— Վաղը Աբելուլին կասեմ, որ պետք է Զարիպային տանեմ կայարանի հիվանդանոց: Թող մի բռնեմ կանգնեցնի անցնող գնացքը:

Այդպես էլ որոշեցին: Բայց նրանց հաջողվեց Ղումբել մեկնել միայն երկու օրից, ճամփակից գնացքով, որ կիսակայարանի պետի խնդրանքով կանգ առավ գծի վրա: Մարտի 5-ն էր: Այդ օրն ընդմիշտ մնաց Բորանլի Եղիզեյի հիշողության մեջ:

Գնում էին ընդհանուր վագոնով: Ներսը լիքը ժողովուրդ էր, գնում էին ընտանիքներով, երեխաներով, ճամփորդական անխուսափելի կենցաղավարությանմբ, հացօղու հոտ, անկարգ անցուդարձ, թղթախաղից մինչև խոսք ու կատակ, մինչև կանացի խուլ ձայնով արված փոխադարձ խոստովանություններ դժվար ապրելակերպի մասին, հարբեցող ամուսինների, բաժանությունների, հարսանիքների ու թաղումների մասին... Մարդիկ մեկնում էին հեռու: Եվ իրենց հետ տանում էին այն ամենը, ինչ կազմում

էր նրանց առօրյա կյանքը... Մի որոշ ժամանակ, իրենց վիշտ ու ցավով նրանց միացան Զարիպան և նրան ուղեկցող Բորանլի Եղիգեյը:

Իհարկե, Զարիպան գլուխը կորցրել էր: Տխուր, տագնապալից նստել էր և լուռ մնաց ամբողջ ճանապարհին, երևի անընդհատ մտածում էր, թե՛ տեսնես ինչ պատասխան է սպասում իրեն կայարանապետի մոտ: Եղիգեյն էլ շատը լուռ էր:

Աշխարհում կան, ախր, նրբագագ, սրտացավ մարդիկ, որոնք մի հայացքով նկատում են, որ մարդը վիշտ ունի: Երբ Զարիպան տեղից վեր կացավ, գնաց վագոնի հարթակ, կանգնելու լուսամտուտի մոտ, ռուս մի տատիկ, որ նստած էր դիմացի նստարանին, Եղիգեյին նայելով իր երբեմնի երկնագույն, այժմ ձերությունից խունացած աչքերով, ասաց.

— Կինդ հո հիվանդ չի՞, որդի:

Եղիգեյը նույնիսկ ցնցվեց.

— Կինս չի, մայրիկ, քույրս է, հիվանդանոց եմ տանում:

— Տեսնում եմ, որ տանջվում է խեղճը: Շատ վատ է դուռն: Աչքերում անհույս վիշտ կա: Երևի կասկած է ընկել սիրտը: Վախենում է, հանկարծ հիվանդանոցում որևէ սարսափելի ցավ գտնեն: Հե՛յ դիտի կյանք: Զծնվես՝ աշխարհը չես տեսնի, ծնվես՝ տանջանքից աչք չես բացի: Այդպես է դրվածքը: Աստված ողորմած է, դեռ ջահել է, կդիմանա,— խոսում էր նա, ինչ-որ ձևով որսալով ու հասկանալով այն խռովքն ու թախիժը, որոնք հետըզհետե, կայարանին մոտենալու հետ, ավելի ու ավելի էին պաշարում Զարիպային:

Մինչև Ղումբել մեկեկես ժամվա ճանապարհ է: Գնացքի ուղևորների համար միևնույն էր, թե այդ օրը ինչ տեղերով էին անցնում: Հետաքրքրվում էին միայն, թե ո՞րն է հաջորդ կայարանը: Իսկ հսկայական սարօլեկները դեռ կորած էին ձյան մեջ, անմարդ լայնարձակության անծայր թաղավորության մեջ: Թեև, իհարկե, արդեն նկատվում էին ձմռան նահանջի առաջին նշանները. լանջերին սևին էին տալիս տեղ-տեղ հալված, բաց ճաղատները, երևում էին ձորակների անհավասար պռունկները, բլուրների վրա բծեր էին փայլատակում, ամենուրեք ձյունը սկզբից էր իջնել հալոցքի խոնավ քամուց, որ տափաստանում զարթնել էր մարտ ամսվա սկզբից: Սակայն արեղակը դեռ բանտված էր ցածրիկ, գորշ ու խիտ ամպերի ցանցում, որոնք արտաքուստ

ջրիկ էին թվում: Ձմեռը դեռ ապրում էր. կարող էր թաց ձյուն
կափել, ի վերջո, կարող էր նաև ձյունամրրիկ բարձրացնել...

Եղիգեյը նստած էր սրտացավ տատիկի դիմաց և լուսա-
մուտից դուրս էր նայում, երբեմն-երբեմն խոսք փոխանակելով
նրա հետ: Բայց Ջարիպային չէր մոտենում: Թող մենակ մնա,—
մտածում էր Եղիգեյը,— Թող կանգնի վագոնի լուսամուտի առջև,
մտածի իր վիճակի մասին: Միգուցե ներքին զգացողությունը
մի բան հուշի նրան: Ով գիտե, հիմա հիշում է անցյալ տարվա
աշնան իրենց ուղևորությունը, երբ իրենք երկու ընտանիքով,
երեսխաների հետ նստեցին ճամփակից ապրանքատարը, մեկնե-
ցին Ղումբել՝ սեխ ու ձմերուկ բերելու, և շատ երջանիկ էին,
երեսխանների համար այդ օրը անմոռանալի տոն էր: Թվում էր,
էրեկ էր այդ ամենը: Այն ժամանակ Եղիգեյն ու Աբութալիպը
նստել էին վագոնի կիսաբաց դռների առջև, մաքուր օդին և
զրուցում էին դեսից-դենից, իրենց շուրջը պտտվում էին երե-
խաները, նայում էին գնացքի կողքով ետ-ետ գնացող գետնին,
խսկ կանաչք՝ Ջարիպայն ու Ուկուբալան, նույնպես սրտամոտ ինչ-
որ խոսում էին: Հետո խանութներ մտան, զբոսնեցին կայարա-
նամերձ պուրակում, կինո գնացին, մտան վարսավիրանոց:
Երեսխաները պաղպաղակ կերան: Բայց ամենածիծաղելին և
ամենաողբերգականն այն էր, որ ոչ մի կերպ էրմեկին չկարո-
ղացան համոզեն մաղերը կտրել: Զգիտես ինչու, վախենում էր,
երբ գործիքը մոտեցնում էին գլխին: Եվ հիշեց Եղիգեյը, թե
ինչպես այդ պահին վարսավիրանոցի դռանը երևաց Աբութա-
լիպը և թե ինչպես աղան նետվեց հոր կողմը, իսկ սա գրկեց,
իրեն սեղմեց երեսպային, կարծես բնազդաբար նրան պաշտպա-
նելով սափրիչից, ապա ասաց, որ իրենք ուժ կհավաքեն, կգան
մի ուրիշ անգամ, իսկ առայժմ թող այսպես յուր գնա: Թիա-
զանգուր էրմեկիկը մինչև օրս ման է գալիս մկրատի երես շտե-
սած մորամազով, այս անգամ, իհարկե, առանց հոր:

Եվ նորից, արդեն քանիերորդ անգամ Բորանլի Եղիգեյը աշ-
խատում էր գլխի ընկնել, հասկանալ, իր համար բացատրել, թե
ինչու Աբութալիպ Ղութիբաևը մահացավ, չսպասելով իր գործի
վճռին: Եվ նորից հանգեց միակ բացատրելի եզրակացության.
նրա սիրտը պայթել է լոկ երեսխանների անհույս կարոտից: Նրան
սպանել է լոկ անշատումը, որի ծանրությանը կարող են հասու
լինել քչերը և լոկ այն դառը գիտակցությունը, որ իր տղաները
(իսկ առանց նրանց ինքը չէր պատկերացնում ոչ միայն ապրել-

շնչելը, այլև կյանքն առհասարակ), աշխարհից կտրված, մնացել են բախտի քմահաճույքին, անմարդ ու անջուր սարօղեկներում կորած ինչ-որ կիսակայարանում...

Շարունակ այս նույն բանն էր մտածում Եղիգեյը՝ կայարանամերձ պուրակի նստարանին Զարիպային սպասելիս: Պայմանավորվել էին, որ Եղիգեյը այստեղ նստի-սպասի, մինչև որ Զարիպան կայարանապետից թղթերը վերցնի դա:

Կեսօր էր, բայց եղանակը լավ չէր: Ցածր, ամպոտ երկինքը չէր պարզվում: Վերևից երբեմն-երբեմն մի բան էր ընկնում դեմքին. չգիտես, ձյան փաթիլ էր թե ջրի կաթիլ: Տափաստանից փչում էր խոնավ քամի՝ արդեն հալոցք ընկած հին ձյան բուրմունքով: Եղիգեյը մրսում էր, մի տեսակ տհաճ էր: Նա, ընդհանրապես առիթ լինելիս, սիրում էր ընկնել մարդկանց մեջ, կայարանային իրարանցման ու հրմշտոցի մեջ, ինքը, միևնույն է, հեռու չի գնում, շտապելու տեղ չունի և նայում էր գնացքներին, ինչպես են ուղևորները ցած թռչում, արագ վազում կառամատուցով, կինոյից ինչ-որ բան մտցնելով կյանքի մեջ, ահա ժամանեց գնացքը, և ահա չկա. մեկնեց գնացքը:

Այս անգամ նրան չէր հետաքրքրում այդ ամենը: Նա գարմանում էր, թե որքան օտար են մարդկանց դեմքերը, որքան անդեմ, անտարբեր, հոգնած և որքան հեռու են իրարից... Մի կողմից էլ երաժշտությունը, որ ռադիոն մրսած խոխուացնում էր կայարանամերձ հրապարակով մեկ, առաջացնում էր թախիժ և միօրինակ, միապաղաղ վհատություն: Սա ի՞նչ երաժշտություն է: Շարունակ կրկնում են: Ինչ-որ չէին լսվում հաղորդավարների վերամբարձ, ճոռոմ ձայները: Կրկնում են միևնույն երաժշտությունը...

Արդեն անցել էր քսան րոպե, գուցե և ավելի, ինչ Զարիպան մտել էր կայարանի շենքը: Եղիգեյն սկսեց անհանգստանալ: Զնայած նրանք որոշակի պայմանավորվել էին, որ ինքը սպասելու է այս նստարանին, հենց այս նստարանին, որի վրա անցյալ անգամ նստել էին երեխաների ու Աբուլթալիպի հետ, պաղպաղակ էին կերել, Եղիգեյն ուզում էր գնալ նրա հետևից, տեսնել ի՞նչ է եղել:

Այդ պահին դռան մոտ տեսավ նրան և ակամա ցնցվեց. Զարիպան ներս ու դուրս հորդող բազմություն մեջ աչքի էր ընկնում շրջապատից իր կատարյալ անջատվածությամբ: Նրա դեմքը մահու լափ գունատ էր, նա քայլում էր ոչ մի տեղ չնայելով,

ինչպես երազում, ոչ ոքի և ոչնչի դեմ շառնելով, կարծես շուրջը ոչինչ գոյություն չունենար, քայլում էր ինչպես անապատում, կույրի նման գլուխը պահած ուղիղ և վշտոտ, շրթունքներն ամուր սեղմած: Եղիգեյը տեսնելով, որ Զարիսյան մոտենում է, ոտքի կանգնեց: Թվաց, թե նա մոտենում է անասելի դանդաղ, դարձյալ ինչպես երազում, այնքան որ վախենալի, վերացած էր նրա դանդաղ առաջացումը՝ դատարկված աչքերով: Գուցե անցավ ողջ հավիտենություն, անտանելի սպասման ցուրտ, խավար տարածականություն անդունդ, որտեղից նա գալիս էր ձեռքին այն թուղթը՝ Կապանդապի սոսած տպագիր ծրարով, և՛ մոտենալով ասաց.

— Դու գիտեիր:

Եղիգեյը դանդաղ խեցրեց գլուխը:

Զարիսյան նստեց նստարանին, դեմքը ձևափոխված ծածկեց և ամուր սեղմեց գլուխը, կարծես թե գլուխը կարող էր փլվել, փշուր-փշուր լինել, աղէոքորմ լաց եղավ, ամբողջովին քաշվելով ինքն իր մեջ, իշկվածի և կորստի մեջ: Նա լաց էր լինում կծկվելով, դառնալով տանջալից, ցնցվող կծիկ, հեռանում էր, խեղդվում, հետզհետե ավելի խոր թաղվում ինքն իր մեջ, իր անհուն վշտի մեջ, իսկ Եղիգեյը նստել էր կողքին և պատրաստ էր այն ժամանակվա նման, երբ տանում էին Աբուխալիպին, լինել նրա տեղը, նրա փոխարեն և առանց տատանվելու կրճել ուղածդ տանջանքները, միայն թե պաշտպաներ այդ կնոջը, փրկեին հարվածից: Ընդ որում, նա հասկանում էր, որ ոչնչով չի կարող ոչ մխիթարել, ոչ էլ հանգստացնել նրան, մինչև որ չհանդարտվի դժբախտության առաջին շմեղնող ալիքը:

Այսպես նրանք նստել էին մերձկայարանային պուրակի նստարանին: Զարիսյան լալիս էր, ջղաձիգ հեծկլտում և մի պահ, առանց նայելու, շարտեց ճմռված ծրարով շարաքաստիկ թուղթը: Այլևս ո՛ւմ է հարկավոր այդ թուղթը, եթե նա ողջ չի: Բայց Եղիգեյը գետնից վերցրեց ծրարը, դրեց իր գրպանը: Հետո հանեց թաշկինակը և զոռով բաց անելով նրա կծկված մատները, լացող Զարիսյային ստիպեց վերցնել թաշկինակը, սրբել աչքերը: Բայց դա չօգնեց:

Իսկ երաժշտությունը կարծես դիտմամբ ռադիոյից կայարանի վրա էր թափվում իբրև թաղման մեղեդի՝ անսահման տխուր: Նրանց գլխին կախված էր մարտյան երկինքը՝ զորը ու թաց: Քամու պոթկումները հոգի էին հանում: Անցորդները խեթ նա-

յում էին այս դուզգին՝ Զարթապին ու Եղիգեյին և, իհարկե, մտածում էին, թե կո՞ւն հն ալ ել խեղճեալը: Երևի տղամարդը թունդ վիրավորել է կնոջը... Բայց, պարզվեց, որ բոլորը չէին այդպես մտածում:

— Լացն՛ք, բար՛ի մարդիկ, լացն՛ք, — մոռիկ լավեց ցաւակցական ձայն: — Զրկվել ենք մեր հարազատ հորից: Հիմա ինչպե՞ս է լինելու:

Եղիգեյը բարձրացրեց դուխը, առնալ կողքից անցնող մի կնոջ, հին շինելը հագին, հենակներով: Նրա մի ոտքը, մինչև կոնքոսկրը, կտրված էր: Եղիգեյը ճանաչում էր նրան: Նախկին ճակատային էր և աշխատում էր կայարանի տոմսարկղում: Տոմսավաճառը դառը լաց էր եղել և լաց լինելով էլ քայլում էր ու ասում. «Լացն՛ք, լացն՛ք: Հիմա ինչպե՞ս է լինելու»: Եվ լաց լինելով անցավ. գնաց, սովորության համաձայն, բութ թխկացող հենակներն ուղղելով անբնականորեն բարձրացված անութների տակ, յուրաքանչյուր երկու թխկոցից հետո թփփացնելով միակ ոտքի զինվորական մաշված սապոգի ներբանը...

Եղիգեյը նրա խոսքերի իմաստը հասկացավ, երբ տեսավ կայարանի մուտքի մոտ խմբված մարդկանց: Գլուխները վեր բարձրացրած, նրանք նայում էին, թե ինչպես մի քանի մարդ, սանդուղքը դեմ տալով, դռան գլխին բարձր կախում էին Ստալինի մեծադիր, զինվորական դիմանկարը, սև, սգո ժապավեններով երիզված:

Հասկացավ նաև, թե ինչու է ռադիոն հաղորդում այդքան թախծալի երաժշտություն: Ուրիշ ժամանակ լինել, ինքն էլ կբարձրանար, կխառնվեր մարդկանց, կհետաքրքրվեր, թե ինչպես է այդ մեծ մարդուն նման բաճ պատահել, մարդ, առանց որի ոչ ոք չէր պատկերացնում երկրագնդի պտույտը, բայց այժմ բավական էր սեփական վիշտը: Նա ոչ մի բառ չարտասանեց: Իսկ Զարթապի աչքին ոչինչ է ոչ ոք չէր գալիս...

Իսկ գնացքները գնում էին, ինչպես որ պարտավոր էին գնալ, ինչ էլ որ պատահած լիներ աշխարհում: Կես ժամից պիտի երկաթուղով անցներ հեղինթաց գնացքը, տասնյոթերորդ համարի տակ: Ինչպես բոլոր մարդատարները, գնացքը կանգ չէր առնում Բորանլիի նման կիսակայարաններում: Այդ հաշվով էլ շարժվում էր: Եվ ո՞ւմ մտքով կանցներ, որ այս անգամ, տասնյոթերորդը ստիպված է լինելու կանգնել Բորանլիում: Եղիգեյն

այդպէս էր մտքում դրել: Ընդ որում, հաստատ ու հանգիստ: Նա Զարիպային ասաց.

— Մենք շուտով պիտի վերադառնանք, Զարիպա: Մնում է կես ժամ: Հիմա դու պետք է մի լավ կշռադատես, թե ինչ ես անելու. ասելու ես երեխաներին իրենց հոր մահվան մասին, թե առայժմ հետաձգելու ես: Ես քեզ չեմ հանգստացնի և քեզ ոչինչ չեմ հուշի: Դու ինքնուրույն մարդ ես: Հիմա դու նրանց համար թե մայր ես, թե հայր: Բայց այդ մասին դու պետք է մտածես, քանի դեռ ճանապարհին ենք: Եթե որոշես առայժմ ոչինչ չասել երեխաներին, ուրեմն պիտի քեզ հավաքես: Նրանց մոտ դու արցունք չպիտի թափես: Կարո՞ղ ես, ուժ կունենա՞ս արդյոք: Մենք էլ պիտի իմանանք, թե ինչպէս պահենք մեզ նրանց ներկայութեամբ: Հասկանո՞ւմ ես: Հարցն ինչպիսին է:

— Լավ, ես ամեն ինչ հասկանում եմ,— արցունքների միջից պատասխանեց Զարիպան:— Մինչև տեղ հասնենք, ես խելքս գլուխս կժողովեմ և կասեմ, թե ինչպէս վարուենք, ես հիմա, ես կաշխատեմ տիրապետել ինձ: Ես հիմա...

Գնացքում, վերադարձի ճանապարհին, ամեն ինչ առաջվա նման էր: Մարդիկ մեկնում էին խմբով, ծխախոտի ծխի մեջ կորած, ծայրից ծայր ակոսելով հսկա երկիրը:

Զարիպան ու Եղիգեյը ընկել էին կուպեաւոր վագոն: Այստեղ ուղևորներն ավելի քիչ էին: Նրանք տեղավորվեցին միջանցքում, ամենավերջին լուսամուտի մոտ, որպեսզի չխանգարեն ուրիշներին և խոսեն իրենց գործերի մասին: Եղիգեյը նստել էր միջանցքի ծալովի աթոռակին, Զարիպան կանգնել էր կողքին, լուսամուտից նայում էր, չնայած Եղիգեյը առաջարկում էր իր տեղը:

— Այսպէս ավելի լավ է,— ասաց Զարիպան:

Այժմ, էլի մեկ-մեկ հեծկլտալով, իր վրա ճնշում գործադրելով, հաղթահարելով գլխին թափված դժբախտութիւնը, լուսամուտին նայելով, Զարիպան աշխատում էր կենտրոնանալ, խորհել, խորհրդածել, թեկուզ սկզբի համար, իր նոր, որբկայրի վիճակի մասին: Եթե առաջ հույս կար, թե այս ամենը մի գեղեցիկ օր կցնդի իբրև մղձավանջ, վաղ թե ուշ կվերադառնա Աբութալիպը, հո չէի՞ն կարող չբացահայտել թյուրիմացութիւնը, և իրենք նորից ամբողջ ընտանիքով կլինեին միասին, իսկ մնացյալը, ոչինչ, որքան էլ դժվար լիներ, միջոց կգտնեին ապրելու,

հանդիմանահարելու և սղաններին դաստիարակելու, այժմ հույս չկար: Մտածելու բան շատ ուներ...

Նույն բանն էր մտածում նաև Բորանլի Եղիգեյը, քանի որ չէր կարող շանհանգստանալ այդ ընտանիքի համար: Այդպես էր եղել: Բայց կարծում էր, որ այժմ ավելի, քան երբևէ, ինքը պետք է դուպա և հանգիստ լինի և դրանով Զարիպային որոշ վստահություն ներշնչի: Եղիգեյը չէր շտապեցնում նրան: Եվ ճիշտ էր ասում: Կուշտ լաց լինելուց հետո Զարիպան ինքը խոսք բացեց.

— Առայժմ ես պետք է երեխաներից թաքցնեմ, որ իրենց հայրն այլևս չկա,— խոսեց նա խզվող ձայնով, կոպ տալով արցունքները: Հիմա չեմ կարող: Մանավանդ էրմեկին... Ինչի՞ համար է այդքան կապվածությունը, ուղղակի սարսափելի է... Ինչպիսի դրե՞հմ նրանց երազանքից: Ի՞նչ կլինեն նրանք: Նրանք միայն դրանով են աչրում... Սպասում են, սպասում են, օր-օրի, ամեն վայրկյան... Ժամանակի ընթացքում հարկավոր կլինի մեկնել այստեղից, փոխել վայրը... Թող մի քիչ մեծանան: Էրմեկի համար շատ եմ վախենում, գոնե թող մի քիչ մեծանա... Հետո կասեմ, այսինքն քիչ-քիչ իրենք էլ գլխի կշնկնեն... Իսկ այժմ՝ ոչ, ուժ չունեմ... Թող առայժմ միայն ինքու... Նամակ կղցնեմ իմ և նրա քույրերին ու եղբայրներին: Այլևս մեղնից վախենալու բան չունեն: Հույս ունեմ պատասխան կտան, կօգնեն, կգնանք... Հետո պարզ կլինի... Այժմ պարտավոր եմ մեծացնել Արուստիկայի երեխաներին, քանի որ նա այլևս չկա...

Այսպես խոսում-դատում էր նա, իսկ Բորանլի Եղիգեյը լուռ լսում էր, հասկանալով և ընդունելով նրա յուրաքանչյուր բառի իմաստը, հաստատ իմանալով, որ սա լուկ ամենաշնչին մասն է, ամենամակերեսային շերտը նրա ձգացածի, որ պտտահողմի նման տակնուվրա է անում նրա մտքերը... Նման դեպքերում դժվար է ամեն ինչ խոսքով արտահայտել... Դրա համար էլ, աշխատելով դուզն ինչ չափով շնորհարձակել խոսակցության սահմանները, ասաց.

— Թերևս դու իրավացի ես, Զարիպա... Եթե ես չճանաչեի ձեր երեխաներին, կտատանվեի: Բայց քո տեղը լինեի, ես էլ չէի համարձակվի ասել նրանց: Հարկավոր է դեռ մի քիչ սպասել: Իսկ մինչև քո ազգականները ձայն տան, մենք կանք ու կանք, կարող ես չկասկածել: Ինչպես եղել ենք, այնպես էլ կմնանք: Առաջվա նման շարունակիր աշխատել, երեխաները կմնան մե-

րոնց հետ: Դու շատ լաւ գիտես, որ Ուկրաինայի իր երեխաները նման սիրում է նրանց: Իսկ մնացյալը կյանքը ցույց կտա...

Այդ խոսակցութեան ժամանակ Զարիպան խոր հոգոց հանելով ավելացրեց.

— Տեսնո՞ւմ ես ինչ բան է կյանքը: Այնքա՞ն սարսափելի, այնքա՞ն իմաստուն, և այդ ամենը փոխադարձորեն կապւած: Վերջ, սկիզբ, շարունակութիւն: Եթէ երեխաները չլինեին, Եդի-դէյ, ազնիւ խոսք, չէի ուզի ապրել: Նույնիսկ այդ քայլին կդիմեի: Ինչի՞ս է պետք կյանքը: Բայց երեխաները պարտավորեցնում են, ստիպում են, պահում են ինձ: Եւ դրանում է փրկութիւնը, դրանում է շարունակութիւնը: Որքան էլ դառը, ծանր, բայց շարունակութիւն է... Եւ հիմա սարսափով մտածում եմ, նույնիսկ ոչ թե այն, որ նրանք կիմանան ճշմարտութիւնը, մեկ է, մի օր կիմանան, այլ այն մասին, թե ինչ կլինի հետո: Նրանց սիրտը միշտ արյուն է լցվելու, երբ հիշեն, թե ինչ է եկել իրենց հոր գլխին: Եւ ամեն տեղիւ, դպրոց ընդունվելիս, աշխատանքի ընդունվելիս, թե որեւէ գործով հասարակութեան առջև աչքի ընկնելիս, այդ ազգանունը նրանց ճանապարհը ամեն տեղ կփակի... Եւ հետո, որ մտածում եմ այդ մասին, ինձ թվում է, թե մեզ համար գոյութիւն ունի ինչ-որ ամենազոր արգելք: Աբսթինիւս ու ես միշտ խուսափում էինք այս խոսակցութիւնից: Նա ինձ էր խնայում, ես՝ իրեն: Նրա հետ ես վստահ էի, որ մեր տղաները կմեծանան իբրև լիարժեք մարդիկ: Եւ այդ միտքը մեզ տաճարում էր քայքայումից, ձախորդութիւններից... Իսկ հիմա ես չգիտեմ... Ես չեմ կարող նրանց համար փոխարինել հորը... Որովհետև նա՝ նա էր... Նա ամեն ինչի կհասներ: Նա կարծես ուզում էր փոխադրվել, վերամարմնավորվել իր երեխաների մեջ: Եւ դրանից էլ մահացաւ, որովհետև նրան այնպէս իր երեխաներից...

Եդիգէյն ուշադիր լսում էր նրան: Այն, որ Զարիպան իր նվերական մտածումները արտահայտում է Եդիգէյին, իբրև ամենից ավելի մոտիկ մարդու, նրա մեջ անկեղծ ցանկութիւն էր առաջացնում որեւէ կերպ արձագանքել, պաշտպանել, օգնել, բայց սեփական անդորոթիւնը ճնշում էր նրան, առաջացնում խուլ, բռնադատուած դժգոհութիւն:

Արդեն մոտենում էին Բորանլի կիսակայարանին: Ծանոթ վայրեր, միջուղի, որտեղ Բորանլի Եդիգէյը արդեն շատ ամառներ ու ձմեռներ է աշխատել...

— Դու պատրաստվիր,— ասաց նա Զարիպային:— Հասնում ենք: Ուրեմն որոշված է. հրեխաներին առաջժամ ոչ մի ծալտուն: Լավ, այդպես էլ կանենք: Դու աշխատիր շմատնես քեզ: Իսկ այժմ քեզ կարգի բեր: Եվ դուրս եկ հարթակ: Կանգնիր դռան առջև: Հենց որ գնացքը կանգնի, հանգիստ դուրս եկ վագոնից և սպասիր ինձ: Ես էլ դուրս կգամ, կգնանք:

— Ի՞նչ ես ուզում անել:

— Ուշինչ: Դու թող ինձ: Վերջապես, դու իրավունք ունես գնացքից դուրս գալու:

Սովորականի նման, տասնյոթերորդ մարդատար գնացքը անկանգ գնում էր կիսակայարանով, ճիշտ է, սիմաֆորի մոտ մի քիչ թուլացնելով արագությունը: Ճիշտ այդ պահին, Բորանլի մտնելու պահին, գնացքը կտրուկ արգելակվեց՝ առանցքատուփերի սոսկալի թշնոցով ու ճոխնչով: Բոլորը վախեցած թռան տեղ-նեղից: Գնացքը լցվեց ճիշտ ու սուլոցով:

— Ի՞նչ է պատահել:

— Արգելակիչ-բռնակն են քաշել:

— Ո՞ւր:

— Որտե՞ղ:

— Կուպեավոր վագոնում:

Այդ ժամանակ Եղիգեյը դուռը բացեց Զարիպայի առջև, նա իջավ: Իսկ ինքը սպասեց, մինչև հարթակ նետվեցին ուղեկցորդն ու հսկիչը:

— Կանգնի՛ր: Ո՞ւր քաշեց արգելակիչը:

— Ես,— յատասխանեց Բորանլի Եղիգեյը:

— Դու ո՞ւր ես, ի՞նչ իրավունքով:

— Հարկավոր էր:

— Ինչպե՞ս թե հարկավոր էր: Ուզում ես դատարա՞ն ընկնել:

— Ուշինչ: Ձեր արձանագրության մեջ, որ ուզում եք դատարան կամ որտեղ որ մտադիր եք հանձնել, գրեք: Ահա փաստաթղթերս: Գրեք, որ նախկին ռազմաճակատային, ուղեմասային բանվոր Եղիգեյ Զանգելինը քաշել է արգելակիչ-բռնակը Բորանլի կիսակայարանում ընկեր Ստալինի մահվան օրը՝ իբրև սգո նշան:

— Ինչպե՞ս: Մի՞թե Ստալինը մահացել է:

— Այո, ռադիոյով հաղորդեցին: Ի՞նչ է, դուք ռադիո չե՞ք լսում:

— Դեհ, լավ, դա արդեն ուրիշ,— ասլշահար թոթովեցին նը-

րանք և այլևս Եղիգեյին չպահանջին:— Դեհ, եթե այդպես է, գնա:

Մի քանի րոպեից տասնյոթերորդ գնացքը շարունակեց ճանապարհը...

Եվ դարձյալ գնացքները գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք:

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին միևնույն, ի սկզբանե անառատ, ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օզեկներ, Դեդին տափաստանների միջնակներ:

Սարի-Օզեկ—1 տիեզերակայանի մասին այն ժամանակ խոսք անգամ չկար այս կողմերում: Թե՛րևս, այն ուրվագծվում էր լոկ տիեզերական թռիչքների ապագա ստեղծողների ուղեղում:

Իսկ գնացքները առաջվա նման գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Հիսուներեք թվականի ամառն ու աշունը ամենատանջալիցն էին Բորանլի Եղիգեյի կյանքում: Ո՛չ դրանից առաջ, ո՛չ էլ հետո, երբեք, ո՛չ ճանապարհները փակող ձնահյուսքերը, ո՛չ սարօղեկյան շոգերն ու ջրի պակասությունը, ո՛չ ուրիշ ձախորդություններ ու դժբախտություններ, ո՛չ էլ նույնիսկ պատերազմը, իսկ նա հասել էր մինչև Քյոնիքսբերգ և հազար անգամ կարող էր սպանված, վիրավորված և խեղված լինել, Եղիգեյին այնքան տառապանք չեն բերել ու պատճառել, որքան այն օրերը...

Աֆանասի Իվանովիչ Ելիզարովը մի անգամ Եղիգեյին պատմել էր, թե ինչից են առաջանում փլուզումները, այդ անխուսափելի տեղաշարժերը, երբ, տեղից խախտվելով, ամբողջ լեռնալանջեր են փլվում, երբեմն նույնիսկ ամբողջ լեռն է կողքի թեքվում, ճեղքելով հողի թաքնված ստվարաշերտը: Եվ դարհուրում են մարդիկ, թե ինչպիսի դժբախտություն է պահված եղել ոտքերի տակ: Փլուզումների վտանգավորությունն այն է, որ աղետը հասնում է աննշմար, օրեցօր, որովհետև գետնաջրերը ներսից աստիճանաբար ողողում են ապարների հիմքը, և բավական է գետնի թեկուզ ոչ մեծ ցնցում, ամպրոպ կամ ուժեղ տեղատարափ, որպեսզի լեռը դանդաղորեն և անշտապ սողա ներքև: Սովորական փլուզումը տեղի է ունենում հանկարծ ու միանգամից: Փլուզումը սողում է ահեղ և չկա նրան կասեցնող ոչ մի ուժ:

Նման բան կարող է պատահել նաև մարդուն, երբ նա մնում է դեմհանդիման իր անդսպելի հակասությունների հետ, պատե-

պատ է զարկվում, մորմոքում է սիրտը, բայց չի համարձակվում որևէ մեկին խոստովանել, որովհետև աշխարհում ոչ ոք ի վիճակի չի ոչ օգնելու իրեն, ոչ էլ՝ հասկանալու։ Նա այդ մասին գիտի, դա ահաբեկում է նրան։ Եվ դա շարժվում է իր վրա...

Առաջին անգամ Եղիգեյը իր մեջ այդպիսի տեղաշարժ զգաց և հստակ գիտակցեց դրա նշանակությունը Զարիպայի հետ Ղումբեի գնալուց երկու ամիս հետո, երբ նորից գործով մեկնեց այնտեղ։ Զարիպային խոստացել էր մտնել փոստ, հետաքրքրվել, նամակ ունի՞ արդյոք, և եթե չունի, ուղարկել երեք հեռագիր երեք տարբեր հասցեներով, որոնք տվել էր Զարիպան։ Մինչև այժմ նրա ոչ մի նամակին պատասխան չէր ստացվել ազգականներից։ Այժմ պարզապես ուղում էր իմանալ՝ նրանք ստացե՞լ են այդ նամակները թե ոչ, հեռագրում այդպես էլ գրել է՞լ. թախանձագին խնդրում հմ հաղորդել՝ ստացե՞լ հք արդյոք նամակները. այո՞ թե ոչ, նամակներին պատասխանելը պարտադիր չէ։ Ուրեմն հղբայրներն ու քույրերը չէին ցանկանում նույնիսկ փոստով կապվել Աբուլթալիպի ընտանիքին։

Եղիգեյը դուրս եկավ լուսադեմին, Բորանլի Կարանառին հեծած, որպեսզի երեկոյան վերադառնա։

Իհարկե, եթե ճամփա էր ընկնում մեռնակ, առանց բեռի, ուղածդ ծանոթ մեքենավարը ուրախությամբ նրան տեղ էր տալիս կողքին և մեկուկես ժամից հասցնում Ղումբեի։ Սակայն Եղիգեյը Աբուլթալիպի երեխաների պատճառով խուսափում էր անցնող զնացքներով ճամփա գնալուց։ Մեծն էլ, փոքրն էլ, ամբողջ օրը երկուսով երկաթուղու մոտ սպասում էին հորը։ Նրանց խաղերում, խոսակցություններում, հանելուկներում, նկարներում, նրանց ամբողջ միամիտ, մանկական աշխարհում հորն սպասելը կյանքի նպատակ էր։ Եվ, անտարակույս, ամենահեղինակավոր դեմքը նրանց համար այդ շրջանում Եղիգեյ բեռին էր, որ նրանց խորին համոզմամբ պետք է ամեն ինչ իմանար և օգներ իրենց։

Եղիգեյն էլ էր հասկանում, որ առանց իրեն երեխաներն ավելի խեղճ և ավելի որբ կզգային, դրա համար ամբողջ ազատ ժամանակն աշխատում էր որևէ բանով դբաղեցնել նրանց, քիչ-քիչ շեղել ապարդյուն սպասումներից։ Մտքում պահելով Աբուլթալիպի կտակը՝ որդիներին սլատմել ծովի մասին, նա նորանոր մանրամասնություններ էր հիշում իր մանկությունից ու ձկնորսական երիտասարդությունից, Արալյան ծովի մասին հաղարավոր հղելություններ ու մտացածին բաներ։ Այդ պատմություն-

ները որքան կարողանում էր հարմարեցնում էր մանկական ընկալմանը և ամեն անգամ դարմանում էր տղաների ընդունակության, ուշիմության, նրբազգացության, հիշողության վրա: Եվ դրա համար շատ գոհ էր. նրանցում արտահայտվում էր հոր դաստիարակութունը: Որևէ բան պատմելիս Եղիգեյը նախ կողմնորոշվում էր փոքրիկ էրմեկով: Բայց էրմեկը բոլորովին չէր սիրում մեծին և բոլոր իր շորս ունկնդիրների՝ երկու տան դավակների մեջ, Եղիգեյի համար ամենահարավատը նա էր, թեև Եղիգեյն աշխատում էր նրան շառանձնացնել մյուսներից: Պարզվեց, որ էրմեկն իր ամենատուշադիր ունկնդիրն է, իր պատմութունների լավագույն մեկնաբանողը: Ինչի մասին էլ խոսք լիներ, որևէ իրադարձության, գործողության որևէ հետաքրքրական շրջադարձ, նա կապում էր հոր հետ: Հայրը ամենուրեք և ամեն ինչում ներկա էր: Ասենք, տեղի է ունենում այսպիսի խոսակցություն:

— Արալյան ծովի ափերին կան լճեր, որտեղ աճում են խիտ եղեգներ: Իսկ այդ եղեգների մեջ թաքնվում են հրացանավոր որսորդներ: Ահա ամռանը բազերը թռչում են դեպի Արալյան ծով: Զմռանը նրանք ապրել են ուրիշ, ավելի տաք ծովերում, և հենց որ հալչում են Արալի սառույցները, նրանք ինչքան ուժ ունեն գիշեր ու զօր թևին են տալիս, թռչում այնտեղ, որովհետև շատ են կարոտել այդ տեղերը: Նրանք թռչում են մեծ երամով, ուղում են լող տալ, մաքրվել ճանապարհի փոշուց, թավալվել ջրերում, և ավելի ու ավելի են մոտենում ափին, իսկ այդ պահին, թրխկ-թրախկ, եղեգներից ծուխ ու բոց է բարձրանում: Որսորդներն են կրակում: Բաղերը կռնշալով ջուրն են թափվում: Մի քանիսն էլ թռչում են ծովի մեջտեղը և չեն իմանում, ինչ անեն, որտեղ ապրեն հիմա: Եվ պատվում են ալիքների վրա, կանչում են: Զէ՞ որ նրանք սովոր են լող տալ ափի մոտ: Բայց վախենում են մոտենալ ափերին:

— Եղիգեյ քեռի, բայց չէ՞ որ մի բաղիկն իսկույն ետ է թռել այնտեղ, որտեղից եկել է:

— Իսկ ինչո՞ւ է ետ թռել:

— Ինչպե՞ս թե, ախր իմ պապիկան ծովային է այնտեղ, լողում է մեծ նավի վրա: Դու էիր ասում, Եղիգեյ քեռի:

— Ճիշտ է, իհարկե, — հիշում է Եղիգեյը, ընկնելով անհարմար վիճակի մեջ: — Հետո՞:

— Իսկ այդ բաղիկը թռել-հասել է իմ պապիկային, ասել է. որ-

սորդները թաքնվել են եղեգների մեջ և կրակել են իրենց վրա: Եվ որ նրանք աւլրելու տեղ չունեն:

— Այո, այո, դու ճիշտ ես:

— Իսկ պապիկան այդ բաղիկին ասել է, որ ինքը շուտով կգա, որ կիսակայարանում ինքը հրկու տղա ունի՝ Դաուլը և էրմեկը, և դեռ Եղիգեյ քեռի էլ կա: Եվ հենց որ ինքը գա, մենք բոլորս կհավաքվինք կգնանք Արալյան ծով և եղեգների միջից կքշենք որսորդներին, որ նրանք բաղերի վրա չկրակեն: Նորից բաղերը լավ կղզան Արալյան ծովում... Կլողան ու կթավալեն ջրում, այ այսպես...

Երբ պատմությունները վերջանում էին, Բորանլի Եղիգեյն սկսում էր քարերով գուշակությունը: Այժմ նա մշտապես գրոպանում պահում էր քառասունմեկ քար, ամեն մեկը մի մեծ սիսեռի մեծության: Գուշակման այդ վաղեմի ձևը ուներ իր բարդ սիմվոլիկան, իր հինավուրց տերմինաբանությունը: Երբ Եղիգեյը դասավորում էր մանր քարերը՝ խնդրելով և հմայելով, որ նրանք անկեղծ և ճշմարիտ պատասխան տան, ո՞ղջ է արդյոք Աբութալիս անունով մարդը, որտե՞ղ է նա, և ճանապարհն արդյոք հ՞րբ է բացվելու նրա ոտքի տակ և ինչ կա նրա մտքում, և ինչ կա նրա հոգում, երեխաները կենտրոնացած լռում էին, աչք դառած նայում, թե ինչպես են դասավորվում քարերը: Մի անգամ Եղիգեյը անկյունիք ետևում լսեց կամացուկ խոսակցություն, համարյա շշնջոց: Գաղտագողի նայեց: Աբութալիսի երեխաներն էին: Էրմեկն այժմ ինքն էր գուշակություն անում քարերով: Քարերը դասավորելով, ինչպես որ ձեռքից դալիս էր, նա յուրաքանչյուր քար մտեցնում էր ճակատին, մտեցնում էր շրթունքներին և յուրաքանչյուր քարի հավաստիացնում:

— Ես քեզ էլ եմ սիրում: Դու էլ շատ խելոք, լավ քար՝կ ես: Դու մի՛ սխալվիր, մի՛ սայթաքիր, խոսիր անկեղծ և ճշմարիտ, ինչպես Եղիգեյ քեռու քարերն են խոսում:— Հետո նա սկսեց փեծ հղբորը բացատրել դասավորության նշանակությունը, ճիշտ և ճիշտ կրկնելով Եղիգեյի խոսվածքը:— Այ, տեսնում ես, Դաուլ, ընդհանուր պատկերը վատ չի, ամենևին վատ չի: Այ, սա ճանապարհ է: Ծանապարհը մի քիչ մշուշոտ է: Ինչ-որ մշուշ է կանդնած: Բայց դա ոչինչ: Եղիգեյ քեռին ասում է, որ դա ճամփորդական խառնաշփոթություն է: Ծանապարհն առանց դրա չի լինի: Հայրիկը շարունակ պատրաստվում է ճանապարհ ընկնել: Ուղում է նստել թամբին, բայց թամբակալը թուլացել է մի քիչ:

Այ, նայիր, թամբակալը չի ձգվում: Թամբակալը պետք է ամուր
ձգել: Ուրեմն մի բան դեռ ուշացնում է հայրիկին, Դաուլ: Ստիպ-
ված ենք սպասելու: Իսկ հիմա տեսնենք, ի՞նչ կա աջ կողին, ի՞նչ
կա ձախ կողին: Կողերը անվնաս են: Դա լավ է: Իսկ ի՞նչ կա
ճակատին: Ճակատին մի քիչ մռայլություն կա: Դաուլ, նա շատ
է մտածում մեր մասին: Սրտին ի՞նչ կա: Տեսնում ե՞ս, սրտին այս
բարն է, սրտում ցավ ու կարոտ կա. նա շատ է կարոտել տանը:
Ճանապարհը շո՛ւտ կլինի: Շուտ կլինի: Բայց ձիու հետի ոտքի
պայտը շարժվում է: Ուրեմն պետք է նորից պայտել: Ուրեմն
հարկավոր է էլի սպասել: Իսկ ի՞նչ կա խուրջինում: Օ՜հ, խուր-
ջինում գնումներ կան՝ շուկայից: Իսկ հիմա՝ աստղերը ինչպես
կլինեն, տեսնենք բարեհաճ կլինե՞ն: Այ, տեսնում ես, ահա Ոսկ-
յա ձիապարան աստղն է: Նրանից ոտնահետքեր են դուրս գալիս:
Դրանք դեռ այնքան պարզ չեն: Նշանակում է, շուտով պիտի ար-
ձակի ձիուն և ճանապարհ ընկնի...

Բորանլի Եղիգեյն աննկատ հեռացավ, հուզված, դառնացած
և զարմացած տեսածից: Այդ օրվանից նա սկսեց խուսափել
քարագուշակությունից...

Բայց երեխաները երեխաներ, նրանց դեռ կարելի է որևէ
կերպ սփոփել, հուսադրել, և հակառակ դեպքում հոգուն մեղք
անելով խաբել որոշ ժամանակ: Բայց, Բորանլի Եղիգեյի հոգում
բուն էր դրել մի ուրիշ ցավ: Այն հանգամանքներում և իրադար-
ձությունների այն շղթայում դա այդպես էլ պիտի լինե՞ր, պիտի
փլուզումի նման տեղից շարժվեր, և նա չկարողացավ կասեց-
նել այդ...

Եղիգեյը շատ էր մտածում Զարիպայի մասին: Չնայած
նրանց միջև բացի կենցաղային, սովորական խոսակցություննե-
րից, ուրիշ բան չի եղել, և չնայած Զարիպան երբեք, ոչ մի առիթ
չի տվել, բայց Եղիգեյը շարունակ մտածում էր նրա մասին: Ոչ
թե պարզապես խղճում էր նրան, ինչպես կխղճար որևէ մեկը,
ոչ թե պարզապես կարեկցում էր նրան, որովհետև ամեն ինչ
եղել էր իր աչքի առջև և գիտեր նրան պատած ցավը, ո՛չ, այդ
դեպքում խոսել անգամ չարժեր: Նա Զարիպայի մասին մտածում
էր սիրով, աննահանջ և ներքին պատրաստակամությամբ ցան-
կանում էր նրա համար դառնալ մի մարդ, որին Զարիպան կա-
րողանա ապավինել ամբողջ էությունամբ: Եվ երջանիկ կլիներ,
եթե իմանար, որ նա, ասենք, հենց այդպես էլ ընդունում է, որ

նա աշխարհում Բորանլի Եդիգեյից ավելի հավատարիմ, ավելի սիրելի մարդ չունի:

Դա տանջալից բան էր. ցույց տալ, որ առանձնապես որևէ զգացում չի տաժում նրա նկատմամբ, որ իրենց միջև ոչինչ չկա և չի կարող լինել...

Ղումբել գնալիս, ամբողջ ճանապարհին գլուխը լիքն էր այդ խորհրդածություններով: Տանջվում, տվալտում էր: Խառն էին մտքերը: Հոգեկան արտառոց, փոփոխական վիճակ էր ապրում. մեկ, ասես սպասում էր մոտալուտ տոնի, մեկ՝ անխուսափելի հիվանդության: Եվ այդ հոգեվիճակում նրան հրեհմն թվում էր, թե նորից գտնվում է ծովում: Ծովում մարդ միշտ էլ իրեն ուրիշ կերպ է զգում, ոչ այնպես, ինչպես ցամաքում, եթե անգամ շուրջը շուրջը հանդարտ է և որևէ վտանգ չի սպառնում: Որքան էլ հաճելի, որքան էլ ուրախալի է հրեհմն ակոսել ալիքները, թեկուզև զբաղված լինելով հարկավոր գործով, նավարկությամբ, որքան էլ գեղեցիկ լինեն մայրամուտների և արշալույսների անդրադարձումները ջրի հարթության վրա, միևնույն է, հարկավոր է վերադառնալ ափ, անպայման ափ՝ ա՛յս թե ա՛յն ափը, կարեւոր չի: Հավիտենապես չես նավարկելու: Իսկ ափին սպասում է բոլորովին ուրիշ կյանք: Ծովը ժամանակավոր է, ցամաքը՝ մըշտական: Կամ եթե սարսափելի է ափի մոտ կանգ առնել, հարկավոր է կղզի գտնել, իջնել և իմանալ, որ սա քո տեղն է և այստեղ ես լինելու առմիշտ: Նույնիսկ պատկերացրեց. դտնվեր այդպիսի մի կղզի, Զարիպային ու երեխաներին տաներ այնտեղ և ապրեր այնտեղ: Երեխաներին կվարժեցներ ծովին, և ինքն էլ մինչև կյանքի վերջը կմնար կղզում, ծովի մեջտեղում, չգանգատվելով բախտից, այլ միայն գոհանալով: Միայն իմանաս, որ ուղած ժամանակ կարող ես տեսնել նրան և նրա համար կարող ես լինել անհրաժեշտ, ցանկալի, ամենահարազատ մարդը...

Սակայն տեղնուտեղը ամաչում էր ինքն իրենից այդպիսի ցանկությունների համար: Նա զգաց, ինչպես կարմիր ներկվեց դեմքը, չնայած հարյուրավոր կիլոմետրերի վրա մարդու շունչ անգամ չկար: Տղայի նման հրազանքի մեջ է ընկել, կղզի է ուղում, իսկ ինչո՞ւ, հարց է տրվում, ինչի՞ համար: Այդ ինչպե՞ս է համարձակվում անըջել, հրե ոտքով, ձեռքով, ամբողջ կյանքով կապված է ընտանիքին, աշխատանքին, երկաթուղուն, վերջապես սարօղեկներին, որոնց միաձուլվել է հոգով ու մարմնով, ինքն էլ չնկատելով... Բացի այդ, իսկ ինքը պե՞տք է Զարիպա-

յին թեկուղև վատ է նրա վիճակը, բայց ինքն ի՞նչ իրավունք ունի այդպիսի բան երևակայելու: Ինչո՞ւ պիտի ինքև սիրելի լինի նրան: Տղաների հարցում չէր կասկածում, նրանց համար կյանքը չէր խնայում և նրանք ձգվում էին իր կողմը: Իսկ ինչո՞ւ պիտի Զարիպան ցանկանա այդ: Այսինքն, ի՞նչ իրավունքով է այդպես մտածում, երբ կյանքը վաղուց ի վեր իրեն ամուր կապել է այս վայրերին, որտեղ հաստատ կմնա մինչև կյանքի վերջը...

Բորանլի Կարանառը գնում էր ծանոթ տրորված արահետով և լմանալով, թե դեռ որքան ճանապարհ է մնում, առանց տիրոջ ստիպումների գնում էր սնգանգան վաղքով, մոնչալով և ծանր տնքալով, անդադրում քայլքով կտրելով սարօղեկյան խորդուբորդ տարածությունը՝ զարնանային լանջերով, ձորակներով, երբեմնի աղի լճակի ցամաք ափով: Իսկ Եղիգեյը, ուղտին նստած, տառապանքով անձնատուր էր հղել իր խոհերին: Եվ այնքան էր տարվել այդ հակասական զգացմունքներով, որ տեղ չէր գտնում իր համար, և հոգին ասպաստան չէր գտնում Սարի-օղեկների այս անշափելի տարածության մեջ... Այնքան ուժից վեր էր...

Այդ տրամադրությամբ հասավ Ղումբել: Իհարկե, ուզում էր, որ Զարիպան վերջապես ազգականներից ստանա իր նամակների պատասխանը, բայց այն մտքից, որ ազգականները կարող են զալ որբացած ընտանիքի հտեհից և տանել իրենց կողմերը կամ կանչել իրենց մոտ, Եղիգեյը շատ վատ էր զգում: Փոստատան ցպահանջ նամակների փոքրիկ լուսամուտից նորից պատասխանեցին, որ Զարիպա Ղուրթիբաեի անունով ոչ մի նամակ չի եկել: Եվ Եղիգեյն իր համար անսպասելի ուրախացավ: Նույնիսկ ուղեղում փայլատակեց վատ, անխիղճ, վայրենի միտք. «Շատ էլ լավ է, որ չկա»: Այնուհետև խնամքով կատարեց նրա հանձնարարությունը. երեք տարբեր հասցեներով ուղարկեց երեք հեռագիր: Վերադարձավ իրիկնադեմին...

Մինչ այս, մինչ այն, զարունը գնաց, հեկավ ամառը: Խամբեցին խանձվեցին սարօղեկները: Խաղաղ երազի նման չքացավ կանաչ խոտը: Դեղին անապատը նորից դեղնեց: Շիկացավ օդը, օրեցօր մոտենում էր շոգը: Իսկ Ղուրթիբաեների ազգականներից առաջվա նման ձենձուն չկար: Չէ, նրանք պատասխան չտվին ոչ նամակներին, ոչ էլ հեռագրերին: Իսկ գնացքներն անցնում էին Բորանլի կիսակայարանով, և կյանքն էլ հոսում էր իր հունով...

Զարիպան արդեն պատասխանի չէր սպասում, հասկացավ,

որ իմաստ չունի հույս դնել հարադատների օգնութեանը, որ այլևս չարժի նրանց ծանրաբեռնել նամակներով և օգնութեան կոչերով... Եվ, համոզվելով դրանում, կինն ընկնում էր լուռ հուսահատութեան գիրկը. հիմա որտե՞ղ շարժվի, ի՞նչ անի... Երեխաներին ինչպե՞ս ասի նրանց հոր մասին, ինչի՞ց սկսի, ինչպե՞ս վերադասավորի խորտակված կյանքը: Դեռևս պատասխան չէր գտնում:

Եղիգեյը թերևս Զարիպայից պակաս չէր անհանգստանում երեխաների կյանքով: Նրանց համար անհանգստացած էին բոլոր բորանիցիները, բայց Եղիգեյը գիտեր, թե այդ ընտանիքի ողբերգությունն ինչ ընթացք ունեցավ անձամբ իր համար: Նա արդեն չէր կարողանում իրեն անջատել նրանցից: Շարունակ ապրում էր այդ երեխաների և Զարիպայի ճակատագրով: Եվ նույնպես լարված սպասում էր, թե ինչ է լինելու և նույնպես լուռ վհատութեան մեջ էր, թե նրանք ինչ պիտի անեն հիմա, այս ամենը բավական չէր, դեռ շարունակ մտածում էր, անդադրում, տանջալից մտածում էր, թե ի՞նչ անի, ինչպես հաշտվի ինքն իր հետ, ինչպես իր մեջ խեղդի նրան կանչող ձայնը: Զէ, ինքն էլ պատասխան չէր գտնում... Մտքով անգամ երբևիցե չէր անցնի, թե կյանքում այսպիսի բան կարող է գալ գլխին... Եղիգեյը շատ անգամ էր մտադրվում խոստովանել նրան, անկեղծ ու շիտակ ասել, թե որքան է սիրում նրան և պատրաստ է նրա բոլոր դժվարութիւններն առնել իր վրա, որովհետև իր կյանքը չի պատկերացնում նրանցից անջատ, բայց ինչպե՞ս ասեր, ի՞նչ ձևով: Իսկ մի՞թե նա կհասկանա իրեն: Նրա խեղճ գլխին թափված ցավ ու փորձանքը հերիք չի, դեռ ինքն էլ մեջ է ընկել իր զգացմունքներով: Ո՞ւմ է հարկավոր: Շարունակ այս մտքերով տարված՝ Եղիգեյը մոռացվում էր, գլուխը կորցնում, քիչ ջանք չէր թափում, որպեսզի արտաքուստ մնար այնպես, ինչպես հարկավոր էր լինել մարդկանց առջև:

Մի անգամ, համենայն դեպս, այդպիսի ակնարկ արեց: Վերադառնում էր կայարանամեջի շրջագայութունից, երբ դեռևս հեռվից նկատեց, որ Զարիպան դուլներով գնում է ցիստեռնի մոտ: Կարծես մեկը Եղիգեյին հրեց նրա կողմը: Ոչ թե առիթը հարմար էր, պարզապես, իբր դուլերը վերցնելու: Համարյա օրընդմեջ, երբեմն նույնիսկ ամեն օր նրանք միասին աշխատում էին գծերի վրա, և որքան կուզեին, կարող էին խոսել: Բայց հենց այդ պահին Եղիգեյն անդիմադրելի ցանկութուն ունեցավ ան-

հապաղ մոտենալու նրան և ասելու այն, ինչ արդեն ուզում էր դուրս հորդել: Նա նույնիսկ տաքացած գլխով մտածում էր, որ այդպես ավելի լավ է, թող չհասկանա, թող մերժի, բայց գոնե կմարի, կմեղմանա հոգու կրակը... Զարիպան չէր տեսել և չէր լսել նրա մոտենալը: Մեջքը նրա կողմը արած՝ կանգնել էր ցիստեռնի բաց ծորակի առջև: Մի դուլն արդեն լցված էր և դրված էր մի կողմ, մյուս դուլը ջրի հոսքի տակ էր և պոնկեպոունկ լցվել էր: Ծորակը մինչև վերջ բաց էր: Զուրը պղպջում էր, ծփում, թափվում էր դուլից, շուրջը ջրափոսեր գոյացնում, իսկ Զարիպան կարծես ոչինչ չէր նկատում, ուսը ցիստեռնին հենած, վհատ կանգնած էր: Զարիպան չթե նույն զգեստով էր, որով անցյալ ամառ դիմավորում էր հորդ տեղատարափը: Եղիգեյը նայում էր քունքի և ականջի ետևում ոլորվող նրա մազերին, ախր, էրմեկը նրան էր քաշել իր գանգուրներով, նայում էր նիհարած դեմքին, բարակած պարանոցին, կախ ընկած ուսերին և կոնքին գցած ձեռքին: Զրի խշշոցն էր արդյոք հմայել նրան, հիշեցնելով Յոթգետիկի գետակներն ու առվակները, թե պարզապես դառը խորհրդածություններն էին պաշարել նրան, միայն աստծուն է հայտնի: Բայց Եղիգեյի սիրտը նեղվեց նրա տեսքից, որովհետև Զարիպայի մեջ ամեն ինչ անսահմանորեն հարադատ էր նրան և ուզում էր մոտ գալ, փաղաքել, սատարել, պաշտպանել նրան ամենայն ինչից: Բայց այդպես վարվել չէր կարելի: Նա լուկ լոելյայն փակեց ծորակը, կանգնեցրեց թափվող ջուրը: Զարիպան նրան նայեց առանց վարմանքի, երկար թափանցող հայացքով, կարծես Եղիգեյը գտնվում էր ոչ թե կողքին, այլ իրենից շատ հեռու:

— Քեզ ի՞նչ է պատահել,— թոթովեց նա կարեկից:

Զարիպան չպատասխանեց, միայն բերանի անկյուններով քմծիծաղեց և հոնքերն անորոշ բարձրացրեց, դրանով ասելով,— ոչինչ, հենց այնպես...

— Վատ ե՞ս, ի՞նչ է,— նորից հարցրեց Եղիգեյը:

— Վատ եմ,— խոստովանեց նա, խոր հառաչանքով:

Եղիգեյը շփոթված ուսերը վեր բարձրացրեց:

— Ինչո՞ւ ես այդպես հալումաշ լինում,— խղճալով հանդիմանեց Զարիպային, չնայած այդ չէր ուզում ասել:— Որքա՞ն կարելի է: Դրանով հո չե՞ս օգնի: Մեզ համար էլ ծանր է (ուզում էր ասել՝ ինձ համար) նայել քեզ, երեխաներին, մենք էլ ենք տանջվում: Հասկացիր: Հարկավոր է մի բան մտածել,— ասաց

նա աշխատելով ընտրել բառերը, որոնք, ինչպես մտադրվել էր, պետք է ասեր նրան, թե աշխարհում չկա մեկը, որ իրենից շատ անհանգստանա և սիրի նրան:— Ինքդ տես: Ձեռն պատասխանում քո նամակներին, աստված նրանց հետ, հո չեք կորչի: Դու միայն մի ընկճվիր: Ախր, քեզ հետ ենք մենք (ուզում էր ասել՝ հս): Քիչ-քիչ ամեն ինչ կարգի կընկնի: Ինչո՞ւ ես ուզում մեկնել այստեղից: Այստեղ բոլորս հարազատների նման ենք: Իսկ ես, ինքդ էլ գիտես, որ առանց քո երեխաների ոչ մի օր չեմ եղել:— Եվ կանգ առավ, որովհետև սիրտը բաց էր արել այնքան, որքան թույլ էր տալիս իր վիճակը:

— Ես ամեն ինչ հասկանում եմ, Եղիկե,— պատասխանեց Զարիպան:— Իհարկե, շնորհակալ ենք: Ես գիտեմ, որ մեզ աչքաթող չեք անի: Բայց մեզ հարկավոր է այստեղից դուրս գալ: Որպեսզի երեխաները մոռանան, թե այստեղ ինչ է տեղի ունեցել, ինչպես է եղել: Եվ այն ժամանակ ես պետք է ասեմ ճշմարտությունը: Դու էլ լավ գիտես, որ այսպես շարունակվել չի կարող... Անընդհատ մտածում եմ, ինչպես անել...

— Այդ այդպես է,— ստիպված եղավ համաձայնել Եղիկեյը.— Բայց դու մի՛ շտապիր: Էլի մտածիր: Ո՞ր գնաս մի մատ երեխաների հետ: Իսկ ես որ մտածում եմ, թե ինչպե՞ս պիտի մնամ առանց ձեզ, սարսափում եմ...

Իրոք, Եղիկեյը շատ էր վախենում նրա և երեխաների համար, և վաղվա օրից դենը տեսնել չէր ուզում, թեև նույնպես հասկանում էր, որ այդպես երկար շարունակվել չէր կարող: Իսկ մի քանի օրից եղավ ևս մի դեպք, որ ոտքից գլուխ մատնեց նրան և դրանից հետո նա երկար զղջաց, տանջվեց, չգտնելով ոչ մի արդարացում:

Ղումբել կատարած այն նշանավոր ուղևորությունից հետո, երբ էրմեկը սափրիչից վախենալով թույլ չտվեց մազերը կտրեն, անցել էին շատ ամիսներ: Տղան այդպես էլ մնացել էր, ամբողջովին սև գանգուրների մեջ կորած, և շնայած ազատ աճած գանգուրները զարգարում էին նրան, բայց վաղուց ժամանակն էր խուզելու այդ համառ վախկոտիկի գլուխը: Եղիկեյը շարունակ առիթ էր որոնում քիթը խրելու տղայի փափուկ գանգուրների մեջ, համբուրում էր, շնչում մանկական հոտը: Բայց էրմեկի մազերն արդեն ուտերին էին հասնում և խանգարում էին վաղելու ու խաղալու ժամանակ: Պիտի որ շատ անսովոր, խորթ ու անհասկանալի լիներ տղայի համար մազ կտրելու անհրաժեշ-

սուլթանը: Դրա համար էլ նա ոչ մեկին մոտ չէր թողնում: Բայց մի օր Ղազանղապը համոզել էր նրան, նույնիսկ մի քիչ վախեցրել, թե այժմերը չեն սիրում երկարամազերին, նրանց հարու են տալիս:

Հետո Զարիպան պատմեց, թե ինչպես են խուզել էրմեկին: Ղազանղապն ստիպված է եղել ուժ գործադրել: Տղային առել է զույգ ազդրերի մեջ և աշխատեցրել է մեքենան: Լացուկոծը բռնել է ամբողջ կիսակայարանը: Իսկ երբ խուզել-վերջացրել է, բարեսիրտ Բոլեկյը երեխային հանգստացնելու համար հայելի է տվել ձեռքը, իբր՝ վերցրու, տես ինչ լավիկն ես դարձել: Տղան նայել է, իրեն չի ճանաչել, ձայնը նորից գլուխն է գցել: Այդպես, կոկորդով մեկ ճղղացող էրմեկին Զարիպան հեռացրել է Ղազանղապի բակից: Այդ պահին արահետի վրա երևացել է Եդիգեյը: Մաքուր խուզված գլխով էրմեկը բոլորովին նման չէր ինքն իրեն. մերկացած, բարակ վզով, ցցված ականջներով, նա պոկվեց մոր ձեռքերից, լացով նետվեց Եդիգեյի կողմը:

— Եդիգեյ քեռի, տես ինչ են արել ինձ:

Եթե առաջ Եդիգեյին ասեին, թե երբևիցե կարող է իր մեջ այդպիսի բան տեղի ունենալ, չէր հավատա: Նա երեխային գիրկն առավ, սեղմեց կրծքին, ամբողջ էությամբ զգալով նրա ցավը, նրա անզորությունը, նրա գանգատն ու վստահությունը, կարծես դա պատահել էր իր անձին, և սկսեց համբուրել երեխային և դառնությունից ու քնքշությունից խզվող ձայնով ասաց. ինքն էլ կարգին չհասկանալով իր խոսքերի իմաստը.

— Հանգստացիր, հարազատս: Լաց մի՛ լինի: Ես այլևս թույլ չեմ տա, որ քեզ վիրավորեն, ես հայրություն կանեմ քեզ: Ես հոր նման կսիրեմ քեզ, միայն թե դու լաց մի՛ լինի:— Եվ նայելով Զարիպային, որ շվարած, շփոթված կանգնել էր դիմացը, հասկացավ, որ ոտքը գցել է արգելված գծից այն կողմ և գլուխը կտրցրեց, քայլերն արագացրեց, երեխան գրկին նրանից հեռանալով և շփոթված կրկնելով միևնույն խոսքերը.— Լաց մի՛ լինի, ես հիմա այդ Ղազանղապին, ես հիմա դրան ցույց կտամ: Ես դրան ցույց կտամ, այ, հիմա ես այդ Ղազանղապին, ես դրան ցույց կտամ: Այ հիմա ես, ես դրան ցույց կտամ...

Այդ դեպքից հետո Եդիգեյը մի քանի օր խուսափեց Զարիպայից: Այսինքն, Զարիպան նույնպես, ինչպես երևում էր, փախչում էր իրենից: Չլռում էր Բորանլի Եդիգեյը, որ այդպես անզգույշ բերանից խոսք է թոցրել և տակնուվրա արել բանից ան-

տեղյակ կնոջը, որն սուսանց այդ էլ քիչ հոգս ու տագնապ չունի։ Նրա այդ վիճակում ինքը որքա՛ն ցավ ավելացրեց նրա ցավերին։ Եղիգեյը չէր կարողանում իր համար գտնել ոչ ներումն, ոչ էլ արդարացում։ Եվ երկար տարիներ, թերևս, մինչև վերջին շունչը չէր մոռանում այն ակնթարթը, երբ իր ողջ էությունը զգաց իրեն ապավինած անպաշտպան, վիրավորված երեսային, թե ինչպես շարժվեց սիրտը քնքշությունից ու դառնությունից և թե ինչպես էր Զարիպան, այդ տեսարանից ասլշահար, նայում իրենց, ինչպես էր նայում իրեն՝ աչքերում վշտի համր ճիւղ։

Այդ դեպքից հետո որոշ ժամանակ սակվեց Բորանլի Եղիգեյը, և այն ամենը, ինչ ստիպված էր թաքցնելու, խլացնելու իր մեջ, փոխադրեց Զարիպայի երեխաների վրա. ուրիշ միջոց չէր գտնում։ Ամեն անգամ ազատ լինելիս, նրանց զբաղեցնում էր և շարունակում պատմել նրանց, շատ բան կրկնելով և շատ բան վերհիշելով ծովի մասին։ Դա նրանց ամենասիրած թեման էր։ Ճայերի, ձկների, չվող թռչունների մասին, Արալյան կղզիների մասին, որտեղ պահպանվել են հազվագյուտ կենդանիներ, այնինչ ուրիշ տեղերում դրանք արդեն ոչնչացել են։ Այդ խոսակցությունների ժամանակ Եղիգեյն ավելի ու ավելի հաճախ համոռոբեն էր հիշում սեփական կյանքի եղելությունը Արալյան ծովում, միակ բանը, որ նա չի ցանկացել պատմել որևէ մեկին։ Այսինքն, դա մանկական բան չէր։ Այդ մասին գիտեին միայն երկու մարդ. ինքը և Ուկուբալան, բայց այդ մասին նույնիսկ իրենք էլ չէին խոսում իրար հետ, որովհետև դա կապված էր իրենց մեռած առաջնեկի հետ։ Հիմա ողջ լինելու այն մանկիկը, շատ ավելի մեծ կլինելու բորանլիցի երեխաներից, նույնիսկ Ղազանղապի Սաբիթջանից երկու տարով մեծ կլինելու Բայց չապրեց։ Մինչդեռ ամեն մի երեխայի սպասում են հույսով, որ պիտի ծնվի, պիտի ապրի երկար, շատ երկար, նույնիսկ դժվար է ասել, թե ինչքան երկար, հակառակ դեպքում ինչո՞ւ պիտի մարդիկ երեխա բերեն...

Նրա ձկնորսական կյանքում, այն երիտասարդ տարիներին, պատերազմից ոչ շատ առաջ, ինքն ու Ուկուբալան ապրել են մի զարմանալի դեպք։ Այդպիսի բանը տեղի է ունենում մի անգամ և երբեք չի կրկնվում... Ինչ նրանք ամուսնացել էին, Եղիգեյը միշտ ուզում էր ծովից շուտ վերադառնալ տուն։ Նա սիրում էր Ուկուբալային և գիտեր, որ կինն էլ իրեն է սպասում։ Այն ժամանակ Եղիգեյի համար չկար նրանից ավելի ցանկալի

կին: Նրան նույնիսկ թվում էր, թե ինքը գոյություն ունի, որպես-
զի շարունակ մտածի Ուկուբալայի մասին, իր մեջ առնի, կուտա-
կի ծովի, արեգակի ուժը, այնուհետև իրեն ամբողջապես նվիրի
սպասող կնոջը, որովհետև այդ նվիրումից ստեղծվում էր փո-
խադարձ երջանկություն, երջանկության միջուկը, մնացյալ ամեն
ինչ սոսկ լրացնում, հարստացնում էր նրանց երջանկությունը,
նրանց փոխադարձ ինքնամոռացումը, որ պարզեցնել էին արեգակն
ու ծովը: Երբ Ուկուբալան զգաց, որ իր մեջ ինչ-որ բան է կա-
տարվել, որ հղիացել է և շուտով մայր է դառնալու, ծովից հետո
նրանց հանդիպման մշտական սպասումներին ավելացավ ապա-
գա առաջնեկի սպասումը: Դա նրանց կյանքի անամպ ժամա-
նակն էր:

Ուշ աշնանը, ձմեռնամուտից առաջ, Ուկուբալայի դեմքին
հայտնվեցին դարչնագույն բծեր, որոնք երևում էին ուշադիր
նայելիս: Արդեն նկատելի կլորացել էր փորը: Մի անգամ կինը
հարցրեց, թե ո՞րն է ավթը մեկրն ձուկը: «Լսած կամ, բայց եր-
բեք չեմ տեսել»: Եղիգեյն ասաց, որ դա հազվագյուտ, թառափա-
նման ձուկ է, խորջրյա, բավական մեծ, բայց նրա արժեքը ավե-
լի շատ գեղեցկության մեջ է: Մարմինը կապտավուն-խառնուրդ
է, գլուխը, լողակները և մեջքի կռճիկավոր սանրը՝ գլխից մինչև
պոչի ծայրը, կարծես զուտ ոսկի լինի, շողում-շողշողում է ոսկե
փայլերով: Դրա համար էլ անունը ավթըն մեկրն է՝ ոսկյա մեկ-
րն:

Մյուս անգամ Ուկուբալան ասաց, որ երազում ոսկյա մեկրն է
տեսել: Զուկն, իբր, լող էր տվել նրա շուրջը և Ուկուբալան աշ-
խատել է բռնել, որովհետև շատ էր ուզում բռնել այդ ձկանը,
հետո բաց թողնել: Միայն ուզում էր անպայման ձեռքերում պա-
հել, զգալ նրա ոսկյա մարմինը: Այնքան էր ցանկանում շոշա-
փել ձկանը, որ երազում սկսել է ընկնել ետևից, բայց ձուկը չի
բռնվել և Ուկուբալան արթնանալով, տարօրինակ կերպով վրո-
դովվել է, կարծես իրականում նրան չի հաջողվել հասնել մի կա-
րևոր նպատակի: Ուկուբալան ծիծաղեց ինքն իր վրա, բայց
արթմնի նույնպես անզուսպ ցանկություն ուներ բռնելու ոսկյա
մեկրն:

Եղիգեյն այդ բանը լավ էր հասկանում: Այդ մասին էր մտա-
ծում ցանցը ծովից հանելիս, և, ինչպես պարզվեց հետո, ճիշտ
էր մեկնաբանել նրա ցանկության նշանակությունը, ցանկու-
թյունը, որ առաջացել էր երազում և չէր վերանում արթմնի: Նա

հասկացաւ, որ ինքը պարտավոր է, ինչ գնով ուզում է լինի, ձեռք բերել ոսկյա մեկրե, որովհետեւ հղի Ուկուբալայի ղգացածքն նրա տալգական¹ էր: Շատ կանայք հղի ժամանակ ունենում են այդպիսի ցանկություն, նրանց տալգակն արտահայտվում է որեւէ աղի, թթու, կծու, տտիպ բան ուտելու ցանկությամբ, ոմանք էլ անզուսպ ցանկություն են ունենում ուտելու որեւէ վայրի կենդանու կամ թռչունի միս: Եղիգեյը չզարմացաւ կնոջ տալգակի վրա: Ձկնորսի կնոջ սրտաուզելիքը պետք է կապ ունենա ամուսնու զբաղմունքի հետ: Աստված ինքն էր հրամայել, որ նա ցանկանա աչքով տեսնել և ձեռքերով շոշափել այն մեծ ձկան ոսկին: Եղիգեյը լսել էր, որ եթե հղի կնոջ տալգակը չի բավարարվում, կարող է վատ հետևանք ունենալ աղանդում գտնվող երեխայի համար:

Ուկուբալայի տալգակը այնքան արտասովոր էր, որ ինքն էլ չէր համարձակվում բարձրածայն խոստովանել, Եղիգեյն էլ չուզեց ճշտել, չուզեց իմանալ, որովհետեւ հայտնի չէր, կկարողանա՞ արդյոք ճարել հազվագյուտ ձուկը: Նախ հարկավոր էր բռնել, հետո պարզել, թե արդյոք դա՞ էր նրա ուզածը: Այդ ժամանակ Արալյան ծովի ձկնորսական մեծ շրջանն ավարտվում էր. եռուն շրջանը հուլիսից մինչև նոյեմբերն էր: Արգեն ձմռան հոտ էր գալիս: Արտելը պատրաստվում էր ձմեռային արդյունագործությանը, սառցածկնորսության, երբ ծովի մեկ և կես հազար կիլոմետրանոց շրջագծով տարածությունը ծածկվում է հաստ սառույցով, և ստիպված բաց են անում վիթխարի սառցանցքեր, մեջն իջեցնում ծանրություն կախած ցանցեր, և դրանք ծովի հատակում մի սառցանցքից մյուսն են քաշում ճախսրակով, լծված ուղտերի՝ տափաստանային այդ անփոխարինելի քարշիշների միջոցով... Եվ կարող է բուքուբորան լինել, ցանցն ընկնող ձուկը չի հասցնում թպրտալ, հենց հանում են, քարանում է, ծածկվում սառցե զրահով՝ արալյան բաց ցրտում... Եվ ձմեռ թե ամառ, Եղիգեյը արտելի հետ որքան ձուկ է որսացել՝ արժեքավոր թե սակավարժեք, չի հիշում, թե երբեք ոսկյա մեկրե ընկած լինի ցանցը: Երբեմն այդ ձուկը հաջողվում է որսալ կարթով կամ փայլախայծով, և դա իրադարձություն է համարվում ձրկնորսների կյանքում: Հետո այդ մասին խոսում են, թե այսինչին հաջողվել է բռնել ոսկյա մեկրե:

1 Տալգակ — հղի կնոջ սրտաուզելիք: Կամակ:

Այն վաղ առավոտյան Եղիգեյը գնաց ծով, կնոջն ասաց, թե ուզում է տան համար մի քիչ ձուկ որսալ, քանի դեռ սառույցը չի բռնել։ Ուկուբալան նախորդ օրը համոզում էր, որ հրաժարվի այդ մտքից։

— Տանը լիքը ձուկ է։ Ինչո՞ւ ես դուրս գալիս։ Յուրտ է արդեն։

Բայց Եղիգեյն անդրադարձնում էր։

— Ինչքան կա՝ կա,— ասաց նա։— Հապա չէի՞ր ասում, որ Սաղըն մորաքույրը ծանր հիվանդ է։ Նրան պետք է միրոնի կամ ձիաձկան թարմ, տաք ձկնապուր ուտեցնել։ Դա միակ դեղն է։ Էլ ով պիտի խեղճ պառավի համար ձուկ բռնի։

Այդ պատճառաբանությամբ էլ Եղիգեյը առավոտ վաղ գնաց ոսկյա մեկրե որսալու։ Ձկնորսական բոլոր սարքերը, բոլոր անհրաժեշտ հարմարանքները նա մանրակրկիտ հաշվի էր առել, և նախօրոք պատրաստել։ Ամեն ինչ դասավորված էր նավաքթին։ Ինքն էլ տաք հագնվեց, վրան քաշեց վեղարով թիկնոցը և նավակն առաջ հրեց։

Օրը պարզ չէր, կայուն չէր, տատանվում էր աշնան ու ձմեռվա արանքում։ Շեղ անկյան տակ հաղթահարելով ջրի հորձանքը, Եղիգեյը նավակը թխակներով ուղղեց բաց ծով, որտեղ նրա ենթադրությամբ, պիտի որ լինեին ոսկյա մեկրերի բնակատեղեր։ Ամեն ինչ, իհարկե, կախված է հաջողությունից, որովհետև որս ձեռնարկելիս, չկա ավելի սակավամատչելի բան, քան կարթով ծովային ձկնորսությունը։ Յամաքում, այսպես թե այնպես, մարդը և որսը գտնվում են միևնույն միջավայրում, որսորդը կարող է հետապնդել գազանին, մոտենալ, թաքնվելով, սպասելով և հարձակվելով։ Ջրի տակ որս անողին ոչինչ չի տրված։ Սարքերը ջուրն ես իջեցնում և սպասում՝ ձուկ կերևա, թե չի երևա և եթե երևա, կգա՞ խայծի վրա, թե չի գա։

Հոգու խորքում Եղիգեյը մեծ հույս ուներ, որ բախտը բերելու է, քանի որ ծով է դուրս եկել ոչ հանուն արդյունագործության, ինչպես միշտ, այլ հանուն հղի կնոջ իրեղեն ցանկության։

Ամուր և ուժեղ էր երիտասարդ Եղիգեյը թիերի վրա։ Անխոնջ, համաչափ ետ մղվելով ծփծփուն, հոսող ջրից, նա նավակը տանում էր ծովի գալարուն, խախուտ ալիքների վրայով։ Այդ ալիքները արալյան ձկնորսները կոչում են իյրեք թուկուն՝ ծուռկող ալիքներ։ Իյրեք թուկունները վերահաս փոթորկի նախանշան-

Կերն հն: Բայց ինքնին վտանգավոր չեն և կարելի է անվախ լու-
ղալ դձալի բաց ծով:

Ցամաքից հեռանալու հետ ափն իր ուղղաբերձ, կավոտ դա-
ռիթափով և ալեբալսության քարոտ շերտով աստիճանաբար
փոքրանում էր, նվազում և շուտով դարձավ տարտամ, երբեմն-
երբեմն չքացող կետ: Ամպերն անշարժ կախվել էին վերևից,
խսկ ներքևում իրեն զգացնել էր տալիս կտրող քամին, որ լիզում
էր ջրի ծփանքը:

Երկու ժամից հետո Եդիգեյը կանգնեցրեց նավակը, վերցրեց
խիակները, խարխիս գցեց և դասավորեց ձկնորսական սարքերը:
Ունեեր երկու սլարանակո՞ճ՝ կարթաթելը դանդաղեցնող ինքնա-
շեն հարմարանքով: Մեկը հարմարեցրեց նավախելին, սուղա-
զնդիկով պարանը երկաճղի փայտի միջոցով իջավ ցած, մոտ հա-
յուր մետր խորությամբ, դեռ քսան մետր էլ կար փաթաթված:
Մյուսը նույն ձևով տեղադրեց նավաքթին: Այնուհետև նորից
ձեռքն առավ թիակները, որպեսզի նավը պահի ջրի և քամու
միջև, ուղղի անհրաժեշտ դիրքով: Եվ գլխավորը, որպեսզի կար-
թաթելերը չխճճվեն:

Դրանից հետո սկսեց սպասել: Իր ենթադրությամբ, հենց
այսպիսի տեղերում կարող է բնակվել այդ հազվագյուտ ձուկը:
Ապացույց, իհարկե, չունեի, դա սոսկ բնազդ էր: Այնուամենայ-
նիվ, նա հավատում էր, որ այդ ձուկը պիտի հայտնվի: Անհա-
սպաղ, անպայման սկսեք է հայտնվի: Առանց դրա, նա չէր կա-
րող վերադառնալ տուն: Ձուկն իրեն հարկավոր էր ոչ հանուն
գվարձության, այլ հանուն շատ կարևոր գործի:

Որոշ ժամանակ անց, ձկներն զգացնել տվին իրենց ներկա-
յությունը: Բայց սրանք այն չէին: Սկզբում բռնվեց ձիաձուկ:
Երբ Եդիգեյը դուրս էր քաշում, գիտեի, որ դա ոսկյա մեկրե չի:
Այդպիսի բան լինիլ չէր կարող, որ միանգամից ոսկյա մեկրե
լնկներ: Չափից ավելի հեշտ ու անհետաքրքիր կլինեի կյանքը:
Եդիգեյն ուղում էր շարշարվել, սպասել: Հետո կարթից կախվեց
մի մեծ միրոն, Արալի լավագույն ձկներից մեկը, եթե ոչ լավա-
գույնը: Դրան էլ թմրեցնելով, գցեց նավակի հառալիին: Համե-
նայն դեպս հիվանդ մորաքույր Սաղընին լիուլի կբավարարեի,
հետո բռնեց մի տրան՝ Արալյան բրամ: Ո՞ր սատանան է սրան
այս կողմերը քշել: Տրանը սովորաբար լողում է մակերեսին:
Աստված նրա հետ: Ինքն է մեղավոր: Եվ դրանից հետո սկսվեց
երկար, ճնշող դադար... «Զէ, ես կսպասեմ,— մտածեց Եդիգե-

յը:— Չնայած ես բան չեմ ասել, բայց նա գիտի, որ եկել եմ ոսկյա մեկրեի ետևից: Եվ պիտի բռնեմ, որպեսզի երեխան փորում չփչանա: Ախր երեխան է ուզում, որ մայրը ոսկյա մեկրե տեսնի և ձեռքերում պահի: Իսկ ինչո՞ւ է երեխան հենց այդ ձուկն ուզում, ոչ ոք չգիտի: Մայրն էլ է այդ ուզում, իսկ ես հայր եմ, ես պետք է այնպես անեմ, որ նրանց ցանկությունը բավարարեմ»:

Չարություն էին անում իյրեք թուկունները, պատում էին նավակը, դրա համար են նրանք համարվում ծուռկող, անհավատարիմ, խախուտ ալիքներ: Եղիգեյն անշարժությունից սկսել էր սառել. թեև շարունակ արթուն հսկում էր պարանակոճերը. չի՞ ձգվում արդյոք, չի՞ սահում արդյոք երկճղի փայտին հենված կարթաթելը: Ձէ, ոչ նավաքթին, ոչ էլ նավախելին ոչ մի նշան չկա: Բայց Եղիգեյի համբերությունը չէր հատնում: Նա գիտեր, հավատում էր, որ ոսկյա մեկրեն պիտի գա իր մոտ: Միայն թե ծովը համբերեր մի քիչ. իյրեք թուկուններն արդեն շատ են սլատվում: Այդ ինչո՞ւ: Ձէ, փոթորիկն այդքան շուտ չի լինի: Փոթորկոտ ալիքները՝ ալաբաշերը, խայտազլուխ լալկանները կբարձրանան իրիկնադեմին կամ գիշերը: Այն ժամանակ ծայրից ծայր կքլթքլթա, կեռա ահեղ Արալը, կծածկվի սպիտակ փրփուրով, և այն ժամանակ ոչ ոք չի համարձակվի խցկվել ծով: Բայց առայժմ կարելի է, առայժմ ժամանակ կա...

Փշաքաղված, սառած շուրջբոլորը նայելով, Եղիգեյը ծովում սպասում էր իր ձկանը: «Ինչո՞ւ ես ուշանում, ազնիվ խոսք, դու մի վախենա,— մտածում էր նա ձկան մասին:— Մի՛ վախենա, ասում եմ, ես քեզ նորից բաց կթողնեմ: Ասում ես այդպիսի բան չի՞ լինում: Պատկերացրու, որ լինում է: Ես քեզ ուտելու համար չեմ տանում: Տանը ինչ ձուկ ասես ունենք: Հրեն, նավակի հատակում էլ երեք հատ կան: Ինչո՞ւ պիտի ուտելու համար քեզ սպասեմ, ոսկյա մեկրե: Հասկանո՞ւմ ես, մեր առաջնեկն է ծնվելու: Իսկ դու վերջերս երազ ես եկել կնոջս, նա էլ այդ օրվանից կորցրել է քուն ու դադարը, չնայած բան չի ասում, բայց ես տեսնում եմ: Ես չեմ կարող բացատրել, թե ինչու է այդպես, բայց շատ է անհրաժեշտ, որ նա քեզ տեսնի, պահի ձեռքերում, ես խոսք եմ տալիս, որ հետո քեզ նորից ջուրը կգցեմ: Բանն այն է, որ դու յուրահատուկ, հազվագյուտ ձուկ ես: Դու ոսկյա գլուխ ու սլոշ ունես, լողակներդ ու մեջքիդ սանրն էլ են ոսկուց: Խընդրում եմ, մաի՛ր մեր դրության մեջ: Նա փափագում է բաց աչքով

տեսնել քեզ, ուզում է ձեռք տալ, շոշափել քեզ, որ զգա, թե դու ինչպիսին ես, ոսկյա մեկրե: Մի կարծիր, որ եթե դու ձուկ ես, մեզ հետ ոչ մի գործ չունես: Չնայած դու ձուկ ես, բայց նա, չգիտես ինչու, կարոտում է քեզ, ինչպես քրոջն ու եղբորն են կարոտում, և ուզում է տեսնել քեզ երեխան ծնվելուց առաջ: Երեխան փորում գոհ կլինի: Սա է ամբողջ հարցը: Օգնիր ինձ, բարեկամս, ոսկյա մեկրե: Մո՛տ եկ: Չեմ նեղացնի: Խոսք եմ տալիս: Եթե ես՝ չար նպատակ ունենայի, դու կզգայիր: Կարթի ծայրին երկու կեռիկ կա, ո՛րն ուզում ես ընտրիր, ես ամրացրել եմ մի-մի մեծ կտոր միս: Մսից հոտ է գալիս, որպեսզի դու հեռվից հոտոտես: Դեհ, մոտ եկ, վատ բան մի մտածիր: Եթե փայլախայծ դնեի քեզ համար, դա իմ կողմից անագնիվ կլիներ, չնայած դու փայլախայծին ավելի շուտ կխաբվեիր: Բայց եթե փայլախայծը կուլ տաս, հետո ինչպե՞ս կապրես երկաթը փորումդ, երբ նորից քեզ ծովը գցեմ: Դա կլիներ խաբեություն: Իսկ ես ազնվորեն կարթ եմ առաջարկում: Մի քիչ շրթունքներդ կճանկրուվեն և վերջ: Եվ մի անհանգստանա, ես հետս մեծ տիկ եմ վերցրել, մեջը ջուր կլցնեմ, դու առայժմ կմնաս ջրով լի տիկ մեջ, հետո ես կլողաս: Բայց առանց քեզ այստեղից չեմ հեռանա: Իսկ ժամանակը չի սպասում: Մի՞թե չես զգում, ինչպես են շատանում ալիքները և ինչպես է սաստկանում քամին, մի՞թե ուզում ես, որ իմ առաջնեկը որբ ծնվի, անհայր: Մտածի՛ր, օգնի՛ր ինձ...»:

Արդեն մոլթը պատում էր ծովի ցուրտ, ձմեռնամուտի լայնությունները: Նավակը հայտնվելով մերթ ալիքների կատարին, մերթ կորչելով ալիքների մեջ, ընթանում էր դեպի ափը: Դժվար էր ընթանում, կռիվ տալով փրփրած ալիքների դեմ, ծովն արդեն շառաշում էր, եռում, ճռճվում, կուտակում փոթորկի ուժ: Սառցասառը շիթերը թռչում էին դեմքին, ձեռքերն էլ՝ թիակների վրա, ուռչում էին ցրտից ու խոնավությունից:

Ուկուբալան ափին ման էր գալիս: Տագնապը սրտում դուրս էր եկել ծովեզերք, սպասում էր ամուսնուն: Երբ համաձայնեղ ամուսնանալ ձկնորսի հետ, իր տափաստանաբնակ անասնապահ ազգականներն ասում էին. Խոսք տալուց առաջ մի քիչ մտածիր, ծանր կյանք ես հանձն առնում, ամուսնանում ես ծովի հետ, այնքան աղի արցունք ես թափելու ծովի մոտ, այնքան աղերսանքներ ես ուղղելու ծովին: Բայց նա շմերժեց Եղիգեյին, միայն ասաց, ինչպես ամուսինս, այնպես էլ ես...

Այդպես էլ եղավ: Այս անգամ Եղիգեյը գնացել էր ոչ ին արտելի հետ, այլ մենակ, օրն էլ արագորեն մթնում էր, ծովը հեծեծում էր անհանգիստ:

Ահա վերջապես փրփրուն կոհակների մեջ փայլատակեցին թափահարվող թիերը, և ալիքի վրա երևաց նավակը: Ուկուբալան, շալով փաթաթված, արդեն տնկված փորով, ընդհուպ մոտեցավ ալեկոծ ափին և սպասեց մինչև Եղիգեյը կկայեր նավակը: Ալեբախությունը հղոր ցնցումով նավակը թոցրեց ծանծաղուտ: Եղիգեյը մի ակնթարթում ոստենց ջրի մեջ, ցուլի նման քաշելով, նավակը բերեց ափ: Եվ երբ շտկվեց՝ ոտից գլուխ թաց և աղի, Ուկուբալան մոտեցավ, գրկեց նրա թաց վիզը, սառած, փայտացած թիկնոցի տակ:

— Աչքս ջուր կտրեց սպասելով: Ինչո՞ւ ուշացար:

— Որովհետև նա ամբողջ օրը չերևաց, միայն վերջում մոտ լողաց:

— Ի՞նչ, ուրեմն գնացել էիր ոսկյա մեկրեի ետևից:

— Այո, խնդրեցի, եկավ: Կարող ես տեսնել:

Եղիգեյը նավակից հանեց ծանր, ջրով լի տիկը, կապը քանդեց և ջրի հետ առափնյա խճաքարերի վրա թափեց ոսկյա մեկրեն: Մեծ ձուկ էր: Ուժեղ և դեղեցիկ: Ոսկյա պոչով կատաղի վարկվում էր, ծավլում, թռչկոտում, ցրիվ տալիս թաց ծովախճերը և, լայն բացելով վարդագույն երախը, ձգվում էր ծովի կողմը, ձգտելով հասնել հարադատ տարերքին, ալեբախությանը: Մի կարճատև պահ հանկարծ ձուկը լարվեց, անշարժացավ, հանդարտվեց, փորձելով վարժվել, անթարթ, անթերի կլոր և մաքուր աչքերով դիտելով այն աշխարհը, որտեղ պատահամբ ընկել էր: Նույնիսկ ձմեռային մշուշոտ իրիկնամուտի անսովոր լույսը խփեց գլխին և ձուկը տեսավ իր վրա խոնարհված մարդկանց շողշողուն աչքերը, ափի երիզը, երկինքը և հեռու-հեռվում, ցանցառ ամպերի ետևում ծովի վրա նշմարվեց հորիզոնում հանգչող արեգակի, իր համար անտանելի պայծառ մայրամուտը: Շունչը հատնում էր: Եվ ձուկը վեր նետվեց: Զարկվեց, գալարվեց նոր ուժով, ձգտելով հասնել ջրին: Եղիգեյը խռիկներից բռնեց, վեր բարձրացրեց ոսկյա մեկրեն:

— Զեռքերդ տակը դիր, բռնի՛ր,— ասաց Ուկուբալային:

Ուկուբալան ձուկն ընդունեց ինչպես երեսայի, զույգ ձեռքերով և սեղմեց կրծքին:

— Ինչ ձի՞գ է,— բացականչեց Ուկուբալան, զգալով նրա

զսպանակված ներքին ուժը:— Գերանի նման էլ ծանր է: Եվ ծովի ինչ լավ հոտ է գալիս վրայից: Ինչքան էլ գեղեցիկ է: Վերցրու, Եղիգեյ, ես գոհ եմ, շատ գոհ: Կատարվեց իմ ցանկությունը: Հիմա նրան ջուրը գցիր, շո՛ւտ արա...

Եղիգեյը ոսկյա մեկրեն տարավ ծով: Մինչև ծնկները մտնելով արշավող ալիքների մեջ, ձկանը բաց թողեց: Մի կարճ ակընթարթ, երբ ոսկյա մեկրեն ջուրն էր ընկնում, օդի թանձր կապույտի մեջ արտացոլվեց ձկան ամբողջ ոսկյա հանդերձանքը՝ գազաթից մինչև պոչը և, պսպղալով ու ջուրը ճեղքելով, ձուկը սրընթաց լողաց խորքը...

Մեծ փոթորիկը ծովի վրա պայթեց գիշերը: Մռնչում էր ծովը պատի ետևում, զառթափի լուր: Եղիգեյը ևս մի անգամ համոզվեց, որ զուր չեն հայտնվում փոթորկի նախագուշակները՝ իյրեք թուկունները: Արդեն խոր գիշեր էր: Կեսգուն, ականջը մոլեգնող ալեկոծությանը, Եղիգեյը հիշեց իր նվիրական մեկրեին, որ այժմ մի տեսակ իրենն էր դարձել: Չնայած երևի ծովի խորքն այսպես ուժեղ չի ցնցվում: Իր խորունկ խավարի մեջ երևի ձուկը նույնպես ականջ է դնում, թե ինչպես են ալիքները քայլում վերևում: Եղիգեյը երջանիկ ժպտաց այդ մտքից և քնելով, ձեռքը դրեց կնոջ կողին և հանկարծ ցնցումներ լսեց փորից: Այդ նրա ապագա առաջնեկն էր հիշեցնում իր մասին: Այդ մտքից նույնպես Եղիգեյը երջանիկ ժպտաց և անխռով քուն մտավ:

Ինչ իմանար, որ մի տարի շանցած կրոնկվի պատերազմը և ամեն ինչ շուտ կգա կյանքում, ինքն ընդմիջտ կհեռանա ծովից, ծովը կմնա իբրև հիշողություն... Մանավանդ, երբ ծանր օրեր վրա հասնեն...

Դեպքներն այս կողմերում գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հսկայական ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Դեղին տափաստանների միջնակներ...

Բորանլի Եղիգեյի համար այն սարսափելի հիստոներեք թվականին ձմեռն էլ վաղ հասավ: Սարոզեկներում դեռ այգալիսի բան չէր եղել: Հոկտեմբերի վերջին արդեն ձյուն դրեց, ցրտերն սկսվեցին: Լավ որ մինչ այդ Ղումբելից կարտոֆիլ էր բերել իրենց և Զարիպայի ու եղբայրների համար: Որքան կարող էր

շտապեց: Վերջին անգամ ստիպված եղավ գնալ ուղտով, վա-
խենում էր մինչև ապրանքատարի բաց հարթակով կարտոֆիլը
տեղ հասցնի, ցուրտը տանի: Այլևս ո՞ւմ պետք էլիներ: Իսկ այս-
պես, գնաց Բորանլի Կարանառով, վրան բարձեց երկու վիթ-
խարի բեռնապարկ, մենակ չէր կարողանա տեղավորել սլարկե-
րը, լավ որ մարդիկ օգնեցին, մի պարկը հարմարեցրին մի կող-
մում, մյուսը՝ մյուս, վերևից էլ պարկերը ծածկեց թաղիքով, եզ-
րերը ներս խցկեց, որ քամին չշարժի, ինքը տեղավորվեց ամե-
նավերևում, պարկերի միջև և հանգիստ գնաց տուն՝ Բորանլի:
Կարանառին այնպես էր բազմել, կարծես փղի վրա լիներ: Այդ-
պես էր մտածում նաև Եղիգեյը: Մինչ այդ, այստեղ ոչ ոք պատ-
կերացում չուներ հեծկան փղերի մասին: Այս աշուն կայարա-
նում ցույց տվեցին առաջին հնդկական ֆիլմը: Բոլոր դումբելի-
ները՝ մեծից փոքր, թափվել էին նայելու շտեմնված կինոնկարը
շտեմնված Լրկրի մասին: Ֆիլմում, բացի անվերջանալի երգ ու
պարից, ցույց տվեցին փղեր, մարդիկ փղերին նստած գնում էին
ջունգլիները՝ վագրի որսի: Եղիգեյն էլ տեսավ այդ նկարը: Կի-
սակայարանի պետի հետ, որպես բորանլիցիների պատվիրակ-
ներ, եկել էին մասնակցելու ընդհանուր արհմիութենական ժողո-
վին: Ահա ժողովից հետո դեպոյի ակումբում ցույց տվեցին
հնդկական ֆիլմը: Դրանից էլ սկսվեց: Կինոյից դուրս եկան, և
ծայր առավ դրույցը: Երկաթուղայիները զարմացել էին, որ
Հնդկաստանում փիղ են հեծնում: Մեկը բարձրաձայն ասաց.

— Ի՞նչ եք զարմացել փղերի վրա, Եղիգեյի Բորանլի Կարա-
նառը ինչո՞ւ է վատ փղից: Բեռը դիր վրան, փղի նման կսուրա:

— Դա էլ է ճիշտ, — ծիծաղեցին:

— Փիղն ի՞նչ է որ, — լսվեց մի ուրիշ ձայն: — Փիղը կարող է
ապրել միայն տաք երկրներում: Հապա թող փորձի մեր սարօ-
զեկներո՞ւմ ապրել, իսկույն ոտքերը կտնկի, նա ո՞ւր, Կարանառը
ո՞ւր:

— Լսի՛ր, Եղիգեյ, Լսի՛ր, Բորանլի, իսկ ինչո՞ւ դու էլ մի տնակ
չես տեղավորում Կարանառի վրա, ինչպես Հնդկաստանի փղերի
վրա: Այնտեղի հարուստների նման քեզ համար մասն կգաս:

Եղիգեյը քթի տակ ծիծաղում էր: Ընկերները ձեռ էին առ-
նում նրան, բայց հաճելի էր այդպիսի խոսքեր լսել իր նշանա-
վոր աթանի մասին...

Բայց դրա փոխարեն, այդ ձմեռ շատ շարշարվեց, ծանր ապ-
րումներ ունեցավ այդ նույն Կարանառի պատճառով...

Դա տեղի ունեցավ ցրտերի հետ։ Այդ օրը եկավ առաջին ձյունը։ Դրանից առաջ մի քանի անգամ նորից ձյուն էր եկել և արագորեն հալվել։ Սարօզեկների վրա փակվել էր երկինքը համատարած խավարով, քամին գալարվում էր։ Թանձր, ծանրումեծ թափվեց ձյունը՝ սպիտակ, պարող փաթիլներով։ Ցուրտ չէր, բայց թաց էր և անդուր։ Իսկ կարևորը՝ ձյան պատճառով շուրջբոլորը ոչինչ չէր երևում։ Ի՞նչ կարելի էր անել։ Սարօզեկներում չկան իջևանատեղիներ, որտեղ հնարավոր լինի սպասել, մինչև հղանակը փոխվի։ Մնում էր մի ելք. ապավինել Բորանլի Կարանառի ուժին և զգացողությունը։ Նա պիտի տուն հասցներ իրեն։ Եղիգեյն աթանին տվեց կատարյալ ազատություն, ինքը բարձրացրեց օձիքը, գլխարկը քաշեց աչքերին, գլխանոցը վրա բերեց և համբերությամբ նստեց, ապարդյուն փորձելով որևէ բան զանազանել շուրջը։ Ձյան անթափանց վարագույր, ուրիշ ոչինչ... Իսկ Կարանառը քայլում էր այդ շրջապատույտի մեջ, առանց արագացնելու քայլերը և, ըստ երևույթին, հասկանում էր, որ տերը այժմ տեր չի, դրա համար էլ սսկվել-մնացել է պարկերի վրա և ոչ մի ձևով իրեն չի բացահայտում։ Վիթխարի ուժ պետք է ունենար Կարանառը, որպեսզի այդպիսի բեռը վրան, ձյան տակ վազեր տափաստանով։ Հզոր, շոգ շնչում էր նա տանելով տիրոջը, և գազանի նման մոռնում, գոչում էր, երբեմն էլ երկար ու ծորուն շչալով կանչում էր և անդադրում, անխոնջ, անկանգ առաջ էր գնում թուղ փաթիլներին հանդիման...

Զարմանալի չէր, որ Եղիգեյին չափազանց երկար թվաց այդ ճանապարհը. «դո՛ւն շուտ հասնե՛ր»,— մտածում էր և պատկերացնում, թե ինչպես է տեղ հասնելու, թե ինչպես են տանը անհանգստանում, որ այս վատ եղանակին ինքը դրսում է։ Ուկուբալան կանհանգստանա իր համար, բայց բարձրաձայն ոչինչ չի ասի։ Նա այն մարդկանցից չի, որ մտքում ինչ ունենում են, դուրս են տալիս։ Գուցե Զարիպան էլ է մտածում իր մասին։ Իհարկե մտածում է։ Մանավանդ նա, ծպտուն չի հանի, նա աշխատում է որքան կարելի է քիչ ընկնի իր աչքով և խուսափում է իր հետ առանձին որևէ խոսակցությունից։ Իսկ խուսափելու ի՞նչ կա, ի՞նչ վատ բան է տեղի ունեցել։ Ախր Եղիգեյը ոչ խոսքով, ոչ էլ որևէ արարքով առիթ չի տվել, որպեսզի մեկնում եկը կասկածի, թե այստեղ ինչ-որ բան կա։ Ինչպես առաջ էր, այնպես էլ հիմա։ Պարզապես, նրանք, կյանքում դառնալով ճամփակիցներ, հանկարծ ետ են նայել, տեսնեն ճիշտ ճամփա՞ն են

գստւմ արդոյոք... Եվ նորից գնացել են: Ուրիշ ոչինչ: Իսկ ի՞նչ է քաշելու ինքը այդ ընթացքում, դա արդեն իր ցամաքն է... Իր բախտն է: Երևի ճակատին այդպես է գրված, որ պիտի վառվի երկու կրակի միջև: Եվ թող այդ բանը ոչ մեկին չհուզի, դա իր գործն է, թե ինչպես վարվի ինքն իր հետ, իր բազմաշարշար հոգու հետ: Ո՞ւմ ինչ գործն է, թե ինչ է կատարվում իր հոգում և ինչ է սպասում իրեն: Հո փոքր երեխա՞ չի, մի կերպ գլուխ կհանի: Ինքը բաց կանի քարկապ հանգույցը, որ իր մեղքով ավելի ամուր է ձգվել...

Դրանք սոսկալի մտքեր էին, տանջալից և անել: Ահա արդեն ձմեռն է ոտք դրել սարօզեկները, իսկ ինքն առաջվա նման ոչ կարողանում է մոռանալ Զարիպային, ոչ էլ, թեկուզ մտովի, հրաժարվել Ուկուբալայից: Իր շար բախտից երկուսի կարիքն էլ զգում էր, նրանք էլ, երևի տեսնելով ու նկատելով այդ, չէին միջամտում դեպքերին, որպեսզի օգնեին նրան ավելի արագ կողմնորոշվելու: Արտաքուստ ամեն ինչ նույնն էր. ինչպես միշտ հարթ հարաբերություններ կանանց միջև, երկու տան երեխաները մի ընտանիքի պես միասին մեծանում էին, մշտապես խաղում կիսակայարանում, մեկ այս տանը, մեկ՝ այն... Այդպես անցավ ամառը, այդպես անցավ աշունը...

Որբ, անապաստան և մենակ էր զգում իրեն Բորանլի Եդիգեյը թափվող ձյան տարափի տակ: Զորս կողմը ձյուն, ամայություն: Կարանառը բուլեն մեկ թոթափում էր գլխից ձյան կաշուն գուլձերը և վազքի ընթացքում մոնչյունով և բացականչություններով արթնացնում լռությունը: Վատ էր տիրոջ վիճակը այդ ճանապարհին: Եդիգեյը չէր կարողանում տիրապետել իրեն, ոչ մի կերպ չէր կարողանում սփոփանք գտնել, կանգ առնել մի որևէ անվիճելի և անտարակուսելի բանի վրա: Ոչ կարողանում էր անկեղծորեն բացվել Զարիպայի առջև, ոչ էլ կարողանում էր ուրանալ Ուկուբալային: Եվ անճարությունից սկսեց վերջին խոսքերով հայհոյել ինքն իրեն. «Անասո՛ւն, հայվան, ինչ դու, ինչ քո ուղտը: Սրիկա՛: Շո՛ւն: Հիմարի գլուխ» — և նույն ոգով, դեռ արանքում էլ թունդ մայր հայհոյելով, դատափետում էր իրեն, սպառնում ու վիրավորում, որպեսզի ուշքի գա, խելքը գլուխը ժողովի, սթափվի, վերջ դնի... Բայց ոչինչ չէր օգնում... Դա նույնն էր, ինչ փուլգումը, երբ տեղից շարժվում է լեռը... Միակ ուրախությունը, որ նրան սպասում էր տանը, երեխաներն էին: Նրանք անվերապահորեն իրեն ընդունում էին այնպես, ինչպես

կար և նրա առջև առանձին խնդիր չէին էլ դնում: Ինչո՞ւ օգնել, ի՞նչ բերել, առտնին ի՞նչ գործ կա: Նրանց համար միշտ և ամեն ինչ անում էր մեծագույն բավականությունը, ինչպես օրինակ՝ հիմա նրանց համար ձմեռվա կարտոֆիլ էր տանում երկու հսկայական պարկերով՝ Կարանառին բարձած: Վառելիքի պաշարն էլ էին դրել...

Երեխաներին վերաբերող մտքերը Եղիգեյի համար ապաստան էին, որտեղ նա լիովին հաշտ էր ինքն իր հետ: Նա պատկերացնում էր, որ բավական է հասնի Բորանլի, տղաներն իսկույն դուրս կթռնեն, լսելով իր գալստյան մասին, և այլևս չես կարող տուն քշել նրանց, չնայած ձյուն է գալիս, կթռչկոտեն շուրջը, կճշան. «Եղիգեյ քեռին եկավ Կարանառով, կարտոֆիլ բերեց», պատկերացնում էր նաև, թե ինչպես խիստ և ազդու ձայնով ուղտին կհրամայի դնլի վրա պառկել գետնին, ասա ինքը կիջնի Կաշանառից, թափ տալով ձյան մեջ կորած հագուստը, միաժամանակ շոյելով տղաների գլուխը, հետո կիջեցնի կարտոֆիլի պարկերը և աչքի տակով կնայի, չի՞ երևում արդյոք Զարիպան, եթե նա տանը լինի, առանձնապես բան չի ասի նրան, այսինքն, Զարիպան էլ չի ասի, ինքը ուղղակի կնայի Զարիպային և դրանով կգոհանա և նորից կհիվանդանա, նորից կդարդոտվի այնպես, որ դրանից ազատում չի լինի, իսկ երեխաները կպտտվեն շուրջը, ոտքի տակ կընկնեն, բոպեն մեկ զգուշավոր վաղելով մոտը, վախենալով ուղտի մոնչյունից, և հաղթահարելով վախը, կաշխատեն օգնել իրեն և դա կլինի իր վարձատրությունը կրած բոլոր տանջանքների դիմաց:

Եղիգեյը ներքուստ պատրաստվում էր Աբութալիյի երեխաների մոտակա հանդիսմանը և հիմնականում մտածում էր, թե այս անգամ ինչ է պատմելու իր ազահ ունկնդիրներին, ինչպես անվանում էր նրանց: Դարձյա՞լ Արալյան ծովի մասին: Ամենասիրելի պատմությունները ծովային զանազան դեպքերն էին, որ նրանք լրացնում էին հոր անմիջական մասնակցությունը և դրանով իսկ շարունակում, իրենք էլ չզգալով այդ, կապ պահպանել նրա հետ, նրա հիշատակի հետ... Բայց Եղիգեյի իմացածը՝ ծովային կյանքից, արդեն սպառվել էր, ասեն ինչ արդեն շատ անգամ պատմվել և վերապատմվել էր, բացի թերևս, ոսկյա մեկրեի պատմությունից: Իսկ ինչպե՞ս պատմեր այդ պատմությունը: Ո՞ւմ բացատրեր այդ, բացի հենց իրենից, որ գիտեր, թե ինչ կա այդ վաղեմի եղելության ետևում:

Այսպես նա իր ճանապարհն էր գնում այն ձյունոտ օրը: Ամբողջ ճանապարհին նրան հանգիստ չտվեցին կասկածները, խորհրդածութիւնները... Եվ ամբողջ ճանապարհի ընթացքում ձյուն էր գալիս...

Այդ ձյունով էլ ձմեռը նստեց սարօգեկներում, վաղահաս և այն գլխից՝ ցուրտ: Ցրտերն սկսվելուն պես նորից մոլեգնեց Բորանլի Կարանառը, նորից կատաղեց, նորից բռնկվեց նրա մեջ արուի ուժը և արդեն ոչինչ և ոչ ոք չէր կարող բռնադատել նրա ազատութիւնը: Այստեղ պետք է ինքը՝ տերը նույնպես նահանջեր, զոռով իրեն կրակը չպցեր...

Ձյուն գալու երրորդ օրը սարօգեկներն ավելեց մրրկոտ, սառնամանիքային քամին և անմիջապես տափաստանի վրա իշխեց լարված, մառախլապատ ցուրտը: Սառնամանիքի միջով հեռվից պարզորոշ լսվում էին ճոճոացող ոտնաձայները, յուրաքանչյուր ձայն, յուրաքանչյուր շրջյուն տարածվում էր արտակարգ հստակորեն: Կայարանամիջի գնացքների ձայնը լսվում էր բազում կիլոմետրերի վրա: Իսկ երբ լուսաբացին Եդիգեյը քնաթաթախ լսեց Բորանլի Կարանառի շեփորածայն մոնչյունը անասնոցում և նրա դոփդոփյունը, որից ճոնչալով խախտվում էր տան ետևի ցանկապատը, հասկացավ, թե նորից ինչ աղետ է վրա հասել: Արագ հագնվեց, մթության մեջ դուրս եկավ, գնաց անասնոց և գոռգոռաց, կոկորդը ծակծկելով սառնաշունչ՝ օդից:

— Ի՞նչ ես մոնչում, ի՞նչ, նորից աշխարհի վե՞րջն է: Էլի՞ սկսեցիր: Էլի ուզում ես արյո՞ւնս խմել, Հայվա՛ն: Ձայնդ կտրի՞ր, սո՛ւս արա, ասում եմ: Ինչո՞ւ այս տարի այդքան շուտ որոշեցիր զբաղվելու այն գործով: Ուզում ես արար-աշխարհին վրադ ծիծաղեցնե՞լ:

Իզուր օդի մեջ խոսք էր վատնում: Զարթնած կրքից փոթորկվող ուղտը միտք էլ չունեւ հաշվի առնել նրան: Նա պահանջում էր իրենը՝ գոռում-գոչում էր, փնչացնում, սպառնապին կրճտացնում ատամները, քանդում անասնոցը:

— Արդեն հոտն առե՞լ ես, հա՛:— Տերը զայրույթը փոխեց նախատինքի:— Պարզ է, քեզ անհրաժեշտ է անմիջապես վազել այնտեղ՝ երամակ: Հոտն առել ես, որ մի կայմանչա՞՛ եկել է որսի: Հեյ վա՛խ, ախր ինչո՞ւ է ձեր ուղտային ցեղն այդպես, որ տարին մեկ եք հանկարծ հիշում այն, ինչով կարող էիք զբաղ-

վել ամեն օր, առանց կռվի ու աղմուկի: Այդ դեպքում ո՞ւմ ինչ գործն էր: Բայց չէ, ուղղակի աշխարհի վերջն է...

Այդ ամենը Բորանլի Եղիգեյը շատը ձևի համար էր ասում, որպեսզի այնքան էլ վիրավորական չլինի, քանի որ հիանալի գիտեր իր անգործությունը: Ի՞նչ պիտի աներ, հո դատարկ տեղը օդում չէ՞ր կրակելու: Բաց արեց անասնոցը: Եվ չհասցրեց ձողաններից ետ տանել ծանր, մարդաբոյ դուռը, երբ իրեն համարյա ոտնատակ տալով, դուրս նետվեց Կարանառը և սուրաց տափաստան՝ կատաղի ոռնոցով ու մռնչյունով, լայն-լայն պցելով լողլող ոտքերը և ցնցելով պիրկ, սև սապատները: Մի ակնթարթում չքացավ տեսողությունից, ետևից բարձրացնելով ձյան ամպեր:

— Թո՛ւհ,— թքեց տերը և բարկացած ավելացրեց:— Վազի՛ր, վազի՛ր, հիմար, թե չէ կուշանաս...

Եղիգեյը պետք է առավոտյան գնար աշխատանքի: Դրա համար էլ ստիպված եղավ հաշտվելու Կարանառի ըմբոստությա-նը: Եթե իմանար, ինչով կվերջանար այդ ամենը, մի՞թե բաց կթողներ, ոչ մի դեպքում, թեկուզ պայթեր: Բայց ո՞վ կարող է տանը առանց իրեն յուր տանել կատաղած աթանին: Թող կորչի-գնա աչքից հեռու: Եղիգեյը հույս ուներ, թե ուղտը մի քիչ քամուն կտա իրեն, նրա մեջ կպաղի տաք արյունը, կհանդարտվի...

Բայց կեսօրին եկավ Ղազանդապը և քթի տակ կարեկից ծիծաղելով ասաց.

— Էհ, բայ, վատ են գործերդ: Քիչ առաջ արոտավայրում էի: Քո Կարանառը, իմ կարծիքով, գնացել է մեծ արշավի: Տեղի մատակները նրան չեն բավարարում:

— Ով գիտե փախել է հա՞: Դե լավ, հերիք հոգուս հետ խաղաս, լուրջ խոսիր:

— Այստեղ ի՞նչ անլուրջ բան կա: Քեզ ասում եմ, որ սիրտը ուրիշ երամականեր է ուզում: Ինչ-որ բանի հոտ է առել գազանը: Կնացել էի տեսնեմ, ինչպես է մեզ մոտ: Հագիվ էի դուրս եկել մեծ հեղեղատից, նայեմ տեսնեմ մեկը այնպես է սուրում տափաստանով, որ գետինը դղրդում է: Կարանառն էր: Աչքերը դուրս են պրծել, գոռում է ինչքան ուժ ունի, երախից հոսում է լորձուկներ: Եվ գնացքի նման սուրում է, ետևից ձյան մրրիկներ բարձրացնում: Հիմա կտրորի, մտածեցի: Այնպես սուրաց կողքովս, կարծես չի էլ տեսնում, որ մարդ կա դիմացը: Գնաց Մալարումդիշապի կողմը: Այնտեղ, զառիթափի ներքևում ավելի մեծ

երամականեր են արածում, քան մեզ մոտ: Այստեղ նրա համար հիմա հետաքրքիր չի: Նրան հիմա մեծ ասպարեզ է պետք, անասունի ամենաբուռն ուժի շրջանն է:

Եղիպեյը լրջորեն հուզվեց: Պատկերացրեց, ինչքան պխացավանք ու անախորժություններ են լինելու:

— Դե լավ, հանգստացիր: Այն կողմում լավ աթաններ կլինեն, սրան մի լավ ջարդ կտան, կուղարկեն, ծեծված շան նման տուն կգա, ո՞ւր պիտի գնա,— հանգստացրեց Ղազանդապը:

Հանջորդ օրը ռազմաճակատային հաղորդագրությունների նման սկսեցին լուրեր գալ Բորանլի՝ Կարանառի մարտական գործողությունների մասին: Պատկերը սակավ մխիթարական էր: Բավական էր մի գնացք կանդ առներ Բորանլիում, անմիջապես մեքենավարը, հնոցապանը կամ ուղեկցորդը, առանց իրար հերթ տալու պատմում էին Կարանառի վայրագության ու ավերածությունների մասին, որ հա կատարում էր կայարանամերձ կամ կիսակայարանի շրջակա ուղտերի երամակում: Հաղորդեցին, որ Մալաքումդիչապի կիսակայարանում Կարանառը սատկացնելու աստիճան ջարդել է երկու աթանի և առաջն արած տափաստան է քշել շորս էգի, տեղերը մեծ դժվարությամբ ուղտերին փախցրել են Կարանառից: Մարդիկ հրացանից օդ են կրակել: Մի ուրիշ տեղ Կարանառը էգ ուղտի վրայից ցած է գցել տիրոջը: Իսկ տըխմարի պլուխ տերը երկու ժամ սպասել է, հույս ունենալով, որ աթանը զվարճանալուց հետո խաղաղությամբ բաց կթողնի իր ուղտին, որը, ի դեպ, միտք էլ չունեի ազատվելու այդ անամոթից: Բայց երբ մարդը սկսել է մոտենալ իր ուղտին, որ հեծնի տուն գնա, Կարանառը գազազած գազանի պես հարձակվել է նրա վրա, քշել և դեռ կտրորեր, եթե նա չթռչեր խոր խանդակի մեջ և մկան նման շթաքնվեր այնտեղ՝ կես ողջ, կես մեռած: Այնուհետև, երբ ուշքի է եկել և ձորակից դուրս է եկել Բորանլի Կարանառի հանդիպման տեղից հեռու, շտապել է տուն, երջանիկ, որ ողջ է մնացել:

Սարօգեկյան բանավոր հեռախոսով հասնում էին նման այլևայլ լուրեր Կարանառի կատաղի արկածների մասին, բայց ամենատառնապալից և ամենաահեղ հաղորդագրությունը եկավ գրավոր ձևով, Ակ-Մոչնակ կիսակայարանից, որ գտնվում էր Ղումբել կայարանից այն կողմ: Այնտեղից իր գիրն էր ուղարկել ոմն Կոսպան: Ահա թե ինչ էր գրված ուշադրության արժանի այդ նամակում:

«Միայն, հարգելի Նդիգեյ աղա: Զնայած դու սարգելներում նշանաւոր մարդ ես, բայց ստիպւած ես լսելու անախորժ լուրեր: Ես կարծում էի, դու ուժեղ տղամարդ ես: Ինչո՞ւ ես արձակել քո ջարդարար Կարանառին: Քեզանից այդպիսի բան չէ՛նք սպասի: Նա ահուդող է գցել մեր սիրտը: Խեղել է մեր աթաններին, խլել երեք լավագույն մատակների, ընդ որում այստեղ է եկել ոչ մե- նակ, քշել-բեռել է թամբւած մի էգ ուղտի, ըստ երևույթին տի- րոջից է փախցրել ճանապարհին, թե չէ ինչո՞ւ պիտի թամբւած լիներ: Այսպես ուրեմն, խել է այդ մատակներին, քշել է տա- փաստան և մոտ չի թողնում ոչ մարդու, ոչ անասունի: Ինչպե՞ս կարելի է: Մեր ջահել աթանշաններից մեկն արդեն սատկել է, սլարզվեց, որ կողերը ջարդոտվել են: Ես ուղեցա օդում կրակելով վախեցնել Կարանառին, ետ վերցնել մեր մատակներին: Բայց որտեղի՞ց: Ոչ մի բանից վախ չունի: Պատրաստ է կծոտել, ողջ- ողջ խժռել ում սլատահի: Միայն թե չիանգարեն նրան զբաղվե- լու իր գործով: Ոչ ուտում է, ոչ խմում, միայն հերթով թռչում է այդ մատակների վրա, գետինը ցնցվում է տակը: Նողկալի է նա- յելը, թե ինչ դադանաբար է այդ բանն անում: Ընդ որում, ոռնում է տափաստանով մեկ, կարծես աշխարհի վերջը լինի: Ուժ չկա լսելու: Եվ ինձ թվում է, թե նա կարող է հարյուր տարի անընդ- մեջ զբաղվել այդ գործով: Այդպիսի ճիվաղ կյանքումս չեմ տե- սել: Մեր ամբողջ ավանը տաղնապի մեջ է: Կանայք ու երեխա- ները վախենում են տանից դուրս գալ: Դրա համար էլ ես պա- հանջում եմ, որպեսզի դու առանց հապաղելու դաս և տանես քո Կարանառին: Ժամանակ եմ տալիս: Եթե մեկ օրից չգաս և մեղ չաղատես այդ փորձանքից, ապա շնեղանաս, թանկագին աղա: Իմ հրացանը խոշոր տրամաշափի է: Այսպիսի գնդակներով արջ են առապալում: Կգնդակահարեմ նրա գարշելի դուրսը վկաների ներկայութեամբ, և վերջ: Իսկ կաշին կուղարկեմ ճամփակից ապրանքատարով: Զեմ նայի, որ Բորանլի: Կարանառն է: Ես խոս- քիս տեր մարդ եմ: Եկ, քանի ուշ չի:

Քո ալ-մոյնակյան ինի¹ Կոսպան»

Համա թե գործ բացվեց: Նամակը շնայած գրված էր սար- սաղ մարդու ձեռքով, բայց նախադգուշացումը միանգամայն լուրջ էր: Ղազանղապի հետ խելք-խելքի տվեցին, որոշեցին, որ

¹ Ինի — կրտսեր եղբայր, կրտսեր տոհմակից, համերկրացի:

Եղիգեյը պիտք է անմիջապէս մեկնի Ակ-Մոյնակ կիսակայա-
րանը:

Ասելը հեշտ է, կատարելն է դժվար: Հարկավոր էր հասնել
Ակ-Մոյնակ, տափաստանից բռնել Կարանառին, այս ցրտերին
հտ գալ, դեռ ամեն վայրկյան կարող էր ձյունահողմ բարձրա-
նալ: Ավելի լավ կլիներ տաք հագնվել, նստել անցնող ապրան-
քատարը, այնտեղից էլ գնալ ուղտով: Բայց ինչ իմանաս, թե
Կարանառը իր հարեմով որքան է խորացել տափաստանում:
Նամակի տոնից երևում էր, որ Ակ-մոյնակցիները կարող են այն-
քան զայրացած լինել, որ ուղտ չտան իրեն: Այդ դեպքում ստիպ-
ված է լինելու օտար տեղում, ձնակույտերի միջով ընկնել Կա-
րանառի ետեից:

Առավոտյան Եղիգեյը ճամփա ընկավ: Ուկուբալան նրա հետ
ճանապարհի պաշար դրեց: Տաք հագնվեց: Բամբակամեջ տա-
բատի և բաճկոնի վրայից հագավ ոչխարի մուշտակ, հագավ թա-
ղիքե ոտնամաններ, գլխին դրեց աղվեսի մորթուց հոականջ
գլխարկ, այնպիսին, որ կողքերից և ետեից պաշտպանում է
քամուց, ամբողջ գլուխն ու վիզը մորթու մեջ, ձեռքերին՝ մորթե
թաթպաններ: Իսկ երբ թամբում էր ուղտին, որով պիտի գնար
Ակ-Մոյնակ, մոտ վազեցին Աբութալիպի երեխաները, երկուսն էլ:
Դառուլը իրեն մեկնեց ձեռքով հյուսված բրդյա վզնոց և ասաց.

— Եղիգեյ քեռի, մաման տվեց, որ վիզդ չմրսի:

— Վի՞զս: Ասա՝ բուկդ:

Եղիգեյը ուրախությունից կրծքին սեղմեց երեխաներին, համ-
բուրեց, այնքան հուզվել էր, որ խոսք չէր գտնում: Հոգին ցըն-
ծում էր, կարծես մանուկ լինել. դա առաջին ուշադրության
նշանն էր նրա կողմից:

— Մայրիկին կասես, որ ես շուտով կվերադառնամ, եթե
աստված կամենա՝ վաղը եթէ: Ոչ մի ըրպե չեմ ուշանա, — ասաց
նա: — Եվ բոլորս կհավաքվենք, միասին թեյ կխմենք:

Այնքան էր ուղում Բորանլի Եղիգեյը շուտ հասնել այդ չա-
րաբաստիկ Ակ-Մոյնակը և անմիջապէս հտ գալ, որպեսզի տես-
նի Զարիպային, նայի նրա աչքերին և համոզվի, որ այդ վզնոցը
պատահական ակնարկ չի: Նա վզնոցը խնամքով ծալեց, դրեց
պիջակի ծոցագրպանը: Իսկ երբ արդեն դուրս էր գալիս և հետո,
երբ բավական հեռացել էր տանից, հազիվ զսպեց իրեն, որ-
պեսզի ետ չդառնա, աստված այդ գազազած Կարանառի հետ
թող գնդակահարի նրան այդ ոմն Կոսպանը և թող կաշին ուղար-

լէի, վերջապես խնջքա՛ն կարելի է դայակություն անել վայրենա-
բարո ուղտին, թող ճակատագիրը պատժի դրան: Տեղն է, մտա-
ծում էր Եղիգեյը տաքացած գլխով: Բայց ամաչեց: Հասկացավ,
հիմար պիտի լինի, որ այդպես խայտառակի իրեն մարդկանց աչ-
քին, նախ և առաջ Ուկուբաւայի, այսինքն նաև Զարիպայի աչքին:
Եվ հանդարտվեց: Ինքն իրեն համոզեց, որ իր անհամբերությու-
նը բավարարելու միայն մի միջոց կա. շուտ տեղ հասնել և շուտ
վերադառնալ:

Այդ մտքերով էլ քշեց: Բավական ցուրտ էր: Զոր, միապա-
ղաղ փչում էր քամին: Եղյամ էր նստում դեմքին, մանավանդ
աղվեսի մորթուց գդակը սառել, ծածկվել էր փափուկ ձնափո-
շով: Նույն սպիտակ ձնափոշին սլաշարել էր նաև թուխ ուղտի
շնչառությունը՝ վզից մինչև հտնաբաշ: Ձմեռը ուրեմն, ուժի մեջ
էր մտնում: Հեռաստանները մշուշվել էին: Մոտերքում կարծես
մշուշ չկա, բայց նայում ես մինչև տեսանելիության սահմանը
մշուշ է նստած: Այդ մշուշը առաջանալով կարծես հտ էր քաշ-
վում: Ինչքան ճամփորդը մոտենում էր մշուշին, մշուշն այնքան
նահանջում էր: Անմարդ և դաժան էին հողմաշունչ սպիտակու-
թյան մեջ սառած ձմեռային սարօղեկները:

Ջահել, բայց արագաշարժ էդ ուղտը վատ չէր քայլում, առույգ
տրորելով խոպանը: Բայց Եղիգեյի համար դա այն քայլքը չէր,
այն արագությունը չէր: Կարանառը լինելը, բոլորովին ուրիշ կնշտ
կգնային: Նրա շնչառությունը շատ ավելի հզոր է, քայլքի թափն
էլ չի կարելի համեմատել: Զուր չեն պապերն ասել.

Ինչո՞ւ է առավել այս ձին այն ձիուց.

Գերազանց քայլքո՞ւ է առավել:

Ինչո՞ւ է առավել այս բաթիրը այն բաթիրից.

Գերազանց խելքո՞ւ է առավել...

Գեո պետք է շատ գնային ու միշտ մենակ էին լինելու: Շատ
կձանձրանա՞ր Եղիգեյը ճանապարհին, եթե չլինել Զարիպայի
նվիրած վզնոցը: Ամբողջ ճանապարհին նա զգում էր այդ, կար-
ծես չնչին, իրի ներկայությունը: Քիչ կյանք չի ապրել Եղիգեյը,
բայց չէր կարող ենթադրել, որ նման մանրուքը կարող է սիրտ
ջերմացնել, եթե գալիս է սիրելի կնոջից: Ամբողջ ճանապարհին
զբաղված էր դրանով. ձեռքը տանում էր ծոցագրպանը, շոյում
էր վզնոցը և երանությամբ ժպտում: Բայց հետո մտքի մեջ ըն-
կավ: Ինչպե՞ս ապրի, ինչպես ապրի այսուհետև: Առջևում կա-

տարյալ փակուղի էր: Ի՞նչ անել: Ողջ մարդը սկսեց է ապրի՝ առջևում տեսնելով նպատակ և ուղիներ դեպի այդ նպատակը: Իսկ ուղիներ չկային:

Եվ այնժամ թախծոտ մշուշով էր պարուրվում Բորանլի Եդիգեյի հայացքը, ինչպես այն սարոզեկյան լուռ հեռաստանները, որոնք ծածկված էին սառնամանիքային մշուշով: Պատասխան չէր գտնում Եդիգեյը. տանջվում, հալումաշ էր լինում, ընկճվում և նորից հուսադրում իրեն անհույս անուրջներով...

Երբեմն այս մենությունից և լուռթյունից իսկապես զարհուրում էր նա: Այս ի՞նչ կյանք է բաժին ընկել իրեն: Ինչո՞ւ ընկավ այս սարոզեկները: Ինչո՞ւ Բորանլիում հայտնվեց այս ճակատագրից հալածված թշվառ ընտանիքը: Չլիներ այդ ամենը, ոչ մի ցավ չէր ունենա, կապեր իր համար հեշտ ու հանգիստ... Բայց, ոչ, իր հոգին անկար է և ուզում է անհնարինը... Այս բոլորը քիչ է, մի կողմից էլ այդ գազազած Կարանաուր, մի հոգս էլ դա, աստծո կրակուպատիժ. չէ՛, բախտը չի բերում: Չէ՛, լուրջ, նրա բախտը չի բերում կյանքում...

Եդիգեյը Ակ-Մոյնակ հասավ համարյա իրիկնամուտին: Հոգեն էր ուղտը: Ճանապարհը երկար էր, այն էլ ձմեռ օրով:

Ակ-Մոյնակը Բորանլիի նման կիսակայարան է, այն տարբերությամբ միայն, որ ջուրն իրենցն է, ջրհորից են հանում: Առանձին ուրիշ տարբերություն չկա, միևնույն սարոզեկներն են:

Մտնելով Ակ-Մոյնակ, Եդիգեյը փոքրիկ փողոցի ծայրին հանդիպեց մի մարդու և հարցրեց, թե ո՞վ է այստեղ Կոսպանը: Մարդը պատասխանեց, թե Կոսպանը աշխատանքի է, հերթապահում է կիսակայարանում: Բորանլի Եդիգեյը այնտեղ էլ գնաց: Մոտեցավ հերթապահի տնակին և արդեն ուզում էր ուղտից իջնել, երբ առմուտքին երևաց միջահասակ, աշխույժ, խորամանկ քմծիծաղը դեմքին մի մարդ, հագին կիսամուշտակ, որ շատ մեծ էր վրան, ոտքերին թաղիքե մաշված ոտնամաններ և գլխին թեք դրած ականջակալներով հին գլխարկ:

— Ա՛, Եդիգեյ աղա: Մեր սիրելի Բորանլի աղա:— Նա անմիջապես ճանաչեց Եդիգեյին, առմուտքից ցած սահելով:— Ուրեմն ժամանեցի՞ր: Մեր աչքը ջուր կտրեց սպասելով, չգիտեիր կգա՞ս, թե չես գա:

— Ինչպե՞ս կարող էի չգալ,— քմծիծաղեց Եդիգեյը,— երբ այդքան սպասունալից նամակ էիք ուղարկել:

— Բա ի՞նչ անեիր: Դեհ, նամակը հեշ, Եդիգեյ-աղա: Նա

մակը թուղթ է: Դու ուրիշ բանից խոսիր: Պեսք է մեզ շտապ փրկես քո Կարանառից, թե չէ կարծես պաշարման մեջ լինենք: Տափաստան մտնելու իրավունք չունենք: Հենց որ հեռվից մարդ է տեսնում, կատաղած վազում է, ուզում է հոշոտել: Համա թե սլարազի՛տ է: Սարսափելի բան է այդպիսի աթան սլահելը:— Լոեց, նայեց ուղտին նստած Եղիգեյին և ավելացրեց:— Բայց ինչպե՞ս պիտի կառավարես դրան, մերկ ձեռքերով, ինչ է:

— Ինչո՞ւ մերկ ձեռքերով: Ահա իմ դենքը:— Եղիգեյը խուրջինից հանեց մտրակը, որ փաթաթված էր կոթին:

— Այդ մտրակով:

— Հապա ի՞նչ, գուցե կհրամայես գնդացի՞ր հանեմ ուղտի դեմ:

— Մենք իսկի հրացանով չենք համարձակվում: Չգիտեմ, մի-գուցե, իհարկե, եթե քեզ ճանաչի իբրև տիրոջ, այն դեպքում... Բայց հաղիվ թե, նրա աչքերը բան չեն տեսնում:

— Այդ դեռ կտեսնենք,— պատասխանեց Եղիգեյը:— էլ ի՞նչ ենք ժամանակ կորցնում: Ըստ երևույթին դու ես որ կաս Կոսպանը: Եթե այդպես է, ինձ տար տեղը ցույց տուր, մնացածը թող ինձ:

— Այնքան մոտիկ չի,— ասաց Կոսպանը, նայեց չորս բոլորը, հետո նայեց ժամացույցին:— Լսիր, Եղիգեյ-աղա, ուշ է արդեն: Մինչև տեղ հասնենք, մութը կընկնի: Հետո ի՞նչ անես գիշերվա կեսին: Չէ, այդպես չի լինի: Քեզ նման մարդիկ շատ չեն պատահում: Եղիր մեր հյուրը: Իսկ առավոտյան, ինչպես սիրտդ կուզի:

Այդպիսի ընթացք Եղիգեյը չէր սպասում: Նա հույս ուներ, եթե հաջողվեր բռնել Կարանառին, հենց այս գիշեր հասնել Ղումբել, գիշերը մնալ ծանոթների տանը՝ կայարանի մոտ, իսկ լուսաբացին ճանապարհվել տուն: Տեսնելով, որ Եղիգեյը ուզում է գնալ, Կոսպանը կտրականապես առարկեց:

— Ուշ, Եղիգեյ-աղա, այդպես չի լինի: Նամակի համար ներող եղիր: Ուրիշ ելք չունենինք: Շատ է նեղում: Բայց քեզ բաց չեմ թողնի: Եթե, աստված չանի, մի բան պատահի գիշերով, անմարդ, ձյունոտ տափաստանում, ես սևերես կմնամ ամբողջ Սարի-օզեկներում: Մնա, իսկ առավոտյան, ինչպես կուզես: Հրեն իմ տնակը, վերջում: Ես դեռ մեկկեկես ժամ պիտի հերթապահեմ: Քեզ ազատ զգա իմ տանը: Տեղավորվիր: Ուղտին կանգնեցրու անասնոցում: Կեր կլինի: Ջուր ինչքան ասես կա:

Արագորեն մթնեց այն ձմեռային օրը: Կոսպանն ու իր ընտանիքը հրաշալի մարդիկ դուրս եկան: Պառավ մայրը, կինը, հինգամյա տղան (մեծ աղջիկը, պարզվեց, որ սովորում է Ղումբելի գիշերօթիկում) և ինքը՝ Կոսպանը, ամեն կերպ սիրաշահում էին հյուրին:

Տունը լավ տաք էր և եղակի աշխուժություն էր տիրում: Խոհանոցում եփվում էր ձմեռվա համար մորթված միսը: Այդ ընթացքում թեյ խմեցին: Պառավ մայրը իր ձեռքով Բորանլի Եդիգեյի համար թեյ էր լցնում թասերը, շարունակ հարցուփորձանում նրա ընտանիքից, երեխաներից, ապրուստից, եղանակից, թե որտեղացի՞ է, ի՞նչ ազգ ու տոհմից, ինքն էլ իր հերթին պատմում էր, թե երբ և ինչպես են եկել Մկ-Մոյնակ կիսակայարանը: Եդիգեյը սիրով մասնակցում էր խոսակցությանը, գովեց գեղին յուզը, որ շերտ-շերտ դնում էր տաք բլիթների վրա և զցում բերանը: Կովի յուզը սարօղեկներում հազվագյուտ բան է: Ոչխարի, այծի, ուղտի յուզը նույնպես վատը չի, բայց կովինը շատ ավելի համեղ է: Կովի յուզը նրանց ուղարկել էին բարեկամները, Ուրալից: Եդիգեյը կուլ տալով բլիթները, հավատացնում էր, թե նույնիսկ զգում է մարգագետնի խոտերի հոտը, որով զրավեց պառավին, և սա սկսեց պատմել իր ծննդավայրի մասին, յաիցկիի¹ հողերի մասին, այնտեղի խոտերի, անտառների ու գետերի մասին:

Այդ ժամանակ եկավ նաև կիսակայարանի պետ Էդեպեսը, որին Կոսպանը հրավիրել էր Բորանլի Եդիգեյի գալստյան առթիվ: Էդեպեսի գալով ինքնըստինքյան սկսվեց տղամարդկային խոսակցություն ծառայության, փոխադրականների, ձնահյուսերի մասին: Եդիգեյը Էդեպեսին առաջ էլ մի քիչ ծանոթ էր. սա վաղուց էր աշխատում երկաթուղում, իսկ հիմա առիթ եղավ ավելի մոտիկից ծանոթանալու: Էդեպեսը Եդիգեյից մեծ էր: Նա Ակ-Մոյնակի պետ էր աշխատում դեռևս պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո և զգացվում էր, որ կիսակայարանում նրան հարգանքով էին վերաբերվում:

Լուսամուտների ետևում արդեն գիշեր էր: Բորանլիի նման, այստեղ նույնպես մի գլուխ դղրդալով անցնում էին գնացքները, զնգղնգում էին ապակիները, քամին սուլում էր լուսամուտների

---

1 Յաիցկիի — «չայկ» բառից (ընդարձակ, լայն) զազախները նախկինում այդպես են անվանել Ուրալ գետը:

փեղկերում: Այսուամենայնիւ, սա բոլորովին ուրիշ տեղ էր, թեև միևնույն երկաթգծի վրա էր, սարողեկներում, և Եղիգեյը գտնւ-ւում էր բոլորովին ուրիշ մարդկանց մեջ: Այստեղ նա հյուր էր, թեև եկել էր խելագար Կարանառի ետեից, միևնույն է, նրան դի-մավորեցին արժանավայել կերպով:

Էռեպեսի գալով Եղիգեյն իրեն ավելի լավ զգաց: Էռեպեսը լավ գիտեր զազախական անցյալը: Շուտով գրույցը շուռ եկավ անցյալ ժամանակների վրա, նշանավոր մարդկանց, նշանավոր պատմությունների վրա: Այդ երեկո Եղիգեյը շատ համակրեց իր նոր ակ-մոյնակցի ընկերներին: Դրան էին տրամադ-րում ոչ միայն զրույցները, այլև տանտիրոջ ու տանտիրու-հու սրտաբացությունը, որոշ իմաստով նաև լավ հյուրա-սիրությունն ու խմիչքը: Օդի կար: Սառնամանիքից ու ճանա-պարհից եկած Եղիգեյը խմեց կես բաժակ, ապա համտես առեց ցածրիկ, կլոր սեղանիկին շարված աղը դրված օրկոշի՝ ջահել ուղտամսի սապատի ճարպի ապուխտից,— և երանությունը տարածվեց մարմնով, շոյեց և խանդաղատանքով լցրեց հոգին: Մի քիչ հարբել էր Բորանլի Եղիգեյը, աշխուժացել, ժպտում էր: Էռեպեսը նույնպես, հյուրի պատվին, իրեն թույլ տվեց խմելու և նույնպես տրամադրությունը բարձրացավ: Դրա համար էլ Կոսպանին խնդրեց.

— Կոսպան, աստծու սիրուն, գնա իմ դոմբրան բեր:

— Ա՛յ, դա եղավ,— հավանություն տվեց Եղիգեյը:— Փոքր հասակից նախանձում եմ դոմբրա նվագողներին:

— Մեծ նվագ չեմ խոստանում, Եղիկե, բայց որոշ բան կհի-շեմ քո պատվին,— ասաց Էռեպեսը, պիջակը հանելով և նախ-օրոք քշտելով շապկի թևքերը:

Ի տարբերություն ճարպիկ, շատախոս Կոսպանի, Էռեպեսը ավելի զուսպ էր: Հայն երեսով, հաղթանդամ, նա անմիջապես վստահություն էր ներշնչում: Երբ ձեռքն առավ դոմբրան, կենտ-րոնացավ, կարծես վերացավ առօրեականությունից: Այդպես է լինում, երբ մարդը պատրաստվում է դրսևորել իր նվիրական սերը: Էռեպեսը Եղիգեյին նայեց երկար, իմաստուն հայացքով, և նրա սև, դուրս պրծած խոշոր աչքերում, ծովի նման փայլին տալով, շողացին լույսի ցլոքեր: Իսկ երբ հարվածեց լարերին, և երկար, ամուր մատները վերովար արեցին դոմբրայի բարձր վզիկի բացվածքի երկարությամբ, մեկեն դուրս կորզելով հընչ-յունների մի ամբողջ ողկույզ և միաժամանակ կապելով նոր ող-

կույզների հանգույցներ, որ հետագայում զարգացնելով թեման պետք է առատորեն քաղեր լարերից, Եղիգեյը հասկացավ, որ այդ երաժշտության ունկնդրումը հեշտ ու հանգիստ չի լինելու իր համար: Որովհետև, ինչպես պարզվեց, ինքը ընդամենը մի քիչ մոռացել էր իրեն, մի քիչ անջատվել հյուրընկալների տանը, բայց դոմբրայի առաջին իսկ հնչյունները նորից նրան վերադարձրին իրականությանը, նորից գլխովին նետեցին ցավի ու դառնության խորխորատը: Ինչի՞ց առաջացավ այդ: Ուրեմն, նշանակում է այս երաժշտությունը հորինող մարդկանց վաղուց է հայտնի եղել, թե ինչ է պատահելու Բորանլի Եղիգեյին, ինչպիսի շարժարանք ու տառապանք է նախասահմանել նրա համար ճակատագիրը: Այլապես նրանք ինչպես կարող էին իմանալ, թե ինչ է զգալու նա, եթե տեսնի իրեն էռեպեսի մեղեդիների մեջ: Թրթռաց Եղիգեյի հոգին, ճախրեց և հառաչեց, և մեկնեւ նրա առջև բացվեցին աշխարհի բոլոր դռները՝ բերկրության, թախծի, խոհերի, անորոշ ցանկությունների և կասկածների դռները:

Իսկապես էռեպեսը գերազանց էր դոմբրա նվագում: Մարդկային անցյալի ապրումները հարություն էին առնում լարերի վրա, օջախը գցված չոր փայտերի պես դուրս բերում հոգեկան ալրուամի հուրը: Իսկ Եղիգեյը շարունակ շոյելով պիջակի ծոցագրպանում պահված ընծա-վզնոցը, այդ պահին մտածում էր, թե աշխարհում կա մի կին, որին սիրում է և լուկ մտածելը նրա մասին իր համար ուրախություն է և տանջանք, որ առանց նրա ապրել չի կարող, դրա համար էլ ինչ գնով լինի, հավերժ կսիրի նրան, կսիրի անհուն, անսպառ, անհատնում սիրով: Այդ մասին էր հնչում դոմբրան՝ մերթ մարելով, մերթ բոցավառվելով էռեպեսի ձեռքերում: Մի եղանակին փոխարինում էր մյուսը, մի մեղեդին ձուլվում էր հաջորդին, և լողում էր Եղիգեյի հոգին, ինչպես ալիքներին հանձնված նավակ: Նորից մտովի հայտնվեց Արալյան ծովում: Միտքն ընկան ափերի երկարությամբ ընթացող ծովային անտեսանելի հոսանքները, որոնց ուղղությունը ենթադրվում է կանացի վարսերի նման երկար ու խիտ ջրիմուռներից և որոնք լողում են հոսանքի ուղղությամբ, ձգվելով միևնույն տեղում: Ժամանակին Ուկուբալայի մաղերը այդպիսին էին, իջնում էին ծնկներից վար: Երբ նա լողում էր, նրա մաղերը ծանր լողում էին մի կողմի վրա, ինչպես այն ջրիմուռները՝ ծովի հոսանքի հետ: Իսկ նա երշանիկ ծիծաղում էր, և գեղեցիկ էր ու թուխ:

Բացվեց, փլվեց Բորանլի Եղիգեյը, այնքան հաճելի էր դոմբ-
րայի նվագը: Միայն հանուն սրա արժեր ձյունապատ սարօղեկ-
ներով կտրել մի օրվա ճամփա: «Ինչ լավ է, որ Կարանառը այս
կողմն է ընկել,— մտածում էր Եղիգեյը:— Ինքը հայտնվել է
այստեղ, ինձ էլ բերել է ետեից, ուղղակի ստիպել է գալ: Իսկ իմ
սիրտը գեթ մի անգամ կվայելի դոմբրայի հաճույքը: Կեցցե՛ս,
էղիգեյս, պարզվում է, մեծ վարպետ ես: Ես չեմ էլ իմացել...»:

Ականջը էլեկպեսի նվագին էր, սակայն մտքերը ուրիշ տեղ
էին: Եղիգեյը փորձում էր կողմնակի աչքով նայել իր կյանքին,
տափաստանային ուրուրի պես այդ կյանքից բարձրանալ վեր ու
վեր և այնտեղից, կատարյալ մենսլոյան մեջ, թևերը ուղիղ տա-
րածած, ճախրելով օդային հոսանքների մեջ, դիտել, թե ինչ կա
ներքևում: Նրա հայացքի առջև փովեց ձյունապատ սարօղեկնե-
րի վիթխարի: պատկերը: Այնտեղ, երկաթուղու աննկատելի ուղ-
րանի վրա, կույտով խրված էին մի քանի տնակներ և մի քանի
ճրագներ. դա Բորանլի կիսակայարանն էր: Տնակներից մեկում
Ուկուբալան էր՝ աղջնակների հետ: Նրանք երևի քնած կլինեն:
Ուկուբալան դժվար թե քնած լինի: Նա մտածելու բան ունի, սիր-
տը երևի նախազգում է: Իսկ մյուս տան մեջ Զարիպան է, տղա-
ների հետ: Նա որ հաստատ քնած չի: Ծանր է վիճակը, ինչ խոսք:
Եվ դեռ ինչքան ցավ ունի քաշելու, տղաներն, ախր, դեռ բան
չգիտեն հոր մասին: Ի՞նչ պիտի անի, ճշմարտությունից հո չի
կարող փախչել...

Պատկերացրեց, թե այդ ժամին գնացքներն ինչպես են դղր-
դալով ճեղքում խավարը, թրթռացնելով լույսերն ու ձնափոշի
բարձրացնելով, և ինչ էլ խուլ ու անծայր դիշեր է չորսբոլորը:
Այստեղից ոչ հեռու, որտեղ ինքը հիմա հյուր է և դոմբրա է լսում,
արթուն է մոլեգնած Կարանառը անլուր խավարի և վայրի տա-
փաստանի քամիների ու ձյան մեջ: Նրա աչքին ոչ քուն է գալիս,
ոչ էլ դադար ունի: Զարմանալի բան է բնությունը: Տարին բոլոր
ուղտը ուժ է կուտակում, տարին բոլոր, օր-օրի վրա կեր է կու-
տակում ու ծամում, անդադրում, անվերջ, հզոր ծնոտներով տրո-
րում է որոճը, և դրան համապատասխան էլ ստեղծված է նրա
ստամոքսը, սկզբում ընդունում է կոպիտ կերը, հետո ետ է դարձ-
նում երրորդ անգամ մանրացնելու համար: Ուղտը հենց դրանով
էլ զբաղված է շարունակ, որոճ է անում քայլելիս, նույնիսկ՝ քնած
ժամանակ: Այդպիսով ուժը հավաքում, կենտրոնացնում է սա-
լատների մեջ, և որքան հզոր, լիքը, ամուր են սապատները,

այնքան սրսուռ է դրանց մեջի ճարպը, այնքան հզոր է արուն
ձմեռային վազքի ժամանակ: Այս դեպքում նրա համար նշանա-
կություն չունի ո՛չ ձյուն, ո՛չ ցուրտ, ո՛չ նույնիսկ տերը, ո՛չ էլ,
մանավանդ, ուրիշ մարդիկ: Այս դեպքում նա մոլեգնում, հար-
բում է անսանձ ուժից, այս դեպքում նա տեր ու տիրակալ է և ոչ
հոգնել ունի, ոչ ահ ու երկյուղ, և աշխարհում այլևս ոչինչ գոյու-
թյուն չունի՝ ոչ խմել, ոչ ուտել, ոչի՛նչ, բացի իր մեծ, անսանձ
կիրքը բավարարելուց: Չէ՞ որ հենց դրա համար է ապրել ամ-
բողջ տարին, դրա համար է օրըստօրե ուժ կուտակել: Եվ մինչ
Թորանլի Եդիգեյը հյուր էր և տաքուկ ու կուշտ նստած երաժշտու-
թյուն էր լսում, այդ սլահին, այս կողմերում մի տեղ, փոթոր-
կուտ գիշերում, լուսնահար ձյունների մեջ խելակորույս էլտույտ-
պատույտ էր անում Կարանառը՝ հավատարիմ արյան կանչին, և
ամենայն կողմնակիից խանդոտ պաշտպանում իր ընտրած մա-
տակներին, թույլ չտալով, որ նրանց մոտ դա օձն իր սյորտով,
հավքն իր թևով, դիլ վայնասուն բարձրացնելով և ահեղ թա-
փահարելով սև մորուքի փրչերը:

Եվ այդ մասին էր մտածում Եդիգեյը դոմբրայի հնչյունների
տակ...

Երաժշտությունը մի ակնթարթում նրա մտքերը անցյալից
տեղափոխում էր ներկա և նորից՝ անցյալ: Տանում էր վաղվան:
Ընդ որում, տարօրինակ ցանկություն էր առաջացել վտանգից
սլահել-պահպանել այն ամենը, ինչ թանկ է իրեն, իր իմացած
ամբողջ աշխարհը, որսկեսդի ոչ մի շնչավոր արարած իրեն վատ
չղգա: Եվ մեղավորության ինչ-որ տարտամ զգացողությունն նը-
րանց առջև, ովքեր կապված էին իր կյանքին, նրա մեջ առաջաց-
նում էր թաքուն տրամոթյուն...

— Ուա՛, Եդիգեյ,— կանչեց էռլեպեսը, մտախոհ ժպիտով
ավարտելով նվագը՝ մանրիկ դիպչելով հանդարտվող լարերին:—
Ախր դու ճանապարհից հոգնած կլինես, դու սլափի հանդստա-
նաս, իսկ ես կսլած դոմբրա եմ ծնգծնդացնում:

— Չէ՛, էռլեկե, ի՞նչ ես ասում,— անկեղծորեն շփոթվեց Եդի-
գեյը, ձեռքը դնելով կրծքին:— Ընդհակառակը, վաղուց ես այս-
քան լավ չեմ զգացել ինձ: Եթե չես հոգնել, շարունակիր, լա-
վություն արա: Նվագի՛ր:

— Իսկ ի՞նչ կուզեիր:

— Դու ավելի լավ գիտես, էռլեկե: Վարպետն ինքը գիտե, թե
ինչն է ձեռքից լավ գալիս: Իհարկե, հին բաները կարծես ավելի

հարազատ են: Չգիտեմ ինչու, սիրտս են մտնում, մտքերս խռովում:

էռլեսպեսը գլխով արեց.

— Մեր Կոսպանն էլ է այդպես, — քմծիծաղ տվեց նա, աչքը գցելով անսովոր կերպով սսկված Կոսպանին: — Հենց դոմբրա է լսում, հալչում, ուրիշ մարդ է դառնում: Չէ՞, Կոսպան: Բայց այսօր չմոռանաս, որ հյուր ունենք, մի քիչ կաթեցրու, տեսնեմ:

— Այս վայրկյանիս, — աշխուժացավ Կոսպանը և օղի ավելացրեց բաժակների մեջ:

Խմեցին, կերան: Մի քիչ շունչ առավ էռլեսպեսը և նորից ձեռքն առավ դոմբրան, նորից ձեռքը լարերին խփելով ստուգեց գործիքը:

— Քանի որ քո սրտին մոտ են հին բաները, — Եդիգեյին դիմեց նա, — հիշեցնեմ մի պատմություն: Շատ ծերունիներ գիտեն այդ, դու էլ գիտես: Ի միջի այլոց ձեր Ղազանղապը լավ է պատմում, բայց նա պատմում է, իսկ ես կնվագեմ ու կերգեմ, մի ամբողջ թատրոն ցույց կտամ: Քո պատվին, Եդիգեյ: «Ռայմալի աղայի ուղերձը իր եղբայր Աբդիլխանին»:

Եդիգեյը երախտագիտությամբ գլխով արեց: Էռլեսպեսը խփեց լարերին, ասքն սկսելով դոմբրայի քաջ ծանոթ նախերգով, և նորից տնքաց Եդիգեյի խռովահույզ հոգին, քանզի ինչ-որ կար այդ պատմության մեջ, այս անգամ նրա հոգում արձագանք էր տալիս յուրօրինակ անձկությամբ ու ըմբռնումով:

Ղողանջում էր դոմբրան, նրան լրացնում էր երգող էռլեսպեսի թանձր, խուլ ձայնը, որ շատ համապատասխան էր նշանավոր ջիրաու¹ Ռայմալի աղայի ողբերգական կյանքի պատմությունն անելու համար: Ռայմալի-աղայի վաթսունն անց էր, երբ սիրահարվում է մի ջահել աղջկա, տասնիննամյա թափառական երգչուհի Բեգիմային: Բեգիմայը նրա ճամփին հուրհրատում էր վառ աստղի նման: Ավելի ճիշտ, աղջիկն է սիրահարվում նրան: Բայց Բեգիմայը աղատ, քմահաճ աղջիկ էր և կարող էր ինքն իրեն ղեկավարել այնպես, ինչպես ցանկանում էր: Բայց հասարակական կարծիքը դատապարտում է Ռայմալի-աղային: Այդ օրից ի վեր սիրային այս պատմությունն ունի իր կողմնակիցներն ու հակառակորդները: Անտարբերներ չկան: Ոմանք չեն ընդունում, մերժում են Ռայմալի-աղայի արարքը և պահանջում են, որ նրա

¹ ջիրաու — տափաստանային գուսան:

անունը մոռացվի, մյուսները կարեկցում, ցավակցում են, սիրահարի այս դառը պատմությունը բերնեբերան հաղորդելով սերնդից սերունդ։ Այդպես էլ ապրում է Ռայմալի-աղայի ասքը։ Բոլոր ժամանակներում Ռայմալի-աղան ունեցել է իր վատաբանողները և իր պաշտպանները։

Այդ երեկո Նդիգեյի միտքն ընկավ, թե ճախրուկաչքը ինչպես հայհոյեց ու շարացավ, երբ Աբութալիպ Ղութիբաևի թղթերի մեջ հայտնաբերեց Ռայմալի-աղայի ուղերձը իր եղբայր Աբդիլիսանին։ Աբութալիպը, ընդհակառակը, շատ բարձր կարծիքի էր այդ, ինչպես ինքն էր ասում, տափաստանային Գյոթեի պոեմի մասին։ Պարզվում է, գերմանացիներն էլ են ունեցել մեծ և իմաստուն ծերունի, որ սիրահարվել է ջահել աղջկա։ Աբութալիպը Ռայմալի-աղայի երգը գրի էր առել Ղազանդապի պատմածով, այն հույսով, որ որդիները կկարդան, երբ մեծանան։ Աբութալիպն ասում էր, որ կան առանձին դեպքեր, մարդկային առանձին ճակատագրեր, որոնք դառնում են շատերի ունեցվածքը, որովհետև տվյալ դասի արժեքը այնքան բարձր է, այդ պատմությունը այնքան բան է ներառում իր մեջ, որ մի մարդու ասլրածն ասես տարածվում է բոլորի վրա, ովքեր ապրել են այն ժամանակները, նույնիսկ նրանց վրա, ովքեր պիտի գան շատ ավելի ուշ...

Դեմը՝ ոգևորված խփելով դոմբրայի լարերին, հետն էլ ձայնակցելով, նստած էր էլեկպեսը, կիսակայարանի պետը, որի գործը առաջին հերթին երկաթուղու որոշ մասի գծերի հսկողությունն էր, թվում էր, ինչո՞ւ պիտի իր մեջ կրի անցած-գնացած ժամանակների պատմությունը, տարաբախտ Ռայմալի-աղայի պատմությունը, ինչո՞ւ պիտի տառապի այդպես, կարծես թե նրա փոխարեն ինքն է... Ահա թե ինչ է նշանակում երաժշտություն և ճշմարիտ երգ, մտածում էր Նդիգեյը, եթե ասեին մեռի՛ր և նորից ծնվիր,— դրան էլ էր պատրաստ այդ րոպեին... Ախ, ինչպես կուզեր, որ իր պայծառացած հոգում հավետ վառվեր այսպիսի կրակ, որի շնորհիվ մարդն ինքն իր մասին մտածում է հստակ, ազատ և լավագույն ձևով...

Նոր տեղում Նդիգեյը չկարողացավ շուտ քնել, թեև պառկելուց առաջ դուրս էր եկել մաքուր օդ շնչելու, թեև աստիճանները հարմար, տաք անկողին էին գցել, փռել էին թարմ սավաններ, որ ամեն մի տան մեջ պահպանվում է այսպիսի դեպքերի համար։ Նա պառկած էր լուսամուտի տակ և ականջ էր դնում ինչպես է կրճտացնում ու սուլում քամին, ինչպես էին անցնում

գնացքները ճանապարհի այս և այն կողմերում... Սպասում էր լուսաբացին, որպեսզի սանձահարի ըմբոստացած Կարանառին և վաղ ճանապարհ ընկնի, շուտ հասնի Բորանլի, որտեղ իրեն սպասում են երկու տան երեխաները, որովհետև նա բոլորին սիրում էր հավասար, որովհետև աշխատում, ապրում էր լոկ որպեսզի նրանք լավ զգան... Մտածում էր նաև, թե ինչ միջոցով պիտի հանդարտեցնի Կարանառին: Ահա խնդիրը, իր կյանքում ամեն ինչ այնպես չէ, ինչպես մյուսների կյանքում, և իրեն բաժին ընկած ուղտն էլ ամենաքմահաճ և կատաղի ուղտն է, մարդիկ սարսափում են լոկ նրա տեսքից և պատրաստ են սպանելու նրան... Բայց ինչպես պիտի անասունի գլուխը մտցնես, թե ինչն է լավ, ինչը՝ վատ... Ախր, նա այստեղով հրապուրվել է ոչ հենց այնպես, բնությունն է այդպես տնօրինել, իսկ Կարանառը մեծ է և զորեղ, դրա համար էլ ոչ մի արգելք չի ճանաչում, և ով կանդնի նրա ճանապարհին՝ կկործանի... Ինչպե՞ս վարվել, ինչպե՞ս զսպել: Ստիպված պիտի շղթայի նրան և ամբողջ ձմեռը պահի անասնոցում, թե չէ նրա հանդուգն գլուխը տեղում չի մնա, եթե Կոսպանը չգնդակահարի, մեկ ուրիշը կանի, և արդեն ոչինչ անել չես կարողանա...

Քնելիս, նորից հիշեց էլեկպեսի երգը, նրա նվազը: Շատ զոհ էր, որ նրա հետ անց է կացրել մի ամբողջ երեկո: Դոմբրայի շնորհիվ վերակենդանացան և իր հոգու մեջ տեղափոխվեցին անցյալ ժամանակներում, իր շար բախտից սիրահարված Ռայմալի-աղայի տառապանքները: Եվ շնայած ոչ մի ընդհանուր բան չկար նրանց միջև, Եդիգեյը Ռայմալի-աղայի այդ պատմության մեջ զգում էր ինչ-որ հեռավոր նմանություն, միատեսակ ինչ-որ ցավ: Այն, ինչ ապրել է Ռայմալի-աղան հարյուր տարի առաջ, այժմ իբրև արձագանք մնում էր իր՝ ամայի սարօղեկներում բնակվող Բորանլի Եդիգեյի մեջ: Եդիգեյը ծանր տնքում էր, շուտով ու գալիս անկողնում: Տխրել-տրտմել էր վերահաս անհայտության, անորոշության զգացումից: Ո՞ւր գնա հիմա և ինչպե՞ս ապրի հետո: Ի՞նչ ասի Զարիպային և ի՞նչ պատասխանի Ուկուբալային: Չէ, ճամփաբաժան չէր գտնում, թափառում էր, մոլորվում, և երբ քունը տարավ, հանկարծ հայտնվեց Արալյան ծովում... Գլուխը պտտվեց անտանելի կապույտից և քամուց... Եվ, ինչպես մանուկ ժամանակ, նետվեց ծովի կողմը, որ իրեն երևակայի ալիքների վրա սավառնող ճայ, և դրանից ուրախացավ, ցնծաց, ճախրում էր ծովային տարածության վրա և շա-

բունակ լսում էր, ինչպես է ղողանջում ու հնչում դոմբրան, ինչպես է էռլեպեսը երգում Ռայմալի-աղայի դժբախտ սիրո մասին, և նորից երազ տեսավ, թե ինչպես ոսկյա մեկրեն ծովը գցեց, մեկրեն պիրկ էր ու ծանր, և երբ նրան տանում էր ջրի մոտ, հստակորեն զգաց ձկան կենդանի մարմինը և ձկան փափազը՝ նետվելու իր տարերքի մեջ։ Նա քայլում էր ալեկոծ ափն ի վեր, ծովը գլորվում էր նրան ընդառաջ, ինքը ծիծաղում էր քամու երեսին, իսկ հետո բաց թողեց ձեռքերը, և ոսկյա մեկրեն օդի թանձր կապույտի մեջ բռնկվելով վառ ծիածանափայլով, երկար-երկար սահեց, ընկավ ջուրը... Եվ շարունակ, ինչ-ոք տեղից, երաժշտութուն էր լսվում... Մեկը լալիս էր, գանգատվում իր բախտից։ Այդ գիշեր տափաստանում ազատութուն էր ստացել սառնամանիքային կտրող քամին։ Սառնամանիքը թափ էր առնում։ Չորս գլխից բաղկացած ուղտերի երամակը, որոնց ընտրել և պահպանում էր Բորանլի Կարանառը, կանգնած էր քամուց պատսպարված ձորակում, փոքրիկ լեռան ետևում։ Քամոտ կողմից ծածկվելով ձյունով, նրանք կուտակվել էին իրար գլխի, տաքացնելով միմյանց, մեկի գլուխը մյուսի վզին դրված, բայց կատաղի, փրշոտ տիրակալ Կարանառը նրանց հանգիստ չէր տալիս։ Անընդհատ քարշ էր գալիս, պատվում նրանց շուրջը շուրջը, քինոտ մռնչում, նրանց խանդելով չգիտես ում և ինչի նկատմամբ, արդյոք լուսնի՞, որ վերևից թափանցում էր թռչող մառախուղի միջով։

Կարանառը իր համար տեղ չէր գտնում, դոփդոփում էր մորրկաշունչ, մշուշոտ, սառած ձնաշերտերի մեջ, սև գազան երկու սապատներով երկարուկ վզով և մռնչացող, փրշոտ գլխով։ Ինչքա՞ն ուժ կար նրա մեջ։ Հիմա էլ դեմ չէր զբաղվելու սիրային գործով և շարունակ ձանձրացնում էր, կաշում մերթ այս, մերթ այն մատակին, ամուր կծելով նրանց ազդրամասն ու կոճը, նրանց հեռացնում էր իրարից, թեև դա արդեն չափազանց էր նրա կողմից, մատակների համար բավարար էր նաև ցերեկը, երբ սիրահոժար կատարում էին նրա քմահաճույքները, իսկ գիշերը հանգստանալ էին ուզում։

Հուսադեմին հանգստացավ, հանդարտվեց նաև Բորանլի Կարանառը։ Կանգնել էր էգերի կողքին, երբեմն-երբեմն քնահարամ մռնչալով և վայրենի շուրջը նայելով։ Վերջապես մատակները պառկեցին ձյան վրա՝ ամբողջ քառյակը, մեկը մյուսի կողքին, ձգեցին վիղնիքը, գլուխները վար դրին և սուս արեցին, ննջեցին

մի քիչ: Երազում տեսան փոքրիկ ուղտիկներ, նրանց, որ արդեն կային, և նրանց, որոնք պիտի ծնվեին, սև աթանից, որ այստեղ էր հասել չգիտես որտեղից և տիրել էր իրենց, կռվելով ուրիշ աթանների դեմ: Եվ երազում տեսան ամառ, բուրումնավետ օշինդր, կաթնակերներ շուրք հագնած կրծին, և նրանց կուրծք ցավում էր, ծակծկում անորոշ խորքից, նախազգալով ապագա կաթը... Իսկ Բորանլի Կարանառը առաջվա նման հսկում էր, և քամին սուլում էր նրա փրչերի մեջ...

Եվ լողում էր երկիրը իր շուրջը ողողված բարձրագնա քամիներով: Լողում էր Արեգակի շուրջը և երբ պտտվելով իր շուրջը, վերջապես շրջվեց այն կողով, որ առավոտ բացվեց սարօղեկների վրա, հանկարծ Բորանլի Կարանառը տեսավ, որ մոտակայքում հայտնվեցին ուղտին հեծած երկու մարդ: Եդիգեյն ու Կոսպանն էին: Կոսպանը հետը հրացան էր վերցրել:

Կատաղեց Բորանլի Կարանառը, դողաց, մոնչաց, եռաց զայրույթից, ինչպե՞ս են համարձակվել մարդիկ մտնել իր սահմաններից, ինչպե՞ս են մոտեցել իր երամակին, ինչ իրավունք ունեին խախտելու իր սահմանը: Կարանառը ոռնաց գիլ, գաղաղած ձայնով, երկարով վզի վրա թափահարելով գլուխը, կրճրտացրեց ատամները, վիշապի նման բացեց զարհուրելի ժանիքներով երախը: Եվ գոլորշին նրա տաք երախից ծխի պես դուրս լողաց սառնամանիքի մեջ, նստեց նրա սև փրչերի վրա, որպես սպիտակ, թռչող եղջամ: Գրգռվածությոնից Կարանառը սկսեց միզել, ոտքերը՝ չոնց և հոսանքը բաց թողեց քամու դեմ, որից օդում տարածվեց սուր, փոշիացած մեղի հոտ, և սառեց կաթիլներ ընկան Եդիգեյի դեմքին:

Եդիգեյը թռավ գետնին, մուշտակը շարտեց ձյան վրա, թեթևացավ, մնաց բամբակամեջ բաճկոնով ու տաքատով, ասլա մտրակը ետ ոլորեց բռնակի վրայից, որ ձեռքին էր պահում:

— Տես, հա՛, Եդիկե, ծայրահեղ դեպքում ես դրան կտապալեմ,— ասաց Կոսպանը, հրացանն ուղղելով:

— Ոչ, ոչ մի դեպքում: Ինձ համար մի անհանգստանա: Տերը ես եմ, ես էլ պատասխան կտամ: Դա սլահիր քեզ համար: Եթե քեզ վրա հարձակվի, ուրիշ բան:

— Լավ,— համաձայնեց Կոսպանը, մնալով թամբին:

Եդիգեյը դիպուկ, կրակող հարվածներով թափահարելով խալազանը, գնաց իր Կարանառին ընդառաջ: Իսկ Կարանառը, տեսնելով նրա մոտանալը, ավելի գազազեց և վախեցավ, գոռաց

ու լորձունք թափեց Եղիգեյին ընդառաջ: Այդ ընթացքում մատակները վեր կացան ձորակից և նույնպես անհանգիստ վազվըզեցին շուրջը:

Շրմփացնելով խարազանը, որով սովորաբար ձնահյուսերի ժամանակ քշում էր ուղտի քարշակը, Եղիգեյը ձյան միջով քայլում էր, հեռվից բարձրաձայն կանչելով Կարանառին, հուսալով, որ սա կճանաչի իր ձայնը.

— Հե՛յ, հե՛յ, Կարանառ: Հիմարություն մի՛ անի, հիմարություն մի՛ անի, ասում եմ: Ե՛ս եմ: Կույր հո չե՞ս: Ե՛ս եմ, ասում եմ:

Բայց Կարանառը բանի տեղ չէր դնում, և Եղիգեյը զարհուրեց, երբ տեսավ ուղտի փրշոտ, կատաղի հայացքը և այն, թե ինչպես էր ամբողջ հսկայական զանգվածով, սապատները մեջքին ցնցելով, սրարշավ գալիս իր վրա: Եվ այդ ժամանակ Եղիգեյը ճակատին քաշելով փափախը, խարազանը գործի դրեց: Խարազանը երկար էր, յոթ մետր և հյուսված էր ծանր, ձյութած կաշվից: Ուղտը գոռում էր, հարձակվում Եղիգեյի վրա, աշխատում ատամներով բռնել նրան կամ գետնովը տալ, տրորել, բայց Եղիգեյը մոտ չէր թողնում և ամբողջ ուժով շաշեցնում էր մտրակը, խույս էր տալիս, նահանջում և հարձակվում, անընդհատ գոռում վրան, որ ուշքի գա, ճանաչի իրեն: Այդպես զարկում-զարկվում էին, յուրաքանչյուրն իր կարողության չափով և ամեն մեկն իրավացի էր յուրովի: Եղիգեյը ցնցված էր աթանի անսանձ, խելահեղ երջանկության ձգտումից և հասկանում էր, որ զրկում է նրան այդ երջանկությունից, բայց ուրիշ ելք չկար: Միայն մի բանից էր վախենում Եղիգեյը, հանկարծ խարազանը չդիպչի Կարանառի աչքին, մնացյալը ոչինչ: Եղիգեյի համառությունը վերջապես կոտրեց անասունի կամքը: Խարազանը շաշեցնելով, բղավելով, հարձակվելով ուղտի վրա, Եղիգեյին հաջողվեց մոտենալ, վրա հասնել, այնուհետև ճանկել նրա վերին շրթունքը, որը քիչ մնաց պոկեր, այնքան ուժեղ էր ճանկել, և անմիջապես, ճարպկորեն դրեց նախապես պատրաստված պտտիկը: Կարանառը մոնչաց, տնքաց պտտիկի պատճառած անտանելի ցավից. նրա լայնացած, անթարթ, ահից ու ցավից անշարժացած աչքերում Եղիգեյը հստակ տեսավ իր անդրադարձումը, ինչպես հայելում, և վախեցավ: Հանկարծ ցանկացավ ամեն ինչ ուղարկել գրողի ծոցը և թողնել փախչել հեռու, որ այդպես չտանջեր ոչ մի հանցանք չունեցող անասունին, բայց անմիջապես փոխեց միտ-

քը, իրենն սպասում էին Բորանլիում, և չէր կարելի վերադառնալ առանց Կարանառի, որովհետև նրան կգնդակահարեին ակ-մոյ-նակցի հարևանները: Եվ ինքն իր վրա ուժ գործադրեց: Հաղթական ճիշ արձակեց և սկսեց սպառնալ ուղտին, ստիպելով նրան պառկել գետին: Հարկավոր էր թամբել նրան: Բորանլի Կարանառը դեռ դիմադրում էր, ոռնում, մռնչում էր տիրոջ երեսին փշելով տաք, բղավող երախից ելնող խոնավ շունչը, բայց տերը անհողդողդ էր: Նա ուղտին ստիպեց հնազանդվել:

— Կոսպան, այստեղ գցիր թամբը և այդ մատակներին հեռու տար, քշի՛ր բլուրի ետևը, որ աչքը չտեսնի դրանց,— գոռաց Եղիգեյը:

Կոսպանն իսկույն թամբը գցեց հեծկան ուղտի վրայից, ինքը վազեց քշելու Կարանառի երամակը: Այդ միջոցին կատարվեց ինչ պետք էր. Եղիգեյը թամբն արագորեն դրեց Կարանառի վրա և, երբ մոտ վազեց Կոսպանն ու նետված մուշտակը հանձնեց Եղիգեյին, սա արագ հագնվեց, առանց հապաղելու բարձրացավ թամբված և սանձահարված Կարանառի վրա:

Գազալած ուղտը դեռ փորձում էր վերադառնալ իրենից բաժանված մատակների մոտ, գլուխը կողքի թեքելով նույնիսկ ուզում էր կծոտել տիրոջը: Բայց Եղիգեյն իր գործը գիտեր: Եվ չնայած Կարանառի մռնչոցներին, կատաղի ոռնոցներին, չարացած, անլուելի կաղկանձին, Եղիգեյը համառորեն քշում էր նրան ձյունոտ տափաստանով և աշխատում խելքի բերել:

— Վե՛րջ տուր: Հերի՛ք է,— ասում էր:— Լո՛ւի՛ր: Միկնույն է ետ չես գնա: Հիմարի՛ գլուխ: Դու կարծում ես քո վա՛տն եմ ուզում: Ես չլինելի, հիմա քեզ գնդակահարել էին որպես կատաղած, վտանգավոր դազանի: Ի՞նչ պիտի ասեիր: Դու կատաղել ես: Ճիշտ է, շատ ճիշտ: Կատաղել ես և քեզ պահում ես խելագարի նման: Թե չէ ինչու պիտի քարշ գայիր մինչև այստեղ, մի՞թե քո մատակները քեզ հերիք չէին: Ահա, օղ արա, գցիր ականջիդ, տուն հասնենք թե չէ, վերջ քո ոտնձգություններին օտար երամակներում: Կշղթայեմ քեզ, և ոչ մի քայլի ազատություն չես ունենա, եթե այդպիսին ես:

Բորանլի Եղիգեյը շատը սպառնում էր, որպեսզի ինքն իր աչքում արդարանա: Զոռով հեռացրել էր Կարանառին իր ակ-մոյնակցի էգերից: Եվ դա առհասարակ անարդար բան էր: Եթե հանդարտ անասուն լինեիր, ի՞նչ կար որ: Հրեն, Եղիգեյը իր հեծկան ուղտը թողել էր Կոսպանի մոտ:

Կոսպանը խոստացել է հարմար առիթի դեպքում նրան քշել Բորանլի, խնդրեմ, ոչ մի հարկ չկա, ամեն ինչ հեշտ ու հանգիստ: Իսկ այս անիծյալը միայն անախորժություն է պատճառում:

Որոշ ժամանակ անց Բորանլի Կարանաուը հաշտվեց այն մտքին, որ նորից թամբված է, որ նորից տիրոջ ձեռքի տակ է: Արդեն ավելի քիչ էր մոնչում, հավասարեցրեց, արագացրեց քայլերը և շուտով անցավ վարգի, ոտքով կտրեց սարօզեկների ողջ տարածությունը, ինչպես լարովի մեքենա: Եղիգեյը նույնպես հանգստացավ, ավելի հարմար տեղավորվեց պիրկ սապատների արանքում, կոճակները կոճկեց, փափախը քաշեց աչքերին և անհամբեր սպասեց Բորանլիի վայրերի երևալուն:

Բայց տունը դեռ բավական հեռու էր: Օրը վատ չէր: Մի քիչ քամոտ էր, մի քիչ ամպոտ: Առայժմ կարելի էր հողմից չվախենալ, չնայած միանգամայն հնարավոր էր, որ գիշերը ձյունամրրիկ լինի: Բորանլի Եղիգեյը տուն էր վերադառնում գոհ, որ հաջողացրել է բռնել ու սանձել Կարանաուին, գոհ էր, մանավանդ, Կոսպանի տանն անցկացրած երեկվա երեկոյից՝ էլեպեսի նվագից ու երգից:

Եվ Եղիգեյը ակամա վերադարձավ իր ձախորդ կյանքի տխուր խոհերին: Մի՞թե դա դժբախտություն չի: Ինչպե՞ս անի, որ ոչ ոք չտուժի, բայցև իր ցավը հոգում չթաքցնի, այլ շիտակ ասի, թե, այսպես ու այսպես: Զարիպա, քեզ սիրում եմ: Եթե Աբութալիսի երեխաներին խանգարում է իրենց հոր ազգանունը, խնդրեմ, թող գրվեն իմ ազգանունով, եթե, իհարկե, դա ձեռք է տալիս Զարիպային: Ինքը երջանիկ կլինի, որ իր ազգանունը պիտանի լինի Դաուլին ու էրմեկին: Թող կյանքում ոչ մի խոչընդոտի ու արդեւրի չհանդիպեն: Եվ թող հաջողության հասնեն իրենց ուժով ու կարողությամբ: Ով կխնայի իր ազգանունը դրա համար: Այո, ճանապարհին այդպիսի մտքեր էլ էին գալիս Բորանլի Եղիգեյի գլուխը:

Օրն արդեն թեքվում էր դեպի երեկո: Անխոնջ Կարանաուը որքան էլ դիմադրում էր, որքան էլ կատաղում, համենայն դեպս հեծյալի տակ գնում էր բարեխղճորեն: Ահա դիմացում բացվեցին Բորանլիի ձորահովիտները, ահա ձնաթմբերով ծածկված ծանոթ հեղեղատները, ահա բլրաշատ մեծ բարձունքը և դիմացը՝ երկաթուղու փոքրիկ ոլորանի վրա կուշ եկած Բորանլի կիսակայարանը: Մուխ է ուղրվում ծխնելույզներից, Ինչպե՞ս են տեսնես իր

հարազատ ընտանիքները: Ճիշտ է, բացակայել է ընդամենը մեկ օր, բայց սիրտն այնպիսի տագնապ է պատել, կարծես ամբողջ մի տարի չի եղել այստեղ: Եվ շատ է կարոտել հատկապես երեխաներին: Առջևում տեսնելով ավանը, Կարանառը քայլերն ավելի արագացրեց: Գնում էր քրտնամխած, կրակ կտրած, լայն-լայն գցելով ոտքերը, երախից գոլորշու քուլաներ էր արձակում: Եղիգեյը մինչև հասավ տուն, կիսակայարանում հանդիպեցին և բաժանվեցին երկու ապրանքատար գնացք: Մեկը գնաց արևմուտք, մյուսը՝ արևելք...

Եղիգեյը կանգնեց ետնաբակում, որպեսզի անմիջապես Կարանառին կողպի անասնոցում: Ուղտից իջավ, հողի մեջ խրված լայնադիր գերանին շղթայեց ուղտի առջևի ոտքը: Եվ հանգիստ թողեց նրան: «Թող հովանա, հետո թամբը կհանեմ»,— մտքում որոշեց նա: Զգիտես ինչու, շատ էր շտապում: Շտկելով թմրած մեջքն ու ոտքերը, Եղիգեյը դուրս էր գալիս անասնոցից, երբ մոտ վազեց մեծ աղջիկը՝ Սաուլեն: Եղիգեյը գրկեց նրան, դժվար շարժվելով մուշտակի մեջ, համբուրեց.

— Կմրսես,— ասաց աղջկան: Սա թեթև էր հագնված:— Վազիր տուն, ես հիմա կգամ:

— Հայրիկ,— ասաց Սաուլեն, քսվելով հորը,— Դաուլն ու էրմեկը դնացին:

— Ո՞ւր գնացին:

— Բոլորովին դնացին: Իրենց մայրիկի հետ: Նստեցին գնացք, գնացին:

— Գնացի՞ն: Ե՞րբ գնացին:— Դեռևս լավ չհասկանալով բանն ինչ է, նորից հարց տվեց Եղիգեյը, նայելով աղջկա աչքերին:

— Այս առավոտ գնացին:

— Ա՛յ քեզ բան,— Եղիգեյի ձայնը դողաց:— Դե լավ, դու տուն վազիր:— Գրկից իջեցրեց աղջկան:— Իսկ ես հետո, հետո: Գնա, հիմա գնա...

Սաուլեն անհետացավ անկյունում: Իսկ Եղիգեյը, արագ, նույնիսկ մոռանալով ծածկել անասնոցի դուռը, շարժվեց ուղիղ Զարիպայի բարաքը: Գնում էր և չէր հավատում: Երեխան երեխ շփոթում է: Այսպիսի բան չի կարող լինել: Բայց առմուտքը տրորված էր բաղմամբիվ ոտնահետքերով: Եղիգեյը թափով քաշեց դուռը և շեմն անցնելով, տեսավ լքված, վաղուց սառած սենյակը, ամենուրեք թափթփված անպետք հնոտիով: Ոչ երեխաները կային, որ Զարիպան:

— Ինչպե՞ս թե,— շնչաց Եղիգեյը դատարկության մեջ, դեռևս չկամենալով մինչև վերջ հասկանալ, թե ինչ է տեղի ունեցել:— Ուրեմն մեկնե՞լ են,— մրմնջաց նա տարակուսանքով ու ցավով, թեև պարզ երևում էր, որ մարդիկ մեկնել են այստեղից:

Եվ վատ զգաց Եղիգեյը, այնքան վատ, ինչպես երբևէ չէր զգացել իր ապրած ողջ կյանքում: Մուշտակը հագին կանգնել էր սենյակի մեջտեղում, սառը վառարանի մոտ, չգիտեր ինչ անի, ինչպես ապրի հետո, ինչպես զսպի հոգում ճշացող և ելք որոնող կսկիծի ու կորուստի ցավը: Լուսամուտի գոգին մոռացված մնացել էին էրմեկի զուլակելու քարերը, այն քառասունմեկ քարիկները, հուլսի և սիրո քարիկները, որոնցով երեսնաները գուլակում էին, թե երբ կվերադառնա իրենց, արդեն գոյություն չունեցող հայրը: Եղիգեյը բռնով հավաքեց քարերը, սեղմեց ափի մեջ, ահա նրանցից մնացած միակ բանը: Այլևս ուժ չմնաց: Շուտ եկավ պատի կողմը, տաք վշտահար դեմքը սեղմեց սառը տախտակներին և լաց եղավ դառն ու անմխիթար: Այսպես լաց էր լինում, իսկ ձեռքից հատ-հատ հատակին էին ընկնում քարիկները: Նա լարված փորձում էր քարերը պահել դողդոջ ափում, բայց ձեռքը չէր ենթարկվում, և քարիկները դուրս էին սողում, մեկը մյուսի ետևից խուլ կտկտոցով ընկնում էին գետնին, գլորվում, ցրվում դատարկված տան անկյունները...

Այնուհետև շուտ եկավ, պատի վրայով մեջքը սահեցնելով դանդաղ պալղեց և այդպես մնաց՝ մուշտակը հագին, փափախը գլխին քաշած, մեջքը պատին հենած և դառը հեծկլտալով: Գրեպանից հանեց Զարիպայի նվիրած վզնոցը, դրանով սրբեց արցունքները...

Այդպես նստել էր լքված բարաքում և աշխատում էր հասկանալ, թե ինչ է տեղի ունեցել: Ուրեմն Զարիպան դիտավորյալ կերպով է երեսնաներին վերցրել-մեկնել իր բացակայությամբ: Նշանակում է, նա այդպես է ուղեկամ վախեցել է, որ ինքը թույլ չի տա, որ գնան: Այսինքն, չէր էլ թողնի, ոչ մի դեպքում, ոչ մի կերպ: Ինչ գնով էլ լիներ, նրանց բաց չէր թողնի, եթե այստեղ լիներ: Բայց արդեն ուշ էր որոշելու, թե ինչն ինչպե՞ս կլիներ, եթե ինքը բացակա չլիներ: Նրանք արդեն չկային: Զկար Զարիպան: Զկային տղաները: Մի՞թե ինքը կբաժանվեր նրանցից: Զարիպան է այդպես որոշել, հասկացել է, որ լավ է մեկնել իր բացակայությամբ: Հեշտացրել է մեկնումը, բայց չի մտածել

Եղիգեյի մասին, չի մտածել, թե ինչ սոսկալի կլինի նրա աչքին դատարկ բարաքը:

Եվ կիսակայարանում պետք է որ մեկը կանգնեցրած լիներ գնացքը: Մեկը: Պարզ է, ով. 'Ազանդապը, ուրիշ ո՞վ: Բայց նա իհարկե արգելակիչ-բռնակ չի քաշել, ինչպես Եղիգեյը Ստալինի մահվան օրը, այլ պայմանավորվել, խնդրել է կիսակայարանի պետին՝ կանգնեցնելու որևէ մարդատար գնացք: Նա այդպիսի տիպ է... Ուկուբալան էլ, երևի մասնակցել է, որ ինչքան կարելի է նրանց շուտ ճամփու դնեն այստեղից: Դեհ լա՛վ, սպասեք դեռ: Եվ վրեժխնդրության արյունը՝ խուլ և սև, եռաց, այրեց ուղեղը,— ուզում էր անմիջապես ոտքի հենել և կործանել ամենայն ինչ այս, աստծո կողմից նղովված կիսակայարանում, որ հորջորջվում է Բորանլի, կործանել հիմնահատակ, որպեսզի մի շփ շմնա, նըստել Կարանառի մեջքին և սլանալ սարօզեկների, այնտեղ քաղցից ու ցրտից շունչը փչել մենության մեջ: Այդպես նստած էր լքված տանը՝ ուժասպառ, ամայացած հոգով, պատահածից ցնցված: Մնացել էր լոկ բուժ տարակուսանքը. «Ինչու է մեկնել, ո՞ւր է մեկնել: Ինչո՞ւ է մեկնել, ո՞ւր է մեկնել»:

Այնուհետև Եղիգեյը հայտնվեց իրենց տանը: Ուկուբալան լուռ ընդունեց նրա մուշտակը, փափախը, թաղիքե ոտնամանները և տարավ դրեց անկյունում: Բորանլի Եղիգեյի քարի պես կարծրացած, գորշ դեմքից դժվար էր գուշակել, թե ի՞նչ է մտածում և ի՞նչ է մտադիր անել: Աչքերը կարծես ոչինչ չէին տեսնում: Աչքերը ոչինչ չէին արտահայտում, իրենց խորքում թաքցնում էին ոչ մարդկային ճիգ, որ Եղիգեյը գործադրում էր, որպեսզի զուսպ մնա: Ուկուբալան ամուսնուն սպասելու ընթացքում մի քանի անգամ արդեն ինքնահուր գցել էր: Զուրը հոռում էր, ինքնահուր լի էր մարմրող փայտածուխներով:

— Զգուշ, թեյը տաք է,— ասաց կինը:— Կրակի վրայից նոր վերցրի:

Եղիգեյը լուռ նայեց կնոջը և շարունակեց մեծ-մեծ կումերով ներս քաշել թեյը: Նա չէր ղզում, որ բերանն այրվում է: Երկուսն էլ լարված սպասում էին խոսակցության:

— Զարե՛սյան երեխաների հետ մեկնեց այստեղից,— վերջապես խոսեց Ուկուբալան:

— Գիտեմ,— առանց գլուխը թեյի բաժակից բարձրացնելու, կարճ փնչաց Եղիգեյը: Քիչ անց, նորից առանց գլուխը բաժակից բարձրացնելու հարցրեց:— Ո՞ւր մեկնեց:

— Չասաց մեզ,— պատասխանեց Ուկուբալան:

Դրա վրա էլ լռեցին: Եղիգեյը բերանը տաք թեյով այրեց և դրան ուշք չդարձրեց, միտքը զբաղված էր լոկ մի բանով. հանկարծ չբռնկվի, հանկարծ ամեն ինչ ջարդուփշուր շանի, չվախեցնի երեխաներին, փորձանք չբերի...

Թեյը խմեց, վեր կացավ, ուզում էր դուրս գալ: Նորից հագավ թաղիքի ոտնամանները, մուշտակը, դրեց փափախը:

— Ո՞ւր ես գնում,— հարցրեց կինը:

— Անասունին նայեմ,— նետեց դռնից:

Ձմեռային կարճ օրն արդեն վերջանում էր: Արագ, համարյա շոշափելի կերպով թանձրանում, մթնում էր օդը: Սառնամանիքը ուժեղացել էր: Գետնասող բուքը շարժվում, թռչում, գալարվում էր վազող բաշերով: Եղիգեյը խոժոռ գնաց դեպի անասնոց: Ներս մտնելով, նա ամբարիշտ նայեց Կարանառին, որ ուզում էր շրղթայից պոկվել, և գոռգոռաց:

— Դեռ ոռնում ես, հա՞: Զուրկ մնացիր, հա՞: Հիմա կտեսնես, սրիկա՛: Քեզ հետ այլևս երկար-բարակ գլուխ չեմ դնի: Հիմա ինձ համար մեկ է:

Եղիգեյը զայրացած խփեց Կարանառի կողին, թունդ հայհոյեց, թամբից ազատեց, թամբը շարտեց վրայից, հանեց ոտքի շղթան, հետո սանձից բռնեց, մյուս ձեռքում սեղմեց խարազանը, որ փաթաթված էր կոթին և գնաց տափաստան, հետը տանելով միալար մոնչացող, կարոտից ոռնացող աթանին: Մի քանի անգամ տները ետ նայեց, սպառնազին թափահարեց խարավանը, որ ուղտը դադարեցնի հառաչանքն ու հեծեծանքը, և քանի որ դա ազդեցություն չգործեց, թքեց և առանց ուշադրություն դարձնելու նրան, մոռյլ և համբերատար քաշելով ուղտի սանձից, համառորեն քայլեց խոր ձյան միջով, ձնահողմերի միջով, մշուշոտ դաշտով, որ հետզհետե մթնում էր, կորցնում ուրվագծերը: Եղիգեյը ծանր էր շնչում, բայց գնում էր առանց կանգնելու: Քայլեց երկար, մոռյլ, գլխահատկ: Կիսակայարանից բավական հեռացավ, բլուրի ետևում կանգնեցրեց ուղտին և դաժան դատաստան տեսավ նրա հետ: Մուշտակը նետելով ձյան վրա, Եղիգեյը արագ սանձափոկը կապեց իր գոտուն, բաճկոնի վրայից, որպեսզի ուղտը չփախչի և որպեսզի ձեռքերը ազատ լինեն, զույգ ձեռքերով բռնեց խարազանի կոթից, սկսեց խարազանով ծեծել աթանին, ամբողջ ուր հանելով նրանից: Դաժան, անողորմ կերպով մտրակում էր Կարանառին, հարված հարվածի ետևից հաս-

ցընում, խոպոտ ձայնով լուտանքներ ու անեծքներ ժայթքելով:

— Ա՛ռ քեզ, ա՛ռ Ստոր անասուն: Այս ամենը քո՛ հրեսից է: Քո՛ հրեսից: Դո՛ւ ես մեղավորը: Հիմա ես քեզ բաց կթողնեմ, կչքվես, կգնաս աչքիցս, բայց նախ պիտի քեզ մի լավ շարվուխուրդ անեմ, հետո: Ա՛ռ քեզ: Ա՛ռ Ագա՛հ անասուն: Ամեն ինչ քեզ քիչ է թվում: Պիտի անպայման աջ ու ձախ վազես: Իսկ նա այդ նույն ժամին գնացել է հրեխաների հետ: Եվ ոչ մեկիդ փուլթը չի, թե ինչ կլինեմ ես: Հիմա ես ինչպե՞ս ապրեմ: Ինչպե՞ս ապրեմ առանց նրա: Եթե ձեզ համար ամեն ինչ մեկ է, ինձ համար էլ մեկ է: Դեհ, ստացի՛ր, ստացի՛ր, շո՛ւն:

Կարանառը ոռնում էր, տեղից պոկվում, պտտվում խարազանի հարվածներից և սարսափից ու ցավից խեղազարված, տիրոջը գցեց գետնին, վազեց, նրան քարշ տալով ձյան միջով: Նա տիրոջը քարշ էր տալիս վայրենի, հրեշավոր ուժով, քարշ էր տալիս գերանի նման, միայն թե ազատվեր նրանից, փրկվեր նրանից, փախչեր այնտեղ, որտեղից զոռով ետ էին բերել:

— Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր,— գոռաց Եղիգեյը, խեղդվելով, թաղվելով ձյան մեջ:

Փափախը թռել էր գլխից, ձնաթմբերը այրում և սառեցնում էին գլուխը, դեմքը, փորը, ձյուն էր լցվում վիզը, ծոցը, ձեռքի մեջ խճճվել էր խարազանը և հնարավոր չէր մի բան անել, մի կերպ կանգնեցնել աթանին, արձակել գոտուց ամրացված ստնձափոկը: Իսկ աթանը նրան քարշ էր տալիս խուճապի մատնեղած, խեղակորույս, փախուստի մեջ տեսնելով իր փրկությունը: Ով գիտե ինչո՞վ կվերջանար այս բուրրը, եթե Եղիգեյին չհաջողվեր հրաշքով արձակել գոտին, ճարմանդը ձգել և դրանով փրկվել, թե չէ խեղդվելու էր ձնաթմբերի մեջ: Երբ արդեն բռնեց սանձից, ուղտը նրան քարշ տվեց ևս մի քանի մետր և կանգ առավ, սանձվելով տիրոջ վերջին ուժերով:

— Ես քո,— ուշքի գալով մռթմռթաց ձյունից ալյուրոլ Եղիգեյը՝ շնչահատ և օրորուն:— Ուրեմն այդպես: Դե ստացիր, անասուն: Եվ կորիր, կորիր աչքիցս: Փախի՛ր, անիծված, այլևս աչքիս չերևաս: Կորիր դրողի ծոցը: Զքվի՛ր, չքվի՛ր: Թող քեզ գնդակախորով անեն, թող քեզ տանջեն կատաղած շան նման: Ամեն ինչ քո երեսից եղավ: Ստակիր տափաստանում: Եվ այլևս երեսդ չտեսնեմ:— Կարանառը մռնչոցով փախչում էր Ակ-Մոյնակի կողմը, իսկ Եղիգեյը հասնում էր հտեից, ծեծում խարազանով, ճամփու դնում, հրաժարվում նրանից անիծելով ու սաստիկ

հայհոյելով: Մոռեցել էր հատուցման և բաժանման պահը: Դրա համար էլ Եղիգեյը երկար գոռաց ետևից:

— Կորի՛ր, կեղտոտ անասուն, փախի՛ր: Գնա սատկիր, անկուշտ վայրենի: Երանի ճակատիդ գնդակ շարեն:

Կարանառը ավելի էր հեռանում մշուշոտ, մ'իթը կոխած դաշտով և շուտով հալվեց մրրկաշունչ մառախուղի մեջ, միայն երբեմն լսվում էին նրա շեփորածայն կանչերը: Եղիգեյը պատկերացրեց, թե ամբողջ գիշեր ինչպես է անքուն-անդադար, մառախուղի միջով վազելու Ակ-Մոյնակի մատակների մոտ:

— Թյո՛ւհ,— թքեց Եղիգեյը և ետ դարձավ, լայն, սեփական մարմնով բացած ձյունոտ արահետով: Առանց փափախի, առանց մուշտակի, դեմքի ու ձեռքերի մաշկը բոց ընկած թափառում էր խավարի մեջ, քարշ տալով խարազանը, և հանկարծ հոգին պաշարեց լիակատար ունայնություն, անզորության զգացումը: Նա ծնկների վրա ընկավ ձյան մեջ, երեքտակ ծալվեց, գլուխն ամուր բռնեց ձեռքերով, խուլ ու տանջալից հեկեկաց: Սարօգեկների մեջտեղում, ծնկների վրա ընկած, բացարձակ մենություն մեջ, նա լսում էր ինչպես է քամին շարժվում տափաստանում, վայում, պտույտ-պտույտ անում, վեր նետում ձյունը, և լսում էր, ինչպես է վերեից թափվում ձյունը: Ամեն մի փաթիլ և միլիոնավոր փաթիլներ անլսելի շրշալով օդի շփումից, կարծես շարունակ նույնն էին շնչում, որ ինքը չի դիմանա բաժանման ցավին, որ իմաստ չունի ասլրել առանց սիրած կնոջ և առանց նրա տղաների, որոնց կապվել է հարազատ հոր նման: Եվ ուզում էր մեռնել տեղնուտեղը, ծածկվել, թաղվել ձյան տակ:

— Չկա աստված: Նա գաղափար անգամ չունի կյանքի մասին: Այլևս ի՞նչ սպասես ուրիշներից: Չկա աստված, չկա՛:— Ասաց նա, հրաժարվելով աստծուց, դառը մենության մեջ, գիշերային ամալի սարօգեկներում: Մինչ այս, նա երբեք բարձրածայն ալդպիսի խոսք չէր ասել: Նույնիսկ այն ժամանակ, երբ Ելիզարովը մշտասլես հիշատակելով աստծուն, միաժամանակ հավատացնում էր, թե գիտություն տեսակետից աստված գոյություն չունի, ինքը չէր հավատում դրան: Այժմ հավատաց...

Եվ լողում էր երկիրը իր շուրջը՝ ողողված բարձրագնա քամիներով: Շուրջը լողում էր Արեգակը և պտտվում իր առանցքի շուրջը, այդ պահին իր վրա կրելով ձյունոտ անապատում, ձյունների մեջ ծունկի իջած մի մարդու: Ոչ մի արքա, ոչ մի կայսր, ոչ էլ ուրիշ տիրակալ ծունկի չէր գա աշխարհի առջև և այսպիսի

հուսահատությամբ չէր մորմոքի պետութեան ու իշխանութեան կորստի համար, ինչպէս մորմոքում էր Բորանլի Եղիգեյը իր սիրած կնոջից բաժանվելու օրը... Եվ լողում էր Երկիրը...

Մի երեք օրից Ղազանղապը Եղիգեյին կանգնեցրեց պահեստի մոտ, որտեղից ռելսատակի հենակ ու բարձ էին ստանում վերանորոգման համար:

— Ինչո՞ւ ես այդքան հեռու պահում քեզ, Եղիգեյ,— ասաց նա կարծես ի միջի ալեց, երկաթի խուրձը դնելով խարակի վրա:— Դու խուսափում ես ինձանից չգիտեմ ինչու, ոչ մի կերպ չեմ կարողանում մի երկու բերան խոսեմ հետդ:

Եղիգեյը սուր և շար նայեց Ղազանղապին:

— Եթե մենք խոսել սկսենք, ես քեզ տեղնուտեղը կխեղդեմ: Եվ դու լավ գիտես, որ կանեմ:

— Ձեմ կասկածում, որ դու պատրաստ ես խեղդելու ինձ, գուցե նաև մեկ ուրիշի: Բայց ի՞նչն է քո զայրույթի պատճառը:

— Դուք եք նրան ստիպել հեռանալու այստեղից,— շփշփտակ ասաց Եղիգեյը այն, ինչ երեք օր շարունակ տանջում և հանգիստ չէր տալիս իրեն:

— Դեհ, գիտես ինչ,— գլուխն օրորեց Ղազանղապը և դեմքը կաս-կարմիր կտրեց, չգիտես զայրույթից թե ամոթից:— Եթե քո գլխով նման բան է անցնում, ուրեմն դու վատ կարծիքի ես ոչ միայն մեր մասին, այլև նրա: Շնորհակալ եղիր, որ այդ կինը մեծ խելքի տեր էր, ոչ թե քեզ նման: Երբեք մտածե՞լ ես, թե ինչով կարող էր վերջանալ այս ամենը: Ո՞չ: Իսկ նա մտածել է և որոշել է հեռանալ, քանի դեռ ուշ չի: Ես էլ օգնեցի գնալու, երբ այդ մասին խնդրեց ինձ: Ես նրան հարցուփորձ չարեցի, թե ո՞ւր է ուղում գնալ երեխաների հետ, նա էլ շատաց, թող դա հայտնի լինի միայն ճակատագրին, ուրիշ ոչ ոքի: Հասկացա՞ր: Մեկնեց առանց մեն մի բառով դիպչելու իր արժանապատվությանը և քո կնոջ արժանապատվությանը: Եվ նրանք իրար հրաժեշտ տվեցին մարդու նման: Դու գնա նրանց երկուսի ոտքերը համբուրիր, որ քեզ փրկեցին անխուսափելի աղետից: Ուկուբալայի նման կին աշխարհում չես գտնի: Նրա փոխարեն ուրիշը լինե՞ր, այնպիսի օջին կսարքեր, որ դու գլուխդ կառնեիր, քո Կարանառի նման կփախչեիր աշխարհի ծայրը:

Լուռ էր Եղիգեյը, ի՞նչ պատասխան տար: Ղազանղապը, ճիշտ է, իրավացի էր: Բայց ոչ, Ղազանղապը չէր հասկանում մի

բան, դա անմատչելի էր նրան: Եվ Եղիգեյն անցավ ուղղակի կոպտության:

— Լավ,— ասաց և արհամարհանքով շուռ եկավ թքեց:— Գիտեմ, որ իմաստունն ես: Դրա համար էլ այդպես քսաներեք տարի անշարժ, քարե արձանի նման հեշտ ու անխռով ապրում ես այստեղ: Քո խելքն ի՞նչ է կտրում նման բաներից: Լավ, հերիք է: Ես ժամանակ չունեմ կանգնեմ քեզ լսեմ:— Եվ գնաց, այլևս չհուսեց:

— Դու գիտես, քո գործն է,— լավեց ետևից:

Այդ խոսակցությունից հետո Եղիգեյը մտադրվել էր թողնել հեռանալ զգվելի դարձած Բորանլի կիսակայարանից: Լուրջ էր մտադրվել, որովհետև հանգիստ չէր գտնում, մեջը ուժ չէր գրտնում մոռանալու, չէր կարողանում դիմանալ սրտմաշուկ կարոտին: Առանց Զարիպայի, առանց նրա տղաների ամեն ինչ խամրել, դաւարկվել, աղքատացել է: Եվ որպեսզի ազատվեր այդ տանջանքներից, Եղիգեյ Զանգելդինը որոշեց ազատման մասին սլաշտոնապես դիմում տալ կիսակայարանի պետին և ընտանիքով հեռանալ այստեղից, ինչքան աչքը զորում է: Միայն թե չմնար այստեղ: Հո չի կարող հավիտյանս շղթայված մնալ աստծո մտքից ընկած կիսակայարանին, մարդկանց մեծամասնությունն ապրում է ուրիշ տեղերում, քաղաքներում ու գյուղերում, նրանք մի ժամ չէին համաձայնի մնալ այստեղ: Իսկ ինչո՞ւ պիտի ինքը մի դար կուկու կանչի այս սարօզեկներում: Ո՞ր մեղքի համար: Զէ, բավական է, վեր կենա, կվերադառնա Արալյան ծով կամ կշարժվի դեպի Կարաբանդա, Ալմա-Աթա, քի՞չ տեղ կա աշխարհում: Ինքը լավ աշխատավոր է, ոտ ու ձեռք տեղին, առողջ, գլուխը դեռ ուսերին է, կթքի կգնա, ինչո՞ւ պիտի երկարաբարակ մտածի: Մտմտում էր Եղիգեյը, թե այդ մասին ինչպես խոսք բացի Ուկուբալայի մոտ, ինչպես համոզի նրան, մեացյալը խնդիր չէր: Մինչ հարմար առիթի էր սպասում խոսակցության համար, անցավ մի շաբաթ, և հանկարծ հայտնվեց Բորանլի Կարանառը, որին տերը ազատ էր արձակել:

Եղիգեյի ուշադրությունը գրավեց այն, որ շունը միալար հաչում է տան ետևում, անհանգստանում է, վազում է, հաչում, նորից վերադառնում: Եղիգեյը դուրս եկավ տեսնի ի՞նչ կա այնտեղ և անասնոցից ոչ հեռու տեսավ անժանոթ անասունի՝ ուղտի, որը մի տեսակ տարօրինակ կանգնել, տեղից չէր շարժվում: Եղիգեյը մոտեցավ, ճանաչեց իր Կարանառին:

— Դու ես, հա՞: Այս ի՞նչ ես դարձել, բեշարա՛: Այս ինչ օրն ես ընկել,— բացականչեց ապշած Եղիգեյը:

Առաջվա Բորանլի Կարանառից մնացել էին միայն կաշին ու ոսկորը: Վիթխարի գլուխը՝ փոս ընկած թախծոտ աչքերով, ճոճվում էր բարակած վզի վրա, գզգզված փրշերը, որ կարծես իրենք չլինեին, այլ փակցված լինեին ծիծաղի համար, կախվել էին ծնկներից ցած: Կարանառի առաջվա սապատներից, որոնք վեր էին խոյանում սև աշտարակների նման, ոչինչ չէր մնացել, երկու սապատն էլ թեքվել էին մի կողմի վրա, պառավական թոշնած ստինքների նման: Աթանն այնքան ուժասպառ էր եղել, որ չէր կարողացել հասնել մինչև անասնոց: Եվ կանգնել էր շունչ առնելու: Ամբողջապես, մինչև արյան վերջին կաթիլը, մինչև վերջին բշիշը քարշ է եկել և այժմ վերադարձել է դատարկված պարկի նման, տեղ է հասել, սողեսող մոտեցել է:

— Է՛հ-հե՛-հե՛,— ոչ առանց շարախնդության զարմացավ Եղիգեյը, Կարանառին դիտելով բոլոր կողմերից:— Տեսնո՞ւմ ես, ինչ օրն ես ընկել,— նույնիսկ շունը քեզ չճանաչեց: Այնինչ ժամանակին աթան էիր: Հեյ վա՛խ: Առանց ամաչելու էլ եկել ես: Ո՛չ ամոթ ունես, ո՛չ խիղճ: Գոնե ձվերդ տե՞ղն են, հետդ բերե՞լ ես, թե ճանապարհին կորցրել ես: Համա՛ թե գարշահոտություն է փչում վրայիցդ: Ոտքերիդ ես թափել, ուժ չես ունեցել: Տես, ինչպես է սառել կպել գավակիդ: Բեշարա: Հալ չկա վրադ:

Կարանառը տեղից շարժվելու կարողություն չունեիր, և չկար առաջվա ոչ ուժը, ոչ էլ առաջվա վեհությունը: Միայն տխուր ու խղճալի օրորում էր գլուխը և աշխատում էր մնալ ոտքի վրա:

Եղիգեյը խղճաց աթանին: Մտավ տուն և հտ դարձավ մի թաս լիքը ընտիր ցորենով: Վրան մի կես բուռ աղ ցանեց:

— Կեր,— թասը դրեց ուղտի առջև:— Կեր, խելքդ տեղը գա: Հետք քեզ կտանեմ անասնոց: Կպառկես, ուշքի կգաս:

Այդ օրը Եղիգեյը խոսակցություն ունեցավ Ղազանդապի հետ: Ինքը գնաց նրա տուն և այսպես սկսեց խոսքը:

— Ղազանդապ, ես քեզ մոտ եմ եկել այսպիսի գործով: Դու մի զարմանա, որ երեկ չէի ուզում հետդ խոսել, ավելորդ բաներ ասացի, իսկ այսօր ինքս եմ եկել, լուրջ գործ ունեմ: Ուզում եմ քեզ վերադարձնել Կարանառին: Սկիւ եմ շնորհակալություն հայտնեմ: Ծծկեր ժամանակվանից ինձ ես նվիրել: Շնորհակալ

եմ: Ինձ լավ է ծառայել: Ես վերջերս դուրս էի արել նրան, համբերությունս հատել էր, բայց այսօր ետ է եկել: Հազիվ է ոտքերը քարշ տալիս: Հիմա անասնոցում պառկած է: Մի երկու շաբաթից առաջվա նման կդառնա: Ուժեղ և առողջ կլինի: Միայն կերակրել է պետք:

— Սպասիր,— ընդմիջեց Ղազանղապը:— Դու ի՞նչ ես ուզում ասել: Ինչո՞ւ հանկարծ որոշեցիր վերադարձնել Կարանառին: Ես քեզ խնդրե՞լ եմ:

Այդ ժամանակ Եղիգեյը սիրտը բաց արեց, թե այսպես ու այսպես, թե միտք ունի ընտանիքով տեղափոխվել այստեղից: Զանձրացել է սարօզեկներից, ժամանակն է փոխելու բնակության վայրը: Միգուցե այս անգամ բախտի անիվը ավելի լավ պտտվի: Ղազանղապը ուշադիր լսեց և ահա թե ինչ ասաց.

— Լսիր, դա քո գործն է: Միայն, ինձ թվում է, թե ինքդ էլ չգիտես, ինչ ես ուզում: Լավ, ենթադրենք հեռացար-դնացիր, բայց քեզանից ո՞ւր կարող ես հեռանալ: Որտեղ էլ կորչես, քո ցավից չես փախչի: Ամեն տեղ քեզ հետ կլինի: Ձէ, Եղիգեյ, եթե դու չիգիթ ես, աշխատիր հաղթել քեզ: Իսկ հեռանալը հերոսություն չի: Ո՞վ չի կարող հեռանալ, բայց ամեն մարդու բան չի հաղթել ինքն իրեն:

Եղիգեյը համաձայն չէր նրա հետ, բայց և չվիճեց: Պարզապես մտքի մեջ ընկավ, ծանր հառաչելով: «Համենայն դեպս, արժի գնալ ուրիշ տեղ ապրել,— մտածում էր նա:— Բայց մի՞թե կարող եմ մոռանալ: Իսկ ինչո՞ւ պետք է մոռանամ: Իսկ ի՞նչ անեմ հետո: Չմտածել հնարավոր չի, բայց և մտածելն է ծանր: Հապա Զարիպան ի՞նչ անի: Որտե՞ղ է արդյոք իր փոքրիկ անհասների հետ: Եվ ո՞վ պիտի հասկանա և օգնի նրան, եթե պետք լինի: Ուկուբալայի համար էլ հեշտ չի, քանի օր է լուռ դիմանում է իմ խորթությանը, իմ մոռացվածյանը, իսկ հանուն ինչի՞»:

Ղազանղապը հասկանում էր, թե ինչ է կատարվում Բորանլի Եղիգեյի հոգում և ուզում էր թեթևացնել նրա վիճակը: Նա հազաց, որպեսզի գրավի Եղիգեյի ուշադրությունը, ապա, երբ նա բարձրացրեց աչքերը, ասաց.

— Այսինքն, ինչո՞ւ եմ ուզում քեզ համոզել, Եղիգեյ, կարծես թե դրանից ես օգուտ ունեմ: Դու ավելի լավ ես հասկանում: Եվ եթե բանը դրան է հասել, դու հո Ռայմալի-աղան չե՞ս, ես էլ՝ քո եղբայր Աբդիլխանը: Մանավանդ հարյուր վերստի վրա

կտրած կեչի էլ չկա, որ քեզ կապեմ: Դու ազատ ես, վարվիր, ինչպես կուզես: Միայն գնալուց առաջ մտածիր:

Ղազանդապի այդ խոսքերը երկար մնացին Եղիգեյի հիշողության մեջ:

X

Ռայմալի-աղան ժամանակին եղել է շատ նշանավոր երգիչ: Հուշակվել է երիտասարդ տարիներին: Աստծո ողորմածութեամբ նա դարձել է ջիրաու, համատեղելով երեք հրաշալի ձիրք. եղել է թե բանաստեղծ, թե սեփական երգերի երգահան, և թե բացառիկ կատարող, լայն շնչի տեր երգիչ: Ռայմալի-աղան հիացրել է ժամանակակիցներին: Բավական էր զարկեր լարերին, անմիջապես երաժշտության հոտից թափվում էր երգը, որ ծնվում էր ունկնդիրների ներկայությամբ: Հաջորդ օրը այդ երգն առդեն շրթունքից շրթունք էր անցնում, որովհետև Ռայմալիին լսողները նրա երգը հետները տանում էին աուլներն ու քոչատեղերը: Ահա, նրա այս երգն էին երգում այն ժամանակվա ջիգիթները.

Պաղ ջրի համը կիմանա ձին կրակված,
Որ խմում է սարի տակից վազող ջուրը:
Կյանքի համը ես կիմանամ, սիրելիս,
Որ սուրալով հասնում եմ քեզ,
Թամրից շիջած, հավում անուշ շուրթերիդ:

Ռայմալի-աղան հագնում էր գեղեցիկ և աչքի ընկնող զգեստներ: Աստված էր այդպես հրամայել: Առանձնապես սիրում էր շքեղ, լավագույն մորթիներով հյրավորված տարբեր զլխարկներ, ձմռան, ամռան և գարնան համար: Եվ ձի ուներ անբաժան՝ ոսկեխայտ Սարալան, որ նվեր էր ստացել թուրքմեններից, հանդիսավոր խնջույքի ժամանակ: Զիու նազանքը և վեհապանծ քայլերը հիացմունք էր պատճառում գիտակներին: Դրա համար էլ կատակասերներն ասում էին. Ռայմալիի ամբողջ հարստությունը դոմբրայի հնչյուններն են և Սարալայի քայլերը:

Այդպես էլ կար: Ամբողջ կյանքը Ռայմալի-աղան անց էր կացնում թամբի վրա, դոմբրան ձեռքին: Հարստություն չի կուտակել, չնայած անբավ փառք է ունեցել: Ապրել է մայիսյան սոխակի նման, ամենուրեք խրախճանք, ուրախություն, ամենուրեք հարգ ու պատիվ: Իսկ ձիուն՝ խնամք ու գարի: Սակայն կա-

յին ուրիշ հզոր, ունևոր մարդիկ, որոնք չէին սիրում նրան, իբրև թե զեխ, անխոհճմ կյանքով է ապրում, ինչպես քամին՝ դաշտում: Այո, այդպես էլ էին խոսում նրա հասկից:

Բայց երբ Ռայմալի-աղան հայտնվում էր մեծ խրախճանքներում, դոմբրայի առաջին իսկ հնչյուններից և երգերից բոլորը համրանում էին, կախարդւած նայում նրա մատներին, աչքերին ու դեմքին, նույնիսկ նրանք, ովքեր չէին հավանում նրա ապրելակերպը, նայում էին նրա ձեռքերին, որովհետև մարդկային սրտում չկային այնպիսի զգացմունքներ, որոնց համապատասխան հնչյունները լարերի վրա չկարողանային գտնել այդ ձեռքերը, աչքերին էին նայում, որովհետև հոգու և մտքի ամբողջ կորովը վառվում էին այդ հարսփոփոխ աչքերում: Դեմքին էին նայում, որովհետև գեղեցիկ էր և ոգևորված: Երբ երգում էր, դեմքը փոխվում էր, ինչպես ծովը՝ քամիներից...

Կանայք հեռանում էին նրանից հուսահատվելով և կորցնելով համբերությունը, բայց շատ կանայք գիշերները թաքուն լաց էին լինում, երազելով նրա մասին:

Այսպես հոսում էր նրա կյանքը՝ երգից երգ, հարսանիքից հարսանիք, ինչույքից ինչույք, երբ ծերությունն աննշմար մոտեցավ նրան: Սկզբում արծաթը ցուլաց բեղերի մեջ, հետո մորուքը սպիտակեց: Սուլնիսկ Սարալան փոխվեց, նիհարեց, պոչն ու բաշը կարճացան, միայն քայլվածքից կարելի էր գուշակել, որ ժամանակին պատվական ձի է եղել: Եվ Ռայմալի-աղան ոտք դրեց իր ձմեռվա շեմը, ինչպես սրագագաթ բարդին է շորանում հպարտ մենության մեջ... Եվ այստեղ բացահայտվեց, որ նա չունի ոչ ընտանիք, ոչ տուն, ոչ երամակ, ոչ էլ որևէ հարստություն: Նրան ապաստան տվեց կրտսեր եղբայրը՝ Աբդիլխանը, նախապես մերձավոր ազգականների շրջանում արտահայտելով ղօգոհությունն ու անբարյացակամությունը: Բայց հրամայեց նրա համար կանգնեցնել առանձին յուրտ, հրամայեց կերակրել և խնամել...

Ծերության մասին սկսեց երգել Ռայմալի-աղան, մահվան մասին սկսեց մտորել: Նշանավոր և տխուր երգեր ծնվեցին այդ օրերին: Եվ հերթը հասավ նրան, ազատ ժամերին հանգելու բալոր փիլիսոփաների նախնական մտքին. ինչո՞ւ է մարդս աշխարհ գալիս: Այլևս առաջվա նման չէր մասնակցում խրախճանքներին ու հարսանիքներին, ավելի շատ էր մնում տանը, ավելի հաճախ էր տխուր եղանակներ նվազում դոմբրայի վրա, հուշերով էր

ապրում և ավելի երկար էր ավագների հետ զրույցի բռնվում կյանքի ունայնության մասին...

Եվ, աստված վկա, խաղաղության մեջ կապեր իր վերջին օրերը Ռայմալի-աղան, եթե չլինեք մի դեպք, որ ցնցեց նրան կյանքի մայրամուտին:

Մի անգամ, շղիմացավ Ռայմալի-աղան, թամբեց իր պառավ ձին, գնաց մեծ տոնախմբության՝ ցրելու ձանձրույթը: Համենայն դեպս, դոմբրան վերցրեց հետը: Շատ էին խնդրել հարգելի մարդիկ՝ մասնակցելու հարսանիքին, եթե չի կարող երգել, թող գոնե ներկա գտնվի: Եվ Ռայմալի-աղան հանգիստ սրտով գնաց, շուտ վերադառնալու մտադրությամբ:

Նրան դիմավորեցին հարգուպատվով, հրավիրեցին լավագույն յուրտը՝ սպիտակ գմբեթով: Նստած էր այնտեղ նշանավոր մարդկանց շրջապատում, կումիս էր խմում, հավուր պատշաճի խոսք ու զրույց վարում, բարեմաղթություններ անում:

Իսկ առկում խելահեղ քեֆ էր, ամեն կողմից լսվում էին երգ, ծիծաղ, երիտասարդների ձայներ, խաղեր ու զվարճություններ, լսվում էր ինչպես են ձիավարության սպարաստություններ տեսնում նորասակների պատվին, ինչպես են խոհարարները իրար անցել խարուկների մոտ, ինչպես են ազատ արձակված ձիերին հանդարտեցնում, ինչպես էին շներն անխռով զգվոտում, ինչպես էր տափաստանից փչող քամին բերում ծաղկած խոտերի բուրմունքը... Բայց ամենից ավելի Ռայմալի-աղայի լսողությանը որսում էր հարևան յուրտերից եկող երգն ու նվագը: Աղջկական մի ծիծաղ ընկած մեկ պայթում էր շուրջը, նրան ստիպում սրել ականջները...

Տվայտում, նվում էր ծեր երգչի հոգին: Զրուցակիցներին ոչինչ ցույց չէր տալիս Ռայմալի-աղան, բայց մտովի սավառնում էր անցյալում, տեղափոխվել էր այն օրերը, երբ ինքը ջահել էր ու սիրուն, երբ սուրում էր ջահել ու արագավազ Սարալայի թամբին, երբ խոտերը տրորվելով ձիու սմբակների տակ, լալիս էին ու ծիծաղում, երբ արեգակը լսելով նրա երգը վազում էր ընդառաջ, երբ քամին չէր պարփակվում կրծքում, երբ նրա դոմբրայի հնչյուններից եռում էր արյունը մարդկանց սրտերում, երբ նրա յուրաքանչյուր բառը թռցնում էին օդից, երբ նա կարողանում էր տառապել, կարողանում էր սիրել, կարողանում էր և պատժել, և արցունք թափել, հրաժեշտ տալով ասպանդակից... Ինչո՞ւ և ինչի՞ համար է եղել այդ բոլորը: Որպեսզի հետո

խեղճանա և հանգչի՞, ինչպես գորշ մոխիրների տակ մարմնող կրակ:

Տխրել էր Ռայմալի-աղան, լռել էր մտասուլդ:

Եվ հանկարծ լսեց յուրտին մոտեցող քայլեր, մանյակի զընգոց և զգեստների ծանոթ շրշյուն որսաց ականջը: Մեկը դրսից ետ տարավ յուրտի դռանը կարված վարազույրը, և շեմին հայտնըվեց մի աղջիկ՝ դոմբրան սեղմած կրծքին, դեմքը բաց, հայացքը չարաճճի և հպարտ, հոնքերը աղեղների պես ձգված, որ մատնում էր համարձակ վարք, և առհասարակ ոտքից գլուխ գեղեցիկ էր այդ սեաշյան, կարծես արարվել էր հմուտ ձեռքերով. և՛ հասակը, և՛ կերպարանքը, և՛ աղջկական զգեստները: Նա կանգնած էր դռան առջև, գլուխը խոնարհած, ընկերուհիների և մի քանի ջիգիթների ուղեկցությամբ, ներողություն խնդրելով անվանի մարդկանցից... Բայց դեռ ոչ մեկը չէր հասցրել բացել բերանը, երբ աղջիկը ինքնավստահ խփեց լարերին և դիմելով Ռայմալի-աղային, երգեց ողջույնի երգ.

«Քարավանչու նման, որ հեռվից գալիս է աղբյուրի մոտ պապակ սիրտը հովացնելու, ես քեզ մոտ եմ եկել ողջույնի խոսքով, փառաբանված երգիչ Ռայմալի-աղա: Մի մեղադրիր, որ ներս խուժեցինք աղմուկ-աղաղակով, աղմկոտ խմբով, առանց դրա ի՞նչ խնջույք և ի՞նչ հարսանիքի ուրախություն: Մի վարմանա իմ հանդգնության վրա, Ռայմալի-աղա, ես համարձակվել եմ քեզ ներկայանալ երգով, թեև այնպիսի սրտի թրթիռով ու գաղտնի դողով, կարծես սիրո խոստովանություն եմ անելու: Ներող եղիր, Ռայմալի-աղա, ես այնպես լի եմ համարձակությամբ, ինչպես վառողով լցված հրացան: Ճիշտ է, ես ապրում եմ անհոգ ու ազատ՝ խրախճանքներում ու հարսանիքներում, բայց այս հանդիսմանը պատրաստվել եմ ամբողջ կյանքումս, մեղվի նման, որ կաթիլ-կաթիլ մեղր է հավաքում: Պատրաստվել եմ ծաղկի կոկոնի նման, որ պիտի բացվի սահմանված ժամին: Արդ եկել է ժամը...»:

«Սպասիր, բայց ո՞վ ես դու, չքնաղ աղջիկ», — ուզում էր իմանալ Ռայմալի-աղան, թեև չհամարձակվեց ընդհատել ուրիշի երգը կես խոսքից: Բայց ամբողջապես ձգվեց նրա կողմը զարմացած և հիացած: Հոգին փոթորկվեց, տաք արյամբ բորբոքվեց մարմինը, և եթե այդ պահին առանձնահատուկ տեսողություն ունենային մարդիկ, կտեսներին ինչպես վեր թռավ նա, թափահարեց թևերը, թռիչքի պատրաստվող քարարծվի նման:

Եւ աշխուժացան, փայլփլեցին աչքերը, ականջները սրեց, կարծես բաղձալի կանչ լսեց երկնքից: Եւ բարձրացրեց աչքերը Ռայմալի-աղան մոռանալով տարիքը:

Իսկ երգչուհին շարունակում էր.

«Լսիր իմ պատմութիւնը, ով մեծն ջիրառու, քանի որ համարձակվել եմ այս քայլին դիմել: Ես պատանի հասակից սիրում եմ քեզ, աստվածատուր երգիչ Ռայմալի-աղա: Ես ամենուրեք հետևել եմ քեզ, որտեղ երգել ես, որտեղ եղել ես: Մի՛ մեղադրիր: Երազում էի գուսան դառնալ՝ քեզ նման, ինչպիսին եղել ես դու, ինչպիսին կաս հիմա, երգի մեծ վարպետ Ռայմալի-աղա: Եւ ամենուր, անտես ստվերի նման՝ հետևելով քեզ, քո ոչ մի բառը բաց չթողնելով, աղոթքների պես կրկնել եմ քո երգերը, հմայութիւնների պես սովորել, անգիր եմ արել քո ոտանավորները: Երազել, աղերսել եմ աստծուց, որ երկնքից ինձ ուղարկի ձիրք ու շնորհք, որ մի երջանիկ օր ողջունեմ քեզ, խոստովանեմ սերս, որ վաղեմի սիրով երգեր երգեմ, հորինելով դրանք քո ներկայութեամբ, և թող ների աստված այս հանդգնութիւնը, օ՛հ, մեծն վարպետ, ես երազել եմ երգով մրցել քեզ հետ, թեկուզ պարտվեմ, ով Ռայմալի-աղա, այսօրվա մասին եմ մտածել, ինչպես հարսանիքի մասին կմտածեն: Բայց ես փոքր էի, իսկ դու այնքան մեծ, այնքան սիրված բոլորից, փառք ու պատվով շրջապատված, որ չէիր կարող ինձ նման աղջնակին նկատել ժողովրդի մեջ, չէիր կարող մարդաշատ խնջույքներում տեսնել ինձ: Ես ըմբոշխնում էի քո երգերը և ամոթից աչքովելով, ծածուկ երազում էի քո մասին և ուզում էի շուտ կին դառնալ, որ գալի քեզ մոտ, ներկայանայի համարձակ: Եւ երգվել էի սովորել խոսքի արվեստը, խորապես ճանաչել երաժշտութեան էությունը և երգել քեզ նման, իմ ուսուցիչ, որ ուղիղ գալի քեզ մոտ, չվախենալով քո զննող հայացքից, ողջունյա տալի քեզ ու սերս խոստովանելի և իմ մրցակոչը նետել քեզ, առանց թաքնվելու: Ահա ես այստեղ եմ, քո առջև և քո դատին: Մինչև մեծացա, մինչև շտապեցի կին դառնալ, ժամանակ շատ անցավ և վերջապես այս դարնան տասնիննս լրացավ: Իսկ դու, Ռայմալի-աղա, իմ աղջրկական աշխարհում միշտ նույնն ես, միշտ նույնպիսին, լոկ սպիտակել ես մի քիչ: Բայց դա խոչընդոտ չի, որպեսզի սիրեմ քեզ, ինչպես ոչ ոքի, նույնիսկ ջահելներին: Եւ ահա ես այստեղ եմ: Կյո՛ւմ թույլ տուր ասեմ պարզ ու որոշակի, դու կարող ես մերժել ինձ որպես աղջկա, բայց որպես երդուհու, չես համար-

ձակվի մերժել ինձ, որովհետև ես եկել եմ քեզ հետ մրցելու պերճախոսությամբ... Քեզ մրցակոչ եմ անում, վարպետ, խոսքը քոնն է»:

— Բայց ո՞վ ես դու: Որտեղի՞ց ես եկել,— բացականչեց Ռայմալի-աղան և տեղից ելավ:— Անունդ ի՞նչ է:

— Իմ անունը Բեգիմայ է:

— Բեգիմայ: Ո՛ւր էիր մինչև հիմա: Որտեղի՞ց հայտնվեցիր, Բեգիմայ,— ակամայից դուրս թռավ Ռայմալի-աղայի շրթունքներից, և գլուխը խոնարհեց մոայլված:

— Նոր առաջի, Ռայմալի-աղա: Փոքր էի ես, մեծացա:

— Հասկանում եմ ամեն ինչ,— պատասխանեց նա:— Միայն մի բան չեմ հասկանում, իմ ճակատագիրը չեմ հասկանում: Ինչո՞ւ է նրան հաճո եղել քեզ մեծացնել այսքան չքնաղ, իմ մոտալուտ ձմռան մայրամուտին: Ինչո՞ւ: Որպեսզի ասի, թե ինչ որ եղել է առաջ, սուտ ու սխալ է եղել, թե ես զուր եմ ասլրել աշխարհում, բանից անտեղյակ, թե երկնքից իբրև հատուցում պիտի ճաշակեմ քաղցր տանջանք, պիտի լսեմ, նայեմ երեսիդ: Ինչո՞ւ է ճակատագիրը այսքան դաժան խաղ խաղում գլխիս:

— Զուր ես այդպես դանդատվում բախտից, Ռայմալի-աղա,— ասաց Բեգիմայը:— Եթե բախտը հայտնվել է իմ դեմքով, իմ նկատմամբ կասկած չունենաս, Ռայմալի-աղա: Ինձ համար չկա ավելի նվիրական բան, քան ուրախություն պարգևել քեզ իմ կուսական գուրգուրանքով, երգով ու անձնուրաց սիրով: Իմ նկատմամբ կասկած չունենաս, Ռայմալի-աղա: Բայց եթե կառկածներդ հաղթել չկարողանաս, եթե փակես քո դռները իմ առջև, այդ դեպքում նույնպես, քեզ անսահման սիրելով, մեծ պատիվ կհամարեմ մրցակցել քեզ հետ վարպետության մեջ և պատրաստ եմ հանձն առնել ամեն փորձություն:

— Ի՞նչ ես ասում, ի՞նչ նշանակություն ունի խոսքի փորձությունը, Բեգիմայ: Ի՞նչ նշանակություն ունի վարպետության մրցությունը, երբ գոյություն ունի ավելի ահեղ փորձություն. սերը, որ անհամատեղելի է այն կարգին, որտեղ ապրում ենք մենք: Ոչ, Բեգիմայ, ես խոսք չեմ տա մրցել քեզ հետ պերճախոսությամբ: Եվ ոչ թե ուժս չի պատում, ոչ թե խոսքն է մեռել իմ մեջ, ոչ թե ձայնս է թուլացել: Ոչ դրա համար: Ես միայն կարող եմ հիանալ քեզնով, Բեգիմայ: Ես միայն կարող եմ սիրել քեզ ի դժբախտություն ինձ, Բեգիմայ և միայն սիրո մեջ կմրցեմ քեզ հետ, Բեգիմայ:

Այս խոսքերով՝ Ռայմալի-աղան վերցրեց դոմբրան, լարեց նոր տոնայնությունը և երգեց նոր երգ, երգեց անցած-գնացած օրերի նման. մեկ ինչպես քամու շրշյունը խոտերի մեջ, մեկ ինչպես կասուլյո-ճեբմակ երկնքում որոտացող ամպրոպ։ Այդ ժամանակվանից աշխարհում մնաց «Բեգիմայ» երգը.

«... Եթե դու եկել ես հեռուներից, որ ջուր խմես աղբյուրից, ես քամու պես կհասնեմ քեզ և ոտքերդ կընկնեմ, Բեգիմայ։ Եթե ճակատագիրը այսօր որոշել է իմ մահը, միևնույն է, չեմ մեռնի ես այսօր։ Եվ չեմ մեռնի երբեք, Բեգիմայ, կվերածնվեմ և նորից կապրեմ, Բեգիմայ, որպեսզի չզրկվեմ քեզնից, Բեգիմայ, առանց քեզ ես կույր եմ, Բեգիմայ...»:

Այդպես նա երգեց «Բեգիմայ» երգը:

Այդ օրը երկար մնաց մարդկանց հիշողության մեջ։ Որքան խոսք ու զրույց եռաց Ռայմալի-աղայի ու Բեգիմայի շուրջը։ Իսկ երբ հարսին ուղեկցում էին փեսայի մոտ, տոնական սպիտակ յուրտերի, զարդարված ձիերի և հեծյալների մեջ, վառվռուն տոնական բաղմունքի մեջ, ուղեկից քարավանի գլխին սիգարա շաղկում էին Ռայմալի-աղան և Բեգիմայը՝ շուրթերին բարեմաղթունքի երգեր։ Կողք-կողքի գնում էին նրանք, ասպանդակ-ասպանդակի գնում էին նրանք, կողք-կողքի փայլում էին նրանք, աստծուն էին դիմում նրանք, բարի ուժերին էին դիմում նրանք նորապսակներին բախտ էին մաղթում նրանք, դոմբրա էին նվագում նրանք, սրինդ էին նվագում նրանք, երգ էին երգում նրանք. մեկ սա, մեկ նա, մեկ սա, մեկ նա...

Եվ ապշել էին մարդիկ շուրջքողորը, որ այդպիսի երգեր են լսում, և ծիծաղում էին խոտերը շուրջքողորը, խարույկի ծուխն էր բռնել շուրջքողորը, և ճախրում էին թռչունները շուրջքողորը, հրճվում էին երեխաները քուռակների վրա, ձիախաղերի շուրջքողորը...

Անճանաչելի էր դարձել ծեր երգիչ Ռայմալի-աղան։ Նորից ձայնը զրնգում էր առաջվա նման, նորից ճկուն ու ճապուկ էր առաջվա նման, իսկ աչքերը վառվում էին կանաչ դաշտի սպիտակ յուրտերի ճրագների նման։ Նույնիսկ նրա Սաբալա ձին վիզը ձկնել, վարգում էր հպարտ։

Բայց հո բոլորի սրտովը չէր այդ։ Բաղմունքի մեջ կային մարդիկ, որ թքում էին, նայելով Ռայմալի-աղային։ Նրա ազգականները, տոհմակիցները, բարակբայները, այդպես էր կոչվում նրանց տոհմը, վրդովվում էին։ Զայրանում էին հաքսանիքին

ներկա բարակբայները: Սա ի՞նչ բան է. Ռայմալի-աղան խելքը
թոցրել է այդ տարիքում: Սկսեցին շարախոսել նրա եղբայր Աբ-
դիլի: անի մոտ: Այսքանից հետո ինչպե՞ս պիտի քեզ վոլոստի
տանուտեր ընարենք, ընտրությունների ժամանակ բոլորը մեզ
ձեռ կառնեն, եթե քավթառ Ռայմալին այսպես խայտառակ է
անում մեզ: Լսո՞ւմ ես, ինչ է երգում, ջահել հովատակի նման
խրխնշում է, իսկ այդ աղջիկը, լսո՞ւմ ես, ինչ է պատասխանում:
Խաղք ու խայտառակությո՞ւն: Բոլորի աչքի առաջ խելքահան է
անում ծերունուն: Լավ բան չի: Ի՞նչ գործ ունի այդ աղջկա հետ:
Հարկավոր է դրա սանձերը քաշել, թե չէ անամոթ լուրը առկից
առկ է թռչելու:

Աբդիլխանը վաղուց էր ոխ պահում անառակ եղբոր հանդեպ,
որ մինչև ալևոր հասակը անառակություն է արել: Մտածում էր,
ծերացավ, ուշքի կգա, և ահա, խնդրեմ, անարգում է բարակբայ-
ների ամբողջ գերդաստանը:

Եվ այնժամ խթանեց ձիուն Աբդիլխանը, բազմությունը ճեղ-
քեց, հասավ եղբորը, գոռաց, սպառնալից թափահարելով մըտ-
րակը. «Ուշքի՛ եկ: Տո՛ւն դնա»: Բայց ավագ եղբայրը, քաղցրա-
լուր երգերով տարված, չլսեց և չտեսավ նրան: Իսկ երկրպագու-
ները, որ հոծ խմբերով, ձիերը հեծած, շրջապատել էին երգիչնե-
րին և կլանում էին երգերի յուրաքանչյուր բառը, մի վայրկյա-
նում Աբդիլխանին դուրս գցեցին և ամեն կողմից վիզը դաղեցին
մտրակներով: Դեհ արի, հասկացիր, ով է իսկողը: Զիուն խթա-
նեց, փախավ Աբդիլխանը:

Եվ երգվում էին երգերը: Այդ պահին նոր երգ ծնվեց շուր-
թերին: «... Երբ սիրահարված մարալը, առավոտյան բառաչելով
ընկերուհուն է կանչում, կիրճը լեռնային արծազանքով կրկնում
է կանչը», — երգում էր Ռայմալի-աղան:

«Իսկ երբ ընկերուհուց բաժանված կարապը առավոտյան
արեգակին է նայում, արեգակը նրա աչքին սև է երևում», — եր-
գով պատասխանում էր Բեդիմայը:

Եվ այսպես երգում էին նրանք ի պատիվ նորապսակների.
մեկ սա էր երգում, մեկ՝ նա, մեկ՝ սա, մեկ՝ նա...

Այդ պահին, ինքն իրեն մոռացած Ռայմալի-աղան շղիտեր,
թե ինչ ոխակալությամբ էր սուրում եղբայր Աբդիլխանը, ինչպի-
սի վիրավորանքով ու անզսպելի վրեժխնդրությամբ էին հետե-
վում նրան ազգականները, ամբողջ բարակբայների տոհմը:

խոսք մեկ արած՝ ինչպիսի դատաստան էին սլատրաստում նրա համար, չգիտեր...

Եվ երգվում էին երգերը. մեկ սա էր երգում, մեկ՝ նա, մեկ՝ սա, մեկ՝ նա...

Սև ամպի պես թամբին թառած սլանում էր Աբդիլիանը։ Դեպի առև, դեպի տուն։ Ազգականները, որ գայլի ոհմակի պես սուրում էին կողքից, գոռում էին.

— Եղբայրդ խելքը թոցրե՛լ է։ Գժվե՛լ է։ Դժբախտություն։ Շտապ բուժել է պետք։

Եվ երգվում էին երգերը. մեկ սա էր երգում, մեկ՝ նա, մեկ՝ սա, մեկ՝ նա...

Այսպես երգ ու խաղով հարսանեկան թափորը տեղ հասցրին։ Այստեղ, հրաժեշտի պահին էլի բարեմաղթություններ երգեցին։ Եվ դիմելով մարդկանց Ռայմալի-աղան ասաց, որ ինքը երջանիկ է, սրովհետև հասավ այն օրհնված օրը, երբ ճակատագիրն իբրև պարզև ուղարկեց իրեն հավասար գուսանի, երիտասարդ երգչուհի Բեգիմային։ Ասաց, ինչպես կայծքարը կայծքարի հետ շփվելով է թշուրտվում, այնպես էլ խոսքի արվեստի մեջ, վարպետության մեջ մրցելով են գուսանները հասնում կատարելության գաղտնիքին։ Բայց ամեն ինչից զատ, հնարավոր սիրուց զատ, նա ավելի շատ երջանիկ է, որ կյանքի վերջին օրերին, ինչպես մայրամուտի ժամանակ արեգակն է բոցավառվում ամբողջ ուժով, ինքը ճանաչեց սերը, ճանաչեց հոգու այնպիսի ուժով, որպիսին չի իմացել իր ծննդյան օրից։

— Ռայմալի-աղա,— պատասխան խոսքով ասաց Բեգիմայը։
— Կատարվեց իմ երազանքը։ Ես կհետևեմ քեզ։ Երբ ասես և որտեղ ասես, ես անմիջապես կհաջտնվեմ դոմբրայով։ Որպեսզի երգը հոսի երգի հետ, որպեսզի ես սիրեմ քեզ և լինեմ քո սերը։ Այսուհետև առանց տատանվելու իմ կյանքը հանձնում եմ ճակատագրին։

Այսպիսի երգեր էին երգվում։

Եվ այստեղ, տափաստանային ամբողջ ժողովրդի աչքի առջև, նրանք սլայմանավորվեցին մեկ օրից հանդիպել մեծ տոնավաճառում, որտեղ կերպեն բոլոր կողմերից եկած մարդկանց համար։

Եվ նույն վայրկյանին հարսանիքից վերադարձողները լուրը տարածեցին շրջանով մեկ, թե Ռայմալի-աղան և Բեգիմայը գալու են տոնավաճառ երգելու։ Թևածում էր լուրը։

— Դեպի տոնավաճառ:

— Դեպի տոնավաճառ, թամբե՛ք ձիերը:

— Տոնավաճառ եկեք, գուսաններին լսելու:

Մարդկային ձայները արձագանք տվին.

— Լավ տոն կլինի:

— Այ դվարձությո՛ւն:

— Այ գեղեցկությո՛ւն:

— Ի՛նչ խայտառակություն:

— Ի՛նչ լա՛վ է:

— Ի՛նչ անամոթություն:

Իսկ Ռայմալի-աղան ու Բեգիմայը բաժանվեցին ճամփի կե-
սին:

— Մինչև տոնավաճառ, հարազատ Բեգիմայ:

— Մինչև տոնավաճառ, Ռայմալի-աղա:

Եվ հեռանալով դեռ կանչում էին թամբերից:

— Մինչև տոնավաճառ-ա՛ռ:

— Մինչև տոնավաճառ, Ռայմալի-աղա— ա՛-ա՛-ա՛:

Օրը վերջանում էր: Մեծ տափաստանը հանգիստ սուզվում էր տափաստանային ամռան սպիտակ մշուշների մեջ: Հասունացել էին խոտերը, թռչնաժուլթյան թեթև բույր էին արձակում խոտե-
րը, լեռներում եկած անձրևից հետո զով շունչ էր գալիս, մայ-
րամուտից առաջ ուրուրներ էին թռչում ցածր և անշտապ, եր-
գում էին ճնճղուկները, օրհնաբանելով խաղաղ երեկոն:

— Ինչպիսի՛ անդորր, ի՛նչ երանություն:— շնջաց Ռայմալի-
աղան շոյելով ձիու բաշը:— Ախ, Սարալա, ախ իմ ծերուկ, իմ
փառահեղ ձի, մի՞թե կյանքն այնքան քաղցր է, որ ուզում ես
նույնիսկ վերջին օրերին այսպես սիրել...

Իսկ Սարալան գնում էր սովորական ընթացքով, փնչում էր,
տուն էր շտապում, որպեսզի ոտքերին դադար տա, ամբողջ օրը
քայլել էր թամբի տակ, ուզում էր գետի ջուր խմել և դաշտ դուրս
գալ լուսնի լույսով արածելու:

Ահա և աուլը գետի ոլորանին: Ահա յուրտերը, ահա ուրախ
ծուխ են արձակում խարույկները:

Ռայմալի-աղան իջավ թամբից: Զին կապեց, թողեց բակում:
Տուն չմտավ, նստեց դրսի օջախի մոտ շունչ առնելու: Բայց մեկը
մոտեցավ: Հարևանի տղան էր:

— Ռայմալի-աղա, մարդիկ ձեզ յուրտ են կանչում:

— Ի՛նչ մարդիկ:

— Մերոնք: Բոլոր բարակբայները:

Շեմքից ոտքը դցելով, Ռայմալի-աղան տեսավ տոհմի ավագներին, որոնք նստել էին խիտ կիսաշրջան կազմած, և նրանց մեջ քիչ այն կողմ՝ եղբայր Աբդիլխանին: Սա մռայլ էր: Աչքերը չէր բարձրացնում, կարծես բան էր թաքցնում հայացքի մեջ:

— Խաղաղություն ձեզ,— ողջունեց Ռայմալի-աղան տոհմակիցներին:— Հո բան չի՞ պատահել:

— Քեզ ենք սպասում,— խոսեց ամենագլխավորը:

— Եթե ինձ եք սպասում, ես այստեղ եմ,— պատասխանեց Ռայմալի-աղան:— Եվ տեղ եմ որոնում, որ նստեմ շրջանակի մեջ:

— Կանգնի՛ր: Կա՛ց դռների մոտ: Եվ շոքի՛ր,— լսեց հրամանը:

— Ի՞նչ է նշանակում: Չէ՞ որ առայժմ ես եմ այս յուրտի տերը:

— Ոչ, դու չես տերը: Տեր չի կարող լինել այն ծերուկը, որ խելքը հտ է տվել:

— Ինչի՞ մասին է խոսքը:

— Այն մասին, որ դու պետք է հիմա երդում տաս, թե այլևս ոչ մի տեղ և երբեք չես երգի, քարշ չես դա խնջույքներում և գլխիցդ կհանես այն աղջկան, որի հետ այսօր խայտառակ երգեր էիր երգում, մոռանալով չալ մորուքդ, անամո՞թ, զետնովը տվիր մեր և քո պատիվը: Դեհ, երդվի՛ր: Երդվի՛ր, որ այլևս չես երևա նրա աչքին:

— Իզուր եք ավելորդ խոսքեր վատնում: Վաղը չէ մյուս օրը ես պետք է անգամ նրա հետ, ժողովրդի առջև:

Այստեղ աղմուկ բարձրացավ:

— Նա մեզ խայտառակ է անում:

— Հրաժարվիր, քանի ուշ չի:

— Չէ՛, նա գժվել է:

— Իսկապես, խելքը գցել է:

— Հապա լո՞ւք, լո՞ւք մի րոպե,— կարգ հաստատեց գլխավոր դատավորը:— Այսպես, Ռայմալի, դու ասացի՞ր քո վերջին խոսքը:

— Այո:

— Լսո՞ւմ եք, Բարակբայ տոհմի հետնորդներ, ինչ ասաց մեր տոհմակիցը, անարգ Ռայմալին:

— Այո, լսեցիք:

— Արդ լսեք, թե ինչ կասեմ ես, նախ կասեմ քե՛զ, թշվառական Ռայմալի: Ամբողջ թշվառ կյանքդ՝ ունեցածդ մի հատիկ ձի, անց ես կացրել քեֆերում, երգել ես խրախճանքներում, դոմբրա ես ծնդծնգացրել, ծաղրածու-ձեռնածու ես եղել: Ամբողջ կյանքդ վատնել ես ուրիշներին զվարճացնելու վրա: Մենք ներում էինք քո անառակ վարքը, քանի դեռ ջահել էիր: Այժմ դու ծեր ես և ծիծաղելի ես, մենք արհամարհում ենք քեզ: Դու փոխանակ մտածես մահվան մասին և խաղաղվես, քեզ ծաղրութանակի մատնեցիր ուրիշ աուլցիների առջև, վերջին թեթևուկիկի նման քարշ եկար այն աղջկա ետևից, ոտնատակ տվեցիր մեր բարձրըն ու օրենքները և չես ցանկանում լսել մեր խորհուրդը, ինչ արած, թող աստված դատաստան տեսնի քեզ հետ, մեղավորը ի՛նքդ ես: Այժմ երկրորդ խոսքը: Վե՛ր կաց, Աբդիլիսան, դու նրա արյունակից եղբայրն ես, մի հորից և մի մորից, և դու ես մեր հույսն ու ապավենը: Բոլոր բարակբայների կողմից մենք ցանկանում էինք քեզ տեսնել վոլոստի տանուտեր: Բայց քո եղբայրը խելքը գցել է, չի հասկանում, թե ինչ արարմունք է թույլ տալիս, և կարող է արգելք լինել այդ գործում: Դրա համար էլ դու իրավունք ունես նրա հետ վարվելու այնպես, որ խելքը թոցրած Ռայմալին մեզ չխայտառակի մարդկանց առջև, որ ոչ ոք չհամարձակվի թքել մեր երեսին և ոչ ոք չհամարձակվի բարակբայներին ծիծաղի առարկա դարձնել:

— Ոչ ոք իմ գլխի տերը չի և չի կարող դատավոր լինել,— խոսեց Ռայմալի-աղան, կանխելով Աբդիլիսանին.— ես խղճում եմ ձեզ, այստեղ նստածներիդ և շնստածներիդ, դուք խոր մոլորության մեջ եք, դուք դատողություն եք անում մի բանի մասին, որ անհնարին է լուծել ընդհանուր հավաքույթում: Դուք չգիտեք ո՛րն է ճշմարտությունը և որն է երջանկությունն այս աշխարհում: Մի՞թե ամոթ է երգելը, երբ երգվում է, մի՞թե ամոթ է սիրելը, երբ տերը ի վերուստ սեր է առաքում: Ախր մարդկանց համար աշխարհում ամենամեծ ուրախությունը սիրահարներով ուրախանալն է: Բայց քանի որ դուք ինձ խելագար եք համարում լոկ նրա համար, որ ես երգում եմ և չեմ հրաժարվում անժամանակ հայտնված սիրուց, ուրախանում եմ դրա համար, ուրեմն ես կթողնեմ կհեռանամ ձեզնից: Կհեռանամ, աշխարհում դեռ տեղ կգտնվի: Հիմա ևեթ կհեծնեմ Սարալային, կգնամ նրա մոտ

կամ միասին կմեկնենք ուրիշ աշխարհներ, որ շանհանգստացնեմ ձեզ ոչ իմ երգերով, ոչ էլ իմ վարքով:

— Ո՛ր, չես գնա,— պայթեց ահեղ զայրույթով մինչ այդ շարունակ լուռ Արդիլխանը:— Այստեղից ո՛չ մի տեղ չես գնա դու: Ոչ մի տոնավաճառ ոտք չես դրի դու: Մենք պիտի բուժենք քեզ, մինչև խելքդ գլուխդ գա:

Եվ այս խոսքերով եղբայրը գուսանի ձեռքից խլեց դոմբրան:

— Ահա այսպես:— Եվ շարտեց գետնին, ոտքի տակ գցեց-տրորեց դյուրաբեկ գործիքը, ինչպես կատաղած ցուլն է տրորում հովվին: Այսուհետև երգելի պիտի մոռանաս: Հե՛յ, այստեղ բերեք դրա քնձուռտ Սարալային:— Եվ նշան արեց:

Եվ նրանք, որ բաղում պատրաստ կանգնած էին, արագ կապից արձակեցին, քշեցին բերին Սարալային:

— Թամբը հանիր, դցիր այստեղ,— թաքցրած կացինը ձեռքն առնելով, հրամայեց Արդիլխանը:

Թամբը ջարդեց կացնով, տաշեղների վերածեց:

— Ահա: Ո՛ր մի տեղ այլևս չես գնա: Ո՛ր մի տոնավաճառ:— Եվ կատաղած բզիկ-բզիկ արեց հեծելասաքը, ասպանդակների կաշեփոկերը կտրատեց, ասպանդակները շարտեց թփերի մեջ, մեկը մի կողմ, մյուսը՝ մյուս:

Ահաբեկված այս ու այն կողմ էր նետվում Սարալան, չոքում էր, խռբոտում էր, կրծոտում սանձը, կարծես ղզում էր, որ իրեն նույնն է վիճակվելու:

— Ուրեմն դու տոնավաճառ պիտի գնայիր Սարալային հեծա՞ծ: Դեհ, հիմա տես,— գազաղեց Արդիլխանը:

Եվ այստեղ տոհմակիցները վայրենաբար տապալեցին Սարալային, մաղն օղապարանը վայրկենաբար գցեցին վիղը: Իսկ Արդիլխանը հուժկու ձեռքը գցեց ձիու պարանոցին, գլուխն իջեց-բեց և դանակը խրեց անպաշտպան կոկորդը:

Ինչքան ուժ ունեք պոկվեց Ռայմալի-աղան պահողների ձեռքից:

— Սպասի՛ր: Մի՛ սպանիր ձիուն:

Բայց չհասցրեց: Դանակի տակից տաք արյունն այնպես շարտվեց դեմքին, կարծես խավար պատեց օրը ցերեկով: Եվ ոտքից գլուխ տաք արյան մեջ, Սարալայի արյունով թաթախված, օրորվելով վեր կացավ գետնից Ռայմալի-աղան:

— Իդուր: Զէ՞ որ կարող եմ ոտքով գնալ: Զոքեչոք կսողամ,— ասաց նվաստացած երգիչը և դեմքը սրբեց փեշով:

— Ո՛հ, Ոսեքով էլ չե՛ս գնա: Սարալայի կտրված կոկորդից Արդիլխանը թափով վեր բարձրացրեց ատամները բաց դեմքը:— Դու այստեղից մի քայլ չես հեռանա:— Ասաց նա կամացուկ և հանկարծ գոռաց:— Բռնեցե՛ք սրան: Նայեք, խելագար է: Կապե՛ք, թե չէ կսպանի:

Այստեղ հարայ-հրոցն ընկավ: Բոլորը խառնվեցին իրար, հրմշտեցին իրար:

— Այստեղ տվեք պարանը:

— Թևերը կապիր մեջքին:

— Ավելի ուժեղ ուորի:

— Գժվել է: Ահա քեզ աստված:

— Տես, աչքերը ինչ են եղել:

— Խելքը գցել է, հեյ, հեյ:

— Դրան քարշ տուր կեչու մոտ:

— Դեհ քաշիր:

— Քարշ տուր, շուտ արա:

Արդեն լուսինը բարձրացել էր երկնակամարի վրա: Երկինքը խաղաղ էր, գետինը խաղաղ էր: Եկան ինչ-որ շամաններ, խառույկ վառեցին և վայրագ պարով սկսեցին քշել չար ոգիներին, որոնք մթնեցրել էին մեծ երգչի բանականությունը:

Իսկ նա կանգնած էր կեչուն կապված, թևերն ամուր մեջքին ուրորած:

Հետո եկավ մուլան: Ղուրանից աղոթքներ կարդաց: Օրինավոր ճամփի խրատներ կարդաց:

Իսկ նա կանգնած էր կեչուն կապված՝ թևերն ամուր մեջքին ուրորած:

Եվ դիմելով իր եղբայր Արդիլխանին, երգեց Ռայմալի-աղան: «Ինու՛մ է գիշերը, հետը տանում խավարի վերջին փշուրները: Եվ նորից պիտի բացվի լույսն առավոտի: Բայց այլևս լույս չկա ինձ համար: Դու խլեցիր իմ արևը, թշվառական եղբայր իմ, Արդիլ-խան: Դու գոհ ես, անշուշտ, չարախնդում ես, որ ինձ բաժանել ես կյանքիս մայրամուտին աստծո ուղարկած սիրուց: Բայց եթե իմանայիր, թե որքան երջանիկ եմ ես, քանի դեռ կամ, քանի դեռ շունչ կա բերանումս: Դու ինձ կապեցիր, ծառին գամեցիր, բայց ես այստեղ չեմ հիմա, թշվառական եղբայր իմ, Արդիլխան: Այստեղ լոկ իմ ապականացու մարմինն է, իսկ հոգիս քամու պես սուրում է օդում, անձրևի պես ձուլվում է հողին, ես անբաժան եմ նրանից, ինչպես նրա վարսերը, ինչպես նրա շունչն ու հո-

գին: Արշալույսին, երբ նա բացի աշքերը, ես քարայծի նման կիջ-
նեմ սարերից, կսպասեմ ժայռի ծերպին, մինչև նա դուրս գա
յուրտից: Երբ նա կրակ վառի, ես կդառնամ անուշաբույր ծուխ,
կպարուրեմ նրան: Երբ ձիով սլանա, անցնի դետի ծանծաղու-
տով, ես ջրերի շիթ կդառնամ, կթռչեմ սմբակների տակ, կցողեմ
նրա երեսն ու ձեռքերը: Իսկ եթե երգի, ես երգ կդառնամ...»:

Հուսաբացին նրա գլխավերևում մեղմիկ շրշացին ճյուղերու:
Օրը բացվեց: Հարեանները լսելով, որ Ռայմալի-աղան խելա-
գարվել է, հետաքրքրութունից հավաքվեցին-եկան և առանց
ձիերից իջնելու խմբվեցին հեռվում:

Իսկ նա կանգնած էր հագուստները պատառոտված, կեչու
բնին կապված, թևերն ամուր մեջքին ոլորած:

Եվ երգ էր երգում, որ հետո դարձավ նշանավոր.

Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Արձակիր թևերս, եղբայր Արդիլխան:
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ազատիր ինձ, եղբայր Արդիլխան:
Ում մտքով կանցներ, եղբայր Արդիլխան
Թե ձեռուոտս կկապես այսպես:
Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Արձակիր թևերս, եղբայր Արդիլխան,
Ես հոժար կամքով երկինք կգնամ:

Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ես չեմ գա տոնավաճառ, Բեգիմայ:
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ինձ չսպասես տոնավաճառում, Բեգիմայ,
Մենք այլևս չենք երգի միասին, Բեգիմայ:
Իմ ձին չի կարող դալ, ես ոտքով չեմ հասնի:
Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ինձ չսպասես տոնավաճառում, Բեգիմայ,
Ես հոժար կամքով երկինք կգնամ...

Ահա ինչ պատմություն է սա...

Այժմ, Ղաղանղապին ուղեկցելով դեպի իր վերջին կացարա-
նը, Եղիգեյը Անա-Բեյիթի ճանապարհին մտածում էր նաև այս
մասին:

Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արեւելից արեւմուտ և արեւմուտից արեւելք: Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հսկայական ամայի տաքածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Գեդին տափաստանների միջնակներ...

Այս կողմերում ուզածդ տաքածությունը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից...

Իսկ գնացքները գնում էին արեւելից արեւմուտ և արեւմուտից արեւելք...

Շատ երկար ճանապարհ կտրելով կարմրավազ դառիթափի՝ Մալաբումդիչապի երկարությամբ, որտեղ ժամանակին թափառել է Նայման-Անան՝ որոնելով իր մանկուրտ-որդուն, նրանք հասան Անա-Բեյիթի մատուցներին: Բորանլի Եղիգեյը անընդհատ նայում էր մեկ ժամացույցին, մեկ սարօղեկների վրա կախված արեգակին, հաշվում էր, որ առայժմ ամեն ինչ ընթանում է այնպես, ինչպես պետք է: Թաղումից հետո նրանք ազատ կարող են ժամանակին վերադառնալ տուն, որպեսզի միասին ներկա լինեն Ղազանդապի հոգեհացին: Իհարկե, դա արդեն կլինի երեկոյան, բայց գլխավորն այն է, որ օրը-օրին բռնի: Հե՛յ գիտի կյանք: Ղազանդապն արդեն հանգիստ կառնի Անա-Բեյիթում, իսկ իրենք վերադառնալով տուն, ևս մի անգամ բարի խոսքով կհիշեն նրան...

Միշտ միևնույն կարգով, առջևից Եղիգեյը՝ նստած ծոպավոր «թարով վարդարված Կարանառին, նրա ետևից՝ կցասալով տրակտորը, կցասալից հետո՝ «Բեկոուս» էքսկավատորը Մալաբումդիչապից դուրս եկան Անա-Բեյիթի հարթավայրը, շեկլիկ շան՝ Զուբարսի ուղեկցությամբ, որ իր համար վաղում էր կողքից, ինքնուրույն տեսքով, լեզուն անփուլթ կախած: Եվ այստեղ, Մալաբումդիչապից դուրս գալիս հանդիպեցին առաջին իողընդոտին: Հանկարծ դեմ առան արգելքի. փշալարե ցանկապատի:

Նախ կանգ առավ Եղիգեյը: Ա՛յ քեզ բան: Նույնիսկ կանգնեց առաջանդակներին և Կարանառի բարձունքից նայեց աջ, նայեց ձախ ինչքան աչքը կտրում էր, տափաստանով վեր ու վար էր գալարվում անանցանելի փշալարը, որ հավասար ընդմիջումներով, հինգ մետրը մեկ կամ մի քանի տակ փաթաթված էր գետնին

խրված երկաթբետոնե քառանիստ սյուներին: Յանկապատը կանգնած էր ամուր, հիմնավորապես: Հայտնի չէր որտեղից էր սկսվում և որտեղ էր վերջանում: Միգուցե ոչ մի տեղ էլ չէր վերջանում: Այլևս անցում չկար: Ի՞նչ կարելի է անել: Ինչպե՞ս շարունակել ճանապարհը:

Մինչ այդ, ետևում կանգ առան տրակտորները: Խցիկից առաջին հերթին դուրս թռավ Սաբիթջանը, հետո՝ Երկար էդիլբայը:

— Այս ի՞նչ է,— ցանկապատը մատնացույց արեց Սաբիթջանը:— Երևի ճիշտ չենք եկել, հա՛,— հարցրեց Եդիգեյին:

— Ինչո՞ւ ճիշտ չենք եկել: Ճիշտ ենք եկել: Բայց թե այս փշալարը որտեղի՞ց մեջ ընկավ: Սատանան գիտի:

— Մի՞թե առաջ չի եղել:

— Չի եղել:

— Հապա ի՞նչ անենք: Ի՞նչպես շարունակենք ճանապարհը:

Եդիգեյը լուռ էր: Ինքն էլ չգիտեր ինչ անել:

— Հե՛յ, լսիր, կանգնեցրու տրակտորը: Հերիք դռդռացնես,— բարկացած նետեց Սաբիթջանը խցիկից դուրս նայող Ղալիբեկին:

Սա խլացրեց շարժիչը: Նրա ետևից սսկվեց էքսկավատորը: Լուռթյուն տիրեց: Խոր լուռթյուն: Բորանլի Եդիգեյը խոժոռ նրստած էր իր ուղտին, Սաբիթջանն ու Երկար էդիլբայը կանգնած էին կողքին, տրակտորիստներ Ղալիբեկն ու Զումազալին մնացել էին խցիկներում, հանգուցյալ Ղազանդապը սպիտակ պատանքով փաթաթված պառկած էր կցասայլում, կողքին նըստած էր հարբեցող փեսան՝ Այդադայի ամուսինը, շեկլիկ շունը՝ Զուլբարսը, օգտվելով առիթից, հարմարվեց տրակտորի անիվի մոտ, բարձր տնկելով ոտքը: Երկնքի տակ ծայրեծայր փռված էր սարօղեկյան հսկա տափաստանը: Բայց դեպի Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը անցում չկար: Եվ բոլորը տարակուսած կանգնել էին փշոտ պատի առջև:

Լուռթյունը խախտեց Երկար էդիլբայը:

— Ի՞նչ, Եդիկե, փշալարը առաջ չի՞ եղել...

— Երբեք չի եղել: Առաջին անգամ եմ տեսնում:

— Ուրեմն, հատուկ ցանկապատել են այս գոտին: Երևի տիեզերակայանի համա՞ր,— ենթադրություն արեց Երկար էդիլբայը:

— Այո, այդպես է դուրս գալիս: Բե չէ, ինչո՞ւ պետք է այդ-

քան աշխատանք թափեին, ամայի տափաստանում այսպիսի ցանկապատ տնկեին: Գրողը տանի դրանց,— հայհոյեց Եղիգեյը:

— Այստեղ հայհոյելու ի՞նչ կա: Ավելի լավ կլինեք դուրս գալուց առաջ նախապես իմանայինք, հետո այսքան հեռու գայինք թաղում կատարելու,— խոժոռ՝ վրա տվեց Սաբիթջանը:

Ծանր լռություն տիրեց: Բորանլի Եղիգեյը վերից վար, Կարանառի բարձունքից ամբարիշտ նայեց կողքին կանգնած Սաբիթջանին:

— Լսիր, սիրելիս, մի քիչ համբերիր, մի խառնվիր,— ասաց նա որքան հնարավոր էր հանգիստ:— Առաջ այստեղ փշալար չի եղել, որտեղի՞ց իմանայինք:

— Ես էլ հենց այդ եմ ասում,— փնջացրեց Սաբիթջանը և շուռ եկավ:

Նորից լռեցին: Երկար էղիլքայք ինչ-որ բան էր մտմտում:

— Ինչպես անենք հիմա, Եղիկե: Ի՞նչ անենք: Մի՞թե ուրիշ ճանապարհ չկա դեպի գերեզմանոց:

— Պետք է որ լինի: Ինչո՞ւ չկա: Մի հինգ կիլոմետր դեպի աջ ճանապարհ կա,— պատասխանեց Եղիգեյը, նայելով շորս կողմը:— Եկեք շարժվենք այն կողմը: Հո չի՞ կարող ամեն կողմից փակ լինել, ո՞չ այնտեղ, ո՞չ այստեղ:

— Հաստատ է, որ այնտեղ ճանապարհ կա,— մարտահրավեր կեցվածք ընդունելով ճշտեց Սաբիթջանը:— Թե չէ՝ իսկապես կստացվի ո՞չ այնտեղ, ո՞չ այստեղ:

— Կա՛, կա՛,— հավատացրեց Եղիգեյը:— Նստե՛ք, գնում ենք: Զուր ժամանակ չկորցնենք:

Եվ նորից շարժվեցին: Նորից ետևում դիկդիկացին տրակտորները: Գնացին փշալարի երկարությամբ:

Մտահոգվել էր Եղիգեյը: Շատ էր հուսահատվել դրանից: Ինչպես կարելի է, հոգու խորքում վրդովվում էր նա, փակել, ցանկապատել. են ամբողջ տարածությունը և գերեզմանոցի ճանապարհն էլ չեն նշել: Ա՛յ քեզ գործ, ա՛յ քեզ կյանք: Եվ համենայն դեպս հույս ունեք, թե պետք է որ ճանապարհ լինեք նաև այս, հարավային կողմում: Այդպես էլ կար: Ընկան ճիշտ ուղեփակոցի վրա:

Մոտենալով ուղեփակոցին Եղիգեյն ուշադրություն դարձրեց, թե որքան հաստատուն և հիմնավոր էր կառուցված անցավորային կետը. եղբային ամուր, բետոնե համաձուլվածքներ,

անցման մոտ, ճանապարհի եղբին կղմինդրե տնակ, լայն, միակտուր ապակիով՝ դիտման համար, վերևից, տափակ կտուրի վրա տեղադրված էին երկու լուսարձակ, հավանորեն գիշեր ժամանակ անցումը լուսավորելու համար։ Ուղեփակոցից հետո շարունակվում էր ասֆալտապատ ճանապարհ։ Եղիգեյը այդ սարք ու կարգը տեսնելով անհանգստացավ։

Նրանց երևալու հետ պահակակետից դուրս ելավ ջահել, դեռևս պատանի մի շեկլիկ ղինվոր, ավտոմատը ուսին, փողը՝ ներքև։ Շտկելով ղինվորական վերնաշապիկը և գլխարկը, դուռ տպավորութուն գործելու համար, նա անմատչելի տեսքով կանգ առավ ղուլվոր ուղեփակոցի առջև։ Համենայն դեպս նախ բարևեց, երբ Եղիգեյը ընդհուպ մոտեցավ ճանապարհը փակող գերանին։

— Բարև ձեզ,— ձեռքը գլխարկին տարավ ժամապահը, Եղիգեյին նայելով բաց երկնագույն, դեռևս մանկական աչքերով։— Ո՞վ եք, ո՞ւր եք գնում։

— Մենք Այստեղացի ենք, ղինվոր,— ասաց Եղիգեյը, ժլպտալով ժամապահի մանկական խստության վրա։— Ահա մարդ ենք տանում, մեր ծերունուն տանում ենք թաղելու գերեզմանոցում։

— Առանց անցագրի չի կարելի,— բացասաբար գլուխը շարժեց ջահել ղինվորը, ոչ առանց վախի հեռանալով որոճացող Կարանառի սրատամ երախից։— Այստեղ պաշտպանական գոտի է,— բացատրեց նա։

— Հասկանում եմ, բայց մենք գերեզմանոց ենք գնում։ Այստեղից հեռու չի։ Ի՞նչ կա որ։ Կթաղենք, կգնանք։ Չենք ուշանալ։

— Չեմ կարող։ Իրավունք չունեմ,— պատասխանեց ժամապահը։

— Լսիր, սիրելիս,— Եղիգեյը թամբից կռացավ, որ լավ երևան իր մարտական շքանշաններն ու մեդալները,— մենք կողմնակի մարդիկ չենք։ Բորանլի կիսակայարանից ենք։ Երևի լսած կլինես։ Մեջի մարդ ենք։ Թաղել է հարկավոր։ Միայն դեղմանոց և ետ։

— Ես հասկանում եմ,— ասաց ժամապահը, պարզամտորեն վեր բարձրացնելով ուսերը, բայց այդ պահին անտեղի մոտեցավ Սաբիթջանը՝ կարևոր, գործնական մարդու կեղծ շտապողականությամբ։

— Ի՞նչ է պատահել, ես մարդարհխորհրդից եմ,— հայտարարեց նա:— Ինչու՞ ներս չեք թողնում:

— Որովհետեւ չի թույլատրվում:

— Ընկեր ժամապահ, ես ձեզ ասում եմ, որ մարդարհխորհրդից եմ:

— Ինձ համար միևնույն է, թե դուք որտեղից եք:

— Ինչպե՞ս թե,— դարմացավ Սաբիթջանը:

— Այդպես: Սա պաշտպանական գոտի է:

— Այդ դեպքում էլ ինչու՞ եք երկար-բարակ խոսում,— վրդովվեց Սաբիթջանը:

— Ո՛վ է խոսում: Ես բացատրում եմ այն հարգելի մարդուն, որ ուղտի վրա է, ոչ թե ձեզ: Որպեսզի նրա համար հասկանալի լինի: Իսկ ընդհանրապես, ես իրավունք չունեմ խոսքի բռնվելու կողմնակի մարդկանց հետ: Ես պոստի վրա եմ:

— Ուրեմն ճամփա չկա՞ դեպի գերեզմանոց:

— Ոչ, ոչ միայն գերեզմանոց: Այստեղ ոչ ոքի համար անցում չկա:

— Տեսա՞ր,— շարացավ Սաբիթջանը:— Ես այդպես էլ գիտեի,— նետեց Եղիգեյին:— Այդպես էլ գիտեի, որ բան դուրս չի գալու: Իսկ դուք Անա-Բեյիթ հա Անա-Բեյիթ, Ահա քեզ Անա-Բեյիթ:— Եվ այդ խոսքերով նա խռոված հեռացավ, չափացած ու ջղային թքելով:

Եղիգեյն անհարմար զգաց ջահել ղինվորից:

— Դու ներող եղիր, տղաս,— ասաց նա հայրաքար:— Պարզ բան է, դու ծառայության մեջ ես: Բայց հիմա հանգուցյալին ո՞ւր տանենք: Սա հո գերան չի, որ գցես ու գնաս:

— Ես հասկանում եմ: Բայց ի՞նչ կարող եմ անել: Ինձ ինչպես ասել են, այնպես էլ պարտավոր եմ անել: Ես հո պետ չեմ՝ այստեղ:

— Այո՛, այ քեզ գործ,— շփոթված ձգեց Եղիգեյը:— Իսկ դու բնիկ որտեղացի՞ ես:

— Վոլոգդայից, հայրիկ,— օ-երը շեշտելով ասաց ժամապահը շփոթված և մանուկի նման ուրախ ժպտալով, չթաքցնելով, որ իրեն հաճելի է պատասխանել այդ հարցին:

— Մի՞թե ձեր Վոլոգդայում էլ է այսպես. գերեզմանոցներում ժամապահներ են կանգնում:

— Չէ, հայրիկ, ինչի՞ համար: Մեզ մոտ երբ ուղեն և որքան ուղեն կարող են գնալ գերեզմանոց: Բանն այդ չի: Այստեղ

պարզապես փակ գոտի է։ Այսինքն, հայրիկ, ինքդ էլ ես ծառայել և կռվել, տեսնում եմ, լավ կիմանաս, որ ծառայությունը ծառայություն է։ Ուզես-չուզես պարտքը պարտք է։ Ելք չկա։

— Ծիշտ է, իհարկե,— համաձայնեց Եղիգեյը,— բայց հիմա ո՞ւր տանենք հանգուցյալին։

Նրանք լռեցին։ Եվ խոր մտածելուց հետո շիկահոն, պայծառաչ ղինվորիկը գլուխը շարժեց։

— Ո՛չ, հայրիկ,— Զեմ կարող է իրավունք չունեմ։

— Ինչ արած,— խոսեց շփոթված Եղիգեյը։

Անհարմար էր ղգում շուռ գալ նայել իր ընկերների երեսին, Սաբիթջանը ավելի ու ավելի էր տաքանում։ Նա մոտեցավ Երկար էդիլբային։ Էքսկավատորի մոտ լսվում էին նրա կառավարի հարձակումները։

— Բա ես չէի՞ ասում։ Ի՞նչ կարիք կար քարշ գալ այսքան հեռու։ Դա նախապաշարմունք է։ Համ ձեր գլուխն եք ցավեցնում, համ ուրիշների։ Ինչ տարբերություն, թե մեռելին ուր են գցում։ Բայց ո՛չ, թեկուզ ճաքես, պիտի անպայման հասցնես Անա-Բեյիթ։ Դու էլ պակաս չես. գնա՛, մենք առանց քեզ էլ կթաղենք։ Դեհ թաղեք տեսնեմ։

Երկար էդիլբայը լուռ հեռացավ նրանից։

— Լսիր, բարեկամ,— մոտենալով ուղեփակոցին, դիմեց ժամապահ ղինվորին։— Ես էլ եմ ծառայել և ես էլ որոշ բան հասկանում եմ։ Հեռախոս ունե՞ս։

— Իհարկե, ունեմ։

— Այդ դեպքում դանգահարի պահակության պետին։ Զեկուցիր, որ տեղացի բնակիչները խնդրում են իրենց թույլ տալ մտնելու Անա-Բեյիթի գերեզմանոցը։

— Ինչպե՞ս, ինչպե՞ս։ Անա-Բեյիթ,— հարցը կրկնեց ժամապահը։

— Այո։ Անա-Բեյիթ։ Դա մեր գերեզմանոցի անունն է։ Զանգ տուր, բարեկամ, ուրիշ ելք չկա։ Թող անձամբ թույլտվություն ստանա մեզ համար։ Իսկ մեզ, վստահ եղիր, գերեզմանոցից բացի, ուրիշ ոչինչ չի հետաքրքրում։

Ժամապահը մտածեց, մի ոտքից մյուսին անցավ, խոժոռեց ձակատը։

— Զէ, դու մի կասկածիր,— ասաց Երկար էդիլբայը։— Ոչինչ կանոնադրության հակառակ չի։ Դու գեկուցում ես պահակության պետին, թե այսպես ու այսպես. պոստ են եկել կողմնակի

մարդիկ: Ահա ամբողջ ներքին կառուցվածքը: Ի՞նչ ես տատանվում: Դու պարտավոր ես ղեկուցել:

— Լավ,— գլխով արեց ժամապահը:— Հիմա կղանգահարեմ: Բայց դե պահակության պետը շարունակ ման է գալիս տարածքի դիրքերում: Իսկ տարածքը, տես, որքան է:

— Գուցե թույլ տաս ես էլ գամ հետդ,— խնդրեց Երկար էդիլբայը:— Եթե կարիք լինի, հուշեմ, թե ինչն ինչոց է:

— Եկ,— համաձայնեց ժամապահը:

Եվ նրանք չքացան պահակակետում: Դուռը բաց էր, և Եդիլբայը ամեն ինչ լսում էր: Ժամապահը ղանգահարում էր ինչ-որ տեղ և շարունակ հարցնում էր պահակության պետին: Իսկ նա չկար ու չկար:

— Ախ, ո՞չ, ինձ պահակության պետն է հարկավոր,— բացատրում էր նա:— Անձամբ նա: Ոչ, ոչ: Այստեղ կարևոր գործ կա:

Եդիլբայը սրտնեղում էր: Ո՞ւր է կորել այդ պահակության պետը: Երբ մարդու բախտը չի բերում, չի բերում:

Վերջապես նա գտնվեց:

— Ընկեր լեյտենանտ: Ընկեր լեյտենանտ,— բարձր խոսեց ժամապահը ղրնգուն և հուզված ձայնով:

Եվ ղեկուցեց նրան, որ ահա, տեղացի բնակիչները եկել են մարդ թաղելու հին գերեզմանոցում: Ի՞նչ անի: Եդիլբայը ականջները սրեց. լեյտենանտը կասի բաց թող և վերջ: Ապրես, Երկար էդիլբայ: Համենայն դեպս հնարամիտ երիտասարդ է: Բայց ժամապահի խոսակցությունը երկարեց: Այժմ նա շարունակ պատասխանում էր հարցերի.

— Այո... Քանի՞: Վեց հոգի են: Հանգուցյալն էլ հետը՝ յոթ: Ինչ-որ ծերունի է մեռել: Նրանց մեծը ուղտի վրա է: Հետո կցասայլով տրակտորն է: Տրակտորի ետևից՝ մի էքսկավատոր... Այո, հարկավոր է, ասում են գերեզմանը փորելու համար... ինչպե՞ս: Ես ի՞նչ պատասխանեմ: Ուրեմն չի՞ կարելի: Զի՞ թույլատրվում: Կա՛: Լսում եմ:

Եվ այստեղ լսվեց Երկար էդիլբայի ձայնը: Երևի ժամապահի ձեռքից խլեց լսափողը:

— Ընկեր լեյտենանտ, մտեք մեր դրության մեջ, ընկեր լեյտենանտ, մենք եկել ենք Բորանլի կիսակայարանից: Հիմա ո՞ւր գնանք: Մտեք մեր դրության մեջ: Մենք տեղի բնակիչներ ենք: Ո՞չ մի վատ բան չենք անի: Մարդուն կթաղենք, իսկույն կվե-

րադառնանք... Հը՛, Ի՞նչ, Ինչպե՞ս թե: Շատ լավ, եկեք, հեկեք ձեր աչքով տեսեք: Այստեղ մեզ հետ է մեր մեծը, ռազմաճակատային է եղել, կուլել է: Բացատրեք նրան:

Երկար էղիլբայը պահակատնակից դուրս եկավ շփոթված, բայց ասաց, որ լեյտենանտը կգա և ամեն ինչ կորոշի տեղում: Նրանից հետո մոտեցավ ժամապահը և կրկնեց նույնը: Ժամապահը այժմ թեթևություն էր զգում, քանի որ պահակության պետը ինքը պիտի որոշի հարցը: Նա այժմ հանգիստ էտ ու առաջ էր անում զուլավոր գերանի մոտ:

Բորանլի Եղիգեյը մտքի մեջ ընկավ: Ո՞վ կմտածեր գործերի այսպիսի ընթացքի մասին: Պետք էր սպասել լեյտենանտի գալուն: Այդ ընթացքում Եղիգեյն իջավ ուղտից, ուղտին տարավ կապեց էքսկավատորից, շերեփի մոտ: Հետո ետ եկավ ուղեփակոցի կողմը: Տրակտորիստներ Ղալիբեկն ու Զումազալին զրուցում էին: Ծխում էին: Սաբիթջանը բոլորից մեկուսացած, ջղային էտ ու առաջ էր անում: Իսկ Ղազանդապի փեսան՝ Այզաբայի ամուսինը, նույն դիրքով նստած էր կցասայլում, հանգուցյալի մոտ:

— Հը, Եղիգեյ, Ի՞նչ են ասում, ներս թողնելո՞ւ են մեզ,— հարցրեց նա:

— Պիտի որ թողնեն: Հիմա կգա ինքը պետը՝ լեյտենանտը: Ինչո՞ւ չեն ուզում թողնել: Լրտե՞ս ենք, ինչ ենք: Դու ինչո՞ւ չես իջնում կցասայլից: Իջիր, մի քիչ ման արի:

Արդեն ժամը երեքն էր: Իսկ նրանք դեռ Անա-Բեյիթ չէին հասել, չնայած ճանապարհ շատ չէր մնում:

Եղիգեյը վերադարձավ ժամապահի մոտ:

— Տղաս, շա՞տ ենք սպասելու քո պետին,— հարցրեց նա:

— Ոչ: Հիմա կհասնի: Մեքենայով է: Այստեղից մի տասը-տասնհինգ րոպեի ճանապարհ է:

— Դե լավ, կսպասենք: Իսկ վաղո՞ւց են այս փշալարը դրել:

— Բավական ժամանակ է: Մենք ենք դրել: Ես այստեղ ծառայում եմ արդեն մի տարի: Ուրեմն կես տարի է, ինչ փշալարը քաշել ենք:

— Այդ է որ կա: Ախր ես չգիտեի այս ցանկապատի մասին: Այդ պատճառով էլ այսպես ստացվեց: Հիմա ես եմ մեղավոր դուրս գալիս, որովհետև ես եմ առաջարկել թաղումը կատարելու այստեղ: Անա-Բեյիթը հին գերեզմանոց է: Իսկ հանգուցյալ

Ղազանդասլը շատ լավ մարդ էր: Երեսուն տարի միասին ենք աշխատել կիսակայարանում: Ուզում էի լավ լինել:

Զինվորն ըստ երևույթին կարեկցանքով լցվեց Բերանլի Եդի-գեշի նկատմամբ:

— Լսիր, հայրիկ,— ասաց նա գործնական:— Այ, հիմա կգա պահակույթյան պետ լեյտենանտ Թանսիկբաևը, դուք նրան ամեն ինչ բացատրեք: Նա էլ է մարդ: Թող զեկուցի վերև: Միգուցե այնտեղից թույլ տան:

— Շնորհակալ եմ բարի խոսքի համար: Թե չէ ի՞նչ: Դու ինչպես ասացիր. Թանսիկբաև: Լեյտենանտի ազգանունը Թանսիկբաև է:

— Այո, Թանսիկբաև: Նա նոր է մեզ մոտ: Ինչ է, ծանոթ է: Նա ձերոնցից է: Մեկ էլ տեսար բարեկամ դուրս եկավ:

— Զէ, չէ՞ մի,— քմծիծաղեց Եդիգեշը:— Թանսիկբաևները մեզ մոտ նույնն են, ինչ ձեր Իվանովները: Պարզապես հիշեցի այդպիսի ազգանունով մի մարդու:

Այստեղ զնգաց հեռախոսը: Ժամապահը վազեց պահակատնակ: Եդիգեշը մնաց մենակ: Նորից հոնքերը ծառս ելան: Եվ խոժոռ նայելով չորսրոլորը, սպասելով, չի՞ երևում արդյոք ավտոմեքենան արգելափակոցի կտևում, Բորանլի Եդիգեշը օրորեց գլուխը. «Իսկ եթե սա այն ճախրուկաչքի որդին լինի,— մտածեց նա և ինքն իրեն հայհոյեց մտովի: Է՛լ ինչ կուզես, ինչ ասես որ գլուխդ չի գալիս: Ինչքան ասես այդ ազգանունից կա: Այն Թանսիկբաևին հետո լիուլի քվիթ արեցի... Համենայն դեպս աշխարհի երեսին կա՛ արդարություն, կա՛... Եվ ինչ էլ լինի, միշտ կլինի արդարություն...»:

Նա մի կողմ գնաց, գրպանից թաշկինակ հանեց և խնամքով սրբեց կրծքի շքանշաններն ու մեղալները և հարվածային ինշանները, որպեսզի փայլփլեն և անմիջապես Թանսիկբաևի աչքով ընկնեն:

XII

Իսկ այն ճախրուկաչք Թանսիկբաևի հետ բանն այսպես եղավ:

1956 թվականի գարնան վերջին Ղումբելի դեպոյում մեծ միտինգ եղավ, բոլորին կանչել էին: Բոլոր կայարաններից ու կիսակայարաններից հավաքվել էին երկաթուղայինները: Տեղում մնացել էին միայն նրանք, ովքեր այդ օրը գծի վրա էին:

Շատ ժողով է տեսել Բորանլի Եղիգեյն իր կյանքում, բայց այս միտինգը երբեք մտքից դուրս չեկավ:

Հավաքվել էին շոգեքարշանորոգման արտադրամասում: Ժողովուրդը լիքը լցվել էր, ոմանք նույնիսկ բարձրացել էին մինչև տանիքի տակ, նստել էին բարձակների վրա: Բայց ամենագլխավորը, ի՞նչ ճառեր եղան: Բերիայի մասին ամեն ինչ մինչև վերջ րացահայտվեց: Նշավակեցին նզովյալ դահիճին, չխնայեցին: Թունդ ելույթներ եղան, մինչև երեկո, դեպոյի բանվորները իրենք էին ամբիոն բարձրանում, և ոչ ոք ներս ու դուրս չարեց, կարծես բոլորը գամված լինեին տեղերում: Եվ միայն ձայների աղմուկ, կարծես անտառ էր խշշում արտադրամասի կամարների տակ:

Հիշում է, որ մեկը կողքին, բազմության միջից, մաքուր ուսական արտահայտությամբ ասաց. «Ինչպես ծովն է լինում փոթերկից առաջ»: Այդպես էլ կար: Սիրտը ծակեց կրծքավանդակում, ռազմաճակատում, գրոհից առաջ այդպես էր ծակում, և շատ ծարավ էր: Բերանը չորացել էր: Բայց այսքան մարդու մեջ որտեղի՞ց ջուր գտնես: Զրի ժամանակը չէր, համբերել էր պետք: Ընդմիջման ժամանակ Եղիգեյն խցկվեց դեպոյի կուսկազմակերպության քարտուղար Զեռնովի՝ կայարանի նախկին պետի մոտ:

Նա նախագահությունում էր:

— Լսիր, Անդրեյ Պետրովիչ, գուցե ե՞ս էլ ելույթ ունենամ:

— Խնդրեմ, եթե ցանկություն ունես:

— Ցանկություն ունեմ, նույնիսկ չափից ավելի: Բայց նախ կուզենայի խորհրդակցել: Հիշո՞ւմ ես, մեր կիսակայարանում աշխատում էր Ղութիբաևը: Աբուլթալիպ Ղութիբաևը: Վերաքննիչը մատնություն էր արել, թե իբր նա հարավսլավական հուշեր է գրում: Աբուլթալիպը այնտեղ կռվել է պարտիզանների հետ: Եվ էլի այլևայլ բաներ էր վերագրել այդ ուկրաինացիներին: Իսկ բերիականները եկան, մարդուն առան ու տարան: Այդ պատճառով մեռավ, կորավ-գնաց մարդը, առանց պատճառի: Հիշո՞ւմ ես:

— Այո, հիշում եմ: Կինը եկավ թուղթը վերցրեց:

— Այո, այո: Հետո ընտանիքը հեռացավ: Այ, ես նոր լսում էի ու մտածում: Հարավսլավիայի հետ մենք բարեկամ ենք, ոչ մի տարածայնություն չունենք: Իսկ ինչո՞ւ տուժեն անմեղ մարդիկ: Աբուլթալիպի երեխաները մեծացել են, արդեն դպրոց պիտի գնան: Հարկավոր է ամեն ինչ ջրի երես հանել: Թե չէ տեղից

վեր կենողը պիտի նրանց երեսովը տա: Երեխաները առանց դրա էլ տուժել են, անհայր են մնացել:

— Սպասի՛ր, Եղիգեյ: Ուրեմն ուզում ես այդ մասին ելույթ ունենալ:

— Այո:

— Իսկ ի՞նչ էր այդ վերաքննիչի ազգանունը:

— Կարելի է իմանալ: Ճիշտ է, ես այլևս նրան չեմ տեսել:

— Իսկ ումի՞ց կիմանաս: Բացի *այդ, փաստական ապացույց ունե՞ս, որ հենց նա է գրել:

— Հապա էլ ո՞վ:

— Այստեղ փաստական ապացույց է հարկավոր, սիրելիդ իմ Բորանլի: Իսկ եթե հանկարծ ուրիշ կե՞րպ եղած լինի: Կատակ չի: Լսիր, Եղիգեյ, ավելի լավ է քեզ մի խորհուրդ տամ: Այդ մասին նամակ գրիր Ալմա-Աթա: Գրիր ինչպես որ եղել է այդ ամբողջ պատմությունը և ուղարկիր հանրապետության կուսակցության Կենտրոնական Կոմիտեին: Այնտեղ կքննեն: Ուշացում չի լինի: Կուսակցությունը լուրջ ղեաղվում է այդ գործով: Ինքդ կտեսնես:

Բոլորի հետ այդ միտինգում Բորանլի Եղիգեյը որոտաձայն և վճռական գոռում էր. «Փա՛ռք կուսակցությանը: Հավանություն ենք տալիս կուսակցության գծին»: Այնուհետև, միտինգի ավարտին, մեկը խորքերից «Ինտերնացիոնալ» երգեց: Նրան ձայնակցեցին մի քանիսը, և մի վայրկյանից, ամբողջ բազմությունը դեպոյի կամարների տակ թնդացրեց բոլոր ժամանակների մեծագույն հիմնը, բոլորի հիմնը, ովքեր եղել են հավերժ ճնշված: Երբեք Եղիգեյն առիթ չէր ունեցել երգելու այսքան մեծ բազմության հետ. թվաց արիքները բարձրացրին-տարան իր միասնության հանդիսավոր, հպարտ, միաժամանակ նաև դառը դիտակցությունը, նրանց հետ, ովքեր երկրի աղն են ու քրտինքը: Իսկ կոմունիստների հիմնը անընդհատ ծավալվում էր, բարձրանում վեր, սիրտը լցնելով խիզախությամբ ու վճռականությամբ՝ պաշտպանելու, հաստատելու շատերի իրավունքը հանուն շատերի երջանկության: Եվ, ինչպես հաճախ էր լինում ուժեղ հուզմունքների դեպքում, Եղիգեյին նորից թվում էր, թե ինքը Արալյան ծովում է: Եվ աղատ ճայի նման ճախրում է նրա հոգին ճերմակակատար ալաբաշերի՝ արիքների վրա:

Այս ցնծագին ղգացումով նա վերադարձավ տուն: Թեյի ժամանակ, Ուկուբալային մանրամասն և ոգևորված պատմեց

միտինգի մասին: Պատմեց նաև, թե ցանկացել է ելույթ ունենալ, և թե ինչ է պատասխանել այժմյան կուսկազմակերպության քարտուղար Չեռնովը: Ուկուբալան լսում էր ամուսնուն, ինքնաեռից թաս-թասի ետեից թեյ էր լցնում, իսկ նա խմում էր ու խմում:

— Լսիր, քեզ ի՞նչ է եղել, ամբողջ ինքնաեռը խմեցիր,— զարմացավ կինը ծիծաղելով:

— Հասկանում ես, դեռևս միտինգի ժամանակ ծարավից մեռնում էի: Շատ եմ հուզվել: Ժողովուրդն էլ՝ շատ, ասեղ գցելու տեղ չկար: Հետո վեր կացա, ուղեցի ջուր խմեմ, բայց տեսա, որ մեր կողմը գնացք է շարժվում, ինձ գցեցի մեքենավարի մոտ: Մեր տղաներից էր, թոգրեկթամացի Զանդոսը: Ճանապարհին, իհարկե, ջուր խմեցի նրա մոտ: Բայց դա ինչ էր որ:

— Ախր, տեսնում եմ,— ասաց Ուկուբալան, նորից թեյ լցնելով նրան: Քիչ հետո ավելացրեց:— Լսիր, եղիգեյ, Աբու-թալիպի երեխաների համար լավ ես մտածել, մանավանդ, եթե ժամանակներն այնպես են, որ խեղճ որբուկներին չեն նեղելու, պետք է շտապել: Նամակը, իհարկե, վատ չի, բայց մինչև գրվի, մինչև տեղ հասնի, մինչև կարդան, մինչև մտածեն, ավելի լավ է քո ոտքով գնաս Ալմա-Աթա: Եվ այնտեղ պատմես, թե բանն ինչպես է եղել:

— Ասում ես գնամ Ալմա-Աթա՞: Ուղիղ մեծ ղեկավարության մոտ:

— Ի՞նչ կա որ: Գործով ես գնում: Քո ընկեր Ելիզարովի հոգին բերանը եկավ քեզ կանչելով: Ամեն անգամ նորից հասցեն թողնում է: Ես չեմ կարող, դու գնա: Ես երեխաներին ո՞ւմ վրա թողնեմ-գնամ: Էլ մի հետաձգի: Արձակուրդ վերցրու: Ինչքան արձակուրդ կունենայիր այսքան ժամանակ, հարյուր տարվա: Գոնե մի անգամ օգտվիր արձակուրդից և այնտեղ, տեղում ամեն ինչ պատմիր ջոջերին:

Եղիգեյը զարմացել էր կնոջ ուշիմության վրա:

— Իսկապես որ, կնիկ, լավ բան ես ասում: Արի մտածենք:

— Երկար-բարակ մի՞ մտածիր: Ժամանակ չկա: Ինչքան շուտ գնաս, այնքան լավ: Աֆանասի Իվանովիչը քեզ կօգնի: Ուր գնաս, ում մոտ գնաս, նա ավելի լավ գիտի:

— Լավ ես ասում:

— Դե տեսնո՞ւմ ես: Չարժի հետաձգել: Համ էլ մի քիչ ման

կգաս, տան համար բան-ման կառնես: Աղջիկները մեծացել են: Սառուկն աշնանը դպրոց պիտի գնա: Իսկի մտածե՞լ ես: Գիշեր-օթիկ ենք տալու, ինչ ենք անելու, մտածե՞լ ես:

— Մտածել եմ, մտածել եմ, հապա ինչպե՞ս,— վրա բերեց Բորանլի Եղիգեյը, շախատելով թաքցնել զարմանքը, որ մեծ աղջիկն այնքան է մեծացել, որ դպրոց գնալու ժամանակն է:

— Ուրեմն, եթե մտածել ես,— շարունակեց Ուկուբալան,— գնա, մարդկանց իմաց արա, թե այստեղ նստած ինչ ապրումներ ենք ունեցել այն տարիներին: Թող օգնեն որբուկներին, գոնե արդարանան հոր կողմից: Հետո եթե ժամանակ լինի, նայիր ինչ կա, ինչ չկա աղջիկների համար, նաև ինձ համար՝ չէր իմանդարի: Ես էլ, ախր, արդեն ջահել չեմ,— ասաց նա, չգիտես ինչու, զսպված հառաչանքով:

Եղիգեյը նայեց կնոջը: Տարօրինակ է, որ կարելի է մշտապես տեսնել և չնկատել այն, ինչ հետո միանգամից ես տեսնում: Ճիշտ է, նա արդեն երիտասարդ չէր, բայց ծերությունից հեռու էր: Այնուամենայնիվ մի նոր, անծանոթ բան նկատեց կնոջ մեջ: Եվ հասկացավ, իմաստություն հայտնաբերեց նրա հայացքի մեջ և նրա առաջին ճերմակը նկատեց. երեք-չորս ճերմակ թելեր քունքներին, ոչ ավելի, և դրանք համենայն դեպս խոսում էին ապրածի ու գլխին եկածի մասին...

Մեկ օրից Եղիգեյն արդեն Ղումբել կայարանում էր, իբրև ուղևոր: Ստիպված եղավ ետ գնալ Բորանլիից, որպեսզի նստի Ալմա-Աթայի գնացքը: Եղիգեյը չղղջաց դրա համար: Այսպես թե այնպես, նախ հարկավոր էր Ելիգարովին հեռադիր տալ, իր գալու մասին: Իսկ դա հնարավոր էր անել միայն կայարանում:

Այնուհետև ժամանեց Մոսկվա—Ալմա-Աթա գնացքը, որով մեկնեց Եղիգեյը, անցնելով իր Բորանլի կիսակայարանով: Նրա տեղը կուպեավոր վագոնում էր, վերևի մահճակին: Իրերը տեղավորելուց հետո Եղիգեյն անմիջապես միջանցք ելավ, կանգնեց լուսամուտի մոտ, որպեսզի բաց չթողնի, իր կիսակայարանին նայի ուղևորի աչքով, իսկ հետո արդեն կարելի էր բարձրանալ տեղը և քնել, քանի որ դիմացը երկու օրվա ճանապարհ կար: Այդպես էր մտածում, բայց երկրորդ օրն արդեն գծվում էր ակամա անգործությունից: Զարմանում էր, նայելով վագոնի մյուս անբաններին, որոնք միայն ուտում էին ու քնում:

Սակայն առաջին օրը, մանավանդ առաջին ժամերին, նրա հոգում խնդրություն էր, նույնիսկ տագնապ, ընտանիքից երկար

ժամանակով բացակայելու անսովորությունից: Կանգնել էր լուսամուտի մոտ, հուզված, ձգված, գլխին նոր լայնեզր գլխարկ, որ այս առիթով գնել էին կայարանի խանութից, հագել էր մաքուր վերնաշապիկ և կիսակոճկած կիտել, որ պատերազմի տարիներից լավ պահպանվել էր Ղազանդապի տանը: Ղազանդապը հագցրեց կիտելը, այսպես ավելի լավ կլինի, ասաց, շքանշաններն ու մեդալները կրծքին, գալիֆեով և բարձրորակ կաշվից սպայական սապոգներով, այդ սապոգները Եղիգեյին շատ էին դուր գալիս, շնայած հազվադեպ էր առիթ լինում հանելու: Եղիգեյի կարծիքով տպավորություն թողնելու համար մարդ պետք է առաջին հերթին ունենա լավ սապոգներ և նոր գլխարկ: Ինքը երկուսն էլ ուներ:

Այդպես կանգնել էր լուսամուտի մոտ: Վազոնի ուղեւորները հարգանքով շրջանցում էին նրան, ապա ետ էին դառնում-նայում: Բորանլի Եղիգեյը աչքի էր ընկնում իր տեսքով, հավանաբար, դեմքի արժանավոր և հուզախուռով արտահայտությամբ:

Իսկ գնացքը գնում էր, ամբողջ թափով սլանում լայնարձակ, զարնանային սարոզեկներով, ասես շտապելով հասնել փախչող հորիզոնի թափանցիկ եզրագծին: Աշխարհում գոյություն ունեին լոկ երկու տարերք. երկինքը և բաց տափաստանը: Նրանք լուսագծով իրար էին միանում հեռվում: Այնտեղ էլ սուրում էր զնացքը:

Ահա, ընդառաջ են վազում բորանլիական վայրերը: Գետնի ամեն մի ծալք, ամեն մի քար ծանոթ է իրեն: Բորանլիին մոտենալիս, Եղիգեյը աշխույժ իրար եկավ լուսամուտի առջև, բեղի տակ ծիծաղեց, կարծես տարիներ շարունակ այստեղ չի եղել: Ահա և կիսակայարանը: Փայլկտացին-անցան սեմաֆորը, տրնակները, կից շինությունները, ռելսերի դարսակները և պահեստի մոտի փայտակոճերը, և այս ամենը հառնեց վալքաթափով, երկաթուղուն միացած, շրջակա վիթխարի ամացի տարածություն մեջ: Եղիգեյը կարողացավ նկատել նույնիսկ իր աղջնակներին: Նրանք հավանորեն այսօր դիմավորել են արևմուտքից արևելք գնացող բոլոր մարդատար գնացքները: Ձեռքերը թափահարելով և թռչկոտելով, որպեսզի ուշադրություն գրավեն, Սաուլեն և Շարապատը ուրախ ժպտում էին սուրացող գնացքի լուսամուտներին: Նրանց հյուսիկները ծիծաղելիորեն շարժվում էին, աչքերը պսպղում էին: Եղիգեյը բնազդաբար կպավ լուսամուտից, ձեռքը թափահարեց, քնքուշ խոսքեր մրմնջաց, բայց

նրանք կամ շտեման կամ շճանաչեցին հորը: Այսուամենայնիւ, ուրախալի էր, որ աղջիկները սպասում էին իր գնացքին: Եվ ուղևորներից ոչ ոք զխի չընկալ, որ ետևում մնացին իր երեխաները, իր տունը, իր կայարանը: Եվ, մանավանդ, ոչ չք ենթադրել անգամ չէր կարող, որ կիսակայարանի ետևում ընկած տափաստանում, ռուսերի երամակի մեջ արածում է իր նշանավոր կարանառը: Եղիգեյն անմիջապես հեռվից ճանաչեց նրան, աչքերը ջերմացան:

Այնուհետև, երբ տնից մի քանի կայարանաշափ հեռացան, Եղիգեյը քնեց: Քնեց երկար և քաղցր՝ անիվների համաշափ թկթկոցի և վագոնի հարևանների միալար ղրուլցի տակ:

Հաջորդ օրը, ճաշից հետո վրա եկան Ալաթաուի լեռները՝ սկսած Զիմքենտից, ամբողջ Յոթգետեկով մեկ: Այ, սրանք լեռներ էին, այ սա պատկե՛ր էր: Եվ շլացած նայում, նայում ու չէր կշտանում Բորանլի Եղիգեյը, երկաթգծին մինչև Ալմա-Աթա ուղեկցող վեհապանծ, ձյունոտ գաղաթներից: Նրա համար, սարօգեկյան տափաստանաբնակի համար, դա հրաշք էր, հավերժության հայում: Ալաթաուի լեռների վսեմությունը ոչ միայն հիացմունք էր առաջացնում նրա մեջ, այլև խորհելու պահանջ: Նա սիրում էր լուռ խորհրդածել, երբ դիմացը լեռներ էին: Եվ մտովի պատրաստվում էր հանդիպելու այն, առաջմ իրեն անծանոթ պատասխանատու անձանց, որոնք հայտարարել էին, թե անցյալի սխալներն այլևս երբեք չեն կրկնվելու, և այդ պատճառով ուզում էր նրանց տեղյակ պահել Աթութալիպի ընտանիքի դառը պատմությանը: Թող քնեն, որոշեն, թե ինչպես ուղղեն այդ գործը: Աթութալիպին այլևս ետ չես բերի, բայց գոնե երեխաներին թող ոչ ոք չհամարձակվի նեղացնել, գոնե ամեն տեղ բաց լինի նրանց ճանապարհը: Այս աշնանը մեծը՝ Դաուլը, պիտի դալրոց գնա, թող գնա ոչ մի բանից չվախենալով և չթաքնվելով: Տեսնես որտե՞ղ են հիմա: Ինչպե՞ս են: Ինչպե՞ս է Զարիպան:

Հոգին սարսռում էր, երբ հիշում էր այդ մասին: Ժամանակն էր մի քիչ մոռանալու անցյալը, հանգստանալու: Ախր Զարիպան հենց դրա համար էլ հեռացավ, հեռացավ, որ միանգամից ինքը կտրվի նրանից, բայց միայն աստծուն է հայտնի, թե ինչն է մոռացվել, ինչը՝ ոչ: Թախծում էր Բորանլի Եղիգեյը, խաղաղեցնում իրեն, համակերպվում ճակատագրին: Ո՛ւմ պատմես այս ամենը: Ո՛ւմ կհասկանա: Թերևս, միայն երկնքին հենված ձյու-

նոտ լեռնե՞րը, բայց իրենց բարձունքում նրանք ի՞նչ գործ ունեն մարդկանց երկրային ձախորդությունների հետ: Դրանով էլ վեհ են Ալաթաուի լեռները: Շատ մահկանացուներ կգան ու կգնան, նրանք հավետ կմնան, որպեսզի մարդիկ նրանց նայելով սուզվեն խոհերի մեջ, իսկ նրանք լուեն անհաղորդ...

Եղիգեյը հիշեց, որ Աբութալիպը «Ռայմալի-աղայի ուղերձը իր եղբայր Աբգիլխանին» գրի առնելուց հետո, հավանորեն ասքի մասին երկար մտածելով, մի խոսակցության ժամանակ ասաց, թե Ռայմալի-աղայի և Բեգիմայի նման մարդիկ կյանքի ճանապարհին հանդիպելով իրար, որքան երջանկություն, նույնքան էլ վիշտ են բերում միմյանց՝ մեկը մյուսին ներքաշելով ուրիշների դատից մարդու անազատության անլուծելի ողբերգության մեջ: Դրա համար էլ Ռայմալի-աղայի հետ այդպես վարվեցին հարազատները, հանուն նրա իսկ բարօրության, ինչպես կարծում էին նրանք: Այն ժամանակ այս խելոք խոսքերը էղիգեյի համար լոկ խելոք խոսքեր էին, մինչև որ իր կաշվի վրա զգաց դրանց արդարացիությունը, մինչև որ ինքը տառապեց: Թեկուզ Զարիպան ու ինքը հոռու էին նման պատմությունից, ինչպես ասողները գետնից, նրանց միջև ոչինչ տեղի չէր ունեցել, եթե չհաշվենք, որ ինքը մտածում էր Զարիպայի մասին և շատ էր սիրում նրան, բայց Զարիպան առաջինը իր վրա վերցրեց հարվածը, որպեսզի ազատվի այն անխուսափելի անլուծելիությունից: Իր համար էր որոշել, չէր մտածել, թե Եղիգեյի համար ի՞նչ կարծենար նման որոշումը: Լավ որ գոնե ողջ մնաց: Հիմա էլ, մեկ-մեկ այնպիսի կարոտ է պաշարում, որ պատրաստ է հասնել աշխարհի ծայրը, միայն թե տեսնի նրան, մեն մի անգամ լսի ձայնը...

Եղիգեյը հիշեց նաև, քթի տակ ծիծաղելով իր վրա, թե որքան արտառոց թվաց իրեն, երբ Աբութալիպից իմացավ, իբր Գերմանիայում եղել է շատ նշանավոր մարդ, մեծ բանաստեղծ Գյոթեն, նրա անունը դազախուրեն այնքան էլ բարեհնչյուն չի, բայց բանն այդ չի, ամեն մարդ կրում է ճակատագրի տված անունը: Ծերունի Գյոթեն արդեն յոթնասունն անց էր, երբ սիրահարվում է մի դեռատի աղջկա, և աղջիկը նույնպես ամբողջ հոգով սիրում է նրան: Այդ մասին բոլորը իմացել են, բայց ոչ ոք Գյոթեի ձեռք ու ոտքը չի կապել և ոչ ոք նրան խելագար չի հայտարարել... Իսկ ինչպե՞ս վարվեցին Ռայմալի-աղայի հետ: Նվաստացրին, ոչնչացրին մարդուն, իբր բարիք էին ուղում

անել... Զարիպան նույնպես իր բարին էր ցանկանում և վարվեց այնպես, ինչպես խիղճն էր թելադրում... Դրա համար ինքը նրանից չի նեղացել: Այսինքն, մի՞թե հնարավոր է նեղանալ սիրելի մարդուց: Ավելի շուտ ինքդ քեզ կմեղադրես և քեզ մեղավոր կճանաչես: Ավելի լավ է, թող քեզ համար վատ լինի, բայց ոչ երբեք նրա... Եվ եթե կարող ես, նույնիսկ այն դեպքում, երբ նա լքել է քեզ, հիշիր և սիրիր...

Այդ մտքով էլ մեկնում էր Բորանլի Եղիգեյը, հիշելով և սիրելով նրան, հիշելով Աբութալիպին և նրա որբացած երեխաներին...

Արդեն Ալմա-Աթային մոտենալիս, Եղիգեյը հանկարծ անհանգստացավ. իսկ ի՞նչ կանի, եթե Ելիզարովը տեղում չլինի: Այ քեզ բա՛ն: Ինչո՞ւ տանը չմտածեց այդ մասին: Ուկուբալայի մտքով էլ այդպիսի բան չանցավ: Իրենց արշինով չափեցին: Եթե իրենք ոտքը սարօզեկներին գուրս չեն դնում, կարծում են բոլորն են այդպես: Մինչդեռ, շատ հնարավոր է, որ Աֆանասի Իվանովիչը տանը չլինի: Մարդն աշխատում է հենց Ակադեմիայում, ամեն տեղ նրան սպասում են, քի՞չ գործ ունի նրա նման գիտնականը: Կարող է գործուղման գնացած լինի, այն էլ երկար ժամանակով: «Այ, թարս բան կստացվի», — տազնապեց Եղիգեյը: Եվ սկսեց մտածել, որ ստիպված կլինի դիմելու իրենց ղաղախական թերթի խմբագրությանը, թերթի հասցեն ամեն համարում նշվում է: Այնտեղ իրեն հաստատ խորհուրդ կտան, թե ուր գնա և ում դիմի: Թերթի աշխատողներից լավ ո՞վ էլիտի իմանա, թե ում դիմի այդ հարցով: Տանն ամեն ինչ պարզ էր թվում. վեր կացավ եկավ: Իսկ այժմ, տեղ հասնելու հետ, անհանգստանում էր Բորանլին, դուր չի ասված. վատ որսորդը որսի մասին երազում է տանը նստած: Այդպես էլ ինքը: Իհարկե ինքը հույսը դրել էր Ելիզարովի վրա: Ելիզարովը մոտ մարդ էր, վաղեմի ընկեր, շատ է եղել իր տանը՝ կիսակայարանում, գիտի Աբութալիպ Դութիբաեի պատմությունը: Նա կես-խոսքից կհասկանար: Իսկ ինչպես պատմես անծանոթ մարդկանց, ինչի՞ց սկսես և ի՞նչ ձևով ներկայացնես. վկայություն տաս ինչպես դատարանում, թե զեկուցես, թե ի՞նչ անես: Կլսե՞ն արդյոք, և ի՞նչ պատասխան կտան: Իսկ դու ո՞վ ես, կհարցնեն, ինչո՞ւ ևս ուզում ամեն կերպ պարզերես դուրս բերես Աբութալիպ Դութիբաեին: Ինչ կապ ունես: Նրա եղբա՞յրն ևս, քավորը, թե՞ սանահերը:

Գնացքն արդեն հասել էր Ալմա-Աթայի արվարձանները, և ուղևորներն արդեն հավաքվել-պատրաստվել էին, դուրս էին եկել միջանցք, սպասելով կանգառին: Եղիգեյն էլ էր պատշաստ: Ահա երևաց կայարանը, ահա և ուղևորության վերջը: Կառամատույցում լիքը ժողովուրդ էր, դիմավորողները և մեկնողները խառնամբոխ: Գնացքը դանդաղ կանգ էր առնում: Եվ հանկարծ կառամատույցում փայլատակող դեմքերի մեջ Բորանլի Եղիգեյը լուսամուտից տեսավ Ելիզարովին և երեխայի նման բռն ուրախացավ: Ելիզարովը սիրալիկ թափահարեց գլխարկը և քայլեց վագոնի կողքով: Ա՛յ քեզ հաջողություն: Եղիգեյը չէր կարող երազել, որ կդիմավորի ինքը՝ Ելիզարովը: Վաղուց չէին հանդիպել, անցյալ աշնանից: Ձէ, չի փոխվել Աֆանասի Իվանովիչը, չնայած տարիքին: Միշտ այնպես շարժուն, չորիկ-մորիկ: Ղազանդապը նրան անվանում էր արգամակ՝ զտարյուն նժույգ: Դա բարձր գովեստ էր. արգամակ Աֆանասի: Ելիզարովը գիտեր այդ մասին և բարեսրտորեն համաձայնվում էր, թող քո ասածը լինի, Ղազանդապ: Եվ ավելացնում էր. ծեր արգամակ, բայց արգամակ: Դրա համար էլ ենք շնորհակալ: Սովորաբար նա սարսկեցիկներ էր գալիս բանվորական հագուստով, կիրվայե սապոգներով, հին, ձեռք ընկած կեպկեպով, իսկ հիմա փողկապով էր, գեղեցիկ մուգ մոխրագույն կոստյումով: Եվ կոստյումը նրան շատ էր վայելում, մանավանդ մազերին, որոնք արդեն կիսով ճերմակ էին:

Մինչ գնացքը կանգ էր առնում, Աֆանասի Իվանովիչը կիսաթեք քայլում էր վագոնի կողքով և ժպտում էր նրան: Ելիզարովի գորշ, շեկ թարթիչներով աչքերը բաղձալի հանդիպումից շողում էին անկեղծ բավականության: Դա անմիջապես ջերմացրեց Եղիգեյին, և միանգամից չբացան քիչ առաջվա կուսակածները: «Լավ սկիզբ է,— ուրախացավ նա,— աստված տա, ուղևորությունս հաջող լինի»:

— Վերջապես շնորհ արեցիր: Հավարից մեկ: Բա՛րե, Եղիգեյ: Բա՛րե, Բորանլի:— Դիմավորեց նրան Ելիզարովը:

Նրանք ամուր ողջագուրվեցին: Մարդկանց շատությունից, ուրախությունից Եղիգեյը մի քիչ շփոթվեց: Մինչև կայարանամերձ հրապարակ հասնելը Ելիզարովը նրա գլխին հարցերի տարափ տեղաց: Բոլորի մասին հարցրեց, ով ինչպես է.— ինչպես են Ղազանդապը, Ուկուբալան, Բուկեյը, երեխաները, ո՞վ է այժմ կիսակայարանի պետը, չմոռացավ նաև Կարանառին:

— Բորանլի Կարանառն ինչպե՞ս է,— հետաքրքրվեց, նա-
խապես զվարթ ծիծաղելով ինչ-որ մտքից։— Էլի մոնչացող
առյուծ է։

— Կա։ Ի՞նչ պիտի լինի, մոնչում է,— պատասխանեց Եղի-
գեյը։— Սարգեկներում ազատ-արձակ ալարում է։ Էլ ի՞նչ է
հարկավոր նրան։

Կայարանի առջև կանգնած էր մեծ, սև, փայլուն մեքենա։
Այդպիսի մեքենա Եղիգեյն առաջին անգամ էր տեսնում։ «ԶԻՄ»
էր, հիստունական թվականների լավագույն մեքենան։

— Սա իմ Կարանառն է,— կատակեց Ելիզարովը։— Նստիր,
Եղիգեյ,— ասաց նա, բացելով առջևի դռնակը։— Գնանք։

— Հապա ո՞վ է քշելու մեքենան,— հարցրեց Եղիգեյը։

— Ե՛ս,— ասաց Ելիզարովը, նստելով դեկի մոտ։— Տարիքս
առա, նոր որոշեցի։ Ինչո՞վ ենք պակաս ամերիկացիներից։

Ելիզարովը ինքնավստահ շարժիչը կարգի գցեց։ Եվ տեղից
շարժվելուց առաջ, ժպտալով, հարցական հայացքով նայեց
հյուրին։

— Ահա, վերջապես հկել ես։ Ասա տեսնեմ, որքա՞ն ժամա-
նակով։

— Գործով եմ հկել, Աֆանասի Իվանովիչ։ Տեսնենք ի՞նչ կլի-
նի։ Իսկ դրանից առաջ պետք է միասին խորհրդակցենք։

— Այդպես էլ գիտեի, որ գործով ես գալիս, թե չէ ո՞վ կա-
րող է քեզ դուրս քաշել քո սարգեկներից։ Հապա ինչպե՞ս։
Ուրեմն այսպես, Եղիգեյ, Հիմա գնում ենք մեր տուն։ Կապրես
մեզ մոտ։ Եվ չառարկես։ Ոչ մի հյուրանոց։ Դու ինձ համար
հատուկ հյուր ես։ Սարգեկներում ես քո տանն եմ մնում,
այստեղ էլ դու կմնաս իմ տանը։ Ղազախներն ասում են. Սըյդըն
սըյը բարտակ՝ հարգանք հարգանքի դիմաց։

— Կարծեմ այդպես է,— հաստատեց Եղիգեյը։

— Ուրեմն որոշված է։ Ինձ համար էլ հաճելի կլինի։ Իմ
Ցուլյան մեկնել է Մոսկվա՝ որդու մոտ, երկրորդ թոռն է ծնվել։
Նա էլ գնացել է ջահեղներին ուրախացնելու։

— Երկրորդ թոռը։ Շնորհավորում եմ,— ասաց Եղիգեյը։

— Այո, պատկերացրու երկրորդն է,— Ելիզարովը զարման-
քով ուսերը վեր բարձրացրեց։— Պապիկ դառնաս, կհասկանաս
ինձ. Զնայած քեզ համար դեռ շատ շուտ է։ Քո տարիքին իմ
զլխում քամին էր պարում։ Եվ տարօրինակ է, որ մենք հա-
կանում ենք միմյանց, չնայած տարիքների տարբերությանը։

Դեհ, գնացիրնք: Կանցնենք քաղաքի միջով դեպի վեր: Այ, տեսնո՞ւմ ես լեռները, գագաթներին՝ ձյուն: Այնտեղ, լեռների տակ Մեղեռն է: Կարծեմ պատմել եմ, որ մեր տունը արվարձանում է, համարյա՝ գյուղում:

— Հիշում եմ, Աֆանասի Իվանովիչ, Դուք ասում էիք, որ տունը գետակի ափին է: Եվ միշտ լավում է գետի խշշոցը:

— Հիմա ինքդ էլ կհամոզվես: Գնացիրնք: Քանի լույս է բաղաքը նայենք: Հիմա գեղեցիկ է մեզ մոտ: Գարուն է: Քաղաքը ծաղկունքի մեջ է:

Կայարանից փողոցը գնում էր շիտակ և, թվում էր, անվերջ, ամբողջ քաղաքով մեկ, բարդիների ու պուրակների միջով աստիճանաբար ելնում է դեպի բարձունք: Ելիվարովը վարում էր անշտապ: Ճանապարհին պատմում էր, թե ինչը որտեղ է գտնվում. դրանք հիմնականում վանազան հիմնարկներ էին, իսկոթներ, բնակելի տներ: Քաղաքի ամենակենտրոնական մասում, ամեն կողմից բաց, մեծ հրապարակի վրա կանգնած էր մի շենք, որ Եղիգեյն անմիջապես ճանաչեց լուսանկարներից: Դա կառավարական տունն էր:

— Այնտեղ Կենտկոմն է:— Գլխով ցույց տվեց Ելիվարովը: Եվ անցան կողքով, չենթադրելով, որ հաջորդ օրը իրենք այստեղ են գալու գործով: Մի շենք ևս ճանաչեց Բորանլի Եղիգեյը, երբ ուղիղ փողոցից թեքվեցին ձախ. դա Ղազախական օպերային թատրոնն էր: Մի երկու թաղամաս անցնելուց հետո նորից թեքվեցին լեռների կողմը, Մեղեռ տանող ճանապարհով: Քաղաքի կենտրոնը մնաց ետևում: Գնում էին երկար փողոցով, առանձնատների ու ցանկապատված պարտեզների միջով, լեռներից վազող քշքշացող վարար առվակների մոտով: Շուրջ բոլորը ծաղկել էին այգիները:

— Գեղեցիկ է,— ասաց Եղիգեյը:

— Ես շատ ուրախ եմ, որ հենց այս ժամանակ ես եկել: Հիմա Ալմա-Աթայից լավը չկա: Ձմռանն էլ է գեղեցիկ, բայց հիմա մարդու սիրտը երգում է:

— Ուրեմն լավ տրամադրությունն է,— ուրախացավ Եղիգեյը Ելիվարովի համար:

Սա արագ Եղիգեյի վրա գցեց գորշ, ուռուցիկ աչքերը, գլխով արեց, լրջացավ, խոժոռվեց, ապա նորից ժպտաց, աչքերի անկյուններից վազեցին կնճիռների ճառագայթները:

— Այս գարունը յուրահատուկ է, Եղիգեյ: Փոփոխություն-

ներ կան: Դրա համար էլ կյանքը հետաքրքիր է դարձել, շնայած տարիները վրա են տալիս: Ուշքի են գալիս, շուրջն են նայում: Դու երբեք այնպես հիվանդացե՞լ ես, որ հետո դարձյալ զգաս կյանքի համը:

— Ինչ-որ չեմ հիշում,— իրեն հատուկ անմիջականությամբ պատասխանեց Նդիգեյը:— Թերևս, կոնտուզիայից հետո...

— Ախր դու ցուլի նման առողջ ես,— ծիծաղեց Աֆանասի Իվանովիչը:— Ես այդ չեմ ակնարկում: Ուղղակի խոսքի համար... Լսիր: Կուսակցությունը, ինքն է ասել առաջին խոսքը: Ես շատ գոհ եմ դրա համար, շնայած անձամբ առանձնապես պատճառ չունեմ: Բայց սիրտս ուրախ է և հույսերով լի, ինչպես երիտասարդ ժամանակ: Կամ գուցե դա նրանից է, որ իրոք ծերանում եմ, հը՞:

— Ես, Աֆանասի Իվանովիչ, հենց այդպիսի գործով եմ եկել:

— Այսինքն, ինչպե՞ս,— չհասկացավ Նիկարովը:

— Միգուցե հիշո՞ւմ եք: Ես ձեզ պատմել եմ Աբուլթալիսյ Ղութիբաևի մասին:

— Այո, այո, իհարկե: Լավ եմ հիշում: Ուրեմն այդպես: Դու իրորքն ես նայում: Ապրե՛ս: Առանց հետաձգելու եկել ես:

— Այդ իմ շնորհքը չի: Ուկուբալան գլխի գցեց: Բայց չգիտեմ ինչից սկսեմ, ո՞ւր գնամ:

— Ինչի՞ց սկսել: Մենք միասին կքնենք: Տանը, թեյի ժամանակ: Առանց շտապելու, հանգիստ կքնենք ինչն ինչոց է:— Եվ մի քիչ լուելուց հետո, Նիկարովը բազմանշանակալից ասաց. — Ժամանակներն ինչպե՞ս են փոխվում, Նդիգեյ, երեք տարի առաջ մարդու մտքով անգամ չէր անցնի գալ այդպիսի գործով: Իսկ հիմա, ոչ մի երկյուղ: Սկզբունքորեն այդպես էլ պետք է լինի: Անհրաժեշտ է, որ բոլորս, առանց բացառության, բռնենք այդ արդարությունից: Եվ ոչ մեկին ոչ մի առանձնաշնորհ: Ես այդպես եմ հասկանում:

— Դուք այստեղ ավելի լավ գիտեք, մանավանդ գիտնական մարդ եք,— իրենն ասաց Նդիգեյը:— Մեր դեպոյի միտինգում այդ մասին շատ խոսվեց: Ես էլ անմիջապես մտածեցի Աբուլթալիսի մասին, այդ ցավը վաղուց է տանջում ինձ: Նույնիսկ ուզեցի ելույթ ունենալ միտինգում: Խոսքը միայն արդարության մասին չէ: Աբուլթալիսյը երեխաներ ունի, նրանք մեծանում են, մեծը այս աշնանը դպրոց է գնալու...

— Իսկ որտե՞ղ է նրանց ընտանիքը:

— Զգիտեմ, Աֆանասի Իվանովիչ, արդեն երեք տարի է, ինչ մեկնեւ ես, և այդպես էլ չիմացանք:

— Այդ ոչինչ: Կորոնենք-կգտնենք: Այժմ գլխավորը, իրավաբանական լեզվով ասած, Աբուլթալիպի գործի մասին հարց հարուցելն է:

— Այ, դուք անմիջապես գտաք անհրաժեշտ բառը: Իրա համար էլ ձեզ մոտ եմ եկել:

— Կարծում եմ, իզուր չես եկել:

Ինչպես գիտեր, այնպես էլ եղավ: Շատ շուտով, Եդիգեյի վերադարձից բառացիորեն երեք շաբաթ հետո, Ալմա-Աթայից թուղթ եկավ, որտեղ սևով սպիտակի վրա գրված էր, որ Բորանլի կիսակայարանի նախկին բանվոր Աբուլթալիպ Ղութիբաևը, որ մահացել է հետաքննության ժամանակ, լիովին ռեաբիլիտացիայի է ենթարկվել, հանցակազմ չլինելու պատճառով: Այդպես էլ ասված էր. թուղթը նախասահմանված է հռչակվելու այն կուլեկտիվում, որտեղ աշխատել է տուժածը:

Այդ փաստաթղթի հետ գրեթե միաժամանակ նամակ եկավ Աֆանասի Իվանովիչ Ելիզարովից: Դա նշանավոր նամակ էր: Այդ նամակը Եդիգեյը ամբողջ կյանքում պահեց իրենց ընտանիքի ամենակարևոր թղթերի մեջ. երեխաների ծննդյան վկայականներէ, մարտական պարգևների վկայականների, ռազմաճակատային վերքերի մասին թղթերի, աշխատանքային բնութագրերի մեջ...

Աֆանասի Իվանովիչը այդ մեծ նամակով հայտնում էր, որ չափազանց գոհ է Աբուլթալիպի գործի շուտափուլյթ քննությունից և ուրախ է նրա ռեաբիլիտացիայի համար: Որ այդ փաստը ինքնին, ժամանակի բարի նշանակ է: Եվ ինչպես ինքն էր գրում, դա մեր տարած հաղթանակն է՝ մեր նկատմամբ:

Այնուհետև գրում էր, որ Եդիգեյի մեկնելուց հետո ինքը նորից անցել է այն հիմնարկները, որտեղ եղել էին Եդիգեյի հետ և իմացել է կարևոր նորություններ: Նախ, քննիչ Թանսիկբաևը վտարվել է աշխատանքից, աստիճանաղրկվել է, զրկվել է ստացած պարգևից և ենթարկվում է պատասխանատվության: Երկրորդ, գրում էր, որ պարզվում է, ինչպես հաղորդել են իրեն, Աբուլթալիպ Ղութիբաևի ընտանիքը ապրում է Պավլոդարում: (Տես է՝, ուր են հասել): Զարիպան ուսուցչուհի է դարձրել: Ընտանեկան դրությունը, ներկայումս, ամուսնացած: Ահա

այսպիսի պաշտոնական տեղեկութիւններ էին ստացվել նրա բնակութեան վայրից: Եւ գրում էր.— այն վերաքննիչի կապակցութեամբ քո կասկածները, Եղիգեյ, ճշտվեցին գործի վերանայման ընթացքում. պարզվում է, որ հենց նա է մատնութիւն հորինել Աբութալիպ Ղութիբաեի վրա: «Ինչու է այդպես արել, չէ՞ն է մղել նրան այդպիսի շարագործութեան: Ես երկար մտածեցի այդ մասին, վերհիշեցի նման պատմութիւններ ինչ-որ գիտեի և ինչ-որ դու էիր սպասել, Եղիգեյ: Այս ամենը պատկերացնելով, ես աշխատեցի հասկանալ նրա արարքի դրդապատճառները: Ոչ, ի վիճակի չեմ պատասխանելու: Չեմ կարողանում բացատրել, թե ինչից կարող էր ատելութիւն առաջանալ նրա մեջ իր համար միանգամայն կողմնակի մարդու՝ Աբութալիպ Ղութիբաեի նկատմամբ: Հավանաբար դա հիվանդութիւն է, համաճարակ, որին ենթարկվում են մարդիկ պատմութեան ինչ-ինչ շրջանում: Հնարավոր է նաև, որ ի սկզբանե մարդու մեջ թաքնւած լինի նման կործանարար յուրահատկութիւն— նախանձը, որ կամաց-կամաց ամայացնում է հոգին և տանում դաժանութեան: Բայց ի՞նչ նախանձ կարող է առաջացնել Աբութալիպի անձը: Դա ինձ համար մնում է հանելուկ: Ինչ վերաբերում է դատաստան տեսնելու միջոցին, ապա դա հին է, որքան այս աշխարհը: Ժամանակին, բավական էր, որևէ մէկին մատնեիր, թե նա հերետիկոս է, նրան քարկոծում էին Բուխարայի շուկաներում, իսկ Եվրոպայում այրում էին խարույկի վրա: Այդ մասին մենք շատ ենք խոսել իրար հետ, Եղիգեյ, երբ դու այստեղ էիր: Աբութալիպի գործի վերանայման փաստերի բացահայտումից հետո ես նորից համոզվում եմ. դեռ ժամանակ շատ է հարկավոր, որպէսզի մարդիկ իրենց մեջ արմատախիլ անեն այդ արատը, ատելութիւնը մարդ անհատի դեմ: Թե որքան շատ, դա դժվար է նախագուշակել: Հակառակ այս ամենի, ես օրհնում եմ կյանքը, որ աշխարհում անշիջանելի է արդարութիւնը: Ահա, այս անգամ նույնպես հաղթանակեց: Թեկուղ թանկ գնով, բայց հաղթանակեց: Եւ միշտ կլինի այդպես, քանի կա աշխարհը: Ես ուրախ եմ, Եղիգեյ, որ դու արդարութիւնը ձեռք բերեցիր անշահախնդրորեն...»:

Շատ օրեր Եղիգեյը մնաց նամակի տպավորութեան տակ: Եւ զարմանում էր ինքն իր վրա, զարմանում էր, թե ինչպես է փոխվել ինքը, կարծես ինչ-որ բան էր ավելացել, պարզվել իր մեջ: Այն ժամանակ, կյանքում առաջին անգամ մտածեց, թե

հավանաբար եկել է ժամանակը պատրաստվելու վերահաս ծերուն-
թյանը, որը հեռու չի...

Ելիզարովի նամակը նրա համար դարձավ մի տեսակ սահ-
մանագիծ, կյանքը նամակից առաջ և հետո: Ամենայն ինչ, որ
եղել էր նամակից առաջ, քաշվել, ծխի նման ձգվել հեռացել էր,
ինչպես ամին է հեռանում ծովից, այն ամենը, ինչ հետո էր,
հանդարտ հոսում էր օր-օրի, հիշեցնելով, որ այդպես կշարու-
նակվի երկար, թեև ոչ անվերջ: Բայց գլխավորը, նամակից
իմացավ, որ Զարիպան արդեն ամուսնացել է: Այդ տեղեկու-
թյունը նրան նորից ստիպեց ասլրելու ծանր պահեր: Ինքն իրեն
հանգստացնում էր, թե գիտե՞ր, նախազգում էր, որ ամուսնա-
ցել է, թեև չգիտե՞ր, որտեղ է նա, ի՞նչ եղան երեխաները, և
ինչպե՞ս է դեռում Զարիպան ուրիշ մարդկանց միջավայրում:
Այդ բանն առանձնապես սուր և աննահանջ զղաց ճանապարհին,
երբ գնացքով տուն էր վերադառնում: Հիմա դժվար էր ասել, թե
ինչո՞ւ այդ միտքը ծագեց գլխում: Համենայն դեպս, ոչ հոգեկան
խռովքի պատճառով: Ընդհակառակն, Ալմա-Աթայից Եդիգեյը
մեկնեց բարձր, լավ տրամադրությամբ. ամենուրեք, որտեղ
եղան Ելիզարովի հետ, նրանց ընդունում էին սիրով և բարյա-
ցակամությամբ: Եվ այդ բանն ինքնին վստահություն էր ներ-
շնչում մտածածի արդարության հանդեպ, և հույս՝ գործի հա-
ջող ելքի հանդեպ: Հետագայում այդպես էլ եղավ: Իսկ այդ
օրը, երբ Եդիգեյը մեկնում էր Ալմա-Աթայից, Ելիզարովը նրան
տարավ ճաշելու կայարանի ռեստորանում: Մինչև գնացքի
շարժվելը բավական ժամանակ կար, և հրաժեշտից առաջ նրանք
մի լավ նստեցին և խմեցին, և սրտաբաց զրուցեցին: Այդ զրույ-
ցի ժամանակ, ինչպես թվաց Եդիգեյին, Աֆանասի Իվանովիչն
արտահայտեց իր նվիրական միտքը: Նա, նախկին մոսկովյան
կոմերիտական, որ Թուրքեստան էր ընկել քսանական թվական-
ներին, պայքարել բասմալների դեմ, այդպես էլ ամբողջ կյան-
քը հիմնվել-մնացել այստեղ, զբաղվել երկրաբանությամբ, այն
կարծիքին էր, որ բնավ էլ զուր չի ամբողջ աշխարհը այդքան
հույսեր կապել Հոկտեմբերյան հեղափոխության սկսած գործի
հետ: Որքան էլ ծանր լինի հատուցել սխալների և վրիպումների
համար, միևնույն է, առաջընթացը չփորձված ճանապարհի վրա
կանգ չառավ, այդ է պատմության էությունը: Ասաց նաև, որ
այժմ շարժումը կընթանա նոր ուժով: Դրա երաշխիքը հասա-
րակության ինքնաուղղումն է, ինքնազտումն է. «Քանի որ մենք

կարող ենք ասել այդ մասին մեր երեսին, նշանակում է, մեր մեջ ուժ կա ապագայի համար», — հաստատում էր Ելիզարովը։ Այո, լավ ղրուցեցին այն օրը, ճաշի ժամանակ։

Այդ տրամադրությամբ էլ Բորանլի Եդիգեյը վերադարձավ տուն, սարօվեկներ։

Եվ նորից հայացքի առջև շարժվեցին կապտավուն-ձյունոտ Ալաթաուի լեռները հեռվում, ամրակուռ գագաթներով ձգվելով ամբողջ Ֆոթգեսիկով մեկ։ Ահա, հենց այդ ժամանակ, ճանապարհին մտածելով Ալմա-Աթա կատարած այցի մասին, հասկացավ, ներքին ձայնը հուշեց, որ Զարիսկան երևի ամուսնացել է։

Աչքը լեռներին, գարնանային հեռաստաններին, Եդիգեյը մտածում էր, որ կան աշխարհում հավատարիմ մարդիկ, թե խոսքով, թե գործով, ինչպես Ելիզարովն է, և որ առանց այդպիսի մարդկանց, մարդու համար շատ ավելի դժվար կլիներ կյանքում։ Մտածեց նաև, սա արդեն Աբութալիպի գործի բոլոր բավիղներով անցնելուց հետո, քաղաքում, փոփոխական ժամանակի անակնկալների մասին, կենդանի լինելու Աբութալիպը, հիմա նրան կաղատեին ստահող մեղադրանքից և, թերևս, նորից իր երեխաների հետ վերգտներ երջանկությունն ու հանգիստը։ Կենդանի լինե՞ր։ Սրանով ասվում է ամեն ինչ։ Կենդանի լինելու, իհարկե, Զարիսկան նրան կսպասեր մինչև ամենավերջին օրը։ Դա հաստատ է։ Նրա նման կինը կսպասեր ամուսնուն, ինչ գնով էլ լիներ։ Իսկ եթե սպասելիք չունես, էլ ի՞նչ սպասես, էլ ինչո՞ւ կորցնես ջահել կյանքդ մեծակուլության մեջ։ Եթե այդպես է, ուրեմն հարմար մարդու հանդիպելիս կամուսնանա, իսկ ինչո՞ւ ոչ։ Եդիգեյը տակնուվրա եղավ այդ մտքերից։ Աշխատեց ուշադրությունը կենտրոնացնել ուրիշ բանի վրա, աշխատեց չմտածել, ազատություն չտալ երևակայությանը։ Բան դուրս չեկավ։ Եվ վեր կացավ գնաց վագոն-ռեստորան։

Այստեղ քիչ մարդ կար և առայժմ մաքուր էր ու թարմ։ Եդիգեյը մենակ նստել էր լուսամուտի մոտ։ Սկզբում մի շիշ Վարեջուր վերցրեց, որ մի բանով վթաղեցնի իրեն։ Վագոն-ռեստորանի լայն տեսածիքը թույլ էր տալիս միաժամանակ դիտելու և՛ լեռները, և՛ տափաստանները, և՛ նրանց վերև տարածված երկինքը։

Վաղանցիկ կակաչներով ծածկված այդ կանաչ տարածու-

թյունը մի կողմից, ձյունոտ գազաթների վսեմությունը մյուս կողմից, հոգին վեհացնում, տանում էին դեպի անիրագործելի բարձունքներ և հասցնում դառը մորմոքների: Դառնությունից սիրտը դառը բան ուղեց: Օղի պատվիրեց: Խմեց մի քանի ըմպանակ, բայց խմածը չլզաց: Այնուհետև գարեջուր պատվիրեց, նստեց և ընկավ մտքերի ծովը: Օրը թեքվում էր դեպի մայրամուտ: Գարնանային երեկոյի թափանցիկության մեջ գետինը փախչում էր երկաթուղու երկու կողմերից: Փայլկտալով անցնում էին ավաններ, այգիներ, ճանապարհներ, կամուրջներ, մարդիկ և նախիրներ: Բայց այդ ամենը քիչ էր հետաքրքրում Նդիգեյին, որովհետև խոր կարոտը, որ հանկարծ նոր ուժով պաշարել էր նրան, տրտմեցնում, ճնշում էր սիրտը անորոշ նախազգացումով, թե անցյալը անցել-վերջացել է:

Եվ նորից միտքն ընկան Ռայմալի-աղայի խոսքերը.

... Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ինձ մի սպասիր տոնավաճառում, Բեգիմայ...

Այդ հոգեվիճակում Բորանլի Նդիգեյին թվում էր, թե ինքը սլարաններով կապված է կեչուն, ինչպես ժամանակին Ռայմալի-աղան, որ ինքն իրենից խլված է ու պոկված...

Այդպես նստեց մինչև մութն ընկավ, մինչև վագոն-ռեստորանը լիքը մարդ լցվեց և շնչելը դժվարացավ ծխախոտի ծխից: Զէր հասկանում Նդիգեյը, թե մարդիկ այս ինչո՞ւ են այսքան անհոգ, այս ի՞նչ շնչին խոսակցություններ են վարում սեղանի շուրջը և ինչո՞ւ են բավականություն փնտրում օդու և ծխախոտի մեջ: Նրան ահաճ էին նաև կանայք, որ ներս էին մտնում տղամարդկանց հետ: Տհաճ էր, մանավանդ, նրանց ծիծաղը: Նդիգեյը վեր կացավ, օրորվելով գտավ մատուցողուհուն, որ սինին ձեռքին մի կերպ ճամփա էր բացում երկաթուղային ռեստորանի սեղանների միջով: Գնալիս, գնացքի հետ ճոճվելով, նա ավելի ու ավելի էր որբի պես տխրում իրեն պաշարած մենակության և խոլթությունից:

Ինչի՞ համար էր ապրում, ինչի՞ համար էր տեղ գնում... Այժմ արդեն նրա համար մեկ էր, թե որտեղից, ուր և ինչու է գնում, ո՞ւր է շտապում գիշերվա կեսին արագընթաց գնացքը: Նա կանգ առավ տամբուրներից մեկում, այրվող ճակատը հպեց

դռան ապակուն և մնաց այդտեղ առանց շուրջը նայելու, առանց ուշադրութիւն դարձնելու կողքից վխտացող ուղևորներին:

Իսկ դնացքը ճոճվելով գնում էր իր համար: Կարելի էր բացել դուռը, քանի որ Եղիգեյը, իբրև երկաթուղային, բանալի ուներ, կարելի էր բացել դուռը և կորչել ջհանդամը...

Մի ամալի վայրում, մթության մեջ Եղիգեյը զանազանեց երկու կանչող հեռավոր լույսեր, որոնք երկար ժամանակ չէին անհետանում տեսողութիւնից: Զգիտես մենավոր տնակի լուսամուտնե՞ր էին շողում, թե փոքրիկ խարույկներ: Պետք է, որ մարդիկ լինեին կրակների մոտ: Ո՞վ են, Ի՞նչ են անում այնտեղ: Երանի Զարիպան այնտեղ լինե՞ր, ինքը կթուչե՞ր գնացքից, մի շնչով կվազե՞ր մօտը, կընկնե՞ր ոտքերը և լաց կլինե՞ր առանց ամաչելու, կդատարկե՞ր հոգում կուտակված ամբողջ ցավն ու կարոտը...

Բորանի Եղիգեյը խուլ հառաչեց, աչքը տափաստանի այն կրակներին, որոնք արդեն անհետանում էին մի կողմի վրա: Այդպես կանգնել էր տամբուրի դռների մօտ, անլսելի հեկեկում էր, առանց շուռ գալու, առանց ուշք դարձնելու գնացքում աղմուկով անցուդարձ անող ուղևորներին: Դեմքը թրջվել էր արցունքներից... Եվ հնարավորութիւն կար բացել դուռը և կորչել ջհանդամը...

Իսկ գնացքը ճոճվելով գնում էր իր համար:

... Սև սարերից հենց որ իջնեն քոչերը,
Կապույտ սարից հենց որ իջնեն քոչերը,
Ինձ մի սպասիր տոնավաճառում, Բեգիմայ...

... Գնացքներն այս կողմերում գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք:

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հսկայական ամալի տարածութիւններ, Սարի-Օզեկներ՝ Դեղին տափաստանների միջնակներ:

Այս կողմերում ուզածդ տարածութիւնը չափվում էր երկաթուղուց, ինչպես Գրինվիչի միջօրեականից:

Իսկ գնացքները գնում էին արևելից արևմուտք և արևմուտքից արևելք...

Մեծ, սպիտակապոչ ուրուրը Մալաքումդիշապի զառիթափի բնատեղերից թռավ վերև՝ զննելու տեղանքը: Նա օրեկան երկու

անգամ շրջան էր կատարում իր տիրույթի վրա, կեսօրից առաջ և կեսօրին:

Ուշադիր գննելով տափաստանի մակերևույթը, նկատելով ներքևում շարժվող ամենայն ինչ, ընդհուպ մինչև սողացող բզեզներն ու ժիր մողեսները, ուրուրը լուռ թռչում էր սարօզեկների վրա, գոռոզ թափահարելով թևերը, աստիճանաբար բարձրություն էր վերցնում, որ ավելի լայնքով ու խորքով ընդգրկի ներքևում փռված տափաստանը, միաժամանակ ճկուն թևաբախումներով մոտենում էր իր սիրած որսատեղին՝ փափ գոտու տարածքին: Այն օրից, ինչ այս ընդարձակ շրջանը ցանկապատվել էր, այստեղ զգալի ավելացել էին մանր կենդանիները և տարբեր թռչունները, որովհետև ազվեսներն ու թափառական այլ գազաններն այլևս չէին կարող անարգել մտնել այստեղ: Իսկ ուրուրի համար դա նշանակություն չուներ: Դրանից նա օգտվում էր: Ցանկապատը նրա համար նպաստավոր եղավ: Այսինքն, նայած: Երրորդ օրն էր հետևում էր նապաստակի պստիկ ձագին և երբ վերևից քարի նման վրա նետվեց, սրտապատառ նապաստակն իրեն գցեց փշալարի տակ, ուրուրը քիչ մնաց թռչելի թափից բզիկ-բզիկ լինել փշալարի վրա: Հագիվ մի կերպ թևքվեց, շեղվեց, հատու, կատաղի վեր խոյացավ, փետուրները դիպցնելով սուր-սուր փշերին: Կրծքից նույնիսկ մի քանի աղվամաղ պոկվեցին, օդի մեջ տարուբերվելով թռան: Այդ օրվանից ուրուրն աշխատում էր հեռու մնալ չարաբաստիկ ցանկապատից:

Այդպես, այդ ժամին նա սավառնում էր ինչպես վայել է տիրակալին, արժանապատվությամբ, անշտապ, առանց որևէ թևաբախումի, առանց իր վրա հրավիրելու գետնաբնակ արարածների ուշադրությունը: Այդ օրը առավոտից առաջին և ահա երկրորդ թռիչքի ժամանակ նա տիեզերակայանի ընդարձակ, բնտոնապատ հրապարակներում նկատել էր մարդկանց և մեքենաների աշխույժ եռուղեք: Մեքենաները երթուղարձ էին անում և պտտվում էին հատկապես հրթիռային կառույցների մոտ: Երկնքին ուղղված այդ հրթիռները վաղուց ի վեր հատուկ դիրքով տեղադրված էին իրենց հարթակներին, ուրուրը վաղուց էր վարժվել դրանց, բայց այսօր ինչ-որ բան էր կատարվում շուրջը: Չափից ավելի շատ էին մեքենաները, չափից ավելի շատ էին մարդիկ, չափից ավելի շատ էր իրարանցումը...

Ուրուրի աչքից չլրիպեց նաև այն, որ քիչ առաջ տափաս-

տանով ընթացող ուղտի վրայի մարդը, երկու դիկդիկացող տրակտորը և շեկ, փրշոտ շունը այժմ կանգնած էին փշալարի գրսի կողմում, և թվում էր, չէին կարողանում ներս մտնել։ Շեկ շունը ուրուրին ջղայնացնում էր իր հանդիսավոր տեսքով, մանավանդ որ թրև էր գալիս մարդկանց շուրջը, բայց ուրուրը ոչ մի ձևով չէր արտահայտում իր վերաբերմունքը շեկ շան նկատմամբ, հո այդ աստիճան չի ստորանա... Պարզապես պտտվում էր այդ տեղի վրա, սրատես աչքով հետևում, թե ի՞նչ է լինելու, ի՞նչ է ուզում անել մարդկանց առջև պոչը խաղացնող այդ շեկ շունը...

Նդիգեյը բարձրացրեց մորուքավոր դեմքը և նկատեց երկընքում ճախրող ուրուրին։ «Խոշոր ճերմակապուշ,— մտածեց նա։— Հե՛յ գիտի, հե՛յ, երանի ուրուր լինեի, ում մտքով կանցներ ինձ կանգնեցնել։ Կթռչեի, կնստեի Անա-Բեյիթի դամբարաններին...»։

Այդ պահին առջևում, ճանապարհի վրա մեքենա երևաց։ «Գալիս է,— ուրախացավ Բորանլի Նդիգեյը։— Տա աստված, որ ամեն ինչ կարգավորվի»։ «Գաղիկը» արագ սուրում էր ուղեփակոցի կողմը և կողքանց կտրուկ կանգ առավ պահակակետի դռան մոտ։ Ժամապահը սպասում էր մեքենայի մոտենալուն։ Նա անմիջապես ձգվեց, պատիվ բռնեց պահակազորի պետի՝ լեյտենանտ Թանսիկբաևի առջև, և երբ սա դուրս եկավ «Գաղիկից», սկսեց զեկուցել։

— Ընկեր լեյտենանտ, զեկուցում եմ ձեզ...

Բայց պահակազորի պետը ձեռքի շարժումով ընդհատեց նրան, և երբ ժամապահը խոսքը բերանում ձեռքը հեռացրեց գլխարկի հովարից, դարձավ դեպի ուղեփակոցի մյուս կողմում կանգնածներին։

— Ուլքե՞ր են այստեղ կողմնակի մարդիկ։ Ուլքե՞ր են սպասողները։ Դո՞ւր,— հարցրեց նա, դիմելով Բորանլի Նդիգեյին։

— Բիզ, բիզգոյ, կարագըմ։ Անա-Բեյիթկե ջեթպեյ թուրքպ կալդըկ։ Կալայ դա բորսա, ջարդամդեշ, կարագըմ¹,— ասաց Նդիգեյը,— աշխատելով, որ ջահել սպայի աչքովն ընկնեն կրթքի պարգևները։

Լեյտենանտ Թանսիկբաևի վրա դա տպավորություն չգոր-

---

¹ Մենք ենք, մենք, տղաս։ Թույլ չեն տալիս մտնենք գերեզմանոց։ Մի բան արա, օգնիր մեզ, տղաս։

ծեց, նա միայն շոր հապաց, և երբ ծերունի Եղիգեյը ուզեց նորից խոսել, սառը կանխեց նրան:

— Կողմնակի ընկեր, ինձ դիմեք ոռւսերեն լեզվով: Ես պաշտոնական պարտավորություններ կատարող անձ եմ,— բացատրեց նա, շեղ աչքերի վրա խոթոռելով սև հոնքերը:

Բորանլի Եղիգեյը սաստիկ շփոթվեց.

— է՛, է՛, ներող եղիր: Եթե սխալ եմ, ներիր:— Եվ շփոթված լռեց, կորցնելով խոսելու ընդունակութունը և այն միտքը, որ ուզում էր արտահայտել:

— Ընկեր լեյտենանտ, թույլ տվեք ասեմ մեր խնդրանքը,— ծերունին նեղ վիճակից հանելով, խոսեց Երկար էդիլբայը:

— Ասեք, միայն կարճ կապեք,— ղդուշացրեց պահակազորի պետը:

— Մի րոպե: Թող ներկա լինի նաև հանգույցալի որդին:— Երկար էդիլբայը շուռ եկավ Սաբիթջանի կողմը.— Սաբիթջան, այ Սաբիթջան, մոտ արի:

Բայց սա, որ ետ ու առաջ էր անում քիչ այն կողմը, դժկամ ձեռքը թափ տվեց:

— Խոսեք ինքներդ:

Երկար էդիլբայը կարմրեց:

— Ներեցեք, ընկեր լեյտենանտ, նեղացել է, որ այսպես է ստացվում: Դա մեռնողի, մեր ծերունի Ղազանղապի որդին է: Այստեղ է նաև փեսան, հրեն, կցասայլի վրա:

Փեսան երևի կարծեց իրեն են կանչում, իջավ կցասայլից:

— Այդ մանրուքները ինձ չեն հետաքրքրում: Խոսեք բուն գործից.— առաջարկեց պահակազորի պետը:

— Լավ:

— Կարճ և կարգով:

— Լավ: Կարճ և կարգով:

Երկար էդիլբայը սկսեց զեկուցել ինչպես կա, թե ո՞վ են, որտեղից են, ինչ նպատակով և ինչու են հայտնվել այստեղ: Մինչ նա խոսում էր, Եղիգեյը հետախուզում էր լեյտենանտ Թանսիկբաևի դիմքի արտահայտությունը և հասկացավ, որ նրանից ոչ մի լավ բան չի կարելի սպասել: Նա կանգնել էր ուղեփակոցի կողմում, որ ձևականորեն լսի կողմնակի անձանց բողոքը: Եղիգեյը հասկացավ այդ բանը և սրտմտեց: Եվ այն ամենը, ինչ առնչվում էր Ղազանղապի մահին, ճանապարհի իր բոլոր սլափափափությունները, այն ամենը, ինչ ինքն արել էր,

որպեսզի երիտասարդներին համոզի հանգուցյալին թաղելու Անա-Բեյիթում, բոլոր իր խորհրդածությունները, այն ամենը ինչի մեջ տեսնում էր իրեն սարողեկների պատմությանը կապող թելը, մի ակնթարթում ոչնչանում, դառնում էր շնչին ու անօգուտ Թանսիկբաևի անձի առջև։ Ոտնահարված էին Նդիգեյի լավագույն զգացմունքները։ Ծիծաղը գալիս էր և արտասվելու չափ սիրտը ցավում էր վախկոտ Սաբիթջանի համար, որ դեռևս երեկ, շուբաթի հետ օդի խմելով, բարբառում էր աստվածների մասին, ռադիոյով դեկավարվող մարդկանց մասին, աշխատելով բորանլիցիներին զարմացնել իր գիտելիքներով, իսկ այժմ էր ցանկանում բերան բացել։ Ծիծաղը գալիս էր և սիրտը ցավում էր ծոպավոր, գորղահյուս սթարով անհեթեթ կերպով զարդարված Բորանլի Կարանաուի համար— ինչի՞ համար է և ո՞ւմ է պետք հիմա այս բոլորը։ Այդ լեյտենանտիկ Թանսիկբաևը, որ չէր ցանկանում կամ վախենում էր խոսել մայրենի լեզվով, մի՞թե կարող էր գնահատել Կարանաուի արդուզարդը։ Ծիծաղը գալիս էր և միաժամանակ սիրտը ցավում էր Ղազանդապի տարաբախտ, հարբեցող փեսայի համար, որ մի կաթիլ անգամ օդի չէր առել բերանը և նստել էր ղիսկական կցասայլը, որ հանգուցյալի մարմնին մոտիկ լինի, իսկ այժմ մոտեցել, կանգնել էր կողքին, ըստ երևույթին հուսալով, որ իրենց թույլ կտան մտնելու գերեղմանոց։ Բորանլի Նդիգեյի համար ծիծաղելի էր և սիրտը ցավում էր նույնիսկ իր շան, շեկ Զուբարսի համար, որ չգիտես ինչու, սեփական կամքով հետեւել էր իրենց և, չդիտես ինչու, համբերությամբ սպասում էր, որ շարունակեն ճանապարհը։ Այս ամենը շան ինչի՞ն էր պետք։ Ի՞նչ իմանաս, միգուցե հենց շունը նախազգացել է, որ տերը վատ է զգալու, դրա համար էլ միացել է, որպեսզի այդպիսի ժամին լինի նրա կողքին։ Խցիկներում նստած էին երիտասարդ տրակտորիստներ Ղալիբեկն ու Զումազալին, ինչ պատասխան պիտի տար նրանց և ի՞նչ պիտի մտածեին նրանք այս ամենից հետո։

Նվաստացած և խռովված Նդիգեյը, համենայն դեպս, շոշափելիորեն զգաց, թե ինչպես է իր մեջ բարձրանում ցասման բլիթը, արյունը ինչ տաք և կատաղի է դուրս հորդում սրտից, և լավ իմանալով իրեն, լավ իմանալով, թե որքան վտանգավոր է իր համար ենթարկվել ցասման կանչին, աշխատում էր կամքի ուժով խլացնել այդ կանչը։ Ոչ, իրավունք չունեն շտիրապետելու իրեն, քանի որ հանգուցյալը դեռ անթաղ պառկած էր կցա-

սայլում: Ծեր մարդուն վայել չի վրդովվել և բարձրացնել ձայնը: Այդպես էր մտածում նա սեղմելով ատամները և պրկելով այտամկանները, որպեսզի ոչ խոսքով, ո՛չ որևէ շարժումով չմատնի, թե այդ պահին ինչ է կատարվում հոգում:

Ինչպես ենթադրում էր Եղիգեյը, Երկար էդիլբայի խոսակցությունը պահակապետի հետ, անմիջապես շուտ եկավ անհույս ուղղությամբ:

— Ոչ մի բանով օգնել չեմ կարող: Կողմնակի անձանց կշարականապես արգելվում է մուտք գործել գոտու տարածքը,— ասաց լեյտենանտը լսելով Երկար էդիլբային:

— Մենք այդ մասին չենք իմացել, ընկեր լեյտենանտ: Այլասպիսի, չէինք գա այստեղ: Ի՞նչ խոսք: Իսկ այժմ, քանի որ եկել հասել ենք, խնդրեք վերադառ ղեկավարությունը, որպեսզի թույլ տան թաղելու մարդուն: Հո մեռելը ետ չե՞նք տանելու:

— Ես արդեն զեկուցել եմ վերադասին: Եվ ցուցում եմ ստացել ոչ ոքի, ոչ մի պատճառաբանությամբ թույլ չտալ:

— Ինչպես թե պատճառաբանություն, ընկեր լեյտենանտ,— ասլանց Երկար էդիլբայը:— Ինչո՞ւ պիտի պատճառ փնտրեինք: Ի՞նչ գործ ունենք ձեր գոտու հետ: Նթե թաղումը չինե՞ր, ինչո՞ւ պիտի այսքան ճանապարհ կտրեինք:

— Ես նորից եմ բացատրում ձեզ, կողմնակի ընկեր, այդտեղ մտնել չի թույլատրվում:

— Ի՞նչ է նշանակում կողմնակի,— հանկարծ ձայն հանեց մինչ այդ լուռ, հարբեցող պիսասն:— Ո՞վ է կողմնակի: Մենք ենք կողմնակի՞ն,— ասաց նա, և թոշնած, հյուծված դեմքը կարմրատակեց, շուրթերը կապտեցին:

— Իսկապես, այդ ո՞ր օրվանից,— պաշտպանեց նրան Երկար էդիլբայը:

Աշխատելով շանցնել անթույլատրելիության սահմանը, հարբեցող փիսասն ձայնը չբարձրացրեց, այլ միայն ասաց, գիտակցելով, որ ինքը վատ է խոսում ռուսերեն, երկարացնելով և բառերը ուղղելով:

— Սա մերն է, մեր սարօզեկյան գերեղմանը: Եվ մենք, մենք սարօզեկյան ժողովուրդ իրավունք ունենք թաղելու այստեղ մեր մարդը: Երբ այստեղ թաղել շատ վաղուց Նայման-Անային, ոչ ոք չգիտեր, որ կլինի այդպիսի փակ գոտի:

— Ես միտք չունեմ ձեզ հետ վեճի բռնվելու,— հայտարարեց լեյտենանտը թանսիկբանը:— Տվյալ պահին իբրև պահա-

կազորի պետ, ես մեկ անգամ ես հայտարարում եմ. պահպան-
վող գոտու տարածքում ոչ մի մուտք և ոչ մի պատճառով չկա և
չի լինի:

Լուսթյուն տիրեց: «Միայն թե դիմանամ, միայն թե չհայ-
հոյեմ դրան»: Ինքն իրեն հանգստացնելով Բորանլի Եդիգեյը մի
պահ աչքը գցեց երկնքին և նորից տեսավ այն ուրուրին, որ
սահուն ճախրում էր հեռվում: Եվ նորից նախանձեց այդ հան-
գիստ և ուժեղ թռչունին: Եվ որոշեց, այլևս իմաստ չունի փոր-
ձության ենթարկել ճակատագիրը, ստիպված են հեռանալ, հո-
ղոռով շփն մտնի: Եվ, մի անգամ ես նայելով ուրուրին, Եդի-
գեյն ասաց.

— Ընկեր լեյտենանտ, մենք գնում ենք: Բայց հաղորդիր,
ո՞վ է ձեզ մոտ գնե՞րալ, թե ավելի բարձր, որ այսպես չի կա-
րելի: Ես խոսում եմ իբրև հին զինվոր— սա ճիշտ բան չի:

— Ճիշտ թե սխալ, վերադասի հրամանը ես քննարկելու
իրավունք չունեմ: Եվ ի գիտություն ձեզ, ինձ հրամայված է հա-
ղորդել, որ այս գերեզմանոցը ենթակա է վերացման:

— Անա-Բեյի՞թը, — ապշեց Երկար Էդիլբայը:

— Այո, եթե այդպէս է անունը:

— Իսկ ինչո՞ւ: Ո՞ւմ է խանգարում այս գերեզմանոցը, —
վրդովվեց Երկար Էդիլբայը:

— Այնտեղ պետք է նոր միկրոշոջան լինի:

— Հրա՞շք, — ձեռքերը տարածեց Երկար Էդիլբայը: — Էլ տեղ
չունե՞ք, ինչ է, էլ տեղ չկա՞:

— Ծրագրով այդպես է նախատեսված:

— Լսիր, ո՞վ է քո հայրը, — պահանջեց հարցրեց Բորանլի
Եդիգեյը լեյտենանտ Թանսիկբաևին:

Սա շատ զարմացավ:

— Դա ինչի՞ համար է: Ձեր ի՞նչ գործն է:

— Այ, նրա համար, որ դու փոխանակ մեզ պատասխանեիր
այդպես, պարտավոր էիր նույն բանն ասել այնտեղ, որտեղ
մտադրվել են ոչնչացնելու մեր գերեզմանոցը: Երեւի, ձեր հայ-
րերը չեն մեռնում, կամ էլ դու երբեք չես մեռնելու:

— Դա գործի հետ որեւէ կապ չունի:

— Լավ, խոսենք գործից: Այդ գեպըում, ընկեր լեյտենանտ,
թող ինձ լսի ձեր ամենամեծը, ես պահանջում եմ, որ ինձ թույլ
տրվի բողոքս հայտնելու ձեր ամենամեծ պետին: Ասա, որ հին

ռազմաճակատային, սարօզեկի բնակիչ Եղիգեյ Ջանգելդինը մի քանի խոսք ունի ասելու նրան:

— Ես չեմ կարող: Ինձ ցուցում է տրված գործել ըստ կարգի:

— Իսկ դու ի՞նչ կարող ես,— նորից մեջ ընկավ հարեցողփեսան: Եվ հուսահատ ասաց.— Շուկայի միլիցիա անգամ քեզնից չավ:

— Վե՛րջ տվեք խայտառակությանը,— գունատվելով ձգվեց պահակազորի պետը: Վե՛րջ տվեք: Սրան հեռացրեք ուղեփակօցից և ճանապարհն ազատեք տրակտորներից:

Եղիգեյն ու Երկար էդիլբայը հարեցողփեսայի թևերից բռնեցին, քաշեցին հեռու, տրակտորների մոտ, իսկ սա, ետ նայելով, դեռ շարունակում էր գոռալ:

— Սագան ջոլ դա ջեթպեյդի, սագան ջեր դա ջեթպեյդի: Ուրդըմ սենդեյդին աուզըն¹:

Սաբիթջանը, որ ամբողջ այս ընթացքում լուռ, մռայլ հտուտառաջ էր անում, քիչ հետո հանկարծ որոշեց ցույց առալ իրեն և առաջ եկավ:

— Հը՛, դոնից ե՞տ են դարձնում: Այդպես էլ պիտի լիներ: Մի գլուխ Անա-Բեյիթ: Ուրիշ ոչինչ: Իսկ հիմա նման եք ծեծված շան:

— Այդ ո՞վ է ծեծված շունը,— վրա պրծավ զայրույթից զլուխը կորցրած հարեցողփեսան:— Եթե մեր մեջ շուն կա, ապա դու ես, սրիկա՛: Ինչ տարբերություն այ, այնտեղ կանգնած շան և քո միջև: Եվ դեռ զլուխդ էլ գովում ես, ես պետական մա՛րդ եմ: Տո, դու իսկի մարդ էլ չես:

— Նախ ձայնդ կտրիր, հարեցողի մեկը,— ճղճղան սուտունաց Սաբիթջանը, որպեսզի պահակակետում նույնպես լսեն:— Նրանց տեղը լինելի, այդ լեղվիդ համար քեզ այնպիսի տեղ կդցնե՛ի, որ հետքդ անգամ չմնար: Քեզանից ի՞նչ օգուտ ունի հասարակությունը, քեզ նմաններին հարկավոր է բնաջնջել:

Այդ խոսքերից հետո Սաբիթջանը թիկունք դարձրեց նրան, իբր թե՛լ եմ քեզ վրա էլ, քեզ հետ եկողների վրա էլ, հանկարծ արտակարգ աշխուժություն ցուցաբերելով, տիրոջ նման բարձրաձայն և պահանջկոտ սկսեց անօրինություն անել, հրամայելով տրակտորիստներին:

1 Քեզ ճանապարհն էլ հերիք չի, քեզ հողն էլ հերիք չի թե՛լ եմ վրադ:

— Ի՞նչ եք բերաններդ բացել: Հապա լարեք տրակտորները: Ինչպես եկել ենք, այնպես էլ կգնանք: Գրողի ծոցը: Դե, շուռ տվեք, բավական է: Հիմարություն արեցի, ուրիշներին ականջ կախեցի:

Ղալիբեկը լարեց իր տրակտորը և զգուշությամբ սկսեց թեքել կցասալը, որ ճամփա ընկնի, իսկ հարբեցող-փեսան իրեն գցեց սալի մեջ, նորից գրավեց իր տեղը հանգուցյալի մոտ: Զուամ-գալին սպասում էր, մինչև որ Բորանլի Եղիգեյը Կարանառի պա-րանն արձակի էքսկավատորի շերեփից: Տեսնելով այդ, Սաբէթ-ջանը փոխանակ զսպելու իրեն, ընդհակառակը, շտապեցրեց:

— Ի՞նչ ես կանգնել: Շուտ արա, լարի՛: Ե՛տ դարձրու: Սալ-սելու բան չկա: Թաղում է կոչվում: Ախր ես դեմ էի, բայց լսող չեղավ: Իսկ հիմա բավական է: Տուն դա՛րձ:

Մինչ Բորանլի Եղիգեյը կնստեր ուղտին, նախ հարկավոր էր ուղտին շոքեցնել, ապա բարձրանալ թամբին, նոր ուռջի կանդ-նեցնել նրան,— տրակտորները բռնեցին ետդարձի ճամփան: Ետ դարձան իրենց իսկ հետքերով: Նույնիսկ չսպասեցին: Սա-բէթջանը, առաջին տրակտորին նստած, շտապեցնում էր:

Իսկ երկնքում պտտվում էր նույն ուրուրը: Բարձրերից դի-տելով շեկլիկ շանը, որ, չգիտես ինչու նրան բարկացնում էր իր աննպատակ վարքով, ուրուրը հետևում էր նրան և չէր հասկա-նում, թե ինչո՞ւ շունը չվազեց, երբ տրակտորները առաջ շարժ-վեցին, այլ մնաց ուղտով մարդու հետ, մինչև որ սա նստեց ուղ-տին, հետո սնգսնգաց նրա ետևից:

Տրակտորներով մարդիկ, ետևից՝ հեծյալը, նրա ետևից՝ շեկ-լիկ շունը, որ դնում էր ցատկոտելով, նորից շարժվեցին սարո-զեկներով, Մալաքումդիչապի զառիթափի ուղղությամբ, որ-տեղ գետնափոսերից մեկում գտնվում էր ուրուրի բույնը: Ուրիշ ժամանակ ուրուրը կհուզվեր, տագնապալի ծղրտոց կգցեր, իբր հեռու կպահեր իրեն, բայց աչքը չէր կտրի եկվորներից, արա-դացնելով թոխըր կկանչեր ընկերուհուն, որը որս էր անում այդ կողմերում՝ իրենց օրինական հողերում, որպեսզի համենայն դեպս հա էլ միանա իրեն, եթե հարկ լինի պաշտպանելու բույ-նը, բայց այս անգամ ճերմակապուշ ուրուրը քնավ չէր անհան-գրատանում. ճուռիկները վաղուց փետրավորվել էին և լքել բույնը: Օրեցօր ամրացնելով թեերը, սաթե աչքերով, կեռկտուց ուրուրաճտերն արդեն ինքնուրույն կյանք էին վարում, իրենց տիրույթն ունեին սարօզեկյան շրջանում, և այժմ այնքան էլ սի-

րալիր չէին դիմավորում ծեր ուրուրին, երբ սա անցնելիս մըտնում էր նրանց սահմանները...

Ուրուրը հետևում էր հաղթող մարդկանց, ըստ ամեն ինչ տեսնելու իր սովորության՝ դիտելով թե ինչ է կատարվում իր հանդակի սահմաններում։ Առանձնապես հետաքրքրություն էր առաջացնում շեկ, փրշոտ շունը, որ անբաժան էր մարդկանցից։ Ի՞նչ էր կապում նրան այս մարդկանց, ինչո՞ւ ինքնուրույն սրս չի անում, այլ պոչը խաղացնելով վազում է նրանց հաևից, որոնք զբաղված են իրենց գործով։ Ինչի՞ն է հարկավոր նման կյանքը։ Ուրուրի ուշադրությունը գրավում էին նաև ուղտին նստած մարդու կրծքին շողացող ինչ-որ առարկաներ։ Դրա համար էլ ուրուրն անմիջապես նկատեց, որ տրակտորների հետևից զնացող ուղտին նստած մարդը, հանկարծ կտրուկ շուռ եկավ, թեքվեց անջրդի հովտի կողմը։ Նա ուղտին քշում էր ավելի ու ավելի արագ, թափահարելով մտրակը, կրծքի փայլուն առարկաները ոստոստում էին և զրնգում, ուղտը կայսառ վազում էր, լայն-լայն լոթեր գցելով, իսկ շեկ շունը քառատրոփ սլանում էր...

Այդպես շարունակվեց որոշ ժամանակ, մինչև որ ուղտի մարդը շրջանցեց տրակտորը և կանգ առավ, կտրեց տրակտորների ճանապարհը, որ դուրս էր գալիս Մալաքումդիլայի խնձահովտը։ Եվ տրակտորները արգելակեցին նրա առջև։

— Ի՞նչ։ Նորից ի՞նչ է սլատահել,— խցիկից ընդհատ նայեց Սաբիթջանը։

— Ոչինչ։ Խլացրու շարժիչը,— կարգադրեց Բորանլի Եղիզեյը։ Խոսելիք ունեմ։

— Էլ ի՞նչ խոսելիք։ Մի ուշացնի, մի կուշտ մահն ենք եկել։

— Հիմա արդեն դու ես ուշացնում։ Որովհետև թաղելու ենք այստե՛ղ։

— Բավական է ձեռ առնեք,— բորբոքվեց Սաբիթջանը, վզին ավելի ուժեղ սեղմելով փողկապը, ինքս սլիտի թաղեմ, Կիսա-կայարանում, և վե՛րջ։ Բավական է։

— Լսի՛ր, Սաբիթջան, քո հայրն է, ինչ խոսք։ Բայց աշխարհում միայն դու չես։ Համենայն դեպս, լսի՛ր։ Ինչ որ տեղի ունեցավ սլահակակտում, աչքովդ տեսար, ականջովդ լսեցիր։ Մեզանից ոչ ոք մեղավոր չէ։ Բայց մտածիր, տեսնվա՞ծ բան է, որ մեռելին թաղումից հա բերեն։ Այդպիսի բան չի եղել։ Դա խաղճու խայտառակություն է։ Նման բան կյանքում չի պատահել։

— Թքել եմ ամեն ինչի վրա,— առարկեց Սաբիթջանը:

— Այդ հիմա ես թքում: Տաք գլխով ինչ ուզես կասես: Իսկ վաղը կամաշես: Լավ մտածիր: Խայտառակությունը չի ջնջվի: Թաղման համար տնից դուրս բերվածը չպիտի վերադառնա:

Այդ պահին էքսկավատորի խցիկից դուրս եկավ Երկար էդիլ-բայը, կցասայլից իջավ հարբեցող-փեսան, էքսկավատորավար Ջումազալին նույնպես մոտեցավ իմանալու, թե ի՞նչ է եղել: Կարանառին հեծած Բորանլի Եդիգեյը փակել էր նրանց ճանապարհը:

— Լսե՛ք, ջիգիթներ,— ասում էր նա:— Հակառակ մի՛ գնացեք մարդկային սովորույթին, մի՛ հակառակվեք բնությանը: Դեռ չի պատահել, որ գերեզմանոցից հանգուցյալին հտ բերեն: Ում տարել են թաղելու, նա պետք է թաղվի: Ուրիշ կերպ չի լինի: Ահա Մալաքումդիչապի զառիթափը: Սա էլ է մեր սարօղեկյան հողը: Այնտեղ, Մալաքումդիչապում, Նայման-Անան մեծ ողբ է արել: Լսեք ինձ, ժերոնի Եդիգեյին, թող այստեղ լինի Ղազան-ղապի գերեզմանը: Եվ թող իմ գերեզմանը նույնպես այստեղ լինի: Աստծո օգնությամբ ինքներդ էլ կթաղեք: Այդ մասին ես կխնդրեմ ձեզ, իսկ այժմ դեռ ուշ չի, դեռ ժամանակ կա, այ, այնտեղ, հենց զառիթափի վրա հանգուցյալին կհանձնենք հողին:

Երկար էդիլբայը նայեց Եդիգեյի ցույց տված տեղը:

— Ջումազալի, ի՞նչ ես կարծում, քո էքսկավատորը կանցնի՞,— հարցրեց նա:

— Կանցնի, ինչո՞ւ պիտի չանցնի: Այ, այն կողմով...

— Այն կողմով... սպասի՛ր: Նախ՝ ինձ հարցրու,— մեջ ընկավ Սաբիթջանը:

— Բա ի՞նչ ենք անում, որ չենք հարցնում,— պատասխանեց Ջումազալին:— Չլսեցի՞ր, մարդն ինչ ասաց: Էլ ի՞նչ ես ուղում:

— Իսկ ես ասում եմ՝ բավական է ձեռ առնեք: Սա ծաղրուծանակ է: Գնացի՛նք կիսակայարան:

— Դե, եթե դա քեզ անհանգստացնում է, ուրեմն ծաղրուծանակը կլինի այն դեպքում, եթե հանգուցյալին գերեզմանից տուն տանենք,— ասաց Ջումազալին:— Այնպես որ, լավ մտածիր:

Բոլորը լռեցին:

— Չգիտեմ դուք ինչպես,— նետեց Ջումազալին,— բայց ես կգնամ գերեզմանը փորելու: Իմ պարտքն է փոս փորել և որքան

կարելի է՝ խոր: Քանի դեռ ժամանակ կա: Մուժն ընկնի, ոչ ոք դռանով չի զբաղվի: Դուք ինչպես կուզեք:

Եվ Զումագալին ուղղվեց իր «Բելոռուս» էքսկավատորի կողմը: Առանց հապաղելու լարեց, կողմ թեքեց, բարձրացավ բլրակը և այնտեղից՝ Մալաքումդիչապի զառիթափն ի վեր: Նրանց հետևեց Երկար էդիլբայը, նրա հետևից Կարանառին շարժեց Բորանլի Եդիգեյը:

Հարբեցող փեսան տրակտորիստ Ղալիբեկին ասաց.

— Եթե դու չքշես այնտեղ, — նա ցույց տվեց զառիթափը, — ես կպառկեմ տրակտորի տակ: Դա ինձ համար ոչինչ չարժի: — Այդ խոսքերով նա կանգնեց տրակտորիստի առջև:

— Դեհ, ի՞նչ, ուր քշեմ, — հարցրեց Ղալիբեկը Սաբիթջանին:

— Բոլորը սրիկա՛ են, բոլորը շո՛ւն են, — բարձրաձայն հայհոյեց Սաբիթջանը: — Էլ ի՞նչ ես նստել, լարի՛ր, շուտ արա, շարժվիր նրանց հետևից:

Ուրուրը երկնքից հետևում էր, թե այժմ մարդիկ ինչպես են իրար անցել զառիթափի վրա: Մի մեքենան սկսեց ջղաձկգ ցնցվել, հողը հանել, կիտել կողքի, ինչպես գետնասկյուռը բնի մոտ: Այդ ընթացքում հետևից մոտ էր սողում կցասայլով տրակտորը՝ սայլում առաջվա նման նստած էր միայնակ մի մարդ, տարօրինակ, անշարժ մի առարկայի առջև, որ փաթաթված էր սպիտակի մեջ և դրված էր սայլակի մեջտեղոս: Շեկ, փրշոտ շունը թրև էր գալիս մարդկանց շուրջը, բայց ավելի շատ ուղտին էր մոտ, պառկել էր նրա ոտքերի առջև:

Ուրուրը հասկացավ, որ այս եկվորները դեռ երկար կփոփրընեն զառիթափի հողը, իսկույն թեևն տվեց և լայն շրջանակներ գծելով օդի մեջ, թռավ փակ դուռու կողմը, մտադրվելով ճանապարհին որս անել և միաժամանակ հետևել, թե ի՞նչ է տեղի ունենում այնտեղ՝ տիեզերակայանում:

Ահա արդեն երկրորդ օրն է, ինչ տիեզերակայանի հրապարակներում լարվածություն է տիրում, օր ու գիշեր աշխատանքը չի դադարում: Ամբողջ տիեզերակայանը՝ հարակից բոլոր հատուկ ծառայություններով և զոտիներով, գիշերը պայծառ լուսավորված էր հարյուրավոր հզոր լուսարձակներով: Այսօր ներքում ավելի լուսավոր էր, քան ցերեկը: Տասնյակ ծանր, թեթև և հատուկ մեքենաներ, բազմաթիվ գիտնականներ և ինժեներներ զբաղված էին «Օղակալ» օպերացիայի նախապատրաստությամբ:

Հակաարբանյակները, որ պատրաստված էին տիեզերքում թռչող սարքերի ոչնչացման համար, վաղուց արդեն կանգնած էին տիեզերակայանի հատուկ հրապարակում, թռիչքի պատ-
րաստ: Բայց դրանց գործունեությունը կասեցված էր մինչև հա-
տուկ պայմանավորվածություն, ճիշտ այնպես, ինչպես ամե-
րիկյան կողմի նույնպիսի միջոցները: Այժմ դրանք իրենց նոր
կիրառումն էին դառնում «Օղակապ» տրանստիեզերական օպե-
րացիայի իրագործման արտակարգ ծրագրի կապակցությամբ:
«Օղակապ» օպերացիայի առթիվ նույնպիսի ուրբոտ-հրթիռներ
էին պատրաստվում նաև ամերիկյան Նևադա տիեզերակայա-
նում՝ միաժամանակյա բացթողման համար:

Սարգեկյան լայնություններում մեկնարկի ժամանակը հա-
մապատասխանում է երեկոյան ժամը ութին: Ուղիղ ութը գրո-
ղրոյին հրթիռները պետք է մեկնարկեին: Հաջորդաբար, կես
րոպեի ընդմիջումով, հեռավոր տիեզերք պետք է գնային սարո-
զեկյան ինը հակաարբանյակային հրթիռ, որոնք նախանշված
էին Արևմուտք-արևելք հարթության վրա երկրագնդի շուրջը
ստեղծելու մշտապես գործող օղակապ՝ ընդդեմ այլ մոլորակա-
յին թռչող սարքերի թափանցման: Նևադյան հրթիռ-ուրբոտները
պետք է օղակապ հաստատեին Հյուսիս-Հարավ հարթության
վրա:

Կեսօրից հետո, ուղիղ ժամը երեքին, Սարի-Օզեկ—1 տիե-
զերակայանում միացվեց «Պյատիմինուտկա» ստուգողական-
նախագործարկման համակարգը: Յուրաքանչյուր հինգ րոպեից
հետո բոլոր ծառայությունների և կանաչների բոլոր էկրաններին
ու ցուցատախտակներին բացվառվում էին հիշեցումներ, որոնք
ուղեկցվում էին հնչյունային կրկնություններով, «Մինչև մեկ-
նարկը չորս ժամ հիսուն րոպե...»: Մեկնարկից երեք ժամ առաջ
պետք է միացվեր «Մինուտկան»:

Այդ ընթացքում «Պարիտետ» ուղեծրային կայանը տիեզեր-
քում արդեն փոխել էր իր վայրի գտնման պարամետրերը, միա-
ժամանակ վերածածկադրել կայանի բորտային համակարգի
նադիրոկապի կանաչները, որպեսզի բացառվի պարիտետ-տիե-
զերագնացներ 1—2 և 2—1-ի հետ հաղորդակցման որևէ հնա-
րավորություն:

Ընդ որում, միանգամայն ապարդյուն, իբրև ձայն բարբառո
հանապատի, տիեզերքից անընդհատ ուղարկվում էին պարի-
տետ տիեզերագնացներ 1—2 և 2—1-ի ռադիոազդանշանները:

Նրանք հուսահատ խնդրում էին չխզել կապը իրենց հետ: Նրանք չէին վիճարկում Միադեկեկենտրոնի որոշումը, առաջարկելով կրկին և կրկին անդամ ուսումնասիրել անտառալանջյինների քաղաքակրթության հետ հնարավոր հաղորդակցությունների խնդիրները, անշուշտ ելնելով նախ և առաջ երկրայինների շահերից, նրանք չէին սկսում իրենց անհապաղ ռեաբիլիտացիան, համաձայնելով սպասել և անել ամեն ինչ, որպեսզի Անտառալանջ մոլորակում իրենց դտնվելը ծառայի միջգալակտիկական հարաբերությունների երկկողմանի օգտակարությանը, բայց առարկում էին կողմերի նախաձեռնած «Օղակապ» օպերացիայի դեմ, այն գլոբալ ինքնամեկուսացման դեմ, որ իրենց կարծիքով տանում է դեպի մարդկային հասարակության պատմական և տեխնոլոգիական անխուսափելի հնամոլություն, որի հաղթահարման համար կպահանջվեն հազարամյակներ... Բայց արդեն ուշ էր: Ոչ ոք աշխարհում նրանց լսել չէր կարող, ոչ ոք մտքով չէր անցնում, որ համաշխարհային տարածության մեջ անբարեառ կանչում էին նրանց ձայները...

Այդ ժամանակ Սադե-Օվեկ—1 տիեզերակայանում աշդեն միացվել էր «Մինուտկա» համակարգը, որ անդառնալիորեն հաշվում էր «Օղակապ» օպերացիայի մեկնարկի մոտեցումը...

Իսկ ուրուրը կատարելով հերթական թռիչքը, նորից հայտնվեց Մալաքումդիչապի զառիթափի վրա: Մարդիկ այստեղ դբադված էին իրենց գոգծով, նրանք աշխատում էին բահերով, էրսկավատորն արդեն փորել հանել էր հողի հսկայական մի կույտ: Այժմ շերեփը իջեցնում էր խողջ փռաի մեջ, քերելով հողի մնացորդները: Շուտով էրսկավատորը դադարեց ցնցվելուց, քաշվեց մի կողմ, իսկ մարդիկ սկսեցին փորել, փորիրել փռաի խորքում: Ուղտը տեղում էր, բայց շեկ շունը չէր երևում: Ո՞ւր կարող էր կորչել: Ուրուրը մոտ թռավ՝ սահուն շրջան գծելով զառիթափի վրա, և գլուխն աջ ու ձախ դարձնելով, վերջապես տեսավ, շեկ շունը մեկնվել էր ելանել է կցասայլի տակ, հենց անիվների մոտ: Շունն իր համար փռվել, հանգստանում էր, կամ գուցե ննջում էր, բանի առջ չէինելով ուրուրին: Ինչքան է ուրուրն այսօր պտտվել նրա գլխավերևում, բայց սա թեկուղ մի անդամ երկնքին չի նայել: Գեանասկյունն անգամ շտկվում է, սկզբում շուրջն է նայում, ապա նայում է վերև, տեսնի հո ոչնէ վտանգ չկա: Իսկ շունը հարմարվել է մարդկանց մոտ ապրելուն, ոչ մի բանից չի վախենում և հոգս էլ չունի: Տես ո՞նց է

փուլել: Ուրուրը մի ականթարթ կախվեց օդում, լարվեց և պոչի տակից, կրակոցի նման դիպուկ, շան ուղղությամբ բաց թողեց կանաչ-սպիտակավուն հոսանք: Իբր, առ քեզ:

Վերևից մի բան շրմփաց Բորանլի Եղիգեյի թևին: Դա թռու- շունի ծերտ էր: Որտեղի՞ց: Եղիգեյը ծերտը թոթափեց թևից, գլուխը բարձրացրեց: «Նորից նույն սպիտակապոչն է: Այս էլ քանի անգամ պտտվում է իրենց գլխին: Ի՞նչ է նշանակում: Տեսնո՞ւմ ես, ինչ լավ է զգում: Իր համար լողում, օրորվում է օդում»: Նրա միտքն ընդհատեց Երկար էդիլբայը: Նա փոսի խորքից հարցրեց.

— Հը, Եղիկե, նայիր: Բավակա՞ն է, թե էլի փոքենք:

Եղիգեյը մռայլ կռացավ գերեզմանափոսի վրա:

— Քաշվիր մյուս անկյունը,— խնդրեց Երկար էդիլբային,— իսկ դու, Ղալիբեկ, առայժմ դուրս արի: Շնորհակալություն: Հա, կարծես թե խորությունը բավարար է: Համենայն դեպս, էդիլբայ, հարկավոր է մի քիչ էլ լայնացնել փոսը, թող ընդարձակ լինի:

Այդ կարգադրությունն անելուց հետո, Բորանլի Եղիգեյը վերցրեց ջրով լի փոքրիկ բիդոնը և, քաշվելով էքսկավատորի հտեր, լվացում կատարեց, ինչպես որ անհրաժեշտ էր աղոթքից առաջ: Քիչ-քիչ սիրտը տեղն էր ընկնում. թեկուղ չէր հաշոդվել Ղազանդապին թաղել Անա-Բեյիթում, համենայն դեպս խուսա- փել էին խաղբ ու խայտառակությունից, հանգուցյալին անթաղ ետ չէին բերել: Եթե համառությունը չբռնեք, այդպես էլ կլինեք: Այժմ հարկավոր էր մի կերպ դասավորել ժամանակը, որ մինչ մուլթն ընկնելը կարողանային վերադառնալ Բորանլի: Տանը, իհարկե, սպասում են և կանհանգստանան ուշանալու համար: Խոստացել էին վերադառնալ ժամը վեցից ոչ ուշ, այդ ժամին պիտի հոգեհաց տային: Բայց արդեն հինգեկեսն էր: Առջևում դեռ թաղումն էր և վերադարձը՝ սարօղեկներով: Նույնիսկ արագ քշելու դեպքում դա կխլեր մեկ-երկու ժամ: Բայցև շտապելն ու մի կերպ թաղել-վերջացնելն էլ մի բան չէր: Մայրահեղ դեպ- քում հոգեհացը կտան ուշ երեկոյան: Ուրիշ ելք չկար...

Լվացումից հետո Եղիգեյն իրեն պատրաստ զգաց կատարե- լու վերջին ծեսը: Ամրացնելով բիդոնի խցանը, նա էքսկավա- տորի հտից հայտնվեց դեմքի հանդիսավոր արտահայտու- թյամբ, հպարտ սղալելով մորուքը:

— Աստծո հպատակ հանգուցյալ Ղազանդապի որդի Սա- քիթջան, կանգնիր իմ ձախ կողմում, իսկ դուք չորս հոգով մար-

մինը բերեք դրեք գերեզմանի եկրին, հանուցյալի գլուխը դեպի արևմուտք,— արտասանեց նա փոքր-ինչ հանդիսավոր ձայնով: Եվ երբ ամեն ինչ արված էր, ասաց.— Իսկ այժմ բոլորս շրջվենք սուրբ Քաաբայի կողմը: Առաջ պարզեք ձեռքերը, բաց արեք ափերը, մտածեք աստծո մասին, որպեսզի մեր խոսքերն ու մտքերը լսելի լինեն այսպիսի ժամի:

Որքան էլ տարօրինակ էր, Եդիգեյն իր թիկունքում ծաղր ու քրթմնջոց չլսեց: Եվ գոհ էր դրանից, չէ՞ որ կարող էին ասել.— հերիք գլուխ տանես, ծերուկ, դու ծաղրածու չես, մոլլա չես, ավելի լավ է շուտ անենք մեռելին թաղենք, գնանք տուն: Դա բավական չէր, Եդիգեյը դեռ համարձակություն ունեցավ թաղման աղոթքն անել կանգնած, ոչ թե նստած, որովհետև խելոք մարդկանցից լսել էր, որ արաբական երկրներում, որտեղից եկել էր կրոնը, գերեզմանոցներում աղոթում են հոտնկայս: Այդ այդպես էր թե ոչ, Եդիգեյն ուզում էր, որ գլուխն ավելի մոտ լինի երկնքին:

Բայց արարողությունն սկսելուց առաջ, նախապես գլուխ խոնարհելով աշխարհի աշ և ձախ կողմերին, ապա գլխի նուշն խոնարհումն անելով գետնին ու երկնքին, դրանով իսկ խոնարհվելով արաբչին, որ այսքան անխախտ է ստեղծել աշխարհը, որտեղ մարդը հայտնվում է պատահաբար, բայց անհետանում է օր ու գիշերվա հաջորդականության անփոփոխությամբ, նորից Բորանլի Եդիգեյը տեսավ սպիտակապոչ ուրուրին: Դիմացը սավառնում էր, թեթևակի շարժելով թևերը, բարձր երկնքում շրջանակ էր գծում շրջանակի ետևից: Բայց ուրուրը բնավ նրան չէր շեղում ներքին լարումից, ընդհակառակն, օգնում էր կենտրոնանալու վսեմ մտքերի վրա:

Իր առջև, բաց փոսի առջև, պատգարակի վրա պառկած էր սպիտակ քաթանով փաթաթված հանգուցյալ Ղազանղապը: Կիսաձայն արտասանելով թաղման խոսքերը, որ վաղօրոք նախատեսված է ամենքի և ամեն մեկի համար, ամենքի և ամեն ժամանակվա համար, մինչև աշխարհի վախճանը, խոսքեր, որոնցում ի սկզբանե արտահայտված են կանխորոշումներ, որոնք անխուսափելի են և միանշանակ բոլորի համար, յուրաքանչյուր մարդու համար, ով էլ նա լինի, ինչ դարաշրջանում էլ ապրելիս լինի, հավասարապես անխուսափելի է նաև նրանց համար, ովքեր դեռ նոր են ծնվելու, արտասանելով կյանքի այս համապարփակ բանաձևերը, որ հասկացվել և ժառանգվել են

մարգարէների կողմից, Բորանլի Եղիղեյը միաժամանակ աշխատում էր դրանք լրացնել իր հոգուց և իր փորձառությունից բխող սեփական մտքերով: Հոգուր չի մարդը ապրել կյանքում:

«Օհ, տեր Աստված, եթե իրոք դու լսում ես գրքերից սերտած իմ աղոթքը, որ ես կրկնում եմ իմ նախահայրերի ետևից, ուրեմն լսիր նաև ինձ: Իմ կարծիքով, մեկը մյուսին չի խանգարի:

Ահա մենք կանգնել ենք այստեղ՝ Մալաքումդիշապի գետի-
թափին, Ղազանդապի բաց գերեզմանի առջև, անմարդ ու վայ-
րի տեղում, սրովհետև չհաջողվեց նրան թաղել իր կտակած գե-
րեզմանոցում: Իսկ ուրուրը երկնքից նայում է մեզ, թե ինչպես
ենք ապնեսրա բաց հրածնշտ տալիս Ղազանդապին: Դու, ամենա-
զոր, եթե կաս, ներքի մեզ և գթասրտորեն ընդունիր քո հպատակ
Ղազանդապի թաղումը, և եթե նա արժանի է, ուղարկիր նրա
հոգին հավերժական հանգստության: Մենք աշխատեցինք անել
մեղանից կախված ամեն ինչ: Մնացյալը թողնում ենք քեզ:

Իսկ այժմ, քանի որ այսպիսի մի պահի դժմում եմ քեզ,
լսիր ինձ, քանի դեռ ողջ եմ և միտքս դորժում է: Պարզ բան է,
մարդիկ շարունակ խնդրում են քեզ. գթա, օգնիր, պահպանիր:
Չափազանց շատ բան են սպասում քեզանից ամեն առիթով՝
արդար թե անարդար: Նույնիսկ մարդասպանը հոգու խորքում
ուղում է, որ դու իր կողմը լինես: Իսկ դու շարունակ լուռ ես
ինչ խոսք, ախր մենք մարդ ենք, դրա համար էլ մեզ թվում է,
մանավանդ երբ դժվար վիճակում ենք լինում, թե դու հենց դրա
համար էլ գոյություն ունես երկնքում: Գիտեմ, դժվար է քեզ
համար, մեր աղերսանքներին վերջ չկա: Ես սլարդապես ուղում
եմ այսպիսի օրով ասել իմ մտածածը:

Ես այսպես խոր մորմոքում եմ, որ մեր նվիրական գերեզ-
մանոցը, որտեղ հանգստանում է Նայման-Անան, այսուհետև
անմատչելի է մեզ: Դրա համար էլ ուղում եմ, որ ինձ նույնպես
վիճակվի պառկել այստեղ, Մալաքումդիշապում, որտեղ դիպել
է նրա ոտքը: Թող այնպես լինի, որ ես լինեմ Ղազանդապի կող-
քին, որին հիմա հողին կհանձնենք: Եվ եթե իրավ է, թե մահից
հետո հոգին տեղափոխվում է որևէ բանի մեջ, ապա ինչու՞ ես
դառնամ մրջյուն, կուղեի դառնալ սպիտակապուշ ուրուր: Որ-
դեսդի, այ, նրա նման ճախրեմ սարօղեկների վրա և բարձրե-
նից նայեմ իմ երկրին, նայեմ ու չկշտանամ: Ուրիշ ոչինչ:

Իսկ կտակիս վերաբերյալ, ես կհանձնարարեմ երկտասարդ-

ներին, որ ինձ հետ դան աշատեղ: Կասեմ, որ պարտք եմ դնում նրանց վրա, թող ինձ թաղեն աշատեղ: Բայց թե չգիտեմ, ո՞վ է աղոթք անելու ինձ վրա: Նրանք ասածուն չեն հավատում և ոչ մի աղոթք չգիտեն: Ախր, ոչ ոք չգիտի և երբեք չի իմանա կա՞ստոված, թե չկա: Ոմանք ասում են՝ կա, մյուսներն ասում են՝ չկա: Ես ուղում եմ հավատալ, որ դու կաս և որ դու իմ մըշտ-քում ես: Եվ երբ աղոթքներով քեզ եմ դիմում, ապա իրականում ես քո միջոցով դիմում եմ ինձ, և այսպիսի պահի ինձ վիճակվել է մտածել այնպես, ինչպես կմտածեիր դո՞ւ, աշտիչ: Բանի էությունն այդ է: Իսկ ջահելները այդ մասին չեն մտածում և արհամարհում են աղոթքը: Իսկ ինչ կարող են նրանք ասել իրենց և ուրիշներին մահվան վսեմ ժամին: Ես խղճում եմ նրանց, ինչպե՞ս պիտի նրանք ըմբռնեն իրենց մարդկային խոբ-հուրդը, եթե ուղիներ չունեն մտովի այնպես բարձրանալու, ինչ-պես եթե նրանցից յուրաքանչյուրը հանկարծ ասոված լինելու ներքի ինձ այս սրբապղծությունը: Նրանցից ոչ ոք ասոված չի դառնա, այլապես կդադարի քո գոյությունը: Նթե՛ մալ: Ե չկարողանա հոգու խորքում իրեն ասոված եղևակայել, խոսելով բոլորի կողմից, ինչպես ոչ ինքդ պիտի խոսեիր մարդկանց մոտին, ուրեմն դու նույնպես՝ ասովածդ, չէիր լինի... Իսկ ես չէի ցանկանա, որ դու չքանայիր անհետ...

Ահա ինձ տանջող խնդիրը և իմ թախիծը: Ներքի, ասկայն, եթե սխալ եմ: Ես հասարակ մարդ եմ, մտածում եմ այնպես, ինչպես կարողանում եմ: Այժմ խոսքս կվերջացնեմ սուրբ գրքի բառերով և կանցնենք թաղմանը: Օրհնիր մեզ...»:

— Ամեն,— ավարտեց Բորանլի Եղիգեյն իր աղոթքը և լռեց, ապա մի անգամ ևս սուր կարոտով նայելով ուրուրին, դեմքը շուռ տվեց ետևում կանգնած երիտասարդներին, որոնց մասին նոր իր կարծիքն էր հայտնել տեր ասածուն: Կանգնած էին այն հինգը, որոնց հետ եկել էր աշատեղ և որոնց հետ վերջապես պիտի կատարեր ձգձգված թաղումը:

— Այսպես ուրեմն,— ասաց մտահոգ,— ինչ-որ անհրաժեշտ էր ասել աղոթքով, ես ասացի ձեր փոխարեն: Այժմ գործի անցնենք:

Վրայից նետելով շքանշաններով զարդարված պիջակը, Բորանլի Եղիգեյն իջավ փոսի հատակը: Նրան օդնեց նրկար էդիլ-բայր: Սաբիթջանը, իբրև հանգուցյալի որդի, հեռու էր կանգնել՝ գլուխը խոնարհած, իբրև վշտի արտահայտություն, այն երեքը՝

Ղաւբեկը, Զումագալին և հարբեցող փեսան, թաղիքե պարկի մեջ ամփոփված մարմինը իջեցրին գերեզման, Եղիգեյի ու Երկար էգիլբայի ձեռքերի մեջ:

«Ահա եկաւ բաժանման պահը», մտածեց Բորանլի Եղիգեյը, Ղազանղապին տեղավորելով իր հավերժական տան մեջ՝ գետնի խորքում:— Ներիր, որ երկար չէինք կարողանում քեզ համար տեղ որոշել: Ամբողջ օրը այստեղից այնտեղ ենք տարել: Այդպես եղավ: Անա-Բեյիթում քեզ չկարողացանք թաղել ոչ մեր մեղքով: Բայց չկարծես, որ այդ գործն այդպես էլ թողնելու եմ: Ուր աւես կդնամ, ում ասես կդիմեմ: Քանի ողջ եմ, չեմ լռի: Ում որ պետք է՝ կասեմ: Դու հանգիստ կաց քո տեղում: Վիթ-խարի է, ընդարձակ է երկիրը, իսկ տասը վերշոկի շափ քո տեղը, տեսնում ես, այստեղ էր սահմանված: Եվ դու այստեղ մենակ չես լինի: Շուտով ես էլ կպառկեմ այստեղ, Ղազանղապ: Սպասիր մի քիչ: Եվ կասկած չունենաս: Եթե ուրիշ դժբախտություն չպատահի, եթե մեռնեմ իմ մահով, ես նույնպես այստեղ կգամ և չորից միասին կլինենք: Եվ մենք կդառնանք սարօղեկ-յան հող: Ուղղակի չենք իմանա, որ հող ենք դարձել: Այդ մասին իմանում ենք, երբ ապրում ենք: Դրա համար էլ ես իբր քեզ եմ ասում, րայց իրականում ինքս ինձ եմ ասում: Դեհ, ախր, դու ինչ-որ եղել ես, այժմ այն չես: Ահա այսպես ենք գոյությունից գնում անգոյություն: Իսկ գնացքները կսուրան սարօղեկներով, ուրիշ մարդիկ կդան մեր փոխադեն...»:

Այստեղ ծեր Եղիգեյը չկարողացավ զսպել իրեն, հեծկտաց: Այն ամենը, ինչ եղել-անցել էր Բորանլի կիսակայարանում ապրած նրանց կյանքի բազմաթիվ տարիների ընթացքում, այդ ամենը ժամանակի վիթխարի տևողության մեջ, բոլոր ցավերը, դառնություններն ու ուրախությունները կարծես տեղավորվում էին հրաժեշտի մի քանի խոսքի և թաղման մի քանի բառերի մեջ: Որքան շատ և որքան քիչ բան է տրված մարդուն:

— Լսո՞ւմ ես, էգիլբայ,— ասաց Եղիգեյը նեղ փոստում ուսուսի հավելելով նրան:— Դու ինձ էլ թաղիր այստեղ, որպեսզի կողքին լինեմ: Եվ այ, այսպես, քո ձեռքով ինձ հողը դիր և այնպես արա, ինչպես հիմա ենք անում, որպեսզի ես էլ համար պառկեմ: Խոսք տալի՞ս ես:

— Վերջ տուր, Եղիկե, հետո կխոսենք: Հիմա դուրս եկ լույս աշխարհ: Ինքս կվերջացնեմ գործը: Հանգստացիր, Եղիկե, դուրս արի, մի՛ հուզվիր:

Թաց դեմքին թաց կավ քսելով, Բորանլի Եղիգեյը բարձրացավ փոսի հատակից, նրան ձեռք մեկնեցին և նա դուրս եկավ, լալով ու մրմնջալով կսկծալի խոսքեր։ Ղալիբեկը բերեց ջրով լի բիդոնը, որ ծերունին լվացվի։

Հետո նրանք մի-մի բուռ հող գցեցին ներքև և սկսեցին լցնել գերեզմանափոսը, քամու հակառակ ուղղությամբ։ Սկզբում լցնում էին բահերով, հետո Զումազալին նստեց ղեկի մոտ, հողը վրա տվեց բուլղողեքով։ Հետո նորից գերեզմանի վրա հողակույտ արեցին բահերով...

Իսկ սպիտակապուշ ուրուրը գեռ ճախրում էր նրանց ղլխավերևում, աչքը փոշու ամպին և այս մի բուռ մարդկանց, որոնք Մալաքումդիչապ գառիթափին ինչ-որ տարօրինակ բանով էին պահված։ Նա հատուկ աշխուժություն նկատեց նրանց մեջ, երբ փոսի փոխարեն հայտնվեց թարմ հողաթումբ։ Շեկ շունն էլ ձգվեց, վեր կացավ կցասալի տակից և նույնպես այժմ պտրտվում էր մարդկանց շուրջը։ Նրան ի՞նչ էր պետք։ Միայն ծոպավոր սթարով գարգարված ծեր ուղտն էր առաջվա նման անխոնջ որոճում, անդադար շարժելով ծնոսները...

Ըստ երևույթին մարդիկ ուզում էին գնալ։ Բայց ոչ, ահա նրանցից մեկը՝ ուղտի տերը, ափերը բաց արեց դեմքի առջև, մյուսները կրկնեցին նրա արածը...

ժամանակ այլևս չկար։ Բորանլի Եղիգեյը բոլորին պարուրեց երկար, սևնոուն հայացքով և ասաց.

— Ահա և վերջացրինք։ Լավ մարդ էր արդյոք Ղաղանդալը։

— Լավն էր, — պատասխանեցին նրան։

— Արդյո՞ք պարտք չի եղել ուրե՛ մեկին։ Այստեղ է նրա որդին, թող հանձն առնի հոր սլարտքը։

Ոչ ոք ոչինչ չսլատասխանեց։ Եվ այնժամ Ղալիբեկն ասաց բոլորի փոխարեն։

— Ոչ, ոչ մի պարտք չի թողել։

— Այդ դեպքում ի՞նչ կասես դու, որդի Ղաղանդալի՝ Սաբիթջան, — նրան դիմեց Եղիգեյը։

— Շնորհակալություն բոլորիդ, — կարճ պատասխանեց նա։

— Եթե այդպես է, ուրեմն տուն դառնանք, — ասաց Զումազալին։

— Հիմա։ Մի խոսք միայն, — կասեցրեց նրան Բորանլի Եղիգեյը։ — Այստեղ, ձեր մեջ ես եմ ամենածերը։ Բոլորիդ մի

խնդրանք ունեմ: Եթե այս բանն իմ գլխին գա, ինձ թաղեք այստեղ, այ այստեղ, Ղազանդապի կողքին: Լսեցի՞ք: Սա իմ պատվիրանն է, այդպես էլ հասկացեք:

— Այդ ոչ ոք իմանալ չի կարող, Եղիկե, ի՞նչ իմանանք ինչ կլինի, ինչո՞ւ նախօրոք մտածենք,— կասկած արտահայտեց Ղալիբեկը:

— Միևնույն է,— պնդեց Եղիգեյը:— Ինձ ասել է հասնում, ձեռք՝ լսել: Իսկ երբ բանը բանին հասնի, հիշեք իմ պատվիրանը:

— Ուրիշ ի՞նչ վսեմ սլատվիրաններ ունես: Եղիկե, ասա նախօրոք, մի հապաղի,— կատակեց Երկար էղիլբայը, ցանկանալով թուլացնել լարված վիճակը:

— Զծիծաղե՛ս,— վիրավորվեց Եղիգեյը:— Ես լո՛ւրջ եմ ասում:

— Կհիշենք, Եղիկե,— հանդատացրեց նրան Երկար էղիլբայը:— Եթե այդպես լինի, կանենք քո ուզածը: Կասկած չունենաս:

— Այ, դա արդեն ջիգիթի խոսք է,— բավարարված քրթմընջաց նա:

Տրակտորներն սկսեցին թեքվել զառիթափից ցած: Մինչ տրակտորները կիջնեին, Բորանլի Եղիգեյը Կարանառի սանձից բռնած, քայլեց Սաբիթջանի կողքով: Ուզում էր նրա հետ առանձին խոսել իրեն անհանգստացնող մի հարցի մասին:

— Լսիր, Սաբիթջան, մեր ձեռքերն աղատ են հիմա, և ես մի խոսակցություն ունեմ քեզ հետ: Ի՞նչ անենք մեր գեղեղմանոցի՝ Անա-Բեյիթի համար,— ասաց նա հայրական տոնով:

— Ի՞նչ պիտի անենք: Գլուխ ցավացնելը իմաստ չունի,— պատասխանեց Սաբիթջանը:— Պլանը՝ պլան է: Գերեզմանոցը կվերացնեն, ըստ պլանի կքանդեն: Եվ վերջ:

— Զէ, բանն այդ չի: Այդպես կարելի է ամեն մի գործի վրա ձեռք թափ տալ: Այ, դու ծնվել ու մեծացել ես այստեղ: Հայրդ քեզ ուսումի է տվել: Եվ հիմա նրան թաղեցինք: Մեն-մենակ, բաց դաշտում, միակ մխիթարությունն այն է, որ միևնույն է, իր հողում է: Դու գրագետ ես, աշխատում ես մարզում, փառք ասածո, ում ուզես կղիմես: Գիրք շատ ես կարդացել:

— Հետո ի՞նչ,— նրա խոսքը կտրեց Սաբիթջանը:

— Այն, որ օգնիր ինձ խոսք ասելու, քանի դեռ ուշ չի, առանց հետաձգելու, վաղընեթ միասին գնալինք այստեղի դե-

կաժարության մոտ, չէ՞ որ այս փոքրիկ քաղաքում մեկնում են կր
ամենագլխավորն է: Ձի կարելի, որ Անա-Բեյթը հողին հաւա-
սարեցնեն: Ախր, սա պատմութիւնն է:

— Այդ բոլորը հին հեքիաթներ են, հասկացիր, Եղիկե: Այս-
տեղ վճռվում են համաշխարհային, տիեզերական հարցեր, իսկ
մենք պիտի գնանք բողոքենք ինչ-որ գերեզմանոցի համար:
Ո՞ւմ է հարկավոր: Նրանք թքած ունեն: Այսինքն, մեղ այնտեղ
իսկի չեն էլ թողնի:

— Իհարկե, եթե չգնանք, չեն թողնի: Իսկ եթե պահանջենք,
կթողնեն: Նույնիսկ ինքը՝ պետը, կարող է մեղ ընդառաջ գալ:
Հո սար չի, որ տեղից շարժվի:

Սաբիթջանը զայրացած հայացք նետեց Եղիգեյի վրա:

— Վերջ տուր, ծերուկ, դա դատարկ գործ է: Ինձ վրա էլ
հույս մի՛ գնի: Իմ ինչի՞ն է հարկավոր:

— Այդպես էլ ասելի: Ես ձայնս կկտրեի: Թե չէ՝ հեքիաթ-
ներ:

— Հապա ի՞նչ էիր կարծում: Որ անմիջապես կվաղե՞մ: Հա-
նուն ինչի՞: Ես տուն ու տեղ ունեմ, երեխաներ, աշխատանք:
Ինչո՞ւ պիտի հոսանքին հակառակ միգրեմ: Որպեսզի այստեղից
դանգ աւան, և հետույքիս քացի տան, դուրս գցեն: Ձէ, շատ
շնորհակալ եմ:

— Քո շնորհակալութիւնը քեզ լինի,— նետեց Բորանլի Եղի-
գեյը, և շարությամբ ավելացրեց.— հետույքիդ քացի՛ տան:
Ուրեմն դու միայն հետույքի համար ես ապրում:

— Հապա ի՞նչ էիր կարծում: Հենց այդպես: Քեզ ի՞նչ կա,
դու ո՞վ ես: Ոչ ոք: Իսկ մենք հետույքի համար ենք ապրում,
որպեսզի բերաններս քաղցր լինի:

— Ճիշտ է: Առաջ գլուխն էին գնահատում, իսկ այժմ, ուրե-
մն, հետույքը:

— Ինչպես կուզես հասկացիր: Հիմար կկու:

— Պարզ է: Այլևս խոսակցութիւն չի լինի,— կտրեց Բո-
րանլի Եղիգեյը.— Հոգեհացը տանք-վերջացնենք, այլևս աստ-
ված չանի, որ մենք երբեք հանդիպենք:

— Նայած,— ծամածռվեց Սաբիթջանը:

Այդ խոսքերով նրանք բաժանվեցին: Մինչ Բորանլի Եղիգեյը
կնստեր ուղտին, տղաները տրակտորները լարելով սպասում
էին նրան, բայց նա անմիջապէս առաջ, որ չպատահէ, չուշա-

նան, այլ գնան իրենց ընթացքով և որքան կարելի է՝ արագ, մարդիկ այնտեղ հոգեհացի են սպասում, ուղտով իր համար բոլոր ճանապարհները բաց են, ինքն, իբր, կգնա իր համար:

Երբ տրակտորիստները ճամփա ընկան, Եղիգեյը մի քիչ էլ մնաց տեղում, մտմտալով, թե ինչպես վարվի այսուհետև:

Այժմ նա մենակ էր, կատարելապես մենակ, սարօղեկների մեջ, եթե չհաշվենք հավատարիմ շանը՝ Զուբարսին, որ սկզբում նետվեց հեռացող տրակտորների ետևից, հետո ետ դարձավ, երբ հասկացավ, որ իր տիրոջ ճանապարհն այժմ բաժանվում է նրանցից: Բայց Եղիգեյը ուշք չէր դարձնում նրան: Եթե շունը վազեր տուն, նա այդ էլ չէր նկատի: Դրա սիրտը շուներ: Աշխարհը քաղցր չէր: Ոչ մի բանով չէր կարողանում մեղմել հոգին այրող կրակը, ճնշող, տազնապալից ամայությունը՝ Սաբիթջանի հետ ունեցած խոսակցությունից հետո: Այս շմեղմացող ցավի ճմլող դատարկությունը թափանցիկ ճեղքվածքի, կիրճի նման երախը բացել էր իր մեջ, որտեղ լոկ ցրտություն էր և խավար: Զղջում էր Բորանլի Եղիգեյը, շատ էր զղջում, որ զուր խոսք էր բացել, զուր տեղը քամու բերանն էր գցել իր մտքերը: Մի՞թե Սաբիթջանն այն մարդն է, որից հնարավոր է խորհուրդ կամ օգնություն սպասել: Հույս ունեւ, իբր, գրագետ է, կրթված է և կարող է հեշտությամբ լեզու գտնել իր նմանների հետ: Ինչ օգուտ, որ սովորել է տարբեր դասընթացներում և տարբեր ինստիտուտներում: Միգուցե հենց դրա համար են սովորեցրել նրան, որպեսզի դառնա այնպիսին, ինչպիսին որ կա: Միգուցե որեւէ տեղ կա սատանի նման խորաթափանց մեկը, որ շատ ջանք է թափել Սաբիթջանի վրա, որպեսզի Սաբիթջանը դառնա Սաբիթջան, ոչ թե ուրիշ մեկը: Ախր, Սաբիթջանը ինքն էր պատմում, ամեն եղանակով նկարագրում էր ռադիոյով ղեկավարվող մարդկանց մասին անհեթեթությունը: Պիտի գան, իբր, այդ ժամանակները: Իսկ ի՞նչ, եթե արդեն ռադիոյով իրենց ղեկավարում է այդ անտեսանելին և ամենազորը...

Եվ որքան շատ էր ծերունի Եղիգեյը մտածում այդ մասին, այնքան վիրավորական և անելանելի էր դառնում վրձակը:

— Դու մանկուրտ ես: Ամենախսկական մանկուրտը, — շշնջաց նա զայրացած, ատելով և խղճալով Սաբիթջանին:

Բայց և բնավ միտք չունեւ հաշտվելու պատահածին, հասկանում էր, որ պետք է մի բան անի, մի բան ձեռնարկի, որպեսզի սիրտը շատ չնեղվի: Բորանլի Եղիգեյը հասկանում էր,

որ եթե նահանջի, դա կդիտի իբրև սեփական պարտություն, նախազգում էր, որ պետք է մի բան անի, չնայած օրը բացահայտ վերջանում էր, թեև չէր կարող որոշակի ասել, թե կոնկրետ ինչ կուզեր անել, ինչից սկսեր և ինչպե՞ս սկսեր, որ Անաթեյիթի կապակցությամբ ունեցած իր մտքերն ու հույսերը հասնեին նրանց, ովքեր իսկապես ի վրոու էին փոխելու հրամանը, Հասնեին և ունենային որևիցե աղղեցություն, համողեին նրանց... Բայց ինչպե՞ս աներ: Ո՞ւմ դիմեր, ի՞նչ նախաձեռներ:

Ծանր մտորումների մեջ՝ Եղիգեյը նայեց շուրջը, հեծնելով Կարաճառին: Շուրջը ուրը տարածված էր լուռ տափաստանը: Իրիկնաժամի ստվերներն արդեն թաքնվում էին Մալաքումդիշապի կարմիր ավազե դարավերում: Տրակտորները վաղուց արդեն չքացել էին հեռվում, լուել: Երիտասարդությունը դնացել էր: Վերջինը, որ գիտեր և հիշողության մեջ պահում էր սարողեկյան եղելությունը՝ ծերունի Ղազանղապը, այժմ պառկած էր դառիթափին, մենավոր գերեզմանի թարմ հողաթմբի տակ, անծայրածիր տափաստանի մեջտեղում: Եղիգեյը պատկերացնում էր, թե այդ թումբը քիչ-քիչ ինչպես կիջնի, կտափակի, կձուլվի սարողեկյաների օշինդրին և դժվար կլինի զանազանել կամ պարզապես անհնարին կլինի զանազանել նրա տեղը: Այդպես էլ կա. ոչ ոք չի կարող հողից ավելի ապրել, ոչ ոք չի կարող խուսափել հողից...

Արեգակը կախվել, ծանրացել էր օրվա վերջում, իր ուժեղ վեր ծանրությունից ցածրանալով և ավելի ու ավելի մոտենալով հորիզոնին: Մայր մտնող արեգակի լույսը ընդհատում էր լույսը՝ զուգահեռում էր վերջալույսի ընդերքում աննշմար ծնվում էր խավարը, աղչամուղչի կապույտով լցվում շողարձակ տարածության սլապուն ոսկու մեջ:

Մտքում Բորանլի Եղիգեյը ծանրութեթև էր անում իրադրությունը և գալիս էր այն համոզման, թե հարկավոր է ետ դառնալ ուղեփակոցի մոտ: Ուրիշ միջոց չկար: Այժմ, երբ արդեն թաղումը վերջացել էր, երբ ձեռուտը այլևս կապված չէր և կարող էր լրիվ ապավինել ինքն իրեն, որքան որ աստծո տված ու փորձով ձեռք բերված ուժը կբավականացներ, կարող էր իրեն թույլ տալ գործելու խղճի մտքը, ինչպես որ անհրաժեշտ համարեր: Նախ և առաջ ուզում էր պահակադրի ծառայությանը ստիպել որ իրեն լ'եկուզ պահակաթմբի հսկողութիւնը ուղեկցեն մ'ծպետի մոտ, կամ, եթե անհրաժեշտ լինի, ստիպել այդ պետին

ժամանակու ուղեփակոցի մոտ և լսել իրեն՝ Բորանլի Եղիգեյին։
Այն ժամանակ ամեն ինչ կասեր նրա երեսին...

Երբ Բորանլի Եղիգեյը մտածեց այս ամենը, որոշեց գործել
առանց հապաղելու, իբրև դրա անմիջական շարժառիթ, նա
մտադիր էր առաջ քաշել Ղազանդապի թաղման ողբալի դեպքը։
Նա հաստատապես վճռեց համառություն ցուցաբերել ուղեփա-
կոցի մոտ, պահանջել անցաթուղթ կամ հանդիպում, սկսել դրա-
նից, պահանջներին հասկացնել, որ ինքը չի հանգստանա,
մինչև իրեն չլսի ամենաբարձր աստիճան ունեցողը, ոչ թե մի
ոմն Թանսիկբաև...

Այդ մտքից սրտապնդվեց։

— Թաուբակե՛լ։ Եթե շունը տեր ունի, ապա գալլն էլ աստ-
ված ունի,— սիրտ ավեց իրեն և վստահորեն մտրակեց Կարա-
նառին, ուղղվելով ուղեփակոցի կողմը։

Այդ ընթացքում արեղակը մայր էր մտել, արագորեն մթնում
էր։ Երբ մոտեցավ գոտուն, արդեն լրիվ մութ էր։ Կես կիլոմետր
էր մնում մինչև ուղեփակոցը, երբ դիմացում հստակ երևացին
պահակակետի լապտերները։ Այստեղ, դեռ ժամապահին չհա-
տած, Եղիգեյը շտապեց։ Թամբից իջավ սահելով։ Ուղտն ինչի՞ն
էր պետք այս գործում։ Ինչի՞ն էր այդ բեռը։ Բացի այդ, ինչ
իմանաս ի՞նչ պետ կհանդիպի, մեկ էլ տեսար խոսել չուղեց ու
ասաց. «— Ուղտդ առ, կորի՛ր այստեղից։ Որտեղի՞ց էլ լույս ըն-
կար։ Քեզ չե՛մ ընդունում» և չի թողնի մտնես առանձնասենյակ։
Մանավանդ Եղիգեյը չգիտեր, թե ինչով կավարտվի իր որոշումը,
ինչնա՞ն պիտի սպասի աղոյունքին, դրա համար էլ ավելի լավ
է մենակ ներկայանա, իսկ Կարանառին առայժմ ոտքերը կապ
դրած թողնի տափաստանում։ Թող իր համար արածի։

— Դեհ, դու առայժմ սպասիր այստեղ, ես գնամ տեսնեմ
ի՞նչ եմ անում,— մոթմոթաց նա, դիմելով Կարանառին, շատը
սեփական ինքնավստահության համար։ Համենայն դեպս ստիպ-
ված եղավ ուղտին շոքեցնել, որովհետև պետք է խուրջինից
ոտնակապերը հաներ պարաստեր։

Եղիգեյը մթնում զբաղված էր ոտնակապերով, իսկ շուրջը
այնքան խաղաղ էր, այնպիսի անսահման լռություն էր թաղա-
վորում, որ լսվում էր սեփական շնչառությունն ու ֆսֆսոցը,
ինչ-որ միջատների բզդյուն՝ օդում։ Գլխավերևում շողշողացին
աստղերի հսկայական բուլբուլներ, որոնք հանկարծ հայտնվել էին

բայ երկնքում: Այնքան հանդարտ էր, կարծես օդը հղի էր սպասումով:

Նույնիսկ սարօգեկյան լռության սովոր Ջուբարսը լարված սպասում էր և, չգիտես ինչու, կաղկանձում: Տեսնես ինչը դուր չէր գալիս այս լռության մեջ:

— Ի՞նչ ես ոտքի տակ ընկնում,— դժգոհեց տերը: Հետո մտածեց, թե որտեղ պահի շանը: Որոշ ժամանակ, ուղտի ոտնակապերը ձեռքում դասավորելով մտմտում էր, թե ի՞նչ անի շանը: Թե քշես, միևնույն է, չի գնա: Իբրև հայցվոր ներկայանաւ շան հետ, հարմար չի: Եթե շասեն էլ, կծիծաղեն, կմտածեն. ահա, ծերունին հկել է իրաւունքներ ակահանջելու, բայց հետը, շնից բացի, ոչ ոք չկա: Եթե այդպես է, գոնե գնա ւտանց շան: Եվ Եդիգեյը սրռեց շանը երկար պարանով կապել ուղտի ծնասաքին: Իր բացակայության ժամանակ թող մի կապով մնան ուղտն ու շունը: Այդ նպատակով էլ կանչեց շանը՝ «Ջուբարս, Ջուբարս, մոտ արի», և կռացավ, որ կապը գնի վզին: Եվ ճիշտ այդ պահին օդի մեջ մի բան կատարվեց, տարածության մեջ մի բան սասանվեց՝ հրաբխային վարհուրելի զզրոյունով: Եվ շատ մոտիկ, ուղղակի կողքին, տիեզերականի դատում, բռնկվելով, երկինք խոյացավ ահեղ կրակի լուսեղեն սյունը: Բորանլի Եդիգեյը ահաբեկված ետ ընկրկեց, ուղտը գոռոցով ոստնեց տեղից... Շունը սարսափած ընկավ մարդու ոտքերը:

Դա ռազմական առաջին ռոբոտ-հրթիռն էր վեր բարձրանում՝ իրագործելու ւրանստիեզերական «Օղակաւ» խափանիչ օպերացիան: Սարօգեկներում երեկոյան ուղիղ ժամը ութն էր: Առաջինից հետո վեր խոյացավ երկրորդը, երրորդը՝ հետո՝ էլի և էլի... Հրթիռները գնում էին հեռավոր տիեզերք, երկրադնդի շուրջը գցելու մշտապես գործող կորդոն, որպեսզի երկրային գործերը ոչ մի փոփոխութուն չկրեն, որպեսզի ամեն ինչ մնա այնպես, ինչպես կա...

Երկինքը փուլ էր գալիս գլխին, պատառ-պատառ լինելով եռացող բոցերի ու ծխի քուլաների մեջ... Մարդը, ուղտը, շունը, այս պարզագույն արարածները խելակորույս փախչում էին, նրանք փախչում էին միասին, վախենալով իրարից բաժանվել, նրանք փախչում էին տափաստանով անողոք կերպով լուսավորվելով հսկայական կրակի փայլատակումներով...

Բայց որքան էլ արագ վաղեին, դա վաղը էր տեղում, քանզի ամեն մի նոր պայթյուն նրանց գլխովին ծածկում էր համա-

սյարփակ լույսի հրդեհով և ամենուր տարածվող ամենհի դղրող-
յունով...

Եվ նրանք փախչում էին. մարդը, ուղտը, շունը փախչում էին
առանց ետ նայելու, և հանկարծ Եդիգեյի աչքին հրեաց չգիտես
որտեղից հայտնված սպիտակ թռչունը, որ ժամանակին առա-
ջացել էր Նայման-Անայի գլխաշորից, երբ Նայման-Անան իր
մանկուրտ որդուց նետահար ընկել էր թամբից... Սպիտակ թռչ-
ունը արագ թևածում էր մարդու կողքով, այդ դղրոյունի ու
աշխարհակործան փոթորկի մեջ ծղրտում.

— Ումն հոս դու: Անունդ ի՞նչ է: Հիշիր անունդ: Քո հայրը
Դոնենբայն է, Դոնենբայը, Դոնենբայը, Դոնենբայը, Դոնենբա-
յը, Դոնենբայը...

Եվ թանձրացող խավարի մեջ դեռ երկար հնչում էր նրա
ձայնը...

Մի քանի օրից Կզըլ Օրդայից Բորանլի եկան Եդիգեյի երկու
աղջիկները՝ Սաուլեն ու Շարապատը, իրենց ամուսինների ու
երեխաների հետ, հեռագիր ստանալով սարօգեկյան ժեքունի
Ղադանղասլի մահվան մասին: Եկել էին նրա հիշատակը հար-
գելու, եկել էին իրենց ցավակցությունը հայտնելու, միաժամա-
նակ նաև մեկ-երկու օր հյուր մնալու իրենց ծնողների տանը,
քանի որ չկա չարիք առանց բարիքի:

— Գոհություն քեզ, աստված: Ինչ լա՛վ եղավ: Հայրիկը ո՛նց
կուրախանա: Ի՛նչ լավ արեցիք, որ եկաք: Մանավանդ, որ եկել
եք միասին, հավաքվել եկել եք: Հայրիկը ո՛նց կուրախանա...

— Իսկ հայրիկն ո՞ւր է,— հարցրեց Շարապատը:

— Երեկոյան կգա: Առավոտից գնացել է փոստային գրա-
սենյակ, գյնտեղի պետերի մոտ: Մի քիչ գործ-մործ ունի: Հե-
տո կպատմեմ: Ինչ եք կանգնել-մնացել: Ախր, սա ձեր տունն է,
բալիկներս...

Գնացե՛ներն այս կողմերում առաջվա նման գնում էին արե-
մուտփից արևելք և արևելփից արևմուտք...

Իսկ երկաթուղու շուրջը, այս կողմերում, փոված էին հըս-
կայական ամայի տարածություններ՝ Սարի-Օգեկներ, Դեդին
տափաստաններ միջնակներ:

Գիրքը լուսապատճենվել և համացանցում է տեղադրվել [Գրքամոլ Նախաձեռնության](#) կողմից:

Բոլորիդ կողմից սիրված «[Գրքամոլ](#)»-ը ձեռնամուխ է եղել մի նախաձեռնության, որի նպատակն է համացանցում էլեկտրոնային տարբերակով տեղադրել բոլոր այն գրքերը, որոնք սիրված են հայ ընթերցասերների կողմից և ցանկանում են դրանք ընթերցել նաև էլեկտրոնային տարբերակով: Ժամանակի ընթացքում մեր կողմից համացանցում կտեղադրվեն բոլոր այն գրքերը, որոնք մինչ այս ձեզ համար եղել են դժվար ձեռքբերելի:

«Գրքամոլ»-ը, ունենալով իր ուրույն տեղը համացանցում, իր առջև նպատակ է դրել հասարակության մեջ բարձրացնել սերը դեպի ընթերցանությունը, առաջացնել հետաքրքրություն դեպի դասական և արդի գրականությունը, և կոտրել բոլոր այն կարծրատիպերը, թե այսօրվա հայ իրականության մեջ ընթերցողներ չկան:

Միեկի՛ ընթերցողներ, մենք շատ ուրախ կլինենք, եթե կլինեն մարդիկ, ովքեր կցանկանան օգնել մեզ այս հանրօգուտ գործում: *Էլեկտրոնային գրքերի պատրաստման և մեր կայքում դրանք տեղադրելու հարցում մենք չունենք որևէ շահ և չենք հետապնդում որևէ եկամուտ*, բացի հայ և արտասահմանյան գրականությունը հայ ընթերցասերներին հասանելի դարձնելուց, և մենք բաց ենք բոլոր նվիրյալ ու օգնել ցանկացող մարդկանց համար: Եթե դուք ունեք լուսապատճենահանման սարքեր, և ուզում եք միանալ մեր կողմից ձեռնարկվող գործին, ապա գրեք մեզ grqamol@gmail.com էլ. հասցեով:

Շնորհակալություն, որ հետևում եք մեզ: Ցանկանում ենք բոլորիդ հաճելի ընթերցանություն:

Գրքամոլ Նախաձեռնություն

2018 © Grqamol. All Rights Reserved.

URL: www.grqamol.am, e-mail: grqamol@gmail.com